శ్రీ

భద్రాపరిణయము.

(పద్యకావ్యము.)

అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవిప్రణీతము.

ఇది

బ్రహ్మశ్రీ

పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రులుగారిచే

వ్రాయఁబడినవ్యాఖ్యానముతో

శ్రీపీఠికాపురసంస్థానాధీశ్వరులయనుజ్ఞను

పిఠాపురమునందలి

శ్రీ విద్వజ్జన మనోరంజనీ ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడియె.

1912.

వ్యాఖ్యాతృవిజ్ఞాపనము.

విద్వాంసులారా!

శ్రీపీఠికాపురమండలాధీశ్వరులు, మహోదారులు నాకుం బోషకులు నగుమహారాజరాజశ్రీ శ్రీ శ్రీరాజా రావు వెంకటకుమార మహీపతిసూర్యారావుబహదరుప్రభువువారు బ్రహ్మశ్రీ యల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవిగారు రచియించినభద్రాపరిణయ మనుకావ్యమున కామూలాగ్రముగఁ డీక వ్రాయు మని శ్రీమంతు లగువారిపీఠికాపురపాఠశాలయం దాంధ్రోపాధ్యాయుఁడను, నాస్థానమున నాంధ్రగ్రంథశోధకుఁడను, వ్యాఖ్యాతను నగునా కానతిచ్చిరి. నేను శ్రీమంతు లగువారి యాజ్ఞను శిరంబున వహించి నాతెల్వి ననుసరించి సుబోధిని యనుపేర నీవ్యాఖ్యానమును గావించితిని. ఇందు నాయజ్ఞానముననేని, ప్రమాదమున నేని దోషము లున్న మన్నింపుఁ డని మిమ్ము వినయముతోఁ బ్రార్థించెదను.

23-6-12
పిఠాపురము.

ఇట్లు విన్నవించువిధేయుఁడు,
వు. మ. శా.

26 6 73

తప్పొప్పులఁ దెలుపు పత్త్రిక.

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
1	7	యేత్ అను	యేత్తను
2	30	మగువర్ణగణాదుల	మగునీవర్ణగణముల
3	9	ప్రత్యక్షమయ్యె	ప్రత్యక్షుఁడయ్యె
,,	15	,,	,,
,,	20	ప్రత్యక్షము	ప్రత్యక్షుఁడు
6	19	వట్రిమైన	వట్రువైన
8	22	నిషక్త	నిషక్తంబు
,,	,,	తగులుకొనిన	తగులుకొనినది
,,	,,	చిత్తప్రవృత్తి	ఐనచిత్తప్రవృత్తి
12	5	సేల	నేల
14	19	సముద్ధ	సముత్థ
15	1	వారణాళీ	వారణాళీ
16	10	సముద్ధ	సముత్థ
,,	19	దుర్ణిరీక్ష్య	దుర్నిరీక్ష
18	01	శ్రవము	శ్య్రవము
20	5	ఇంద్రుడు	ఇంద్రుఁడు
35	21	మన్మథుఁడు	మన్మథుఁడు
44	3	ఖలపఙ్క్తి	ఖల...బు. ఖలపఙ్క్తి
46	13	మన్మథుఁడు	మన్మథుఁడు
,,	,,	,,	,,

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
47	2	లోతు	లోఁతు
,,	7	మన్మధుఁడు	మన్మథుఁడు
48	17	పొగడికయు	పొగడికను
61	5	వస్తువులును	వస్తువులను
,,	8	పితృవ్యుండు	పితృవ్యుండు
89	23	అధిక	యధిక
92	24	పరిమళములు	పరిమళములను
99	9	పట్టణము	పట్టనము
113	20	సల్లకీపల్లవములకు	సల్లకిపల్లవములకును
,,	27	సల్లకీ	సల్లకి
114	16	సంపంగి	సంపంగె
,,	18	చఱులు	చఱులను
,,	20	తీవయిండ్లును	తీవయిండ్లను
,,	23	రత్నములు	రత్నములను
115	23	భామా	భామా ... కామా భామా.
120	20	మాలికలమేసఱికమాడ	మొత్తంబులనపఘళింప
122	23	మన్మధుఁడు	మన్మథుఁడు
125	18	పధము	పథము
130	1	బ్రాహ్మణులు	బ్రాహ్మణులఁ
,,	3	,,	,,
131	2	ముల్లోకములు	ముల్లోకములఁ
139	11	ముద్దుసిల్ల	ముద్దుఁబిల్ల

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
139	14	ముద్దుపిల్ల.	ముద్దుఁబిల్ల
145	19	సరసంపు	సరసంపు..గుత్తులు.సరసంపు
146	25	కాదగుదు	కాఁదగుదు
149	27	మునఁజేసివ, తా	మునఁజేసి, తావ
150	9	కుతెలియ	కుఁదెలియ
151	4	నేమిండ్రి	నేనిండ్రి
,,	19	ఏము	ఏతు
157	24	బ్రతిమాలు	బతిమాలు
171	27	సొమ్ములు	సొమ్ములను
177	26	స్నాన	స్నాత
181	14	వాసప్రస్థ	వానప్రస్థ
183	13	సంపంగి	సంపంగె
184	10	,,	,,
,,	,,	,,	,,
195	16	గ్రిక్కిరిసి	గ్రిక్కిఱిసి
196	9	,,	,,
198	14	బ్రితిమాలు	బతిమాలు
204	12	బడినగలు	బడినసగలు
205	15	సంపంగి	సంపెఁగ
207	9	చంచలనయనా	చంచలనయనా...పంచా [యుధ. చంచలనయనా
211	6	పారి	పాఱి

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
211	21	నవ్యా	నవ్య
,,	25	ప్రత్యక్షంబగుగా	ప్రత్యక్షుండగుగా
212	5	,,	,,
214	14	అనుగుంజెలువ	అనుఁగుంజెలువ
218	12	ప్రత్యక్షమైన	ప్రత్యక్షుఁడయిన
223	3	పూఁదోట	పూఁదోఁట
224	1	గానసృత్య	గానసృత్య
228	14	ధృతి	ధృతిక్షోమలులు
234	28	లఅం	అలం
241	23	చెట్లమొదటఁ బటికపు రాలతోఁ గట్టిన యరఁగుల	చెట్లమొదట నీరునిల్చుటకై పటికపురాలతోఁ గట్టిన పల్లముల
242	15	సహించ	సహింప
244	6	యావ్వన	యావన
252	3	మాలిక	మాలికా
,,	4	నెమళ్ల	నెమిళ్ల
258	8	(వస్తువులను,	(వస్తువులను)
259	25	తగదనుట	తగదనియర్థము
261	10	అంచిత	అంచిత ... సీమగా. అంచిత
263	7	ప్రియాః	ప్రియా
269	9	క్రొత్తదామర	క్రొత్తతామర
271	9	తేఁపు	జేపు

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
271	12	పట్టణాము	పట్టనము
281	2	కర్త	కర్త్రి
288	28	విక్రమంబులు	విభ్రమంబులు
290	5	సేక	సేద
,,	28	భయుడుట	భయపడుట
305	19	దివశబ్ద	దినశబ్ద
311	12	నర్ధా	నర్థా
314	21	మతౌ	నుతౌ
318	17	మూాడు	మూాఁడు
320	20	పలుమారు	పలుమాఱు
320	27	విందాన	విందాను
323	7	పట్టణా	పట్టనా
325	6	నలకూబరునితో	నలకూబరునిశరీరముతో
,,	8	జయంతునితో	జయంతునిశరీరముతో
330	14	సంఘూతంబు	సంఘాతము
331	5	తాౖమక్షుత	తాౖమాక్షుత
332	12	యూాధ	యూాథ
,,	13	,,	,,
343	25	నిబ్బఱ	నిబ్బర
344	4	,,	,,
,,	13	పట్టణంబు	పట్టనంబు
348	10	కనుపడులట్లు	కనుపడునట్లు

పుట సంఖ్య.	పంక్తి సంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
348	11	పగలు	పగటి
350	24	పీఠంబునవధి	పీఠంబునధి
351	4	సముదాయముయొక్కయు	సముదాయముయొక్క
352	3.	నీరంధ్రంబులు	నీరంధ్రంబును
,,	14	పీఠంబునన్	పీఠంబున్
,,	,,	పీఁటయందున్	పీఁటను
,,	15	కూర్చుండెన్	ఎక్కెను
353	2	ముద్దుకూఁతు	ముద్దుఁగూఁతు
,,	,,	,,	,,
357	6	చక్కందనము	చక్కందనమును
,,	12	మన్మథుఁడు	మన్మథుఁడు
375	13	ఆధీశుఁడు	అధీశుఁడు

శ్రీదేవాయనమః.

ఉపోద్ఘాతము.

అవాఙ్మానసగోచరుండును, సర్వశక్తుండును నగుపరమేశ్వరుండు దృశ్యమానం బగునిమ్మహాప్రపంచమునందలిమానవహృదయక్షేత్రములు వివిధప్రజ్ఞాబీజసమన్వితంబులై యుత్పత్తిం గాంచునట్లుగనే ర్పాటుం గావించి యున్నాఁడు. ఈక్షేత్రబీజములు మనుష్యశరీరములతోడనే జనన మందుచు, వానినే యాశ్రయించి యుండి, వానితోడనే వృద్ధిక్షయములఁ గాంచుచున్నవి. మఱియు నవి తమసంయోగమహిమచే నత్యద్భుతప్రభావసంపన్నంబులై, తాము రూపరహితములయ్యు, సృష్టియందలిరూపసహితపదార్థములలో ననేకములవిచిత్రతరనిర్మాణంబులకు హేతుభూతంబులై యొప్పారుచున్నవి. తొలుదొలుత హృదయక్షేత్రముల నణఁగియుండుప్రజ్ఞాబీజములు లోకసంబంధమనుజలాధారమ్మున మొలకలెత్తి, లోకపరిచితి, గురుజనశుశ్రూష, సత్సహవాసము, విషయగ్రహణప్రయత్నము, లబ్ధవిజ్ఞానమననము, మొదలగుదోహదక్రియలచేఁ గ్రమక్రమముగఁ బెరిఁగి, బహువిధకళ లనుశాఖోపశాఖలు గలమహావృక్షమ్మై, పిమ్మట నూహము లనుమొగ్గలు దొడిగి, యాలోచన లనుపుష్పముల వికసింపఁజేసికొని తుదకు నానావిధశక్తు లనుఫలములను గాంచుచున్నవి. ఇచ్చట 'శక్తి' యనఁగా దేహదార్ఢ్యము గాక మనస్సామర్థ్యమువలనఁ గృషి, వాణిజ్య, శిల్పాదికర్మములకు ననుకూలము లగుపదార్థముల నేర్పఱించుకొనుమార్గములఁ గనిపెట్టునొకజ్ఞానమై యున్నది. (మరుభూములయందలివిత్తనములవలెనే కొందఱుమానవులహృదయక్షేత్రములందలిప్రజ్ఞాబీజములు

మొలక లెత్తకయు, నెత్తినను వృద్ధినొందకయు, విజృంభింపకయు, ఫలింపకయు ని ట్లనేకవిధముల వీసరవ్రోవుచున్నవి. ఇందులకు నుత్పత్తిలోపము, దోహదలోపము మొదలగు కారణము లనేకములు గలవు. వానింగూర్చి వ్రాయుట కిది యదను గాదు గావున విరమింప నయ్యెను.)

పైని వ్రాయఁబడినరీతిని మానవులకు వివిధము లగుశక్తులు గలుగుచున్నవిగదా! అవి యన్నియు నాశ్చర్యానందకరములును, లోకోపకారములు నై యున్నవి. ఆశక్తు లన్నిటిలోను గవితాశక్తి యత్యద్భుతమైన దనియు, నిరుపమాన మైన దనియుఁ జెప్పవచ్చును. తక్కినశక్తు లన్నియు దానిలో నిమిడిపోవును. (ఒకానొక బుద్ధిమంతుఁడు ముం దెన్నఁడో యూహించి చేయఁగలయొక విచిత్రపదార్థమును సైతము కవీంద్రుఁడు తనప్రజ్ఞచే దానిస్వరూపస్వభావాదులను దనమనసునందే సంకల్పించుకొని, ముందుగానే దానిని దనగ్రంథమునందు వ్రాసి పెట్టుచున్నాఁడు.) ఇక్కారణమున నట్టిశక్తి గలసత్కవి దైవముచే నొసంగఁబడినయొకమహాత్ముఁ డని మనము నిశ్చయించుకొనవచ్చును. అతఁడు దైవసృష్టిలోనిపదార్థములను, వానిస్థితిగతులను దనగ్రంథపటమున వ్రాసి వానిని లోకులయెదుటఁ బెట్టి వారి నానందింపఁజేయును. ఎన్నెన్నో లోకదృష్టాంతసమన్వితంబు లగునీతులను బోధించి వారిని సన్మార్గప్రవర్తకులుగాఁ జేయును. తనబోఁటియితరకవులకుఁ దనగ్రంథమూఁతగా నుండున ట్లొనర్చును. ఇంక నిట్టివను లెన్నిటినో కావించును. ఇంచుమించుగ నీయర్థము నూహించియే కాఁబోలు సంకుసాలనృసింహకవి తనకవికర్ణరసాయనమున,

"చ. మనమున నున్న నెవ్వగలు ♦ మాన్పి ఘటింతురు; కావ్యసమ్మదం
బనఘుకథాముఖంబున హి ♦ తాహితబోధ మొనర్తు రింపుగాఁ
గనుఁగొనుకంటె నద్భుతము ♦ గా నెఱిఁగింతు రతీంద్రియార్థముల్
ఘనమతు లెల్లవారికి న ♦ కారణబంధులు గారె సత్కవుల్."

అని చెప్పియున్నాఁడు.

మఱియుఁ గవిచంద్రుఁడు భగవన్మహిమాప్రదర్శకుఁ డని చెప్ప నొప్పును. ఆతఁడు తనవిజ్ఞానచంద్రికలను సృష్టియందంతట లెస్సగా వ్యాపింపఁజేసికొని, వానిసాహాయ్యంబున నీశ్వరమహిమల నన్నిటిని బాగుగా గుర్తెఱిఁగి వానిని మానవులకుఁ దెలియఁజేయుచున్నాఁడు. ఇంకను దేవునిచే సృజింపఁబడి కాలక్రమమున నాశనముఁ జెందినయ నేకపదార్థములను దనకావ్యమునం దెక్కించి, వేలకొలఁదిసంవత్సరము లు గడచినపిమ్మట జనించువారికిసైతము దానిని జూపుచున్నాఁడు. శ్రీ రాముఁడు, సీత ; శ్రీకృష్ణుఁడు, ధర్మరాజు మొదలగుసజ్జనులును, రావ ణుఁడు, జరాసంధుఁడు, దుర్యోధనుఁడు మొదలగుదుష్టులును దైవము వలన సృజింపఁబడి, కాలగతిఁ జెందియున్నను, వారిని గవి తనగ్రంథ మునందు వ్రాసి, వారిరూపములు, గుణములు, చర్యలు, మొదలగున వి వారితర్వాతఁ జిరకాలమునకుఁ గలిగినమనయెదుటఁ బెట్టుచు వారిని శాశ్వతనాములను జేయుచుండుట మనమెఱుంగుదుముగదా ! ఇంత యేల ? కవి వ్రాసియే యుండనియెడ వెనుకటివృత్తాంతము లెవ్వియుఁ బిమ్మటివారికి బొత్తిగఁ దెలియనే తెలియవు, కావునఁ గవీంద్రుఁ డీశ్వ రలీలలను బ్రకటించువాఁ డని చెప్పవచ్చును. దీనినుద్దేశించియే యొకా నొకమహాత్ముఁడు "మైయిఙ్ కిలీదె దరే గంజె రాజె ఫితరతస్‌త్" (కవియొక్కవాక్కు సృష్టిరహస్య మనుధనాగారముయొక్క ద్వారము నకు బీగము.) అని చెప్పియున్నాఁడు.

కొందఱుబుద్ధిమంతులు కవి, దైవసృష్టికిఁ బ్రతిసృష్టిచేయుమహా నుభావుఁ డని చెప్పుదురు. వారిమాట విశ్వసనీయమే. ఐనను దానికిని దీనికిని గొంతభేదము గలదు. భగవానుఁడు సృజించినవి దృశ్యమాన ప్రపంచములోనివి. కవి సృజించెడిది భావనాప్రపంచము. భగవత్సృ

పంచమునం గలపదార్థములు యథార్థములు. కవిప్రపంచములోనివి కల్పితములు. ఇట్లే తక్కిన భేదములును నెఱుంగఁదగును. ఇట్లయ్యును గవిసృష్టి భగవత్సృష్టితోఁ గొన్ని విషయములయందు సమాన మగుచున్నది. ఎట్లన, శ్రీరామాదులు దైవసృష్టిలోనివా రని మనము విందుముగదా! అట్టిశ్రీరామాదు లేకారణమున నైన సుఖదుఃఖాద్యవస్థలకు లోనైనట్లు మనమేవిధముగానైనఁ దెలిసికొన్నప్పుడు సంతోషవిచారాదివికారములపాలగుచున్నాము. అట్లే కవిసృష్టిలోనిపాత్రములకును నెవ్వియైన నట్టియవస్థలు సంభవించినట్లు మనము చూచుటగాని, వినుటగాని తటస్థించినచో నట్టివికారములనే పొందుచున్నాము. మఱియు భగవత్సృష్టిలోనిపదార్థములవలెనే కవి కల్పించినవియు మనమనస్సులకు వింతను గొలుపుచుండును; ఒక్కొకప్పుడు నవ్వించును; ఱిచ్చవడఁ జేయును; శిరఃకంపము చేయించును; ఇంకొకప్పు డాడించును. ('గీతీ' యనుదొర శాకుంతలనాటకమును జదివి యయ్యానందము పట్టఁజాలక లేచి నృత్యము చేసెనఁట!) ఇట్లే తక్కినవి యూహ్యంబులు. ఈ హేతువుచేతనే,

> చ. కవి కమలాసనుండు, త్రిజగత్పతి యైనపినాకపాణియుఁ
> గవియె &c &c &c "

అని యొకానొకకవి చెప్పియున్నాఁడు.

ఇట్టిమహనీయ మైనకవితాశక్తిని భగవంతుఁ డేర్పఱిచి పృథివియందుఁ బ్రప్రథమమున వాల్మీకిమహర్షిహృదయమునం బ్రవేశపెట్టెను. పిమ్మటఁ గాలక్రమమున నించుమించుగ నన్ని దేశములయందును, నన్ని భాషలయందును గవిత రచియింపఁగలమహాత్ములుత్పత్తిఁ గాంచిరి. మనయాంధ్రులయందును గవిచంద్రు లుదయించిరి. అనేకగ్రంథము లాంధ్రమున నుద్భవించెను.

(మన) ఆదికవులు కవితాతత్త్వమును బాగుగ నెఱింగినవా రగు
టచేఁ, బ్రథమముననే స్వకపోలకల్పితగ్రంథములను వ్రాసినచో వా
నిచేఁ బాఠకులను శ్రోతలను సంతోషపెట్టుట కష్టమని యెంచి, పూర్వ
ము సంస్కృతభాషయందు వ్రాయఁబడి, సుప్రసిద్ధములై, నీతిదాయ
కములును, సన్మార్గబోధకములును నగుకథలు కలిగి వెలయుచుండు
గ్రంథములనే తెలిఁగించుచు జనులయెదుటఁ బెట్టుచువచ్చిరి. భారత
రామాయణాదు లీతెగలోనివే. పిమ్మటఁ గొందఱుకవులు సంస్కృతము
నఁ గేవలగ్రంథరూపమున లేకపోయినను నక్కడక్కడఁ బురాణాదు
లలో వ్రాయఁబడియున్నవియుఁ, బెద్దలచేఁ బరంపరగఁ జెప్పఁబడుచుం
డునవియు, మంచిమంచినీతులను, మోక్షమార్గములను బోధించునవి
యు నగుకథలను గొన్నిటిని జేర్చి యొక్కొకగ్రంథముగాఁ గల్పించు
చువచ్చిరి. మంచన కేయూరబాహుచరిత్రము, అనంతుని భోజరాజీ
యము మొదలగునవి యీతరగతిలోనివి. ఇంతవఱకును గలగ్రంథము
లు బహుజనసులభగ్రాహ్యములై, రసోచితములై, కథాచమత్కృతు
లు గలిగి, మనోహరాలంకారములతో నొప్పారుచుండెడివి. తరువాతి
కవులు పురాణములలోని యేదియే నొకకథను దీసికొని స్వతంత్రగ్రం
థముగా రచియించుచు వచ్చిరి. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న శకుంతలాపరిణ
యము, ప్రౌఢకవి మల్లన రుక్మాంగదచరిత్రము లోనగునవి యీజాతి
లోనివి. ఇప్పటికిఁ గవులకు శృంగారరసమును విజృంభింపఁజేయుమో
హాయుఁ, గవిత్వమునందుఁ బ్రౌఢిమను జూపుబుద్ధియు జనింపఁదొడఁ
గెను. సంస్కారము తలచూపెను. శబ్దాలంకారములును నర్థాలంకా
రములును ముదురఁగడంగెను. నీతిబోధకవిషయములు వెనుకకు జాఱఁ
జొచ్చెను. శృంగారరసాధిదేవత తాండవ మాడనారంభించెను. ఇంత
గా వ్రాయనేల? అప్పటికావ్యరచనలోని యొకవిషయముం జూడుఁడు.

పౌరాణికకవిమల్లన రచించినది రుక్మాంగదచరిత్ర మనుపేరు గలయేకాదశీమాహాత్మ్యము. అది సామాన్యప్రజల కందఱకును భక్తిముక్తులను బోధింపవలసినగ్రంథముగా నుండవలయునుగదా! అట్టిదానిని దత్కవి పూర్వకవులపద్ధతిని విడిచి, తనకు ముందున్నవారికంటెఁ బ్రౌఢిమను జూపుచుఁ, దననాఁటికవులలో నతిగౌరవముఁ బడయనెంచి కాఁబోలు నందుఁ గేవలపండితజనైకవేద్యంబు లగుశబ్దార్థాలంకారములును, రసికజనహృద్యంబు లగుశృంగారవర్ణనములును గడుంగడుఁ జొప్పించియున్నాఁడు.

“సీ. బిసకాండ, పాఠీన, ♦ పిక, సైకత, స్వర్ణ; కర, నేత్ర, భాషా, జ♦ఘన, శరీర

+ + + +

తారకా, శ్వేతదళ; నఖ ... (అలేఖ్యము)

+ + + + ”

ఇత్యాదిపద్యములతో మోహినీదేవిని మిక్కిలి పచ్చిగా వర్ణించియున్నాఁడు. ఏకాదశీమాహాత్మ్యమున కిదియా లక్షణము? ఈరీతిని గవితాశక్తికి బాహ్యవేషము మెండై యంతస్సారము క్షీణింపనారంభించెను.

ఇట్లు కాలము జరుగ జరుగ, ‘అల్లసానిపెద్దన’ కవీంద్రుఁడు బయలువెడలి (పైవారివలెనే) యొక (మార్కండేయ) పురాణములోనినీతిబోధక మగునొకకథను దీసికొని, దానిని బెంచి, నూతనపద్ధతి నవలంబించి, మనుచరిత్ర మనుపేర నొకప్రబంధముగా రచించి కృష్ణరాయలచే ‘నాంధ్రకవితాపితామహుం’ డనుబిరుదమును బొందెను. అప్పటికిఁ దాము నడచెడిది నాగరికమార్గ మనునూహ కవులకు జనించెను. పిమ్మట నాతనిశిష్యుఁ డనిచెప్పఁబడు భట్టుకవి పెద్దనకంటెను బ్రౌఢిమను జూపఁదలంచి కథావైచిత్రి గమనింపకయే, భారతమునం

దలి యొకకథను దీసికొని వసుచరిత్ర మనుప్రబంధమును వ్రాసి 'సాహిత్యరసపోషణుం' డనుబిరుదు నందెను. ఈతనినాఁటనుండి నీతిబోధకవిషయాదులకు గ్రంథములలోఁ జోటు లేకపోయెను. శృంగారరసాధిదేవత విశృంఖలవృత్తిని విహరింపఁజొచ్చెను. ఈతనితరువాతికవులకుఁ బ్రౌఢత్వమును జూపికొనుటయందలిదృష్టి ముదిరిపోయెను. ప్రబంధ మనునది యొక్కొకకవీంద్రునినాలుకయందును నటింపఁదొడఁగెను. మహాకావ్య మనునది యిట్లే యుండవలయు ననుకట్టుపాటేర్పడెను. గతానుగతికు లయినకవు లందఱును నీతనిమార్గమునే యవలంబించుచుండిరి. ఇక్కారణమునఁ గవితాప్రౌఢిమకే కాని కథావైచిత్రికి దిక్కులేకపోయెను. పాత్రగుణపోషణము బొత్తిగ రూపుమాసెను. క్రమక్రమముగాఁ గవులు చిత్ర, గర్భ, బంధకవిత్వములను దమతమగ్రంథములలోని కెక్కించి వసుచరిత్రకారుని మించఁగలిగితిమిగదా యని సంతసించుచుండిరి. ఇట్లుండఁగా ద్వ్యర్థికావ్యరచన యనునొక నూతనమార్గము కనిపెట్టఁబడెను. మిగుల సమర్థత్వము గలకవులుకొంద ఱీమార్గమున కానందించి తమతమజన్మముల నెల్ల నిట్టిరచనక్రిందనే వ్యయపఱిచిరి. ద్వ్యర్థికావ్యరచనముగాని, ప్రబంధరచనముగాని, మఱిదేనినిగాని మొదటఁ గనిపెట్టినవారి ననవలసినపని లేదు. భాషలో నేదియొ క్రొత్తమాదిరిగలగ్రంథమును వారు సృష్టించి తమప్రౌఢిమం జూపుదురు. తక్కినవా రందఱును వారి ననుసరించినచో నందు విశేషమేమియున్నది? వినుఁగుదలతప్ప వేఱేదియు నుండదు. ఆంధ్రద్వ్యర్థికావ్యరచనకు మార్గదర్శి పింగళిసూరనార్యుఁ డని కొందఱందురు. భట్టుకవి యని కొందఱందురు. ఎవ్వరైననేమి? తన్నిర్ణయమున కిది యదను కాదు. ఈసూర్యుఁడు తననిండుజవ్వనమున నిట్టికావ్యమును వ్రాసినను వయసుతిరిగినతరువాతఁ దనజ్ఞాననేత్రము నొకసారిభాషాప్రపం

చము పై లెస్సగాఁ బరఁగించి పురాతనకవులపద్ధతులను బాగుగా గ్రహియించి, తనకాలపుఁగవులపోకడలను నిరసించి, క్రొత్తమాదిరిగ నుండునట్లు ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము, కళాపూర్ణోదయము ననురెండుది వ్యప్రబంధములను రచియించి భాషాదేవికినూతనాలంకారముల నిడెను. అయిన నీతనిమార్గము పిమ్మటికవులకు రుచించినది కాదు. ఏమి? అది చాలదుర్గమమైనది. అందుఁ బాత్రగుణపోషణము. కథాచమత్కృతి, సందర్భశుద్ధి, రసోచితశైలి మొదలగువాని నెన్నిటినో యను సంధింపవలసియుండును. వసుచరిత్రమార్గమైనచోఁ గవితాప్రాగల్భ్యము, శబ్దార్థాలంకారములు మొదలగువానిని స్వేచ్ఛగాఁ గూర్పవచ్చును. ఇట్టియూహాయే వెనుకటికవులను బట్టి పీడింపఁగా వారందఱు నొక్కవిధముగానే గ్రంథములు వ్రాయుచువచ్చిరి. ఇప్పటికిని మనవారిలో వయసుచెల్లినవారు కఠినశైలిని లేనిపద్యముల నన్నిటిని జప్పగా నున్నవనుచుందురు. సులభశైలి వారికి గిట్టదు. దీర్ఘసమాసములతో నుండవలయును. ఇట్టిమహానుభావులలోఁ గొందఱు వసుచరిత్రము, ఆముక్తమాల్యద, శృంగారనైషధము మొదలగుగ్రంథములపేరులేకాని ప్రభావతీప్రద్యుమ్న, కళాపూర్ణోదయములపేరులనైన నెఱుంగరు. రాఘవపాండవీయమునే రచియింపకున్నచోఁ బింగళిసూరనార్యునిపేరు కూడ వీరికిఁ దెలిసియుండకపోవును. ఇందులకుఁ గారణము వానియందు శబ్దాడంబరాదులు లేకపోవుటయే యని యెఱుంగవచ్చును. ఇంతయేల? ఆదికవులుసైతము తరువాతికవులకుఁ జాల రని మనవారిలోఁ జాలమందికి నభిప్రాయము గలదు. కావుననే వారిమార్గము నొక్కరైన నవలంబింపకపోయిరి. ఈశబ్దార్థాలంకారాదులమహిమ మేమోకాని యవి సర్వజనసుబోధములుగా నుండవలసిన వేదాంతగ్రంథములయందునయితము ప్రవేశించి యాయాకవులచే నేకాక్షరద్వ్యక్షరనియమ

ముతోడిపద్యములు గలచిత్రకవిత్వమును, మఱియు గర్భబంధకవిత్వా దులను రచియింపఁజేసినది. (సీతారామాంజనేయాదులను జూడవచ్చు ను.) సామాన్యజనులకు నేతాదృశగ్రంథావలోకనము చేయుశక్తి చాలకుండుటచే వారు భారతభాగవతరామాయణాదులనే పట్టుకొని వ్రేలాడవలసినవారైరి. (ఈకారణముచేతనే వానికి దేశమందు వ్యాప్తి మిక్కిలి కలిగెను. ఇదియును మేలే.) పిమ్మటిరాజులచరిత్రము లెవ్వియు గ్రంథముల నెక్కఁ జాలనివయ్యెను. పురాణములలో నుండునొకకథ దీసికొని దానిని దమవర్ణనల కనువుగ నుండునట్లు పెంచి యష్టాదశవర్ణ నములతోడను నింపి వ్రాయునట్టి దృష్టిగల కవిపుంగవులకు దేశచారి త్రము లెట్లు రుచించును? అవి యెంతబాగుగ వ్రాయఁబడఁదగినవి! ఎ న్నెన్నిరసములు, ఎన్నెన్నిభావములు వానియందు నింపఁబడియుండవల సినది! అట్లు వ్రాసియున్నచో దేశమున కెంతయుపకారము కలిగి యుండును! అట్టియదృష్ట మీభాషకు లేకపోయినది. కృష్ణరాయవిజ యము, నరపతివిజయము (రామరాజీయము) మొదలగునవి కొన్ని చారిత్రవిషయగర్భితము లగుకావ్యము లున్నవన్నను, అవి చరిత్రమా ర్గమునఁగాక ప్రబంధపాకమున రచియింపఁబడి యతిశయోక్త్యాద్యలం కారములతో నిండిపోయియుండుటచే వానియందు సత్యము లేశమా త్రమే యుండు నని తోఁచెడిని. ఈరీతిని గవితాశక్తి కంతస్సారము బొత్తిగ క్షీణించిపోయెను.

ఇక్కాలమున నాంగ్లేయప్రభుత్వముచే దేశమందంతటను విద్య విజృంభింపఁగా మనవారిలోఁ గొందఱు మహనీయు లన్యభాషాపరిచి తింబట్టి యాయాభాషలలోనిగ్రంథముల నవలోకించి, యందలికథాచ మత్కృత్యాదులం గాంచి, మనయాదికవులగ్రంథములను జదివి వారి మహిమలకచ్చెరువొంది వానిని వెల్లడించుచుఁ దరువాతికవులమార్గము

ల నధిక్షేపించుచు ననేకగ్రంథములయందును ననేకపత్త్రికలయందును వ్రాయను వ్రాయను, ఇప్పటికి నాంధ్రగ్రంథరచనకుఁ గొంతమాఱు పాటు గలుగనారంభించినది. మధ్యాధునికకవులరచనలపై నిరసనభావము కలుగఁజొచ్చినది. పింగళిసూరనార్యునినామమునకు విశేషగౌరవము కలిగినది. క్రొత్తక్రొత్తరచనలపై నింపు జనించుచున్నది. ఇదంతయుఁ గాలముయొక్కమార్పుగదా!

పైని వ్రాయఁబడినవిషయముల నన్నిటిని బరికించుమీఁదుఁ, గవితాతత్త్వము రెండువిధము లైన దనియు, నందు మొదటిది నీతిబోధకసన్మార్గప్రదర్శకవిషయములును, గథాచమత్కృత్యాదులు నొప్పు గ్రంథములు గల దనియు, రెండవది కేవలము శబ్దార్థాలంకారాది భాషాప్రౌఢిమం జూపుగ్రంథములు గల దనియు విశదమై యే యుండును. మఱియు మొదటిది యప్పటికి, నిప్పటికి, నెప్పటికిని బూజనీయమైనదే యనియు, రెండవది తాత్కాలికసుఖమునుమాత్రము గూర్చునదియై యుండు ననియు మీఁ రెఱుంగుదురు. అందు రెండవమార్గము నవలంబించినవారియభిప్రాయ మేమో యించుక విచారింపవలసియున్నది. కథాచమత్కృతి మొదలగునవి భారతాదు లగునుద్గ్రంథములలోఁ గలవుగదా యనియు, మఱియుఁ బుక్కిటిపురాణములయందును ననేకచిత్రకథలు పెద్దలచేఁ బరంపరగఁ జెప్పఁబడుచుండునుగదా యనియు భాషాచమత్కృతిం జూపుపొత్తముల నేల రచింపఁగూడదనియు నవి విద్యార్థులకు మిగుల నుపయోగకరములుగా నుండు ననియు వారూహించి యట్లు గావించియుందు రని తోఁచుచున్నది. అట్టియూహ యొకరినిబట్టి యొకరికి వచ్చి క్రమక్రమముగా వృద్ధి నొందినది గాని యొక్కసారియే వచ్చినది కాదు. వా రుండెడికాలమే యట్టిమార్పు గలిగించినది. ఆయాకృతిపతులును వారివారి కారీతిగ్రంథముల రచిం

చుటకే ప్రోత్సాహ మిచ్చుచు నుండెడివారు. (కాని యీయూహా మతిమాత్రమై దేవునికిఁ గృతిగా నియ్యఁబడిన గ్రంథములుసైత మా విధముననే రచియింపఁబడెను !) ఈకారణమునఁ బ్రౌఢప్రబంధములు లెక్కలేనివి రచింపఁబడెను. అయినను "అత్యుచ్ఛ్రియఃపతనహేతు" వనున్యాయమున కవిగుటియయ్యెను. కవితాశక్తి కిప్పుడు నూతనప్రపంచము నిర్మింపఁబడుచుండెను. మధ్యకాలకవులగ్రంథము లన్న ననాదరము జనించుచుండెను. ఈనూతనప్రపంచము నిర్మింపఁబడుటకు నించుకముందే యనగా పైరెండవవిధము పరిపూర్ణవ్యాప్తిని జెందియున్న సమయముననే యీ

భ ద్రా ప రి ణ య ము

అనుప్రబంధము రచియింపఁబడెను. భద్ర యనుపేరు గలకన్యారత్నమునొక్క పెండిలికథ యిందుఁ జెప్పఁబడెను గావున దీని కీనామము గలిగెను. ఈభద్రాదేవి శ్రీకృష్ణునియష్టమహిషులలో నొకతె. దీనిం బట్టియే యిందలికథానాయకుఁడు శ్రీకృష్ణుఁ డని తేటపడుచున్నది. ఈగ్రంథమునకుఁ గృతిపతి

శ్రీరాజా రావు వేంకటమహీపతి
గంగాధరరామరాయబహద్దరుగారు.

వీరు శ్రీపీఠికాపురసంస్థానాధీశ్వరులు. "శూరతోదారతాద్యధికగుణకులం" బగుపద్మనాయకకులంబున జనన మందినమహాపురుషులు. పద్మనాయకకులజులనే "వెలమ" వా రని చెప్పుదురు. వెలమవా రను పేరు గలుగుటంగూర్చి యొకానొకకవిచంద్రుఁడు తనగ్రంథమున నిట్లుత్ప్రేక్షించియున్నాఁడు.

"చ. ఉరుతరపద్మనాయకకు ♦ లోద్భవు లైనకుమారు లందఱున్
వైరవరు లై, భయాంతకస ♦ విక్రము లై, మహనీయు లై నిరం
తరముసు ముఖ్యవర్ణగణి ♦ తం బగుపౌరుషనామధేయమే

వరబిరుదంబుగా <u>వెలమ</u> ♦ వా రన విశ్రుతి గాంచి రిమ్మహిన్."

(ఇది స్వభావోక్తియ యని చెప్పవచ్చును.)

ఆంధ్రభాషాయోషామణికిఁ జిరకాలమునుండియు నీపద్మనాయకప్రభువులయవలంబనమే విశేషముగా నున్నదనియు, నీవెలమవారిలో సంస్కృతాంధ్రభాషలు రెంటియందుఁగాని యొకదానియందుఁగాని పాండిత్యమో, పరిశ్రమమో, పరిచయమో, యాసక్తియో, యభిమానమో లేనివారుండుట యరుదే యనియు నెల్లరునెఱింగినవిషయమే. వీరిలోఁ గొందఱు కవులును గలరు. వీరివంశావతారముంగూర్చి బహుగ్రంథములయందు విశేషముగ వర్ణింపఁబడియుండుటచే నది జగత్ప్రసిద్ధమయియే యున్నది. ఈగ్రంథమునందును బద్మనాయకవంశాభివర్ణనము గలదు. కావున దానింగుఱించి నేనిట వేఱుగ వ్రాయనక్కఱలేదు.

ఏతత్కృతినాయకుఁ డగుశ్రీగంగాధరరామరాయప్రభువరునింగూర్చి వ్రాయుటకు నస్మాదృశు లగుసామాన్యులు శక్తులు గానేర రనుట యతిశయోక్తి గాదు. ఆశ్రితజనసంరక్షణము, పండితజనాదరణము, కవిజనపోషణము మొద లగుసద్గుణము లీమహారాజునకు సహజములై యుండెడివి. ప్రజలయెడల వీరి కుండినయనుగ్రహ మనిర్వాచ్యమని వయసు చెల్లినవా రిప్పటికి నీప్రభువును వేనోళ్లఁ బొగడుచుందురు. మఱియు సత్కార్యాచరణమున వీరికి సాటియగుప్రభువు నాకాలమునఁ జూచియుండలే దని జనులు చెప్పుదురు. వేయేల? వితరణమునఁ గలియుగసూర్యపుత్త్రుండనియు, సాహసమున నభినవవిక్రమార్కుండనియు, విద్యయం దపరభోజుం డనియుఁ, బ్రజారక్షణమున రెండవయజాతశత్రుం డనియు నీరాజేంద్రుఁడు ప్రఖ్యాతివడసె నని స్వార్థపరాయణులుగాని వృద్ధు లిప్పటికిని బ్రస్తావవశమునఁ జెప్పుచుందు రన నీ

యనముగూర్చి యెంతగ వ్రాయవచ్చునో యోజింపుఁడు.

పైని వ్రాసినవి యథార్థోక్తులు గాని యతిశయోక్తులు గావు. వాని కన్నిటికిని దృష్టాంతములును లేకపోలేదు. అయిన నవి యసంఖ్యాకములుగా నున్నవి. అవి యన్నియు వేఱుగ నొకపుస్తకరూపమున నుండఁదగినవి. గ్రంథవిస్తరభీతిచే వానిలోఁ గొన్నిటిమాత్ర మిచ్చట వ్రాయుచున్నాను.

ఆశ్రితజనసంరక్షణము :—అనేకులగు నాశ్రితులకు దైనిక,మాసిక, వార్షికప్రదానముల నేర్పఱిచి, వారిని రక్షించుచుండిరి. మఱియుఁ గొన్నికుటుంబములకు సైతము తమసంస్థానంబున నెవ్వియైనఁ గార్యములు తటస్థించునప్పుడు మఱికొన్నియీవులు దయచేయఁబడుచుండునట్టియేర్పాటులుఁ కూడఁ గావించియుండిరి. అం దనేకములు నేఁటిదనుక నేతత్సంస్థానంబున (ఇప్పటిప్రభువరునిదయాతిరేకంబున) నవిచ్ఛిన్నగతిని జరుగుచున్నవి. ఇంకను ననేకులకుఁ దమయనుగ్రహముమీఱ 'నిమేబడు' లనుపేరుగలభూములను విశేషముగ నిచ్చియుండిరి. ఇట్టివి యీరామరాయరాజ్యమునఁ బెక్కులు గలవు. మఱియు ననేకాశ్రితులకు విశేషభూములను దానముచేసిరి. పైని వివరింపఁబడిన వన్నియు నాయాయాశ్రితులచేతను, దత్సంతతులచేతను నిరంతరాయముగ ననుభవింపఁబడుచున్నవి. శాశ్వతము లగునిట్టియేర్పాటులను గావించిన యీప్రభువరుని వదాన్యతను దలంచుచో నొకానొకకవి చెప్పిన యీక్రిందిపద్యము జ్ఞప్తికి రాకమానదు.

" ఉ. భూతి ఘటింప మానవుల ♦ పుణ్యవశంబున ఫాలసీమలన్
ధాత లిఖించెనా, యొకరి ♦ నాఁటి, దదేటికి?; రాఘవంశజుం
డైతగురామరాయవసు ♦ ధాధిపుఁ డెవ్వరికైౖ లిఖించు ? నా
వ్రాఁత తదాత్మజాత్మజప ♦ రంపర కెల్ల ఫలించు నెప్పుడున్."

పండితజనాదరణము :—అనేకమండలంబులనుండి యసంఖ్యా

కు లగుపండితులు వచ్చి వీరిని సందర్శించుచుండిరి. వారివారిసామర్థ్యాదులనుబట్టి వారిని దత్కాలమందే ధనం బనారిగ నిచ్చి సత్కరించుచుండుటయే కాక, వారికి వార్షికబహుమానంబులుసయితమేర్పాటుచేసి యాదరించుచుండిరి. అప్పుడప్పుడు పండితవర్యులచేత వాక్యార్థములు మొదలగునవి చేయించుచు నర్హరీతిని సమ్మానించుచు నుండెడివారు. పందొమ్మిదవశతాబ్దమున సుప్రసిద్ధులైనబులుసుపాపయ్యశాస్త్రిగారు, ఇంద్రగంటివిశ్వపతిశాస్త్రిగారు, ఎడవిల్లిశ్రీరామశాస్త్రులుగారు, తణికెళ్లసుబ్బన్నశాస్త్రులుగారు, కనకదండిగోపాలశాస్త్రులుగారు మొదలగుననేకపండితులు వీరివలన విశేషముగ గౌరవింపఁబడినవారే. ఇందుఁ గొందఱకు గొప్పభూదానములుగూడఁ జేసియున్నారు. వీరిసంస్థానంబునను కంచిభట్లసూర్యనారాయణశాస్త్రులువారు, పొక్కులూరివేంకటశాస్త్రులువారు మొదలగువారుండెడివారు.

కవిజనపోషణము :—వీరియాస్థానంబునఁ బలువురుకవీశ్వరులుండెడివారు. ఏతద్గ్రంథకర్త, కవిశిరోమణి సోంభట్ల రామస్వామిశాస్త్రులుగారు, ఎఱ్ఱమిల్లిలక్ష్మీనారాయణకవి, దేవులపల్లిసుబ్బరాయశాస్త్రిగారు, వేంకటకృష్ణశాస్త్రులుగారు, వేంకటరాయకవి, మొదలగువారనేకులు వీరిసభ నలంకరించుచు వీరిపోషణమున నుండెడివారు. మఱియుఁ బలుచోటులనుండి పలువురుకవీంద్రులు వచ్చి శ్రీరాజావారిని దర్శించుచుఁ దమతమప్రజ్ఞాదికములఁ గనఁబఱుచుచు వారివలన విశేషసన్మానములను బడయుచు నుండిరి. శ్రీమాన్ విద్వదభినవ పండితరాయ మాడభూషివేంకటాచార్యకవి, శ్రీశిష్టుకృష్ణమూర్తికవివర్యుడు మొదలగువారు పలువురు వచ్చి వీరిని సందర్శించుచుఁ బలుమాఱు లర్హసత్కారంబులఁ గాంచుచువచ్చిరి. అనేకులకు నేఁటేఁట సమ్మానించునేర్పాటులుసయితము చేసి వీరు పోషించుచుండెడివారు.

సత్కార్యాచరణము :—గ్రామములఁ గట్టించుట, చెఱువులు త్రవ్వించుట, మొదలగుసత్కార్యము లెన్నియో వీరు చేయించియుండిరి. మఱియు, పేదసాదులయందలికారుణ్యమునకు మితియే లేకుండెడిదని తెలియవచ్చుచున్నది. ఏతద్విషయములకుఁదార్కాణము లనేకము లున్నను వానిలోఁ గొన్నిటినిమాత్ర మిచ్చట నుదాహరించుచున్నాను.

(1) గ్రామములఁ గట్టించుట :—తమరాజ్యములోనిదియు, గోదావరీమండలమునకు ముఖ్యపత్తనముగా నెన్నఁబడుచుండునదియు నగు కాకినాడపురంబును జేర్చి తమతండ్రిగారిపేరితో 'సూర్యారావుపేట' యనుగ్రామమును గట్టించిరి. మఱియుఁ దమరాజధాని యగుపీఠికాపురమును జేర్చి యుత్తరదిశయందు 'కుమారనగర' మనుక్రొత్తపేటను గట్టించిరి. వీనిందెలుపుపద్యములలో నీగ్రంథమం దున్నవానినే వ్రాసెదను.

"మ. అతులాబ్ధ్యంతిక కాకినాడనగరోపాంతస్థలస్థాపితా
యతసత్ప్రాయత నాదిసంకలిత సూర్యారాయపేటాఖ్య భూ
రితరగ్రామనిదాన! &c &c " తృతీయాశ్వాసము 119 ప.

(2) చెఱువులుత్రవ్వించుట :—తమరాజ్యమునందలిమల్లవర మను గ్రామమున నొకగొప్పచెఱువును ద్రవ్వించి, తత్ప్రాంతమున నుండు ప్రజలకు మహోపకారముం గావించిరి. పెద్దాపురముతాలూకాలో లింగమపర్తికడ నుండుతిమ్మరాజుచెఱు వొకటి తప్ప దీనితో సరివచ్చు పెద్దచెఱువు గోదావరీమండలంబున వేఱొకటిలేదు. మఱియు సూర్యారావుపేటలోఁగూడ నొకపెద్దచెఱువును ద్రవ్వించియున్నారు. కాకినాడ, సూర్యారావుపేట, రామారావుపేట, జగన్నాథపురము, ఘాస్టరుపేట, పేరరాజుపేట అనుస్థలమ్ములలో నుండునసంఖ్యాకు లగుజనులకు జ

లయంత్రముల ద్వారమున నవారిగ వారి నొసంగుటకు నీచెఱువే యి ప్పు డాధారమై యున్నది. కుమారనగరము మొద లగుచోట్ల నింకను నసేకతటాకములు వీరు త్రవ్వించినవి కలవు. మల్లవరపుఁజెఱువునుగూ ర్చి యీగ్రంథమున నిట్లువర్ణింపఁబడియున్నది.

" క. భీమధ్వనిభరితజయఘ, మామా! చౌహత్తిమల్ల! మల్లవరాఖ్య
గ్రామోపాంతవినిర్మిత, భూమహితాంభోధితులిత ♦ భూరితటాకా!"

చతుర్థాశ్వా. 104 పద్య.

(3) ఆరామప్రతిష్ఠాదులు :—అనేకస్థలంబులలో ననేకఫలజాతులు గలయనేక కారామంబులు వీరు వేయించిరి. ఇది మొదలగుకారణంబులం బట్టి యీపుడమిపై శాశ్వతము లగుననేకసత్కారములను జేయించి చిరతరయశంబును, నమేయసుకృతంబును సంపాదించినయీరాజచం ద్రుఁడు,

" తే. ధరణిఁ బరఁగుఁ బొగడ్త యెం ♦ దాఁక నంత
కాలమును బుణ్యలోకంబు ♦ గలుగు నండ్రు."

అనుభారతవచనమునకు లక్ష్యభూతుఁ డగుచున్నాఁ డని సంతోషపూ ర్వకముగఁ దెలుపుచు సేయుచున్నాఁడను.

వితరణసాహసాదిసద్గుణములు :—పైవానివలననే యీవదాన్య శేఖరుని వితరణాదిసద్గుణములు దెలియుచున్నను, నింకొకముఖ్యవిషయ ముగూడ నిందుఁ జూపుచున్నాను. రావువంశముక్తావళిని రచియించి కృతిగా నొసంగినశ్రీదేవులపల్లిసుబ్బరాయశాస్త్రిగారియెడ నీమహారా జు చూపినయౌదార్యము మిగులఁ గొనియాడఁదగినదియై యున్నది. అది చదువరులకు విశదమగుటకొంకెఁ దత్కవికృతం బగుమహేంద్రవిజ యమునందలికవిజీవితమునుండి కొన్నిపంక్తు లిచ్చట గ్రహించుకొను చున్నాఁడను.

"రావువంశముక్తావళి యనుపేరిట విలసిల్లుతమవంశచారిత్రము
ను (క్రీ.శ.) 1882 వ సంవత్సరమునందుఁగృతినంది, సాకల్యం
బుగ గ్రంథ మంతయుఁ జిత్తగించి, తమపూర్వరాజన్యులమా
న్యచారిత్రాకర్ణనమువలనను, ననల్పకల్పనాశిల్పనంబులం ద
నరినకవితామాధుర్యంబునకును, నానందపరవశులై యిందుల
కుం దగినసత్కారంబేఁ జేయఁగలనే యని నారాజ్యంబ మీకి
చ్చితి నని యీకవిసార్వభౌముని సింహాసనాసీనుం గావించి,
తమయభినవభోజరాజబిరుదాంకము నన్వర్థంబుగ నొనరించిరి.
పిమ్మట నిక్కవితాపట్టభద్రుండు దేవా! యీరాజ్యభారంబు
వహియింప దేవరభుజాదండంబె సమర్థంబు గాని నే సమర్థుండ
నే యని తత్క్షణంబ వారిరాజ్యంబు వారికి సమర్పించి &c."

విద్యాధికత:—భాషాభిమానము, విద్యయం దభిరుచియు నుండనిచోఁ గవులను బండితులను నాదరించుట యంతగాఁ బొసఁగదు. అనేకు లగుకవులను, బండితులను విశేషముగ గౌరవించియుండుటచేతనే యీనృపవర్యుఁడు విద్యాధికుఁడై యుండె నని చెప్పవచ్చును. ఇదిగాక యప్పుడప్పు డాయాకవులను, బండితులను వారివారిప్రజ్ఞలనుబట్టి యనేకము లగుప్రశ్నములు చేయుచు వారివారిప్రత్యుత్తరములసాధుత్వాసాధుత్వమునుగూర్చి వక్కాణించుచు వినోదించుచునుండెడివారఁట! ఒకప్పు డొకవిప్రుఁడు శ్రీయుతు లగువారిసన్నిధిని హరికథఁ జెప్పుచుఁ దాను గవియుఁగూడ నైనట్లు తనమిత్రులచే నాసభలో వెల్లడిచేయించుకొనఁగా, శ్రీప్రభువువారియనుజ్ఞ ననుసరించి తత్సన్నిధానవర్తులలో నొకరు "శ్రీరాజావారిమీఁద నొకపద్యము నాశువుగ రచింపుఁడని కథానంతరమునఁ జెప్పినప్పు డక్కవి యొకసీసపద్యమును జదివెనఁట! అప్పు డారామరాయధరణీశ్వరుఁడు తనబహుగ్రంథద్రష్టృత్వ

ము వెల్లడికా నక్కవితో “ దానుగారూ ! ఇందలిమొదటియాఱుపాదములు నేనాయాగ్రంథములలోఁ జూచినవే. (ఆగ్రంథములపేరులు చెప్పిరఁట !) ఏడవపాదము నేను జదివినదే కాని యెందున్నదో యిప్పుడు జ్ఞప్తికి రాలేదు. ఎనిమిదవచరణమున నాపేరు గలసగముమాత్రము మీరు రచించినదే” యని వాక్రుచ్చిరఁట ! దీనింబట్టి యీప్రభుశిరోమణి కెంతభాషాజ్ఞానము నెంతగ్రంథావలోకనము నుండెడిదో యూహింపుఁడు. వీరికి సంస్కృతాంధ్రములయందేకాక యాంగ్లేయమహమ్మదీయభాషలయందును పరిచయ ముండెడిదని తెలియవచ్చుచున్నది.

ప్రజారక్షణము :—దీనింగుఱించి విస్తరింప నక్కఱ లేదు. ఈ మహారాజుపరిపాలనములోఁ బ్రజలకుఁ గలిగినసౌఖ్యమునకు మేరయే లేకుండె నని చెప్పుదురు. వీరు సర్వవిధములఁ బ్రజలకు లోటుపాటులు లేకుండఁగనుంగొని సంరక్షించుచుండెడివారఁట. కావుననే

“ సీ. సకలవిద్వచ్చకో ♦ రకములానందించె, విమతాననాబ్జపా ♦ ళి ముకుళించె
లలి మిత్రకువలయం ♦ బులు వికాసము నొందె, ఖలజనచక్రవా ♦ కములు గుందె
బంధుబృందానంద ♦ సింధువు లుప్పొంగె, ధర్మేతరధ్వాంత ♦ తతు లడంగె
సత్సంతతుల కభీ ♦ ష్టము లెల్ల నీడేఱెఁ, గుమతిచోరప్రచా ♦ రములు జాఱెఁ
పీఠికాపురవరదుర్గ ♦ పృథులసౌధ
సింహపీఠోదయాచల ♦ శిఖరభాగ
మధిగమించి యఖండశౌ ♦ ర్యరమఁ దాల్చి
రామరాయాఖ్యచంద్రుండు ♦ ప్రబలుచుండ.” ప్రథమా. 86 ప. 69 పుట

అనుపద్యము సార్థకమై వీరి ప్రఖ్యాతిని వెల్లడించుచున్నది.

ఈరాజేంద్రునకుఁ దనమాన్యచరిత్రము పూర్వరాజన్యుల చారిత్రములం బోలు నని బాగుగాఁ దెలియును. ఇక్కారణముననే కాఁ బోలు,

"సీ. వాల్మీకి యాదికా ♦ వ్యంబొనర్పఁగఁ గదా, రామునిగుణకథల్ ♦ ప్రకట మయ్యె
ద్వైపాయనుఁడు భారత ♦ తంబొనర్పఁ గదా, పాండవాదులప్రభా ♦ వములు దెలిసెఁ
గాళిదాసుఁడు కృతి ♦ ఘటనసేయఁగఁ గదా, భోజరాజు యశంబు ♦ వేజరిల్లె
ఘనత విద్యానాథ ♦ కవికబ్బమునఁ గదా, తనరెఁ బ్రతాపరు ♦ ద్రునిప్రసిద్ధి
యిలను రాజనరేంద్రుండు ♦ కృష్ణదేవ
రాయలాదిగఁగలమహా ♦ రాజు లెల్లఁ
గావ్యముఖమునఁ గాదె వి ♦ ఖ్యాతి గనిరి
కానఁ గృతిసాటి వేఱొండు ♦ గలదె తలఁప?" ప్ర. 16 ప. (22 పు.)

అని యిక్కవిని బిలిపించి తననామము శాశ్వతముగా నుండునట్లు కృతి రచింపు మని యానతిచ్చెను.

(ఇమ్మహారాజచంద్రునిగుణగణాదికముం దెలియఁజేయుదృష్టాంతము లనేకములు గలవు. అవియన్నియు నొకచరిత్రజ్ఞాపకముగ నుండఁదగినవై యుండుటచే నిందు సూత్రప్రాయముగ వ్రాయఁబడినవి.)

మహాత్ము లగువార లంతశ్శుద్ధితోఁ జేసినసత్కర్మములు వ్యర్థములు కావనునార్యోక్తి యుఃపోవకుండఁ జిరకాలముదనుక సంతానము లేనియీరామరాయప్రభువునకుఁ దత్సుకృతిఫలంబో యన, దశరథునకుఁ గౌసల్యయందు శ్రీరామచంద్రుండు వొలె, (పట్టమహిషియగు) శ్రీమంగయాంబాదేవియందు "శ్రీవేంకటకుమారమహీపతిసూర్యారావుబహద్దరువారు" (ఇప్పటిప్రభువరులు) జనన మొంది యపారానందముం గలిగించిరి. ఈహేతువులం బట్టియుఁ, బైనివ్రాసినవానిం బట్టియు,

"క. తనయుఁడు, జెఱువును, గావ్యం । బు, నిధానము, గుడి, వనంబు, భూదేవస్థా
పనమును నను నీయేడును । జను శాస్త్రములందు సప్తసంతతు లనఁగన్."

అనురీతిని శ్రీగంగాధరరామరాయప్రభువువారు సప్తసంతానసంస్థాపకులై రనియు, శాశ్వతపుణ్యలోకనివాసులై నిరంతరసౌఖ్యము ననుభవించుచున్నా రనియు మనము దెలిసికొనఁగలము.

మఱియు,

"క. సంతానసప్తకములోఁ, జింతితఫలదాయకంబు ♦ చిరకీర్తికరం
బెంతయుఁ గృతి మాకది శ్రీ, కాంతకథాసుధనుగూర్పఁ ♦ గావలయుఁజుమీ."

అని యీప్రభువర్యుం డేతత్కృతికర్తతోఁ బలికి యీగ్రంథము గృతి నొందె నని మీకు విశదమే కదా!

ఇంతదనుక నీభూమీంద్రునిగుణవిశేషములంగూర్చి సంక్షేపముగాఁ దెలిపియుంటిని. ఒకరిసుగుణము లిట్టి వని తెలిసికొనినపిమ్మట వారిరూపమెట్లుండునో యెఱుంగఁ గుతూహలపడనివారు సామాన్యముగా నుండరు. కావున వీరిసురూపమునుగూర్చి యించుక వ్రాయుచున్నాను.

నాపిన్నతనమున నేసీమహారాజును బలుసారులు సందర్శించి యుంటిని. ఈయనరూపము దివ్యరూప మని చెప్పవచ్చును. శరీరచ్ఛాయ స్వర్ణసదృశము. తేజ మనన్యసామాన్యము. ముఖము వికాసవంతమును, సలక్షణమును, కారుణ్యాదిసాత్త్వికగుణసూచకమును, గాంభీర్యాదిరాజసగుణద్యోతకమును నైయుండెను. ఫాలము మిగులవిశాలము. నేత్రములు పద్మదళసదృశములు. కటాక్షములు కరుణారసప్రవాహజనకములు. సంభాషణము మృదుమధురగంభీరము. దేహము బలిష్ఠము. అప్పుడు నేను జూచినయానిరుపమానసుందరవిగ్రహ మిప్పటికిని నాకన్నులయెదుట నున్నట్లే తోఁచుచు,

"శా. రా మారా యని కించుఁబంచశరునా ♦ రా మార్గ్యనం జాలు +

\+ + + + +

రామారాయనిరూపవైభవము ... ... " (ప్రథ. 85 ప.)

అనుదానియం దతిశయోక్తి యేమియు లేదనిపించుచున్నది.

ఇవిమొదలగు హేతువులంబట్టి,

"కీర్తిప్రతాపసుభగః పుమర్థత్రయతత్పరః, ధురంధరశ్చ గుణవాన్ నాయకః పరికీర్తితః
మహాకులీనతౌజ్జ్వల్యం మహాభాగ్య ముదారతా; తేజస్వితా విదగ్ధత్వం ధార్మికత్వా
దయో గుణాః."

(కీర్తిప్రతాపములచే సుందరుండును, ధర్మార్థకామములయందుఁ దత్పరుండును, భూమండలాధిపతియు, సద్గుణములు గలవాఁడు నగుపురుషుఁడు కృతినాయకుఁడు గావలయును. మఱియు గొప్పవంశమునందలిజన్మము, చేయవలసినకార్యములయందు నైపుణ్యమును, తేజస్సును, ధర్మమునందే మనసు గలుగుటయును, మిగుల సౌందర్యము మొదలగు గుణములు కృతినాయకున కుండవలసిన వని యర్థము.)

ఏతాదృశమహనీయగుణగరిష్ఠుండును, అసాధారణసౌందర్యవిరాజితుండును నగునిట్టిరాజశ్రేష్ఠుని కీగ్రంథమును గృతిగా నొసంగి ధన్యత్వముం గన్నపురుషుఁడు,

అల్లమరాజుసుబ్రహ్మణ్యకవి.

ఇతఁడు 'ఆరామద్రావిడ' బ్రాహ్మణుఁడు. హరితసగోత్రుఁడు. నారాయణాచలమాహాత్మ్యమును రచించినరంగధామార్యునకుఁ బుత్త్రుఁడు. ఎల్లనార్యునకుఁ బౌత్త్రుఁడు. ఇతనితల్లి గంగమాంబ. వైనతేయవిజయము, సత్యభామావిలాసము, కవిచకోరచంద్రోదయము మొదలగునసేకప్రబంధములను రచియించిమించినరామకృష్ణకవి కితఁడు భిన్నోదరసోదరుఁడు. (రామకృష్ణకవితల్లికూడఁ గవనము చెప్పెడిదఁట! నారాయణాచలమాహాత్మ్యములో నీమె వ్రాసినపద్యములు కొన్ని గలవనియు, నవి యాగ్రంథమున నేర్పాటుగఁ దెలియుచుండు ననియుఁ జెప్పుదురు.) వీరిదిపండితవంశము. వీరినివాసస్థలము పీఠికాపురమునకు సమీపమున నున్న చేబ్రో లనుగ్రామము. సుబ్రహ్మణ్యకవి వికృతిసంవత్సరమునకు సరియగు క్రీ.శ. 1831 వ సంవత్సరమున జన్మించెను. ఈతఁడు స్వగ్రామముననే నాగాభట్లనరసకవివరుని చెంత నుభయభాషలయందును పాండిత్యము సంపాదించెను. గురువు పరలోకగతుండు కాఁగా సంస్కృతాంధ్రములం గలపెక్కులుత్కృష్టకావ్యములు తనంతఁ దానే

చదివికొని యుభయభాషలయందును సంపూర్ణపండితుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రభాషయందు నీతనికాలమువఱకు నున్నగ్రంథములలో నీతఁడు చదువనిగ్రంథము లేనేలేదని చెప్పుదురు. మఱియు వసుచరిత్రము, ఆముక్తమాల్యదయు నీతని కభిమానగ్రంథములుగా నుండెడివఁట !

లక్ష్మీసరస్వతు లిరువురు నొక్కచోట నుండనేర రనునానుడి యిక్కవిపట్టునయథార్థమై యుండుటచేఁగాఁబోలు నీతఁడు కుటుంబపోషణము జరుగక కొన్నిచోటులకుం బోయియచ్చటచ్చటఁ గవనము చెప్పుచు దానివలన జీవయాత్ర గడపికొనుచుండెడివాఁడు. ఈతఁడు జ్యోతిషమునందుఁగూడ విశేషపరిశ్రమము గలవాఁడగుటచే నాపరిజ్ఞానయుత మీతనిధనార్జనశక్తికిఁ గొంత తోడుపడుచుండెను. ఇట్లు కవిత్వమే జీవనాధారముగ సంచారము చేయుచు నీతఁడొకప్పుడొక్కాలంబున నాంధ్రభాషాపోషకుం డనిప్రసిద్ధింగాంచిన శ్రీకృష్ణభూపతి యనుమూడుగొల్లుసంస్థానాధినాథునిపై శతకము రచించి యాతనిసందర్శనము చేసెను. కవికులమందారం బగునామహారాజుసభయం దప్పుడు మంత్రిపెగడసూర్యప్రకాశకవివరుఁడు మొదలగుప్రసిద్ధకవులు పలువు రుండిరి. సాధారణముగాఁ బండితులలోఁగాని, కవులలోఁగాని యొండొరులయెడల మాత్సర్యములేనివారుండుట యరుదు గావున నచ్చటివా రెల్లయిన నిక్కవి నోడింపఁ దలంపుఁగొని యీతని నచ్చటఁ గఠినముగాఁ బరీక్షింపఁగడంగిరఁట ! పరీక్షకులు వయసుచెల్లినవారు. ఈతఁడు లేఁతవయసువాఁడు. అయిన నీతఁ డాపరీక్షుల కెల్ల నోర్చి సదుత్తరము లిచ్చి యాకృష్ణభూపతిమెప్పుఁ గాంచెను. అక్కఠినపరీక్షలోని యొండు రెండు విషయముల నుదాహరించుచున్నాను. శ్లేషయమకధ్వన్యాద్యలంకారములతోఁ గొన్నిపద్యము లాశువునరచింపఁ గోరఁగా నిక్కవి వానినెల్ల నిరాయాసముగ రచించెనఁట ! అంతటఁ దనివిసనక యొకసమస్య నొ

సఁగి దాని నాశువునఁ బూరింపు మనుఁడు నిక్కవికుంజరుం డిట్లు పూరించెను.

"ఉ. వజ్రపుహారరత్నములు ♦ వన్నెనగల్ పులిమీఁద వచ్చునా
పుట్రి యటన్నరీతి జిగిఁ ♦ బొల్పగుచూచుకలీలఁ జూచుచున్
దొట్రిలనేల? కేలఁగొని ♦ గోరుల నొక్కుము నాథ! యంచుఁ దాఁ
గుట్టురయొనర్చి లేమ తన + ♦ బ్బులయుబ్బు సహింపలేమిచేన్."

తరువాత నీక్రిందిపద్యమున కర్థము చెప్పు మని పృచ్ఛకు లడుగ నాతఁడు వెంటనే చెప్పెనఁట!

"క. కమలాకరకమలాకర, కమలాకరకమలకమలకమలాకరమై
కమలాకరకమలాకర, కమలాకర మైనకొలను గనిరాసుదతుల్."

గ్రంథవిస్తరభీతిచేఁ బైపద్యమున కాతఁడు వ్రాసినయర్థము నిచ్చట వ్రాయ లేదు.

పిమ్మటఁ గృష్ణభూవరుఁడు సుబ్రహ్మణ్యకవిపాండిత్యాతిశయమునకు సంతసించి, శతకమును విని, తద్రచనాకౌశల్యమునకు నాతని మిగులఁ బొగడుచు, దానిం గృతిగాఁ గొని, విశేషసత్కార మొనర్చి తనయాస్థానమునఁ గవిగా నుండునట్లు కోరెను. ఇక్కాలంబునంబోలె నాదినములయందు రాకపోకల కనువగుమార్గంబులు లేమిం జేసియు, నాసంస్థానము తననివాసగ్రామమునకుఁ గడుదూరమున నుండుటం జేసియు నిక్కవి యచ్చట నుండుటకు నంగీకరింపక యాభూపతిం బ్రార్థించి సాంవత్సరికబహుమాన మిచ్చున ట్లొడంబఱుచుకొని కొన్నినాళ్లచ్చటనుండి మఱల స్వస్థానముం జేరెను. ఇట్లు పదియాఱేఁడులదాఁక నీతనికి మాడుగోల్లుసంస్థానంబున వార్షికసమ్మాన మొసంగఁబడుచునే యుండెను. ప్రథమమున నీతఁడు మాడుగోల్లు 1853 వ వత్సరమున నరిగె నని చెప్పుదురు.

ఇక్కవి క్రీ.శ. 1869 వ వత్సరమున శ్రీపీఠికానగరాధినాథుని

సంపర్శింపఁగా వా రీతనికి మాసవేతనము నొసంగు నేర్పాటు గావించిరి. ఇట్లు నాలుగేండ్లుగడచినపిమ్మట శ్రీరాజావారు భద్రాపరిణయము (ఈ గ్రంథము) ను గృతిగా నొసర్ప ననుమతియిచ్చిరి.

ఇక్కవి యనేకగ్రంథములను రచించెను. వానింగూర్చి యించుక వ్రాయుచున్నాను.

(1) శ్రీకృష్ణభూపతిలలామశతకము :—దీనింగూర్చి పైని వ్రాయఁబడియేయున్నది. ఇది మిగులఁబ్రౌఢమైనశతకము. కవి దీనిని (క్రీ. శ. 1853) దనయిరువదిరెండవయేఁట రచించెనఁట.

(2) శేషధర్మములు:—ఇది యాఱాశ్వాసములపద్యకావ్యము. ఇది శాలివాహనశతకము 1790 (క్రీ.శ. 1867) వత్సరమునఁ బ్రారంభింపఁబడినట్లు కవి యాగ్రంథమున వ్రాసికొనియున్నాఁడు.

(3) పాపయమంత్రిశతకము :—ఇది పైగ్రంథము రచించుటకు నించుకపూర్వముననో తరువాతనో వ్రాయఁబడినది.

(4) ఆత్మబోధము :—ఇది శ్రీమచ్ఛంకరాచార్యవిరచితసంస్కృతగ్రంథమునకుఁ దెలుఁగు. అందలియొక్కొకశ్లోక మిందొక్కొకపద్యముగాఁ దెలిఁగింపఁబడినది. ఈపుస్తకము శా. శ. 1798 (క్రీ. శ. 1875.) వసంవత్సరమునఁ బూర్తిగావింపఁబడినదని గ్రంథాంతమునఁ గవి వ్రాసియున్నాఁడు.

(5) మణిధ్వజచరిత్రము :—ఈగ్రంథము లభింపమిచే దీనికాలముంగూర్చి వ్రాయవలనుపడలేదు.

(6) సింహాద్రిరామాధిపశతకము :—ఈశతకము శా.శ. 1799 (క్రీ.శ. 1876) వ సంవత్సరమున రచియించినట్లు కవియే యందు వ్రాసియున్నాఁడు. శంకరాచార్యవిరచిత మగుప్రశ్నోత్తరమాల యనుసం

స్కృతగ్రంథమునందలిముప్పదినాలుగు తెలుగుశ్లోకములును, వానికిఁ గవిచేసిన తెలుఁగుపద్యములును నీశతకమున నున్నవి.

(7) భద్రాపరిణయము :—ఇది శాలివాహనశకము 1801 (క్రీ.శ. 1878) వ వత్సరమున శ్రీగంగాధరరామరాయప్రభువర్యునకుఁ గృతిగా నీయఁబడుట మొదలగువిషయము లీగ్రంథమునందలిచరమపత్త్రమున నున్నసీసపద్యమువలనఁ దెలియవచ్చును.

(8) శ్రీకృష్ణకల్యాణము :—హరివంశమునందలిగోవిందపట్టాభిషేకకథ ననుసరించి మూఁడాశ్వాసములపుస్తకముగా రచింపఁబడినది. ఇదియే యిక్కవివిరచించినవానిలోఁ గడపటిగ్రంథ మని తోఁచుచున్నది. ఇది "శాలివాహనశకంబున వేయునెనిమిదినూఱు లబ్దంబులు గడవ నడచిన బహుధాన్యవత్సరమునఁ" బ్రారంభింపఁబడినట్లు కవియే యవతారికలోఁ వ్రాసికొనియున్నాఁడు. ఇది క్రీ.శ. 1878 వసంవత్సరమగును.

(9) చాటుధారాచమత్కారసారము :—సంస్కృతభాషలోఁ జాటువులుగ నుండి పండితులచేఁ బరంపరగఁ జదువఁబడుచుండునవియు సామాన్యులకు నర్థముకానివియుఁ, జమత్కారముగా నుండునవియు నగుశ్లోకములకుఁ బరిపూర్ణవ్యాఖ్యానమును వ్రాసి యిక్కవియాగ్రంథమున కీపేరు పెట్టెను. ఇందుఁ బూర్వాధునికవిద్వత్కవివిరచితంబు లగుననేకశ్లోకంబులును, వానికి వ్యాఖ్యానమును గలవు. మాదుగొల్లు సంస్థానంబున 'కమలాకర' అనుపద్యమున కర్థ మడుగంబడుటచేతనే యిక్కవి వాడుకలోనికఠినశ్లోకంబుల నన్నిటిని జేర్చి యీగ్రంథముగ వ్రాసె నని చెప్పుదురు.

కవిగుణాదికము.

"విద్య గలచోట గర్వము వెలయుచుండు" నని సామాన్యముగాఁ జెప్పుదురు. ఇక్కవి శ్రేష్ఠుం డుభయభాషలయందును సంపూర్ణ

పాండిత్యము గలవాఁడై యుండియు గర్వముగాని, స్వాతిశయభావము గాని లేనివాఁడై, వినయసౌశీల్యాదిసద్గుణసంపన్నుండై, యెవ్వ రేమని దూషించినను మాఱువల్కనిసజ్జనుఁడై యుండె నని తెలియుచున్నది. ఈహేతువుచేత నేకాఁబోలు 'విఖ్యాతవినయుండ' ననియు, 'సత్కవివిధేయుఁడ' ననియు, దనగ్రంథములయందు వ్రాసికొనియున్నాఁడు.

కవిసామర్థ్యాదులు.

"క. అకలంకభారతీకరు, ణకుఁ బాత్రమవై సుధీజ నముచే నిల నె
న్నికఁ గంటివి సుబ్రహ్మ, ణ్యకవీంద్రా! సాహితీ ర సాంబుధిచంద్రా!"

(ఈపద్య మీతనిప్రబంధములయం దన్నిటియందును నున్నది.)

అని కృతిపతి తన్నుంగూర్చి సంబోధించినట్లు చెప్పికొనుటవలనను "చతురగర్భనిరోష్ఠ్యోష్ఠ్యసరసబంధయమకకవితావిలాసు" నని శేషధర్మకావ్యముననుం, "ఉభయభాషాకవిత్వవిలసితు" నని శ్రీకృష్ణకల్యాణముననుం జెప్పికొనియుండుటవలనను నిక్కవికుంజరుం డుభయభాషలయందును నఖండపాండితీవిభవముగలవాఁ డని చెప్పుటకు సందియము లేదు. ఈతనిగ్రంథములలో వసుచరిత్రాదిప్రౌఢప్రబంధముల లో నుండుపద్యములతోఁ బోల్పఁదగినపద్యము లనేకములు గలవు. మఱియుఁ జిత్ర, గర్భ, బంధకవిత్వములతోఁగూడినపద్యములు, ఉభయభాషాకందాదులు, అనులోమవిలోమవృత్తాదులు, మొదలగుకవిత్వప్రౌఢిమను దెలుపుపద్యములును నీతనిగ్రంథములయందుఁ గన్పట్టుచున్నవి. మఱియు గ్రంథస్థములు గాక యితరులమీఁదఁ జెప్పఁబడినప్రత్యేకపద్యములుకూడ మిగులఁ బ్రౌఢములై, శ్లేషయమకాద్యలంకారములతోఁ గూడినవై యున్నవి. అందుఁ గొన్ని యుభయభాషానులోమవిలోమాదినియమములతోఁ గూడినపద్యములునై యున్నవి. ఇంతియకాక మిక్కిలికఠినములగు శ్లోకములకు మేలైనవ్యాఖ్యానము గల చాటు

ధారాచమత్కారసార' మీతనిసంస్కృతభాషాపాండిత్యమును, "కళాపూర్ణోదయము, లంకావిజయము" మొదలైనగ్రంథములలోనియుభయభాషాకందములకు నీతఁడు వ్రాసినయర్థములతోడిపత్త్రిములు గల వేఱొకచిన్నిపొత్త మీతనియాంధ్రభాషాపాండిత్యమును వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి.

కవిసామర్థ్యాదులను దెలుపుమఱికొన్నివిషయంబుల నిచ్చట వ్రాయుచున్నాను.

(1) ఇక్కవివర్యుఁడు "ఇఁక" అనుపదముతోఁ బ్రారంభించి యొకకందపద్యముతో శ్రీరామరాయప్రభుచంద్రునికీర్తి నివర్ణింపుఁ డని యప్పుడప్పుడు కవీంద్రుల నడుగుచువచ్చెనఁట! ఈపదము హ్రస్వాక్షరము మీఁదియఱసున్న యున్నయక్షరము గలదగుటచేతను, మఱియుఁ గందపద్యద్వితీయపాదము గుర్వవసాయి యగుటవలన నట్టిగుర్వక్షరము పిమ్మట వచ్చుహ్రస్వాక్షరముపై నఱసున్న గలపదములొండు రెండుమాత్రమే యుండుటచేతను, (వెల్లఁకి, నాయఁకుఁడు ... ... వారికవిస్ఫురింప కపోవుటచేఁగాఁబోలు) నితరకవులెవ్వరును దానిని రచియింపఁబూనక యుండిరఁట! ఇట్లుండఁగా నొకప్పుడు శ్రీపీఠనగరసంస్థానంబునకు శతావధాని యగుశ్రీమాన్, మాడభూషి వేంకటాచార్యకవితల్లజుఁడు రాఁగా నీసుబ్రహ్మణ్యకవి యాయనను గూడఁ బైరీతినే యడిగెనఁట. తోడనే యయ్యాచార్యకవి యాశువున,

"క. ఇఁక నెవ్వరికీర్తులు నీ, ప్రకటగుణుం డైనరామ ♦ రాయక్ష్మాభృ
త్సుకృతిజనపోషకునికీ, ర్తికి సరిగా రావుసుమ్ము ♦ పృథ్వీస్థలిలోన్."

అని రచించి చదివెనఁట. అంతట సుబ్రహ్మణ్యకవి యాపద్యము సరిగా లేదనియు, నందుఁ దప్పు గల దనియుఁ బలికెనఁట! ఆచార్యులు బాగుగ నాలోచించి యందుఁ దప్పులే దని వాదించిరఁట! అంత నీసు.

కవి శ్రీరాజావారిసన్నిధిని శతావధానిగారు మొదలగువా రుండఁగా నీక్రిందిపద్యము చదివెను.

"క. ఇఁక వినుఁ నీయశమునకుఁ ద, లఁకి శశికృశుఁ డయ్యెనుమఱలఁ బెరుఁగ వేళ్వెల్లఁకియుఁ గొనెనొ తొలిమలకె, లఁకులను శ్రీరామరాయ! లలితశ్రేయా!"

అంత నాచార్యులుగారు తమపద్యమునఁ దప్పు లేదని వాదించిరఁట! (ఈయనకుఁ బ్రాసస్థానమున నఱసున్నలు కడవఱకు వచ్చునట్లు పద్యము రచియింపవలయు ననుసూహ పొడకట్ట లేదని తోఁచెడి; లేదా, యట్టిపద్య మీయనకుఁ గుదరకపోయెనేమో యనియైన నూహింపవచ్చును; కాక యట్లుచెప్పకపోయినను దోషము లేదని తలంచెనో యేమో!) తరువాత శ్రీప్రభువువారు వారివాదములను విని "ఆశుకవిత్వమున మీరు గొప్పవా" రని యాచార్యునితోడను, 'ప్రబంధకవిత్వమున మీరు గొప్పవా' రని సు.కవితోడను బలికి వారిని సత్కరించి పంపిరఁట.

ఈవిషయమున నించుక చర్చింపవలసినవిషయ మున్నది. కొందఱమతమున సబిందుకనిర్బిందుకప్రాససాంకర్యము చేయరాదు. కొందఱమతమునఁ జేయవచ్చును. మఱియుఁ గొందఱు హ్రస్వాక్షరము పిమ్మట నున్నయరసున్నలనేకాని దీర్ఘాక్షరములపిమ్మటివానిని బాటింపనక్కఱలే దందురు. వీనికి లక్షణగ్రంథకర్తలు చూపినలక్ష్యము లనేకములున్నవి. అవి యప్పకవీయసర్వలక్షణసారసంగ్రహాదిలక్షణగ్రంథములు చూచిన గోచరించును. కావున గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిచ్చట నుదాహరింపనైతిని.

"ప్రాస స్సర్వేషు చైక ఏవస్యాత్" అనున్యాయమునుబట్టి యిట్టివానిసాంకర్యము చేయకుండుటయే కవియొక్క ప్రౌఢత్వమును, కవనముయొక్క దోషరాహిత్యమును సూచించును. కవిత్రయమువారి

మత మిదియ యని తోఁచెడి. ఈసుబ్రహ్మణ్యకవి యప్పటిపట్టుదలపై నట్లు వచించి తనప్రిజ్ఞను జూపెను. కాని యేకారణముననో తనగ్రంథములయందును నిట్టిసాంకర్యమును గావించియే యున్నాఁడు.

దీర్ఘాక్షరముపై వచ్చునఱసున్నకు:—

"క. ఈగతి నప్పరి వెలువడి। యాగోవిందుండు కతిపయాధ్వగతిఁ జనం
గాఁ గేకయపురిచెంతం। బాగగు......" ద్వితీ. 75 ప. (172 పు.)

హ్రస్వాక్షరముపిమ్మటిదానికి:—

తగవువ...ది। వ్యగురుని...। అగు...నెం। చఁగ..." ప్రథ. 84 పుట॥

(2) శ్రీగంగాధరరామరాయప్రభువరునియనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడైన సూరపరాజుమల్లపరాజనునొకగృహస్థుని నిక్కవి చూడఁబోవ, నాతఁడు "శ్రీరావువేంకటమహీపతిగంగాధరరామారాయ" అనునామ మిమిడ్చి యొకకందపద్య మాశువునరచింపు మనఁడుఁ దత్క్షణమ యిట్లు చెప్పెనఁట!

"క. శ్రీధర! శౌరీ! వైకుం। ఠా! ధరశ్రీరావువేంక ♦ టమహీపతిగం
గాధరరామారాయ। క్ష్మాధరునిం బ్రోవు మెపుడు ♦ కరుణాదృష్టిన్."

(3) ఒకసారి యిక్కవి కాట్రావులపల్లె యనుగ్రామమున నొకగృహస్థునింట స్నానముచేయుచు, నచ్చటినూతినీరు కడుఁ జేఁదుగా నుండెనని పలుకఁగా, నాగృహమేధి 'యీయూరనుండునూతులలో నియుదక మొల్ల నిట్లే యుండు ననియు, దీనింగూర్చి యొకపద్యము రచింపుఁ డనియుఁ గోరఁగా నీతఁ డీక్రిందిపద్యమును జెప్పెనఁట!

"క. దేవాసుర లబ్ధిఁ దరువ। నావిర్భూత మయి హాల ♦ హాల మపుడు మహా
దేవునకున్ భీతిలి కా। ట్రావులపలినూతులందు ♦ డాఁగెనుజుండీ."

(4) మాడుగొల్లుసంస్థానంబున నొకప్పు డొకనియోగికవి "వైదికకవిత్వము వైదికకవిత్వము" అని యాక్షేపించుచురాఁగా వినివిని విసివినయిక్కవి యిట్లు పలికెనఁట!

“ఉ. చందనశాఖికన్నవిర ♦ సంబుగ బూయగ మేలటన్నతీ
విం దగినట్లు వైదికక ♦ విత్వసుధారసధారలెల్లఁ జె
ల్వొందఁగ భూతలంబున ని ♦ యోగికవిత్వముతోడ సాటిగా
దందురు బెట్టిదం బగు న ♦ టందురు కొందఱుమాఘమానవుల్.”

కవిత్వశైలి.

ఇది మహీధరశిఖరనిర్గళత్స్రవంతీప్రవాహంబుంబోలి యనర్గళప్రచారంబై మిగులఁ బ్రౌఢమై విరాజిల్లుచున్నది. ఈతనికవిత్వమునం దాంధ్రపదములకంటె సంస్కృతపదములే యెక్కుడుగా నుండును. ఈతనికవితాశైలి దెలియుటకై యొక్కొకగ్రంథమునుండి యొక్కొక పద్యముమాత్ర మిచ్చట వ్రాయుచున్నాను.

కృష్ణభూపతిలలామశతకము.

సీ. వినికియొక్కొకపద్య ♦ మునకు నీ వర్పించు, కరులక్షీంకారబం ♦ ధురతకుల్క
యొకకల్పనమున కీ ♦ వొసఁగుసైంధవముల, బహులహేషారవా ♦ ర్భటికిఁ దలఁకి
మొనసి నీ వొకశబ్ద ♦ మున కిచ్చుకాంచనాం, చితమణిపటలిదీ ♦ ధితికి వెఱచి
యక్షరంబున కొక్క ♦ లక్షగా నర్పించు, ఘననిష్కసంతతి ♦ ధ్వనులకడలి
యిరవు లే కున్కి విబుధుల ♦ యిండ్ల వెడలి
పాఱె వెచటికొ కాని ని ♦ ష్పచ్చగంబు
మత్స్యకులదీప! దివ్యమ ♦ న్మథసురూప!
పరమగుణధామ! కృష్ణభూ ♦ పతిలలామ!

శేషధర్మములు.

మ. తనయా! నీనగుమోముఁ జూపిమదిలో ♦ దైన్యంబు వోఁబెట్టి చ
క్కనినెయ్యంబున ముద్దుఁబల్కులు వినం ♦ గాఁ బల్కవే నిన్నుఁ బా
సివరత్నాభరణాంబరార్థగజవా ♦ జిస్యందనాందోళికా
ద్యనవద్యస్థితులేల? మందిరములే ♦ లా? నూఱువే లుండినన్? (తృతీయా.)

(తామరపల్లితిమ్మయాభిధానుని శేషధర్మములనుండి యీయర్థమునే యిచ్చుపద్యము నీక్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను. ఈ రెంటి భేదమునరయుఁడు.)

“మ. కొడుకా! యెక్కడ కేగితే! మొగము నా ♦ కుం జూపి డెందంబులో
వడలుం బాపుమ! నిన్నుఁ బాసిన మణుల్ ♦ హర్మ్యంబులున్ దోఁటలున్
గుడుముల్ శర్కరలున్ ధనంబులు నగల్ ♦ కోటానఁ గోట్లున్న నీ
నొడువుల్ వోలె మనోరథార్థవితతుల్ ♦ నూల్కొల్పలే వెవ్వియున్.”

పాపయమంత్రిశతకము.

క. న్యాయగుణమునఁ దోడగు రఘు । నాయకునకుఁ బోలె మృగగ ♦ ణంబు లయిన; న
న్యాయగుణుఁ దమ్ముఁ డైనం । బాయును రావణునిఁ బోలెఁ ♦ బాపయమంత్రీ. 45 ప.

ఆత్మబోధము.

తే. విషయముల నింద్రియములు వ్యా ♦ పించుచుండ
నాత్మ వ్యాపించుగతిఁ దోఁచు ♦ నజ్ఞులకును
జలదములు మింటఁ బఱవఁగాఁ ♦ జందురుండు
పఱచుచున్న లెఱంగునఁ ♦ బద్మనాభ!

(శ్లో. వ్యాపృతేష్వింద్రియేష్వాత్మా, వ్యాపారీవావివేకినామ్
దృశ్యతేఽభ్రేషుధావత్సు, ధావన్నివయథాశశీ.) 19 వ శ్లోకము.

మణిధ్వజచరిత్రము.

శా. క్ష్వేళాఘూర్ణితదిక్తటంబు, కుహనా ♦ సింహాంబుజంభారిదం
భోళిస్పర్ధినఖాంకురంబులశరం ♦ బుల్ నుగ్గుగావించుచున్
వ్యాలోలద్రసనారుణాగ్రవివృతా ♦ స్యంబై మహీజానిపైఁ
గీలాశించినజంత్రమ ♦ ట్లుఱక లం ♦ ఘించెంబలోదగ్రతన్-

సింహాద్రిరామాధిపశతకము.

మ. మృగ మెగ్గేమియొనర్చె లుబ్ధకునకున్? ♦ మీనంబు గీడేమి చే
సెఁ గడున్ జాలరి? కేమి హాని యొనరిం ♦ చెం జీర కీటాళి? క
ట్లుగ నిర్హేతుకవైర మూని కుజనుం ♦ డున్ ఘాతుకత్వం బొన
ర్చుగతాఘుం డగుసజ్జనోత్తములపన్ ♦ సింహాద్రిరామాధిపా! 60 పద్య.

శ్రీకృష్ణకల్యాణము.

శా. నానాదేశమహీశబంధుహితబృం ♦ దంబుం బరివేష్టింప నా
లోనన్ మాగధభూవరుండు శిశుపా ♦ లుండుం గులాహార్యసం
తానాంతస్థితమేరుమందరగిరి ♦ ద్వంద్వంబురీతిన్ సుఖా
సీనుల్ గాఁ గని మేను వీడిటుప విచ్చే ♦ యం బనే మన్నచోన్, తృతీయా.

(భద్రాపరిణయమీపాత్రమే కావున నిందలి పద్యము దాహరింపఁబడ లేదు.)

కథాకల్పనాదులు.

'కాణాదము పెద్దనసోమయాజి' యను మహాకవి భద్రాపరిణయ మను నామాంతరముగల "ముకుందవిలాస" మను నొక ప్రబంధము వ్రాసినట్లు శ్రీరాయబహద్దరు వీరేశలింగము పంతులుగారి కవుల చరిత్రమున నేను జదివియుంటిని గావున నీరెండుగ్రంథములకును గల తారతమ్యమును గనుంగొనుటకు ముకుందవిలాసమునకై నే ననేక ప్రయత్నములు చేసి తుదకుఁ దణుకు తాలూకాలో నా బంధువులొకరియొద్ద నొక పురాతన తాళపత్త్రగ్రంథ మున్నట్లు విని దానిం దెప్పించి చదివితిని. అది యనేకవిధముల మిగులఁ బ్రౌఢమై రసవంతమై యున్నది. శ్రీయుత వీరేశలింగము పంతులుగారు "ఇక్కవి (పెద్దనసోమయాజి) సంస్కృతాంధ్రములయందు బహుసమర్థుఁడు. ఈతని గ్రంథములో నున్నన్ని శబ్దాలంకారములును, చిత్రబంధకవిత్వపద్యములును మఱియేకవి గ్రంథములలోను లేవు. ఈతనికవనము రసవంతమై కవిజనహృదయరంజకముగా నుండును." అని తమయాంధ్రకవులచరిత్రము తృతీయభాగమున వ్రాసిన సంగతియు నెంతయుఁ దగియున్నది. ఇవి మొదలగు కారణములం జేసియు, 'కకారము మొదలు మకారముదనుక నుండు వర్ణము లిరువదియైదు' ను విడిచి యరలవాదిమితవర్ణములతో మాత్రమే "శేషశైలేశ లీల" యను పేరితో 'అపంచవర్గీయకృతి' ని రచియించియుండుటం బట్టియుఁ బెద్దనసోమయాజి యనేకవిషయములయందు మిగులఁ బ్రౌఢుఁ డని చెప్పవచ్చును, "శేషశైలేశలీల" ను రచించువాఁ డెట్టివాఁడై యుండునో యోజింపుఁడు. అట్టి 'యపంచవర్గీయ' పద్యము నొకదానిం గనుఁడు.

సింహావలోకముక్తపదగ్రస్తకందము.

"క. సరసా వంశీసురవా, సురవారాశంసిశౌర్య ♦ శూరాశరహా
శరహారి హారి స్వరయా, స్వరయావహలీలయాస్య ♦ వశహా సరసా."

పెద్దనసోమయాజిభద్రాపరిణయమునుబట్టియే సుబ్రహ్మణ్యకవి కొలఁదిమార్పులతోఁ దనభద్రాపరిణయమును రచియించియున్నాఁడు. మఱియుఁ బెద్దనసోమయాజియందుఁ గలగౌరవముచే నిక్కవి కథాభాగము నేకాక యుఁబలియ నేకపద్యములలోనిభావములనుగూడఁ దీసికొని యున్నాఁడు. మఱియు నాతనిగ్రంథములోని కొన్నిపద్యములనుసయితము దీసికొని పెద్దనసోమయాజియం దమితగౌరవమును జూపియున్నాఁడు. ఏతద్విషయములనుగూర్చి సంగ్రహముగా నిచ్చట వ్రాయుచున్నాను.

(1) కథావిషయము :—యదువంశచక్రవర్తి యగుశ్రీకృష్ణుఁడు ద్వారకానగరంబున నుండి ప్రజలను నిరీతిగఁ బాలించుచు నొకనాఁడు పాండవులఁ జూడ నింద్రప్రస్థపురంబునకుఁ గతిపయపరివారముతో రథారూఢుండై చని మార్గమధ్యమున రోహణపర్వతము కానరాఁగా దానిపై డిగ్గి దాని నభివర్ణించుచు విహరించుచు నుండెను. (ప్రథమాశ్వాసము.) అట్లొకింతసేపు విహరించి యొకచో విశ్రమించి యుండ నచ్చటికి శ్రుతిరంజని యనునొకయోగిని వచ్చి శ్రీకృష్ణునిదర్శించి యాతని స్తుతించి తనవచ్చినకార్యము విన్నవించునదియై యిట్లుపలికెను. "దేవా! కేకయపతి యగుధృష్టకేతుఁడు చిరకాలముదనుక సంతానము లేనివాఁడై శ్రుతకీర్తి యనుతనసతితో రమాదేవి నారాధించి యామెప్రసాదమున సంతర్దనుఁ డనుకుమారు నొకనిని, భద్ర యనుకూఁతు నొకదానిని గాంచెను. ఆభద్రాదేవికి లక్ష్మీదేవియాజ్ఞచే నేను సకలవిద్యలను నేర్పితిని. ఆమె మిక్కిలిసౌందర్యము గలది. తండ్రి యొకనాఁడు భూలోకంబునం గలరాకుమారులరూపములను బట

ములందు వ్రాయించి యామెకు వానిం జూపఁగాఁ జూచి యందు ని న్నే కోరి యామె నీపై విరాళిం జెంది తపించుచున్నది కావున వేగమ వచ్చి యామెను జేపట్టుము ”. ఇట్లు శ్రుతిరంజని చెప్పఁగాఁ గృష్ణుఁడు సంతోషించి ‘ ఇప్పు డింద్రప్రస్థపురంబునకుఁ బోవుచున్నా’ ననియు ‘ కతిపయదివసములలో వచ్చి యామెం బెండ్లియాడెద ’ ననియుఁ జెప్పి యామెను వీడ్కొలిపి తా నచ్చటనుండి పాండవు లున్నవీటికిం బోయి యచ్చటఁ గొన్నాళ్లు సుఖంబుండి భద్రాదేవికి స్వయంవరం బగునని విని కేకయపురింగూర్చి వెడలెను. అట్లు పోవుచుఁ గేకయపురకృతకా ద్రిపార్శ్వభాగంబున నొకరమ్యవనము గానవచ్చుటయే కాక యందుం డి యొకమనోహరవీణాగానమును వినవచ్చెను. అంతటఁ గృష్ణుండు త నపరివారము నచ్చట నిలిపి తానవ్వనంబుం బ్రవేశించి యచ్చట నొప్పు రత్నమందిరము చెంత నున్నద్రాక్షపందిరిలో నొకచంద్రకాంతశిలావే దికపై నిండారుచెల్వుతోఁ జెన్నారుచు నెచ్చెలులు దన్నుఁ బరివేష్టింప మాటిమాటికిఁ దనచిన్నారిద్రేళ్లను మీఁటుచు నతివిలాసంబుతో వీణ వాయించు నొకసుందరీతిలకముం గని, తన్మనోజ్ఞాకృతికి విస్మయమందు చు నచ్చటితీవెలచాటున నిల్చి యామెను వర్ణించుచు సంతోషాబ్ధిఁ దేలుచునుండెను. (ద్వితీయాశ్వాసము.) “ ఓయలివేణీ! హిందోళపు రాగము నీవీణయందు మనోహరముగఁ బాడితివేని యీసమయమున మాధవుఁడు (వసంతుఁడు) సాక్షాత్కరించు ” నని యొకచెలికత్తె పలు కఁగా నక్కన్నెమిన్న యట్లు కావించెను. శ్రీకృష్ణుండు దా నగపడుట కదే యదను నని పొదరిల్లు వెలువడి వసంతుఁడో యన వారియెదుట ని లిచెను. ఆతనిం గాంచి యచ్చెలువలెల్ల విభ్రాంతలైరి. భద్రయు నా జగన్మోహనవిగ్రహుం గాంచి మోహపరవశురాలై యుండ, నచ్చటనే యున్న (పూర్వపు) యోగిని భద్రం గాంచి “ చెలీ! నీభాగ్యరాశి య

గు|శ్రీకృష్ణుఁ డీతఁడే. నిన్నుఁ జూచుటకే వచ్చినాఁడు. కావున నీమహా మహుని దర్శింపుము.'' అని పలుక నాభద్రాకన్య సిగ్గుపెంపున (విలాసవైఖరి నాతనిం గాంచుచు) నచ్చటిమేడలోనికిఁ బోయెను. అంతటఁ గృష్ణుఁడు ధృష్టకేతుని, నాతనిభార్యయుఁ, దనమేనత్తయు (వసుదేవుని సోదరియు) నగుశ్రుతకీర్తిని దర్శించి క్షేమాదులం దెలిపి యొకమందిరంబున విడిసి భద్రాదేవిం దలంచుచు నుండెను. భద్రయుఁ గృష్ణునిపై విరాళిచేఁ దపించుచు నుబుసుపోకకై యుద్యానంబున కేఁగి యచ్చట విరులపాన్పుపై మేనువాల్చి యున్నరనుచుండ నామెచెలి యొర్తు కృష్ణునిపటముం దెచ్చి యాతఁడే కృష్ణుఁ డని చెప్ప నాముగ్ధ కూర్మిచే దానిని దనయక్కునఁ జేర్చుకొని యుండెను. (తృతీయాశ్వాసము.) మఱునాఁడు సూర్యోదయము కాఁగానే ధృష్టకేతుఁడు తనకుమారుఁడైనసంతర్దనుని శ్రీకృష్ణునిసంసేవనమునకై పంప నాతనిం గాంచి శ్రీకృష్ణుఁడు తనపీఠముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని సరసాలాపంబు లాడుచుండ, నచ్చటికి నారదుఁడు వచ్చెను. వాసుదేవుఁ డమ్మునికి నమస్కరింప 'భద్రాప్తిరస్తు' అని దీవించి పిమ్మట నాతని శ్రీమహావిష్ణునిదివ్యావతారముగా బహుభంగుల స్తుతించి యాతనియనుజ్ఞం గొని యేగుచుండ మార్గమునందు భద్రాస్వయంవరమ్మునకు వచ్చువిందానువిందు లను నిద్దఱురాజులు 'సంయమివరా! భద్ర యాలో నెవ్వరిని వరించునో భావ్యర్థజ్ఞుండ వగునీవు వక్కాణింపుమా!'' యని తన్నడుగ నమ్ముని 'భద్ర రమాంశసంభూత కావున శ్రీకృష్ణునిఁదక్క నొరుల నెవ్వరిని వరింప' దని చెప్పి యథేచ్ఛముగఁ జనియెను. అంత స్వయంవరము జరుపఁబడెను. నానాదేశరాజులును జూచుచుండ భద్ర కృష్ణుని వరించెను. విందానువిందులు కృష్ణు నెదిరించి యోడి పాఱిపోయిరి. పిమ్మటఁ గృష్ణుఁడు భద్రను జేపట్టి సుఖముతో ద్వారకానగరంబున కరిగి యు

నంతభోగంబుల ననుభవించుచుండెను. (చతుర్థాశ్వాసము.)

పైకథయంతయు నించుమించుగఁ బెద్దనసోమయాజిగ్రంథము లోనిదే. అయినను నిందుఁ గొన్నిమార్పులు గలవు. సోమయాజిగ్రంథమున, శ్రీకృష్ణుఁడు ముందుగనే యింద్రప్రస్థమున కరిగి పిదపరైవత మహీధరంబున కరిగినట్లున్నది. ఇం దది తలక్రిందుగఁ జెప్పఁబడినది. (రైవతగిరి రోహణగిరిగా మార్పఁబడినది.) మఱియుఁ బెద్దనపొత్తమున శ్రీకృష్ణునితో భద్రాదేవియుదంతము నొకచిలుక చెప్పినట్లుండఁ నీతఁడు దానిని యోగినిగా మార్చినాఁడు. పత్రిప్రథమమున నీతఁడు వ్రాసినగ్రంథమందును జిలుకయే చెప్పఁబడెను. కాని తిర్యగ్జంతువుచే మాట్లాడించుట యంతసరసమై యుండదనియో, మఱియేమోకాని తరువాతిప్రతులలో దానిని యోగినిగా మార్చినాఁడు. పెద్దసోమయాజి వ్రాసినకథలలో ననేకభాగము లీతఁడు వదలివేసి కథను మిక్కిలి సంగ్రహపఱిచెను. కాని యావిడిచిపెట్టఁబడినభాగములలో నొక్కటిమాత్ర మిందు లేకపోవుటచేఁ గథకంతకును లోపముఁ దెచ్చుచున్నది. అది యేది యన,

భద్రాశ్రీకృష్ణు లిరువురును మేనత్తమేనమామబిడ్డలు. అనఁగా భద్రాదేవి శ్రీకృష్ణునితండ్రికిఁ (వసుదేవునకుఁ) దోఁబుట్టువగుశ్రుతకీర్తి యనునామెకుఁ గుమారిక. దీనింబట్టి యామెశ్రీకృష్ణునకు మేనత్తకూఁతురును, శ్రీకృష్ణుఁ డామెకు మేనమామకుమారుఁడు నగుచున్నారుగదా! అత్యంతసమీపబంధువు లయినయీవధూవరు లిరువురును దామిట్టిబాంధవము గలవార మని యెఱిఁగియున్నట్లు కవి యెచ్చటను జెప్పియుండలేదు సరియకదా, యతఁ డొకదేశపురాజకుమారుఁడుగా నామె తెలిసికొన్నట్లును, నామె యొకదేశపురాజకొమారితగా నాతఁడు విన్నట్లును చెప్పినాఁడు. ఇది మిగుల నసంభవము. ఎట్టివారును

మేనత్త మేనమామలబిడ్డలయుదంతము నైన నెఱింగియుండకపో రన్న చో నట్టియున్నతవంశజాతులే యెఱుంగకుందురా? ఈవిషయము కథకు మిక్కిలి లోపమును దెచ్చుచున్నది. పెద్దనసోమయాజి యీవిషయమును బాగుగఁ జెప్పియున్నాఁడు. సుభద్రార్జునులవలెను, శశిరేఖాభిమన్యులవలెను వారు ప్రప్రథమముననే యొండొరుల నెఱింగియున్నట్లు సూచించియున్నాఁడు. మఱియు శ్రీకృష్ణుఁడు గదుఁ డనునొక యాదవకుమారునిఁ దొలుదొల్తఁ గేకయపురమునకుఁ బంపి వారిక్షేమము మొదలగువృత్తాంతముల నెఱింగి యున్నట్లు చెప్పినాఁడు. కథవివరనుగూడఁ గొలఁదిమార్పు లున్నట్టు తోఁచుచున్నది. కాని నాకు లభించినతాళపత్త్రగ్రంథము మిగులశిథిలమై యుండుటచే దానినేర్పఱించుటకు నా కిప్పుడు వలనుపడలేదు.

కేవలభాషాప్రౌఢిమనే చూపుటకు రచింపఁబడినయిట్టివానిలోఁ గథాకల్పనావైచిత్రిగాని, పాత్రగుణపోషణాదులుగాని పాటింపఁబడి యుండవని నేను మొదట వ్రాసియే యున్నాఁడను. కావున నిందలి కథనుగుఱించియు, నాయాపాత్రముఁలగుణముఁలనుగుఱించియు వ్రాయవలసినవిశేషవిషయము లెవ్వియును గాన్పింపలేదని వేఱుగ విస్తరింపనక్కఱలేదు.

(2) పద్యభావములు:—కవులు సామాన్యముగా, నితరుల గ్రంథములయందు మనోహరములైనభావములు తమకుఁ గనంబడెనేని యట్టివాని నచ్చటచ్చటఁ దమపాత్తములందు నెక్కించుకొనుచుందురు. లేదేని వానింబోలినవానినేని కల్పించుకొందురు. మఱియుఁ బురాణాదులనుండి కైకొనఁబడినకథను బెంచి ప్రబంధముగ వ్రాయునప్పుడుకూడ నందలిభావములుసయితమా ప్రబంధములోనికి దొరలుచుండుటయు సహజమే. ఇట్టిచో నొకప్రబంధములోనిసంపూర్ణకథనే కైకొని యిం

కొక ప్రబంధమున వ్రాసినప్పు డందలిమంచిమంచిభావము లిందుఁ బ్ర వేశించుట యాశ్చర్యముగాదు. అయిన నీగ్రంథమునం దవి యతిమా త్రముగాఁ గనంబడుచున్నవి. అట్టివానిలోఁ గొన్నిటి నిచ్చటఁ జూపు చున్నాను.

ద్వారకానగరమునందలిబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులవర్ణనము.

"సీ. శ్రుతిపదక్రమలీలఁ ♦ జూపనేరఁడటంచు, శేషునిఁ గ్రిందుగాఁ ♦ జేయఁగలరు,
కావ్యసంపదనించు ♦ కయు నెఱుంగఁడటంచు, గురునాదివిక్రుతిగా ♦ నెరపఁగలరు,
కడుఁబ్రభాకరయుక్తిఁ ♦ గనియఁడంగునటంచు, ద్విజరాజు నొకటఁగుం ♦ దింపఁగలరు
..............................భూమిసురలనవ్వీటి ♦ భూమిసురులు."

పెద్దనముకుందవిలాసము. ప్ర.

"చ. తగవునశేషునిన్ శ్రుతిప ♦ దక్రమలీలలు నేరఁ డంచు, ది
వ్యగురునిఁ గావ్యగోష్ఠి యిసు ♦ మంత యెఱుంగఁ డటంచు సద్వ్రతుం
డగుద్విజరాజునుం గడుఁబ్ర ♦ భాకరమిన్కులఁ జిక్కునంచు నెం
చఁగఁగల రప్పురిన్ నిగమ ♦ శాస్త్రకళాచతురుల్ మహీసురుల్.

భద్రా. ప్ర. 106 పద్య.

ఇట్లే తక్కినజాతులవర్ణనములు గలపద్యములభావములుసయిత ముగైకొనఁబడి వేర్వేఱుపద్యములుగాఁ జెప్పఁబడెను.

"శా. ధారారీతి సమీరపంచకము పా ♦ దశ్రేణికం బట్టగాఁ
నారాచంబులు నోడి పార్శ్వములనం ♦ టం గొల్వఁగా నాత్మవే
గారూఢిం గనుఁగొవ దేవమణిమా ♦ ద్యత్కాంతభూషాద్యలం
కారంబుల్ బిరుదుల్ ధరించి పురిలోఁ ♦ గన్పట్టు ఘోట్టాణముల్.

పెద్దనముకుం. ప్రథ.

"చ. ఒదవెడునాత్మవేగమున ♦ కోడి సమీరణపంచకంబు దాఁ
బదములఁ బట్టెనో యనఁగఁ ♦ బంచవిధాంచితధారలొప్పఁగాఁ
బ్రిదరము లట్లయోడి యిరుపార్శ్వము ♦ లం దముఁ గొల్చుచుండె నాఁ
బొదు లిరుగేవలం బొదలఁ ♦ బొల్చు మహాజవనాశ్వముల్ పురిన్.

భద్రాప. ప్ర. 111 పద్య.

“ఉ. తారు సరత్నకుట్టిమశ ♦ తంబులఁ దోఁప శతాంగరీతులన్
హారిమణీశిరోగృహము ♦ లందు ఫలింప విమానలీలలన్
హీరపుఁదూల జాతి చన ♦ నిచ్చెఁ దనంతట స్యందనస్థితిన్
దీపులు మీఱ నూరఁ దగుఁ ♦ దేరులు పేరులు సార్థకంబుగన్.

ముకుంద. ప్రథమా.

“చ. లలితమణీశిరోగృహము ♦ లన్ రహిఁ దోఁప విమానలీలలన్
దలముగ రత్నకుట్టిమశతంబులఁ ♦ దోఁప శతాంగరీతులన్
జలువ నెలతూలజాతి పొద ♦ పం జని హెచ్చఁగ స్యందనస్థితిన్
చెలువుచు నూరఁ దీరుఁ గనుఁ ♦ దేరులు పేరులు సార్థకంబుగాన్.

భద్రా. ప్ర. 112 ప.

ఇట్లే పురవర్ణనమునను నచ్చటచ్చటఁ గన్పట్టుచున్నవి.

రాజవర్ణనము.

సీ. వసుదేవచిరభాగ్య ♦ వాసనాసారంబు, దేవకీకృతపుణ్య ♦ జీవనంబు
నందయశోదాజ ♦ నన సంచితఫలంబు, బలదేవసుకృతసం ♦ బంధసీమ
గోప్యబృందావనా ♦ రామకేళీపికంబు, కంసాదిఖలతమః ♦ ఖరమరీచి
రుక్మిణీముఖవధూ ♦ రూపసరోహంస, శుకవాక్యమాణిక్య ♦ సూత్రసరణి
యానగిరమేలు మేలున ♦ యానఁ గరము
భూజనమునకు బహుసౌఖ్య ♦ భాజనముగ
మదనశతమూర్తి వల్లవీ ♦ మానవస్తు
చౌర్యవినుతమూర్తి యదువంశ ♦ చక్రవర్తి. పెద్దనముకుందవిలాసము. ప్రథ.

సీ. దేవకీవసుదేవ ♦ దివ్యతపఃఫలం, బలియశోదానంద ♦ భాగ్యసీమ
బలదేవచిరపుణ్య ♦ పరిపాకసముదయంబు, రాధికాయూథికా ♦ శ్రీవణంబు
కంసాదిఖలమృత్యు ♦ [illegible]సింహశాబకంబు, వల్లవీజనమోహ ♦ వార్ధిరాజు
రుక్మిణీహృదయవాస ♦ రోచిహంసంబు, సత్యభామాముఖా ♦ బ్జాతతరణి
యానగిరమేలు మేలున ♦ యానఁ గరము,
భూజనమునకుఁ జిరసౌఖ్య ♦ భాజనముగ
నాగమాంతప్రవర్తియు ♦ నంతకీర్తి,
స్మరశతసుమూర్తి-యదువంశ ♦ చక్రవర్తి. భద్రా. ప. 117.

పెద్దనసోమయాజి తాను రచించెనిది భద్రాపరిణయము గావు

న సుభద్రాపరిణయ మనువిజయవిలాసములోని,

“చ. అతని నుతింప శక్యమె జ ♦ యంతునితమ్ముఁడు సోయగంబునన్
పతగకులాధిపధ్వజుని ♦ ప్రాణసఖుండు కృపారసమ్మునన్
క్షితిధరకన్యకాధిపతి ♦ కింబ్రతిజోదు సమిజ్జయంబునం
దతని కతండె సాటి చతు ♦ రబ్ధిపరీతమహీతలమ్మునన్.

అను పద్యముం జూచి దానిని మించునట్లు,

“చ. సిరికి వరుండు భాగ్యమునఁ; ♦ జెల్వమున న్మరుఁ గన్న మేటి; ధీ
సరణి విరించికిం గురుఁడు; ♦ శౌర్యమునం బురభేది నోటమిం
బఱపినయట్టిజోదు; సిత ♦ భానునివియ్యము సత్కృపాప్తి; సు
స్థిరకృప శౌరియే; మఱి ను ♦ తింపఁగ శక్యమె తద్గుణావళుల్?”

పెద్దనముకుం. ప్ర. ఆ.

అని చెప్పఁగా, మనకవి దీనిని మెచ్చుకొని కొంచెముమార్చి,

“చ. చెలువున మన్మథుం గనిన ♦ శ్రీనిధి, శ్రీకి వరుఁడు సంపదన్
గళల సుధాంశువియ్యము; మ ♦ గంటిమి నప్పురభేది నాజిలో
గెలిచినజోదు; బుద్ధి విధి ♦ కిం గురుఁ డబ్ధికి మామ సత్కృపా
కలనఁ దరంబె యేరికి న ♦ ఖండతదీయగుణాళు లెన్నఁగాన్.

అని తనగ్రంథమునఁ జేర్చుకొనియున్నాఁడు. ఇతఁడు క్రొత్తగా మార్చినవిశేషమున రస మేమియుఁ గాన్పింపదు.

ఇట్లే గ్రంథము కడవఱకు వర్ణనభాగములలోఁ బర్వత, వన, స్త్రీ, మధుమాసాదివర్ణనములపట్టున భావములు గ్రహింపఁబడినపద్యము లనేకములు గలవు. ఇఁకఁ గొలఁదిమార్పులుగలిగినపద్యములు—— కథాభాగములోనివి చూపెదను. ప్రథమాశ్వాసము.

“ఈరీతి నీతి దైతే, యారాతి నిరీతిగాజ ♦ నావనభూతిన్
మీఱి సుఖస్థితి నెకసాఁ, డారూఢప్రీతి మతి హి ♦ తావృతి నెఱయన్.”

ముకుం. ప్ర.

“క. ఈరీతి నీతి దైతే, యారాతి నిరీతిగా జ ♦ నావనమునదిం
గోరి యొనర్పఁగ నెకసాఁ, డారూఢప్రీతి మతి హి ♦ తావృతి నెనసెన్.”

భద్రా. ప. 123 ప.

ఎత్తుగీతి. ఊరడించినవారల ♦ నూఱడించి, యలవరించినచెలుల లో ♦ నలవరించి,

(ఈతరువాతిపాదము నాయొద్ద నున్నపొత్తములోనిదిశిథిలమైపోయినది)

... శూరకులు లంటిరాఁగ నా ♦ శూరకులుఁడు. ముకుంద. ప్రథ.

ఎత్తుగీతి. అలవరించినచెలుల లో ♦ నలవరించి, యూరడించినవారల ♦ నూఱడించి
యన్నగరమునఁ గాపుంచి ♦ యన్నఁగరము, శూరకులు లంటిరాఁగ నా ♦
శూరకులుఁడు. భద్రా. ప్ర. 125.

ద్వితీయాశ్వాసము.

"క. ఈచందంబున నవ్వన, వైచిత్రిం గనుచు యాదవప్రభుఁ డొకచో
లోచనచకోరసమ్మద, సూచక మగునిందుకాంత ♦ సుందరవేదిన్." ముకుం. ద్వి.

"క. ఆచందంబున నన్నగ, వైచిత్రిం గనుచు యాదవపతిభుఁ డొకచో
లోచనసరోజసమ్మద, సూచక మగుసూర్యకాంత ♦ సుందరవేదిన్." భద్రా. ద్వి.

(చిలుకను యోగినిగా మార్చుపట్టున నిట్లున్నది.)

ముకుందవిలాసములోని చిలుక.

సీ. అపరంజి మెఱుఁగుటం ♦ దపుమెక్కుద్యుతిసందు, జలజరాగచ్ఛాయ ♦ నెళవుసేయ,
కలికిచిన్నారిచో ♦ క్కపు టెక్కుల బెడంగు, మరకతాళిచ్ఛాయ ♦ నెఱుక సేయ
నాకంఠమృదుమధు ♦ ర్యంతకాంతిచ్ఛటల్, పుష్యరాగచ్ఛాయ ♦ పొందుసేయ
నలుదిక్కులీక్షించు ♦ నయనమరీచికల్, శక్రనీలచ్ఛాయ ♦ చనవుసేయ
దివ్యమణిపుత్రికయొ యనఁ ♦ దేజరిల్లి
సుందరస్ఫూర్తిఁ బెనఁగొనఁ ♦ జూడ వారల
లో నమరఁ జగన్మోహ ♦ నాంగమైన
యొక్క రాచిల్కఁ గనిరందు దా ♦ మోదమందు." ముకుంద. ద్వి.

(భద్రాపరిణయములోని యోగిని)

సీ. అపరంజి మెఱుఁగుటం ♦ దపురేఖచ్ఛాయ, దొలుకాయమించుల ♦ నెళవుసేయఁ
గలికినిద్దంపుఁజ ♦ క్కని చెక్కుల బెడంగు, మగరాలతళుకుల ♦ సొగసు గులుక
నాకెంపుమును సోగ ♦ వేణీభరముసొంపు, వేల్పురాగాలతీ ♦ వినిహసింపఁ
గొలుసుల వెవెలుఁగ్రొం ♦ బెళుకుకన్నవమాపు, లళులమాలికల మే ♦ లతికమాడ
దివ్యమణిపుత్రికయొ యనఁ ♦ దేజరిల్లి
సుందరస్ఫూర్తిఁ గన్నానఁ ♦ జూడ వారల

ఘానననంగ లసన్మంగ ♦ శాంగియైన
యానలినగంధిఁ గాంచె హే ♦ మాంబరుండు. భద్రా. ద్వి. 5 ప.

"ఉ. కాంచి వధూజాంగనాహృదయ ♦ గౌరవచౌర్యధురీణ మౌకటా
క్షాంచలపాళి బాళిఁబడి ♦ యాశుకలోకశిఖామణిన్ విమ
ర్శించి యపూర్వవిస్మయవి ♦ శేషము చిత్తమునందు సంభ్రమో
దంచితమై పెనంగ హరి ♦ దానివిలాసము నెంచి యిట్లనున్." ముకుం.ద్వి.

☞ ఈపద్యమున "బాళిఁబడి యాశుకలోకశిఖామణిన్" అనునది "వాళిమెయి నవ్వికచాంబుజలోచనన్" అనిమాత్రము మార్పఁబడి తక్కినదెల్లఁ గైకొనఁబడినది.

(ఈభాగమునందిట్లచ్చటచ్చట మార్పఁబడినపద్యములు కొన్ని యింకను గలవు.)

భద్రావృత్తాంతమున:—(కేకయరాజునకు లక్ష్మీదేవి సాక్షాత్కరించి సంతానము కలుగునట్లు వరమిచ్చినతరువాత.)

"క. శ్రీవిభునిదేవిదయ వసు, దేవునిసోదరి నృపాలు ♦ దేవి దగియె గ
ర్భావేశవశత శశిగ, ర్భావేశత నెసఁగునుదయ ♦ యగుదిశ యనఁగన్."
ముకుం. ద్వి.

☞ ఇందు "శ్రీవిభునిదేవి", "ఆవనజాలయ" గను, "తగియె" "వెలసెఁ" గను, "ఉదయ" "పూర్వ" గను మాత్రము మార్పఁబడియె. భ. ద్వి. 24

గీ. ఆసుమారుని సంతర్ద ♦ నాఖ్యఁ జేసి, యారమాంశను గన్నకు ♦ మారికకును
భద్రగుణలక్షణములుచూ ♦ పట్టుకతన, భద్రయనునామ మొసఁగె భూ ♦ పాలవరాళి.
ముకుందవిలాసము. ద్వి.

☞ ఈపద్యమొక్కయక్షరముననైన భేదము గనఁకుండఁ గైకొనఁబడినది. భద్రా. ద్వి. 30.

ముకుందవిలాసమునఁ జిలుక కృష్ణునితో నిట్లు పలికెను.

"గీ. ఏను దివ్యకన్యాలీన, వి ♦ ద్యానిరూఢ । నగుట శుద్ధాంతమున కేఁగ ♦ సర్వమనుచూ

సకలవిద్యలఁ బ్రౌఢగాఁ ♦ జలుపుమనుచు । నప్పుడఁతితఁ డితనయునా ♦ కప్పగింప.

శా. తూచా తప్పకయుండ నేర్పితిని హిం ♦ దోళాదిరాగావళీ
వైచిత్ర్యంబును నాట్యకౌశలముఁ గా ♦ వ్యప్రౌఢియున్ నాటక
ప్రాచుర్యంబు నలంకృతిప్రతిభ శ ♦ బ్దజ్ఞానమున్ దర్కవి
ద్యాచాతుర్యము సత్కవిత్వరచనా ♦ ధౌరంధరీరేఖయున్.” ముకుం. ద్వితీ·

భద్రాపరిణయమున యోగిని యిట్లు పలికెను. (భద్రా.ద్వితీ.30పద్య.)

“ ఏను యోగిని నఖిలవి ♦ ద్యానిరూఢ, నగుట శుద్ధాంతగమనయో ♦ గ్య యని తలఁచి,
నిఖిలవిద్యావిశేషముల్ ♦ నేర్ప మనుచు, నప్పుడఁతితండ్రి కొమరి నా ♦ కొప్పగింప-

“ శా. సారంబేర్పడఁ జెప్పితిన్ సరసవా ♦ సంగీతనృత్యక్రియా
పారీణత్వము, కావ్యనాటకకళా ♦ ప్రాగల్భ్య మందానలం
కారప్రౌఢియు శబ్దశాస్త్రమును ద ♦ ర్కంబుం గుణోదారశృం
గారస్ఫారరసప్రబంధరచనా ♦ ఖండైకచాతుర్యమున్.” భద్రా. ద్వి. 73

“ క. ఆటలఁ బాటల సొగసుం, దేటల రూపవిభవమునఁ ♦ ద్రిభువనములలో
బోటులలోపల నీచెలి, బోటులు లే రనుచుఁ దోఁచెఁ ♦ బురుషవరేణ్యా !”
ముకుంద· ద్వితీ.

“ క. ఆటలఁ బాటల మాటలఁ, దేటల రూపవిభవమునఁ ♦ ద్రిభువనములలో
బోటులలో నీకె నీచెలి, బోటులు లే రనుచుఁ దోఁచెఁ ♦ బురుషవరేణ్యా !”
భద్రా. ద్వి. 41

ఇట్లే యచ్చటచ్చట ననేకములు గన్పట్టుచున్నవి. వానినెల్ల వివరించినచో నియ్యుపోద్ఘాతము మూలగ్రంథముకంటె నెక్కుడగునన్న భీతితో ముఖ్యము లగుపద్యముల నొండురెంటినిమాత్ర ముదాహరించి యీవిషయమును విరమించుచున్నాను. (భద్రాకన్యవర్ణనము.)

“ మ. గతి మత్తేభము, నాస చంపక, మొగిం ♦ గైశ్యంబు కందంబు, సం
గతవాక్యంబులు మత్తకోకిలలు, దృ ♦ క్పాండిత్య మయ్యుత్పల
ద్యుతి, మో మంబురుహంబు, దేహరుచి వి ♦ ద్యున్మాలగా మానినీ
తతవృత్తస్థితు లెన్నఁగాఁ దరమె త ♦ ద్వాగ్జాతికైనం దగన్.” ముకుంద.ప్రథ

(సరసమైన) ఈపద్యమే ‘దృక్పాండిత్య’ మనుచోట ‘దృగ్వ్యాపార’ మనియుఁ, ‘దగన్’, ‘ధరన్’ అనియుఁమార్పఁబడి తక్కినదెల్లఁ

నైకొనంబడినయెం. భ. ద్వి. 113

"ఒకమేటం జిక్కె మీన, మొక్కకనెలకే చిక్కెం బద్మ♦మొకపగటికె తా
వికలతం జిక్కెను గుముదము, సకినయనసమంబు లగునె♦జడగతులెపుడున్."
ముకుందవిలాసము.

"గీ. ఉవిదనేత్రసామ్య♦మొందంగాంగడంగిమీ, నొక్కయేటంజిక్కె♦నొక్కనెలకె
పద్మమోడె నొక్క♦పగటికేచెడెం గల్వ, సఫలమగునెకోర్కె♦జడగతులకు."
భద్ర. ద్వి. 107 ప.

"గీ. కుంభకుచ, మీన♦లోచన, గోనితంబ। యబ్జధామాస్య, హరిమధ్య♦యళిశిరోజ
చాపసుభ్రూయుగళి,నక్ర♦జంఘ,యతుల। కన్య,సరసక్రియాలరాశి♦గాదెజగతి."
ముకుం. ప్రి.

ఈపద్యమే భద్రాపరిణయమున (ద్వి. 112 ప.) నున్నది. ఇందు 'జగతి' యనునది 'తలంప' అని మార్పంబడినది. 'జగతి' యనుట యే సరసము. (ఇట్లు గ్రంథముకడవఱకు నచ్చటచ్చట నున్నవి.)

ఈరీతి నిమ్మహాకవి పెద్దనసోమయాజియందుం గలయపారగౌరవమున నాతనిగ్రంథములోనిపద్యములననేకములను దీసికొని తనగ్రంథమునం జేర్చికొనియున్నాండు. ఇంతమాత్రమున మన మీతనియందు గ్రంథచౌర్య మారోపింపరాదు. ఇక్కవియు మిక్కిలిసమర్థుండు గాని యల్పుండు గాండు. అశేషపాండితీవిలసితుండును, బహుశాస్త్రపారంగతుండును, ననేకవిద్యాధురంధరుండును, నసాధారణశేముషీయుతుండును నగుగణపవరపు వేంకటకవివర్యుండు తనప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వరవిజయవిలాసమునం బెక్కుస్థలంబుల భట్టుమూర్తినరసభూపాలీయములోనిపద్యములననేకముల నాతనియందలిగౌరవముచేం దీసికొనియుండలేదా? కాళిదాసునంతటివాండు శ్రీమద్రామాయణమునుండి కొన్నిభావములను, శ్లోకమును గ్రహింపలేదా? వెదకినచో నిట్లనేకులు కవులు పరులభావాదులను గ్రహించినవారు సమస్తభాషాగ్రంథకర్తలందును దొరకుదు. (శ్లేషయమకచక్రవర్తి యగువేంకటాధ్వరిమహాకవి నైషధ

భారతచంపువులనుండి యనేకభావములను గ్రహించి తనగ్రంథముల లోఁ జేర్చుకొన్నాఁడు.) కావున నిక్కవిచంద్రునియందుఁ గళంక మున్నట్లూహింపవలదు.

(☞ పెద్దనసోమయాజి క్రీస్తుశకము 1700 సంవత్సరప్రాంతమువాఁడై, యిక్కవికంటె 150 యేండ్లు ముందున్నాఁడు గావున నీతనిపొత్త్రమును జూచి యాతఁడు వ్రాసెనేమో యని యనుకొనుట పొసఁగదు.)

ఈభద్రాపరిణయమున నిక్కవి వసుచరిత్రాదిప్రబంధములయం దలి శ్లేషయమకధ్వన్యాద్యలంకారములు గలపద్యములతోఁ దులఁదూఁ గఁగలిగినపద్యముల ననేకములను జెప్పియున్నాఁడు. ఆవిషయము లెల్ల నీగ్రంథముం బఠించుమీఁదు విశదమగును గావున నిట వ్రాయలేదు.

ఈతనియితరగ్రంథములయందు నయితే మితరులపద్యములం బోలినపద్యములు కొన్నిచోట్లఁ గన్పట్టుచున్నవి. అందొక్కటి యిచ్చటఁ జూపెదను. (శేషధర్మములు.)

"సీ. దండనం బఖండమా♦ర్తాండమండలవిభా, మండితాజాండపి♦చండ నీకు
వందనం బజశతా♦నందసంక్రందన, వందితచరణార♦విందనీకు
సాహోయు దానవ♦వ్యూహదుర్మోహచే, ష్టాహరిసాహసో♦త్సాహ నీకు
&c. &c. చతుర్థాశ్వాసము.

"సీ. దండంబు శార్ఙ్గకో♦దండోగ్రకాండ, ప్రకాండఖండితదైత్య♦కాండ నీకు
సాహాయ్యమదగజ♦ద్రోహాగ్రిహోవహ, గ్రాహచ్ఛిదాహవో♦త్సాహ నీకు
వందనం బరవింద♦మందిరామందిర, తుందదోరక్షసలా♦ళింద నీకు
&c. &c. కంకటివారియుత్తరరామాయణము. ప్రథ. 322 ప.

మనోహరము లని తోఁచినయిట్టిపద్యములవంటిపద్యముల రచించుకొనుట కవులకు స్వభావమే. చూఁడుఁడు! కంకంటివారియీపద్యమునే చూచి మోగిరాలజగన్నాథకవివర్యుఁడు,

సీ. వందన మిందిరా♦సుందరీహృదయార, విందమధ్యచరన్మి♦లింద నీకు
దండము భుజగజ♦శుండామృణాళత్రి, చండరక్షోగళ♦కాండ నీకు
జోహారు నైగమ♦వ్యాహారవారము, క్తాహారహారినీల♦తరల నీకు
&c. c&

అని తనసుమనోమనోభిరంజనము (ద్వితీయోల్లాసము) నందుఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఈమూఁడుపద్యములయందలిభేదమును జదువరు లారయఁగలరు. (జగన్నాథకవియు, సుబ్రహ్మణ్యకవియు సమకాలికులు.)

ఛందోవ్యాకరణాదులు.

ఇప్పటివారివలెఁ బూర్వకాలపువారికి సలక్షణము లైనయాయాగ్రంథములలోనిసుప్రయోగము లివి యనియు, లేఖకప్రమాదిజనితదోషము లివి యనియుఁ దెలిసికొనుటకును, దగినరీతిని వాదప్రతివాదములు సలిపి వానిం బరిష్కరించుకొనుటకును, నెద్దియో యొకటి నిర్ధారణము చేసికొనుటకును ననువగుసాధనసామగ్రిలు, అనఁగా, విద్యావిషయములు గలపత్త్రికలు, వానిరాకపోకలకు మార్గములు ముద్రణాదికార్యములు మొదలగునవి యాయాకాలములయందు లేకపోవుట చేతను, అప్పటిలేఖకులు తమయిచ్చవచ్చినరీతిని వ్రాసియిచ్చిన తాటియాకులగ్రంథములే వారికి శరణము లై యుండుట చేతను, ఒక్కొకప్రబంధమున కొక్కొకప్రతికంటె నెక్కుడు (భిన్న) ప్రతులు దొరకుట యప్పుడు కష్టముగా నుండుట చేతను, నింకను ననేకవిధము లగుకారణముల చేతను బూర్వమధ్యాధునికకవులలో ననేకులగ్రంథములయందు లక్షణవిరుద్ధము లైనప్రయోగములు కొన్ని కాన్పించుచున్నవి. ఒక్కొక్కపుస్తకమునకు ననేకభిన్నప్రతులను దెప్పించి, వానిలోనిసారాంశముల నెల్ల సావకాశముగఁ బరిశీలించి తమతమజీవయాత్ర లన్నియు విద్యావ్యవసాయమునందే కడపి వానిలోనితప్పొప్పులనెల్ల నిర్ణయించి విశేషాయాసము నొందినవిద్వత్కవులు, అట్టివారితో మైత్రి నెఱపుచు వచ్చిన

సుకవులు మొదలగువారుమాత్రమే తమతమగ్రంథములను సలక్షణముగా రచియింపశక్తి గలవారైరి. ఇతరు లనఁగా, (విశేషపాండిత్యము గలవారే యైనను) నితరవ్యాపారములచేఁ బూర్వగ్రంథములఁ జక్కఁగఁ బరిశీలింప వలనుపడనివారు, లేఖకులు వ్రాసియిచ్చినగ్రంథముల యందలిపారపాటులను మహాకవిప్రయోగములుగా నెంచి గ్రహించుచువచ్చిరి. ఈహేతువుచేతనే బమ్మెరపోతన, పిల్లలమఱ్ఱిపినవీరన్న, ప్రౌఢకవిమల్లన మొదలగుపూర్వకవులగ్రంథములయందును, కృష్ణరాయలు, ధూర్జటి, చేమకూరవేంకటపతి మొదలగుమధ్యకవులపుస్తకములయందును, కాకమానిమూర్తి, గణపవరపువేంకటకవి, కంకంటిపాపరాజు మొదలగునాధునికకవులకోశములందును, లక్షణవిరుద్ధములైనప్రయోగములు కానంబడుచున్నవి. ఇంతమాత్రమున నాయాకవిచంద్రుల యందుఁ గళంకమున్న దని మనమెంచుట న్యాయముకాదు. అప్పటివారి కవి సుప్రయోగములుగానే తోఁచియుండును. వారు వారు సలక్షణములుగా వ్రాసినప్రయోగములు కొన్నియున్నను నవి కాలక్రమమున లేఖకుల దోషమునఁ దప్పులుగాఁ బడియున్న నుండవచ్చును. అందుఁ గొందఱు స్వాతంత్ర్యమునఁ బ్రయోగించినవియుఁ గొన్నియుండును.

ఈసుబ్రహ్మణ్యకవి మొన్నమొన్నటివాఁ డగుటచేఁ గొన్నికొన్ని విద్యావిషయికము లగుపత్రికలలోనివాదోపవాదములు, గొప్పపండితులచేఁ బరిష్కరింపఁబడి ముద్రితములై యుండుగ్రంథములపాఠములు మొదలగువానిని బాగుగఁ బరిశీలించి తప్పొప్పులను జాలవఱకు గ్రహించియున్నవాఁ డగుటచే నీతనిగ్రంథములయందు లక్షణవిరుద్ధప్రయోగము లంతేఁగా గానంబడవు. పూర్వులలో ననేకులగ్రంథములయందుం బోలె నీతనిపొత్తములయందు, స్వార్థకేకారసంధులు, దుష్టసమాసము

లు, చేతుఁగా, కోతుఁగా, వంచుక, పట్టుక, తిట్టకగా, కొట్టకగా ఇత్యా ద్యపశబ్దగ్రహణములు మొదలగువ్యాకరణదోషములును, అప్రశస్తయతి ప్రాసములు మొదలగుఛందోదోషములును లేనే లేవని చెప్పవచ్చును. ఈతఁడు శ్రీమాన్, మాడభూషి వేంకటాచార్య కవికృతమైన భరతాభ్యుదయమునందలి దోషములంగూర్చి 'రాజయోగి' యనుపత్రికలో నొకవిమర్శనమును వ్రాసియున్నాఁడు. అందలికొన్ని యాక్షేపములు మిక్కిలి సమంజసములై, యుక్తియుక్తములై యీతనిలక్షణవేతృత్వమును వెల్లడించుచున్నవి. అయిన నిక్కవి స్థూలదృష్టిచేతనో, లేక తనకు సమ్మతములగుటచేతనో, కాక, యట్లుండవచ్చు ననుతలంపుచేతనో కొన్నియల్పదోషములకుమాత్రము తనగ్రంథములయం దెడమిచ్చియున్నాఁడు. వానిలోఁ గొన్నిటి నిచ్చటఁ జూపుచున్నాను.

(వ్యాకరణవిషయమున)

(1) సీ. పా. తలిరుటాకులజొంప ♦ ములు దావశిఖలంచు
నెంచి యందులఁ బ్రవే ♦ శించఁజూచు — తృ. 52

ఇందుఁ "బ్రవేశింపఁగా" అనుటకుఁ "బ్రవేశించఁగా" అని ప్రయోగింపఁబడినది.

(2) మ. తమమేనత్తను నత్తతిన్ ... తృ. 34.

ఇం దింకొకద్రుత మనవసరము.

(3) అలఘునవేణిఁ యున్......గంగని — ప్రి. 2.

"గంగయని" యనుటకు "గంగని" యని ప్రయోగించినాఁడు.

(4) మఱియు "పనేమి" ఇత్యాదు లచ్చటచ్చటఁ గలవు.

శ్లేషను సమర్థించుపట్టున వసుచరిత్రాదులయందుంబోలె నీతని గ్రంథములయందును దోషములు గన్పట్టుచున్నవి. అం దొకదానిని మాత్రము జూపెదను.

సీ. పా. తిలకింపు మెలతామ ♦ రలదండ లొసఁగుము,
నెఱరొప్పఁగావల ♦ సినసుగొనుము. — ప్రథ. 115 ప.

ఇందు వలచి యనుటకు వలసి యని ప్రయోగించినాఁడు.

ఛందమున.

(1) అఖండయతి :—

(a) క. ఆరామచంద్ర......గా । మారులు దానమునరవిను ♦ మారు లరయగాన్. ప్ర. 61

(b) శా. క్ష్మాలోకేంద్రుఁడు ... ...

శ్రీలానీలలవిష్ణువుంబలెఁ బురం ♦ ధ్రీలోకరత్నంబులన్ ప్రి. 83

(2) రేఫద్వయమైత్రి :—

క. తఱియం జని నునుఁజెక్కులఁ । దొరఁగెడు &c. తృ. 55

చ. తుఱుమఱవీడ..........ని । బ్బరపు &c. చ. 61

ఇందుఁ గవి నాలుగును గురు రేఫములుగనె వ్రాసియున్నాఁడు. కాని "నిబ్బరము" అనునది శకటరేఫము కాదు. (నిర్భరశబ్దభవము.)

"సీ. పా. మఱఁడు దేవరయుఁ దా ♦ మర కప్పురంబు చి,

త్తరువు నిబ్బరము చం ♦ దురుఁడు నిదుర"

మొదలగునవి లఘురేఫము లని ద్విరేఫవర్ణదర్పణము.

"హరిచూచి...ని। బ్బరముగ..." హరివంశ. పూర్వ. చతు.

అఖండయతులకుఁగాని రేఫద్వయమైత్రికిఁగాని యిక్కవి యొప్పనివాఁ డని యీతనిగ్రంథము లన్నియుఁ జాటుచున్నవి. ఇవి స్థూలదృష్టిని బడియుండు నని తోఁచుచున్నది.

(3) ప్రమాదము :—

(a) సీ.పా....అళులమాలికల మే ♦ నతికమాడ &c. ద్వి. 5

ఇందు యతి ప్రమాదపతితము. 'ఱికము' గాని 'అతికము' గాదు.

(b) క. సల్లకీపల్లవములను.......... ప్ర. 135

ఇది "సల్లకిపల్లవములకును" అని యుండనగును.

"ప్రబంధము నా జలరాశి దానిలో, పల నెరసుల్ గణింతురె యపారము లౌమణులెల్ల నుండఁగాక" అనున ట్లిట్టిస్వల్పదోషముల నొకలెక్కలోనికిఁ దీసికొనిరాఁగూడదు. మధ్యాధునికకవులగ్రంథములలో ననేకులగ్రంథములకంటె నీతనిగ్రంథము లనేకవిధముల నిర్దుష్ట

ములుగాఁ గన్పట్టుచున్నవి.

పాఠభేదాదులు.

ఈ గ్రంథమునందుఁ బ్రథమాశ్వాసములోనికవిస్తుతి.

గీ. భారతంబు నంధ్రభాషగ నొనరించి, వినుతిఁ గన్న సత్క ♦ విత్రియమును
బెద్దనార్య సోము ♦ భీముని శ్రీనాథు, శంభుదాసు మదిని ♦ సంస్మరింతు. ప్ర. 10.

దీనికి వ్యాఖ్యాతగారివిమర్శనము మిగులస్తవనీయమై యున్నది. ఇందు శంభుదాసుఁ డనుపదము శ్రీనాథునకు విశేషణముగాఁ జూపి తన్నాక్షేపించువారిని ధిక్కరించునభిప్రాయముతోఁ గవి దీనిని వ్రాసి యుండును. అంతియకాని మిక్కిలి యాధునికుఁడైనయీతఁడు శంభుదాసుఁ డనునది యెఱ్ఱాప్రెగ్గడకు బిరుదనామ మని యెఱిఁగియుండక పోఁడు. అయిన నిట్టిసందేహమున కెడమీయ నేల యని కాఁబోలుఁ గవియే మఱల నింకొకప్రతిలో "సూరకవిని మదిని ♦ స్తుతియొనర్తు" నని సవరించికొనియున్నాఁడు. కావునఁ బాఠకులు తమయిచ్చవచ్చిన పాఠమును గ్రహింపవచ్చును.

(2) భద్రాదేవి శ్రీకృష్ణునిఁ బ్రప్రథమమునఁ గాంచినప్పు డామెకు,

ఉ. కోరికలూరు, నెమ్మెయి గ ♦ గుర్పొడుచున్, గడకంటఁ దారకల్
సేరి పరిభ్రమించు, నుమఁ ♦ జెక్కులఁ జెమ్మట గ్రమ్ము, నెమ్మి నె
య్యారపుఁజూపు లజ్జబెర ♦ యం (గను జక్కగ మోడ్పునొందుచున్)
సారెకు వెల్వడుం దొడరి ♦ శౌరిని జూచునెడం బడంతికిన్. తృ. 13

ఇందు మూఁడవపాదమునఁ గుండలీకరణము చేయఁబడినభాగము పలుప్రతులలోఁ గొఱవడి యున్నది. కావుననే పైరీతిని బూరింపబడినది. అయినను గవియే వ్రాసినప్రతిప్రతి నొకదానిని సంపాదించి చూడఁగా నందు,

"మగుడున్, వలపూని క్రమ్మఱన్."

అనియున్నది. కావున నిట్లే చదువుకొనవలయును.

ఈగ్రంథము ప్రథమాశ్వాసమున 133 వపద్యమునందు

"గీ. తరణికిరణోష్మఁ గరఁగి &c. " అనియున్నది.

దీనివ్యాఖ్యానములో "నూష్మశబ్దమునకు మువర్ణలోపముచింత"

మని వ్రాయఁబడియున్నది. మువర్ణలోపము గలుగున ట్లీక్రిందిప్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. కాని వ్యాకరణసూత్రాధారము కాన్పింపదు.

మ. స్వనిదాఘాగ్రనిదాఘవైఖరిన యూష్మ న్మల్లికల్ &c. ఆముక్త. ద్వి. 58

మ. ఇనరశ్మిల్ తృషవార్ధిఁ జేరి జలమొక్కింతాన నాత్మోష్మక &c. ఆము. చ. 87

ఈగ్రంథము చతుర్థాశ్వాసము 10 వ పద్యమున,

శుకపికశారికల్ పలుకఁ జొచ్చె గృహాంతరపంజరంబులన్.

అనుదానివ్యాఖ్యానమున "గోయిలలం బెంచుట యప్రసిద్ధము" అని వ్రాయఁబడియున్నది. దీనికి శృంగారనైషధమునఁ బ్రథమాశ్వాసమునందుఁ "బోషితరాజకీరంబులు కైవారంబులుసేయఁ బ్రోదికోయిలలు మంగళగానం బొనర్ప" అనుప్రయోగము గానంబడుచున్నది; గాని సామాన్యముగ నీపద్ధతి గానరాదు గావున వ్యాఖ్యాతగారియభిప్రాయమే సమంజసమై యున్నట్లు తోఁచుచున్నది.

శబ్దార్థాలంకారాదులు.

పెట్టుంజెట్టువలె నున్నదీనివ్యాఖ్యానమే బాలురకునయితము సుబోధ మగునట్లు సర్వవిషయములను దెలుపుచున్నది గావున దీనింగూర్చి యిచ్చట వ్రాయు లేదు. ఏతత్ప్రబంధమునకు వ్యాఖ్యాత,

బ్రహ్మశ్రీ పురాణపండమల్లయ్యశాస్త్రులుగారు.

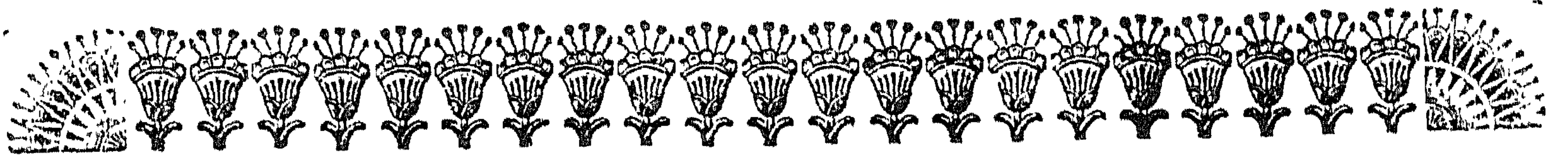
వీరు పీఠికాపురములోనియున్నతపాఠశాలయందు నాంధ్రపండితులు. ఇంతకుమున్ను 'అమలాపురము' మున్నగుచోట్ల నుండునున్నతపాఠశాలలలోఁ బండితులుగా నుండి పిమ్మట నిచ్చటికి వచ్చిరి. వీరు సంస్కృతాంధ్రభాషలు రెంటియందును బరిపూర్ణపాండిత్యము గలవారు. మఱియు వేదాంతాదిశాస్త్రములయందును వీరికి విశేషపరిచయము గలదు. ఏవిషయమునుగూర్చియైనను వీరు ప్రసంగించుచున్నపుడు వినువారికి, 'సద్యస్స్ఫురణ' మనునది వీరికి బాల్యముననే వెన్నతోఁ బెట్టఁబడినదిగాఁ దోఁపకమానదు. వీరివలె నుభయభాషలయందును నికరమైనపాండిత్యము గలవారు మనయాంధ్రులలో నెందఱో కానరారు. వీరు మాసంస్థానప్రభువులయాదేశమునను సరించి యనేకాంధ్రప్రబంధ

ములకు వ్యాఖ్యానములు రచించుచున్నారు. అందుఁ బ్రభావతీప్రద్యు మ్నము సటీకము ముద్రింపఁబడుచున్నది. శృంగారనైషధవ్యాఖ్యాన మిప్పుడు వ్రాయఁబడుచున్నది. ఇఁకను 'ఉత్తరహరివంశము' మొదల గునుద్గ్రంథములకుఁ డీకవ్రాయుదురు. ఏతత్ప్రబంధవ్యాఖ్యానమునుబ ట్టియే వీరిపాండిత్యాతిశయము మీకుఁ దెలియఁగలదు. ఇందలియుభ యభాషాకందము, విలోమప్రసగ్విణీవృత్తము మొదలగువానికి నర్థము వ్రాయుట యెట్టికష్టమో చదువరు లూహింతురుగాక! మఱియు నిందలి
"గోవిభవార్యాశ్రయమై, ..." ప్ర. 90.

అనుపద్యమునకును, శ్లేషయమకధ్వన్యాద్యలంకారములతోఁ గూడినయనేకపద్యములకును వీరు వ్రాసినవ్యాఖ్యానము బాలురకుస హితము సుబోధమై, హృదయంగమమై వీరిసర్వతోముఖపాండిత్యము ను వెల్లడించుచున్నది. ఆంధ్రకవులలో ననేకులనాఁటినుండివచ్చుచున్న యొకపొరపాటునుగూర్చి వీరు ప్రథమాశ్వాసములోని 120 పద్యము యొక్కవ్యాఖ్యానములో వ్రాసియున్నారు. అది సలక్షణమై, యుక్తి యుక్తమై యాంధ్రకవులెల్లరును ననుసరింపఁదగినదియై, సత్యమై యు న్నది. వీరు వ్రాసినవ్యాఖ్యానములను బఠించువారికి ననేకవిషయములు కరతలామలకము లగుననుట యతిశయోక్తి కాదు. వీరు 'ఆరామద్రా విడ' బ్రాహ్మణులు. కవియు నారామద్రావిడబ్రాహ్మణుఁడే. స్వశాఖ నుద్భవించినపండితవరేణ్యుఁడు వ్యాఖ్య వ్రాయుటచే సుబ్రహ్మణ్యకవి పుణ్యము మిగులఁ గొనియాడఁదగినదిగా నున్నది. ఈయనవయస్సు 58 సంవత్సరములు. వీరిజన్మభూమి తణుకుతాలూకా ఖండవిల్లి.

ఏతత్ప్రబంధమును సటీకముగ ముద్రింపించి యాంధ్రలోకము నకు నొసంగిన శ్రీరాజా రావు వేంకటమహీపతిసూర్యరాయప్రభువర్యు లకుఁ బరమేశ్వరుఁ డాయురారోగ్యంబులఁ బరిపూర్ణంబుగ నొసంగఁ బ్రార్థించుచు నీయుపోద్ఘాతమును ముగించుచున్నాను.

ఇట్లు విద్వజ్జనవిధేయుఁడు,
నడకుదుటి వీరరాజు.



శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు.

అవిఘ్నమస్తు.

భద్రాపరిణయము.

ప్రథమాశ్వాసము.

శ్రీదివ్యం బగుభర్తృహర్మ్యమున గో◆ష్ఠిం రుక్మిణీసత్యభా
మాదుల్ గొల్వఁ దదీయహారమణులం◆దారూఢిఁ దాఁ దోఁప నా
హ్లాదం బందఁగ కందమై యొసఁగులీ◆లం బొల్చె నా నొప్పు ల
క్ష్మీదేవీపతి ప్రోచు రావుకులజున్◆ శ్రీరామరాయాధిపున్॥

—* వ్యాఖ్యానప్రారంభము. *—

పూజ్యుఁ డగుసుబ్రహ్మణ్యకవీశ్వరుఁడు "కావ్యం యశసే" యనునది మొదలగు నాలంకారికులవచనంబులు ప్రమాణంబులగుటవలనఁ గావ్యం బనేకశ్రేయంబులకు మూలం బనియును "కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేత్" అను (కావ్యాధ్యయనము మానవలసినది.) నిషేధస్మృతికి నసత్కావ్యంబు విషయంబనియు నట్లు కాదేని శ్రవణాదులచే సకలపురుషార్థసాధనంబు లని తలఁచి వ్యాసుఁడు, వాల్మీకి మొదలగువారు రచియించిన భారతాదికావ్యంబులును, వ్యర్థంబు లగు ననియుఁ దెలిసి యుత్తమనాయకఘటితంబును మోక్షోపయోగికథానాయకంబు నగు భద్రాపరిణయం బను ప్రబంధంబు రచియింపఁ బూని చేయఁదలఁచిన గ్రంథంబునకు నిర్విఘ్నంబుగఁ బరిసమాప్తియు సంప్రదాయావిచ్ఛేదంబు ననుఫలంబులకు సాధనం బగుటను "ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపితన్ముఖ" మ్మను (దీవనయేని యిష్టదేవతానమస్కారమేని వస్తునిర్దేశమేని కావ్యాది) నాచార్యదండివచనంబునంజేసి యాశీరాదులలో నొక్కటి ప్రబంధముఖలక్షణంబు గావునను శ్రీదివ్యం బగునిత్యాదిపద్యంబులచే నాశీర్వచనరూపంబైనమంగళమును బ్రబంధాదియందు నిబంధించుచున్నాఁడు. సంస్కృతభాషాకావ్యము పురుషార్థసాధనంబైన నగుఁ గాక "దేశభాషాపురాణాని పఠితానిచ మానుషైః। శ్రుత్వా

కావ్యేతిహాసాంశ్చ భయ మాప్నోతి మానవ" యను (జనులచే రచియింపఁబడిన దేశభాషాకావ్యపురాణాదుల వినినవాఁడు భయము నొందును) నిషేధంబువలన నాంధ్రకావ్యరచనయందుఁ గవులకు నందలికసగ్రహణమున సహృదయులకు నెట్లు ప్రవృత్తి గలుగు నని శంకింపవలదు. "యత్ర కుత్రాపి భాషాయాం శ్రూయతే చరితం శుభం। సా భాషా పాపసంహర్త్రీ" (ఏభాషయందైనఁ బుణ్యమైనచరితం బున్న నాభాష పాపముం బోఁగొట్టునది) యని విద్వాంసులు చెప్పుటచేతను నాంధ్రభాషం బ్రథమాచార్యుఁ డని ప్రసిద్ధి వడిసిన నన్నపార్యుఁడు "స్వస్థానవేషభాషాభిమతాః స్సంతోరసప్రలుబ్ధధియః లోకే బహుమన్యంతే వైకృతకావ్యాని చాన్య దపహాయ" (రసాసక్తు లగుసత్పురుషు లితరదేశభాషాకావ్యముల విడిచి స్వదేశమునందలి వేషభాషలయం దాసక్తికలవారై వైకృతకావ్యము లాదరింతురు) యనియును "విశ్వశ్రేయః కావ్య" మ్మనియును (కావ్యము కీర్త్యాదిసకలపురుషార్థసాధనంబు) దాను జేసిన వ్యాకరణంబునఁ జెప్పుటయె కాక భారతముం దెనుఁగింపం బూనుటచేతను ద్వితీయాచార్యుఁ డైనయాథర్వణుఁడు వికృతివివేక మనులక్షణగ్రంథమును రచియించుటచేతను లోకములకు మేలుగోరువాల్మీకి దేశభాషలకు లక్షణగ్రంథము రచియించుటచేతను నిషేధము రసము పుట్టింపని యన్యదేశభాషాకావ్యపరము గాని దేశభాషాకావ్యసామాన్యపరము గాదు. ఇం దక్కడక్కడ నగరార్ణవాదివర్ణనంబులు గలుగుట నిది మహాప్రబంధంబ యగు. ఈపద్దెమునకు మొదట లక్ష్మి యధిదేవతగాఁ గలశవర్ణౌకారముల యు నైశ్వర్యము నిచ్చునగ్ని దేవతగాఁ గలరేఫముయొక్కయు సంబంధమున నేర్పడిన శ్రీకారమును భూదేవతాకమై యైశ్వర్యము నిచ్చుమగణమును బ్రయోగించుటచే వర్ణగణశుద్ధి గలదు. "శుభవర్ణా శ్శుభశబ్దా యేచ శుభగణా స్త ఏవ కావ్యాదౌ గ్రాహ్య" యనియును, (శుభము లగువర్ణములును శుభముల నిచ్చుశబ్దములును శుభముల నిచ్చుగణములునే కావ్యాదిని బ్రయోగించునది.) "వేదముల కెల్ల నోంకార ♦ మాదియైన। కరణిఁ గృతులకు నెల్ల శ్రీ ♦ కారమాది। గానఁ గవివరు లెల్లను ♦ దానిఁ దక్క। నితరవర్ణంబు లిడరు సత్కృతులమొదల" ననియును, "శుభదేవతాశ్రయంబును। శుభఖచరత్రయము గలిగి ♦ శుభవాచకమై। యభినుతి గాంచినకతమున। శుభములు శ్రీకారమునను ♦ జొప్పడు టరుదె?" యనియును "మో భూమి స్శ్రియం వితనుతే" యనియును (భూదేవతాక మైనమగణము కృతినాయకునకు నైశ్వర్య మొసఁగును) వాగనుశాసనాదులు చెప్పుటచేతనును, మహాకవులు పెక్కండ్రు గ్రంథాదియం దీవర్ణము నీగణముం బ్రయోగించుటచేత నీకవియుఁ గృతినాయకునకును గర్తకును శ్రోతలకును శుభదాయక మగువర్ణగణాదుల నుపయోగించెను.

శ్రీదివ్య...మునన్ ; శ్రీ=శోభచేతను, దివ్యంబగు=మనోహరమైన, భర్మహర్మ్యమునన్=బంగారుమేడయందున్ ; (ని) శ్రీర్వేషరచనాశోభాసంపత్సరళశాఖిషు (నా). గాంగేయంభర్మకర్బురం, హర్మ్యాదిర్ధనినాంవాసః (అ) గోష్ఠిన్=సభయందున్, రుక్మి...దుల్=రుక్మిణి సత్యభామ మొదలగువారు, కొల్వన్=ఉపచారము చేయుచుండగాన్ ; తదీయ...లందున్=వారిసంబంధమైన ముత్యాలదండలయందలి రత్నములందున్, ఆరూఢిన్=స్పష్టముగాన్ ; తాన్=(కృష్ణుఁడు) తోఁపన్=ప్రతిఫలింపఁగాన్, అందఱకున్=తన్ను సేవించురుక్మిణి మొదలగుభార్య లెల్లరకును, అందమై=అన్నియాకారములు ధరించి, ఆహ్లాదంబు=సంతోషమును, ఒసఁగులీలన్=ఇచ్చెడువిలాసముతో ; పొల్చె నాన్=ప్రత్యక్ష మయ్యెనో యనునట్లు, ఒప్పు—పతి=ప్రకాశించెడుకృష్ణుఁడు, రావుకులజున్= రావువారివంశమున జన్మించిన, శ్రీరామరాయాధిపున్ = శ్రీమంతుఁ డైనరామరాయప్రభువును, ప్రోచుతన్ = రక్షించుఁగాక. (హితము చేసి యహితముల నివారించుట రక్షణము.)

మిగుల సుందరమైనబంగారుమేడలోనిసభయందు భార్య లూడిగములు చేయుచుండఁగా వారిహారమణులందుఁ బ్రతిఫలించుటచే వారిసంతోషమునిమిత్త మందఱకు నన్నియాకారములు ధరించి ప్రత్యక్షమయ్యెనో యనునట్లు ప్రకాశించుకృష్ణుఁడు శ్రీశబ్దార్థము లగుసంపదాదులు గలరామరాయప్రభువునకుఁ గీడుఁ దొలఁగించి మేలు చేకూర్చుఁగాక యని తాత్పర్యము.

ఇందు లక్ష్మీదేవీపతి యనువిశేష్యము సంపద లిచ్చి రక్షించుటకుఁ దగినసామర్థ్యము గల దనుతాత్పర్యమును బోధించుఁ గానఁ బరికరాంకురమును బెక్కుండ్రకుం బెక్కురూపములు ధరించి ప్రత్యక్షము గాకున్న నట్లుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్ప్రేక్షయు నలంకారములు.

చ॥ అల ఘనవేణియున్ శుభక ♦ రాంచితకంకణనిక్వణోర్మికా
వళులు పయోధరస్థలుల ♦ వర్తిలుమౌక్తికరాజియున్ రసా
కలితమరాళయాన మెసఁ ♦ గం గని గం గని గౌరిఁ గౌఁగిటన్
నిలుపుశివుండు సర్వధర ♦ ణీవిభుఁ జేయుత రామరాయనిన్॥ 2.

ఈపద్యమున నీశ్వరుఁడు ధర్మసామ్యముచే గంగాపార్వతులకు భేదము నెఱుఁగక పార్వతిని గంగయను భ్రాంతిచే నాలింగనము చేసికొనినట్లు చెప్పుటచే రెండర్థములుగలవు.

అలఘనవేణియున్ = అల = ప్రసిద్ధమైన, ఘన = గొప్పది యగు, వేణియున్ = ప్రవాహమును, శుభ—వళులు:— శుభకర = (దర్శనస్పర్శనములచే) మేలుచేయునవియు, అంచిత = పూజింపఁబడుచున్నవియును (పావనమైనవనియర్థము) అగు, కంకణ = నీటిచెతుంపరలయొక్క, నిక్వణ = ధ్వనితోఁ గూడిన, ఊర్మికావళులు = తరంగసముదాయములును; పయోధరస్థలులన్ = నీటియడుగుప్రదేశములందున్, వర్తిలుమౌక్తికరాజియున్ = ఉండెడుముత్తియములసముదాయమును, (నదులందును ముత్తెములుపుట్టునని వసుచరిత్రాదులందుఁ బ్రసిద్ధము.) రసాక—నమున్:— రస = జలమునందు, ఆకలిత = వ్యాప్తమైన, మరాళయానమున్ = హంసలయొక్క నడకయును; (ని) శృంగారాదా విషేవిర్యేగుణేరాగేదప్రేరసః (అ) ఎసఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, (ఇవి గంగయందుఁ గలధర్మములు) అలఘనవేణియున్ = అల = ప్రసిద్ధమైన; ఘన = మేఘమునుంబోలిన, వేణి = జడయును, (దీర్ఘమైనజడ యనియేనియర్థము) శుభ—వళులు:— శుభ = దీప్తమైన, కర = హస్తమునందు, అంచిత = ప్రకాశించుచున్న, కంకణ = కడియములయొక్క, నిక్వణ = ధ్వనియును, ఊర్మికా = ఉంగరములయొక్క, ఆవళులు = సమూహములును, పయోధరస్థలులన్ = కుచములప్రదేశములందున్, వర్తిలుమౌక్తికరాజియున్ = ఉండెడుముత్తియములహారములును, రసాక—నమున్ = సింగారముతోఁ గూడినయంచనడలను బోలిననడలును, ఎసఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్ (ఇవి గౌరియందలిధర్మములు) గౌరిన్ = పార్వతిని, కని = చూచి, గంగని = గంగ యని భ్రాంతి పొంది, కౌఁగిఁటన్ = భుజాంతరమునందున్, నిలుపుశివుఁడు = ధరించుమంగళప్రదుఁ డగుదేవుఁడు, రామరాయనిన్ = రామరాయని, సర్వధరణీవిభున్ = ఎల్లభూమికి నధిపతిని, చేయుతన్ = చేయునుగాక.

గంగయందలిప్రేమచే నామె నాలింగనము చేయఁ గోరి దైవవశమున నప్పుడు సన్నిహితయైన గౌరిం జూచి గంగాధర్మము లామెయందు నుండుటచే నామెయే గంగ యని భ్రమపడి శివుఁ డామెను కౌఁగలించె ననియు నానందముతోఁ గూడినప్పుడితరులు కోరినకోరిక లీయఁ బ్రభువులు వేడుకపడుదురు గావున నట్టిశివుఁడు కృతినాయకునకు భూమండలాధిపత్య మీఁజాలును గాన నిచ్చుఁగాక యనియుం దాత్పర్యము.

ఇందు ఘనవేణి మొదలగుశబ్దము లర్థశ్లేషమహిమచే గంగయందుం బార్వతియందు నుండుధర్మములు బోధించును. ఈయర్థద్వయమునకు సంబంధము లేకున్నను శబ్దసామ్యముచే నభేదనిశ్చయము చేయఁగా భ్రాంతి పుడమెఁ గాన శ్లేషమూలకాతిశయోక్త్యనుప్రాణితభ్రాంతిమదలంకారము. ఇందుచే గంగాపార్వతులకు సామ్యము గమ్యము.

"గంగని" యనుచో నత్తునకు సంధిబహుళం బనుసూత్రమున బహుళగ్రహణముచే స్త్రీవాచకతత్సమసంబోధనాంతములకు సంధిలే దని యెఱుంగునది యని బాలవ్యాకరణమున నున్నది. కాని "గంగనుకాసె" "నెలతిచ్చె" "శ్రీరంగభర్తంచు" మొదలగుప్రామాణికప్రయోగము లుండుటచేతనును "కుత్రచి త్సంస్కృతీయస్య ప్రాణ స్యాత్ర చ్యుతి ర్భవేత్తు" ని (తెలుగుభాషయం దొకానొకచోటఁ దత్సమశబ్దములందలియచ్చునకును సంధి యగును.) వికృతివివేకమున నుండుటచేతనును సంధి నిర్దుష్ట మని తెలియవలయును.

ఉ॥ రాజకళావతంససుర ♦ రాజముఖస్తవనీయుఁ డబ్జినీ
రాజనిభప్రభుండు ఘన ♦ రాజమరాళరథుండు వాహినీ
రాజగభీరమూర్తి ఖగ ♦ రాజగనాభిభవుండు భారతీ
రాజు చిరాయుఁ జేయుఁ గవి ♦ రాజవిధేయుని రామరాయనిన్॥ 3.

రాజ—నీయుడు. రాజకళావతంస=శివుఁడు (చంద్రకళ శిరోభూషణముగాఁ గలవాఁడు) సురరాజ=ఇంద్రుఁడు (దేవతలకుఁ బ్రభువు) ముఖ=మొదలగువారిచే, స్తవనీయుఁడు=స్తుతింపఁబడఁదగినవాఁడు, అబ్జి—ప్రభుండు:—అబ్జినీరాజ=సూర్యునితో, నిభ=సమానమైన; ప్రభుండు=కాంతిగలవాఁడును, (సూర్యునికాంతితోసమానమైనదేహకాంతికలవాఁడు) ఘన—రథుండు. ఘన=గొప్పవియగు, రాజహంస=రాయంచలు, రథుండు=వాహనముగాఁ గలవాఁడు, (ని) రాజహంసాస్తు తే చంచుచరణై ర్లోహితైః స్సితాః॥ (అ). వాహినీ—మూర్తి.వాహినీరాజ=సముద్రునియొక్క, గభీరమూర్తి=గంభీరమైనయాకారముం బోలినయాకారము గలవాఁడు, (హర్షము నమర్షముం దెలియఁజేయువికారములు లేకుండుట గాంభీర్యము.) ఖగరాజగనాభిభవుండు=ఖగరాజగ=విష్ణువుయొక్క (పక్షులకురాజైనగరుడవాహనమునఁ బోవువాఁ డని యర్థము) నాభిభవుండు=బొడ్డుఁదామర జనియించినవాఁడును నగు, భారతీరాజు=బ్రహ్మ, (సరస్వతికింబతి) కవిరాజవిధేయునిన్=కవిశ్రేష్ఠులకు విధేయునిన్ (శృంగారాదిరసములు గలశబ్దార్థములం గూర్చి వర్ణించువాఁడు కవి యనంబడు) రామరాయనిన్=రామరాయప్రభువును, చిరాయున్=మిక్కిలి జీవితకాలము కలవానిని, చేయున్=కావించుఁగాక.

ఇం దబ్జినీరాజనిభప్రభుం డన్నచో నుపమయు, వాహినీరాజగభీరమూర్తి యన్నచో నిదర్శనయుఁగలవు.

ఉ॥ అబ్జ జగన్ముదావహని ♦ జాననసుందరతానిరస్తరా
కాబ్జ లసత్ప్రవాళమృదు ♦ లారుణపాణిధృతప్రఫుల్లలీ
లాబ్జ సువృత్తమంగళగ ♦ ళాధికసౌష్ఠవధిక్కృతావదా
తాబ్జ నటించుఁ గాత మన ♦ యంబును మత్కృతినాథు నిమ్ములన్.

జగ—కాబ్జ: జగత్ = లోకమునందలిజనుల కెల్లను, ముదావహ = సంతసము పుట్టించెడు, నిజ = తనదియగు, ఆనన = ముఖముయొక్క, సుందరతా = అందముచేతను, నిరస్త = తిరస్కరింపఁబడిన, రాకాబ్జ = పున్నమనాఁటిచందురుఁడు గలది. ("జయతి హసతి" త్యాదులు సాదృశ్యవాచకము లని యాచార్యదండి చెప్పుటచే ముఖము చంద్రుని జయించుచున్నది. ద్వేషించుచున్నది. పరిహాసము చేయుచున్నది. తిరస్కరించుచున్నది. మొదలగువాక్యములలో జయించుచున్నది. మొదలగుశబ్దములు చేతనధర్మమును జెప్పునవి గావునను బ్రకృతమున ముఖ మచేతనము గావునను ముఖ్యార్థముం జెప్పక యవి లక్షణచేఁ బోలికం జెప్పును. మఱియు నిచట జగచ్ఛబ్దమును జడవాచకము గావుననే చేతనధర్మ మగుమోదము తనకు సంభవింపమిచే లక్షణచేతనే జనులను బోధించును. ముఖ్యార్థమున కన్వయబాధ గలుగుటచే దానిసంబంధము గల యన్యార్థమునఁ గల్పింపఁబడిన శబ్దవ్యాపారము లక్షణ యనంబడు.)

లసత్ప్ర—లాబ్జ: లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రవాళ = చిగురాకువలె, మృదుల = మెత్తనిదియును, అరుణ = ఎఱ్ఱనిదియు నగు, పాణి = హస్తముచేత, ధృత = పట్టుకొనఁబడిన, ప్రఫుల్ల = వికసించిన, లీలాబ్జ = విలాసార్థమైనపద్మము గలది; సువృ... తాబ్జ. సువృత్త = మిక్కిలి వట్రుమైన, మంగళ = ప్రశస్తమైన, గళ = కంఠముయొక్క, అధికసౌష్ఠవ = ఎక్కువచక్కఁదనముచేతను, ధిక్కృత = నిందింపఁబడిన, అవదాతాబ్జ = స్వచ్ఛమైనశంఖము గలదియును (అగు) అబ్జ = లక్ష్మి (నీటఁ బుట్టిన దని యర్థము.)

మత్కృ—నిమ్ములన్ = నాకృతికిం బతి యగురామరాయప్రభునిగృహములందున్; (నాథుయొక్క + ఇమ్ములన్ = నాథునిమ్ములన్; షష్ఠీసమాసమం దుకార ఋకారంబుల కచ్చుపరం బగునపుడు నుగాగమం బగు: బాల. సంధి.) అనయంబున్ = ఎల్లకాలమును, నటియించుఁగాతన్ = నివసించుఁగాక; (కాతన్ + అనియె = కాతమ నియె; ఎడుతలద్రుతంబున కచ్చుపరం బగునపుడు మకారం బగు. బా. క్రి.) ఇందుపమాలంకారము గలదు.

సీ॥ ఏరామ హిమవత్కు ♦ మారి యా టెఱిఁగించుఁ
దెల్ల మానుల్లంపుఁ ♦ జల్లఁదనము
ఏలేమ తెలివేల్పు ♦ నిల్లా లగుటఁ దెల్పుఁ
జిలుఁగువెన్నెల నవ్వు ♦ మొలకనవ్వు
ఏసాధ్వి శ్రితజనా ♦ భీష్టదాయిని యాటఁ
జాటించుఁ దనుపారి ♦ జాతవల్లి
ఏతన్వి భువనైక ♦ మాత యాటఁ గరంబు
ప్రకటించుచుండు నం ♦ బాసమాఖ్య
యట్టిసతి సర్వమంగళ ♦ యధికకరుణ
సర్వమంగళసంగతా ♦ ఖర్వసార్వ
భౌమత నొసంగుఁగాత శ్రీ ♦ రామరాయ
భూమితలపతి కతిదయా ♦ పూర్ణమతికి॥ 5.

తెల్లమా......దనము = స్పష్టమగుమనసునందలి చల్లఁదనము, ఏరామ = ఏమనోహారిణి యగుపార్వతి, హిమవత్కుమారి యాట = చలిమలకూఁతు రాటను, ఎఱిఁగించున్ = తెలియఁజేయునో, (చల్ల + తనము = చల్లఁదనము. ఉదంతస్త్రీసమంబులకుం బుంపులకు నదంతగుణవాచకంబులకుఁ దనంబుపరం బగునపుడు నుగాగమం బగు. చల్లను + తనము = చల్లఁదనము. ద్రుతప్రకృతము మీఁదిపరుషమునకు సరళము లగు. ఆదేశసరళమునకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసంశ్లేషంబులు విభాష నగు. ఉల్లము + చల్లఁదనము = ఉల్లంపుఁజల్లఁదనము. కర్మధారయంబున మువర్ణకంబునకుం బుంపులగు. సమాసంబుల నుదంతంబు లగుస్త్రీసమంబులకుం బుంపులకుఁ బరుషసరళంబులు పరం బగునపుడు నుగాగమం బగు. బాల. సం. తక్కినది మీఁదటియట్లే) జిలుఁగువెన్నెలన్ = సన్నంపువెన్నెలను, నవ్వుమొలకనవ్వు = పరిహసించెడుమందహాసము, ఏలేమ = ఏస్త్రీ, తెలివేల్పునిల్లాలు = శివునిభార్య, అగుటన్, తెల్పున్ = తెలియఁజేయునో; తనుపారిజాతవల్లి = శరీర మనెడుపారిజాతపుఁదీవ, ఏసాధ్వి = ఏపతివ్రత, స్వాశ్రిత— దాయిని = స్వ = తనయొక్క, (తన్నని యర్థము) ఆశ్రిత = ఆశ్రయించిన; జన = జనులకు, అభీష్టదాయిని = కోరినపదార్థముల నిచ్చునది. ఆటన్, చాటించున్ = తెలియఁజేయునో; (తనుపారిజాతవల్లి యనుచో రూపకసమాసము. ఉపమిత మయ్యెనేని

పూర్వపదము ప్రధానముగుటచేఁ దనుశబ్దమునకుఁ బ్రాధాన్యము రాఁగా నభీష్టదాతృత్వము సంభవించుట దుర్లభము. రూపకమయ్యె నేని యుత్తరపద మైనపారిజాతవల్లి ప్రధానముగుటచే నభీష్టదానము సులభముగ సంభవించును. రూపకాలంకారము.)
అంబాసమాఖ్య=అంబ యను పేరు, ఏతన్వి=ఏసన్నతాంగి యగుపార్వతి, భువనైకమాత=లోకమున కెల్ల నొక్కతెయే తల్లి, ఔటన్, కరంబు=మిక్కిలి, ప్రకటించుచుండున్=స్పష్టపఱుచు చుండునో; అట్టిసతి=అటువంటిసతి యని పూర్వజన్మమునఁ బేరొందిన, సర్వమంగళ=పార్వతి (ఎల్లశుభముల నిచ్చునది యని యర్థము) (ఈశ్వరునకుం బత్నియు దక్షునకుం గూఁతురు నగుసతి యనునామె తండ్రిచేసినయవమానమున మృతి నొంది పార్వతియై మఱల జన్మించె నని పౌరాణికులు చెప్పుదురు.)
అతిదయాపూర్ణమతికిన్=అధిక మైనదయతో నిండినచిత్తముగల, శ్రీరామ—పతికిన్=శోభావంతుఁ డైనరామరాయభూనాథునకున్, అధికకరుణన్=మిగులఁ గనికరముతో, సర్వమం—సార్వభౌమత; సర్వమంగళ=అన్ని శుభములతో, సంగత=కూడుకొనిన, అఖర్వసార్వభౌమతన్=పూర్ణ మైనభూమండలాధిపత్యమును, ఒసంగుఁగాతన్=ఇచ్చుఁగాక. తండ్రింబోలి మిక్కిలి చల్లనియాత్మ గలదియు నెల్లవారలయభీష్టంబుల నీఁజాలునదియుఁ దల్లియుంబోలె నెల్లప్రజల రక్షించునదియు నగుపార్వతి నాకృతినాయకున కఖండభూమండలాధిపత్య మిచ్చుఁగాక యని తాత్పర్యము.

మ॥ తనవీణాక్వణనామృతంబున నిష ♦ క్తం బైనచిత్తప్రవృ
త్తి నిజేశుండు పయోధరభ్రమను ద ♦ త్సీమానటత్తుంబి నే
లను బట్టం గిలిగింత వెట్టె విభులీ ♦ లన్ నవ్వునప్పల్కుజ
వ్వని గంగాధరరామరాయవిభువా ♦ గ్వైచిత్రి నిల్పుం గృపన్॥ 6.

తన.....బునన్=తన=తనయొక్క, వీణాక్వణనామృతంబునన్=వీణాధ్వని యనెడునమృతమునందు, నిషక్తంబైన—వృత్తిన్=నిషక్త=తగులుకొనిన, చిత్తప్రవృత్తిన్=చిత్తవ్యాపారముచేతను (అమృతసదృశ మైనవీణాధ్వనిశ్రవణమునఁ బరాధీన మైనమనోవ్యాపారముచే నని యర్థము) నిజేశుండు=తనభర్త (బ్రహ్మ) పయోధరభ్రమను=స్తనభ్రాంతిచేతను, తత్సీమా—త్తుంబిన్; తత్సీమా=ఆకుచములసమీపస్థలమందు, నటత్=కదలుచున్న, తుంబిన్=వీణెచివర నున్నయానుగపుబుఱ్ఱను; కేలన్=హస్తముతో, పట్టన్=ధరింపఁగాన్, గిలిగింతవెట్టి=చక్కిలిగింతచేసి, లీలన్=విలాసముతో, విభున్=మగనిని, నవ్వుపల్కుజవ్వని=పరిహాసించెడుసరస్వతి,

గంగా——వైచిత్రిన్ = గంగాధరరామరాయప్రభునియొక్క వాగ్విశేషమునందున్, కృపన్ = దయతో, నిల్చెన్ = వసించుఁగాక.

బ్రహ్మదేవుఁడు శ్రావ్యమైనతనవీణాగానము వినుటచేఁ బరాధీనమైనమనసుగలవాఁడై వీణాగ్రమున నున్నబుఱ్ఱను జూచి స్తనభ్రాంతిచే స్పృశింపఁగా నాయనభ్రమను దెలిసికొని పరిహాసముచేయుసరస్వతి కృతినాయకుని నాల్కయందు వసించి వాక్చమత్కారముఁ గలిగించుఁగాక యని తాత్పర్యము.

ఇందు వీణాధ్వనియం దాయత్తమైనమనసు గలుగుటచే భ్రమపడినాఁ డని చెప్పుటచేఁ గావ్యలింగానుప్రాణిత మైనభ్రాంతి మనలంకారము.

శా. శ్రీలావణ్యసమగ్రతుండము రజ ♦ శ్శ్లిష్టోత్తమాంగం బురః
ప్రాలంబోరుభుజంగపుంగవము శుం ♦ భత్కుంభయుగ్మస్థలీ
ఖేలత్కామగుణంబు నయ్యును విర ♦ క్తిబ్రహ్మచర్యవ్రత
శ్రీలం గ్రాలుగణేశరూపము మదిం ♦ జింతింతు నశ్రాంతమున్ ॥ 7.

శ్రీలావ——తుండము ; శ్రీ = ఐశ్వర్యముతోడను, లావణ్య = చక్కఁదనముతోడను, సమగ్ర = నిండియున్న, తుండము = ముఖముకలదియు ; రజశ్శ్లి——గంబు ; రజః = రజోగుణముతో, శ్లిష్ట = కూడిన, ఉత్తమాంగంబు = మనసుకలదియును, (ఉత్తమాంగ మనుదానికి రూఢిచే శిర సనియే యర్థము గాని సర్వవ్యాపారములకు మూలమైనది గావున నిట శ్రేష్ఠమైనయవయవ మగుటచే మన సని చెప్పఁబడియె.) ధూళితోఁ గూడినశిరస్సు గల దని యర్థాంతరము. (ఏనుఁగులు శిరమున దుమ్ముఁ జల్లుకొనుట లోకసిద్ధము.) ఇతఁడును గజముఖుఁడు గావున నిట్లు చెప్పఁబడియె. ఉరః——పుంగవము ; ఉరః = హృదయమున, ప్రాలంబ = వ్యాపించిన, భుజంగపుంగవము = విటశ్రేష్ఠులుగలదియును (మనసునం దలఁపఁబడినవిటులుగల దని యర్థము. ఱొమ్మునఁ దిన్నఁగ వ్రేలుహార మైనపాఁపఱేఁడు గలది యని యర్థాంతరము.) శుంభ——గుణంబు ; శుంభత్ = ప్రకాశించెడు, కుంభయుగ్మస్థలీ = శిరసునందలి కుండలంబోలినమాంసపిండములజంటయందు, ఖేలత్ = ప్రకాశించుచున్న, కామగుణంబు = కోర్కె యనుగుణము గలదియు ; కామగుణముసూచించుముఖముగలదని యర్థము (కుంభస్థలమునందుఁ గ్రీడించుతుమ్మెదలు గలదని యర్థాంతరము. కామగుణము = మన్మథునినారి = తుమ్మెదలు (ని) ; స్మరాభిలాషయోఃకామః. నానా. మౌర్వ్యాం ద్రవ్యాశ్రితేశుక్లసత్వసంధ్యాదికేగుణః. (అ) అయ్యును = అయినను (అయినదియు

వనియు నర్థము) (ఏనుఁగులకుంభస్థలములందలి మదము పానముచేయుటకై తుమ్మెదలటుసంచరించుచుండును.) విరక్తి—శ్రీలన్; విరక్తి = విరాగమువలనఁగలిగిన, బ్రహ్మచర్యవ్రతశ్రీలన్ = బ్రహ్మచర్యవ్రతసంపత్తిచే (సుఖములయందాస మాని వివాహము మానుకొని యుండుటచే నని యర్థము.) ప్రకాశించెడు—రూపము = ప్రకాశించెడువిఘ్నేశ్వరునాకారమును, మదిన్ = మనసునందున్, అశ్రాంతమున్ = ఎల్లప్పుడును, చింతింతున్ = ధ్యానింతును. ఇందు విరాగమున బ్రహ్మచర్యవ్రతము పూనుటకు విరుద్ధమైనరజోగుణము మొదలగునవి యున్నట్లు మొదటియర్థమునఁ గాన్పింపఁగా రెండవయర్థమున దానిఁ బరిహరించుటచే విరోధాభాసాలంకారము.

క॥ అనవద్యవిద్యు మద్గురు
ఘను నాగాభట్లనరస ♦ కవివరుఁ గవితా
భినవవ్యాసు మదగ్రజు
ననఘయశున్ రామకృష్ణ ♦ యాఖ్యు నుతింతున్॥ 8.

అనవద్యవిద్యున్ = పూజ్యమైనవిద్యగలవానిని, ఘనున్ = గొప్పవానిని, మద్గురున్ = నాయుపాధ్యాయుని, నాగాభట్లనరసకవివరున్, ఘనయశున్ = మంచికీర్తిగల, కవితాభినవవ్యాసున్ = కవిత్వమునం గ్రొత్తవ్యాసుఁ డగునట్టియు, రామకృష్ణయాఖ్యున్ = రామకృష్ణయ్య యనుపేరుగలట్టియు, మదగ్రజున్ = నాయన్నను, నుతింతున్ = స్తోత్రముచేయుదును.

శా॥ నీరేజాక్షుసమానుఁడై వరతపో ♦ నిష్ఠాగరిష్ఠాత్మతన్
శ్రీరామాయణకావ్యరూపమునవా ♦ ణిన్ క్షోణికింబోణిమిం
పారందెచ్చినవామలూరుతనయున్ ♦ ద్వైపాయనుంబాణునిం
జోరుంభారవికాళిదాసముఖులన్ ♦ స్తోత్రంబుగావించెదన్॥ 9.

నీరే—సమానుఁడై = విష్ణునితోఁ దుల్యుఁడై, వర—త్మతన్, వర = శ్రేష్ఠమైన, తపః = ఉపవాసము మొదలగువ్రతములందు, నిష్ఠా = నిలుకడచేతను, గరిష్ఠ = మిగులం బూజ్యమైన, ఆత్మతన్ = మనసుగలవాఁ డగుటచేతను, శ్రీరామాయణకావ్యరూపమునన్ = శ్రీరామునిచరితముం జెప్పుటచే రామాయణ మని ప్రసిద్ధిం జెందియున్నకావ్యముయొక్క ఆకారముచేతను, వాణిన్ = సరస్వతిని, పోణిమి = (వినువారికి) సౌఖ్యము, ఇంపారన్ = కలుగునట్లు, తెచ్చినవామలూరుతనయున్ = తీసికొనివచ్చిన

వాల్మీకిని (పుట్టయందుఁ బుట్టినవాఁడు. (ని) వామలూరుశ్చ నాకుశ్చ వల్మీకం పుం నపుంసకం. (అ). ఇతఁడు భగవంతుం దలఁచుచుఁ జిరకాల మొకచోఁ గదల కుండె ననియును నపుడు మేనం బుట్టలువోసె ననియుఁ బిమ్మట నందుండి వెడలుటచే నీపేరు గలిగె ననియుఁ జెప్పుదురు.) ద్వైపాయనున్=వ్యాసునిని, (ద్వీప ముత్పత్తిస్థానముగాఁ గలవాఁ డని యర్థము. పరాశరునివలన యమునానదీద్వీపమున సత్యవతి యనునామాంతరము గలమత్స్యగంధియం దితఁడు పుట్టె నని భారతము.) బాణునిన్=(కాదంబర్యాదులను రచియించి మిగులఁ బ్రసిద్ధి గన్న) బాణకవినిని చోరున్=చోరుఁ డనుకవినిని, భా——ముఖులన్=భారవి=(కిరాతార్జునీయమనుగ్రంథమునురచించిన) భారవి, కాళిదాసముఖులన్=కాళిదాసుఁడు మొదలగుమహాకవులనుగూర్చి, స్తోత్రింబున్=స్తుతిని, కావించెదన్=చేసెదను.

గీ॥ భారతంబు నంధ్ర ♦ భాషఁగ నొనరించి
వినుతిఁ గనినసత్క ♦ విత్రయమును
బెద్దనార్యు సోము ♦ భీముని శ్రీనాథు
శంభుదాసు మదిని ♦ సంస్మరింతు॥ 10.

భారతంబున్=సంస్కృతమున వేదవ్యాసుఁడు రచియించినభారతాఖ్యానమును, అంధ్రభాషఁగన్=తెలుఁగుభాషాకావ్యముగాన్, ఒనరించి=రచియించి, వినుతిన్=స్తుతిని, కనిన——మున్, కనిన=పొందిన, సత్కవిత్రయమును=సత్=శ్రేష్ఠులగు, కవి=కవులయొక్క, త్రయమును=ముగ్గురయొక్కసమూహమును (నన్నయభట్టారకునిని దిక్కనసోమయాజినిని నెఱ్ఱాప్రెగ్గడ నని యర్థము.) పెద్దనార్యునిన్=(మనుచరిత్రకర్తయైన) పెద్దనను, సోమున్=(ఉత్తరహరివంశము రచియించిన) సోమనాథకవినిని, భీమునిన్=(కవిజనాశ్రయ మనులక్షణగ్రంథము చేసిన) భీమకవినిని, శ్రీనాథున్=(కాశీఖండము మొద లగుగ్రంథములకుఁ గర్తయైన) శ్రీనాథకవినిని, శంభుదాసున్=శంభుదాసునిని, సంస్మరింతున్=తలఁతును.

వీ రందఱును దెనుఁగుభాషం బ్రబంధములు నిర్మించి తర్వాతివారికిం గావ్యము నిర్మించుమార్గముఁ జూపిరి గావునఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగా వీరిని స్తుతింతు నని తాత్పర్యము.

ఇందుఁ గవిత్రయముకంటె వేఱుగా శంభుదాసుఁడు చెప్పఁబడియె. కవిత్రియములోని యెఱ్ఱాప్రెగ్గడకే శివభక్తుఁ డగుటచే శంభుదాసుఁ డనియును నరసింహపు

శాణ మనుప్రబంధమును నిర్మించుటచేఁ బ్రబంధపరమేశ్వరుఁ డనియు నామాంతరములు గాని యీపేరు గలకవి యొకఁడు లేఁ డని పెక్కండ్రు తలఁతురు. కావున నిట నిట్లు చెప్పుట చింత్యము. కాదేని శంభుదాసు ననుపద మిట శ్రీనాథు నన్నదానికి విశేషణమైనం గావచ్చును. (శివభక్తుఁ డైనశ్రీనాథు నని యర్థము.)

గీ॥ అజ్ఞు లని కాకవులఁ దేల ♦ నాడ నేల?
యెవ్వనికిఁ బూర్వకృతఫల ♦ మెంత గలుగు
నంతవిద్యయె వానికిఁ ♦ బ్రాప్త మగు భ
వుండు దక్కఁగ సర్వజ్ఞుఁ ♦ డొండు గలఁడె?॥ 11.

కాకవులన్ = కుకవులను, అజ్ఞు లని = మూర్ఖు లని, తేల నాడన్ = నిందించుట, ఏల = ఎందులకున్. (వారిని నిందించుటవలనిప్రయోజనము లే దని యర్థము.) ఎవ్వనికిన్ = ఏమనుజునకు, పూర్వకృతఫలము = తొలిమేనఁ జేసినపుణ్యము, ఎంత = ఏప్రమాణముగలది, కలుగున్ = ఉండునో, అంతవిద్యయె = ఆపుణ్యమునకుం దగినవిద్యయే, వానికిన్ = ఆమనుజునకు, ప్రాప్త మగున్ = దొరకినది యగును. భవుండు దక్కఁగన్ = ఈశ్వరుఁడు వినాగన్, సర్వజ్ఞుఁడు = అన్నియు నెఱిఁగినవాఁడు, ఒండు = ఈశ్వరునికంటె భిన్నుఁడు, కలఁడె = ఉండునా? (లేఁ డని యర్థము.)

దేవుఁ డొక్కఁడు సర్వముం దెలిసినవాఁడు గాని యితరు లెల్లరుం గొంచెము తెలిసినవారు గావునను బూర్వజన్మమునఁ జేసినపుణ్యముంబట్టి విద్యాతిశయము ప్రాప్తించుం గాని యిప్పటిప్రయత్నముచేతనే కాదు గావునను గుకవులు నింద్యులు గా రని చెప్పుటచే వారు జన్మాంతరమునఁ బుణ్యముచేసినవారు గా రనియును నింద్యకర్మములు చేసినవా రనియును నిందగమ్యము. కాన వ్యాజస్తుత్యలంకారము.

క॥ అని యిష్టదేవనతి కవి
జననుతియు నొనర్చి రసల ♦ సద్బంధురవా
గనుబంధ మొకప్రబంధం
బనుసంధింపం దలంప ♦ నాసమయమునన్॥ 12.

అని = ఈప్రకారము, ఇష్టదైవనతి = ఇష్టదేవతానమస్కారమును, కవిజననుతియున్ = కవీశ్వరు లైనజనులయొక్కస్తోత్రమును, ఒనర్చి = కావించి, రస—బంధము; రస = శృంగారాదిరసములచేత, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, బంధుర = ఒప్పైన, వాగ

సుబంధము=శబ్దములయొక్క యనువర్తనముగలదానిని; ఒకప్రబంధంబున్ = ఒకకావ్యమును, అనుసంధింపన్ = కూర్చుటకున్, తలంపన్ = ఆలోచింపఁగా, ఆసమయమునన్ = ఆకాలమునందున్ (ముందు పద్యముతో నన్వయము.)

సీ॥ శ్రీనాథకాదంబ ♦ సానందవిహృతికి
మానసం బేధన్యు ♦ మానసంబు
నరవరాకారభా ♦ స్వరధర్మదేవతా
దర్శనం బేఱేని ♦ దర్శనంబు
నిత్యకల్యాణని ♦ క్షిద్రసంపదలకు
మందిరం బేశౌరి ♦ మందిరంబు
సకలవిద్వజ్జన ♦ ప్రకరంబునకు సన్ని
ధాన మేవిభుసన్ని ♦ ధాన మరయఁ
నుతిఁ దగునతండు బుధమతా ♦ నుగుణానుగుణ
మణిగణాభరణప్రభా ♦ మండితాష్ట
దిగ్వధూటీలలాటాళి ♦ దృప్తవిమత
జనతమోహేళి యుర్వరా ♦ జానిమాళి॥ 13.

ఏధన్యుమానసంబు=ఏపుణ్యవంతునిమనసు, శ్రీనాథ——హృతికిన్; శ్రీనాథ=విష్ణువనెడు, కాదంబ=హంసముయొక్క (ని) కాదంబః కలహంస స్స్యాత్ (అ) సానంద=సంతోషముతోఁగూడిన, విహృతికిన్=సంచారమునకు; మానసంబు=మానససరోవరమో, (హిమవంతంబునుత్తరంబున నొకకొలను గల దనియు బ్రహ్మదానిని మనసుచే నిర్మించుటచే మానసం బని పేరొందె ననియు నది హంసల కారోగ్యస్థానము గాన నచట హంసలు పెక్కు లుండు ననియుఁ బ్రసిద్ధి గలదు.) మానససరస్సున నంచ యుండునట్లు భగవంతుఁడు భక్తపరాధీనుఁడు గావున నెల్లకాల మీప్రభువునంతరంగమున నుండు నని భావము. ఏఱేనిదర్శనంబు = ఏరాజుయొక్కదర్శనము, నరవరా——దర్శనంబు; నరవర = రాజుయొక్క, ఆకార = స్వరూపము గల, భాస్వర = ప్రకాశించు, ధర్మదేవతాదర్శనంబు = ధర్మదేవతయొక్కదర్శనమో; ఈప్రభువు స్వరూపమును ధరించినధర్మదేవత యని భావము. ఏశౌరిమందిరంబు = ఏరాజుగృహము, నిత్యకల్యా——సంపదలకున్ = నిత్య = శాశ్వతమైన; కల్యాణ = మంగళ

ములచే, నిర్ణిద్ర=ప్రకాశించెడు, సంపదలకు = సిరులకు ; మందిరంబు = నివాసస్థాన మగునో, ఏవిభుసన్నిధానము = ఏప్రభువుయొక్కసమీపము, సక—బునకు = ఎల్లవిద్వాంసులసముదాయమునకును, సన్నిధానము = మంచిద్రవ్యరాశియగునో ; నుతికి, స్తుతిచేతను, తగునతండు = తగియెడువాఁప్రభువును, బుధ—లలాటాళి; బుధ = విద్వాంసులయొక్క, మత = అభిప్రాయమునకు, అనుగుణ = సమ్మతమైన, సుగుణమణిగణ = శ్రేష్ఠమైనగుణసముదాయ మనెడు, ఆభరణ = భూషణములయొక్క, ప్రభా = కాంతిచేత మండిత — అలంకరింపఁబడిన, అష్టదిక్ = ఎనిమిదిదిక్కు లనెడు, వధూటీ = స్త్రీలయొక్క, లలాటాళి = ముఖపంక్తిగలవాఁడును, (తనసుగుణము లనుచేర్పుక్కలచే దిఙ్ముఖముల నలంకరించినవాఁ డని భావము.) దృప్త——హేళి ; దృప్త = గర్వించిన, విమతజన = శత్రు లనెడు, తమః = చీఁకటికి, హేళి = సూర్యుఁడును, ఉర్వరాజాని మాళి = ప్రభుశ్రేష్ఠుఁడును, ముందరివచనములోని శ్రీరావు—నరేంద్రుం డనువిశేష్యముతో నన్వయము. సూర్యుఁ డంధకారమును దొలఁగించిన ట్లీయన పగవారిం దొలఁగించె ననిభావము.

ఇందు విష్ణునందు హంసత్వ మారోపించుట మానసమునందు సరోవరత్వ మారోపించుటకుఁ గారణము గానఁ బరంపరితరూపకాలంకారము. దృప్తజనతమోహేళియనుచోటను నిట్లే.

వ. వెండియు నఖండాఖండల పదోద్దండ వేదండ శుండాభ నిజభుజాదండ కుండలీంద్ర సంభృత భూమండలుండును, భూమండలశంకావహ విశంకట నిజవిజయ ధాటీ సమాటీకన సముద్ధ పరాగ పరంపరా పరివృత నభోమండలుండును, నభోమండల మధ్యగత చండకర కరమండలీ దుర్నిరీక్ష నిజకరాగ్రతాండవిత మండలాగ్రధాళధ్ధళీ విలోకనమాత్ర పలాయిత ప్రత్యర్థి సముదయుండును, బ్రత్యర్థి సముదయ కుముదప్రమదకర నిరంతర హరిదంతర విశ్రాంత విశ్రాణనేందూదయ సముజ్జృంభిత గంభీరాపార యశఃపూర క్షీరపారావార నిజసుగుణకల్లోల హల్లీసకసముల్లంఘితావధి కుధరుండును, కుధరచాప త్రిపురభేదన భేదనోద్యమ సమున్నయనానలాభీల జ్వాలామాలికోపమ ప్రతాప తపనదారిత సమదారి ప్రమదాకుచలికుచ

నిచిత చకచకద్రుచిర ముక్తాహార తారకావారుండును, వారణాశీ ప్రముఖ దివ్యక్షేత్ర ప్రతిష్ఠాపితానేకసత్రుండును, సత్త్రాణపరాయణ నారాయణ చరణ సేవాచరణ రతపరమభాగవతవతంస పూజానిరంతరాయుండును, రాయవేశ్యాభుజంగ జగనొబ్బగండకరవాల భైరవ ప్రతాప హనుమదాది బిరుదాభిశోభితప్రాభవుండును, భవాభవ వాహ మఘవ వాహ ఖవాహినీ కాశ నీకాశ యశోధుర్యసూర్యరాయాధిప తనూభవుండును, భవానీరమాసమాన శుభగుణాంక వేంకయాంబా గర్భపావనుండును, వనతటాకాది సప్తసంతాన సంస్థాపన శీలుండును, సుశీలాంచిత రేచర్లగోత్ర పవిత్రుండును, నగుశ్రీరావువేంకటమహిపతిగంగాధరరామరాయనరేంద్రుండొక్కనాఁ డదంభశాతకుంభస్తంభసంభారసంభాసమాన రంభాసమాన కాంచనపాంచాలికాసమంచిత పంచశాఖాంచలమణిదీపికానీరాజితంబై, పలువగలఁ జలువగలతొగలరాచట్టుజిగజిగిలెలందొగ రొల్కుక్రొందళ్కు తమ్మికెంపుటోరులయోరలం బెట్టనిమ్ముగ్గులై కట్టలుకట్టాణిముత్తెంపుజాలరులు దోఁప గారుత్మతతోరణంబుల సిరిమించుసభాభవనభాగంబున మాణిక్యభద్రాసనాసీనుండై సామంతులు, మంతులు, పురోహితులు, హితులు, కవిప్రవరులు విప్రవరులు, పౌరాణికులు, వైణికులు నాదిగాఁ గలనిఖిలపరివారంబునుం గొలువ బృందారకబృందంబునడుమం దగుపురందరుచందంబునం, గులాచలమధ్యంబునం బెంపొందుమేరువుతీరునం బేరోలగంబుండి యప్పుడు.

వెండియుఁ = మఱియును, అఖండ——భూమండలుండును; అఖండ = పూర్ణమైన, (ఇది మిగుల దూరమం దున్నను భూమండల మనుదానితో నన్వయించును.) అఖండల = ఇంద్రునియొక్క, మదోద్దండ = మదముచే నతిశయించిన, వేదండ = గజముయొక్క (ఐరావతముయొక్కయనియర్థము) శుండా = తుండముయొక్క, ఆభ =

కాంతివంటికాంతిగల, (తుండమును బోలిన దని యర్థము) భుజాదండ = హస్తమనెడు, కుండలీంద్ర = శేషాహిచే, సంభృత = ధరింపఁబడిన, భూమండలుండును = భూమండలము గలవాఁడును; ఏనుఁగుతుండమువలె దీర్ఘ మగుభుజ మను శేషునిచే భూమండలము ధరించినవాఁ డని యర్థము. ఇందు వేదండశబ్దము శకంధ్వాదులలోని దగుటచేఁ బరరూపము వచ్చెను. లేనిచో వేద + అండ అని యుండఁగా సవర్ణదీర్ఘము రావలసియుండెను. మఱియు వేదండశుండాభ యనుచో నిదర్శనయు, భుజాదండకుండలీంద్రయనుచో రూపకమను నలంకారమును గలవు. భూమండల——మండలుండును; భూమండలశంకావహ = భూమండల మను సందియముఁ గలిగించెడు, విశంకట = విశాలమైన, నిజ = తనది యగు, విజయ = జయార్థమైన, ధాటీ = దండయాత్ర పోవునట్టి సైన్యముయొక్క, సమాటీకన = సంచారముచేతను, సముద్ధ = బయలువెడలిన, పరాగపరంపరా = ధూళీసముదాయముచేతను, పరివృత = ఆవరింపఁబడిన, నభోమండలుండును = ఆకాశము గలవాఁడును; ఈయన దాడివెడలునపుడు గుఱ్ఱములు మొదలగువాని పాదాహతిచే బయలువెడలినధూళి భూమియే యాకాశమునకుం బోవుచుండె నేమో యని శంక గలిగించుచు నాకాశమునఁబుష వ్యాపించియుండె నని భావము. (పగఱ నశింపఁజేయుటకై భటులతోఁ ఘోటకములతోఁ గూడినవిజిగీషుని ప్రవృత్తి ధాటి యనంబడు.) అతిశయోక్త్యలంకారము.

నభోమండల——సముదయుండును; నభోమండల = ఆకాశముయొక్క, మధ్యగత = నడుమనున్న, చండకర = సూర్యునియొక్క, కరమండలీ = కిరణసముదాయమువలె, దుర్నిరీక్ష్య = చూడ శక్యము కానిదియును, నిజకరాగ్ర = తనచేతియందు, తాండవిత = నాట్యము గలదియును, (చలించుచున్న దని యర్థము.) మండలాగ్ర = కత్తియొక్క, (ని) తరావాకిన్మండలాగ్రం (అ) ధాళధళీ = కాంతియొక్క, విలోకనమాత్ర = చూచుటచేతనే, పలాయిత = పాఱిపోయిన, ప్రత్యర్థి = శత్రులయొక్క, సముదయుండును = సమూహము గలవాఁడును; ఇం దుపమయు నతిశయోక్తియుఁ గలవు.

ప్రత్యర్థి......సదనుండును; ప్రత్యర్థిసముదయా = ఎల్లయాచకసముదాయ మనెడు, కుముద = కలువలకు, ప్రమదకర = సంతసము నిచ్చు, నిరంతర = ఎడము లేకుండను, హరిదంతర = దిక్కులనడిమితావులందుఁగా, విశ్రాంత = అలసట తీర్చుకొన్న, (వ్యాపించిన యని యర్థము.) విశ్రాణనేందూదయ = విశ్రాణన = దాన మనెడు, ఇందు = చంద్రునియొక్క, ఉదయ = ఉదయించుటచేఁగా, సముజ్జృంభిత = పొంగిన, గంభీర = అగాధమైన, యశఃపూర = కీర్తిప్రవాహ మనెడు, క్షీరపారావార = పాల

సముద్రమునందలి, నిజసుగుణ = తనవి యగుసద్గుణము లనెడు, కల్లోల = తరంగముల యొక్క, హల్లీసక = నృత్యముచేతను, సముల్లంఘిత = అతిక్రమింపఁబడిన, అవధివసుధ రుండమను = చక్రవాళపర్వతము గలవాఁడును; ఎల్లయాచకులకుం గోరికలు నిండ దాన ముచేయుటచే నీప్రభు వన్ని దేశముల వ్యాపించిన కీర్తి సంపాదించె ననియును, దనసు గుణములచేత సూర్యచంద్రులకాంతి వ్యాపింపనిచక్రవాళపర్వతము సయితము నతిక్ర మించె ననియుం దాత్పర్యము. (కీర్తి తెల్లనిది యని కవిసమయము.) రూపకాలంకా రము.

వసుధర......తారకావారుండును; వసుధరచాప = ఈశ్వరునియొక్క, (పర్వత ము ధనుస్సుగాఁ గలవాఁ డని యర్థము.) త్రిపురభేదన = మూడుపురములయొక్క, (ని) పత్తనంపుటభేదనం (అ) భేదన = చీల్చుటయుం దైన, (నశింపఁజేయుట యని యర్థము) ఉద్యమ = ప్రయత్నము చేతను, సముత్ = వికసించిన, నయనానల = కంటి యందలియగ్నియొక్క, ఆభీల = భయంకరమైన, జ్వాలామాలికా = మంటలవరుసయే, ఉపమ = సాటిగల, ప్రతాపతపన = తేజస్సనుసూర్యునిచే, దారిత = చీల్పఁబడిన (త్రెంపఁబడిన యని యర్థము.) సమదారి = మదముగలశత్రువులయొక్క, ప్రమదా = స్త్రీలసంబంధమైన, కదలికుచ = కమ్మరేఁగుఁబండ్లం బోలినస్తనములయందు, నిచిత = కూర్పఁబడిన, నవచక్రరుచిర = మిగుల సంచలించుచున్నవియు మనోహర మైనవియు ను (అగు) ముక్తాహార = ముత్తెములదండలయందలి, తారకావారుండును = ముత్తెముల గుంపు గలవాఁడును; మున్ను త్రిపురముల దహింపఁదలంచిన యీశ్వరునికంటినుండి, పుట్టినచిచ్చుతో సమానమైనప్రతాపముచే నీరాజు గర్వించినశత్రుల సంహరించి వారి భార్యలకంఠభూషణములఁ దొలఁగించె నని తాత్పర్యము. మున్ను మయునిచే నిర్మింపఁ బడినవియు నెవ్వరికిం దెలియనిగమనాగమనములు గలవియు నయోమయము సువర్ణమ యము రజితమయము నగురక్కసులపురములు మూఁడు దేవతలప్రార్థనచే శివుఁడు ద హించె నని భాగవతము. (ఉపమాలంకారము.)

వారణాశీ......సత్రుండును; వారణాశీప్రముఖ = కాశీమొదలగు, దివ్యక్షే త్ర = పుణ్యక్షేత్రములందు, ప్రతిష్ఠాపిత = నిల్పఁబడిన, అనేకసత్రుండును = పెక్కు సత్రములుగలవాఁడును.

సత్త్రాణ......నిరంతరాయుండును; సత్ = సజ్జనులయొక్క, త్రాణ = రక్ష ణమునందు, పరాయణ = ఆసక్తిగలవాఁడును, నారాయణ = విష్ణువుయొక్క, చరణ = పాదములయొక్క, సేవా = సేవయొక్క, ఆచరణ = చేయుటయందు, (విష్ణుపాదము

లు సేవించుటయం దని యర్థము.) రత=ఆసక్తిగల, పరమభాగవతవతంస=శ్రేష్ఠులైనభగవద్భక్తులయొక్క, పూజా=ఆరాధించుటయందు, నిరంతరాయుండును=ఎడతెఱపిలేనివాఁడును.

రాయ......ప్రాభవుండును; రాయవేశ్యాభుజంగ మొదలైనబిరుదములచేతను, అభిశోభిత=దీప్తమైన, ప్రాభవుండును=ప్రభుత్వముగలవాఁడును.

భవ......తనూభవుండును; భవ=శివునియొక్కయు, అభవ=బ్రహ్మయొక్కయు, (అకారమునకు విష్ణు వని యర్థము. అతనివలన జన్మించినవాఁడు గాన నభవుఁడు=బ్రహ్మ:) (ని) అకారో బ్రహ్మ విష్ణ్వీశ కమఠేషు (నా) వాహ=వాహనములైనవృషభముతోడను, హంసముతోడనును, మఘవవాహ=ఇంద్రునిగజ్జమైనయుచ్చైశ్శ్రవముతోడను, కాశ=ఱెల్లుఁబూవుతోడను, నీకాశ=సమానమైన, యశోధుర్య=కీర్తినివహించిన, సూర్యరాయాధిపతనూభవుండును=సూర్యరాయప్రభువునకుం బుత్రుండును.

భవానీ......పావనుఁడు; భవానీ=పార్వతితోడను, రమా=లక్ష్మితోడను, సమాన=తుల్యురాలును, శుభగుణాంక=సద్గుణము లనెడుభూషణములుగల (ని) అంకః స్థానాంతిక క్రోడ భూష ణోత్సంగ లక్ష్మసు (వి) వేంకయాంబాగర్భపావనుండును=వేంకయమ్మగర్భమును బవిత్రముచేయువాఁడును.

వన......శీలుండును; వన=తోఁట, తటాక=చెఱువు, ఆది=మొదలుగల, సప్తసంతాన=ఏడువిధము లగుసంతతులను, సంస్థాపనశీలుండును=నిల్పుటయందు స్వభావము గలవాఁడును; (క॥ "తనయుఁడుఁ, జెఱువును, గావ్యం । బు, నిధానము, గుడి, వనంబు, భూదేవస్థా । పనమును ననునేడును । జను శాస్త్రములందు సప్తసంతతు లనఁగన్.")

సుశీ......పవిత్రుండును=సదాచారముచే నొప్పు రేచర్లగోత్రమును బవిత్రము చేసినయతఁడును;

అగు శ్రీరావు వేంకటమహీపతిగంగాధరరామరాయనరేంద్రుండు, ఒక్కనాఁడు=ఒకదినమునందున్, (ఇది కాలవాచకముగాపునఁ బ్రథమయం దుండును. కాలాధ్వములకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమ యగు. బా. కా.)

అదంభ......నీరాజితంబై; అదంభ=కృత్రిమము గాని (స్వచ్ఛమైన దని యర్థము.) శాతకుంభ స్తంభ=బంగారుకంబములయొక్క, (శతకుంభ మనుపర్వతమునం బుట్టినది శాతకుంభము. (ని) తపనీయం శాతకుంభం గాంగేయం భర్మ కర్బు

౯౦ (అ) సంభార=సముదాయమందు, సంభాసమాన=ప్రకాశించుచున్న, రంభాసమాన=రంభ యనునచ్చరంబోలిన, కాంచనపాంచాలికా = బంగారుబొమ్మలయొక్క, (ని) పాంచాలికా పుత్త్రికా స్యా ద్వస్త్ర దంతాదిభిః కృతా. (అ) సముంచిత= ఒప్పుచున్న, పంచశాఖ = చేతులయొక్క, (ని) పంచశాఖ శ్శయః పాణిః (అ) అంచల = అగ్రమునందలి, మణిదీపికా = మాణిక్యప్రదీపములచేతను, నీరాజితం బై = ఆరతీయఁబడినది య్యై, సభాభవనమునందలి బంగారుకంబములం దున్న బొమ్మలు వానిచేతులయందలిమాణిక్యదీపములచే సభాభవనమునకు నీరాజన మిచ్చుస్త్రీలువలె నుండె ననియు నాసభ యారతి యందునదివలె నుండె ననియు నాశయము.

పలువగలన్ = పెక్కురీతులచేతను, చలువ.....జగిలెలన్ = చలువ గల = చల్లఁదలము గల, తొగలరాచట్టు = చంద్రకాంతపురాలయొక్క, జగి = కాంతి గల, జగిలెలన్ = తిన్నెలందున్, తొగ.....యోరలన్ ; తొగ రొల్కు = ఎఱ్ఱకాంతిం బ్రసరింపఁజేయు, క్రొందళ్కు = క్రొత్తకాంతి గల, తమ్మికెంపుటోరులయోరలన్ = పద్మరాగముల (చేఁజేయఁబడిన) యెఱ్ఱపట్టెలయొక్క పార్శ్వములందున్, (క్రొత్త + తళ్కు = క్రొందళ్కు, క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషమునకుం గొన్నియెడల నుగాగమంబును గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు. కెంపు + ఓరులు = కెంపుటోరులు. కర్మధారయంబునం దుత్తున కచ్చుపరంబగు నపుడు టుగాగమం బగు. బా. సం.) పెట్టిరిముగ్గులై ; బిట్టు = అధికముగా, అలరుకట్టాణి.....జాలరులు ; అలరు = ప్రకాశించెడు, కట్టాణి.....జాలరులు = ప్రశస్తమైనముత్తెములయొక్కజాలెలు, (కడు + ఆణి = కట్టాణి ; కుఱుచ, కడు, నడు, నిడుశబ్దములకు, డలకచ్చుపరంబగునపుడు ద్విరుక్తటకారంబగు. బా. సం.) తోఁపన్ = కాన్పింపఁగాను, గారు.....తోరణంబులన్ = గరుడపచ్చలతోరణములచేతను, సిరి.....బునన్ = సిరిమించు = ప్రకాశించెడు, సభాభ.....బునన్ = సభామండపప్రదేశమందున్, మాణిక్యభద్రాసనాసీనుం డై = మణులతోఁ గూర్చినరాజపీఠమునం గూర్చుండి, సామంతులు = సమీపదేశములరాజులు, (రాజులచే నూఱుగ్రామములఁ బాలింపనియుక్తు లగు నధికారు లనియేని యర్థము.) మంతులు = మంత్రులు, (రాజకార్యాలోచనఁ జెప్పువారు) పురోహితులు = పురోధసులును, హితులు = ఆప్తులును, కవిప్రవరులు = కవిశ్రేష్ఠులును, విప్రవరులు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులును, పౌరాణికులు = పురాణములం జెప్పువారును, (ప్రపంచముయొక్క సృష్టిప్రళయములును, సూర్యచంద్రులవంశంబులు నావంశములందలిమహారాజులచరితంబును మనువులవృత్తములుం జెప్పుగ్రంథములు పురాణంబు లనంబడు. ఇవి మిత్రులుంబోలె జనులకు హితాహితముల బోధించి దుర్మార్గమునుండి

మఱలించినన్మార్గమునం బ్రవర్తింపఁజేయుఁ గాన సుహృత్సమ్మితము లనంబడు.) వైణికులున్ = వీణాగానముచేయువారును, ఆదిగాన్ = మొదలుగా, కలనిఖిలపరివారంబును = కలయెల్లపరిజనమును, కొలువన్ = సేవింపఁగాన్, బృందారకబృందంబునడుమన్ = దేవతాసముదాయముయొక్కనడుమను, పురందరుచందంబునన్ = ఇంద్రుని యందముచేతన్ (ఇంద్రుడువలె నని యర్థము.) కులాచలమధ్యంబునన్ = కులపర్వతములమధ్యమందు, (శ్లో॥ మహేంద్రో మలయ స్సహ్య శ్శుక్తిమాన్ గంధమాదనః, వింధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చ సప్తైతే కులపర్వతాః॥) పెంపొందుమేరువుతీరునన్ = ఔన్నత్యము నొందుబంగారుకొండవలెను, పేరోలగం బుండి = పెద్దసభయం దుండి, అప్పుడు = ఆకాలమున (ముందుపద్యముతో నన్వయము.) ఇం దింద్రాదులతో నీకి సాదృశ్యము చెప్పఁబడెఁ గాన నుపమాలంకారము. ఈవచనమునందు నాయకగుణంబు లగుకీర్తిప్రతాపాదులును మహాకులీనత మొదలగు నవియుఁ జెప్పంబడియె. (" శ్లో॥ కీర్తిప్రతాపసుభగః పుమర్థత్రయతత్పరః । ధురంధరశ్చ గుణవాన్ నాయకః పరికీర్తితః॥ మహాకులీన తౌజ్జ్వల్యం మహాభాగ్య ముదారతా । తేజస్వితా విదగ్ధత్వం ధార్మిక త్వాదయో గుణాః "॥ కీర్తిప్రతాపములచే సుందరుఁడును, ధర్మార్థకామములందుఁ దత్పరుఁడును, భూమండలాధిపతియు, సద్గుణములుగలవాడు నగుపురుషుఁడు కృతినాయకుఁడు గావలయును. మఱియు గొప్పవంశమునందలిజన్మము, చేయవలసిన కార్యములయందు నైపుణ్యమును, తేజస్సును, ధర్మమునందే మనసు గలుగుటయును, మిగుల సౌందర్యము మొదలగుగుణములు కృతినాయకున కుండవలసిన వని యర్థము.)

సీ॥ నిత్యసత్యవ్రత ♦ స్తుత్యుఁడౌ నెల్లనా
ర్యుని పౌత్రు హరితస ♦ న్మునిసగోత్రు
భారతీపురుషాన ♦ తార మారంగధా
మార్యునితనయు వి ♦ ఖ్యాతవినయు
సతతపుణ్యాచార ♦ యుతగంగమాంబికా
గర్భసంభవుఁ గళా ♦ కలితవిభవు
నల్లమరాజాన్వ ♦ యజుని సుబ్రహ్మణ్య
కవినామధేయు స ♦ త్కవివిధేయు
శేవధ శ్శ్రీతిహాసవి ♦ శేష మంత్రి

భాషగ నొనర్చి లింగమ ♦ పర్తిధామ
రామమూర్తికి భక్తిన ♦ ర్పణ మొనర్చి
నట్టినను దయ రావించి ♦ యిట్టు లనియె॥ 14.

నిత్య.....స్తుత్యుఁడు; నిత్య = ఎల్లపుడు, సత్య = నిజము (పల్కుటయందు) వ్రత = నేమము గలవాఁడు గనుకనే, స్తుత్యుఁడు = స్తోత్రమునకుం దగినవాఁడు, శ్రీనెల్లనార్యునిపౌత్రుఁడ, హరితసన్మునిసగోత్రుఁడ = హరితుఁ డనునుత్తమమునికి సమాన మైనకులముగలవానిని, భారతీపురుషావతారము = సరస్వతియొక్క పురుషరూపము, శ్రీరంగధామార్యునితనయుఁడ = అగురంగశాయికుమారునిఁ, విఖ్యాతవినయుఁడ = మిగులఁ బ్రసిద్ధ మైనయడఁకువ గలవానినిఁ, సతత.....సంభవుఁడ = సతత = ఎల్లపుడును, పుణ్యాచార = మంచినడవడితో, యుత = కూడుకొనిన, గంగమాంబికాగర్భసంభవుఁడ = గంగమ్మ యనునామెగర్భమున నుప్పతిల్లినవానిని, కళాకలితవిభవుఁడ = కళా = విద్యలచేత, కలిత = పొందఁబడిన, విభవుఁడ = సంపదగలవానిని, అల్లమరాజాన్వయజున్ = అల్లమరాజువారివంశమునఁ బుట్టినవానిని, సత్కవివిధేయుఁడ = మంచికవులకు లొంగినవానిని, సుబ్రహ్మణ్యకవినామధేయున్ (ఇచట ధేయ యనుప్రత్యయము స్వార్థమున వచ్చెను.) నామ మన నెంతయర్థమో నామధేయ మనినను నంతయే యర్థము.) శేషధర్మేతిహాసము = శేషధర్మ మనుగ్రంథమును, ఆంధ్రభాషగఁడ = తెనుఁగుకావ్యముగా, ఒనర్చి = చేసి, లింగమపర్తిరామమూర్తికిన్ = లింగమపర్తిలో నున్నరామదేవునకు, భక్తిఁడ = అనురాగముతో (పూజ్యులయం దనురాగము భక్తి యనంబడు.) అర్పణ మొనర్చినట్టిననుఁడ = అప్పనము చేసిననన్నుఁడ, రావించి = పిలిపించి, దయఁడ = కరుణతో, ఇట్టులు = ఈక్రిందిప్రకారము, అనియెఁడ = అనెన్. ('ననుఁడ' ఇది యీపద్యమున ననె ననుదాని కప్రధానకర్మము గావున ద్వితీయ యం దుండెను. తెలుచు షష్ఠియందేని తృతీయయందేని యుండును.) వచ్యర్థాముఖ్య కర్మంబునకుఁ దోడ కు వర్ణకంబులు ప్రాయికంబుగ నగును. (బా. కా.) అనెన్ అనుక్రియకు వెనుకటివచనమున నున్నప్రభువు కర్త.

క॥ అకలంకభారతీకరు
ణకుఁ బాత్రిమ వై సుధీజ ♦ నముచే నిల నె
న్నికఁ గంటివి సుబ్రహ్మ
ణ్యకవీంద్రా! సాహితీర ♦ సాంబుధి చంద్రా॥ 15.

సాహితీరసాంబుధిచంద్రా = గుణములతోఁ నలంకారములతోఁ గూడినశబ్దార్థజ్ఞానమును రసజ్ఞానము నను సముద్రమునకుఁ జంద్రుఁడా, సుబ్రహ్మణ్యకవీంద్రా = సుబ్రహ్మణ్యకవిశ్రేష్ఠుఁడా, అక......కరుణకున్ = నిర్మల మైనసరస్వతియనుగ్రహమునకున్, పాత్రమ వై = తగినవాఁడ వై, సుధీజనములచేన్ = విద్వాంసులచేతను, ఎన్నికన్ = గౌరవమును, కంటివి = పొందితివి.

సీ॥ వాల్మీకి యాదికా ♦ వ్యంబొనర్పఁగఁ గదా
రామునిగుణకథల్ ♦ ప్రకట మయ్యె
ద్వైపాయనుఁడు భార ♦ తం బొనర్పఁగఁ గదా
పాండవాదులప్రభా ♦ వములు దెలిసెఁ
గాళిదాసుఁడు కృతి ♦ ఘటనసేయఁగఁ గదా
భోజరాజయశంబు ♦ తేజరిల్లె
ఘనత విద్యానాథ ♦ కవికబ్బమునఁ గదా
తనరెఁ బ్రతాపరు ♦ ద్రునిప్రసిద్ధి
యిలను రాజనరేంద్రుం ♦ డు కృష్ణదేవ
రాయ లాదిగఁ గలమహా ♦ రాజు లెల్లఁ
గావ్యముఖమునఁ గాదె వి ♦ ఖ్యాతిఁ గనిరి
కానఁ గృతిసాటి వేఱొండు ♦ గలదె తలఁప॥ 16.

వాల్మీకి, ఆదికావ్యము = రామాయణమును, ఒనర్పఁగఁగదా = చేయుటచేతనే కదా, రామునిగుణకథల్ = శ్రీరామునిసద్గుణంబులుం జరిత్రంబును, ప్రకటమయ్యెన్ = ప్రసిద్ధము లయ్యెను. (వాల్మీకి దీని నెల్లసంస్కృతకావ్యంబులకుం బూర్వమున రచియించుటచే నాదికావ్యం బనంబడు.) ద్వైపాయనుఁడు = వ్యాసుఁడు, భారతంబు, ఒనర్పఁగఁగదా = రచియించుటచేతనే కదా, పాండవాదులప్రభావములు = ధర్మరాజు మొద లగువారిమహిమములు, తెలిసెన్; కాళిదాసుఁడు, కృతి = కావ్యమును, ఘటనసేయఁగఁగదా = కూర్చుటచేతనే కదా, భోజరాజయశంబు = భోజునికీర్తి, తేజరిల్లెన్ = ప్రకాశించెను. (కాళిదాసుఁడు భోజునికీర్తికిం బ్రకాశక మగుగ్రంథము రచించిన ట్లిచటం జెప్పంబడె. కాని రఘువంశాదికావ్యములన్ రచించినకాళిదాసుఁడు భోజునికాలమున లేఁ డనియు విక్రమార్కునికాలమున నుండె ననియుఁ గొందఱు చెప్ప

దురు. అది యట్లుండె. భోజునికాలమునఁ నే కాళిదా సుండినను నాయన చేసినకావ్యములలో నెచ్చటను భోజునినామము సయితము లేదు. అయినను భోజునిపైఁ బెక్కండ్రుకవులు చెప్పినచాటుపద్యములతో నిండినభోజచరిత్ర మనుగ్రంథమునఁ గాళిదాసుఁడుం గొన్ని పద్దెములు చెప్పిన ట్లుండె. దానింబట్టియే యీకవి యిట్లు చెప్పె నని తోఁచెడిని.) విద్యానాథకవికబ్బమునఁగదా = విద్యానాథకవి చేసినకావ్యము (ప్రతాపరుద్రీయము) చేత నే కదా, ఘనతన్ = గొప్పతనముతో, ప్రతాపరుద్రునిప్రసిద్ధి, ఇలన్ = భూమియందు, తనరెన్ = అతిశయించెను, రాజనరేంద్రుండు = రాజరాజనరేంద్రుండు (ఈయన భారతముం గృతినందినవాఁడు.) కృష్ణదేవరాయలు = (మనుచరిత్రాదులకుం గృతినాయకుఁడు.) ఆదిగన్ = మొదలుగా, కలమహారాజు లెల్లన్ = కలగొప్పరాజు లందఱును, కావ్యముఖమునఁగాదె = కావ్యద్వారముచేత నే కదా, విఖ్యాతిన్ = ప్రసిద్ధిని, కనిరి = పొందిరి, కానన్ = ఆకారణముచేత, కృతిసాటి = కావ్యమునందుటతో సమాన మైనది, వేఱొండు = ఇంకొకటి, (కీర్తికర మైనది) తలఁపన్ = ఆలోచింపఁగా, కలదె ? = ఉన్నదా? (లే దని యర్థము.)

క॥ సంతానసప్తకములోఁ

జింతితఫలదాయకంబు ♦ చిరకీర్తికరం

బెంతయుఁ గృతి మాకది శ్రీ

కాంతకథాసుధను గూర్పఁ ♦ గా వలయుఁ జుమీ॥ 17.

సంతాన......లోన్ = సంతానము లేడిటిసమూహములోన్, కృతి = గ్రంథము, చింతితఫలదాయకంబు = కోరఁబడినఫలము నిచ్చునదియును, ఎంతయున్ = మిక్కిలిగా, చిరకీర్తికరంబు = శాశ్వత మైనయశముం గలిగించు నదియును (అగును) అది = అట్టికావ్యమును, శ్రీకాంతకథాసుధన్ = విష్ణునిచరిత మనెడునమృతముతోన్, (సంఘటించి) మాకున్, కూర్పఁగా వలయుఁజుమీ = మాకీయఁగా వలయును జుమా (ఇచటఁ జుమీ యనుదాని కర్థము వేఱుగా లేదు గాని వెనుకటిక్రియార్థము ముఖ్య మని బోధించుశక్తి గలదు.)

వ. అని సబహుమానంబుగాఁ గర్పూరతాంబూల కనకాంబరాభరణాదు లొసంగిన నంగీకరించి మదీయకృతికన్యావతంసంబున కనుకూలనాయకరత్నసంఘటనంబు గలిగె నని సంతసించి యేతత్ప్రబంధనిబంధనంబునకుం బ్రారంభించితిం గావునం గృతిపతివంశావతారం

బభివర్ణించెద.

అని=ఇట్లుచెప్పి, సబహుమానంబుగాన్ =మిక్కిలిగౌరవముతోఁగూడునట్లు, కర్పూర......దాదులు ; కర్పూరతాంబూల = కప్పురముతోఁ గూడినవిడెమును, కనక=బంగారు, (జలతారుగల) అంబర=వస్త్రములు, ఆభరణాదులు=భూషణములు మొదలగువానిని, ఒసంగినన్ =ఈయఁగాన్, అంగీకరించి=(నేను) వానిం బుచ్చికొని, కావ్యము వారి కిచ్చుట కొప్పికొని, మదీయ......సంబునకున్ ; మదీయ=నాసంబంధమగు, కృతి=కృతియనెడు, కన్యావతంసంబునకున్=కన్యాశిరోభూషణమునకు, అను......సంఘటనంబు=అనుకూలుఁడగు నాయకుఁడనెడురతనముయొక్కకూర్పు, కలిగె నని=సంధర్భించె నని (ఒకకాంతకే లోఁబడిననాయకుఁడనుకూలుఁడు.) సంతసించి=సంతోషపడి, ఏతత్ప్రబంధనిబంధనంబునకున్=ఈకావ్యనిర్మాణమునకున్, సత్య మగుకథను గొని పెక్కు లగువర్ణనములతోఁ గూర్చి వ్రాయుకావ్యము ప్రబంధము (ని) ప్రబంధః కల్పనాకథా (అ) ప్రారంభించితిన్=మొదలువెట్టితిని ; కావునన్=ఆకారణముచేత, కృతిపతివంశావతారంబు=కృతినాయకుఁడగురామరాయప్రభువుయొక్కవంశోత్పత్తిని, అభివర్ణించెదన్=పొగడెదను.

సీ॥ త్రిదృగస్త్రదృక్సహ ♦ స్రదృగాదికోటీర
హారినీలరోలంబ ♦ పరివృతంబు
శ్రీరమాకరముద్రి ♦ కారత్నరుచిపుంజ
మంజులకింజల్క ♦ రంజితంబు
సముదితామరధునీ ♦ స్వచ్ఛామితమరంద
లహరీనిరంతరా ♦ లంకృతంబు
సనకసనందనా ♦ ద్యనఘుసన్మునిమనః
కాసారదివ్యప్ర ♦ కాశదంబు
శ్రుతివధూటీశిర స్తటీ ♦ ధృతవతంస
మగుచు నలరారుహరిచర ♦ ణారవింద
మందుఁ జెన్నొందుశూరతో ♦ దారతాద్య
ధికగుణకులంబు పద్మనా ♦ యకకులంబు॥ 18.

హరిచరణారవిందము = విష్ణునిపాద మనెడుపద్మము, త్రిదృ......పరివృతంబు ; త్రిదృక్ = శివుఁడు, (మూఁడుకన్నులు గలవాఁడు.) అష్టదృక్ = బ్రహ్మ (ఎనిమిదికన్నులు గలవాఁడు.) సహస్రదృక్ = ఇంద్రుఁడు (వేయికన్నులు కలవాఁడు.) ఆది = మొదలైన, దేవతలయొక్క, కోటీర = కిరీటములయందలి, హరినీల = ఇంద్రనీలము లనెడు, రోలంబ = తుమ్మెదలచేతను, పరివృతంబు = ఆవరింపబడినదియును, శ్రీరమా——రంజితంబు ; శ్రీరమా = శోభతోఁగూడిన లక్ష్మీదేవియొక్క, కర = హస్తమందలి, ముద్రికా = ఉంగరములయందున్న, రత్న = మణులయొక్క, రుచిపుంజ = కాంతిసముదాయ మనెడు, మంజుల = మృదువైన, కింజల్క = అకరులచేత (పువ్వులోనిదారములచేత) రంజితంబు = ప్రకాశించునదియును, (లక్ష్మి భర్తకుఁ బాదము లొత్తుచుండఁగా నామె చేతులందలియుంగరములలోనిమణులకాంతి యందుఁ బ్రసరించుటచే నిట్లు చెప్పఁబడె.) సముది......లంకృతంబు ; సముదిత = పుట్టిన, అమరధునీ = ఆకాశగంగ యనెడు, స్వచ్ఛ = నిర్మలమైన, అమిత = అధికమైన, మరంద = పూఁదేనెయొక్క, లహరీ = జాలుచే, అలంకృతంబు = అలంకరింపఁబడినదియును, సనక......ప్రకాశదంబు ; సనకసనందనాది = సనకుఁడు సనందనుఁడు మొదలగు, అనఘ = పాపములేని, సన్ముని = గొప్పభగవద్భక్తులయొక్క, మనః = చిత్త మనెడు, కాసార = కొలఁకునకు, దివ్య = స్వచ్ఛమైన ; ప్రకాశదంబు = ప్రకాశమును గలిగించునదియును.

శ్రుతి......వతంసము ; శ్రుతి = వేదవాక్యము లనెడు, వధూటీ = స్త్రీలయొక్క, శిరస్తటీ = శిరములచేతను, (ఉపనిషత్తులచేత ననియర్థము.) ధృత = ధరింపఁబడిన, వతంసము = భూషణమును, ఆగుచున్ ; అలరారున్ = ప్రకాశించును, అందున్ = ఆపాదపద్మమునందు (ఉత్పన్నమైన) శూరతో——కులంబు ; శూరత = పరాక్రమము, ఉదారత = దానము, ఆది = మొదలైన, అధికగుణకులంబు = ఎక్కువ మంచి గుణములసముదాయము గల, పద్మనాయకకులంబు = వెలమవారివంశము, చెన్నొందున్ = ప్రకాశించును.

ఇందు భగవంతునిపాదములయందు పద్మత్వ మారోపించి దానిధర్మము లగు భ్రమరసంపత్తి మొదలగునవి యెడతెగక నమస్కరించు దేవతలకిరీటరత్నాదులయందు నారోపించెఁ గాన సావయవరూపకాలంకారము.

ఉ॥ అందుఁ బయోధిసప్తకము ♦ నంపుఁ బయోంబుధిఁబోలె వైభవం
బందె జగత్ప్రసిద్ధి నల ♦ రాచునుదుం జెను రావునంశమం

ఓ •

దిందునిభంగి గాఁగ నుద ♦ యించె లసత్కరమండలాగ్రరు
క్సందళితారిదర్పుఁ డనఁ ♦ గా ననవ్రాతమనీఁడు మేటియై॥ 19.

అందుఁ = ఆకులమునందు, పయోధిసప్తకమునందుఁ = సముద్రము లేడిటిస ముదాయమునందును, పయోంబుధివోలెఁ = క్షీరసముద్రమువలె, రావువంశము = రావువారికులము, వైభవంబు = సంపదను, అంది = పొంది, జగత్ప్రసిద్ధిఁ = లోకప్రసిద్ధిచేతను, అలరారుచునుండెఁ = ప్రకాశించుచునుండెను, అందుఁ = ఆరావుకులమునందును, ఇందునిభంగిగాఁగఁ = చంద్రునిరీతివంటిరీతిగాఁ (అనఁగాఁ జంద్రుఁడువలె ననిభావము.) లస——దర్పుడు; లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, కర = చేతియందలి, మండలాగ్ర = కత్తియొక్క, రుక్ = కాంతియనెడు, కరమండల = కిరణసముదాయముయొక్క, అగ్ర = శ్రేష్ఠమైన, రుక్ = కాంతిచేతను, సందళితారిదర్పుఁడు = చీల్పఁబడిన శత్రువు లనుజక్కవలగర్వము గలవాఁడును (చీల్పఁబడిన యిది గర్వమునకు విశేషణము.) చంద్రుఁడు తనకాంతిచేఁ జక్రవాకములమద మడఁచిన ట్లీరాజు తనచేతఁబూనినఖడ్గసంబంధమైనకాంతిచేత శత్రువులమద మడఁచె నని తాత్పర్యము. అనఁగాఁ = అనునట్లు, ననవ్రాతమనీఁడు, మేటియై = ప్రసిద్ధుఁడై, ఉదయించెఁ = పుట్టెను. ఇందు శ్లిష్టరూపకము. ఇందునిభంగి యనుచో నిదర్శనాభేదము. రెంటికి సంగాంగిభావసంకరము.

గీ॥ పాణిఁ గ్రొమ్మించుకరణి కృ ♦ పాణి మెఱయ
వారువము నెక్కి యెదిరిన ♦ వారు వఱువ
రణము గుడిపెను రిపువిదా ♦ రణ మొనర్చి
యవ్విభుం డతనికి సాటి ♦ యవ్విభుండె॥ 20.

అవ్విభుండు = ఆరాజు, పాణిఁ = హస్తమునందున్, క్రొమ్మించుకరణిఁ = క్రొత్తమెఱుపువలె, కృపాణి = కత్తి, మెఱయఁ = ప్రకాశింపఁగాఁ, వారువముఁ = అశ్వమును, ఎక్కి = ఆరోహించి, రిపువిదారణముఁ = శత్రుసంహారమును, ఒనర్చి = చేసి, ఎదిరినవారు = ఎదుర్కొన్నవారు, (పగవారు) పఱువన్ = పారిపోవఁగా, రణము = యుద్ధమును, కుడిపెఁ = అనుభవింపఁ జేసెను; అతనికిఁ = ఆతేనికి, సాటి = సమానుఁడు, అవ్విభుండె = ఆరాజె (అగును.) ఇం దతని కతఁడే కాని యుపమానాంతరము లేదని చెప్పుటచే ననన్వయాలంకారము.

క॥ ఆనవోతమధరణీ
జానికి సర్వజ్ఞసింగ ♦ జనపాలుఁడు తే
జోనిధి మాధవనీఁడును
సూనులు శివకేశవాంశ ♦ జులు పుట్టి రొగిన్॥ 21.

ఆనవోతమధరణీజానికిన్ = పైనఁ జెప్పిన ననవోతమరాజునకు, శివకేశవాంశజులు = శివకేశవులయొక్క యంశమువలనఁ బుట్టినవారును, తేజోనిధి = ప్రతాపమునకు స్థానమగు, సర్వజ్ఞసింగజనపాలుఁడును, మాధవనీఁడును, (అను) సూనులు = పుత్త్రులు, ఒగిన్ = క్రమముగాను, పుట్టిరి = జన్మించిరి.

సీ॥ తనయశోనల్పక ♦ ల్పనగాటవికిఁ బరో
భృత్పదం బాకపర ♦ భృతము గాఁగఁ
దనభుజాటోపప్ర ♦ తాపరూపాగ్నికిఁ
బరబలంబులు శల ♦ భములు గాఁగఁ
దనజయలక్ష్మిని ♦ తంబిని కఖిలది
గ్వలభులు విహరణ ♦ స్థలులు గాఁగఁ
దననిరంతరదాన ♦ ధారానదికి సాగ
రములు గర్భజలాశ ♦ యములు గాఁగ
నవనిఁ బాలించి మిగులఁ బ్ర ♦ ఖ్యాతిఁ గాంచె
జైత్రయాత్రాసమారంభ ♦ సమయవిజయ
భేరికాభాంకరణచల ♦ ద్విమతఫణిప
తంగవిభుఁ డైనసర్వజ్ఞ ♦ సింగవిభుఁడు॥ 22.

జైత్ర......విభుఁడు; జైత్రయాత్రా = జయశీలమైన దాడియొక్క, సమారంభసమయ = ఆరంభకాలమందు, విజయ = జయముం దెలిపెడు, భేరికా = భేరులయొక్క, భాంకరణ = " భాం " అనుశబ్దముచేతను, చలత్ = వణఁకుచున్న, విమత = శత్రులనెడు, ఫణిసర్పములకు, పతంగవిభుఁడు = గరుడుఁడు; గరుడుఁడు పాములం జంపునట్లీప్రభువుశత్రుల సంహరించు నని తాత్పర్యము. ఐనసర్వజ్ఞసింగవిభుఁడు, పయోభృ

త్పదంబు=ఆకాశము (మేఘము లుండుచోటు) తన——వికిఁ=తన=తనయొక్క, యశః=కీర్తియను, అనల్ప=అధికమైన, కల్పనగాటవికిఁ=కల్పవృక్షములవనమునకు, ఒకపరభృతము = ఒకకోయిల, కాఁగ=అగుచుండఁగా, (కల్పవృక్షములు గలతోఁటలోఁ గోకిల యున్న ట్లీరాజుకీర్తియందు నాకాశ ముండెనని భావము. కీర్తి మిగులగొప్పది యనిఫలితార్థము.) పరబలంబులు=పగవారిసేనలు, తన——అగ్నికిఁ=తనభుజాటోప=తనచేతులబలము గొప్పతనమువలన (గలిగిన) ప్రతాప=ప్రతాపమనెడు, అగ్నికిఁ=చిచ్చునకు, శలభంబులు=మిడుతలు, కాఁగఁ; అఖిలదిగ్వలభులు=అన్నిదిక్కులనెడు శిరోగృహములు (మేడమీఁదియిండ్లు) తన——నితంబినికిఁ=తనజయలక్ష్మి యనెడుస్త్రీకి, విహరణస్థలులు=విహరించుచోట్లు, కాఁగఁ; సాగరములు=సముద్రములు, తనదానధారానదికిఁ=తనయొక్క (తాను) దానము చేయునప్పుడు విడిచినజలమువలనఁ గలిగినయేటికిఁ, గర్భజలాశయములు = లోపల నున్న మడుఁగులు, కాఁగఁ; అవనిఁ=భూమిని, పాలించి=రక్షించి, మిగులఁ=అధికముగాను, ప్రఖ్యాతిఁ=ప్రసిద్ధిని, కాంచెఁ=పొందెను.

సర్వజ్ఞసింగమహీపాలుఁడు భూమిం జక్కఁగఁ బరిపాలించి లోకమం దంతట వ్యాపించినయశము సంపాదించె ననియు నగ్ని మిడుతలంబోలె శత్రువుల ననాయాసముగ సంహరించి దిక్కులఁ వశపఱుచుకొనె ననియు దానజలముచే సముద్రముకంటెఁ బెద్దనదుల నుత్పాదించెననియుఁ దాత్పర్యము.

రూపకము నతిశయోక్తియు నలంకారములు.

మ॥ వనజాక్షీవనజాస్త్రుఁడై గుణమణీ ♦ వారాశియై సజ్జనా
వనవిశ్వంభరుఁడై భుజార్జితధరా ♦ వాల్లభ్యలభ్యోరుశో
భనలక్ష్మీవిబుధేంద్రుఁడై హరిపదా ♦ బ్జాతార్పితస్వాంతుఁడై
కనియెఁ మాధవనీఁడు రంగశయనా ♦ గ్రస్థాననిత్యస్థితిఁ॥ 23.

మాధవనీఁడు = సింగభూపాలునితమ్ముఁడు, వనజాక్షీవనజాస్త్రుఁడై = వనజాక్షి=స్త్రీలకు, (తామరపూవులవంటి కన్నులుగలవారు.) వనజాస్త్రుఁడై=మన్మథుఁడై; (తామరపువ్వు లాయుధములుగాఁ గలవాఁడు.) యువతులమనసు హరించునందము గలవాఁడనిభావము. గుణమణీవారాశియై = గుణము లనెడురత్నములకు సముద్రుఁడై, సముద్రమున నెల్లరత్నము లున్న ట్లెల్లసద్గుణము లీరాజునందుండెనని యాశయము. సజ్జ——భరుఁడై; సజ్జన=సత్పురుషులయొక్క, అవన=రక్షించుటయందు, విశ్వంభరుఁడై=విష్ణుఁడై; విష్ణువుంబోలె సజ్జనులను రక్షించు నని తాత్పర్యము.

భుజా......దేంద్రుఁడై; భుజ=బాహుబలముచే, ఆర్జిత=సంపాదింపఁబడిన, ధరావాల్లభ్య=భూమండలాధిపత్యముచే, లభ్య=ప్రాప్తమైన, ఉరుశోభనలక్ష్మి=మిగుల దీప్తమైనసంపదచే, విబుధేంద్రుఁడై=దేవేంద్రుఁడై, బాహుబలమున భూమి సార్జించి సంపదచే నింద్రుని బోలినవాఁ డనిభావము. హరి——స్వాంతుఁడై; హరి=విష్ణువుయొక్క, (భక్తులపాపములను నశింపఁజేయువాఁడు.) పాదాబ్జాత=పద్మము లంబోలినపాదములందు, అర్పితస్వాంతుఁడై = నిలుపఁబడినమనసు గలవాఁడై, రంగ——స్థితిన్; రంగశయున = రంగనాయకస్వామియొక్క, అగ్ర = శ్రేష్ఠమైన, స్థాన=నివాసమందు, స్థితిన్=ఉనికిని, కనియెన్=పొందెను. శ్రీరంగమున నుండెననియర్థము.

మ॥ ఘనుఁ డాసింగమనీనికాత్మజులు పె ♦ క్కండ్రుద్భవంబంది ర
య్యనఘుల్ గాంచి రనేకపుత్రికుల వా ♦ రస్తోకదోర్విక్రమా
ర్జునులై యావెలుగోటిపట్టణవర ♦ క్షోణీస్థలిన్ రాజ్యపా
లనముం గొంద ఱొనర్చి రుజ్జ్వలగుణా ♦ లంకారధౌరంధరిన్॥ 24.

ఘనుఁడు=గొప్పవాఁడు (అగు) ఆసింగమనీనికిన్ = ఆసింగభూపాలునకు, (ఇచటసింగమనీని కనుషష్ఠ్యంతమునకు ఘనుఁ డనుప్రథమాంతము విశేషణము. ఒకానొకచో విశేషణంబున షష్ఠికిం బ్రథమ విభాషనగు (బా. కా.) ఆత్మజులు=కొమరులు, పెక్కండ్రు=అనేకులు, ఉద్భవంబందిరి=జన్మించిరి, అయ్యనఘుల్ = ఆపుణ్యాత్ములును, అనేకపుత్రకులన్ = పెక్కండ్రు కొమరులను, గాంచిరి=ఉత్పాదించిరి. వారుకొందఱు; అస్తో——నులై; అస్తోక=అధికమైన, దోర్విక్రమ=బాహుపరాక్రమముచేతను, అర్జునులై=అర్జునుంబోలినవారై, ఉజ్జ్వలగుణాలంకారధౌరంధరిన్ = ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించెడు, గుణ=శౌర్యాదిగుణములను, అలంకార=ఆభరణములయొక్క, ధౌరంధరిన్=ధరించుటచేత, వెలు——స్థలిన్=వెలుగోటిపట్టణముయొక్క మంచిభూమియందు (వెలుగోటిపట్టణమం దనియర్థము.) రాజ్యపాలనమున్=ప్రభుత్వమును, ఒనర్చిరి=చేసిరి.

గీ॥ అందు శ్రీరంగరాయనృ ♦ పాగ్రగణ్యుఁ
డతిబలమదాంధయవనభూ ♦ పతుల నతుల
సమరమునఁ ద్రుంచి వారిరా ♦ జ్యంబు లైన
మెతుకుగైలాసకోట లు ♦ ద్ధతిని గొనియె॥ 25.

అందున్ = ఆపుత్రులలో, శ్రీరంగరాయనృపాగ్రగణ్యుఁడు = సంపద గలరంగరాయశ్రేష్ఠుఁడు, అతులసమరమునన్ = సాటిలేనిపోరియందు, అతి——పతులన్ = అతి = ఎక్కువైన, బల = దార్ఢ్యమువలనను, మద = క్రొవ్వువలనను, అంధ = గ్రుడ్డివారైన, యవనభూపతులన్ = తురకప్రభువులను, తుంచి = సంహరించి, వారిరాజ్యములు = వారిదేశములు, ఐనమెతుకుగైలాసకోటలు = మెతుకుకోట, కైలాసకోట యనువానిని, ఉద్ధతిన్ = గర్వముతో, కొనియెన్ = వశపఱుచుకొనియెను.

క॥ ఆరంగారాయమహా
శూరున కుదయించె నహిత ♦ సూదనుఁ డగుధ
ర్మారాయశౌరి యతనికి
శ్రీరమ్యుం డైనలచ్చ ♦ నృపతి జనించెన్॥ 26.

ఆరంగారాయమహాశూరునకున్ = మీఁదఁ జెప్పినరంగరాయప్రభు వనుగొప్పపరాక్రమశాలికిన్, అహితసూదనుఁడు = శత్రువులసంహరించువాఁడు, అగుధర్మారాయశౌరి, ఉదయించెన్ = పుట్టెను; అతనికిన్ = ఆయనకు, శ్రీరమ్యుండు = సంపదచేత మనోహరుఁడు, ఐనలచ్చనృపతి, జనించెన్ = పుట్టెను.

క॥ అచ్చరలకు నవ్యవరుల
నిచ్చును; నతరిపుల కభయ ♦ మిచ్చు; నభీష్టం
బిచ్చున్ ద్విజతతి కదనన్;
లచ్చనృపకృపాణి కల్ప ♦ లతయన భళిరే!॥ 27.

లచ్చనృపకృపాణి = లచ్చరాయప్రభువుయొక్క ఖడ్గము, (ని) కర్త్ర్యాంఛురికాయాంచకృపాణీస్యాత్ (నా. నా.) కల్పలతయనన్ = దేవవృక్షమువలెన్, అదనన్ = తగినసమయమందు, అచ్చరలకున్ = స్వర్గమందలివేశ్యలకు, నవ్యవరులన్ = క్రొత్తపెండ్లికొడుకులను, ఇచ్చున్ = ఒసఁగును, నతరిపులకున్ = నమస్కరించినపగఱకున్ అభయము = అభయదానము, ఇచ్చున్; ద్విజతతికిన్ = బ్రాహ్మణసముదాయమునకున్, (ద్విజ = జన్మముచేతను గర్మముచేతను రెండుసారులు జన్మించువారు.) (ని) దంతవిప్రాండజాద్విజాః (అ) అభీష్టంబు = కోరినధనాదికమును, ఇచ్చున్; భళిరే = ఎంత స్తుతింపఁ దగును. (ఇది ప్రశంసనార్థక మగునవ్యయము.)

లచ్చరాయప్రభువుపగవారిని సంహరించి వారికి స్వర్గమును, శరణాగతుల కభయమును, బ్రాహ్మణుల కెల్లకోరికలును నొసఁగు నని తాత్పర్యము. ఉపమాలంకారము.

ఇందుఁ గృపాణి కరణమైనను (పనిచేయువాని కుపయోగించుపనిముట్టు) క్రియాసాకర్యము (పనియొక్క చులకఁదనము) దెలుపుటకై కర్తగాఁ జెప్పఁబడె.

గీ॥ అవ్విభుఁడు కొండమాంబిక ♦ యందుఁ గనియె
సుతుల మువ్వుర నసమతే ♦ జోవిలాస
ధరుల సద్ధర్మనిరతుల ♦ ధర్మరాయ
మాధవధరాధినాథ వే ♦ మనరపతుల॥ 28.

అవ్విభుఁడు = ఆప్రభువు, అసమ——ధరులన్ = అసమ = సాటిలేని, తేజః = ప్రతాపముయొక్కయు, విలాస = సింగారముయొక్కయు, (ఇచటఁ గర్మార్థమున షష్ఠి = తేజమును సింగారమును ననియర్థము.) (ని) తేజోబలేప్రతాపేగ్నౌ నా. నా.

ధరులన్ = ధరించినవారిని, సద్ధర్మనిరతులన్ = మంచి నడవడియందాసక్తిగల వారిని, ధర్మ——పతులన్ = ధర్మారాయఁడు, మాధవరాయఁడు. వేమరాయఁడునను పేరులుగల, మువ్వురన్ సుతులన్ = ముగ్గురు పుత్రులను, కొండమాంబికయందున్, కనియెన్;

ఉ॥ ఆధరణీధవత్రితయ ♦ మందు మహీపరిపాలనంబున
న్మాధవుని న్విభూతిని ను ♦ మాధవుని న్మతి వాక్స్వరూపభా
మాధవుని న్విలాసమున ♦ మాధవుని న్సదుదారతం ద్రియా
మాధవు నుర్విఁ బోలఁ దగు ♦ మాధవరాయనృపాలుఁ డెన్నఁగన్॥

ఆధరణీధవత్రితయమందున్ = ఆరాజులమువ్వురిసముదాయమందున్ మాధవరాయనృపాలుఁడు, ఎన్నఁగన్ = పరిశీలింపఁగాన్, మహీపరిపాలనంబునన్ = భూమిని జక్కఁగాఁ బరిపాలించుటచేన్, మాధవునిన్ = విష్ణుని, (మధువను యదువంశస్థునిగోత్రమునఁ బుట్టినవాఁడు.) లక్ష్మియొక్క భర్త యనియేని యర్థము. (ని) ఇందిరా లోకమాతమా (అ) ధవాఃపతినరద్రుమాః. నా. నా.

విభూతిన్ = ఐశ్వర్యముచేతను, ఉమాధవునిన్ = పార్వతీపతిని, (ని) ఉమా కాత్యాయనీగౌరీ (అ) మతిన్ = బుద్ధిచేతను, వాక్స్వరూపభామాధవునిన్ = బ్రహ్మను (భాషారూపమైనస్త్రీకిం బతిని.) విలాసమునన్ = శృంగారముచేతను, (వలపించుటచేత ననియర్థము.) మాధవునిన్ = వసంతునిని, (ని) విష్ణౌవసంతేవైశాఖేమాధవః నా. నా.

సముదాగతన్ = గొప్పదాతృత్వముచేతను, త్రియామాధవునిన్ = చంద్రునిని, (రాత్రికింబతి) (ని) రాత్రి స్త్రియామా తు.గదాతపహా (అ) ఉర్విన్ = భూమియందు, పోలఁదగున్ = పోలుటకు నొప్పును. చంద్రుఁడు తనకళలను దేవతలకు దానముచేయు ననివేదములం బ్రసిద్ధము. ఇందుశబ్దాలంకారము యమకము. అర్థాలంకారముపమ.

గీ॥ ఆఘనుఁడు గుర్వమాంబిక ♦ యందుఁ గనియెఁ
దనయులను నల్వుర గురుప్ర ♦ తాపనిధుల
గురువరాయవసుంధరా ♦ వరునిఁ దెనుఁగు
రాయని నృసింహావిభు సంగ ♦ శౌరిఘనుని॥ 30.

ఆఘనుఁడు = ఆమాధవరాయప్రభువు, గుర్వమాంబికయందున్, గురుప్రతాపనిధులన్ = గొప్పతేజమునకునికిపట్టయినవారిని, నల్వురన్ తనయులన్ = నల్వురు కొమరులను, కనియెన్, తక్కినది సుగమము.

వ. అందగ్రజుండు.

అందున్ = ఆనల్వురలో, అగ్రజుండు = మొదటివాఁడు; (ముందుపద్యముతో నన్వయము.)

క॥ గురుతరభుజశక్తియు సుర
గురునిభధీయుక్తి విప్ర ♦ గురుభక్తియు నుమా
గురునిభధృతిప్రసక్తియు
గురువప్రభువునకు సహజ ♦ గుణములు ధాత్రిన్॥ 31.

(అగు) గురువప్రభువునకున్ = గురువనాయనికిన్, గురు——యున్; గురుతర = మిక్కిలియధికమైన, భుజశక్తియున్ = బాహుబలమును, సుర——యున్ = సురగురు = బృహస్పతి (బుద్ధితో) నిభ = సమానము (అగు) ధీయుక్తియున్ = బుద్ధికలిమియును, విప్ర——యున్ = విప్ర = బ్రాహ్మణులయందును, గురు = ఉపాధ్యాయులయందును, భక్తియున్ = అనురాగమును, ఉమాగురునిభధృతిప్రసక్తియున్ = ఉమాగురు = హిమవంతునితో (పార్వతికిఁదండ్రి) (ని) గురుస్తుగీష్పతౌ శ్రేష్ఠేగురౌ పితరిదుర్భరే.........నిభ = తుల్యమైన, ధృతిప్రసక్తియు = = స్థైర్యసంబంధమును, ధాత్రిన్ = భూమియందు, సహజగుణములు = తోడఁబుట్టినగుణములు (అయ్యెన్.)

మ॥ స్వసమగ్రోదయలీలఁ గాంచుచును స ♦ చ్చక్రంబు లత్యంతమో
దసమృద్ధిన్ విలసిల్ల లోకతమ ము ♦ ద్యచ్చండ తేజంబున
న్వెసఁ బోఁ జిమ్ముచుఁ గీర్తిపద్మినిని బూ ♦ నెన్ ఖడ్గనారాయణాం
కసమేతుండు దెనుంగురాయవసుధా ♦ కాంతాబ్జబంధుం డిలన్ ॥32.

ఖడ్గనారాయణాంకసమేతుండు = ఖడ్గనారాయణుఁ డనుబిరుదముతోఁ గూడినవాఁడు, తెనుంగు——బంధుండు; తెనుంగురాయ = తెనుఁగురాయఁ డను పేరుగల, వసుధాకాంత = రాజనెడు, అబ్జబంధుండు = సూర్యుఁడు, ఇలన్ = భూమియందు, స్వ—లీలన్ = స్వ = తనయొక్క, సమగ్ర = పూర్ణమైన, ఉదయలీలన్ = గొప్పతనము నొందుట యనునుదయక్రియను, కాంచుచును = పొందుచును, సచ్చక్రంబులు = సజ్జనులసముదాయము లనెడుసాధువు లగుచక్రవాకములు, అత్యంత——మృద్ధిన్ = అత్యంత = అధికమైన, మోద = సంతోషముయొక్క, సమృద్ధిన్ = సంపదతో, విలసిల్లన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, లోకతమము = జనులయజ్ఞాన మనుప్రపంచమునందలి చీఁకటిని, ఉద్య——బునన్ = ఉద్యత్ = అభివృద్ధినొందుచున్న, చండ = తీక్ష్ణమైన, తేజంబునన్ = ప్రతాప మనుకాంతిచేత, వెసన్ = వేగముతోన్, పోఁజిమ్ముచున్ = నివారించుచు, కీర్తిపద్మినిన్ = కీర్తికాంత యనెడుపద్మినిని, పూనెన్ = అవలంబించెను. (వశపఱుచుకొనె ననియర్థము.) సూర్యుఁడు తనయుదయముచేఁ జక్రవాకముల సంతోషపెట్టి, కాంతిచేఁ బ్రపంచమునందలి చీఁకటినిఁ బోఁగొట్టి పద్మలత నలరించిన ట్లీమహారాజు తనయభివృద్ధిచే జనుల కానందముఁ గల్పించి ప్రతాపముచే నజ్ఞానముం బోఁగొట్టి కీర్తి సంపాదించె ననితాత్పర్యము.

అలంకారము శ్లిష్టరూపకము.

క॥ స్థిరనిజభుజాగ్రపీఠియు
నరసం బగుతనదుసూక్తి ♦ నరణియు నెన్నన్
వరహితవసుధాశ్రియమై
నరసింహారాయధీరు ♦ నకుఁ దనరారెన్ ॥ 33.

నరసింహారాయధీరునకున్ = విద్వాంసుఁడైననరసింహారాయప్రభువునకు, (ఇచటఁ గువర్ణకము సంబంధార్థమున వచ్చెను.) ఒకానొకచోట సంబధమునను గువర్ణకంబగు. బా. కా.

స్థిర...పీఠియుక్ ; స్థిర=నిలుకడైన, నిజ=తనదియగు, భుజాగ్రపీఠియున్=బుజము కొనయనుపీఁటయును, సరసంబు=మనోహరమైనది, అగుతనదునూక్తిసరణియుక్ = అగు తనసంబంధమైన మంచిమాటలధోరణియును, వర——శ్రయమై ; వర=శ్రేష్ఠులైనవారికి, హిత=మేలుచేయునదియు, వసుధా=భూమికి, (మణులేని ధనమేని దీననుండు ననియర్థము.) ఆశ్రియమై=ఆధారమైనదియునై, వరహిత = వకారముతో శూన్యమైన, వసుధా = అమృతమునకు (" వసుధా " యనుదానియందు వకారము పోఁగా 'సుధా' మిగులుంగాన నమృతమనియర్థము.) ఆశ్రయమై = ఉనికిపట్టై, తనరారెక్=(ఒప్పెను.) ప్రకాశించెను. ఈప్రభువు సజ్జనులకు మేలుచేయు తనచేతియందు భూమిని, మాటలయం దమృతమును ధరించె ననియర్థము. బాహుపరాక్రమమున సజ్జనుల రక్షించుచు భూమిం బాగుగఁ బరిపాలించెననియు నమృతముంబోలు వాగ్మాధుర్యము గలవాఁడనియు భావము. శ్లేషయు రూపకము నలంకారములు.

గీ॥ హస్తముల శంఖచక్రచి ♦ హ్నము లలరుట
సిరియు ధరణియు వశగతిఁ ♦ జెలఁగుచుంట
నసమసాలాంతరస్థితి ♦ పొసఁగుచుంట
రంగశాయికి సాటియౌ ♦ రంగశాయి॥ 34.

హస్తములన్ = చేతులందున్, శంఖచక్రచిహ్నములు = పాంచజన్యము సుదర్శనము ననునాయుధము లనుగుఱుతులు, (శంఖచక్రాకారము లైనరేఖ లనియర్థాంతరము.) అలరుటన్ = ప్రకాశించుటచేతను, సిరియున్ = లక్ష్మీదేవియును, ధరణియున్ = భూదేవియును, (సంపదయు, భూమండలము ననియర్థాంతరము.) వశగతిన్ = లోఁబడినస్థితిచేత, చెలఁగుచుంటన్ = ఒప్పుచుండుటచేతనను, అస——స్థితి ; అసమ= బేసిసంఖ్యగల, సాల = ప్రాకారములయొక్క, అంతరస్థితి = లోపలనునికి (సాటిలేని కోటలోనునికి యని యర్థాంతరము.) పొసఁగుచుంటన్ = లభించుటచేతనను, రంగశాయి = మాధవరాయనిపుత్త్రులలోఁ గనిష్ఠుఁడు, రంగశాయికిన్ = రంగనాథస్వామికి, సాటి = సమానుఁడు, ఔన్ = అగును.

ఇందు భగవంతుఁ డగురంగనాథునిహస్తములయందు శంఖచక్రములు గలవు. రాజుచేతులయందు వానింబోలినరేఖలు గలవు. లక్ష్మియు భూదేవియు రంగనాయకుని భార్యలు గాన నాయనవశమం దుండిరి. ప్రభు వగుటచే సంపదయును భూమండలమును రాజునకు వశమయ్యెను. రంగస్వామియుఁ గావేరీతీరమున సప్తసాలములమధ్య ను

న్నవాఁడు. ఈరాజును సాటిలేనికోటలో నున్నాఁడు. ఇట్లిద్దఱకును శ్లేషచే సాదృశ్యము చెప్పుటచే శ్లేషప్రతిభోత్థాపితోపమాలంకారము.

క॥ ఆరంగశాయినామక
శౌరికిఁ గోనాంబయందు ♦ జనియించిరి దో
స్సారచణుఁడు రామన్న యు
దారుఁడు నీలాద్రిరాయ ♦ ధరణీపతియున్॥ 35.

ఆరంగశాయినామకశౌరికిన్ = మీఁదఁ జెప్పినరంగశాయి యనుపేరుగలప్రభువునకు, (శౌరి యను పేరు విష్ణునకుం బ్రసిద్ధము; గాని ప్రభువులాయంశమును ధరించువా రనునభిప్రాయమునఁ గాఁబోలును దెనుఁగుకవులు తఱుచుగ నాపదము వారికి వాడుచున్నారు.) దోస్సారచణుఁడు = బాహుబలముచే నిపుణుఁడు, (అయిన) రామన్న, ఉదారుఁడు = దానశీలుఁడు (అగు) నీలాద్రిరాయధరణీపతియున్, కోనాంబయందున్, జనియించిరి = పుట్టిరి.

వ. అందగ్రజుండు.

అందున్ = ఆయిద్దఱిలో, అగ్రజుండు = పెద్దవాఁడు. (అగు)

క॥ కాముఁడు రూపంబున బల
రాముఁడు భుజశక్తిఁ బరశు ♦ రాముఁడు దృఢసం
గ్రామమున విజయమున రఘు
రాముఁ డితం డనఁగ రామ ♦ రాయఁడు చెలఁగున్॥ 36.

రామరాయఁడు, ఇతండు = ఈప్రభువు, రూపంబునన్ = చక్కఁదనమునందు (హారాదు లగునలంకారములచే నలంకరింపఁబడకున్న నలంకరింపఁబడినట్లు ప్రకాశించునది రూపము.) కాముఁడు = మన్మథుఁడును, భుజశక్తిన్ = బాహుబలమునందున్, బలరాముఁడు = బలభద్రుఁడును, దృఢసంగ్రామమునన్ = బలమైన యుద్ధమునందు, పరశురాముఁడు = భార్గవరాముఁడును, (ఈయన బ్రాహ్మణుఁడయ్యు నొకనిమిత్తమునఁ బెక్కుసారులు రాచవారితో యుద్ధముచేసి జయించె ననిభారతము.) విజయమునన్ = పగవారి నమోఘముగ) జయించుటయందు, రఘురాముఁడు, అనఁగన్ = (చూచువారు) అనునట్లు, చెలఁగున్ = ప్రకాశించును.

శా॥ తూలించెన్ సమరాంగణంబున రిపు ♦ స్తోమంబులన్ హేతిచేఁ
దోలించెన్ నిజరాజ్యసీమ వెడలం ♦ దుష్టాత్ములం జోరులన్
బాలించెన్ బ్రజలన్ సుధర్మమున సం ♦ పత్సౌఖ్యము ల్వర్ధిలం
దేలించెం బ్రమదంబునన్ సుజనులన్ ♦ నీలాద్రిరాయం డిలన్॥ 37.

నీలాద్రిరాయండు = రంగశాయి రెండవపుత్త్రుఁడు, సమరాంగణంబునన్ = యుద్ధభూమియందున్, రిపుస్తోమంబులన్ = శత్రుసముదాయములను, హేతిచేన్ = ఆయుధముచే, (ని) హేతిర్జ్వాలాయుధాంశుషు. నా. నా. తూలించెన్ = తొలఁగఁజేసెను.

దుష్టాత్ములన్ = చెడుకార్యములఁజేయుమనసుగలవారినిని, చోరులన్ = దొంగలను, నిజరాజ్యసీమన్ = తనదేశపుసరిహద్దునుండి, వెడలన్ = వెలుపలికిఁబోవునట్లు, తోలించెన్ = తఱిమించెను, ప్రజలన్ = జనులను, సంపత్సౌఖ్యముల్ = సంపదయు సుఖమును, వర్ధిలన్ = అధికమగునట్లు, సుధర్మమునన్ = మిక్కిలిన్యాయముతో, పాలించెన్ = రక్షించెను, సుజనులన్ = సత్పురుషులను, ఇలన్ = భూమియందున్, ప్రమదంబునన్ = సంతోషమునందున్, తేలించెన్ = ఓలలాడించెను.

క॥ నరసింహరాయమణికి
వరమతి వెంగాంబకును ద ♦ నయు లుదయం బం
దిరి చిన్నశౌరియును సాం
ద్రరుచులు నీలాద్రిరాయ ♦ రామమహీశుల్॥ 38.

నరసింహరాయమణికిన్ = ముప్పదియాఱవపద్దెమునం జెప్పఁబడిన నరసింహప్రభుశ్రేష్ఠునకున్, (ఇది యుపమితసమాసము. కాన నిందు మణిశబ్దము శ్రేష్ఠార్థకము.) (ని) సింహ శార్దూల నాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః (అ) (ఉత్తరపదములగుసింహశార్దూలాదిపదములు శ్రేష్ఠార్థకము లని యర్థము.) వరమతి = మంచిబుద్ధిగల, వెంగాంబకున్ = వెంగమ్మకును, చిన్నశౌరియును, సాంద్రరుచులు = అధిక మైనకాంతి గల, నీలాద్రిరాయరామమహీశుల్ = ఈపేరులు గల, తనయుల్ = కొమరులు, ఉదయంబు = పుట్టువును, అందిరి = పొందిరి. (జన్మించి రని యర్థము.)

గీ॥ తతయశోదాంచితానంద ♦ తనయుఁ డగుచు
సాధుబృందావనహితప్ర ♦ చార మొనర

లలితవంశకలాపుఁ డై ♦ లలిఁ జెలంగెఁ
జిన్నశౌరికిఁ బ్రతియనఁ ♦ జిన్నశౌరి॥ 39.

చిన్నశౌరి = చిన్న ప్రభువు, తత......తనయుఁడు = తత = అధికమైన, యశః = కీర్తియు, దా = దానమును, (ని) దః పుంసి దాతరి ఛేదే దాస్త్రియాం శాంతి దానయోః. నా. నా. అంచిత = పూజింపఁబడిన, ఆనంద = సంతసమును, తనయుఁడు = కుమారులుం గలవాఁడు, అగుచున్, సాధు......చారము; సాధు = సత్పురుషులయొక్క, బృంద = సమూహముయొక్క, అవన = రక్షణమునకు, హిత = అనుకూలమైన, ప్రచారము = నడవడి, ఒనరన్ = ఒప్పఁగాన్, లలిత......పుఁడై, లలిత = మనోహరమైన, వంశకలాపుఁడు = వంశమునకు భూషణమైనవాఁడు, కలాపో భూషణే బర్హే కాంచ్యాం సంహతి తూణయోః. నా. నా. ఐ; చిన్నశౌరికిన్ = బాలకృష్ణునకున్, ప్రతియనన్ = సదృశుఁ డనునట్లు, లలిన్ = ఉత్సాహముతోన్, చెలంగెన్ = ప్రకాశించెను.

ఇట రాజు బాలకృష్ణునకు సదృశుఁ డనుటచే రాజవిశేషణము లన్నియుఁ గృష్ణునకును శ్లేషచే నన్వయించును గాన నీక్రిందిరీతిని రెండవయర్థము చెప్పవలయును.

తత......తనయుఁడు; తత = (అంతటను) వ్యాప్తుఁడును, యశోదాంచిత = యశోద (యనుభార్య) చేనలంకరింపఁబడిన, ఆ = స్థానము; (గృహము) గల (ని) ఆకారస్తుపదేభావేపరితాపేపితామహే. నా. నా. నందతనయుఁడు = నందుఁ డనువానికిఁ గొమారుఁడు, అగుచున్, సాధు......చారము, సాధు = చక్కనిది యగు, బృందావన = తులసీవనమునందు, హిత = అనుకూలమైన, ప్రచారము = సంచారము, ఒనరన్ = ఒప్పునట్లుగాన్ (బృంద యనురక్కసియొక్క శ్మశానమునందలిమృత్తికం బుట్టుటచే దీనికి నీపేరు కలిగె నందురు.) లలిత......పుఁడు; లలిత = మనోహరమైన, వంశ = గానసాధనమైనవేణువును (పిల్లనగ్రోవి) కలాప = నెమలిపురియుం గలవాఁడు. (అగు) చిన్నశౌరికిన్ = (అయిన) బాలకృష్ణున కని యన్వయము.

శ్లేషానుప్రాణితోపమాలంకారము.

క॥ నీలాద్రివిభుఁడు భావిత
నీలాద్రివిభుండు భూరి ♦ నిజధైర్యలస
చ్ఛీలాద్రివిభుఁడు సదుదయ
లీలాద్రివిభుండు మహిఁ ద ♦ లిర్చె నధికుఁడై॥ 40.

భావితనీలాద్రివిభుఁడు ; భావిత = ఉపాసింపఁబడిన, నీలాద్రివిభుఁడు = నీలపర్వతమండలిస్వామి గలవాఁడు, (జగన్నాథస్వామి యని యర్థము.) భూరి......విభుఁడు = భూరి = అధిక మైన, నిజ = తనదియగు, ధైర్య = ధైర్యముచేతనును, లసచ్ఛీల = మంచినడవడిచేతనును, అద్రివిభుండు = మేరువు (మేరువుం బోలినవాఁడును.), సదు......విభుండు = సదుదయలీలా = మంచియభివృద్ధి యనెడునుదయక్రియచేతను, అద్రివిభుండు = సూర్యుఁడును, (ప్రతిదినము నుదయము నందుటచే సూర్యుంబోలినవాఁ డని భావము. ఉదయశబ్దమునకు రాజపక్షమున నభివృద్ధి యని యర్థము.) (ని) అద్రయో ద్రుమ శైలాద్యాః (అ) (అయిన) నీలాద్రివిభుఁడు = నరసింహరాయని ద్వితీయపుత్త్రుఁడు, అధికుఁడై = గొప్పవాఁడై, మహిన్ = భూమియందు, తలిర్చె = వృద్ధిఁ జెందెను.

క॥ అమితకమలోదయంబై
యమితాబ్జప్రభవ మగుట ♦ నంబుధి దెగడన్
గొమరగిరిపురమునఁ దటా
కము నీలాద్రిప్రభుండు ♦ ఘనముగ నిలిపెన్॥ 41.

నీలాద్రిప్రభుండు, కొమరగిరిపురమునన్ = కొమరగిరిపట్టణమునందున్, అమితకమలోదయంబై = అమిత = పరిమాణములేని (అధిక మైన) కమలోదయంబై = పద్మముల యుత్పత్తిగలదియై, (ఉదకములకు వాసస్థాన మని యేని యర్థము.) (ని) సలిలం కమలం జలం ; సహస్రపత్రం కమలం శతపత్రం కుశేశయం (అ) (లక్ష్ముత్పత్తి గలదియై యని యర్థాంతరము.) (ని) కమాలా శ్రీర్హరిప్రియా (అ) అమి.........వము = అమిత = మేరలేని, అబ్జ = తామరపువ్వులకున్, ప్రభవము = ఉత్పత్తిస్థానము. (చంద్రోత్పత్తిస్థాన మని యర్థాంతరము.) (ని) శంఖేధన్వంతరౌచంద్రే పుంస్యబ్జః క్లీబమంబుజే. నా. నా. అగుటన్ = కావుటచేత, అంబుధిన్ = సముద్రమును, తెగడన్ = నిరాకరించునట్లు, తటాకము = చెఱువును, ఘనముగన్ = గొప్పగాను, నిలిపెన్ = త్రవ్వించెను.

సముద్రమున నేక కమలోదయ మయ్యెను (లక్ష్మి యొక్కతెయె పుట్టెను.) ఈరాజు త్రవ్వించినచెఱువునం దనేక కమలోదయ మయ్యెను. (జలములు పెక్కులుండెను) మఱియు సముద్రమునం దబ్జశబ్దార్థములు (చంద్రాదులు) కొన్నియె పుట్టెను. ఈకాసారమున నవి (పద్మములు) పెక్కులు పుట్టెను. కాన నిది సముద్రముం దిరస్కరించుచుండె నని భావము.

ఇందు సముద్రముకంటెఁ జెలువున నాధిక్యము స్ఫుట మయ్యెం గాన వ్యతిరేకాలంకారము ; అది శ్లేషసంకీర్ణము.

క॥ అ న్నీలాద్రిప్రభునకు
సన్నుత కేసాంబయందు ♦ జనియించిరి సం
పన్నులు నరసన్నయు బు
చ్చన్నయు వెంకన్న చిన్న ♦ జనపాలుండున్॥ 42.

సన్నుత=స్తోత్రము చేయఁబడినది.

సంపన్నులు=సంపదగలవారు. తక్కినది సుగమము.

చ॥ పౌనరఁ దెనుంగురాయనికిఁ ♦ బుత్రులు గల్గిరి సేసమాంబయం
దనఘుఁడు మాధవప్రభుఁ డ ♦ హార్యసుధైర్యుఁడు వేంకటప్రభుం
డును ఘనుఁడైన చిన్ననృపుఁ ♦ డున్ సరసుం డగుచంద్రశౌరి జ
గ్గనృపుడు కృష్ణరాయఁ డధి ♦ కప్రతిభుం డగురంగశాయియున్॥

తెనుంగురాయనికిన్ = ముప్పదియైదవ పద్దెమునం జెప్పఁబడిన తెనుంగురాయప్రభువునకున్, పౌనరన్=ఒప్పునట్లుగన్, అనఘుఁడు=పాపము లేనివాఁడు, (అగు) మాధవప్రభుఁడు, అహార్యసుధైర్యుఁడు=పర్వతముం బోలిన మంచిధైర్యము గలవాఁడు, (ని) అహార్యధరపర్వతాః (అ) వేంకటప్రభుండును, ఘనుఁడు=ఉత్తముఁడు, ఐనచిన్ననృపుఁడున్, సరసుండు = విద్వాంసుఁడు, అగుచంద్రశౌరి, జగ్గనృపుఁడు, కృష్ణరాయఁడు, అధికప్రతిభుండు=ఎక్కువ బుద్ధి గలవాఁడు, అగురంగశాయియున్, పుత్త్రులు=కొమరులు, సేసమాంబయందున్, కల్గిరి=జన్మించిరి.

సీ॥ గురవరాయేంద్రున ♦ కిరువురు సతులు భ
ద్రాంబికయును లచ్చ ♦ మాంబ యనఁగ
సం ద్రగమహిషికి ♦ నందనుల్ మాధవ
ప్రభుఁడు లక్ష్మీపతి ♦ రామరాయఁ
డనఁగ ముప్పురు గల్గి ♦ రాద్వితీయద్వితీ
యకుఁ గల్గె సుతుఁడు సీ ♦ తన్న యనఁగ

నందగ్రజుఁడు పాండ ♦ వాగ్రజుఁ డట్లుగ
సత్యధర్మక్షమా ♦ సహితుఁ డగుచు
నవనిఁ గలపద్మనాయకు ♦ లందు నిరుప
మానవిఖ్యాతి నలరారె ♦ మానధనుఁడు
గురవరాయతనూజుండు ♦ సరసవచన
పన్నగవరుండు మాధవ ♦ ప్రభువరుండు॥ 44.

గురవరాడేంద్రునకున్ = గురవరాయప్రభువునకున్, భద్రాంబికయును, లచ్చమాంబ, అనఁగన్ = అనునట్టి, ఇరువురుసతులు = ఇద్దఱు భార్యలు, కలరు = ఉండిరి. అందున్ = వారిలో, అగ్రమహిషికిన్ = పెద్దభార్యకున్ (ని) కృతాభిషేకామహిషీ భోగిన్యాన్యాస్నపత్నీయః (అ) మాధవప్రభుఁడు, లక్ష్మీపతి, రామరాయఁడు, అనఁగన్ = అనునట్టి, ముగ్వురు, నందనుల్ = ముగ్గురుతనయులు, కల్గిరి = జన్మించిరి, ఆద్వితీయద్వితీయకున్ = ఆ రెండవ భార్యకున్, సీతన్న, అనఁగన్, సుతుఁడు = పుత్త్రుఁడు, కల్గెన్ = పుట్టెను, అందున్ = ఆ పుత్త్రులలో, అగ్రజుండు = పెద్దవాఁడు, గురవరాయతనూజుండు = గురవప్రభుపుత్త్రుఁడును, (అగు) మాధవప్రభువరుండు, మానధనుఁడు = చిత్తౌన్నత్యమే సొమ్ముగ గలవాఁడును, సరసవచనపన్నగవరుండు = మనోహర మైన మాటలచేత శేషుఁడును, వాగ్ధోరణిచే శేషుం బోలినవాఁడని యర్థము.

పాండవాగ్రజుఁడట్లుగన్ = ధర్మరాజువలె, సత్య......హితుఁడు ; సత్య = నిజముతోడను, ధర్మ = సత్కర్మములతోడను, క్షమ = ఓరుపుతోడను, సహితుఁడు = కూడినవాఁడును, అగుచున్, అవనిన్ = పుడమియందున్, కలపద్మనాయకులందున్ = ఉన్న వెలమవారియందున్, నిరుపమానవిఖ్యాతిన్ = సాటిలేని ప్రసిద్ధితోన్, అలరారెన్ = ప్రకాశించెను.

చ॥ అతనికి రంగమాంబకుఁ గు ♦ లాద్రులరీతి జనించి రాత్మజుల్
స్తుతమతి గుర్వశౌరియు య ♦ శోనిధి తిర్మలరాయఁ డార్యస
మ్మతుఁ డగువెంగళన్న నృప ♦ మాన్యుఁడు రామవిభుండు తిర్మల
క్షితిపతి వేంకటప్రభుఁడు ♦ శ్రీనిధి తిమ్మనృపాలమౌళియున్॥ 45.

అతనికిన్ = ఆమాధవరాయనికిని, రంగమాంబకున్, స్తుతమతి = స్తోత్రము చేయఁబడినబుద్ధిగల, గుర్వశౌరియున్, యశోనిధి = కీర్తికిస్థానము (అగు) తిర్మలరా

యుఁడు, ఆర్యసమ్మతుఁడు = పెద్దల కనుకూలుఁడు, అగు వెంగళన్న, నృపమాన్యుఁడు = రాజులకుం బూజ్యుఁడు, (అగు) రామవిభుండు, తిర్మలక్షితిపతి, వేంకటప్రభుఁడు, శ్రీనిధి = లక్ష్మికి వాసస్థానమైన, తిమ్మనృపాలమౌళియున్ = తిమ్మరాయశ్రేష్ఠుఁడును, ఆత్మజుల్ = పుత్త్రులు, కులాద్రులరీతిన్ = కులపర్వతములరీతిం బోలినరీతి చేతను, (కులాద్రులువలె ననియర్థము.) జనించిరి = పుట్టిరి.

గీ॥ అలఘువిభవుఁడు తెనుఁగురా ♦ యనికుమారు
లందు సౌందర్యవిజితార ♦ విందబాణుఁ
డగుచు నకలంకకీర్తిచే ♦ నతిశయిల్లె
మాధవనిభుండు మాధవ ♦ క్ష్మావిభుండు॥ 46.

తెనుంగురాయనికుమారులందున్, మాధవనిభుండు = విష్ణువుతో సదృశుఁడు, మాధవక్ష్మావిభుండు = మాధవభూపాలుఁడు, అలఘువిభవుఁడు = గొప్పసంపద గలవాఁడును, సౌం—ణుఁడు = సౌందర్య = చక్కఁదనమున, విజిత = ఓడింపఁబడిన, అరవిందబాణుఁడు = మన్మథుఁడు గలవాఁడును, (అరవిందబాణుఁడు = తామరపూవులు బాణములుగాఁ గలవాఁడు) (ని) అరవిందమశోకంచ చూతంచ నవమల్లికా నీలోత్పలం చపంచైతే పంచబాణస్య సాయకాః॥ (ఆ) అగుచున్, అకలంకకీర్తిచేన్ = స్వచ్ఛమైనకీర్తిచేన్, అతిశయిల్లెన్ = గొప్పవాఁడయ్యెను.

సీ॥ నాఁడుగా పెనుఁబాఁప ♦ ఱేఁడు దాఁ దలయెత్తి
నిజభోగినీభోగ ♦ నిష్ఠుఁ డయ్యె
నాఁడుగా దిక్కరీం ♦ ద్రంబు లిచ్ఛారీతి
నలవశానుగతిచే ♦ మెలఁగుచుండె
నాఁడుగా కూర్మితోఁ ♦ గ్రీడావినోదంబు
గైకొనియెను వృద్ధ ♦ కమఠవిభుఁడు
నాఁడుగా కిటిరాజు ♦ పోఁడిమిఁ దనప్రియు
రాలితో సుఖలీలఁ ♦ దేలుచుండె
ధర్మపరిపాలనమున సం ♦ తసము గలిగి
తనదుభుజపీఠమున వసుం ♦ ధర వహించి

తెనుఁగురాయనిమాధవా ♦ వనివిభుండు
దృఢబలపరాక్రమోన్నతి ♦ నేలుచుండ॥ 47.

తెనుంగురాయనిమాధవావనివిభుండు = తెనుఁగురాయనికిం బుత్త్రుఁడైనమాధవభూపాలుఁడు, తనదుభుజపీఠమునన్ = తనబాహువనుపీఁటయందున్, వసుంధరన్ = భూమిని, వహించి = ధరించి, ధర్మపరిపాలనమునన్ = న్యాయపరిపాలనచేతను, సంతసము = సంతోషము, కలిగి = పొంది, దృఢ......న్నతిన్; దృఢ = అధికమైన, బల = శక్తిచేతనును, పరాక్రమ = శౌర్యముయొక్క, ఉన్నతిన్ = ఆధిక్యముచేతను, ఏలుచుండన్ = (భూమిని) పాలించుచుండఁగాన్, నాఁడుగా = ఆయన రాజైయున్నపుడే కదా, పెనుఁబాఁపఁడు = గొప్పవాఁడగుసర్పరాజు, తాన్ = తాను, తలయెత్తి = శిరసునెత్తి, మున్ను బరువుండుటచే శిరసునెత్తవలనులేదయ్యె. ఇప్పుడది లేదు గావున నెత్తెననిభావము. నిజ...ష్ఠుఁడు = నిజ = తనవారగు, భోగినీ = నాగకాంతలతోడి, భోగనిష్ఠుఁడు = సుఖమునొందుటయందు నాసక్తిగలవాఁడు, అయ్యెన్; నాఁడుగా = అప్పుఁడే కదా, దిక్కరీంద్రంబులు = దిక్కుల నుండు నేనుఁగులు, శ్లో॥ ఐరావతఃపుండరీకోవామనఃకుముదోంజనః పుష్పదంతస్సార్వభౌమస్సుప్రతీకశ్చదిగ్గజాః॥ అ. ఇచ్ఛారీతిన్ = కోరికకుం దగినట్టిరీతిచేత, వశానుగతిచేన్ = వశ = ఆఁడేనుఁగులయొక్క (ని) కరిణీధేనుకావశా (అ) అనుగతిచేన్ = అనుసరించి పోవుటచేన్, మెలఁగుచుండెన్ = విహరించుచుండెను. నాఁడుగా = ఆకాలముననే కదా, వృద్ధకమఠవిభుఁడు = ముదుసలితామేటిఱేఁడు, కూర్మితోన్ = భార్యతోన్, (ఇష్టముతో ననియు నర్థము.) కూర్మశబ్దముమీఁద స్త్రీత్వవివక్షయందు జీప్రత్యయము రాఁగాఁ గూర్మీ యనియును హ్రస్వము రాఁగాఁ గూర్మి యనియు నిష్పన్నమయ్యె. క్రీడావినోదంబు = విహారమందలి వేడుకను, కైకొనియెన్ = పొందెను. నాఁడుగా = ఆకాలమందే, కిటిరాజు = ఆదివరాహమూర్తి, తనప్రియురాలితోన్ = తనభార్యతో, పోఁడిమిన్ = చక్కదనముతో, సుఖలీలన్ = సుఖమైనక్రీడచేతను, తేలుచుండెన్ = తృప్తినొందుచుండెను.

శేషుఁడు నాదికూర్మము దిగ్గజములు మొదలగునవి భూమిని మోయుచుండె నని పురాణములు చెప్పుచున్నవి. కాఁబట్టి యవి యెల్లకాలము భూమిని వహించుటచే సుఖము చెందుట కవకాశము లేదయ్యె. ఇప్పు డీమాధవరాయప్రభువు భూమండలమును దనభుజముమీఁద ధరించుటచే మున్ను భూమిని వహించినవియెల్ల విశ్రాంతి గలిగి సుఖము నొందుచుండె ననితాత్పర్యము. ఈప్రభు వెల్లవారికి సుఖము గలుగునట్లు తన బాహుబలమున భూమి నార్జించి న్యాయమునఁ బాలించె ననిఫలితము.

క॥ చటులతరవిజయధాటీ
పటుపటహధమన్నినాద ♦ పరికంపితది
క్తటకుటిలారిబలుఁడు వేం
కటపతిరాయఁడు దనర్చు ♦ ఘనవిక్రముఁడై॥ 48.

చటుల......బలుండు, చటులతర = మిక్కిలివడిగల, విజయ = జయార్థమైన, ధాటీ = దాడియందలి, పటు = దృఢమైన, పటహ = తప్పెటలయొక్క, ధమన్నినాద = ధమధమలాడుచున్న ధ్వనిచేతను, పరికంపిత = వణకింపఁబడిన, దిక్తట = దిక్కులయందలి, కుటిల = చెడుస్వభావముగల, అరిబలుఁడు = శత్రువులయొక్క సైన్యములు గలవాఁడు, (అగు) వేంకటపతిరాయఁడు, ఘనవిక్రముఁడై = ఎక్కువ పరాక్రమము గలవాఁడై, తనర్చున్ = ప్రకాశించును.

క॥ క్రొన్నెలకన్నను బున్నమ
వెన్నెలకన్నను శరాళి ♦ వెన్నెలకన్నన్
వన్నెలఁ జెన్నలరారెం
జిన్నారాయాగ్రగణ్యు ♦ చిరకీర్తి ధరన్॥ 49.

చిన్నారాయాగ్రగణ్యుచిరకీర్తి = శ్రేష్ఠుఁడైన చిన్నారాయనియొక్క శాశ్వతమైన పొగడ్త, ధరన్ = భూమియందున్, క్రొన్నెలకన్నను = క్రొత్త కప్పురముకంటెను, పున్నమవెన్నెలకన్నను = పున్నమనాఁటి చంద్రకాంతికంటెను, శరాళివెన్నెలకన్నన్ = తెల్లగుంపులయొక్క పువ్వులకంటెనును, వన్నెలన్ = (తెల్లని) కాంతులతోన్, చెన్నలరారెన్ = ప్రకాశించెను. (వన్నెలచెన్ను = (తెల్లని) కాంతులయొక్క యందముచేతను. తృతీయార్థమునఁ బ్రథమ. అలరారెన్ = ప్రకాశించె ననియైన చెప్పం దగు.)

గీ॥ పద్మనాయకసత్కులా ♦ భరణ మగుచు
నిలబుధులఁ బ్రోచి ఖలపఙ్క్తి ♦ గలమదంబు
డిందుపడఁ దు్రించి భూజనా ♦ నంద మొనయ
రామవిభులీల నేలె నా ♦ రామవిభుఁడు॥ 50.

ఆరామవిభుఁడు = ఆచిన్నారాయనితమ్ముఁ డగు రామచంద్రప్రభువు, పద్మనాయకసత్కులాభరణము = వెలమవారిది యగుమంచివంశమున కలంకారము, అగుచుక్, బుధులక్ = విద్వాంసులను, ప్రోచి = రక్షించి, ఖలపఙ్క్తి = దుర్జనసముదాయమున, కలమదంబు = ఉన్న గర్వము, డిందుపడక్ = పోవునట్లు, త్రుంచి = సంహరించి, భూజనానందము = భూమియందలి జనులసంతోషము, ఎనయక్ = అభివృద్ధి పొందఁగా, రామవిభులీలక్ = దశరథపుత్త్రుఁ డగు రామునివిలాసము వంటివిలాసముతో, ఇలక్ = భూమిని, ఏలెక్ = పాలించెను; ఇందు రామునివిలాసము వంటివిలాసముతోఁ బాలించె నని చెప్పుటచేఁ బద్మనాయకాదిపదములు శ్లేషచే రామునకు నన్వయించును.

(రాముఁడు) పద్మనాయకసత్కులాభరణము = సూర్యవంశమున కలంకారము, అగుచుక్, బుధులక్ = దేవతలను, ప్రోచి = రక్షించి, (ని) ఙ్ఞాత్పచాంద్రిసుధాబుధాః (అ) ఖలపఙ్క్తిగలమదంబు = ఖల = జనస్థానవాసి యగు రావణుని సేనానాయకుఁ డైనఖరుఁ డను రాక్షసునియొక్కయు, (ఇచ్చట ర, ల, ల క భేదము.) పఙ్క్తిగళ = రావణునియొక్కయు, మదంబు = గర్వము, డిందుపడక్ = అణఁగునట్లు, త్రుంచి = వారిద్దఱను సంహరించి, భూజన్ = సీతను, ఆనందము = సంతోషము, ఎనయన్ = పొందుచుండఁగా,

ఇలన్ = భూమిని, ఏలెన్ = పాలించెను.

మున్ను సూర్యవంశాలంకారుఁ డై దేవతల రక్షింప ఖరుఁడు రావణుఁడు మొదలగురక్కసులం జంపి సీత కానంద మతిశయింపఁగా రామవిభుఁడు భూమిం బాలించెను. ఈరామవిభుఁడును వెలమవారికులమున కలంకారమై విద్వాంసుల రక్షించి భూమిజనులకు సంతోషము గల్గ రామునిలీలతోఁ బాలించె ననితాత్పర్యము.

శ్లేషాలంకారము.

47 వ పద్యమునం జెప్పఁబడినచంద్రశౌరియే యిచట రామశౌరియని చెప్పఁ బడెను. ముందుపద్యమునఁ జెప్పఁబడురామచంద్రశౌరియు నీయనయె. కావున వెనుకటి చంద్రశబ్దము నిచట రామశబ్దమును గూడ నామైకదేశన్యాయమున రామచంద్రశౌరినే చెప్పుచున్న వని సందర్భమున గ్రహింపం దగును.

క॥ ఆరామచంద్రరాయధ
రారమణుని దేవి యింది ♦ రాదేవి యనం
గా రుచిరరూపసంపదు

దారగుణకదంబ తిమ్మ ♦ మాంబ చెలంగున్॥ 51.

ఆరామ... దేవి = పైనఁజెప్పఁబడినరామచంద్రభూపాలునిభార్యయు, రుచి... కదంబ, రుచిర = మనోహరమైన, రూపసంపత్ = ఎక్కువచక్కఁదనమును, ఉదార గుణకదంబ = గొప్పగుణములసముదాయమును గలదియు (అగు) తిమ్మాంబ, ఇందిరా దేవియనంగా = లక్ష్మీదేవివలె, చెలంగున్ = ప్రకాశించును.

మ॥ నిరతంబుం గులదైవతం బనుచుఁ గుం ♦ తీమాధవుం గొల్చి సు
స్థిరతం బీఠపురాధిరాజ్యవిలస ♦ త్సింహాసనాధ్యాసియై
కరముల్ మోడ్చుచు మన్నెపుందొరలవ ♦ ర్గంబాజ్ఞలో వర్తిలన్
సిరితో నేలెఁ దెనుంగురాయసుతుఁ డౌ ♦ శ్రీజగ్గరాయం డిలన్॥ 52.

తెనుంగురాయసుతుఁడు = తెనుంగురాయప్రభునికుమారుఁడు, ఔ శ్రీజగ్గరాయండు, నిరతంబు = ఆసక్తిగలుగునట్లు, కులదైవతంబు = వంశపరంపరచేఁ బూజింపఁబడు దైవము, అనుచున్, కుంతీమాధవున్ = పీఠికాపురమునందలి కుంతిమాధవస్వామిని, (ఈ స్వామి కుంతి యనునింతిచేఁ బ్రతిష్ఠితుఁడు గాన నీపేరు గలిగె నందురు.) కొల్చి = సేవించి, సుస్థిరతన్ = మిక్కిలిస్థైర్యముతో, పీఠ.....ధ్యాసియై, పీఠపుర = పీఠికాపురసంబంధమైన, అధి = అధికమైన, రాజ్య = ప్రభుత్వముయొక్క, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న, సింహాసన = సింగపుంగద్దెను, అధ్యాసియై = ఎక్కినవాఁడై, మన్నెపుందొరలవర్గంబు = (సన్మానించి తా నిచ్చినభూభాగముల ననుభవించువారిసముదాయము.) కరములు = హస్తములను, మోడ్చుచున్ = ముకుళించుచున్, దోసి లొగ్గి యనియర్థము. ఆజ్ఞలోన్ = (తన) ఆనతియందు, వర్తిలన్ = మెలఁగుచుండఁగాను, సిరితోన్ = సంపదతో, ఇలన్ = భూమిని, ఏలెన్ = పాలించెను.

సీ॥ అలికాక్షుకను వెచ్చ ♦ నంటనిరతిరాజు
గురుశాప మొందని ♦ కువలయాప్తుఁ
డనిలోనఁ దొడరి బాం ♦ కనిధర్మజుం డబ్ధి
లోన మునుఁగనిమం ♦ థానశిఖరి
కుండమార్పుగ నిచ్చు ♦ కొనని కానీనుండు
బంధనం బొందని ♦ సింధురాజు

స్వారాజ్యభోగంబు ♦ పాయనిసురభర్త
పండభావంబు గాం ♦ చనికిరీటి
చారురూపకళాసత్య ♦ ధీరభావ
వితరణగభీరతాభోగ ♦ విక్రమముల
నీతఁ డన భూతలమున వి ♦ ఖ్యాతిఁ గాంచెఁ
దెనుఁగురాయనికృష్ణరా ♦ యనృపవరాళి॥ 53.

తెనుఁగురాయనికృష్ణరాయనృపవరాళి = తెనుఁగురాయనిసమాసుఁ డగుకృష్ణరాయప్రభుశ్రేష్ఠుఁడు, చారు......విక్రమములన్ = చారురూప = సుందర మైనయాకారముచేతను, కళా = విద్యలచేతను, సత్య = నిజము (పల్కుట) చేతను, ధీరభావ = బుద్ధిస్థైర్యముచేతను, వితరణ = దానముచేతను, గంభీరత = గాంభీర్యముచేతనుు, (సుఖదుఃఖములం దెలుపువికారములు లేకుండుట) భోగ = సుఖానుభవముచేతను, విక్రమములన్ = పరాక్రమముచేతను, ఈతఁడు = ఈకృష్ణరాయప్రభువు, (వరుసగా) అలికాక్షునకు వెచ్చన్ = శివునికంటె వెట్టను, అంటనిరతిరాజు = స్పృశింపనిమన్మథుఁడును, గురుశాపము = ఒజ్జ యైనబృహస్పతివలనిశాపమును, ఒందనికువలయాప్తుఁడు = పొందనిచంద్రుఁడును, అనిలోవన్ = యుద్ధమునందున్, తొడరి = యత్నించి, బొంకనిధర్మజుండు = అనృతమాడని ధర్మరాజును, అబ్ధిలోన్ = సాగరమునందున్, మునుఁగనిమంథానశిఖరి = మునుఁగనికవ్వపుఁగొండయు, కుండమార్పుగన్ = ఒకటిఁ బుచ్చికొని మఱియొక టిచ్చుట యగునట్లు, ఇచ్చుకొననికానీనుండు = దానముచేయని కర్ణుఁడును, (కన్నెకొడుకు కానీనుఁడు) (ని) కానీనఃకన్యకాజాతః (అ) బంధనంబు = కట్టును, (సేతువు) ఒందనిసింధురాజు = పొందనిసముద్రుఁడు, స్వారాజ్యభోగంబు = స్వర్గసంబంధమైన సుఖమును, పాయనిసురభర్త = విడువనియింద్రుఁడు, పండభావంబు = నపుంసకత్వమును, కాంచనికిరీటి = అనుభవింపనియర్జునుఁడును, అనన్ = అనునట్లు, భూతలంబునన్ = భూమియందు, ప్రఖ్యాతిన్ = ప్రసిద్ధిని, కాంచెన్ = పొందెను.

మన్మథుఁడు మిగులఁజక్కనివాఁడ కాని మున్ను దేవతలప్రార్థనచే నీశ్వరునకుఁ బార్వతిం గూర్ప యత్నించి నపు డాయననేత్రాగ్నిచేఁ గాల్పఁబడెను. చంద్రునకుఁ గళాసమృద్ధి కలదు; గాని యొకనిమిత్తముచేఁ గురుశాపము నొందెను. ధర్మరాజు సత్యము పల్కువాఁడ కాని యుద్ధమున నొకపుడు గురునితో ననృత మాడెను. మందరపర్వతము స్థిరమైనదే కాని సముద్రమును మథించు నపు డది మునిఁగెను. దానము

నం గర్ణుఁడు మిగులఁ బ్రసిద్ధుఁడె కాని యింద్రునకుం గవచకుండలము లిచ్చినపుడు దా తనివలన శక్తింగొని మఱి యిచ్చెను. సముద్రుఁడు మిగుల గంభీరుఁడు; (అతనిలోతు నేవారు నెఱుఁగ రనిభావము.) గానిలంకాప్రయాణమున రామునిచే బంధింపఁబడెను. ఇంద్రుఁడు మిగుల సుఖానుభవము గలవాఁడె కాని వృత్రాసురుని జంపినపుడు స్వర్గపదమునుండి భ్రష్టుఁ డాయెను. అర్జునుఁడు మిగులఁ బరాక్రమవంతుఁ డైనను స్వర్గమున నున్నపు డూర్వసి యిచ్చినశాపమునఁ గొంతకాలము నపుంసకుఁ డయ్యెను. ఇట్లు పైవారియందు గుణములు దోషములు కలసి యుండెను. మన్మథుఁడు మొదలగువారియందుఁ గలచక్కఁదనము మొదలగునవి యీరాజునందును గలవు; గాని వారియందుఁ గలదోషములు లేవని తాత్పర్యము.

ఇందు రాజునకును మన్మథుఁడు మొదలగువారికిని జక్కఁదనము మొదలగువానిచే సామ్యమును, శివునికంటిమంట నంటుమి మొదలైనవానిచే వైలక్షణ్యమును స్ఫుటమయ్యెం గాన వ్యతిరేకాలంకారము.

గీ॥ అమరఝరి నిందునందుల ♦ నపహసించె
రహిఁ దెనుఁగురాయసుతుఁ డగు ♦ రంగశాయి
నరవరునికీర్తి తద్ధైర్య ♦ గరిమ గెలిచె
నవివరము తత్ప్రతాప మ ♦ య్యవినిమించె॥ 54.

తెనుంగురాయసుతుఁడు = తెనుంగురాయనికనిష్ఠపుత్రుఁడు, అగురంగశాయినరవరునికీర్తి = అంగురంగరాయప్రభువుయొక్కయశము, అమరఝరిఁ = ఆకాశగంగను, ఇందునందులఁ = చంద్రునిని, (శివునివాహనమైన) వృషభమునును, రహిఁ = బాగుగాను, గెలిచెఁ = జయించెను. (మిగులస్వచ్ఛమైనకీర్తి గలవాఁ డనియర్థము.) తద్ధైర్యగరిమ = ఆయనధైర్యముయొక్కగొప్పతనము, అవివరముఁ = (పర్వతములలో శ్రేష్ఠమైనదానిని) మేరుపర్వతమునను, తత్ప్రతాపము = ఆయనతేజము, అయ్యవిఁ = (ఆ + అవి అయ్యవి) ప్రసిద్ధుఁ డగుసూర్యునిని, మించెఁ = అతిశయించెను. (ని) అవయశ్శైలమేషార్కాః (అ) (ధైర్యముచే మేరువును, ప్రతాపముచే సూర్యుని నీప్రభువు జయించె ననియర్థము.)

క॥ వారలలోపల నగ్రిజుఁ
డై రాజిలుచున్నమాధ ♦ వాధిపునకుఁ దే

వేరులు సిరిధరణియుఁబలె
నైరొగి జానకియుఁ గోన ♦ మాంబామణియున్॥ 55.

వారలలోపలన్ = పైఁజెప్పినతెనుఁగురాయనిపుత్త్రులలో, అగ్రజుఁడు = పెద్దవాఁడు, ఐ, రాజిలుచున్నమాధవాధిపునకున్ = ప్రకాశించుమాధవరాయప్రభువునకు, (మాధవాధిపునకున్ = విష్ణునకున్) సిరిధరణియుఁబలెన్ = లక్ష్మీదేవివలెను, భూదేవి వలెను, జానకియున్, కోనమాంబామణియున్, దేవేరులు = భార్యలు, ఒగిన్ = క్రమముగా, ఐరి;

ఉపమాలంకారము.

చ॥ అతనికి జానకీతరుణి ♦ యందు జనించెఁ దెనుంగురాయభూ
పతి రహిఁ గోనమాంబ యను ♦ భామినియందు జనార్దనాహ్వయ
క్షితిపతి పుట్టె నందుఁ జిర ♦ కీర్తియు సద్విజదైవభక్తియ
ద్భుతభుజశక్తి ధర్మరతిఁ ♦ బూనెఁ దెనుంగునృపాలుఁ డున్నతిన్॥

అతనికిన్ = ఆమాధవరాయప్రభువునకున్, జానకీతరుణియందున్ = జానకి యను భార్యయందున్, రహిన్ = బాగుగాను, తెనుంగురాయభూపతి, జనించెన్ = పుట్టెను. కోనమాంబ యనుభామినియందున్ = కోనమ్మ యనుభార్యయందున్, జనార్దనాహ్వయక్షితిపతి = జనార్దనుఁ డను పేరు గలప్రభువు, పుట్టెన్; అందున్ = ఆయిద్దఱిలోన్, తెనుంగునృపాలుఁడు, చిరకీర్తియున్ = స్థిరమైన పొగడికయును, సద్విజదైవభక్తి = మంచిబ్రాహ్మణులందు దేవతలందు ననురాగమును, అద్భుతభుజశక్తి = ఆశ్చర్యకరమైన బాహుబలమును, ధర్మరతిన్ = సత్కార్యములయం దాసక్తిని, ఉన్నతిన్ = గొప్పతనముతో, పూనెన్ = ధరించెను.

ఆమాధవరాయనికిఁ బెద్దభార్యయం దొకకొమరుఁడును రెండవభార్యయం దొక కొమరుఁడును గలిగిరనియు నందుఁ బెద్దకుమారుఁడు కీర్తియు దేవబ్రాహ్మణభక్తియుఁ గల్గి ధర్మాసక్తుఁడై వర్తిల్లె ననియుం దాత్పర్యము.

మ॥ రణకోలాహలగర్జితాహితభటా ♦ భ్రశ్రేణిఝంఝాప్రసా
రణమై వైరిసగంధసింధురధరా ♦ ధ్రధ్వంసదంభోళిజృం
భణమై ద్విడ్దహారాభిమానతిమిర ♦ బ్రధ్నప్రచండోస్రరిం
ఖణమై యొప్పుజనార్దనాధిపభుజా ♦ గ్రస్థోగ్రఖడ్గం బనిన్॥ 57.

జనార్ద...ఖడ్గంబు = జనార్దనాధిప = జనార్దనుఁ డను పేరుగల ప్రభువుయొక్క, భుజాగ్ర = చేతియందు, స్థ = ఉన్న, ఉగ్ర = భయంకరమైన, ఖడ్గంబు = కత్తి, అనిన్ = యుద్ధమునందున్, రణ.....ప్రసారణము; రణ = యుద్ధమునందు, కోలాహల = కేకలనెడు, గర్జిత = ఉఱుములుగల, అహితభట = శత్రుసైనికులనెడు, అభ్ర = మేఘములయొక్క, శ్రేణి = సముదాయమునకున్, ఝంఝాప్రసారణము = గాలియొక్క సంచారము, ఐ, వైరి.....జృంభణము; వైరి = పగవారియొక్క, సగంధ = మదముతోఁగూడిన, సింధుర = గజములనెడు, ధరాధ్ర = పర్వతములయొక్క, ధ్వంస = నాశము చేయుటయందు, దంభోళిజృంభణము = వజ్రాయుధవికాసము, ఐ, ద్విడ్దహ... ఖణమై, ద్విట్ = విరోధులయొక్క, దహర = హృదయమునందలి, అభిమాన = గర్వమనెడు, (బలైశ్వర్యాదులచేఁ దాను గొప్పవాఁడ ననుకొనుట గర్వము) తిమిర = అంధకారమునకు, బ్రధ్న = సూర్యునియొక్క, ప్రచండ = తీక్ష్ణమైన, ఉస్ర = కిరణములయొక్క, రింఖణమై = ప్రసారమై, ఒప్పున్ = ప్రకాశించును.

మాధవరాయనిద్వితీయపుత్త్రుఁ డగుజనార్దనరాయనిఖడ్గము యుద్ధమునందుఁ గేకలనునుఱుములు గలపగవారిబంట్లను వాయువు మేఘములంబోలెఁ దఱిమె ననియును శత్రులమదగజములను వజ్రము కొండలంబోలె నశింపఁజేసె ననియును బగవారిగర్వమును సూర్యకాంతి చీఁకటింబోలె నివారించె ననియుఁ దాత్పర్యము.

ఇందు ఖడ్గమునందు వాయుత్వము మొదలైన వారోపించుటకు శత్రువులయందు మేఘత్వారోపణము మొదలగునవి కారణము లగుటచే మాలారూపమైన పరంపరితరూపకాలంకారము.

క॥ హరిశౌర్యుఁ డాజనార్దన
ధరణీపతి గనియె సుతుల ♦ ధర్మాంబికయం
దురువిభవజిష్ణువిష్ణున్
వరు వేంకటకృష్ణరాయ ♦ వసుధారమణున్॥ 58.

హరిశౌర్యుఁడు = సింహపరాక్రమముగలవాఁడు, (ని) యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాంశువాజిషు శుకాహికపిభేకేషుహరిర్నా కపిలేత్రిషు (అ) ఆజనార్దన ధరణీపతి = ఆజనార్దనప్రభువు, ధర్మాంబికయందున్, ఉరువిభవజిష్ణున్, ఉరువిభవ = గొప్ప యైశ్వర్యముచేతను, జిష్ణున్ = ఇంద్రుని (బోలినవానిని) విష్ణున్ వరున్ = విష్ణురాయనిని, వేంకటకృష్ణరాయవసుధారమణున్ = వేంకటకృష్ణరాయఁ డను పేరు గల పుడమిఱేనినిని, సుతులన్ = కుమారులను, కనియెన్.

క॥ ఆ రామచంద్రరాయ
క్ష్మారమణుఁడు తిమ్మమాంబి ♦ కారత్నమునం
దారూఢయశుని మాధవ
భూరమణుని నారసింహ ♦ భూవిభుఁ గనియెన్॥ 59.

ఆ రామచంద్రరాయక్ష్మారమణుఁడు = ఆరామచంద్రరాయప్రభువు, తిమ్మాంబికారత్నమునందున్ = శ్రేష్ఠురా లగుతిమ్మాంబయందున్, ఆరూఢయశునిన్ = ప్రసిద్ధమైనకీర్తిగల, మాధవభూరమణున్ = మాధవరాయనిని, నరసింహభూవిభున్ = నరసింహరాయనిని, కనియెన్.

సీ॥ రామచంద్రావనీ ♦ రమణున కనుజుఁడై
పరఁగుకృష్ణారాయ ♦ నరవరుండు
సర్వమాంబికయందుఁ ♦ జతురుల వేంకట
రాయవిభుఁ దెనుంగు ♦ రాయఘనుని
గనియె నం దగ్రజుం ♦ డనుపమబలధైర్య
శౌర్యగాంభీర్యసౌం ♦ దర్యకలితుఁ
డగుచు నర్థిజనాళి ♦ కమరభూజంబన
దాతృత్వమహిమ వి ♦ ఖ్యాతిఁ గాంచె
రెండవకుమారుఁ డలరె ను ♦ ద్దండశక్తి
రెండవ కుమారుఁ డనఁగఁ గో ♦ దండముక్త
చండకాండప్రకాండవి ♦ ఖండితారి
మండలుం డిద్ధవైభవా ♦ ఖండలుండు॥ 60.

రామచంద్రావనీరమణునకున్ = రామచంద్రనామము గలప్రభువునకున్, అనుజుఁడు = తమ్ముఁడు, ఐ, పరఁగుకృష్ణారాయనరవరుఁడు = ఒప్పెడుకృష్ణరాయప్రభువు, సర్వమాంబికయందున్, చతురులన్ = నేర్పరులను, వేంకటరాయవిభునిన్, తెనుంగురాయఘనునిన్, కనియెన్; అందున్ = ఆయిద్దఱిలో, అగ్రజుండు = జ్యేష్ఠుఁడు, అనుపమ......కలితుఁడు, అనుపమ = సాటిలేని, బల = శరీరశక్తితోడను, శౌర్య = పరాక్రమముతోడను, గాంభీర్య = గంభీరతతోడను, సౌందర్య = చక్కఁదనముతోడను,

కలితుఁడు = కూడుకొన్నవాఁడు, అగుచున్, అర్థిజనాళికిన్ = యాచకజనసముదాయమునకున్, కల్పభూజంబనన్ = కల్పవృక్షమనునట్లు, దాతృత్వమహిమన్ = దానముయొక్క గొప్పతనముచేన్, విఖ్యాతిన్ = ప్రసిద్ధిని, కాంచెన్ = పొందెను. రెండవకుమారుఁడు, కోదండ......మండలుండు, కోదండ = ధనుస్సునుండి, ముక్త = విడువఁబడిన, చండ = తీక్ష్ణమైన, కాండప్రకాండ = ప్రశస్తమైనబాణములచేతను, విఖండిత = ముక్కలు చేయఁబడిన, అరిమండలుండు = శత్రుసముదాయము గలవాఁడును, ఇద్ధ......ఖండలుండు; ఇద్ధ = దీప్తమైన, వైభవ = సంపదచేత, ఆఖండలుండు = ఇంద్రుఁడును, (ఇంద్రుంబోలినవాఁడనియర్థము.) (అయి) ఉద్దండశక్తిన్ = గొప్పశక్తిచేతను, (శక్తి కుమారస్వామియాయుధమును, శరీరబలమును) రెండవకుమారుఁడనఁగన్ = మఱియొక కుమారస్వామివలె, అలరెన్ = ప్రకాశించెను.

ఉపమాలంకారము.

క॥ ఆరామచంద్రరాయకు
మారులు సమరమున హరికు ♦ మారులు లీలన్
మారులు చిరభూతిం గా
మారులు దానమున రవికు ♦ మారు లరయఁగాన్॥

ఆరామచంద్రరాయకుమారులు, అరయఁగాన్ = ఆలోచింపఁగాన్, సమరమునన్ = పోరియందున్, హరికుమారులు = అర్జునులు; (సింహపుంబిల్ల లనియేని యర్థము) లీలన్ = విలాసములందున్, మారులు = మన్మథులు; చిరభూతిన్ = శాశ్వతైశ్వర్యమునందున్, కామారులు = శివులు; దానమునన్ = ఈవియందున్, రవికుమారులు = కర్ణులు; (అగుదురు) ఉల్లేఖాలంకారము.

వ. అందు

సీ॥ ఉరమందుఁ జేర్పక ♦ చరమాంగమునఁ జేర్చు
కొనునల్లదాసరిఁ ♦ గూడ నేల
బహుమదోన్మత్తతఁ ♦ బ్రబలి మే నెఱుఁగని
యాశాంతకరులస ♦ ఖ్యం బ దేల
పటుభోగినులఁ గూడి ♦ కుటిలవృత్తిఁ జరించు
నలభుజంగాధిపు ♦ చెలిమి యేల

కదలలేక మహాశ్మ ♦ హృదయాప్తి జడతఁగై
కొనునహార్యాళితో ♦ నెనయ నేల
యనుచుఁ గమఠహరిద్విర ♦ దాధినాథ
కులగిరులకూటములు రోసి ♦ లలితరాగ
సుగుణసద్వృత్తవిమలాత్మ ♦ శోభి మాధ
వాధిపుభుజంబున వసించె ♦ నవనికాంత॥ 62.

అవనికాంత = భూమి యనుస్త్రీ, ఉరమునందుఙ్ = భుజమధ్యమునందున్, చేర్పక = కూర్పక, చరమాంగమునఙ్ = వీఁపునందుఙ్, చేర్చుకొనునల్లదాసరిఙ్ = ధరించెడుతాఁబేటి కూనిని, కూడన్ = కలియుట, ఏల = ఎందులకున్, నల్లని దాసరివాని నని యునర్థము. (వక్షమిచ్చి యాలింగనము చేసికొనక వీఁపున నెక్కించుకొనినవానిం గూడినఁ బ్రయోజనము లే దనియర్థము.) ఆదికూర్మము వీఁపున భూమిని ధరించు ననిభావము. బహుమదోన్మత్తతన్ = బహు = అధికమైన, మద = క్రొవ్వనెడు, (గర్వమనియు నర్థము.) ఉన్మత్తతఙ్ = వెఱ్ఱిచేతను, ప్రబలి = అతిశయించి, మేను = శరీరమును, ఎఱుఁగని = తెలియని, ఆశాంతకరుల = దిగ్గజము లనునాశావిఘాతుకులయొక్క, (ఆశ = దిక్కు, కోర్కి.) సఖ్యంబు = చెలిమి, అది = ఆసఖ్యము, ఏఱ = ఎందునకుఙ్, (ఉపయోగించును.) (గర్వముచే నొడలెఱుఁగక యాశానాశము చేయువారిమైత్రివలనం బ్రయోజనము లే దనియర్థము.) మదముచే మే నెఱుఁగక యొక్కెడనే యున్న దిగ్గజములచెలిమి నిష్ప్రయోజన మనిభావము. పటుభోగినులఙ్ = పటు = నేర్పుఁగత్తెలగు, భోగినులఙ్ = నాగకాంత లనెడుభోగస్త్రీలను, (వేశ్యలను) కూడి = కలసికొని, కుటిలవృత్తిఙ్ = వంకరనడక లనెడుచెడునడవడిచేతను, చరించు........ చెలిమి, చరించు = సంచరించెడు, అల = ప్రసిద్ధుఁడైన, భుజంగాధిపు = శేషుఁ డనువిటకానియొక్క, చెలిమి = స్నేహము, ఏల = ఏమి లాభ మిచ్చును. (వేశ్యలం గూడి చెడునడవడి గలవిటకాండ్రచెలిమి కూడ దనియర్థము.) నాగకాంతలం గూడువక్రగతి గలశేషునిచెలిమి యుక్తము గా దనిభావము. కదలలేక = సంచరించుశక్తి లేక, మహాశ్మహృదయాప్తిఙ్ = మహత్ = గొప్పలగు, అశ్మ = రాలవంటి (రాల నెడుననియు నర్థము.) హృదయాప్తిఙ్ = మనసు గలుగుటచేతను, జడతన్ = కదలలేమి యను మొఱకుఁదనమును, కైకొనునహార్యాళితోఙ్ = కైకొను = గ్రహించెడు, అహార్యాళితోఙ్ = పర్వతసముదాయముతోన్, ఎనయన్ = పొందియుండుట, ఏల = ఎందునకు; (కదలఁ

డగినశరీరశక్తి లేనికఠినహృదయు లగుమూర్ఖులనెయ్యము తగ దనియర్థము.) స్థావరము లగుపర్వతములతో సంబంధము తగ దనిభావము. అనుచున్ = ఇట్లూహించుచు, కమఠ......కూటములు = కమఠ = కూర్మముయొక్కయు, హరి = సర్పరాజుయొక్కయు, ద్విరదాధినాథ = ఏనుఁగులయొక్కయు, కులగిరుల = కులపర్వతములయొక్కయు, కూటములు = స్నేహములను, రోసి = విడిచి, లలిత......భుజంబునన్ = లలిత = మనోహరుఁడును, రాగ = ప్రేమచేతను, సుగుణ = మంచిగుణములచేతను, సద్వృత్త = మంచిన డవడిచేతను, విమలాత్మ = నిర్మలమైనమనసుచేతను, శోభి = ప్రకాశించెడు, మాధవాధిపు = మాధవరాయప్రభువుయొక్క, భుజంబునన్ = భుజమునందున్, వసించెన్ = నిల్చెను.

కూర్మము రాగిల్లక విముఖమయ్యెను. (ఆశాంతకరు లాశాంతకరులు. దిగ్గజము లాశావిఘాతము చేయునవి.) శేషుఁడు కుటిలవృత్తి కలవాఁడు. పర్వతములు మిగుల గఠినములు. కావున భూవనిత వానినెయ్యమును రోసి తనయందు రాగము, మంచిగుణములు, సత్ప్రవర్తనము, మంచిమనసుఁ గలమనోహరుఁ డైనయీరాజుయొక్క చేతియందు వసించె ననితాత్పర్యము.

శ్లిష్టరూపకానుప్రాణితవ్యతిరేకాలంకారము.

క॥ సరసాలంకారధ్వని
భరితాంధ్రవచోవిలాస ♦ వాసవదత్తా
పరిణయకృతికిం బతియై
వరకీర్తి వహించె మాధవ ♦ ప్రభుఁ డుర్విన్॥ 63.

మాధవప్రభుఁడు, సరసా......కృతికిన్ = సరస = శృంగారాదిరసములతోడను, అలంకార = ఉపమాద్యలంకారములతోడను, ధ్వని = వ్యంగ్యార్థముతోడను, భరిత = నింపఁబడిన, ఆంధ్రవచోవిలాస = తెలుఁగుపదములసొగసుగల, వాసవదత్తాపరిణయకృతికిన్ = వాసవదత్తాపరిణయ మనుగ్రంథమునకున్, పతియై = నాయకుఁడై, ఉర్విన్ = భూమియందున్, వరకీర్తిన్ = మంచియశమును, వహించెన్ = సంపాదించెను.

ఈప్రభువు సంస్కృతమున సుబంధు వనుకవి రచించినవాసవదత్త (వాసవదత్త యనుస్త్రీయొక్కవివాహాదులను వర్ణించుప్రబంధము.) యనుగద్యకావ్యమును దెనిఁగింపఁ జేసి దానికిం గృతినాయకుఁ డయ్యె ననియర్థము.

చ॥ లలి మెఱుఁ గొప్పుకొప్పు చప ♦ లాలతఁ గెల్వఁగ నోపురూపు మేల్
చెలువముఁ బూనుకౌను గడుఁ ♦ జెన్నగుకన్నులు దూపుఁజూపులుం
గలిగి లసద్గుణంబు నెసఁ ♦ గన్ నరసింహనృపాలుమూఁపునం
దలరుధనుర్మతల్లిక భు ♦ జాశ్రిత యౌజయలక్ష్మికైవడిన్॥ 64.

ధనుర్మతల్లిక = శ్రేష్ఠమైనధనువు, (ని) మతల్లికామచర్చికాప్రకాండముద్ఘతల్లజౌ (అ) మెఱుఁగొప్పుకొప్పు = (తళతళలాడుకాంతిచే) మనోహర మగునగ్రభాగ మనెడుకేశపాశమును, (ని) కొప్పనఁ దగుఁజూపాగ్రము నొప్పగుధమ్మిల్లమును ఆం. స. చపలాలతన్ = మెఱుపుఁదీవను, గెల్వఁగన్ = జయించుటకు, ఓపురూపు = తగినయాకారమును, ఇచట వృద్ధధూర్తాదిశబ్దము లకారాంతము లయ్యును దెలుఁగున నుకారాంతములుగ సైతము వ్యవహరింపఁ బడునని యాథర్వణుఁడు చెప్పుటచే రూప శబ్ద ముకారాంత మయ్యెను.

మేల్ చెలువమున్ = ఎక్కువ యందమును, పూనుకౌను = ధరించువింటినడు మనెడునడుమును, కడున్ = మిక్కిలి, చెన్నగుకన్నులు = మనోహరము లగుగనుపులక్రిందిగుంట లనెడునేత్రములును, తూపుఁజూపులున్ = బాణము లనెడుదృష్టిప్రసారములను, కలిగి = పొంది, కలుగుధాతు విట సకర్మకము. లసద్గుణంబును = ప్రకాశించునారి యనుసద్గుణము, ఎసఁగన్ = శోభిల్లఁగాను, భుజా.....కైవడిన్ = భుజాశ్రిత = బాహుపరాక్రమము నాశ్రయించినది, ఔజయలక్ష్మికైవడిన్ = అగుజయలక్ష్మివలె, నరసింహనృపాలుమూఁపునందున్ = నరసింహప్రభునిబుజమునందు, అలరున్ = ప్రకాశించును. శ్లిష్టరూపకాలంకారము.

జయలక్ష్మి యాయనబాహుపరాక్రమము నాశ్రయించి యాయనయొద్ద నుండె ననియును దానికి మూలమైనధనువు పరాక్రమముం దెలుపుచు బుజమున వ్రేలుచుండె ననియుం దాత్పర్యము.

చ॥ అతులితధైర్యమేరునగ ♦ మై జనియించె నృసింహశౌరికిన్
వితతయశోధురంధరుఁడు ♦ వేంకటరాయఁడు శౌర్యసూర్యసం
హృతకితవాహితప్రతత ♦ హృత్కుహరాంచదఖర్వగర్వగా
ఢతమతమస్సమాజుఁడు దృ ♦ ఢప్రతిభుం డతఁ డేలె ధారుణిన్॥

నృసింహశౌరికిన్ = మీఁదటినరసింహప్రభువునకున్, వితతయశోధురంధరుఁడు, వితత = అంతటనువ్యాప్తమైన, యశః = కీర్తియొక్క, ధురంధరుఁడు = భారమును వహించినవాఁడు, కీర్తిమంతుఁ డనియర్థము. వేంకటరాయఁడు, అతులి.....నగమై = అతులిత = సాటిలేని, ధైర్య = ధీరతచేత (మనస్థైర్యముచేత) మేరునగమై= మేరుపర్వతమై, జనించెన్ = పుట్టెను. శౌర్య.....స్సమాజుఁడు, శౌర్య = పరాక్రమమనెడు, సూర్య = సూర్యునిచే, సంహృత = నశింపఁజేయఁబడిన, కితవ = కపటులగు, అహిత = శత్రువులయొక్క, ప్రతత = అధికమైన, హృత్కుహర = హృదయగుహయందు, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, అఖర్వ = విస్తారమైన, గర్వ = దర్పమనెడు, గాఢతమ= మిక్కిలిదట్టమైన, తమస్సమాజుఁడు = చీఁకట్లసముదాయము గలవాఁడు, (సూర్యుఁ డంధకారముం బోఁగొట్టునట్లీరాజు శత్రువులగర్వముం బోఁగొట్టు ననిభావము.) దృఢప్రతిభుండు= ఎక్కువ ప్రజ్ఞగలవాఁడును, (అగు) అతఁడు = ఆ వేంకటరాయఁడు, ధారుణిన్ = భూమిని, ఏలెన్ = (తండ్రియనంతరము) పాలించెను. రూపకాలంకారము.

సీ॥ ఆతం డపుత్త్రకుం ♦ డగుట నప్పిమ్మటఁ
దత్పితామహుఁపిన ♦ తండ్రి యైన
పూర్వోక్తనరసింహ ♦ భూవిభునకు ద్వితీ
యాత్మజుం డైనసీ ♦ లాద్రినృపుని
రెండవపుత్త్రుండు ♦ పండితమిత్త్రుండు
దండితశత్త్రుం డ ♦ ఖండశౌర్యుఁ
డఖిలార్థిజనులకు ♦ నమరభూరుహనిభుం
డనుపమవిభవుండు ♦ వినుతధైర్యుఁ
డగుచు ధర్మార్థకామంబు ♦ లతిశయింపఁ
బ్రజలు సుఖియింప విబుధ ♦ వర్గము నుతింపఁ
జెనఁటులు చలింప రాజ్యపా ♦ లన మొనర్చె
హరినిభుం డౌర! బుచ్చనా ♦ హ్వయవిభుండు॥ 66.

ఆతండు = వేంకటరాయప్రభువు, అపుత్త్రకుండు = కొమరులులేనివాఁడు, అగుటన్ = కావుటచేత, అప్పిమ్మటన్ = అతనియనంతరకాలమున, తత్పితామహుఁపినతండ్రి= ఆతనితాతతండ్రికిందమ్ముఁడు, ఐనపూర్వోక్తనరసింహభూవిభునకున్ = మునుపుచెప్పఁబడినరసింహప్రభువునకు, ముప్పదిరెండవ

పద్యమునం జెప్పఁబడిన నగసింహప్రభునకున్, ద్వితీయాత్మజుండు = రెండవపుత్త్రుఁడు, ఐననీలాద్రినృపుని రెండవపుత్త్రుండు = నలువదియాఱవపద్యమునం జెప్పఁబడిననీలాద్రిప్రభువునకు రెండవకుమారుఁడు, బుచ్చనాహ్వయవిభుండు = బుచ్చన యను పేరుగలప్రభువు, పండితమిత్త్రుండు = విద్వాంసులకు నెయ్యుఁడును, దండితశత్త్రుండు = శిక్షింపఁబడినశత్త్రువులు గలవాఁడు, (ఎవ్వనిచే శత్త్రులు దండితులో యతఁడు దండితశత్త్రుఁడు.) అఖండశౌర్యుఁడు = అధికమైన పరాక్రమము కలవాఁడును, (ఎవ్వని కఖండమైన శౌర్యము కలదో యతఁ డఖండశౌర్యుఁడు.) అఖిలార్థిజనులకున్ = ఎల్లయాచకులకును, అమరభూరుహనిభుండు = కల్పవృక్షముతో సమానుఁడును, (అమర = దేవతలయొక్క, భూరుహము = వృక్షము.) హరినిభుండు = విష్ణుతోఁ దుల్యుఁడును, అనుపమనిధివుండు = సాటిలేనిధనము గలవాఁడును, వినుతధైర్యుఁడు = స్తుతింపఁబడినధైర్యము గలవాఁడును, అగుచున్, ధర్మార్థకామంబులు = త్రివర్గము, అతిశయింపన్ = వృద్ధియగునట్లును, ప్రజలు = తనదేశమందలిజనులు, సుఖయింపన్ = సుఖపడునట్లును, విబుధవర్గము = దేవతలసముదాయము, నుతింపన్ = స్తోత్త్రము చేయునట్లును, చెనఁటులు = దుష్టులు, చలింపన్ = భయపడి తొలఁగిపోవునట్లును, రాజ్యపాలనమున్ = దేశసంరక్షణమును, ఒనర్చెన్ = చేసెను, ఔర = ఎంతయాశ్చర్యము.

క॥ పొందెను బుచ్చనవిభుఁ డర
విందపురందరహయేందు • విశదాభ్రధునీ
కుందశతానందసుతా
మందశతారనిభకీర్తి • మహిమోన్నతులన్॥ 67.

బుచ్చనవిభుఁడు, అరవింద......మోన్నతులన్; అరవింద = తెల్లదామరపువ్వులతోడను, పురందరహయ = ఇంద్రునిగుఱ్ఱముతోడను (క్షీరసముద్రమునం బుట్టిన యుచ్చైశ్శ్రవ మను పేరుగల తెల్లగుఱ్ఱముతోన్) ఇందు = చంద్రునితోడను, విశదాభ్రధునీ = స్వచ్ఛమైనయాకాశగంగతోడను, కుంద = మొల్లపూవులతోడను, శతానందసుత = నారదునితోడను (శతానంద = బ్రహ్మయొక్క, సుత = పుత్త్రుఁడు) (ని) శతానందశ్శతధృతిర్విరించోఽజో విరించనః (అ) అమంద = అధికమైన, శతార = వజ్రాయుధముతోడను, (శత = నూఱు, అర = అంచులుగలది.) నిభ = సమానమైన, కీర్తిమహిమోన్నతులన్ = కీర్తియొక్క గొప్పతనమును, గౌరవమునును, పొందెన్ = సంపాదించెను.

గీ॥ ఆశమాదికనిధియాతఁ ♦ డాశమాంబ
యందు నందనుఁ గాంచె నా ♦ నందనంద
నసమమూర్తిని జగదంచ ♦ దసమకీర్తిఁ
జిన్నమాధవరాయు నా ♦ శ్రితవిధేయు॥ 68.

ఆశమాదికనిధి = ఆ = ప్రసిద్ధమైన, శమ = ఓర్పు, (మనసును వశపఱుచుకొనుట యనియర్థము.) ఆదిక = మొదలగువానికి, నిధి = ఉనికిపట్టు, ఆతఁడు = ఆబుచ్చనప్రభుఁడు, ఆశమాంబయందున్, ఆనందనందనసమమూర్తిన్ = ప్రసిద్ధుఁ డగుకృష్ణునితోఁ దుల్యమైనయాకారము గలవానిని, జగదంచదసమకీర్తిన్ = ప్రపంచమునందుఁ బ్రకాశించు సాటిలేని కీర్తిగలవానిని, ఆశ్రితవిధేయున్ = ఆశ్రయించినవారికి వశుఁడగువానిని, చిన్నమాధవరాయున్, కాంచెన్ = కనెను.

ఇందు మాధవరాయు ననుచోట రాయశబ్దము మగాదిగణములోనిదేయైన నుత్వము రాదు. మఱియు ద్వితీయాదులందు నిగాగమము నిత్యముగ రావలయును. కావున నీరాయశబ్దము సంస్కృతసమముగాని తెలుఁగుశబ్దము కాదు. గనుక నిదియును రాముఁ, హరున్, అనునదివలెనే సాధువని యెఱుంగునది.

క॥ చినమాధవరాణ్మణి గనె
ననఘుఁ బెదమహిపతిరాయు ♦ నాతఁ డసుతుఁ డౌ
ట నతని పెదతాతకు నం
దనుఁ డగునీలాద్రినృపతి ♦ ధారణి నేలెన్॥ 69.

చినమాధవరాణ్మణి = శ్రేష్ఠుఁ డగుచిన్నమాధవరాయఁడు, అనఘున్ = దోషము లెఱుఁగని, పెదమహిపతిరాయున్, కనెన్, అతఁడు = ఆపెదమహిపతిరాయప్రభువు, అసుతుఁడౌటన్ = కుమారులు లేనివాఁడగుటచేత, అతని పెదతాతకున్ = మహిపతిరాయనితాత యగుబుచ్చనప్రభువున కన్న యగునరసప్రభువునకున్, (నరసప్రభువు నలువదియాఱవపద్దెమునం జెప్పఁబడెను.) నందనుఁడు = కుమారుఁడు, అగునీలాద్రినృపతి, ధారణిన్ = భూమిని, ఏలెన్ = పాలించెను.

గీ॥ అవ్విభుండు జగ్గ ♦ మాంబవలనఁ బెద్ద
వేంకటవిభు నెఱ్ఱ ♦ వేంకటపతి

బుచ్చివేంకటాధి ♦ పుని ముద్దువేంకట
ప్రభునిఁ గనియెఁ బుణ్య ♦ విభవ మెసఁగ॥ 70.

అవ్విభుండు=ఆనీలాద్రిప్రభువు, జగ్గమాంబవలనన్, పుణ్యవిభవము=పుణ్యాతిశయము, ఎసఁగన్=ప్రకాశింపఁగాను, పెద్దవేంకటవిభున్, ఎఱ్ఱవేంకటపతిన్, బుచ్చివేంకటాధిపునిన్, ముద్దువేంకటప్రభునిన్, కనియెన్.

వ. అందగ్రజుండు = ఆనలుగురిలోఁ బెద్దవాఁడు.

మ॥ ఘనుఁడై యాపెదవేంకటప్రభుఁ డొగిన్ ♦ క్ష్మామండలం బేలె స
జ్జనరక్షాపరుఁడై మహోగ్రరిపురా ♦ ట్సంగ్రామగాండీవి యై
వినయోపేతనితాంతదానమహిమా ♦ విర్భూతసత్కీర్తిచం
దనచర్చాధవళీకృతాఖిలహరి ♦ ద్బాలాకపోలాళి యై॥ 71.

ఆపెదవేంకటప్రభుఁడు, ఘనుఁడై=దిటవు గలవాఁడై, సజ్జ.....పరుఁడై=సజ్జన=మంచివారియొక్క, రక్షా=కాపాడుటయందు, పరుఁడై=ఆసక్తి గలవాఁడై, మహో.....గాండీవియై, మహోగ్ర=మిగులభయంకరమగు, రిపురాట్=శత్రురాజులయొక్క, సంగ్రామ=యుద్ధమందు, గాండీవియై, అర్జునుఁడై, (గాండీవ మనువిల్లుగలవాఁడు గాండీవి. ఈచాపము మున్ను విశ్వకర్మచే బ్రహ్మకై నిర్మింపఁబడియె. పిమ్మట నతనినుండి ప్రజాపతియు, వానివలన నింద్రుండు, నతనివలన సోముండుఁ జందునివలన వరుణుండును బ్రచేతసునివలన నగ్నియు గ్రహించిరి. పిమ్మట ఖాండవం బేర్చునపు డగ్నిదేవుం డర్జునున కిచ్చెను.) ఈరాజు రణమున నర్జునుఁడుంబోలె మిగుల నేర్పరి యనిభావము. వినయో.....కపోలాళియై, వినయ=అడఁకువతో, ఉపేత=కూడిన, నితాంత=ఎడతెగని, దానమహిమ=దానాధిక్యముచేతను, ఆవిర్భూత=ఉత్పన్నమైన, సత్కీర్తి=మంచియశస్సనెడు, చందనచర్చా=గంధపుంబూఁతచేత, ధవళీకృత=తెల్లనిగఁ జేయఁబడిన, అఖిల=సమస్తమైన, హరిత్=దిక్కులనెడు, బాలా=స్త్రీలయొక్క, కపోలాళి=గండప్రదేశములయొక్కసముదాయములు గలవాఁడు, ఐ, అడఁకువతోఁ గూడినదానముచే నెల్లదిక్కుల వ్యాపించినకీర్తి గల్గవాఁ డనియర్థము. కీర్తి తెల్లనిది యనికవిసమయము. ఒగిన్=క్రమముగాను, క్ష్మామండలంబున్=భూమండలంబును, ఏలెన్=పాలించెను.

క॥ పెదవేంకటవిభుతేజము
నుదితయశము జగమునందు ♦ నుప్పొంగఁగ వి
ల్లిది యనిపూనఁ గడఁగు ని
ల్లిది యనినివసింపఁ దలఁచు ♦ వృషభాంకుఁ డొగిన్॥

పెదవేంకటవిభుతేజమున్ = పెదవేంకటరాయనిప్రతాపమును, ఉదితయశమున్ = ఉత్పన్నమైనకీర్తియును, జగమునందున్ = లోకమునందు, ఉప్పొంగన్ = అభివృద్ధినొంది యంతటను వ్యాపింపఁగాన్, వృషభాంకుఁడు = శివుఁడు (వృషభచిహ్నము జెండాయందుఁ గలవాఁడు.) ఒగిన్ = క్రమముగాను, ఇది = ఈప్రదేశము, విల్లు = ధనువు, అని = తలఁచి, పూనన్ = ధరించుటకు, కడఁగున్ = యత్నించును. ఇది = ఈప్రదేశము, ఇల్లు = గృహము, అని = తలఁచి, వసింపన్ = ఉండుటకున్, తలఁచున్ = ఎంచును.

ఈపెదవేంకటప్రభునికీర్తిప్రతాపములు లోకమం దెల్లెడల వ్యాపించుటచే నెల్లవియు బంగారుకాంతితోడను, రజతకాంతితోడను గూడియుండుటచే శివుఁడు మేరువది కైలాసమిది యనునానవాలు నెఱుఁగక యన్నియు మేరువు లనిధనువుగా గ్రహింపను నెల్లవియుఁ గైలాసము లనినివసింపను దలఁచుచుండె ననిభావము.

ఇచట జగము తనకాంతిని విడిచి కీర్తిప్రతాపములయుత్కృష్టకాంతిని గ్రహించునట్లు చెప్పుటచేఁ దద్గుణాలంకారమును దానిచే ననుప్రాణితమైన భ్రాంతిమదలంకారమును గలదు. ప్రతాపము స్వర్ణకాంతి గలదియని కవిసమయము.

గీ॥ పెద్దవేంకటవిభునకు ♦ వెంగమాంబ
యందు జనియించె సుగుణ ♦ రత్నాకరుండు
పటుయశుండు కుమారవేం ♦ కటమహీపతి
రాయశేఖరుఁ డధికసా ♦ మ్రాజ్యధరుఁడు॥ 73.

పెద్దవేంకటవిభునకున్, వెంగమాంబయందున్, సుగుణరత్నాకరుండు = మంచిగుణము లనురత్నములకు సముద్రుఁడు (సముద్రమున రత్నము లుండిన ట్లీయనయందు సుగుణములు పెక్కు లుండె ననిభావము.) పటుయశుండు = అధికమైనకీర్తి కలవాఁడు, అధికసామ్రాజ్యధరుఁడు = గొప్పప్రభుత్వమును వహించినవాఁడు, కుమారవేంకటమహీపతిరాయశేఖరుఁడు, (శేఖరము = శిరసునం జుట్టుకొనుపూలదండ; ఇచట శ్రేష్ఠార్థకము.) జనియించెన్.

సీ॥ తనదానగరిమ సం ♦ తత మర్థిజనపుత్త్ర
పౌత్త్రాన్వయావన ♦ ప్రౌఢి నమరఁ
దనచేతిహేతి దృ ♦ ప్తవిపక్షవక్షఃక
వాటపాటనపాట ♦ వంబు నెఱపఁ
దనధైర్యపటిమ మం ♦ దరధరాధరవర
స్థిరవిస్ఫురణతోడఁ ♦ జెలిమి సేయఁ
దనవాగ్విలాసంబు ♦ ఘనసుధారసఝరీ
పృథుమాధురీసాధు ♦ రీతి నొనరఁ
దనవిపులసన్నిధానంబు ♦ తతమనీషి
జనమునకు సన్నిధానమై ♦ సకలవాంఛి
తార్థము లొసంగ విలసిల్లె ♦ నార్యవినుత
రమ్యగుణహారి మహిపతి ♦ రాయశౌరి॥ 74.

ఆర్య......హారి = ఆర్య = పెద్దలచేత, నుత = స్తోత్రము చేయఁబడిన, రమ్య = మనోహరమైన, గుణ = శౌర్యధైర్యాదులచే, హారి = మనోహరుఁడు, మహిపతిరాయశౌరి, తనదానగరిమ = తనయీవియొక్క గొప్పతనము, సంతతము = ఎల్లపుడును, అర్థి... ప్రౌఢి = అర్థి = యాచకజనులయొక్క, పుత్త్ర = కుమారులు, పౌత్త్ర = మనుమలు, (మొదలైన) అన్వయ = సంతానముయొక్క, అవన = రక్షణముయొక్క, ప్రౌఢిన్ = నేర్పుచేతను, అమరన్ = ఒప్పఁగాన్, ఈప్రభు వొక్కనికి దానముఁ జేసిన నావంశమువారెల్ల దాననే జీవించునట్లు చేయుననియాశయము.

తనచేతిహేతి = తనచేత నున్నయాయుధము, దృప్త.....పాటవము. దృప్త = గర్వించిన, విపక్ష = పగవారియొక్క, వక్షఃకవాట = తలుపువంటి ఱొమ్మయొక్క, (ఉపమితసమాసము.) పాటన = చీల్చుటయందు, పాటవము = నైపుణ్యమును, నెఱపన్ = ప్రకటింపఁగాన్, తనధైర్యపటిమ = తనధీరత్వముయొక్క సామర్థ్యము (ఎక్కువధైర్య మనియర్థము.) మందర.....తోడన్ = మందరధరాధర = మందర మను పేరుగలపర్వతశ్రేష్ఠముయొక్క, స్థిరవిస్ఫురణతోడన్ = స్థిరవైభవముతోన్, చెలిమి = స్నేహమును, చేయన్ = కావింపఁగాన్, తనధైర్యము మందరపర్వతమును బోలఁగా నని భావము. తనవాగ్విలాసంబు = తనమాటలనేర్పు, ఘన.....రీతిన్ = ఘన = అధికమై

న, సుధారసఝురీ = అమృతప్రవాహముయొక్క, పృథుమాధురీ = గొప్పమాధుర్యము యొక్క, సాధురీతిన్ = లెస్సయైనప్రకారముచేతను, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగా, తన భాషణము లమృతముం బోలఁగా ననిభావము. తనవిమలసన్నిధానంబు = తనస్వచ్ఛమైన సామీప్యమే, తతమనీషజనమునకున్ = గొప్పవిద్వాంసులకున్, సన్నిధానమై = తఱుఁగనిద్రవ్యరాశియై, సకలవాంఛితార్థములు = అన్నికోరఁబడినవస్తువులును, ఒసంగన్ = ఈయఁగాన్, విలసిల్లెన్ = ప్రకాశించెను.

క॥ శ్రీయుతుఁ డగునమ్మహీపతి
రాయగ్రామణియనంత ♦ రమునఁ బితృవ్యుం
డై యెసఁగు బుచ్చివేంకట
రాయనినీలాద్రివిభుఁడు ♦ రాజ్యము నేలెన్॥ 75.

శ్రీయుతుఁడు = సంపదతోఁ గూడినవాఁడు, అగు......నన్ = అయినయామహీపతిరాయప్రభుశ్రేష్ఠునియొక్క తరువాతికాలమునందున్, పితృవ్యుండు = ఆయనతండ్రికిం దమ్ముఁడు, ఐ, ఎసఁగుబుచ్చివేంకటరాయనినీలాద్రివిభుఁడు = ప్రకాశించుబుచ్చివేంకటరాయనికుమారుఁడైననీలాద్రిప్రభువు, రాజ్యమున్ = దేశమును, ఏలెన్ = పాలించెను.

సీ॥ శారదాభ్రశతార ♦ తారకాశరకాండ
కాండజాసనకాండ ♦ ఘనయశుండు
రమణీయనలరాజ ♦ రాజరాజకుమార
మారసన్నిభసుకు ♦ మారమూర్తి
రమ్యచింతారత్న ♦ రత్నాకరభమిత్ర
మిత్రజద్యుద్రుమా ♦ మితవితీర్ణి
జ్వలితదావజ్వాల ♦ జాలాంబురుహబంధు
బంధుపరితాపశో ♦ భావిభాసి
రాజమాత్రుండె నిఖిలది ♦ గ్రాజవినుత
బహుళధర్త్రైధితామేయ ♦ భాగధేయ
ధుర్యతార్క్షేందుమాళిగాం ♦ భీర్యముఖ్య
రాజితగుణాళి నీలాద్రి ♦ రాయమౌళి॥ 76.

శార......యవుండు. శారద=శరత్కాలమునందలి, (ఆశ్వయుజ, కార్తికములు) అభ్ర=మేఘము, శతార = వజ్రాయుధము, తారకా = నక్షత్రములు, శరకాండ = రెల్లుఁబూలసముదాయము, (ని) శరోదధ్యాద్యగ్రసారేబాణేకాండేత్రణాంతరే. నా. నా. కాండోస్త్రీదండబాణార్వవర్గావసరవారిషు (అ) కాండజాసనకాండజ=హంసలు (కాండ=నీటియందు, జ=పుట్టినది. పద్మము. అదియే, ఆసన=పీఠముగఁగలవాఁడు ; అనఁగాఁ బద్మాసనమున నున్నవాఁడు=బ్రహ్మ. అతనియొక్క, కాండజ=అశ్వము. బ్రహ్మకు హంస వాహన మనిప్రసిద్ధము.) దీనింబోలిన, ఘనయశుండు=గొప్పకీర్తి కలవాఁడు ; లుప్తోపమాలంకారము. రమణీయ.........మూర్తి. రమణీయ=మనోహరుఁడైన, నలరాజ=నలరాజుతోడను, రాజరాజకుమార=నలకూబరునితోడను, (రాజరాజ=కుబేరునియొక్క, కుమారుఁడు=పుత్త్రుఁడు. (ని) రాజరాజోధనాధిపః. అ.) మార=మన్మథునితోడను, సన్నిభ=సమమైన, సుకుమార = మృదువైన, మూర్తి=ఆకారముగలవాఁడును, రమ్య......వితీర్ణి. రమ్య =మనోహరమైన, చింతారత్న = చింతామణికివలెను, సముద్రమున నుత్పన్నమైనదియు నెవ్వరేమికోరిన నిచ్చునదియు నగుస్వర్గమునందలియొకమణి. రత్నాకర=సముద్రునకువలెను, ఇతఁడు విష్ణునకుఁ గన్యాదానమును, దేవతలకు వనదానము నన్నదానమును, నింద్రునకు గజాశ్వాదిదానములు చేసెను. భమిత్ర=చంద్రునకువలెను, (భ=నక్షత్రములకు, మిత్రుఁడు=చెలికాఁడు.) ఇతఁడు స్వదేహమును దేవతలకు దానముఁ జేయును. మిత్రజ=కర్ణునకువలెను, (మిత్ర=సూర్యునివలన, జ=పుట్టినవాఁడు.) ద్యుద్రుమ=మందారము మొదలగుస్వర్గమునందలి వృక్షములకువలెను, అమితవితీర్ణి=పరిమాణము లేనిదానము కలవాఁడును, జ్వలిత......విభాసి=జ్వలిత=మండుచున్న, దావ=అడవినిప్పుయొక్క, జ్వాలజాల=మంటలసమూహమునకును, అంబురుహబంధు=సూర్యునకును, బంధు=తుల్యమైన, ప్రతాప= తేజముయొక్క, (ధనమువలనను సేనవలనను గలుగుతేజము ప్రతాపము) శోభా=దీప్తిచే, విభాసి = ప్రకాశించువాఁడును, నిఖిల......మౌళి=నిఖిల=అందఱగు, దిగ్రాజ=దిక్పతులచేతను, వినుత=స్తుతింపఁబడిన, బహుళ=అధికమైన, ధర్మ=సత్కర్మములచే, ఏధిత = వృద్ధిపొందింపఁబడిన, అమేయ=కొలఁదిలేని, భాగధేయధుర్యతా=ఐశ్వర్యమును వహించుటయందు, అర్ధేందుమౌళి=శివుఁడు, (దిక్పతులచే స్తుతింపఁబడిన సత్కర్మములఁ జేయుటచే నభివృద్ధిపొందినయైశ్వర్యముచే శివుంబోలినవాఁడని యర్థము.) (గాంభీ......గుణాళి=గాంభీర్య=గంభీరత, ముఖ్య=మొదలైన, రాజిత=ప్రకాశించెడు, గుణాళి=గుణసముదాయము గలవాఁడును (అగు) నీలాద్రిరాయమౌళి = నీలాద్రిరాయప్రభువు, రాజమా

త్రుండై = సాధారణుఁ డగురాజా? కాఁడనియర్థము.)

శా॥ నానామానధనాగ్రగణ్యనుతపు ♦ ణ్యస్వచ్ఛచారిత్రుఁ డై
నానీలాద్రివిభుండు దాఁ గనియె భా ♦ వాంబాలలామంబునం
దానాళీకహితోపమప్రభుని సూ ♦ ర్యారాయధాత్రీంద్రు స
త్యానూనప్రతిభుం గుమారమహిప ♦ త్యాఖ్యావనీవల్లభున్॥ 77.

నానా...చారిత్రుఁడు, నానా = పెక్కండ్రగు, మానధన = చిత్తౌన్నత్యము గల వారిలో, అగ్రగణ్య = మొదటలెక్కింపఁదగినవారిచే, నుత = స్తుతింపఁబడిన, పుణ్య = పవిత్రమైన, స్వచ్ఛ = నిర్మలమైన, చారిత్రుఁడు = చరిత్రగలవాఁడు. ఔ నానీలాద్రివిభుండు, తాన్, భావాంబాలలామంబునందున్ = శ్రేష్ఠురాలగుభావాంబయందున్ (లలామము = భూషణము. ఇచట శ్రేష్ఠ మనియర్థము.) ఆనాళీ.....ప్రభునిన్, ఆ, నాళీకహిత = సూర్యుఁడు (నాళీక = తామరలకు, హిత = మేలు చేయువాఁడు) ఉపమ = సాటిగల, ప్రభునిన్ = కాంతిగలవానిని, (సూర్యుని తేజమువంటి తేజముగల వానినని యర్థము.) ఉపమాలంకారము. సూర్యారాయధాత్రీంద్రున్, సత్యానూనప్రతిభున్ = సత్య = నిజమునందు, అనూన = పూర్ణమైన, ప్రతిభ = మనసుగల, (నిజమునం దత్యంతము మనసు గలవానినని యర్థము.) కుమారమహిపత్యాఖ్యావనీవల్లభున్ = కుమారమహీపతి యనునామము గలప్రభువును, కనియెన్.

వ. అందగ్రజుండు = వారిద్దఱిలోఁ బెద్దవాఁడు,

సీ॥ సరసిజాక్షుఁడువోలె ♦ సిరితోడ నలరి భ
ర్గునిభంగి నార్యాను ♦ కూలుఁ డగుచుఁ
గందర్పురీతిఁ జ ♦ క్కని, రూపు గల్గి య
జ్జునిమాడ్కి గురుకళా ♦ పూర్ణుఁ డగుచుఁ
బరమేష్ఠిగతి మంజు ♦ భాషాఢ్యుఁ డై సరి
త్పతిపోల్కి నిమ్నస్వ ♦ భావుఁ డగుచు
సూర్యునిపగిదిఁ దే ♦ జోమహత్త్వముఁ గాంచి
ఘనునికైవడి దాన ♦ కలితుఁ డగుచు

మహితలోకైకజేగీయ ♦ మానవిభవ
సాంద్రుఁ డనుపమభోగదే ♦ వేంద్రుఁ డనఁగ
సూర్యరాయనరేంద్రుండు ♦ క్షోణితలము
రహిని బాలించెఁ బ్రకృతివ ♦ ర్గము సుఖింప॥ 78.

సరసిజాక్షుఁడువోలెన్ = విష్ణువువలె, సిరితోడన్ = లక్ష్మితోన్, అలరి = ప్రకాశించి, సంపదతో ననిభావము. భర్గునిభంగిన్ = శివునిరీతిచేత, ఆర్యానుకూలుఁడు = పార్వతి కనుకూలనాయకుఁ డనిశివపరమైన యర్థము. సజ్జనులకు సహాయము చేయువాఁ డని రాజపరమైన యర్థము. (ని) ఆర్యాదాక్షాయణీచైవగిరిజామేనకాత్మజా; మహాకులకులీనార్యసభ్యసజ్జనసాధవః. (అ) (ఒకకాంతయందే రాగము గలవాఁ డనుకూలుఁడు. కావ్యాలం.) అగుచున్, కందర్పరీతిన్ = మన్మథునిరీతిచేతను, మన్మథుఁడువలెననియర్థము. చక్కనిరూపు = మనోహర మగునాకారమును, కల్గి = పొంది, అబ్జునిమాడ్కిన్ = చంద్రునివిధముగా, గురుకళాపూర్ణుఁడు = ఎల్లకళలతో నిండినవాఁ డనియర్థము. సకలవిద్యలు నేర్చినవాఁ డనిభావము. అగుచున్, పరమేష్ఠిగతిన్ = బ్రహ్మరీతిచేతను, బ్రహ్మవలె ననియర్థము. మంజుభాషాధ్యుఁడై = మృదు వగుసరస్వతికిం బ్రభుఁడై, మృదువు లగుమాటలు గలవాఁడై యనిభావము. సరిత్పతిపోల్కిన్ = సముద్రునిసామ్యముచేత, నిమ్నస్వభావుఁడు = అగాధ మైనస్వభావము గలవాఁడు, గంభీరుఁ డనిభావము. అగుచున్, సూర్యునిపగిదిన్ = సూర్యునిప్రకృతిచేత, తేజోమహత్త్వము = అధిక తేజస్సనియర్థము. ప్రతాపాతిశయము ననిభావము. కాంచి = పొంది, ఘనునికైవడిన్ = మేఘునివిధముచేతను, దాత = దానముచేయువాఁడు, అగుచున్, మహిత......సాంద్రుఁడు, మహిత = పూజ్యులైన, లోక = జనులచేతను, ఏక = ముఖ్యముగాను, జేగీయమాన = స్తుతింపఁబడుచున్న, విభవసాంద్రుఁడు = సంపదచేతసమగ్రుఁడు, సూర్యరాయనరేంద్రుఁడు, అనుపమభోగదేవేంద్రుఁడు = సాటిలేనిసుఖానుభవముచే నింద్రుఁడు, అనఁగన్ = అనునట్లు, ప్రకృతివర్గము = మంత్రిసముదాయము, సుఖింపన్ = సుఖపడునట్లు, రహిన్ = సంతోషముతో, క్షోణితలమున్ = భూమిని, పాలించెను.

ఇందునిదర్శనాలంకారము గలదు.

చ॥ పదుగురు చైత్రులైన నల ♦ పంకజవైరులు సూర్యులైన న
మ్మదనులు వేవురైన శత ♦ మన్యుకుమారులు లక్షయైన న

ర్థదజులు కోటియైన వసు ♦ ధాస్థలిఁ బోలుదు రే సురూపసం
పద సుకుమారతాకరుఁ గు ♦ మారమహీపతిరాయశేఖరుఁ॥ 79.

చైత్రులు=వసంతులు, పదుగురు=పెక్కండ్రు, ఐనన్, అలపంకజవైరులు = ప్రసిద్ధులగుచంద్రులు, నూర్గురు = అనేకులు, ఐనన్, అమ్మదనులు = ఆమన్మథులు, వేవురు=వేయిసంఖ్యగలవారు, ఐనన్, శతమన్యుసుమారులు = జయంతులు, లక్షయైనన్=లక్షసంఖ్యగలవారైనను, అర్థదజులు=నలకూబరులు (కుబేరపుత్త్రులు) కోటియైనన్, సుకుమారతాకరున్ = సౌకుమార్యమునకునిధి (యగు) కుమారమహీపతిరాయశేఖరున్, సురూపసంపదన్ = ఎక్కువ చక్కఁదనపు (ఎక్కువ చక్కందనము చేత నని యర్థము) సంపదచే, వసుధాస్థలిన్=భూమియందు, పోలుదురే=సాటియగుదురా. కారనియర్థము.

ఈప్రభువు నిరుపమాన మైనసౌందర్యము కలవాఁ డనిభావము.

మ॥ ఘనశౌర్యుం డగుసూర్యరాడ్విభుఁడు వెం ♦ కయ్యాంబికారత్నమం
దనఘశ్రీకమనీయమూర్తి యగునీ ♦ లాద్రీశు శ్రీరామతు
ల్యుని గంగాధరరామరాయజనపా ♦ లున్ సూర్యనారాయణా
వనిపున్ వేంకటరాయభూరమణు భా ♦ స్వత్ప్రజ్ఞుఁ గాంచెన్ రహిన్॥

ఘనశౌర్యుండు=గొప్పపరాక్రమము గలవాఁడు, అగుసూర్యరాడ్విభుఁడు, వెంకయ్యాంబికారత్నమందున్, అనఘ......మూర్తి, అనఘ=పాపములేనిదియు, శ్రీ=శోభచేత, కమనీయ=మనోహరమైనదియు, (అయిన) మూర్తి=ఆకారముగలవాఁడు, అగునీలాద్రీశున్, శ్రీరామతుల్యునిన్ = శ్రీరామునితోసమానుని, గంగాధరరామరాయజనపాలున్, సూర్యనారాయణాధిపున్, భాస్వత్ప్రజ్ఞున్ = ప్రకాశించుబుద్ధిగల, వేంకటరాయభూరమణున్, రహిన్=ఆనందముతో, కాంచెన్=కనెను.

వ. తదనుజుండు = ఆయనతమ్ముఁడు.

గీ॥ రహిఁ గుమారమహీపతి ♦ రాయశౌరి
నందనుల లక్ష్మినరసయ్య ♦ యందుఁ గాంచె
నధికతరపుణ్యు సూర్యరా ♦ యాగ్రగణ్యు
నార్యజనగేయు ధర్మరా ♦ యాభిధేయు॥ 81.

కుమారమహీపతిరాయశౌరి, లక్ష్మినరసయ్యయందుఁ, అధికతరపుణ్యుఁ = ఎక్కువపుణ్యముగలవానిని, సూర్యరాయాగ్రగణ్యుఁ = సూర్యరాయప్రభుశ్రేష్ఠుని, ఆర్యజనగేయుఁ = సజ్జనులచేస్తుతింపఁబడఁదగిన, ధర్మరాయాభిధేయుఁ = ధర్మరాయనామముకలవానిని, నందనులన్ = పుత్త్రిలను, రహిఁ = సంతసముతో, కాంచెఁ.

క॥ వీరాగ్రణి యగుసూర్యా
ర్యారాయధరామరేంద్రు ♦ నాత్మజుఁడు మహో
దారుఁడు నగునీలాద్రిధ
రారమణాగ్రగుననంత ♦ రమున నధిపుఁడై॥ 82.

వీరాగ్రణి = పరాక్రమముగలవారిలోముఖ్యుఁడు, అగు......నాత్మజుఁడుఁ = అగుసూర్యారాయఁడనుపేరుగలభూలోకదేవేంద్రునకుఁ గుమారుఁడును, మహోదారుఁడు = మిగులదాతయును, అగు......ననంతరమునఁ = అగునీలాద్రిరాయప్రభుశ్రేష్ఠుని యొక్కతరువాతికాలమందున్, అధిపుఁడై = ప్రభువై, (ముందరిపద్దెములోనిరామరాయమూర్ధన్యుఁ డనుదానితో నన్వయము.)

శా॥ భూలోకేంద్రుఁడు సూర్యరాడ్విభునిరా♦మారాయమూర్ధన్యుఁ డా
శ్రీలానీలల విష్ణువుంబలెఁ బురం ♦ ధ్రీలోకరత్నంబులఁ
హేలిఁ ముప్వురఁ బెండ్లియాడె నొగి మం♦గయ్యాంబికఁ సీతయాం
బాలావణ్యవతీవతంసమును సు ♦ బ్బయ్యాంబికారత్నముఁ॥ 83.

భూలోకేంద్రుఁడు = భూలోకమున కింద్రుఁడు, (ఈలోకమున నింద్రునింబోలినసంపదగలవాఁ డనియర్థము.) సూర్యరా......ర్ధన్యుఁడు = సూర్యరాయనిపుత్త్రుఁడైనరామారాయప్రభువు, ఆశ్రీలానీలలఁ = ఆలక్ష్మిదేవిని, భూదేవిని, నీలాదేవినిని, విష్ణువుంబలెఁ = విష్ణుమూర్తివలెనే, పురంధ్రీలోకరత్నంబులన్ = స్త్రీసముదాయములో శ్రేష్ఠురాండ్రను, (పురంధ్రీ = గృహముం గాపాడునట్టిది.) మంగయ్యాంబికఁ, సీతయాంబాలావణ్యవతీవతంసముఁ, సుబ్బయ్యాంబికారత్నమున్, ముప్వురఁ, ఒగిన్ = క్రమముగాను, హేలిఁ = ఆసక్తితో, పెండ్లియాడెఁ = వివాహముచేసికొనెను.

సీ॥ భవునివైఖరిఁ బద్మ ♦ భవునివైఖరి భవ్య
భూతిచే శేముషీ ♦ భాతిచేతఁ

జంద్రుకైవడి హరి ♦ శ్చంద్రుకైవడిఁ గళా
యుక్తిచే వరసత్య ♦ సూక్తిచేత
నింద్రుపోలిక భూధ ♦ రేంద్రుపోలిక భోగ
పూర్తిచే ధైర్యవి ♦ స్ఫూర్తిచేత
మిత్రుచాడ్పునఁ జైత్రు ♦ మిత్రుచాడ్పున భూరి
దీప్తిచే లలితరూ ♦ పాప్తిచేత
నలరి పొగడొందునిజహృద ♦ యారవింద
కందళితభక్తినందిత ♦ నందగోప
నందనుఁడు సూర్యరాయేంద్రు ♦ నందనుండు
ప్రథితసుగుణాళి శ్రీరామ ♦ రాయమౌళి॥ 84.

నిజ......నందనుఁడు = నిజ = తనసంబంధమైన, హృదయారవింద = పద్మము వలెఁ కారమైనహృదయమునందున్, (తామరమొగ్గంబోలిన మాంసపిండము రొమ్ము లోనఁ గలదనియు నది ధ్యానము చేయఁదగినయీశ్వరునివాసస్థానమనియు నదియె హృదయమనియు వేదాంతములం బ్రసిద్ధము.) కందళిత = అంకురించిన, భక్తి = అనురాగముచేతను, నందిత = సంతోషపెట్టఁబడిన, నందగోపనందనుఁడు = కృష్ణుఁడు గలవాఁడు, ప్రథితసుగుణాళి = ప్రసిద్ధి కెక్కిన దానదాక్షిణ్యాదిసద్గుణములుగల, శ్రీరామరాయనృపమౌళి = శోభాశాలి యగు రామరాయప్రభుశ్రేష్ఠుఁడు, భూతిచేన్ = ఐశ్వర్యముచేతను, శేముషీభాతిచేన్ = బుద్ధిప్రకాశముచేతనును, భవునివైఖరిన్ = శివునిరీతిచేతనును, పద్మభవునివైఖరిన్ = బ్రహ్మయొక్కరీతిచేతనును (అలరి యనుక్త్వార్థకముతో నన్వయము. ఈప్రభు వైశ్వర్యమున నీశ్వరునిని బుద్ధిచే బ్రహ్మను బోలినవాఁ డని భావము. అన్వయము నభిప్రాయము నిట్లే ముందు నెఱుంగునది.) కళాయుక్తిచేన్ = కళాసంపత్తిచేతను (విద్యాసంపత్తిచేత ననియర్థము.) సత్యసూక్తిచేతన్ = నిజము పల్కుటచేతను, చంద్రుకైవడిన్ = చంద్రునివిధమునను, హరిశ్చంద్రుకైవడిన్ = హరిశ్చంద్రునివిధమునను, భోగపూర్తిచేన్ = సుఖములపూర్ణతచేతనును, (ఎక్కువసుఖముల ననుభవించుటచే ననియర్థము.) ధైర్యవిస్ఫూర్తిచేతన్ = ధీరతయొక్కవికాసముచేతనును, (అతిధైర్యముచేత ననియర్థము.) ఇంద్రుపోలికన్ = ఇంద్రుసామ్యమునను, భూధరేంద్రుపోలికన్ = పర్వతసామ్యముచేతను, భూరిదీప్తిచేన్ = అధికమైన తేజస్సుచేత

ను, లలితరూపాప్తిచేన్ = మనోహరమైనయాకారము గల్గుటచేతను, మిత్రుచాడ్పునన్ = సూర్యునివిధమునను, చైత్రమిత్రుచాడ్పునన్ = మన్మథునివిధమునను, అలరి = ప్రకాశించి, పొగడు = స్తుతిని, ఒందున్ = పొందును.

క్రమాలంకారము.

శా॥ రా మారా యని కంచుఁ బంచశరు నా ♦ రా మార్కొనం గోరు నో
రామా రా యని యాహలాయుధుని బో ♦ రం జీరు నోపద్మభూ
రామా రా యని మిన్కుముద్దియను జే ♦ రం బిల్చుఁ బెన్నుద్దికిన్
రామారాయనిరూపవైభవము, దో ♦ ర్దర్పంబు, సత్కీర్తియున్॥

రామా......వైభవము = రామరాయప్రభువుయొక్క రూపసంపద, (చక్కఁదనమనియర్థము.) దోర్దర్పంబు = బాహుగర్వము, (బాహుబలాతిశయమనియర్థము.) సత్కీర్తియున్ = మంచియశస్సును, (క్రమముగా) మారా = ఓమన్మథుఁడా, అనికిన్ = యుద్ధమునకు, రా = రమ్ము. (ఇది వచ్చుధాతువుయొక్క ప్రార్థనార్థకసాధ్యమపురుషము.) అంచున్ = పల్కుచున్, పంచశరున్ = మన్మథుని, (అగణింపరాదు లైదుబాణములు కలవాఁడు.) మార్కొనన్ = ఎదుర్కొనుటకు, కోరున్; ఈప్రభువుసౌందర్యము మన్మథుని యుద్ధమునకుఁ బిల్చు ననియర్థము. మన్మథునికంటె నెక్కుడుచక్కఁదనము గలవాఁడనిభావము. రామా = ఓబలరాముఁడా, రా = రమ్ము, అని, ఆహలాయుధునిన్ = ఆబలరాముని (నాఁగలియాయుధముగాఁగలవాఁడనియర్థము.) పోరున్ = యుద్ధముచేయుటకు, చీరున్ = పిలుచును. ప్రలంబాదుల సంహారించినబలభద్రునికంటె నధికబలశాలి యనియాశయము. ఓపద్మభూరామా = ఓసరస్వతి! (తామరపూవునం బుట్టినవానియింతి. విష్ణువునాభీకమలమున బ్రహ్మ యుదయించెననిపురాణములం గలదు.) పెన్నుద్దికిన్ = పోలికకున్, రా = రమ్ము, అని, మిన్కుముద్దియన్ = పలుకులవెలఁదిని, చేరన్ = సమీపించుటకున్, పిలుచున్. ఈప్రభువుకీర్తిధావళ్యగుణముచే సామ్యమునకు రమ్మని సరస్వతినింబిలుచుచున్నది యనియర్థము. ఈప్రభువు సరస్వతిని మించినతెల్లనికీర్తి గలవాఁడనితాత్పర్యము. ఇందు శబ్దాలంకారము యమకమును, అర్థాలంకారము యథాసంఖ్యమును గలవు.

సీ॥ సకలవిద్వచ్చకో ♦ రకము లానందించె
విమతానసాబ్జపా ♦ ళి ముకుళించె

లలిమిత్రకువలయం ♦ బులు వికాసము నొందె
ఖలజనచక్రవా ♦ కములు గుందె
బంధుబృందానంద ♦ సింధువు లుప్పొంగె
ధర్మేతరధ్వాంత ♦ తతు లడంగె
సత్సంతుల కభీ ♦ ష్టము లెల్లసీడేరెఁ
గుమతిచోరప్రచా ♦ రములు జాఱెఁ
బీఠికాపురవరదుర్గ ♦ పృథులసౌధ
సింహపీఠోదయాచల ♦ శిఖరభాగ
మధిగమించి యఖండరా ♦ జ్యరమఁ దాల్చి
రామరాయాఖ్యచంద్రుఁడు ♦ ప్రబలుచుండ॥ 86.

రామరాయాఖ్యచంద్రుండు = రామరాయప్రభు వనుచంద్రుఁడు, పీఠి...... భాగము, పీఠికాపుర = ఈపేరు గలపట్టణమునందలి, వర = శ్రేష్ఠమైన, దుర్గ = కోట యం దుండెడు, పృథులసౌధ = పెద్దమేడయందున్న, సింహపీఠ = సింహాసనమనెడు, ఉదాయాచలశిఖరభాగము = ఉదయపర్వతముయొక్క యగ్రభాగమును, అధిగమించి = పొంది, అఖండరాజ్యరమన్ = పూర్ణమైనరాజ్యసంపదను, తాల్చి = ధరించి, ప్రబలుచుండఁన్ = వృద్ధి నొందుచుండఁగా, సకలవిద్వచ్చకోరకములు = అందఱువిద్వాంసులనెడువెన్నెలపులుఁగులు, ఆనందించెన్ = సంతసించెను. చంద్రోదయమునఁ జకోరములు సంతసించిన ట్లీప్రభువు వృద్ధి నొందుచుండ విద్వాంసు లానందించి రనిభావము. విమ......పాళి = విమత = శత్రువులయొక్క, ఆనన = మోములనెడు, అబ్జ = తామరలయొక్క, పాళి = సమూహము, ముకుళించెన్ = మొగిడెను, చంద్రునుదయమునఁ దామరలుముడిఁగిపోవున ట్లీప్రభువుకాలమున శత్రువులమోములు ముడిఁగిపోయె ననియాశయము. మిత్రకువలయంబులు = నెయ్యు రనుకలువలు, లలిన్ = ఉత్సాహముతో, వికాసమున్, ఒందెన్ = వికసించెను. ఖలజనచక్రవాకములు = దురాత్మ్ములనుచక్రవాకములు, కుందెన్ = ఖేదపడియెను. చక్రవాకములకుఁ బవలు సంయోగము రాత్రివియోగము గలుగుఁగాన నవి చంద్రోదయమునఁ గుందును. అట్లే యీప్రభువుకాలమున దుష్టులు తమచెడుపనులు సాఁగమిచే ఖిన్నులై రనిభావము. బంధు......సింధువులు = బంధుబృంద = చుట్టములయొక్క, ఆనంద = సంతోషమనెడు, సింధువులు = సముద్రములు,

ఉప్పొంగెన్ = విజృంభించెను. చంద్రునుదయమున సముద్రము లభివృద్ధి నొందిన ట్లీప్రభువు రాజ్యకాలమునఁ జుట్టములు సంతసిల్లి రనియాశయము. ధర్మేతరధ్వాంతతతులు = ధర్మేతర = పాపకార్యములనెడు, ధ్వాంత = చీఁకట్లయొక్క, తతులు = సముదాయములు, అడంగెన్ = నశించెను. సత్సంతతులకున్ = సజ్జను లనునక్షత్రములకు, అభీష్టములెల్లన్ = కోర్కు లన్నియు, ఈడేరెన్ = ఫలించెను. (ని) సన్నత్యేవిదుషిక్రోశ్త్రేసాధౌభవతిచన్ద్రిషుసత్త్రిక్బమ్బ్రుత్షే. నా. నా. కుమతిచోరప్రచారములు = చెడుబుద్ధిగలదొంగలసంచారములు, జాఱెన్ = నశించెను. చంద్రుఁడు ప్రకాశించుచుండఁ దమసంచారము వెల్లడియగు ననిచోరులు సంచరింపరు. ఈప్రభువుకాలమున దండభయమునఁ జోరులు సంచరింప మాని రనియాశయము. సావయవరూపకాలంకారము.

శా॥ అక్షివ్యాజమునన్ వృషాంకునొసలన్ ♦ వ్యాపించి పాథోధిరా
ట్కుక్షిం బాడబకైతవం బెసఁగ నా ♦ టోపించి మింటన్ జగ
చ్చక్షుఃప్రక్రియ సంచరించి జలము ♦ గ్జాలంబునన్ వైద్యుతా
గ్న్యక్షీణాకృతి రామరాయవిభుశౌ ♦ ర్యం బుండు లోకంబునన్॥

రామరాయవిభుశౌర్యంబు = రామరాయవిభుప్రతాపము, వృషాంకునొసలన్ = ఈశ్వరునిఫాలమునందు, అక్షివ్యాజమునన్ = (మూఁడవ) కన్నను నెపముచే, వ్యాపించి = అలముకొని, పాథోధిరాట్కుక్షిన్ = సముద్రమధ్యమునందున్, బాడబకైతవంబు = బడబాగ్ని యనుమిష, ఎసఁగఁగాన్ = కలుగఁగాన్, ఆటోపించి = ప్రబలి, మింటన్ = ఆకాశమునందున్, జగచ్చక్షుఃప్రక్రియన్ = సూర్యునియధికారముతో, సంచరించి, జలముగ్జాలంబునన్ = జలముక్ = మేఘములయొక్క, జాలంబునన్ = సముదాయమునందు, వైద్యుతాగ్న్యక్షీణాకృతిన్ = వైద్యుత = మెఱుపులసంబంధమైన, అగ్ని = అగ్నియొక్క, అక్షీణ = పూర్ణమైన, ఆకృతిన్ = ఆకారముతోన్, (మెఱుపు లనెడు మిషచేత ననియర్థము.) లోకంబునన్ = లోకమం దంతటను, ఉండున్ = వసించును.

ఈప్రభుప్రతాపమే యీశ్వరునినొసటఁ గంటియాకారముతోడను సముద్రమున బడబాగ్నిరూపమునను నాకాశమున సూర్యరూపమునను మేఘముల మెఱుపురూపమునను వ్యాపించి లోకముల నన్నిటి నాక్రమించె ననియర్థము. ఇచట సూర్యాదులయందు స్వరూపముం గప్పి ప్రతాపత్వము కల్పించుటచే నపహ్నవాలంకారము.

సీ॥ తతదివ్యచంద్రికా ♦ ధవళాంశుకంబుతో
గగనగంగాకంచు ♦ కము దలిర్ప

హిమశైలరజతశై ♦ లము లనుపాలిండ్ల
పైఁ దారకాహార ♦ పటలి మెఱయ
నమరశాఖిసుమాళి ♦ యవతంసముగఁ గ్రాల
వీణాశ్రుతిని నల్వ ♦ రాణి పాడఁ
గలశాంబునిధితరం ♦ గమృదంగనిస్వనం
బలరమహానటుం ♦ డాటఁ గఱప
ఘనశరద్ఘన మనుతిర ♦ స్కరణి మించి
చంద్రవదనంబు దోఁప ని ♦ చ్చలు నటించు
రావుశ్రీరామరాయభూ ♦ రమణుకీర్తి
మహితనర్తకి బ్రహ్మాండ ♦ మండపమున॥ 88.

రావు......నర్తకి = రావువారివంశమున జన్మించినశ్రీమంతుఁ డగురామరాయ ప్రభునిపూజ్యమైనకీర్తి యనునటి, తత......కంబుతోఁ, తత = విశాలమైన, చంద్రికా = వెన్నెలయను, ధవళ = తెల్లని, అంశుకంబుతోఁ = వస్త్రముతో, గగనగంగా కంచుకము = గగనగంగా = ఆకాశగంగయను, కంచుకము = రైక, తలిర్పఁ = ప్రకాశింపఁగాఁ, హిమశైల......పైఁ = మంచుకొండయు వెండికొండయునను స్తనములమీఁదను, తారకాహారపటలి = నక్షత్రము లనుముత్యాలదండలవరుస, మెఱయఁ = భాసిల్లఁగాఁ, అమరశాఖాసుమాళి = కల్పవృక్షములయొక్కపూలసముదాయము, అవతంసముగన్ = చెవిమీఁదిభూషణముగా, క్రాలఁ = ప్రకాశించుచుండఁగా, నల్వరాణి = చతుర్ముఖునిభార్య (సరస్వతి), వీణాశ్రుతిఁ = వీణయొక్కశ్రుతితో, పాడన్ = పాడుచుండఁగా, కలశా......నంబు = కలశాంబునిధి = క్షీరసముద్రముయొక్క, తరంగ = అల లనెడు, మృదంగ = మద్దెలయొక్క, నిస్వనంబు = ధ్వని, అలరఁ = ఒప్పఁగాఁ, మహానటుండు = శివుఁడు, ఆటఁ = నాట్యమును, కఱపఁ = నేర్పఁగాను, ఘనశరద్ఘనము = గొప్పది యగుశరత్కాలమందలిమేఘము, అనుతిరస్కరణిఁ = అను తెరను, మించి = దాఁటి, చంద్రవదనంబు = చంద్రుఁ డనుముఖము, తోఁపన్ = కనుపడఁగా, నిచ్చలు = ఎల్లకాలమును, నటించుఁ = నాట్యము చేయును.

ఇందుఁ గీర్తియందు నాటకత్తెతనము కల్పించి మిక్కిలి తెల్లనివి యగువెన్నెల మొదలగువానియందు నటి కలంకారము లగువస్త్రత్వాదుల నారోపించుటచే సావయ

వరూపకాలంకారము. ఈప్రభునినిర్మలకీర్తి భూమియం దంతటను వ్యాపించి యాకాశమందును బ్రహ్మలోకమునందును గూడ నిండి యుండె నని తాత్పర్యము.

చ॥ రసికుఁడు రామరాయనృప ♦ రత్నము రత్నధనాంబరాదు ల
ర్థిసమితి కీయ దాఁచికొనె ♦ దివ్యమణుల్ దనలో సముద్రుఁ డ
ర్థసముదయంబు ప్రాఁతఱిల ♦ దాఁచె ధనాధిపుఁ డంబరం బదృ
శ్యసరణిఁ గాంచెఁ గాచికొనె ♦ నయ్యమరావళి మేరుశైలమున్॥

రసికుఁడు=విద్వాంసుఁడు, రామరాయనృపరత్నము=రామరాయప్రభుశ్రేష్ఠుఁడు, అర్థిసమితికిన్=యాచకులసముదాయమునకు, రత్నధనాంబరాదులు=రత్న= మణులను, ధన=సొమ్మును, అంబరాదులు=వస్త్రములు మొదలగువానిని, ఈయన్= దానముచేయుచుండఁగాను, (దానముచేయుటచేతననియర్థము.) సముద్రుఁడు, తన లోన్=తనమధ్యమునందు, దివ్యమణుల్=మంచిమణులను, దాఁచికొనెన్; ధనాధిపుఁడు=కుబేరుఁడు, అర్థసముదయంబు=ద్రవ్యసముదాయమును, ప్రాఁతఱిలన్=నిధులయందున్, దాఁచెన్ = కనుపడకుండునట్లు రక్షించెను. అంబరంబు = ఆకాశము, అదృశ్యసరణిన్=కనుపడనిరీతిని, కాంచెన్=పొందెను. (ని) అంబరంవ్యోమ్ని వాసపి (అ) (అంబరశబ్దము వస్త్రమునకుం బేరగుటచే నామసామ్యమునఁ దన్నుసైత మీప్రభువు దానముసేయునని యాకాశము దాఁగెనని భావము.) అయ్యమరాళి=అద్దేవతలసముదాయము, మేరుశైలమున్=బంగారుకొండను, కాచికొనెన్ = రక్షించుకొనెను.

ఈప్రభువు మేరుపర్వతమునుసైతము దానముసేయు నని దేవతలు భయపడి రక్షించుకొనుచున్నా రనిభావము.

ఇందు సముద్రమున మణులుండుటయును, ఆకాశమున కదృశ్యసరణియును దేవతలకు వాసమగుటచే మేరువును గాచియుండుటయును, కుబేరుఁడు ద్రవ్యమును బ్రాఁతఱిలం దాఁచుటయును సహజమైయుండఁగా నీప్రభువు మిగుల దానముచేయుటచే నిట్లయ్యె ననియుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ గోవిభవార్యాశ్రయమై
శ్రీవల్లభశివవిరించి ♦ జిష్ణుతరణిపా
థోవాహమదనలీలల
రావుసువంశమణి రామ ♦ రాట్ప్రభువమరున్॥ 90.

రాఘుసువంశమణి = రావువారిమంచికుల మను వేణువునకు ముత్తియము, (అగు) రామరాట్ప్రభువు = రామరాయప్రభువు, గోవిభ......మై, గో = భూమికిని, విభవ = సంపదకును, ఆర్య = సజ్జనులకును, ఆశ్రియమై = ఉనికిపట్టై, (ఈప్రభువు సజ్జనులం బోషించు ననియు సంపదలకు వాసస్థానమనియు భూమి కాధారమనియుభావము.) శ్రీవల్లభ......లీలన్ = శ్రీవల్లభ = విష్ణువుయొక్కయు, శివ = సాంబమూర్తియొక్కయు, విరించి = బ్రహ్మయొక్కయు, జిష్ణు = ఇంద్రునియొక్కయు, తరణి = సూర్యునియొక్కయు, పాథోవాహ = మేఘముయొక్కయు, మదన = మన్మథునియొక్కయు, లీలలన్ = విలాసములం బోలువిలాసములతో, అమరున్ = ప్రకాశించును.

ఇందు గోవిభవార్యాశ్రియవిశేషణసామర్థ్యముచే, రాజు విష్ణువుమొదలైనవారి విలాసమునం బ్రకాశించె ననిచెప్పుటచే నావిశేషణము వారికిం జెందును.

గోవిభ......ము, గో = భూదేవియొక్క, విభవ = సంపదకును, అరి = చక్రాయుధమునకును, ఆశ్రియము = ఆధారము (విష్ణువు.)

గోవిభ......ము, గోవిభవ = నందీశ్వరునియైశ్వర్యమునకును, ఆర్యా = పార్వతికిని, ఆశ్రయము = ఆస్పదము (శివుఁడు.)

గోవిభ......ము, గోవిభవ = సరస్వతీదేవిసౌభాగ్యమునకును, ఆర్య = బ్రహ్మర్షులకును రాజర్షులకును, ఆశ్రయము = ఆధారము (బ్రహ్మ.)

గోవిభ......ము, గోవిభవ = స్వర్గసంపదకును, ఆర్య = బృహస్పతికిని, ఆశ్రయము = అండ, (ఇంద్రుఁడు.)

గోవిభ......ము, గోవిభవ = కిరణాతిశయమునకును, అరి = చక్రవాకములకును, ఆశ్రయము = నివాసమును బోషకుఁడును, (సూర్యుఁడు.)

గోవిభ......ము, గో = వజ్రముయొక్క, విభ = కాంతిగల, (తెల్లకాంతిగల) వారి = ఉదకమునకు, ఆశ్రయము = ఉండుతావు, (మేఘము.)

గోవిభ......డు, గోవిభవ = దృష్టిసంపదయను, (నేత్రములశోభ.)

గోవిభవ = బాణసంపదగల, ఆర్యా = యువతులు, ఆశ్రియము = సహాయముగలవాఁడు, (మన్మథుఁడు) ఈయర్థమున నిది బహువ్రీహిసమాసము. మన్మథుఁడు లోకముల జయించునపుడు బాణములం బోలినవాఁడిచూపులు గలజవ్వనులే సహాయము కలవాఁడై యుండును గాన నిట్లుచెప్పఁబడెను. రామరాయప్రభువును గోవిభవార్యాశ్రయుఁడు. విష్ణువుమొదలైనవారు నట్టివారు. కాఁబట్టి వారిలీలతోఁ బ్రకాశించెనని తాత్పర్యము. ఇందు విష్ణువుమొదలగువారిలీల వారియందె యుండును గాని యితరుల

యందు సంభవింపమిచే వారిలీలం బోలినలీల యనియర్థము ప్రాప్తించుచుంగానఁ బదార్థవృత్తినిదర్శనాలంకారము. ఇది శ్లేషమహిమను బ్రాప్తించుచుంగాన శ్లేషానుప్రాణితము. తేనికిని విష్ణువుమొదలగువానికి నౌపమ్యము (సామ్యము) గమ్యము. (ని) స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్రదిజ్నేత్రఘృణిభూజలేలక్ష్యదృష్ట్యాస్త్రియాంపుంసిగౌః (అ)

క॥ నారాయణాంశభవుఁ డగు
శ్రీరామారాయశౌరి ♦ చిరవిభవముతో
ధారణిఁ బాలించుత మా
తారాచంద్రార్కముగ సు ♦ ధర్మాభిరతిన్॥ 91.

నారాయణాంశభవుఁడు = విష్ణువునంశమునజన్మించినవాఁడు, శ్రీరామారాయశౌరి, చిరవిభవముతోన్ = శాశ్వతమైనయైశ్వర్యముతో, ఆతారాచంద్రార్కముగన్ = చుక్కలుం జంద్రుఁడు సూర్యుఁ డున్నంతకాలము, ధారణిన్ = భూమిని, సుధర్మాభిరతిన్ = న్యాయమునందాసక్తితో, పాలించుతన్ = రక్షించెడుఁగాక.



షష్ఠ్యంతములు.

క॥ ఏతాదృశగుణమణికి న
రాతిమదద్విరదసృణికి ♦ బ్రహ్మాండకటా
హాతీతయశోధఃకృత
శీతఘృణికి మార్గణౌఘ ♦ చింతామణికిన్॥ 92.

ఏతాదృశగుణమణికిన్ = మీఁదఁ జెప్పినమంచిగుణములుగలిగిన, అరాతి...... సృణికిన్ = అరాతి = శత్రువులను, మదద్విరద = మదపుటేనుఁగులకు, సృణికిన్ = అంకుశమగువానికిని, బ్రహ్మాండ......ఘృణికిన్ = బ్రహ్మాండకటాహ = కటాహముం బోలినప్రపంచమును, అతీత = దాఁటిన, యశః = కీర్తిచేతను, అధఃకృత = తిరస్కరింపఁబడిన, శీతఘృణికిన్ = చంద్రుఁడు గలవానికిని, చెఱుకుపానకము మొదలైనవానిం గాఁచుపాత్రము కటాహము. ఈప్రపంచము నంత నతిక్రమించినయీతనికీర్తి యీలోకము నతిక్రమింప లేనిచంద్రుం దిరస్కరించె నని భావము. మార్గ......మణికిన్ =

మార్గణౌఘ = యాచకసమూహమునకు, చింతామణికిన్ = చింతామణి యైనవానికిన్, ఇందలివిశేషణములకును ముందరిపద్యములయందలివిశేషణములకును "నవరసరసికయను" పద్యములోని ' రామరాయాగ్రణికిన్ ' అనువిశేష్యముతో నన్వయము.

క॥ భూవిదితసర్వవరమున
దేవాలయగోపురప్ర ♦ తిష్ఠాపనదీ
క్షావిధికి సకలసజ్జన
సేవధికి వదాన్యతాహ ♦ సితవారిధికిన్॥ 93.

భూవిదిత......మునన్ = భూమియందుఁ బ్రసిద్ధ మైనసర్వవర మనుపట్టణము నందున్, దేవాలయ......విధికిన్ = దేవాలయ = కోవెలయొక్క, గోపుర = (వాకిలి) గోపురముయొక్క, ప్రతిష్ఠాపన = కట్టించుటయందు, దీక్షావిధికిన్ = గొప్పనియమము కలవానికిన్, సకల......సేవధికిన్ = ఎల్లసాధువులకు ద్రవ్యరాశిం బోలినవానికిన్, వదాన్య......రిధికిన్ = వదాన్యతా = దాతృత్వముచే, హసిత = పరిహసింపఁబడిన, వారిధికిన్ = సముద్రము గలవానికిని, సముద్రుఁడుం బోలె దాత యైనవాని కని భావము.

క॥ రంభాకుచకుంభపరీ
రంభానందద్విపక్ష ♦ రాణ్ణుతశౌర్యా
రంభునకున్ శుంభజ్జయ
సంభాసితనిజభుజాసి ♦ సంరంభునకున్॥ 94.

రంభా......రంభునకున్, రంభా = స్వర్గమం దుండునొకానొక వేశ్యయొక్క, కుచకుంభ = కుంభములం బోలిన స్తనములయొక్క, పరీరంభ = కౌఁగిలింతచేత, ఆనందత్ = సంతసించుచున్న, విపక్షరాట్ = శత్రురాజులచేతను, నుత = స్తుతింపఁబడిన, శౌర్యారంభునకున్ = పరాక్రమమునందలి వేడుక కలవానికిన్, యుద్ధమునం దీయనచే మృతులైనపగవారు స్వర్గమునకుం జని యచట రంభ నాలింగనము చేసికొని యప్పటి యానందముచే, దానికిం గారణ మగునీరాజుశౌర్యమును బొగడుచున్నా రని భావము. యుద్ధమున మరణము నొందినవారికి స్వర్గము వచ్చు నని స్మృతులం గలదు. శుంభ......రంభునకున్, శుంభత్ = ప్రకాశించుచున్న, జయ = గెలుపుచే, సంభాసిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, నిజ = తనది యగు, భుజ = చేతియందలి, అసిసంరంభు

నకున్ = కత్తియొక్క వేగిరపాటు కలవానికిన్, ప్రసిద్ధ మగుచున్న గెలుపుచే స్పష్టము చేయఁబడినతన చేతియందలికత్తియొక్క యాటోపము కలవాని కని యర్థము.

లోకమందుఁ బ్రసిద్ధ మగుచున్న యీాయనజయమే భుజమునందలికత్తియొక్క సామర్థ్యమును బ్రకటించుచున్న దని భావము.

క॥ సేతుహిమాచలమధ్య
స్థాతతదివ్యస్థలాది ♦ యాత్రాసుకృతా
న్వీతపునీతాంగునకున్
ఖ్యాతవిలాసాతిశయజి ♦ తానంగునకున్॥ 95.

సేతు......తాంగునకున్, సేతు = (రాముఁడు లంకాప్రయాణకాలమున దక్షిణసముద్రమున రామేశ్వరమునొద్దఁ గట్టిన) గట్టునకును, హిమాచల = మంచుకొండకును, మధ్యస్థ = నడుమ నున్న, ఆతత = గొప్పవి (అగు) దివ్యస్థలాది = పుణ్యక్షేత్రాదులకు, యాత్ర = పోవుటచే (కలిగిన) సుకృత = పుణ్యములతో, అన్వీత = కూడిన వాఁడు గనుకనే, పునీతాంగునకున్ = పవిత్రము చేయఁబడినశరీరము గలవానికిని, ఖ్యాత......నంగునకున్ = ఖ్యాత = ప్రసిద్ధమైన, విలాసాతిశయ = శృంగారచేష్టలయతిశయముచే, జిత = జయింపఁబడిన, అనంగునకున్ = మన్మథుఁడు కలవానికిని, శృంగారచేష్టలచే మన్మథుని గెలిచినవాని కని యర్థము.

క॥ నవరసరసికశిఖామణి
కవిరళనిజభుజభుజంగ ♦ మాధిపధృతభూ
యువతీమణికిన్ విద్వ
త్ప్రవరనలఖమణికి రామ ♦ రాయాగ్రణికిన్॥ 96.

నవర......కిన్ = నవరస = శృంగారాదులయొక్క, రసిక = విద్వాంసులలో, శిఖామణికిన్ = శిరోభూషణ మైనవానికిన్, " శ్లో॥ శృంగార హాస్య కరుణా రౌద్ర వీర భయానకాః। భీభ త్సాద్భుత శాంతా శ్చ నవ నాట్యే రసా స్స్మృతాః॥ " శృంగారాదిరసముల నెఱిఁగినవారిలో నగ్రేసరుఁ డని యర్థము. అవి.....మణికిన్ = అవిరళ = దృఢమైన, నిజ = తనదియగు, భుజ = చేయి యనెడు, భుజంగమాధిప = శేషునిచే, ధృత = ధరింపఁబడిన, భూయువతీమణికి = భూమి యనెడు స్త్రీరత్నము గలవానికిని, శేషుఁడు ఫణామండలమున భూమిని ధరించిన ట్లీరాజు తనభుజముల ధరించె నని భావ

ము. విద్వ......ఖమణికిన్ = విద్వత్ప్రవర = శ్రేష్ఠు లగువిద్వాంసు లనెడు, నల = తామరపూవులకు, ఖమణికిన్ = సూర్యుఁ డైనవానికిన్ (ఖమణి = ఖ = ఆకాశమునకు, మణి = మణిం బోలినవాఁడు; విన్ను మానికము; సూర్యుఁడు.) సూర్యుఁడు తామరల కుంబోలె విద్వాంసుల కీప్రభువు సంతోషహేతు వని భావము. రామరాయాగ్రణికిన్ = రామరాయప్రభువునకున్, ముందువచనముతో నన్వయము.

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నారచియింపంబూనిన భద్రాపరిణయం బనుమహాప్రబంధంబునకుం గథావిధానం బెట్టి దనిన.

అభ్యుదయ......వృద్ధి = అభ్యుదయ = శుభములయొక్క, పరంపర = వరుసల యొక్క, అభివృద్ధి = పెంపు, కాన్ = అగునట్లు, నారచియింపంబూనిన...బునకున్ నారచియింపన్ = నాయొక్కరచియించుటకు, (ఇచట కర్త్రర్థమున షష్ఠి) నేరచియించుట కని యర్థము; పూనిన = ఆరంభించినభద్రాపరిణయం బనుమహాప్రబంధంబునకున్, కథావిధానంబు = కథాప్రకారము, ఎట్టి దనినన్.

గీ॥ హరిచరిత్రంబు శ్రోతృక ♦ ర్ణామృతముగఁ
దొల్లి సూతుండు శౌనకా ♦ దులకుఁ దెల్పి
నట్టిరీతిఁ బరిక్షిద్ధ ♦ రాధినాథ
తిలకమున కిట్లు శుకయోగి ♦ తెలుపఁదొడఁగె॥ 97.

తొల్లి = పూర్వకాలమునన్, సూతుండు = (నైమిశారణ్యంబున మహర్షులకు సత్రయాగకాలంబున సకలపురాణములం జెప్పినవ్యాసశిష్యుఁడు.) శ్రోతృకర్ణామృతము = వినువారిచెవుల కమృతముం (బోలినది) కన్ = అగునట్లు, శౌనకాదులకున్ = శౌనకుఁడు మొద లగుఋషులకు, తెలిపినట్టిరీతిన్ = చెప్పినప్రకారముచే, శుకయోగి = వ్యాసపుత్త్రుఁడు, పరిక్షి......తిలకమునకున్ = పరిక్షితుఁ డనురాజశ్రేష్ఠునకు, మున్నశ్వత్థామ ప్రయోగించిననారాయణాస్త్రముచే గతప్రాణుఁడై యుత్తరాగర్భంబునఁ బుట్టుటచే నీరాజునకుఁ బరిక్షిత్తను నామంబు గలిగె. ఇట్లు = ఈక్రిందిప్రకారముగా, హరిచరిత్రంబు = కృష్ణునిచరిత్రమును, తెలుపఁదొడంగెన్ = చెప్ప మొదలిడెను.

సీ॥ ఏపీట సౌధాగ్రి ♦ సౌవర్ణకలశంబు
లబ్జకోశంబు లౌ ♦ నమరధునికి
నేపీట సతులత ♦ నూవిలాసంబులు

పార్థనీయంబు లౌ నచ్చరలకు
నేవీట హార్మ్యమ ణీవిభావిభవ మ
భావంబొనర్చువి భావరులకు
నేవీటఁ జంద్రశా లావితానస్థహా
రములు తారావళీ భ్రాంతి నొసఁగుఁ
దుంగతరరోహణాచల శృంగతులిత
గురురుచిరరత్నకీలిత గోపురంబు
సెలఁగు బహువిధసంపద్వి శేషహసిత
గోపురం బగునాద్వార కాపురంబు॥ 98.

ఏవీటన్=ఏపట్టణమున, (కల) సౌధా......శంబులు=సౌధ= మేడలయొక్క, అగ్ర=కొనయందలి, సౌవర్ణ=బంగారువికారమైన, కలశంబులు=కుండలు, అమరధునికిన్=ఆకాశగంగకున్, అబ్జకోశములు=తామరమొగ్గలు, ఔన్; ద్వారకాపురమునందలి మేడ లాకాశము నంటుచున్నవి గనుక వానిచివర నున్న బంగారుకుండలు స్వర్గలోకమం దున్న నదిలోనితామరపువ్వులంబోలె నుండె నని యాశయము. ఇందు మేడలమీఁద నున్న బంగారుకుండలకు నాకాశగంగలోనియబ్జకోశత్వము సంబంధింపకున్న నట్లు చెప్పుటచేన్ అతిశయోక్త్యలంకారము.

తక్కినమూఁడుచరణంబులం దిట్లు సంబంధాతిశయోక్త్యలంకార మనియే తెలుసుకొనునది. ఏవీటన్=ఏపట్టణమున, సతుల......సంబులు=సతుల=స్త్రీలయొక్క, తనూ=శరీరములయొక్క, విలాసంబులు = చక్కఁదనములు, అచ్చరలకున్ = రంభమొదలగువారికిన్, ప్రార్థనీయంబులు=కోరఁబడఁదగినవి, ఔన్; ఈపట్టణమందలి స్త్రీలు రంభాదులకంటె సొగసుకత్తె లని భావము. ఏవీటన్=ఏనగరమున, హార్మ్య... విభవము=హార్మ్య=మేడలయందలి, మణీ=రత్నములయొక్క, విభా=వెలుఁగుయొక్క, విభవము=సంపద, విభావరులకున్=రాత్రులకు, అభావంబు = నాశము, ఒనర్చున్=చేయునో, ఇందలి మేడలయందలిమణులకాంతిచే రాత్రియుం బవలుగా నుండె నని తాత్పర్యము. ఏవీటన్=ఏపురమునందున్, చంద్ర......హారములు, చంద్రశాల=మేడలమీఁదియిండ్లయందలి, వితానస్థ=మేలుకట్టులయందలి, హారములు=ముత్యాలజాలరులు, తారావళీభ్రాంతిన్ = నక్షత్రసముదాయమనుభ్రమను, ఒసఁగున్= ఇచ్చునో, మేడలు మిగుల నున్నతము లగుటచే నందలిమేల్కట్లయం దున్న జాలరుల

లోనిముత్యములు నక్షత్రము లని భ్రమపెట్టు చున్న వని భావము. తుంగ.........గోపురంబు=తుంగతర=మిక్కిలి యెత్తైన, రోహణాచల=(రత్నముల కుత్పత్తిస్థాన మైన) రోహణ మనుపర్వతముయొక్క, శృంగ=శిఖరములతో, తులిత=సమ మైన, గురు=పెద్దవి యగు, రుచిర=మనోహరము లైన, రత్న=మణులచే, కీలిత = కట్టc బడిన, గోపురంబు=ద్వారములు గలదియు, బహు......గోపురంబు = బహువిధ = పెక్కువిధము లైన, సంపద్విశేష=వేరువేరుసంపదలచేత, పరిహసిత=తిరస్కరింపcబడిన, గోపురంబు = స్వర్గపట్టణము గలదియు, అగు నాద్వారకాపురంబు = అగుప్రసిద్ధ మైనద్వారక యనుపట్టణము, చెలంగున్=ప్రకాశించును.

మ॥ జలజాక్షుం బొడగానcగా సురలు ని ♦ చ్చల్ వత్తు రక్కోటకో
మ్మలత్రోవన్ దివినుండి డిగ్గి గణియిం ♦ పం దానియౌన్నత్యముం
దలమే తత్పురవాళి కేర్పడ సము ♦ ద్రం బే మహాఖేయమై
యలరంగా వివరింప నేటికిc దదీ ♦ యాగాధతానల్పతల్॥ 99.

సురలు=దేవతలు, (ఇది నిత్యబహువచనము.) జలజాక్షున్=(ఆపురమునc గృష్ణరూపమున నవతరించియున్న) విష్ణుని, పొడగానcగాన్=చూచుటకు, అక్కోటకొమ్మలత్రోవన్=ఆకోటబురుజులమార్గముచేన్, దివినుండి = స్వర్గలోకమునుండి, డిగ్గి=దిగి, వత్తురు=ఏతెంతురు, దానియౌన్నత్యమున్ = ఆకోటయొక్కపొడవును, గణియింపన్=లెక్కించుట, తలమే=శక్యమా? (కా దని యర్థము.) తత్పురవాళికిన్=ఆనగరశ్రేష్ఠమునకు, ఏర్పడన్=స్పష్టముగా, సముద్రంబే=సాగరమే, (ఏయ వధారణార్థకము.) మహాఖేయమై=గొప్పయగడ్త యై, అలరంగాన్=ప్రకాశింపcగాన్, తదీయాగాధతానల్పతల్=తదీయ=ఆకందకముసంబంధ మైన, అగధతా=లోcతును, అనల్పతల్ = వైశాల్యమునును, వివరింపన్=వర్ణించి చెప్పుట, ఏటికిన్= ఎందునకున్, (అగును అనుక్రియాపద మధ్యాహార్యము.)

ఈపట్టణమునందలికోట స్వర్గము నంటి యుండుటచే నచట నుండుదేవతలు కృష్ణమూర్తిం జూచుటకు వచ్చునపు డాకోటకొమ్మలనుండియే దిగి వత్తురు గాన దాని పొడ వింత యని చెప్ప లే మనియు నాపురము సముద్రములో నుండుటచేc గందకము సముద్రమే కావున దానిలోcతును వైశాల్యమును నధికము లనియుం దాత్పర్యము. ఇందుం బూర్వపద్యమునందలియలంకారమే కలదు.

సీ॥ గారుత్మతవితర్ది ♦ కలు సైకతములు గా

సౌధముల్ గర్భస్థ ♦ శైలములు గ
శశికాంతకృతచతు ♦ ష్పథములు ఝరులు గాఁ
గరిఘటల్ మకరసం ♦ ఘాతములు గ
నుత్తాలసాలంబు లుల్లోల ♦ తతులు గాఁ
దతపతాకములు మ ♦ త్స్యములు గాఁగ
నఖిలాంగనాజనం ♦ బప్సరోగణము గాఁ
బురలక్ష్మి కల్మిపూ ♦ బోఁడి గాఁగ
సతతమంగళతూర్యని ♦ స్వనము లెల్ల
ఘనతరంగరవంబు లై ♦ కడలుకొనఁగ
క్షీరవారాశి యో యనఁ ♦ జెలువు మిగిలి
హరికి శుభకర మై యొప్పు ♦ నప్పురంబు॥ 100.

గారుత్మతవితర్దికలు = గారుత్మత = గరుడపచ్చలయొక్క, వితర్దికలు = అరఁగులు, (మరకతమణులతోఁ గట్టినయరఁగు లని యర్థము.) సైకతములు = ఇసుకతిన్నెలు, కాఁగ = కాఁగా, సౌధముల్ = మేడలు, గర్భస్థశైలములు = (సముద్రము) లోపలనున్న పర్వతములు, కఁగ, శశికాంత......థములు = శశికాంతకృత = చంద్రకాంతపురాళ్లతోఁ (పటికపురాళ్లతోఁ) గట్టఁబడిన, చతుష్పథములు = నాలుగుత్రోవలు గలసినచోట్లు, (ఇచట మార్గము లనియే యర్థము.) ఝరులు = సెలయేళ్లు, కాఁగ, కరిఘటల్ = ఏనుఁగులగుంపులు, ఏనుఁగులసముదాయము ఘట యనంబడు. (ని) కరిణాం ఘటనాఘటా (అ) మకరసంఘాతములు = మొసళ్లగుంపులు, కఁగ, ఉత్తాలసాలంబులు = ఎత్తైనప్రాకారములు, ఉల్లోలతతులుగాన్ = పెద్దతరంగములుగాఁగ, అఖిలాంగనాజనంబు = ఎల్లస్త్రీలసముదయము, అప్సరోగణముగాన్ = అచ్చరలసముదాయముగాఁగ, పురలక్ష్మి = నగరశోభ, కల్మిపూబోఁడి = లక్ష్మీదేవి, కాఁగఁగ, పువ్వు + మేను = పూబోఁడి. బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యం బగుచో నుపమానంబుమీఁది మేనునకు బోఁడి యగు. బా. స. సతత......లెల్లఁగ = సతత = ఎడతెగని, మంగళ = శుభసూచకములైన, తూర్యనిస్వనములు = భేరులమ్రోఁతలు, ఘనతరంగరవంబులు = గొప్పతరంగముల ధ్వనులు, ఐ, కడలుకొనఁగఁగ = దిక్కులను వ్యాపింపఁగా, అప్పురంబు = ఆద్వారక, క్షీరవారాశియో యనఁగ = క్షీరసముద్రమువలె, చెలువు = కాంతిచే, మిగిలి = అతిశ

యించి, హరికిన్ = కృష్ణునకు, శుభకరమై = సంతసము గల్గించునది యై, ఒప్పున్ = ప్రకాశించును.

పాలసముద్రమనుకతిస్నేలు మొద లైనవానిచే మిగుల మనోహర మైనది గా వున నం దెప్పుడు విష్ణువు వసించు చుండును. ఆవిష్ణువే యిప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁడై యిం దు వసియించెఁ గాన నిదియుఁ దనధర్మములచేఁ బాలసముద్రముంబోలి సంతసము గలి గించు చుండె నని యాశయము.

ఉ॥ మేలిపసిండిముద్వగమి ♦ మించుపతాకలు చిత్రరత్నపాం
చాలిక లబ్జరాగకల ♦ శద్యుతులున్ గలచంద్రశాలికా
జాలము వ్రెల్చుఁ బట్టణపు ♦ సంపదఁ గన్గొన నిల్చునిర్జర
స్త్రీలవిశాలనవ్యమణి ♦ దివ్యవిమానవితానమో యనన్॥ 101.

మేలి......గమిన్ = ప్రశస్త మైనబంగారుచిఱుగంటలయొక్కగుంపుచే, మించుపతాకలు = ప్రకాశించుటెక్కెములును, చిత్రరత్న పాంచాలికలు = చిత్ర = వ్రాఁత పటములయందలి, రత్న పాంచాలికలు = రత్న పుంబొమ్మలును, (ని) పాంచాలికా పుత్రికా స్యా ద్వస్త్ర దంతాదిభిః కృతా (అ) అబ్జ......ద్యుతుల్, అబ్జరాగ = పద్మరాగములయొక్క, (కెంపులతోఁ జేయఁబడిన) కలశ = కుండలయొక్క, ద్యుతుల్ = కాంతులును (ఇవి ద్వితీయార్థమునఁ బ్రథమలు.) కల......జాలము = పొందినమేడలమీఁదియిండ్లు, పట్టణపుసంపదన్ = నగరశోభను, కన్గొనన్ = చూచుటకు, నిల్చు......మోయనన్ = నిల్చు = ఉండెడి, నిర్జరస్త్రీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, విశాల = ఖరివిగల, నవ్య = నూతనమైన, మణి = రత్నములయొక్క (రత్నములచేఁజేయఁబడిన) దివ్య = ఆకాశముననున్న, విమానవితానమో యనన్ = విమానసముదాయమో యనునట్లు (విమానము = అంతరిక్షమున దేవత లెక్కి సంచరించెడురథము.) వొల్చున్ = ప్రకాశించును.

ఇప్పట్టణమునందలిమేడలమీఁదియిండ్లయం దున్న ప్రతిమలు పట్టణసౌందర్యముం జూడవచ్చినదేవకన్యలువలె నాయిండ్లు మిగులం బొడవు గలవి యగుటచే నాకాశమున నున్న వారివిమానములువలెను బ్రకాశించు చుండె నని తాత్పర్యము.

ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ॥ అరుణగభస్తి మున్నహర ♦ హంబును నంబరవీధి నేగఁగాఁ
బురవరభర్మహర్మ్యచయ ♦ ముల్ గమనంబున కడ్డ మైనచోఁ

దురగములన్ మరల్చి ధృతి ♦ తో నగరోత్తరయామ్యపార్శ్వ వస
త్సరణులఁ దేరనూరుఁడువె ♦ సం గడపం జను చుండు నిప్పుడున్॥

మున్ను = పూర్వము, అరుణగభస్తి = సూర్యుఁడు (ఎఱ్ఱనికాంతులుగలవాఁడు.) అహరహంబును = ప్రతిదినము, అంబరవీధిన్ = ఆకాశమార్గమునందు, ఏఁగఁగాన్ = పోవు చుండఁగా, పుర........చయముల్, పురవర = ఆగొప్పపట్టణమందలి, భర్మహర్మ్య = బంగారుమేడలయొక్క, చయముల్ = సముదాయములు, గమనంబునకున్ = (సూర్యుని) నడకకున్, అడ్డమైనచోన్, అనూరుఁడు = సూర్యసారథి (ఊరువులు లేనివాఁడు. ఇతఁడు కశ్యపునకు వినతయందు గరుడున కన్నయై జనించెను.) ధృతితో = ధైర్యముతో, తేరు = రథమును, మరల్చి = వెనుకకుఁద్రిప్పి, నగ......త్సరణులన్ = నగర = పట్టణముయొక్క, ఉత్తరయామ్యపార్శ్వ = ఉత్తరపుదిక్కునను దక్కిణపుదెసను నుండు, సత్సరణులన్ = మంచిత్రోవలచేతను, వెసన్ = వడిగాను, కడపన్ = త్రోలుటచే, ఇప్పుడున్ = ఈకాలమునందును (ఆపట్టణము లేనియప్పుడును) చనుచుండున్ = (మునుపటియభ్యాసమునఁ బ్రక్కమార్గముననే) తేరుపోవుచుండును. సూర్యునకు స్వాభావికమైనదక్షిణోత్తరమార్గములు మునుపు ద్వారకాపురమునందలిమేడలు దిన్నఁగాఁ బోవుటకు నడ్డము రాఁగాఁ గల్గె ననియు నిప్పుడు నాయభ్యాసముచేతనే యట్లు పోవుచుండెననియు నుత్ప్రేక్షించుటచే హేతూత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ చందురుఁ డందలిమేడల
సందులఁ జను చుండి కావ్య ♦ సంగీతకళల్
సుందరులవలన విని తాఁ
జెందెఁ గళానిధి యనం బ్రసిద్ధి ధరిత్రిన్॥ 103.

చందురుఁడు, అందలిమేడలసందులన్ = ఆద్వారకాపురమునందలిమేడలయొక్కయిరకటపుఁద్రోవలచేతను, చనుచుండి = పోవుచుండి, సుందరులవలనన్ = (ఆమేడలయం దున్న) అందకత్తెలవలన, కావ్యసంగీతకళల్ = కావ్య = (శృంగారాదిరసములతోడను మాధుర్యాదిగుణములతోడను నలంకారములతోనుఁ గూడినశబ్దార్థములు గల) ప్రబంధములను, సంగీతకళల్ = సంగీతము మొదలగుకళలను (చిత్తరువు వ్రాయుట, గానము, మొదలైనవానియందలినేర్పు కళ యనంబడునుగాని యిచ్చోటఁ గళాశబ్దమునకు విద్యాసామాన్య మనియే యర్థము.) (ని) అంశమాత్రే మూలవృద్ధౌ సుషమా విద్యయో స్తథా (అ) శే.

విని; (పెక్కుసారులు వినుటచే నేర్చి యని యర్థము.) తాన్, ధాత్రిన్ = భూమియందు, కళానిధియనన్ = విద్యలకు వాసస్థాన మనునట్లు, (చంద్రునిపదియారవభాగము కళ యనంబడు. అట్టివానికి వాసస్థానము.) ప్రసిద్ధిన్ = ఖ్యాతిని, చెందెన్ = పొందెను. చంద్రుఁడు ప్రతిదినము రేలాపురమార్గమునం బోవుచు నచట నున్న స్త్రీలు చేయుకావ్యగానాదిగోష్ఠులను విని తా నేర్చి కళానిధి యనుపే రొందె నని తాత్పర్యము.

ఇందుఁ జంద్రునికిఁ బేరైనకళానిధిశబ్దమునకు యోగమున (అవయవశక్తిచే) వేరర్థమును గల్పించుటచే నిరుక్త్యలంకారము.

చ॥ లలితజలోర్ధ్వయంత్రఝరు ♦ లం బస పాడఁగ ధూపధూమకుం
తలములు కేతుహస్తకల ♦ నన్ నగరేందిర విప్పి సొమ్ములం
దళియల నుంచెఁ బ్రోవులుగ ♦ నాఁ బొలు పౌనవరత్నరాసుల
న్విలసిలుఁ గాంచనాంచితవ ♦ ణిగ్విపణీరమణీయహట్టముల్॥ 104.

నగరేందిర = పురశోభ యనులక్ష్మి, లలిత......లన్, లలిత = సుందర మైన, జలోర్ధ్వయంత్రఝరులన్ = నీటిని మీఁదికిఁ జిమ్ముగ్రోవులవలనఁ గలిగినప్రవాహములందున్, పసపాడఁగన్ = పసపు పూసికొని స్నానము చేయుటకున్, కేతుహస్తకలనన్ = టెక్కెము లనుచేతులవ్యాప్తిచేన్, (చేతులఁ జాచి యని యర్థము.) ధూపధూమకుంతలములన్ = పరిమళమునకై కాల్చుకృష్ణాగరు మొద లైనవానిపొగ లనుముంగురులను, విప్పి, సొమ్ములన్ = తనదేహమునందలి యాభరణములను, ప్రోవులుగన్ = రాసులుగాను, తళియలయందున్ = పళ్లెరములందున్, ఉంచెనాన్ = ఉంచెనో యనునట్లు, పొలు పౌనవరత్నరాసులన్ = ఒప్పెడువజ్రములు మొద లైనవానిరాసులతోన్, కాంచనాంచిత......రమణీయహట్టముల్ = కాంచన = బంగారముతోన్, అంచిత = ఒప్పుచున్న, వణిగ్విపణీ = బజారులందలి, రమణీయ = మనోహరములు (అగు) హట్టముల్ = అంగడులు, విలసిలున్ = ప్రకాశించును.

ద్వారకాపురమునందలిబజారులు పురలక్ష్మి స్నానము చేయుటకై యూడ్చి పళ్లెరముల నుంచినయాభరణములువలె నున్నరత్నరాసులతోడను బంగారురాసులతోడను నెల్లపుడు నిండి యుండు నని తాత్పర్యము.

చ॥ సవరము లంచు మబ్బు నటు ♦ చందురుఁ జందురువంక యంచు సాం
కవ మని తక్కళంకము ని ♦ గారపుహారము లంచుఁ దారకా

నివహాము నెంచి తాల్చుటకు ♦ నేర్పునఁ జేకొనఁ బోవఁ బ్రౌఢ లౌ
నువిదలు మాన్ప మాని యిటు ♦ లుందురు మేడల ముగ్ధసుందరుల్॥

ముగ్ధసుందరుల్ = ముగ్ధ లగుస్త్రీలు, (క్రొత్తజవ్వనము గలనాయిక ముగ్ధ యనంబడు.) మబ్బున్ = మేఘమును, సవరము లంచున్ = చమరీవాలము లని భ్రమించుచున్) అఱచందురున్, (ఇచట లక్షణచే లేఁతచందురు నని యర్థము.) చందురువంక యంచున్ = ఆఁడువారు శిరసున ధరించుకొను నాభరణ మనియును (చంద్రవంక), తత్కళంకమున్ = చంద్రునిలోనినల్లనిమచ్చను, సాంకవ మంచున్ = జవ్వాది యనియును, తారకానివహామున్ = నక్షత్రసముదాయమును, నిగారపుహారము లంచున్ = శ్రేష్ఠ మైనముత్యాలదండ లనియును, ఎంచి = తలఁచికొని (భ్రాంతిపొంది యని యర్థము.) తాల్చుటకున్ = ధరించుటకు, నేర్పునన్ = నైపుణ్యముతో, చేకొనఁబోవన్ = చేతితోఁ బుచ్చికొనుటకు యత్నింపఁగాన్, ప్రౌఢలు = నిండుజవ్వనము గలవారు, లౌనువిదలు = ఐనస్త్రీలు, మాన్పన్ = వానిస్వరూపమును జెప్పి నివారింపఁగా, మాని = విడిచి, ఇటులు = ఈప్రకారము, ఉందురు.

ఆపట్టణమున నున్న ముగ్ధలు మేడలు మిగుల నున్నతముగ నుండుటచే సమీపమున నున్నమబ్బు మొద లగువానిం జూచి యలంకారము లని భ్రమపడి ధరింప యత్నింపఁగాఁ బ్రౌఢలు వానిస్వరూప మెఱిఁగినవారు గావున మాన్పు చుండి రని భావము.

ఇందు ముగ్ధలకు మబ్బు మొద లైనవానియందు భ్రాంతి గలుగుటచే భ్రాంతి మదలంకారము.

చ॥ తగవున శేషునిన్ శ్రుతిప ♦ దక్రమలీలలు నేరఁ డంచు ది
వ్యగురుని గావ్యగోష్ఠి నిసు ♦ మంత యెఱుంగఁ డటంచు సద్వ్రతుం
డగుద్విజరాజునుం గడుఁ బ్రి ♦ భాకరుమిన్కులఁ జిక్కు నంచు నెం
చఁగఁగల రప్పురిన్ నిగమ ♦ శాస్త్రకళాచతురుల్ మహీసురుల్॥

అప్పురిన్ = ఆద్వారకాపురమునందున్, నిగమ......చతురుల్ = నిగమ = వేదములచేతను, శాస్త్ర = మీమాంస మొదలగువానిచేతను, కళా = గానాదులచేతను, చతురుల్ = నేర్పరులు, (విద్వాంసు లని యర్థము.) (చేయవలసినసత్కార్యములను, జేయఁగూడనిదుష్కార్యములను బోధించునది వేదము.) మహీసురుల్ = బ్రా

హ్మణులు, తగవునన్ = (విద్యానిమిత్తమైన) జగడమునందు, శేషునిన్ = వేయినోళ్లు గలిగి వ్యాకరణభాష్యమును రచియించినసర్పరాజును (విష్ణు వీయనయందుఁ బరుండుటచే నీయన కీపేరు గలిగెను.) శ్రుతి......లీలలు = శ్రుతి = వేదసంబంధ మైన, పదక్రమ = పదముయొక్కయుఁ గ్రమముయొక్కయు, లీలలు = విలాసములను, నేరఁ డంచున్ = తెలిసికొనలేఁ డనియును, వేదమున మిక్కిలి గొప్పవి యగుజట, ఘన యటుండఁ బెక్కండ్రు నేర్చెడుపదక్రమములుసైతము నేరఁ డని యర్థము. చెవులయొక్కయుఁ బాదములతోడినడకయొక్కయు విలాసములు లేనివాఁ డని భావము. (శ్రుతి = చెవి ; పదక్రమ = పాదములతోడినడక ;) పాములకుఁ జెవులును బాదములతోడినడకయును లే వని స్పష్టము. దివ్యగురునిన్ = స్వర్గమున నున్న వారి కొజ్జ యైన బృహస్పతిని, కావ్యగోష్ఠిన్ = రామాయణాదిగ్రంథములయొక్కప్రసంగమును, ఇసుమంతయున్ = కొంచె మైనను, ఎఱుంగఁ డటంచున్ = నేర్చినవాఁడు కాఁ డనుచు నని యర్థము. శుక్రునితో సహవాససంభాషణాదుల నెఱుఁగనివాఁ డని భావము. కావ్యుఁడు = శుక్రుఁడు, (ని) శుక్రో దైత్యగురుః కావ్యః (అ) సద్వృతుండు = పుణ్యకర్మములు గలవాఁడు. (నక్షత్రములయం దాసక్తి కలవాఁ డనియు నర్థము.) అగుద్విజరాజును = అగుచంద్రుఁడును, (బ్రాహ్మణప్రభు వనియు నర్థము.) ప్రభాకరుమిన్కులన్ = పూర్వమీమాంసావాక్యముల నని యర్థము. సూర్యకాంతులచేత నని భావము. చిక్కున్ = లొంగును. కృశించు నని భావము. అంచున్, ఎంచఁగఁగలరు = లోపముల నెన్నుటకు సమర్థు లగుదురు.

వేదములను, గావ్యములను, సంగీతాదివిద్యలను నెఱిఁగిన ద్వారకాపురవాసు లగుబ్రాహ్మణులకుఁ బదక్రమము లెఱుఁగనిశేషుఁడును, గావ్యగోష్ఠి నెఱుఁగనిబృహస్పతియుఁ బ్రభాకరునకు జడియుద్విజరాజును దుల్యులుగా రని తాత్పర్యము. సకలవిద్యల నేర్చినబ్రాహ్మణు లప్పురమునఁ గల రని ఫలితార్థము.

శ్లేషానుప్రాణితవ్యతిరేకాలంకారము.

సీ॥ సమదారిబలభిదా ♦ చణు లై మహాహవ
భాగసద్యము లౌచుఁ ♦ బరిఢవిల్లి
యనుజాతశౌర్యాత్త ♦ ఘనతరైశ్వర్యు లై
దివ్యకల్పు లగుచుఁ ♦ దేజరిల్లి
గురుహితార్థప్రదా ♦ నరతు లై వరమేఘు

రమణీయమహాయు లౌచు ♦ రమణ కెక్కి
సకలసుస్తుతపవిత్రి ♦ సద్గోత్రు లై పాలి
తాఖిలవిబుధు లై ♦ యతిశయిల్లి
స్థిరసుధర్మాధిగతు లయి ♦ చిరవినోద
కరసదారంభు లగుచు భా ♦ స్వరతఁ దనరి
సారతరభోగతతయశ ♦ స్సాంద్రు లగుచు
నింద్రు లన నొప్పు చుంద్రు రా ♦ జేంద్రు లచట॥ 107.

ఈపద్యమున రాజులను నింద్రునకుఁ బోల్చి చెప్పుటచే విశేషణము లన్నియు రెండర్థముల నిచ్చును. మొదట రాజపర మైనయర్థమును బిమ్మట నింద్రపర మైనయర్థమును వ్రాయఁబడును.

అచటన్ = ఆద్వారకాపురమునందుఞ్, రాజేంద్రులు = రాజశ్రేష్ఠులు, సమదా... లై = సమద = గర్వముతోఁ గూడిన, అరిబల = శత్రుసేనలయొక్క, భిదా = చీల్చుటచే, చణులై = నేర్పుగలవారై, (గర్వముతోఁ గూడినశత్రుఁ డగుబలుఁ డనురక్కసునిఁ జీల్చుటచే నేర్పుగలవారలు. ఇంద్రులు) మహా......సద్యములు, మహత్ = గొప్పది యగు, ఆహవ = యుద్ధాసక్తియు, భాగ = భాగ్యమును, సద్యములు = మంచివి యగుసత్యాదిగుణములు గలవారు, ఔచున్, పరిఢవిల్లి = ప్రకాశించి, (మహత్ = గొప్పవి యగు, ఆహవ = యజ్ఞములయందలి, భాగ = పాలియందు, సద్యములు = మంచి యేర్పాటుగలవారు.) అనుజాత......లై, అనుజాత = సహజ మైన (తోడఁబుట్టిన) శౌర్య = పరాక్రమముచేతను, ఆత్త = సంపాదింపఁబడిన, ఘనతరైశ్వర్యులై = గొప్పసంపద కలవారై (తమ్ముఁ డైనవామనునియొక్కపరాక్రమముచే సంపాదింపఁబడినయైశ్వర్యము కలవారై. అనుజాత = తమ్ముఁడు.) మున్ను బలి యింద్రునైశ్వర్య మపహరింపఁగా నతనితల్లి విష్ణువుతో మనవిచేసికొనె ననియు నాతఁ డదితికశ్యపులకు నుపేంద్రుఁ డై జన్మించి బలి నడిగి యైశ్వర్యముం బరిగ్రహించి మఱల నింద్రుని కిచ్చె ననియు భాగవతము.

దివ్యకల్పు లగుచుఞ్ = దేవతలతోఁ దుల్యులగుచుఞ్, తేజరిల్లి = ప్రకాశించి, (దేవలోకమందలియుత్పత్తి కలవా రగుచుఁ బ్రకాశించి) గురు......లై, గురు = ఉపాధ్యాయునకును, తండ్రి మొద లగుపూజ్యులకును, హిత = మేలైన, అర్థ = వస్తువులయొక్క, ప్రదాన = యిచ్చుటయందు, రతులై = ఆసక్తులై, (బృహస్పతికి మేలైన

వస్తువుల నిచ్చుటయం దాసక్తి గలవారు.) వర......లోచనన్ = వర = శ్రేష్ఠ మైన, మేఘ = మబ్బుం బోలిన, రమణీయ = మనోహర మైన, హయములు = గుఱ్ఱములు గలవారు. ఔచున్, రమణ కెక్కి = ప్రీతి నొంది. (మేఘము లనెడుమనోహర మైనగుఱ్ఱములు గలవారు. (ని) తురాషా ణ్మేఘవాహనః. అ) సకల......లై = సకల = ఎల్లవారిచేతను, స్తుత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, పవిత్ర = పావన మైన, సద్గోత్రులు = మంచికులము గలవారు, ఐ, (సకల = ఎల్లవారిచేతను, స్తుత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, పవి = వజ్రాయుధముచే, త్రసద్గోత్రులు = జడియుచున్న పర్వతములు గలవారు.) పాలి......లై, రక్షింపఁబడినయెల్లవిద్వాంసులు గలవారై, (రక్షింపఁబడినయెల్లదేవతలు గలవారు.) అతిశయిల్లి = ప్రబలి, స్థిరసుధర్మాధిగతు లయి = శాశ్వత మైనపుణ్యకార్యముల నెఱిఁగినవా రై, (శాశ్వత మైనసుధర్మ యనుసభను బొందినవా రై (ని) స్యాత్సుధర్మా దేవసభా. అ) చిర......లగుచున్ = చిర = శాశ్వతమైన, వినోదకర = సంతసమును గలిగించెడు, సదారంభులు = సత్కార్యములు గలవారు, అగుచున్, (చిరకాల మానందము గలిగించువారును నెల్లపుడు రంభ గలవారును.) భాస్వరతన్ = ప్రకాశించుస్వభావముతో, తనరి = ఒప్పి, సార......లగుచున్ = సారతర = మిగులం బ్రశస్త మైన, భోగ = సుఖానుభవముచేతను, తతయశః = అధిక మైనకీర్తిచేతను, సాంద్రులు = నిండినవారు, అగుచున్, ఇంద్రు లనన్ = ఇంద్రులువలె, ఒప్పు చుంద్రు = ప్రకాశించు చంద్రుఁడు.

ఇందు శ్లేషానుప్రాణితోపమాలంకారము.

చ॥ మును దనపూర్వు లాకులల ♦ ముల్ దిని కాలము పుచ్చుచుండ మై
కొని యొకదిక్కునన్ నవతఁ ♦ గొన్నినిధుల్ సమకూర్చుకొంచు ని
ట్లొనరుకుబేరుఁ బేరుకొన ♦ కుందురు బేరులు పట్టణంబునం
దనిశనవాధికార్థనిధు ♦ లంచితదానకలాకళానిధుల్॥ 108.

పట్టణంబునందున్ = ద్వారకయందున్, అనిశ......నిధుల్ = అనిశ = ఎల్లపుడును, (తండ్రి తాతలనాఁటినుండియు నని యర్థము.) నవ = తొమ్మిదికంటె, అధిక = ఎక్కువసంఖ్య గల, అర్థనిధులు = ద్రవ్యరాసులు గలవారు, కుబేరునకు స్వార్జితములైనతొమ్మిది ద్రవ్యరాసులు కలవు. ఈపట్టణమున నుండువైశ్యులకుఁ బూర్వకాలమునుండియు ననేకము లగుద్రవ్యరాసులు గల వని యాశయము. అంచిత...నిధుల్ = పూజింపఁబడినదానవిద్యం జంద్రుం బోలినవారు, బేరులు = వైశ్యులు, మును = పూర్వ

కాలమునందు, (ఇది కాలవాచకము గావునఁ బ్రథమ యయ్యెను.) కాలాధ్వముల కుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమ యగు. బా. కా. తనపూర్వులు = తనతండ్రితాతలు, (విశ్రవసుఁడు మొదలగువారు.) ఆకు లలముల్ = ఆకులఁ గూరలను, తిని = భక్షించి, కాలము పుచ్చుచుండన్ = కాలక్షేపము చేయుచుండఁగా, మైకొని = అంగీకరించి, (కుబేరుఁడు ధనము గలవాఁ డయ్యును దండ్రితాత లగుబుషులు తగినపదార్థములు సంపాదింపలేక యాకులు మొదలగువానిని భక్షించుచుండ నూరక చూచుచుండె నని యర్థము. వారు తపస్వులు గావున నట్టిపదార్థముల భక్షించుచుండిరని భావము. ఒకదిక్కునన్ = ఒకచోటను, (ఉత్తరదిశయందని భావము.) నవతన్ = (ఉపవాసాదులఁ) గృశించుటచే, (తొమ్మిదిసంఖ్యచేత నని యర్థాంతరము.) కొన్నినిధుల్ = కొన్నిద్రవ్యరాసులను, సమకూర్చుకొంచున్ = సంపాదించుకొనుచున్, ఇట్లొనరుకుబేరున్ = ఇట్లుండుకుబేరుని, పేరుకొన కుందురు. ఉచ్చరింప కుందురు. ఆపురమునందలివైశ్యులు పూర్వమునుండియు ననేకద్రవ్యరాసులు గలవారునువృద్ధులకు సౌఖ్యము గలుగునట్లు వ్యయపఱుచువారును దానము సేయువారును గాఁగ, దాను మిగులం గృశించి తండ్రితాతలాకులఁగూరలు దినుచుండఁగా నూరకుండి క్రొత్తగాఁ గొన్ని ద్రవ్యరాసులు సంపాదించినకుబేరునిపేరుసైతము దలంప నిష్టపడ రని యర్థము. వ్యతిరేకాలంకారము.

క॥ హలరేఖలు లక్ష్మీకర
విలసనములు బహుళభద్ర ♦ విభ్రమగతులుం
గలిగి హరిచరణసదృశత
నలరుదు రలఘుబల మొప్ప ♦ నప్పురిశూద్రుల్॥ 109.

ఇందు శూద్రులు తమజన్మస్థాన మైనవిష్ణుపాదముంబోలి యున్నా రని చెప్పుటచేఁ బెక్కుపదములకు రెం డర్థములు గలవు.

అప్పురిశూద్రుల్ = అవ్వీటియం దున్న శూద్రులు, హలరేఖలు = నాఁగలిచాళ్లును, నాఁగలియాకారము గలరేఖ లని పాదపర మైనయర్థము. అచటిశూద్రులు పెక్కునాఁగళ్లు గలవా రనియును భగవంతునిపాదమునందు నాగళ్లంబోలినరేఖలు గలవనియును నర్థము. లక్ష్మీకరవిలసనములు = ఐశ్వర్యము గలిగించుచేష్టలును, లక్ష్మీదేవియొక్కచేతియందలి ప్రకాశము లని యర్థాంతరము. శూద్రులు సంపదలను గలిగించుపనులఁ జేయువా రనియును లక్ష్మీదేవి విష్ణునకుఁ బత్ని గావున నాయనపాద మొత్తునపు డామెచేతికాంతు లందుఁ బ్రసరించుచుండె ననియు నర్థము. బహు........

గతులున్ = బహుళ = అనేకము లగు, భద్ర = శుభములయొక్కయు, విభ్రమ = భూషణములు మొదలగువానిని ధరించుటచేఁ గల్గుకాంతియొక్కయు, గతులు = ప్రాప్తులను, అనేకము లగు నెద్దులయొక్క విలాసములనియేని యర్థము. (బహుళ = అధికమైన, భద్ర = శుభముల నిచ్చెడు, వి = పక్షియొక్క (గరుడుఁడు) భ్రమ = సంచారముచేత, గతులు = గమనములను. గరుడవాహనమునం బోవునది యని పాదపరమైనయర్థము.) కలిగి = పొంది, అలఘుబలము = గొప్పదార్ఢ్యము, ఒప్పన్ = ప్రకాశింపఁగా, హరిచరణసదృశతన్ = విష్ణుపాదముతోడిసాదృశ్యముచేత, నలరుదురు = ప్రకాశింతురు. శ్లేషానుప్రాణితోపమాలంకారము.

గీ॥ బలపదుత్తుంగరూపవై ♦ భవ మతిస్థి
రాభరణలీల తతగండ ♦ శోభితరుచి
శ్రితఘనాళి సదావన ♦ శ్రీయుఁ గలిగి
పొలుచుభూభృన్నిభంబు ల ♦ ప్పురి నిభములు॥ 110.

ఈపద్యమున నేనుఁగులకుఁ బర్వతములతో సాదృశ్యము చెప్పుటచేఁ దక్కిన పదము లన్నియు నుభయధర్మములం జెప్పను.

భూభృన్నిభములు = పర్వతములతో సమానములు, ఇభములు = ఏనుఁగులు, బలవ.....వైభవము = బలవత్ = మిక్కిలి బలము గల, ఉత్తుంగ = మిక్కిలి యెత్తైన, రూపవైభవము = ఆకారముయొక్క యతిశయమును (ఇది రెంటికి సమము) అతి...లీల = అతి = మిక్కిలి, స్థిరా = భూమికి, ఆభరణలీల = భూషణములయొక్కశోభ యని యేనుఁగుపరము. అతి = మిక్కిలి, స్థిరా = భూమియొక్క, భరణలీల = మోచుట యను క్రియ యని పర్వతపరము. తత.....రుచి = తత = విశాలమైన, గండ = చెక్కులయొక్క, శోభిత = దీప్తమైన, రుచి = కాంతి యని యేనుఁగుపరము. తత = విశాలము లగు, గండ = రాతిపలకలయొక్క, శోభిత = దీప్తమైన, రుచి = తేజస్సు నని పర్వతపరము. శ్రితఘనాళిన్ = ఆశ్రయించిన అధికమైనతుమ్మెదలను, ఇచట నళిశబ్దము జాత్యేకవచనము. ఆశ్రయించిన మేఘసముదాయము నని పర్వతపరము. సదావనశ్రీయుక్ = ఎల్లపుడు మదోదకశోభ నని యేనుఁగు పరమైనయర్థము. సదావనశ్రీయనుచో, సదా = దా యనునక్షరముతోఁ గూడినదియు, అవ = వకారముతో శూన్యమైనదియు, 'న' యనుదానియొక్కశోభ నని యర్థము. సదావన యనుదానియందు 'దా' యనునక్షరము నుంచి వకారమును దీసి 'న' యనుదానిం గలుపఁగా దాన యని యుండును. దానశబ్దమునకు మద మని యర్థము. (ని) మదో దానం (అ) ఎప్పుడును

వనశోభ యని పర్వతపరము. కలిగి=పొంది, అప్పురిన్ = ఆపట్టణమందు, పొల్చున్ = ప్రకాశించును. ఇం దలంకారము వెనుకటియట్లే యెఱుంగునది.

చ॥ ఒదవెడునాత్మవేగమున ♦ కోడి సమీరణపంచకంబు దాఁ
బదములఁ బట్టెనో యనఁగఁ ♦ బంచవిధాంచితధార లొప్పఁగా
బ్రదరములట్ల యోడి యిరు♦పార్శ్వములం దముఁ గొల్చుచుండెనాఁ
బొదు లిరుగ్రేవలం బొదలఁ ♦ బొల్చు మహాజవనాశ్వముల్ పురిన్॥

మహాజవనాశ్వముల్ = మిగులవడి గలగుఱ్ఱములు, ఒదవెడునాత్మవేగమునకున్ = తనచుట్టితముయొక్క (గుఱ్ఱములయొక్క) శీఘ్రగమనమునకు, ఓడి=అపజయము నొంది, సమీరణపంచకంబు = ప్రాణాదివాయువులు, పదములన్ = (అశ్వములయొక్క) పాదములను, పట్టెనో యనఁగన్ = ఆశ్రయించెనో యనునట్లు, పంచవిధాంచితధారలు = పంచవిధ = ఐదువిధములచేత, అంచిత = ఒప్పుచున్న, ధారలు = గమనవిశేషములు, (ని) ఆస్కందితం ధోరితకం రేచితం వల్గితం ప్లుతం గతయోమాః పంచధారాః. అ. అతివేగము నతిమందము గాని సమమైనగతి యాస్కందితము. అంతకంటె నధికమై చతురమైనగతి ధోరితకము. తాళగతితోఁ దిరుగుట రేచితము. వేగముతోఁ గూడి కాళ్లు మీఁదికిఁ గదలించుచుఁ బోవుట వల్గితము. పోవునంతదూరమును సమముగా వేగముగాఁ బోవుట ప్లుతము. ఒప్పఁగాన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, అట్లు = ఆవాయువులువలెనె, ప్రదరములు = బాణములు, ఓడి = అపజయము నొంది, ఇరుపార్శ్వములన్ = రెండుప్రక్కలయందును, తమున్ = ఆయశ్వములను, కొల్చుచుండె నాన్ = సేవించుచున్నవో యనునట్లు, పొదులు = తూణములు, ఇరుగ్రేవలన్ = రెండుపార్శ్వములయందును, పొదలన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, పురిన్ = పట్టణమునందున్ పొల్చున్ = ప్రకాశించును.

ఇందు ధారలను గమనవేగమున కోడి పాదములం బడినవాయువు లని యుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ॥ లలితమణీశిరోగృహము ♦ లక్కఁ బోహిఁ దోఁప విమానలీలలన్
జల మసురత్నకుట్టిమశ ♦ తంబులఁ దోఁప శతాంగరీతులం
బలునెలరాలఁ జాటి పిద ♦ పం జని హెచ్చఁగ స్యందనస్థితిం
బెలుపుచు నూరఁ దీరు గనుఁ ♦ దేరులు పేరులు సార్థకంబుగాన్॥

తేరులు = అరదములు, లలిత......లన్, లలిత = సుందరమైన, మణిశిరోగృహములన్ = మణులసంబంధమైన (మణులతోఁ గట్టఁబడిన) మేడమీఁదియిండ్లయందున్, రహిన్ = బాగుగా, తోఁపన్ = ప్రతిఫలించుటచే, విమానలీలలన్ = విమానములయొక్క విలాసములను, దలఁచు = తలఁచు, అనురత్నకుట్టిమశతంబులన్ = అనురత్నములయొక్క కట్టడపు నేలలయొక్క నూఱులయందున్ (అనేకము లగుమణులు దాపినభూములయం దని యర్థము.) తోఁపన్ = ప్రతిబింబించుటచే, శతాంగరీతులన్ = నూఱుశరీరములయొక్క ప్రకారములను, బలుసెలరాలన్ = పెద్దచంద్రకాంతపురాలయందున్, జాటి చని = జరిగిపోయి, పిదపన్ = తరువాతను, హెచ్చఁగన్ = అతిశయింపఁగాను, స్యందనస్థితిన్ = జాఱుటయొక్క రీతిని, తెలుపును = ప్రకటించును, పేరులు = రథనామములు (విమాన, శతాంగ, స్యందననామములు) సార్థకంబుగన్ = అర్థముతోఁ గూడిన వగునట్లు, ఊరన్ = ద్వారకాపురమునందు, తీరునన్ = సొగసుగనుండును.

ఆపురమునందలిరథములు మేడలమీఁదియిండ్లయందుఁ బ్రతిఫలించుటచే విమాననామమును, రతనపు నేలలందుఁ బ్రతిబింబించుటచే శతాంగనామమును, బటికపురాలయందు జాఱుచుం బోవుటచే స్యందననామమును సార్థకము చేసికొనె నని యర్థము. విమానము—గమనమందుఁ బక్షితోఁ సాదృశ్యము గలది. ఈపేరు రథములు మేడలమీఁది భాగమునఁ బ్రతిఫలించుటచే సార్థక మయ్యెను. ఆకాశమునం బోవునట్లుండె నని భావము. శతాంగము = నూఱంగములు గలది. ఈశబ్దమునకు నూఱు అవయవములు గలదని యర్థ మైనను బ్రకృతమున నూఱు శరీరములు గల దని గ్రహింపవలెను. ఈపేరు పెక్కురత్నపు నేలలందుఁ బ్రతిఫలించుటచే సార్థక మయ్యెను. ఒక్కొక్కరథమే పెక్కుస్థలములఁ గాన్పించుటచేఁ బెక్కు లాకారములు గలట్లు కనుపడె నని భావము. స్యందనము = జాఱుచుం బోవునది. ఈపేరు నున్ననిపటికపురాలమీఁద జాఱుటచే నర్థవంత మయ్యెను.

సీ॥ సంగీతనృత్యకా ♦ శలము మెచ్చంగ బలె
గాయన్నటీకైశి ♦ కముల నిమిరి
దానశిపిరి ణయవా ♦ దములు దీర్పఁబలె నే
నువల సౌధగవాక్ష ♦ కోటి దూఱి
స్నానభక్తోమంపునీ ♦ ర్వట్టుచే బలె దతి
శ్రాంతాంగనాస్యము ♦ ద్రజల మూని

సాంకవమృగమద ♦ చంద్రసౌరభములు
    గైకొనంగబలె నం ♦ గళ్ల మెలఁగి
పురతురంగమగమనచా ♦ తురికి నోడి
వింతసిగ్గునఁ దనయెక్కి ♦ రింత వడిగ
నడవమి ననంగ జడ నగు ♦ నడక లరర
నంధ్రొలయు చుంను మలయమం ♦ దానిలుండు॥ 113.

మలయ......లుండు = మలయపర్వతసంబంధ మగుమందవాయువు. (దక్షిణపుగాలి) ఆందుఁ = ఆపురమున, సంగీ......శలము = సంగీత = గానముయొక్కయు, నృత్య = (అవయవములచే భావము సూచించు) ఆటయొక్కయు, కౌశలము = నైపుణ్యము, మెచ్చఁగబలెఁ = మెచ్చుటకువలెను, గాయ......కులు, గాయన్తీ = పాడుచున్న నర్తకులయొక్క, కైశికములు = కేశపాశములను, నిమిరి = స్పృశించి, మెప్పు గలుగునట్లు విద్యావిశేషముం జూపినవారిశిరమేని శరీరమేని స్పృశించుట లోకదృష్టము. వేసవలన్ = తెల్లవాఱుజాములందుఁ, దంపతి......దములు = దంపతి = భార్యాభర్తలయొక్క, ప్రణయవాదములు = పొలయలుకలను, తీర్పబలెఁ = తీర్చుటకువలె, సౌధగవాక్షకోటిఁ, సౌధ = మేడలయందలి, గవాక్షకోటిఁ = కిటికీలసమూహమును, దూఱి = ప్రవేశించి, పొలయల్కచే మాట్లాడక మిడినభార్యాభర్తలు మన్మథోద్దీపకమైనచల్లగాలి సోఁకినంతనె మానము విడిచి యభిముఖు లగుటచే శీతవాయువ్రులు వారికలహం దీర్చుటకు కడంఁ బ్రవేశించెనో యనునట్లుత్ప్రేక్షించెను.

స్వపథ......చేఁ, తనమార్గాయాసమునఁ గలిగినదప్పిచేతను, బలెఁ = వలెఁ రతి......జలము. రతి = సంభోగముచేతను, శ్రాంతా = అలసిన, అంగనా = స్త్రీలయొక్క, ఆస్య = మోమునందలి, ఘర్మజలము = చెమటనీటిని, ఆని = త్రావి; క్రీడలచే నలసినస్త్రీలచెమ్మటలాఱునట్లు వారిమోమునఁ బ్రసరించి యని యర్థము. సాంక......ములు = సాంకవ = జవ్వాజియొక్కయు, మృగమద = కస్తూరియొక్కయు, చంద్ర = కప్పురముయొక్కయు, సౌరభములు = పరిమళములు, (ని) ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞః. అ. గైకొనంగబలెఁ = చేకొనుటకువలె, అంగళ్లన్ = బజాఱులయందు, మెలఁగి = సంచరించి, తనయెక్కిరింత = తనవాహనమైనయుష్ట్రి, పుర......చాతురికిన్ = పుర = పట్టణమునందలి, తురంగమ = గుఱ్ఱములయొక్క, గమనచాతురికిఁ = నడకలనేర్పునకుఁ, ఓడి, వింతసిగ్గునఁ = అపూర్వమైనసిగ్గుచేతను, నడవమి ననంగఁ =

నడవక పోవుటచేతనో యనునట్లు, జడనగునడకలు = మెల్లనినడకలు, అడరన్ = కలుగఁగా, ఒలయు చుండున్ = సంచరించు చుండును. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ అమితరసప్రౌఢి ♦ నలరెడు సరసుల
నెనయుటవలనఁ బ ♦ ద్మిను లనంగ
లలితబంధవిశేష ♦ ములమహాభోగులఁ
దనుపుటవలన భో ♦ గిను లనంగ
ఘనతరాగములపెం ♦ పెనసి పల్లవలాభ
గరిమ దాల్చుటఁ గల ♦ కంఠు లనఁగఁ
దజ్జ్ఞులు వినుతింపఁ ♦ దగు వెల లందుచు
మనుటచే సురుచిర ♦ మణు లనంగఁ
బ్రబలి తతమంజులాస్యవి ♦ భ్రమసమృద్ధు
లలరఁ బ్రీతిభరతరహాస్య ♦ ములను వలఁతు
లగుచు రంభాదులను గెల్చు ♦ సొగసునఁ బురి
నటులు చుందురు వారసుం ♦ దరులు భళిరె॥ 114.

అమితరసప్రౌఢిన్ = అమిత = కొలఁదిలేని, రస = అనురాగ మనెడుజలముయొక్క, ప్రౌఢిన్ = ధరించుటచేతన్, అలరెడుసరసులన్ = ప్రకాశించెడురసికు లనుకొలఁకులను, ఎనయుటవలనన్ = పొందుటవలనన్, పద్మినులు = పద్మినీజాతిస్త్రీలు, (తామరలతలు,) అనంగన్, లలిత......ములన్ లలిత = సుందర మైన, బంధవిశేషములన్ = వేర్వేరుబంధములచేత, మహాభోగులన్ = గొప్పసుఖము గలవారను సర్పములను తనుపుటన్ = తృప్తి నొందించుటచేత, భోగినులు = (వేశ్యలు) భోగస్త్రీలు, (నాగకాంతలు,) అనంగన్ = అనునట్లును, ఘనత......పెంపు, ఘనతన్ = గొప్పతనముచేత, రాగములపెంపు = కల్యాణి మొదలగురాగములగొప్పతన మనెడు (ఘనతర = మిక్కిలిగొప్ప లగు, అగ = వృక్షములయొక్క, పెంపు = అభివృద్ధిని,) ఎనసి = పొంది, పల్లవలాభగరిమన్ = విటు లనుచిగురుటాకులయొక్క ప్రాప్తివలనిగౌరవమును, దాల్చుటన్ = ధరించుటచేత, కలకంఠులు = మనోహర మైనకంఠధ్వని కలవారు (కోయిలలు) అనంగన్ = అనునట్లును, తజ్జ్ఞులు = తెలిసినవారు, వినుతింపన్ = స్తుతింపఁగా, తగువె

లలు = తగినవిలువలను, అందుచున్ = పుచ్చికొనుచున్, మనుటచేన్ = సుఖముగ సం దుటచే, సుసుచిరమణులు = మంచికాంతి గలస్త్రీలు, (సుసుచిరమణులు = మనోహర ము లగుమణులు) అనంగన్ = అనునట్లును, ప్రబలి = ప్రఖ్యాతిగాంచి, తత......ద్ధు లు తత = విశాలమైన, మంజుల = ఒప్పిదమైన, ఆస్య = ముఖముయొక్క, విభ్రమస మృద్ధులు = విలాసాతిశయములు, (తత = వీణాదివాద్యములయొక్కయు, మంజు = మృ దువైన, లాస్య = నృత్యముయొక్కయు, విభ్రమసమృద్ధులు = విలాసములు,) అలరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ప్రతిభన్ = బుద్ధివిశేషముచేతను, రతరహస్యములను = క్రీడలయంద లికిటుకులందు, వలఁతులు = నేరుపుగలవారు (ప్రతి......లన్ = ప్రతి = ఎల్లవియును గా, భ = భావములయొక్కయు, ర = రాగములయొక్కయు, త = తాళములయొక్క యు, " శ్లో॥ భకారోభావవాచీస్యా ద్రకారోరాగవాచకః తకారోతాళవాచీస్యా త్రియంభరతముచ్యతే " రహస్యములన్ = కిటుకులంను, వలఁతులు = నేర్పరులు) రంభా దులన్ = రంభ మొదలగువారిని, గెల్చుసొగసునన్ = గెల్చుసౌందర్యముతోన్, వా రసుందరులు = వేశ్యలు, పురిన్ = ద్వారకయందున్, వఱలుచుందురు = ప్రకాశించు చుందురు. భళిరె = ప్రశంసనార్థకము. శ్లిష్టరూపకాలంకారము.

సీ॥ కలికి యొత్తుల కేమి ♦ కలువ నే విపు డిమ్ము
వేరే యిడుము నింపుఁ ♦ గోరఁ దగదు
చెలువ మల్లికల సు ♦ స్థితిఁ జూపు మది తావు
లంటి చూచినఁ దోఁచు ♦ నసుగ నేల
తిలకింపు మెలతామ ♦ రలనండ లొసఁగుము
నెన రొప్పఁగా నల ♦ సీనను గొనుము
విలువఁ జేకొని యెద ♦ నలరుబంతుల నిమ్ము
చను బంతు లిప్పు డం ♦ టినను గంద
నను చు నర్మోక్తిరచనల ♦ ననుచు వేడ్కఁ
దమ్ము నల రమ్ము మేటిచె ♦ ల్యమ్ములఁ గని
సరసతలు చూపువిటులకు ♦ సరము లిడుచుఁ
బుష్పలావిక లుందు ర ♦ ప్పురమునందు॥ 115.

ఈపద్దెమునందుఁ బువ్వు లమ్మునింతులకును వానిం గొనవచ్చినవిటులకును జరిగినసంభాషణము రెండర్థములతోఁ జెప్పఁబడియె.

కలికి=ఓసుందరీ, ఎత్తులకున్=పూలదండలకున్, (పురుషుని వలచి యువిద లిచ్చుసొమ్మున కని యర్థాంతరము.) ఏమి? కలువన్=కలువపూవును, ఈవు=నీవు; ఇపుడు, ఇమ్ము=ఒసఁగుము. (కలువన్=నీతోఁ గలియుటకు, నీవి=పోఁకముడిని, (ని) స్త్రీకటీవస్త్రబంధేపి నీవి పరిపణేపిచ. అ. ఇపుడు, ఇమ్ము=ఒసఁగు మని రెండవయర్థము.) 'కలువన్' అనునది రెండవయర్థమున గ్రామ్యము. ఇది విటులవచనము. వేరే=మఱియొకప్రకారముచేతనే, ఇడుదన్=(నీ వడిగినకలువపూవు) నిచ్చెదను. ఇందున్=ఈదండయందున్, (దండయం దున్నకలువపూవు నని యర్థము) కోరన్=అపేక్షించుట, తగదు=యుక్తముకాదు. (వే=శీఘ్రముగన్, రే=రాత్రికాలమునందున్, ఇది కాలవాచకము గావునఁ బ్రథమ యయ్యెను. ఇడుదన్=(నీవి) నిచ్చెదను; ఇందున్=అంగడియందున్ (పగటికాలమం దనియేని యర్థము.) కోరన్=నీవి నపేక్షించుట, తగదు=యుక్తము కాదు.) ఇది పుష్పలావికావచనము. ఇశ్లే ముందు నెఱుంగునది. చెలువ=ఓప్రియభాషిణీ, మల్లికలన్=మల్లిపూవులను, సుస్థితిన్=మంచియునికితో, చూపుము=కనుపఱుపుము. చెలువ యనుపదమును రెండరయర్థమున ముందరిమువర్ణముతోఁ గలిపి చెప్పుటచే వెనుకవాక్యమునందలిసంబోధనమే యిందు గ్రహింపవలెను. ఓకలికి. అల్లికలన్=బంధములందున్, చెలువము=చక్కఁదనమును, సుస్థితిన్=మంచినిలుకడతో, చూపుము=కనుపఱుపుము.) పఱువము దప్పనిమల్లెపూవులం జూపు మని యర్థము. బంధనైపుణ్యముం దెలుపు మని యర్థాంతరము. అది=ఆపుష్పసముదయము, బంధనైపుణ్య మని యర్థాంతరము. తావులు=పరిమళములను, అంటి చూచినన్=పరీక్షించినయెడన్, తోఁచున్=కాన్పించును, (తావులు = కళాస్థానములను, అంటి చూచినన్ = స్పృశించి చూచినయెడల, తోఁచున్=కాన్పించును) అడుగన్=ప్రశ్న సేయుట, ఏల=ఎందులకున్, పరిమళములనుబట్టి చూచిన మల్లియలు మంచిస్థితియం దున్నవో లేవో తెలియును. ప్రశ్నముతో నేమిప్రయోజన మని యర్థము. తావు లంటిచూచిన చెలువ మున్నదియో లేవో తెలియును. ప్రశ్నముతో నేమిప్రయోజన మని రెండవయర్థము.

తిలకింపుము=ఇటు చూడుము. ఎలతామరలదండలు=వాడనితామరపూవులదండలను, ఒసఁగుము=ఇమ్ము. [మెలఁతా! =ఓస్త్రీ! మరలన్= నేవెనుకకుఁ బోను తిలకింపు=ఇటు చూడు. దండలు=నీప్రాపులను (బహువచన మాధిక్యముం దెలుపును.) ఒసఁగుము=ఇమ్ము.] వాడనితామరపూలదండ లిమ్మని యర్థము. నీప్రాపు

గలిగిన మరలి యింటికిఁ బో నని యర్థాంతరము. నెనరు=ప్రేమము, ఒప్పన్=ఒప్పునట్లుగా, కావలసినన్=అవశ్యమైనచో, కొనుము=(తామరదండలను) వెలయిచ్చి పుచ్చికొనుము. (నెనరు=కృతజ్ఞత, ఒప్పఁగా=ఒప్పునట్లుగా, వలసినన్=ప్రేమించినయెడల, కొనుము=నాప్రాపును గ్రహింపుము. ఈయర్థమున నిది 'వలచినన్' అని యుండవలెను.) అవశ్యమైనం దామరదండల నిచ్చెద నని యర్థము. ప్రేమించినం బ్రాపిచ్చె నని యర్థాంతరము. విలువన్=వెలచేతను, వెల యిచ్చి యని యర్థము చేకొనియెదన్=కొందును, అలరుబంతులన్=పూవుచెండ్లను, ఇమ్ము; (విలువన్=వెలను, చేకొని=ముందు గ్రహించి, ఎదన్=రొమ్మునందు, అలరుబంతులన్=ప్రకాశించుబంతులం బోలినపదార్థములను (స్తనములను) ఇమ్ము.) వెల యిచ్చికొందును పూలబంతుల నిమ్మని యర్థము. వెల ముందు పుచ్చికొని బంతులం బోలినవాని నిమ్మని యర్థాంతరము.

చనుబంతులు=యుక్తము లగుపూలబంతులు, ఇపుడు=ఈకాలమున, అంటినన్=స్పృశించినయెడల, కందున్=వాడిపోవును. (చనుబంతులు=బంతులం బోలినకుచములను, ఇప్పుడు, అంటినన్=ముట్టికొనినయెడల, కందున్=మాతును.) పూలబంతు లిపు డంటినఁ వాడిపోవు నని యర్థము. స్తనములు స్పృశించినం జూతు నని యర్థాంతరము.

అనుచున్=ఇట్లు పలుకుచున్, నర్మోక్తిన్=పరిహాసపుమాటలచేతను, రచనలన్=పూవులదండలఁ గూర్చుటయందలి నైపుణ్యముచేతను, ననుచువేడ్కన్=మొలచెడుకుతూహలముతో, తమ్మన్=(పుష్పలావికలను) అలరమ్ము మేటిచెయ్దమ్ములన్=అలరు=పువ్వులను, అమ్ము=అమ్మెడునట్టి, మేటిచెయ్దమ్ములన్=గొప్పచేష్టలను, (అలరు=పువ్వులు, అమ్ము=బాణములుగాఁ గల, మేటి=మారునియొక్క, చెయ్దమ్ములన్=వికారములను, మన్మథవికారముల నని యర్థము.) కని=చూచి, సరసతలు=శృంగారాదిరసజ్ఞానమును, చూపువిటులకున్=కనుపఱచెడుసొగసుగాండ్రకు, సరములు=పూలదండలను, ఇడుచున్=అమ్ముచున్, అప్పురమునందున్=ఆద్వారకయందు, పుష్పలావికలు=పువ్వు లమ్ముస్త్రీలు, ఉందురు. నీని+ఇపుడు=నీనిపుడు. నీని యనునది ఏమ్యాదులలోనిది యగుటచే వైకల్పికసంధి గల్గెను. ఏమ్యాదులయం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగ నగు. బా. సం. తిలకింపుము+మెలత=తిలకింపుమెలత. ప్రార్థనార్థకమధ్యమపురుషమువర్ణంబునకు హల్లు పర మగునపుడు లోపము వైకల్పికము. బా. సం. ప్రకృతశ్లేషాలంకారము.

మ॥ సురసాంచద్ఘనపుష్పపూరితము లై ♦ సొంపొంది దృప్తాండజో
త్కరసంచారపటుత్వముల్ గలిగి రం ♦ గద్భృంగసంగీతముల్
పరఁగన్ సారససౌరభానిలసదా ♦ భంగాగమంబుల్ దగన్
బురి నుద్యానములున్ సరోవరములుం ♦ బొల్చున్ సమత్వంబునన్॥

పురిన్ = ద్వారకాపురమునందున్, ఉద్యానములున్ = పూఁదోఁటలును, సరోవరములున్ = శ్రేష్ఠ మైనకొలఁకులును, (చివర నున్న ద్రుతము సముచ్చయార్థకము.) సుర.....పూరితము లై, సు = మంచి, రస = మకరందముతో, అంచత్ = ఒప్పుచున్న ఘన = అధిక మైన, పుష్ప = పూలతో, పూరితములు = నింపఁబడినవి, ఐ, పూఁదేనెతో నిండిన పెక్కుపూలతోఁ గూడిన వని యుద్యానపర మైనయర్థము. (సురస = మంచి రుచితో, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, ఘనపుష్ప = ఉదకముతో, పూరితములు = నిండింపఁబడినవి, ఐ, మంచిరుచితోఁ గూడినయుదకములతో నిండిన వని సరఃపర మైనయర్థము.) (ని) శృంగారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః. అ. మేఘపుష్పం ఘనరసం. అ. సొంపు = సొగసును, ఒంది = పొంది, దృప్త.....ముల్, దృప్త = గర్వించిన, అండజోత్కర = పక్షిసముదాయముయొక్క, సంచారపటుత్వముల్ = సంచరించుటకుం దగినపాటవమును, (అండజ = చేపలయొక్క, తక్కినది రెంటికిని సరి.) రంగ.....ముల్, రంగత్ = ప్రకాశించుచున్న, భృంగ = తుమ్మెదలయొక్క, సంగీతముల్ = గానములు, పరఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, (ఇది రెంటికిని సమము.) సారస.....ముల్, సార = శ్రేష్ఠ మైన, సౌరభ = మంచివాసనతోఁ గూడిన, అనిల = వాయువును, సదా = ఎల్లపుడును, అభంగ = పూర్ణ మైన, అగమంబుల్ = వృక్షములును గలవి. (ని) పలాశీ ద్రుద్రుమాగమాః. అ. ఆయుద్యానములో మందమారుత మెప్పుడు నుండు ననియును బూవులు మొద లైనవానితో నిండినవృక్షములు గల వనియు నర్థము. (సారస = పద్మములయొక్క, సౌరభ = మంచివాసనతోఁ గూడిన, అనిల = వాయువుచేత, సదా = ఎల్లపుడు, భంగ = తరంగములయొక్క, ఆగమంబుల్ = ప్రాప్తులు గలవి, చెఱువులందుఁ దామరపూవులవాసనతోఁ గూడినవాయు వెప్పుడు నుండుటచే నలలు పుట్టుచుండు నని యర్థము.) సమత్వంబునన్ = సమ మైనస్థితిచేన్, తగన్ = బాగుగా, పొల్చున్ = (ఉద్యానములును, చెఱువులును) ప్రకాశించును. ఇందుఁ బ్రకృతశ్లేషాలంకారము.

సీ॥ దేవకీవసుదేవ ♦ దివ్యతపఃఫలం

బతియశోదానంద ♦ హర్షసీమ
బలదేవచిరపుణ్య ♦ పరిపాకసమయంబు
రాధికాయూథికా ♦ శ్రావణంబు
కంసాదిఖలమత్త ♦ గజసింహశాబంబు
వల్లవీజనమోహ ♦ వార్ధిరాజు
రుక్మిణీహృదయస ♦ రోవరహంసంబు
సత్యభామాముఖా ♦ బ్జాతతరణి
యానగరమేలు మేలున ♦ యానఁ గరము
భూజనమునకుఁ జిరసౌఖ్య ♦ భాజనముగ
నాగమాంతప్రవర్తి య ♦ నంతకీర్తి
స్మరశతసుమూర్తి యదువంశ ♦ చక్రవర్తి॥ 117.

దేవకీ......బు, దేవకీవసుదేవ = దేవకీవసుదేవులయొక్క, దివ్య = ఒప్పిదమైన తపఃఫలంబు = నోములపంట, దేవకీవసుదేవులు పూర్వజన్మమున మహాతపంబుఁ జేయ విష్ణుండు సాక్షాత్కరించి వరంబు వేఁడుఁ డన నిన్నుం బోలినపుత్త్రుండు గావలె నని కోరి రనియు నానిమిత్తమున విష్ణుండు కృష్ణుండై వారికి జన్మించె ననియు భాగవతము. అతి......సీమ, అతి = అధికమైన, (ఇది హర్షవిశేషణము.) యశోదానంద = యశోదయు నందుఁడు ననువారియొక్క, హర్ష = సంతోషమునకు, సీమ = హద్దు. బల......బు, బలదేవ = బలరామునియొక్క, చిరపుణ్య = చాలఁ గాల మార్జించినపుణ్యము యొక్క, పరిపాకసమయంబు = ఫలకాలము. రాధికా......బు, రాధికా = రాధ యను పేరుగలగోపిక యను, యూథికా = అడవిమొల్లకు, శ్రావణంబు = శ్రావణమాసము. వర్షాకాలమం దడవిమొల్ల పూచినట్లు కృష్ణునియం దీమె సంతసించు నని తాత్పర్యము. కంసాది......బు, కంసాది = కంసుఁడు మొదలగు, ఖల = క్రూరు లనెడు, మత్తగజ = మదపుటేనుఁగులకు, సింహశాబంబు = సింగపుఁబిల్ల, వల్ల........రాజు, వల్లవీజన = గోపికలయొక్క, మోహ = వల పనెడు, వార్ధి = సముద్రమునకు, రాజు = చంద్రుఁడు, చంద్రోదయమున సముద్ర ముప్పొంగిన ట్లీయనవలన గోపికలకు మోహ మతిశయిల్లు నని యాశయము. రుక్మిణీ......సంబు = రుక్మిణీదేవిమన సనెడుకొలఁకునకు రాయంచ, సత్య......తరణి = సత్యభామయొక్క మో మనెడుపద్మమునకు సూర్యుఁ

డు, ఆగమాంతప్రవర్తి = వేదాంతముల నుండువాఁడు, వేదాంతములచేఁ దెలియఁబడు వాఁ డనియర్థము. అనంతకీర్తి = అంతములేనియశము గలవాఁడు, స్మరశతసుమూర్తి = మన్మథులు నూఱుగురయొక్కయాకారముం బోలినమంచియాకారము గలవాడు. యదువంశచక్రవర్తి = (అగు) యాదవప్రభుఁడు (కృష్ణుఁడు) భూజనమునకున్ = లోకమందలిజనసముదాయమునకున్, కరము = మిక్కిలి, చిరసౌఖ్యభాజనము = శాశ్వతమైనసౌఖ్యప్రాప్తి, కన్ = అగునట్లు, మేలునయానన్ = అధిక మైననీతితో, నయము + నన్ = నయానన్, ఉలనలు పరంబు లగునపు డాగమమువర్ణంబునకు లోపంబును దత్పూర్వస్వరంబునకు దీర్ఘంబును విభావనగు. బా. త. అనగరము = ఆద్వారకాపట్టణము, ఏలున్ = పాలించుచుండును. ఇందుఁ గృష్ణునందు శ్రావణత్వము మొదలగున వారోపించుటకు రాధికాదులందు యూధికాత్వాద్యారోపము కారణము గావున మాలాపరంపరిత రూపకాలంకారము, చెప్పంబడినయుపమానోపమేయముల కభేదప్రతిపత్తి యారోప మని యాలంకారికులు.

సీ॥ కనకంపువన్నెచ ♦ క్కని తెక్కగవపక్కి
దొరజక్కి వగ నెక్కి ♦ తిరుగువాఁడు
కలిమిముద్దులగుమ్మ ♦ వల పిమ్మడిగ నెమ్మ
దిని గ్రిమ్మ నురముపై ♦ నునుచువాఁడు
కడలే కడరుపాల ♦ కడలిమీఁగడ లొందు
తెలిదీవికడ లీల ♦ మెలఁగువాఁడు
తొలిమిన్కు లుడ్డమో ♦ ముల నిడ్డముద్దుబి
డ్డనిబొడ్డుఁదామరఁ ♦ గనినవాఁడు
కారొమ్మయిలడాలువాఁడు జ ♦ గంబు లేలఁ
జాలువాఁ డంఘ్రి నొదవిన ♦ జాలువాఁడు
జాళువాసేలువాఁడు జే ♦ జేలజేజె
పుడమి విహరించె యదుకులం ♦ బున జనించి॥ 118.

కనకంపు......జక్కిన్, కనకంపు = బంగారముయొక్క, వన్నె = రంగుగల, చక్కని = మనోహర మైన, తెక్కగవ = తెక్కలజంట గల, పక్కిదొర = పక్షిరాజనెడు (గరుడుఁడు) జక్కిన్ = గుఱ్ఱమును, వగన్ = విలాసముతో, ఎక్కి = ఆరో

హించి, తిరుగువాఁడు=సంచరించువాఁడు. గరుడవాహనుఁ డైసంచరించువాఁ డని యర్థము. కలిమిముద్దులగుమ్మన్=భాగ్యములయొక్క స్త్రీని, (భాగ్యముల కధిదేవత యగులక్ష్మి నని యర్థము.) నెమ్మదిన్=మనసునందు, వలపు=కోరిక, ఇమ్మడిగన్=రెట్టింపుగా, క్రమ్మన్=వ్యాపింపఁగా, ఉరముపైన్=ఱొమ్మమీఁదను, ఉనుచువాఁడు=నిలుపువాఁడు. (లక్ష్మిం బ్రేమాతిశయమున వక్షమున ధరించినవాఁ డనియర్థము) కడలేక=అంతములేకుండన్, అడరు......మీఁగడలు, అడరు=కలిగెడు, పాలకడలి=పాలసముద్రసంబంధమైన, మీఁగడలు=తెట్టెలను, ఒందు తెలిదీవికడన్=పొందెడు శ్వేతద్వీపమునందున్, లీలన్=విలాసముతో, మెలఁగువాఁడు=సంచరించువాఁడు. భగవంతుఁ డగువిష్ణువు పాలసముద్రములోని తెలిదీవియం దుండి భక్తులకు సులభముగ సాక్షాత్కరించు నని భారతము.

తొలిమిన్కులు = వేదములను, ఉద్దమోములన్ = నాలుగుమోములందును, ఇ...ని, ఇడ్డ=ధరించిన, ముద్దుబిడ్డని=చక్కనినిసువును, చతుర్ముఖబ్రహ్మ నని యర్థము. బొడ్డుఁదామరన్=నాభిపద్మమునందున్, కనినవాఁడు=జన్మింపఁజేసినవాఁడు, కార్మొయిలడాలువాఁడు=నీలమేఘములచాయగలవాఁడు, జగంబు లేలఁజాలువాఁడు=జగంబులను రక్షించుటకుఁ దగినవాఁడు, అంఘ్రిన్=పాదమునందున్, ఒదవిన=పుట్టిన, జాలువాఁడు=నదిగలవాఁడు. ఆకాశగంగ హరిపాదమునం బుట్టె నని ప్రసిద్ధి. జాళువాసేలువాఁడు=బంగారుదుప్పటము గలవాఁడు. (అగు) జేజేలజేజె=దేవతలకుఁ బ్రభువు, (దేవదేవుఁడు) యదుకులంబునన్=(యయాతికిం బెద్దకుమారుఁడగు) యదు వను రాజుకులంబునన్, జనించి=పుట్టి, పుడమిన్=భూమియందు, విహరించెన్=సంచరించెను.

చ. చెలువున మన్మథుం గనిన ♦ శ్రీనిధి శ్రీకి వరుండు సంపదన్
గళల సుధాంశువియ్యము మ ♦ గంటిమి నప్పురభేది నాజిలో
గెలిచినజోదు బుద్ధి విధి ♦ కిం గురుఁ డబ్ధికి మామ సత్కృపా
కలనఁ దరంబె యేరికి న ♦ ఖండతదీయగుణాళు లెన్నఁగాన్ ॥119.

(ఆకృష్ణుఁడు) చెలువునన్=చక్కఁదనమునన్, మన్మథునన్=కాముని, కనిన శ్రీనిధి=కన్నశోభావంతుఁడు. (మిగులసుందరుఁ డగుమన్మథునిం గన్నవాఁడు గావున నాతనికంటె నధికసౌందర్యము గలవాఁ డనిభావము.) సంపదన్=ఐశ్వర్యమునందు, శ్రీకిన్=లక్ష్మికిన్, వరుండు=భర్త, (ఎల్లవారికిం దనకటాక్షమాత్రమున నై

శ్వర్య మీఁజాలినలక్ష్మి కళత్రమై యీయనకటాక్షము నపేక్షించుచుండుటచే నీయన సంపద వర్ణింప నలవిగానిది యనిభావము.) కళలన్ = విద్యలందున్, సుధాంశువియ్యము = చంద్రునకుం జుట్టము. బాంధవ్యము సమానులక సంభవించుం గావున నీయన పెక్కుకళలు నేర్చినవాఁడు గావుననే కళానిధి యైనచంద్రునిబాంధవ్యము గలిగె నని భావము. ఇటఁ గళలకును విద్యలకు నభేదాధ్యవసాయము.) మగంటిమిన్ = శౌర్యమునన్, పురభేదిన్ = శివునిని. (రక్కసులపురముల మూఁటిని నశింపఁజేసినవాని యని యర్థము.) అనిలోనన్ = యుద్ధమునందు, గెలిచినజోదు = జయించినవీరుఁడు. మున్ను శివుండు బాణాసురునితపంబునకు మెచ్చి యతఁడు గోరినప్రకార మతనిగృహంబునను డి యొకనిమిత్తమున నతనితో యుద్ధము సేయవచ్చినకృష్ణునితోఁ బోరి యోటు వడియె నని భాగవతము. బుద్ధిన్ = తెలివియందున్, విధికిన్ = బ్రహ్మకున్, గురుండు = తండ్రి. ఎట్టిబుద్ధిమంతులైన నిది యిట్టు లయ్యె నని యూహింపలేని యీప్రపంచనిర్మాణము చేయఁగలబ్రహ్మను సృష్టించినవానిబుద్ధి మిగులగొప్పది యనిచెప్ప నేలయనిభావము. సత్కృపాకలనన్ = మంచిదయకలిమిని, అబ్ధికిన్ = సముద్రునకు, మామ = చుట్టము, ఏరికిన్ = ఎట్టివారికైనను, అఖండ.....ళులు = పూర్ణమైన యాకృష్ణునిసంబంధమైన సద్గుణములను, ఎన్నఁగాన్ = వర్ణించుట, తరంబె = శక్యమా? (కాదనుట.)

చ॥ ననిపెడుదైవ మంచుఁ దను ♦ నమ్మినరాజును ధర్మమూర్తి గా
ననుపమమైత్రిఁ దన్నెనసి ♦ నట్టినరున్ విజయప్రసిద్ధుఁ గాఁ
దను నతిభక్తి వేఁడినన ♦ దైన్యుని భూమిసురేంద్రుఁ గా నొన
ర్చెను వసుదేవసూనుఁడు వి ♦ చిత్రము లెన్నఁగఁ దచ్చరిత్రముల్॥

వసుదేవసూనుఁడు = కృష్ణుఁడు, ననిపెడుదైవము, ననిపెడు = (భక్తులందు) ననురాగ మొందెడు, దైవము = ఈశ్వరుఁడు, అంచున్, తనున్, నమ్మినరాజున్ = విశ్వసించిననృపునిని (ధర్మరాజు ననియుండోఁచును) ధర్మమూర్తిగాన్ = ధర్మస్వరూపుఁడగునట్లును, అనుపమమైత్రిన్ = సాటిలేనిస్నేహముచే, తన్నున్ = (కృష్ణునిన్) ఎనసినట్టినరున్ = పొందినమనుజునిని, సేవించినవాని ననియర్థము. (అర్జును ననియును ధ్వనించును.) విజయప్రసిద్ధుఁగాన్ = గెలుపుచేఁ బ్రసిద్ధి గలవాఁడుగాన్ (విజయుఁ డను పేరుచేఁ బ్రసిద్ధి గలవాఁడుగా ననియుండోఁచును.) ఈచోటను ‘గాన్’, అనునది యసమాపకక్రియ గాన దీనికిఁ గర్త యుండవలెను. క్రియ యగుంగాని కర్త లేదనుట యన్యాయము. కాఁబట్టి దీనికిం బూర్వపదము కర్తృవాచక మైనప్రథమయం దుండుట తగును. ద్వితీయ నున్నప్పు డర్థముం బొసఁగదు. ఈభావయం దిట్టిప్రయోగ

ములు కలవు గాని యిది చింత్యము. తనున్ = (కృష్ణుని) అతిభక్తిన్ = మిక్కిలియ నురాగముతో, వేఁడినసద్దైన్యునిన్ = ప్రార్థించినదీనునిని, దరిద్రుని ననియర్థము. భూమిన్ = ఈలోకమునను, సురేంద్రుఁగాన్ = ఇంద్రుఁడగునట్లును, ఒనర్చెను = చేసెను (కుచేలుని భాగ్యవంతునిం జేసె ననియూఁదోఁచును.) తచ్చరిత్రముల్ = ఆయననడవడులు (ఆయన చేయుపనులు) ఎన్నఁగన్ = గణించఁగన్, విచిత్రములు = ఆశ్చర్యకరములు. (అగును.)

క॥ కొలువున నివ్వెఱపడి తను
దలఁచుచుఁ బ్రార్థించుద్రుపద • తనయాధృతరా
ష్ట్రిల కరుదుగ హరి యొసఁగె
న్విలసితనవ్యతరదివ్య • నేత్రములు దయన్॥ 121.

కొలువునన్ = సభయందున్, నివ్వెఱపడి = మిగులభయపడి, తనున్ = (కృష్ణునిని) తలఁచుచున్ = స్మరించుచున్, ప్రార్థించు......లకున్, ప్రార్థించు = వేఁడుకొనెడు, ద్రుపదతనయా = ద్రౌపదికిని, ధృతరాష్ట్రిలకున్ = ధృతరాష్ట్రమహారాజునకును, అరుదుగన్ = (చూచువారి) కాశ్చర్యముపుట్టునట్లు, దయన్ = కనికరముచేతను, (ఇతరులకుఁ బ్రాప్తించుదుఃఖముఁ బోఁగొట్టనిచ్చ దయ యనంబడు) విలసిత...లు, విలసిత = ప్రకాశించుచున్న, నవ్యతర = మిగుల నూతనమైన, దివ్య = సుందరమైన, నేత్రములు = వస్త్రములను, (కన్నుల ననియర్థాంతరము) (ని) స్యాజ్జటాంశుకయో ర్నేత్రం. అ. ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను. ద్రౌపదికి వస్త్రములను ధృతరాష్ట్రునకుఁ గన్నుల నిచ్చె ననియర్థము.

మున్ను దుర్యోధనుఁడు జూదంబు గల్పించి ధర్మజు నోడించి సకలంబు హరియించి యింకను నవమానింపం దలంచి యతనిభార్యవస్త్రముల నొలిపించుచుండ నామె భక్తిపూర్వకంబుగఁ గృష్ణుం బ్రార్థింప నపరిమితంబు లగుపుట్టంబు లనుగ్రహించె ననియు ధర్మరాజు జూదంబాడునపుడు చేసినప్రతిన ననుసరించి యరణ్యవాసంబు నజ్ఞాతవాసంబుఁ గావించి తనపాలపేక్షింప దుర్యోధనుం డీననఁ బోరునిశ్చయించు నపుడు కృష్ణుండు దూతయై ధృతరాష్ట్రసభకుం బోయి మాటలాడుచుండ దుర్యోధనుండు గృష్ణు బంధించినఁ బాండవులు జితులగుదు రనియత్నంబు సేయుచుండ నది యెఱింగి కృష్ణుండు విశ్వరూపంబు చూపెననియు నపుడు ధృతరాష్ట్రుండు తన్నుం జూడఁబ్రార్థింపఁ గన్ను లిచ్చెననియు భారతమునఁ గలదు.

గీ॥ కుజనమర్దనంబు ♦ సుజనాళిసంరక్ష
ణంబు సల్పి భూభ ♦ రంబు మాన్ప
ద్వారకాపురమున ♦ వసియించి దిక్పాల
పాలకుండు జగము ♦ లేలుచుండు॥ 122.

దిక్పాలపాలకుండు=(కృష్ణుఁడు) ఇంద్రాదుల రక్షించువాఁడు, కుజనమర్దనంబు=దుర్మార్గులయొక్క నాశనంబును, సుజనాళిసంరక్షణంబు=మంచిజనులసముదాయముయొక్క సంరక్షణమును, చల్పి=చేసి, భూభరంబు=భూమియొక్క బరువును, మాన్పన్=పోఁగొట్టుటకు, ద్వారకాపురమునన్, వసియించి, జగములు=లోకములను ఏలుచుండున్=పాలించుచుండున్.

క॥ ఈరీతి నీతిదైతే
యారాతి నిరీతిగా జ ♦ నావనము మదిం
గోరి యొనర్పఁగ నొకనాఁ
డారూఢప్రీతి మతి హి ♦ తాదృతి నెనసెన్॥ 123

దైతేయారాతి=(కృష్ణుఁడు) రక్కసులకుం బగవాఁడు. ఈరీతిన్=ఈప్రకారముచే, నీతిన్=న్యాయముతో, నిరీతిగాన్=ఈతిబాధలు లేకుండునట్లు, “శ్లో॥ అతివృష్టిరనావృష్టిర్మూషకాశ్శలభాశ్శుకాః। అత్యాసన్నాశ్చ రాజానష డేతా ఈతయస్స్మృతాః॥” జనావనము=జనులరక్షణమును, మదిన్=మనసునందు, కోరి, ఒనర్పఁగన్=చేయుచుండఁగా, ఒకనాఁడు, ఆరూఢప్రీతిన్=ఉత్పన్నమైనప్రీతిచేత, మతి=బుద్ధి, హితాదృతిన్=మిత్రులయందలిప్రేమను, ఎనసెన్=పొందెను.

శా॥ ఇంద్రప్రస్తరసన్నిభాసితవిభా ♦ భృద్దివ్యదేహుండు దే
వేంద్రప్రస్తుతవైభవాఢ్యుఁ డగుశ్రీ ♦ కృష్ణుండు స్నేహార్ద్రుఁడై
యింద్రప్రస్థపురంబునన్ సకలభూ ♦ భృద్వంద్యసామ్రాజ్యని
స్తంద్రానందులఁ బాండునందనులఁ గాం♦చంగోరి యుద్యుక్తుఁడై॥

ఇంద్రప్రస్త......హుండు, ఇంద్రప్రస్తర=ఇంద్రనీలపురాతితో (ని) పాషాణప్రస్తరగ్రావోపలాశ్మానశ్శిలాదృషత్. అ. సన్నిభ=సమానమైన, అసిత=నల్లని, విభా=కాంతిని, భృత్=ధరించిన, దివ్యదేహుండు=సుందరమైనదేహము కలవాఁ

డును, దేవేంద్ర......డు. దేవేంద్ర=సురపతిచే, ప్రస్తుత=స్తోత్రముచేయఁబడిన, వైభవ=సంపదచే, ఆఢ్యుఁడు=పూర్ణుఁడును, అగు శ్రీకృష్ణుండు, స్నేహార్ద్రుఁడు=స్నేహముచేఁ దడిపినవాఁడు. (స్నేహమునఁ గరఁగినమనసు గలవాఁడు) ఐ, ఇంద్రప్రస్థపురంబునకున్, సకల......స్తంద్రానందులకున్, సకల=అందఱు, భూభృత్=రాజులకును, వంద్య=నమస్కరింపఁ దగిన, సామ్రాజ్య=భూమండలాధిపత్యముచే, నిస్తంద్రానందులన్=ప్రకాశించుసంతసము గలవారిని, పాండునందనులన్=పాండవులను, కాంచఁగోరి=చూడనపేక్షించి, ఉద్యుక్తుఁడై=ప్రయాణమునకు యత్నించువాఁడై, ముందుపద్యములో నన్వయము. రాజసూయ మనుయాగము చేసి హిమవత్పర్వతమునకు సేతువునకు నడుమ నున్న రాజులను వశపఱచికొని యాదేశమున కధిపతియైనయతఁడు సమ్రాట్టనియు నతనిరాజ్యము సామ్రాజ్యమనియుఁ జెప్పంబడు. (ని) యేనేష్టం రాజసూయేనమండలశ్యేశ్వరశ్చయశ్శాస్తియశ్చాజ్ఞయారాజ్ఞస్ససమ్రాట్. అ.

సీ॥ తల్లుల సాధ్వీమ ♦ తల్లులఁ గని మ్రొక్కి
యానకదుందుభి ♦ యాన వడసి
గురుల సుధీదేవ ♦ గురుల సంభావించి
హితుల సంతోషాభి ♦ హితులఁ జేసి
తమ్ములఁ బ్రియభాషి ♦ తమ్ముల నియమించి
భటుల విక్రమసము ♦ ద్భటుల నెంచి
మతిని రుక్మిణియను ♦ మతి నింపునవహించి
సత్యానుకూలత ♦ సత్యఁదనిపి
యలవరించినచెలుల లో ♦ నలవరించి
యూరడించినవారల ♦ నూఱడించి
యన్నగరమునఁ గాపుంచి ♦ యన్నఁగరము
శూరకులు లంటి రాఁగ నా ♦ శూరకులుఁడు॥ 125

సాధ్వీమతల్లులకున్=మిక్కిలిపతివ్రతలగు, తల్లులన్=దేవకి, రోహిణిమొదలగు వారిని, కని=చూచి, మ్రొక్కి=నమస్కరించి, ఆనక......యానవడసి, ఆనకదుందుభి=వసుదేవునియొక్క, ఆన=అనుజ్ఞను, వడసి=పొంది, కృష్ణుజననకాలమం

డీయనయింట దేవతలచే ఆనకములు (మద్దెలలు) దుందుభులు (భేరులు) ను వాయింపఁబడుటచే నీపేరు కల్గెను. అ. సుధీదేవగురులఁ = మంచిబుద్ధిచే బృహస్పతింబోలిన, గురులఁ = పెద్దలను, సంభావించి = గౌరవించి, హితులన్ = మిత్రులను, సంతోషాభిహితులఁ = సంతసముచేఁ జెప్పఁబడినవారిని, చేసి = సంతోషమున వారితోఁ జెప్పి యనియర్థము. తమ్ములఁ = సాత్యకి మొదలగుయదుకుమారులను, ప్రియభాషితమ్ములన్ = ఇష్టవచనములతో, నియమించి = (తనతోరమ్మని) ఏర్పాటుచేసి, విక్రమసముద్భటులఁ = పరాక్రమముచేభయంకరులను, భటులన్ = జోదులను, మతిఁ = మంచిబుద్ధితో, ఎంచి = తనతో రావలసినవారలను వేరుచేసి, రుక్మిణియనుమతిన్ = రుక్మిణియొక్కసమ్మతిని, ఇంపునన్ = ఇష్టముతో, వహించి = గ్రహించి, సత్యానుకూలతఁ = నిజమైనయొద్దికతో, సత్యఁ = సత్యభామను, తనిపి = తృప్తిఁబొందించి, అలవరించిన చెలులఁ = ప్రసిద్ధముగఁ దన్నుఁ గామించినస్త్రీలను, లోఁ = మనసులందు, అలవరించి = సంతోషపెట్టి, ఊరన్ = గ్రామమునందు, డించినవారలన్ = విడిచినవారిని, ఊఱడించి = (కొలఁదిదినములలో వత్తు నని, విచారముపోఁగొట్టుమాటలనుఁ జెప్పి, అన్నగరమునఁ = ఆపట్టణమందున్, అన్నఁ = బలరామునిని, కాపుంచి = రక్షించుట కేర్పాటుచేసి, శూరసులు = సాత్యకి మొదలగువారు, కరము = తనహస్తమును, అంటి = స్పృశించి, రాఁగన్ = వచ్చుచుండఁగాన్ ఆశూరసులుఁడు = కృష్ణుఁడు (శూరునికులమునం బుట్టినవాఁడు.) ముందరిపద్యములోని వెడలె నను దానితో నన్వయము.

క॥ మాగధవందిజనస్తుతి
వాగారవములు సెలంగ ♦ ద్వారము వెడలెఁ
ధాగధగీచాకచక్
నైగనిగీరుచుల భూష ♦ ణంబులు వెలుఁగఁ॥ 126.

మాగధ......రవములు, మాగధ = వంశమును స్తోత్రముచేయువారియొక్కయు, వందిజన = తనపరాక్రమమును స్తుతి సేయువారియొక్కయు, స్తుతివాగారవములు = స్తుతిశబ్దములయొక్కధ్వనులు, చెలంగఁ = మ్రోయుచుండఁగా, భూషణంబులు = (కృష్ణుఁడు శరీరమునధరించిన) యాభరణములు, ధాగ......రుచులఁ = ఇందు మొదటి మూఁడు నను కారిశబ్దములు. కన్నులఁ జలింపఁజేసెడుకాంతులతో ననియర్థము. వెలుఁగఁ = ప్రకాశింపఁగా, ద్వారముఁ = గుమ్మమునుండి, వెడలెఁ = బయలువెడలెను.

సీ॥ పద్మరాగసువజ్ర ♦ బద్ధచక్రప్రభల్

రవిచంద్రకిరణవై ♦ భవము సూప
భరితనానావిధ ♦ భరమైన హేమకూ
బరము మేరునగంబు ♦ భంగి నొనర
హరినీలముక్తామ ♦ యంపుఁజప్పర ముడు
నిబిడ మౌనుప్పరం ♦ బుబలె నొప్ప
ఘనపదక్రమములు ♦ గలచతురాయతా
శ్వములు వేదంబుల ♦ సరణిఁ దనరఁ
దగుమహోచ్చవిపుంగవ ♦ ధ్వజము గూర్చి
భూమి విఖ్యాతి గను తేరు ♦ పోలుపు మీఱ
దారకుఁ డుదారవిధిలీలఁ ♦ దేర దాని
నధిగమించెఁ బురారి నా ♦ నమ్మురారి॥ 127.

పద్మరాగ......భల్, పద్మరాగ = తమ్మికెంపులచేతను, సువజ్ర = మంచివజ్రములచేతను, బద్ధ = కట్టఁబడిన, చక్రప్రభల్ = బండికండ్లయొక్క కాంతులు, రవి......వైభవము, రవి = సూర్యునియొక్కయు, చంద్ర = చంద్రునియొక్కయు, కిరణ = కిరణములయొక్క, వైభవము = సంపదను, చూపఁగా = కనుపఱుపఁగాఁ, కెంపులతోఁ జేయఁబడినచక్రకాంతి సూర్యకిరణవైభవమును, వజ్రములతోఁ జేయఁబడినచక్రకాంతి చంద్రకిరణవైభవమును జూపఁగా ననియర్థము. దారకుఁడు (కృష్ణునిసారథి) కృష్ణునకు సిద్ధముచేసిన బండిచక్రములు తమయందలి మణులకాంతిచే మున్నీశ్వరుఁడు త్రిపురాసురులం గొట్టఁబోవునపు డెక్కినయరదమునకుం జక్రము లైనసూర్యచంద్రులతేజము వెదచల్లుచున్న వనిభావము. భరిత......భరము, భరిత = నింపఁబడిన, నానావిధ = పెక్కువిధములుగల, భరము = బరువుగలది, ఆయుధములు మొదలగువానిచే నింపఁబడిన దనియర్థము. ఐనహేమకూబరము = ఐనబంగారునొగ, మేరునగంబుభంగిన్ = మేరుపర్వతముయొక్కరీతిచేత, ఒనరన్ = ఒప్పఁగాఁ, కృష్ణునియరదపునొగ సాంబమూర్తిరథమున ధను వైయున్న మేరువువలె నుండె ననిభావము. హరి......జప్పరము, హరినీల = ఇంద్రనీలములయొక్కయు, ముక్తామయంపు = ముత్తెములయొక్కయు వికారమైన, చప్పరము = మీఁదికప్పు, ఉడునిబిడము = నక్షత్రములతో నిండినది. ఔనుప్పరంబుబలెన్ = ఐనయాకాశమువలె, ఒప్పన్ = ప్రకాశింపఁ

గాఁ, ముత్యాలు దాపిన యింద్రనీలపురాలతోఁ జేయఁబడిన బండిమీఁదికప్పు నక్షత్రములతోఁ గూడినమిన్నువలె నుండె ననియర్థము. ఘనపదక్రమములు, ఘన = గొప్పవియగు, పదక్రమములు = నడకలను, కలచతు.....ములు = కలిగిననేర్పు గలపెద్ద గుఱ్ఱములు, ఘన, పదము, క్రమమునను వేదభాగవిశేషములు గలనాలుగుగుఱ్ఱము లనియర్థాంతరము. వేదసరణిఁ = వేదములరీతిని, తనరఁ = ప్రకాశింపఁగాను, ఘనమైనపదక్రమములు (నడకలు) గలయశ్వములు ఘన, పద, క్రమములు గలిగి యీశ్వరునిరథమునకు గుఱ్ఱము లైనవేదములవలె నుండె ననిభావము. దారకుఁడు, ఉదారవిధిలీలఁ = గొప్పయేర్పాటుయొక్కవిలాసముతో, (గొప్పవాఁడగుబ్రహ్మవిలాసముతో ననియర్థాంతరము.) ఈశ్వరునకు మున్ను సారథి యైనబ్రహ్మవలె ననియర్థము. తగు......ధ్వజము, తగు, మహోచ్ఛ = మిగులందెల్లని, విపుంగవధ్వజము = పక్షిరాజైనగరుడునిచిహ్నము గలటెక్కెము నని, కృష్ణపరము. మహోచ్ఛవి = గొప్పకాంతిగల, పుంగవధ్వజము = వృషభచిహ్నము గలటెక్కెము నని శివపర మైనయర్థము. కూర్చి = ఘటించి, భూమిఁ = పుడమియందు, విఖ్యాతి = కీర్తిని, కను తేరు = పొందినరథమును, (భూమివిఖ్యాతి గను తేరు = భూమి యను పేరు గలరథము ననిశివపరము.) శివునకు మున్ను భూమియే యరద మయ్యె ననిప్రసిద్ధము. తేరన్ = తీసికొని రాఁగా, దానిఁ = ఆరథమును, పురారినాఁ = శివుఁడువలె, అమ్మురారి = ఆకృష్ణుఁడు, అధిగమించెఁ = ఎక్కెను. కృష్ణుఁడు పురము వెడలి దారుకుఁడు మున్ను త్రిపురసంహారమునకు శివుఁ డేగునపు డెక్కినరథముం బోలినరథమును దీసికొని రాఁగా దాని శివుడువలె నెక్కె ననితాత్పర్యము. ఇందు శివకేశవులకు సమాన మైనరథారోహణముచే సామ్యము చెప్పఁబడెను; గావున శ్లేషానుప్రాణిత మైనయుపమాలంకారము.

క॥ ఈరీతి రథము నెక్కి ము
రారాతి పురంబు వెడలె ♦ నపుడు సమదగం
భీరులరులు భీరులుగా
భోరున భేరులును మొఱసెఁ ♦ బురమార్గమునన్ ॥128

మురారాతి = (మురుఁ డనురక్కసునిం జంపినవాఁడు) కృష్ణుఁడు, ఈరీతిఁ = ఈవిధము (చేత) గా ననియర్థము. రథమున్ = బండిని, ఎక్కి = ఆరోహించి, పురంబుఁ = పట్టణమును, వెడలెఁ = బయలువెడలెను. అపుడు = ఆకాలమున, సమదగంభీరులు = గర్వముతోఁ గూడినవారును లోఁతైనమనసుగలవారును (అగు) అరులు = పగవారు, భీరులు = భయపడునట్టివారు, కాన్ = అగునట్లు, పురమార్గమునన్ = పట్టణ

మునందలి పెద్దవీధియందు, భేరులు=వాద్యవిశేషములు, భోరునన్ = పెద్దధ్వనితో, మొఱసెన్=మ్రోఁగెను.

వ॥ ఇట్లు నిర్గమించి మించినజవంబున నంబరచుంబిశిఖరగోపురంబు లగు పురంబులును, వికచకమలకుముదసముదయాకరంబు లగుసరోవరంబులును, నగణితఖగమృగాదిజీవనంబు లగువనంబులును, వివిధగోవృషవృషలాదిజనఘోషంబు లగుఘోషంబులును, ననంతప్రాంతరంబు లగునగాంతరంబులును, మణిసుందరంబు లగుకందరంబులును, నగోచరమార్గంబు లగుదుర్గంబులును గడచి చనఁజన వనజనయనునకు నగ్రభాగంబున, 129.

ఇట్లు=పైప్రకారముగా, నిర్గమించి=(పురమునుండి) వెడలి, దీనికి వెనుకటి పద్యమునందలి 'మురారాతి' కర్త. మించినజవంబునన్=అధికమైనవేగముతో, ముందున్న 'చనన్' అనునసమాపకక్రియతో నన్వయము. అంబర......పురంబులును, అంబర=ఆకాశమును, చుంబి=తాఁకుచున్న, శిఖర = అగ్రములుగల, గోపురంబులు=సింహద్వారములుగలవి, అగుపురంబులును = అయినపట్టణంబులును, వికచ......రంబులును, వికచ = వికసించిన, కమల=తామరలయొక్కయు, కుముద=కలువలయొక్కయు, సముదయ = సమూహమునకు, ఆకరములు=ఉత్పత్తిస్థానములు, అగుసరోవరంబులును = అయినకొలఁకులును, అగణిత......జీవనంబులు, అగణిత=లెక్కింప శక్యముగాని, ఖగ=పక్షులకును, (ఆకాశమునం బోవునవి) మృగాది=మెకములు మొదలగువానికిని, జీవనంబులు=రక్షకంబులు, అగువనంబులును=అగుతోఁటలును, వివిధ......ఘోషంబులును, వివిధ=పెక్కుతెగలుగల, గోవృష=ఆవులయు నెద్దులయు, వృషలాది=గొల్లలు మొదలగుజనులయొక్కయు, ఘోషంబులు=ధ్వనులుకలవి, అగుఘోషంబులును=అయినపల్లెలును, అనంత......రంబులును, అనంత=అంతములేని, ప్రాంతరంబులు=అడవులుగలవి, ఎడారులుగలవి యనియేని యర్థము. అగునగాంతరంబులును=అగుపర్వతమధ్యభాగంబులును, మణి......రంబులును, మణిసుందరంబులు=మణులచే నందముగలవి, అగుకందరంబులును=అయినకొండగుహలును, అగోచర......ర్గంబులును, అగోచరమార్గంబులు=తెలియనిత్రోవలుగలవి, అగుదుర్గంబులును=అయినచొరరానిచోట్లును, (ఇవి యన్నియు ద్వితీయార్థమునఁ బ్రథమలు.) కడచి=అతిక్రమించి, చనఁజనన్=పోఁగాఁబోఁగా, వనజనయనునకున్=కృష్ణునకు,

అగ్రిభాగంబునకా = ఎదుటను, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ॥ భ్రమరీజలదజాల ♦ సమరీతిరతిఖేల
దమరీగళితవాల ♦ సమితినీల
మతికాంతమణికూట ♦ తతికాంతరితఖేట
గతికాంతరుచిరఘూట ♦ గగనవాట
మమితాచ్ఛసుమపూగ ♦ నమితాగమపరాగ
శమితాభనలరాగ ♦ సానుభాగ
మసమానసురగాన ♦ రసమానసమసూన
లసమానరువదాన ♦ నసదలీన
మలఘుహరిణధరోపల ♦ ఫలకఫలిత
లలితసితకరకిరణమం ♦ డలబిసాశ
యానటత్తటసితగరు ♦ దగ్రిసరసి
మైనరోహణనగమాళి ♦ గానసయ్యె॥ 130.

భ్రమరీ......నీలము, భ్రమరీ = తుమ్మెదలతోడను, జలదజాల = మేఘసమూహములతోడను, సమ = తుల్యమైన, రీతి = స్థితిగల, (ఇది కేశపాశమునకు విశేషణము, రతి = అనురాగముచే, ఖేలత్ = క్రీడించుచున్న, అమరీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, గళిత = జాఱిపోయిన, వాల = కేశములయొక్క, సమితి = సముదాయముచేతను, నీలము = నల్లనిది, దేవతాస్త్రీ లిచ్చ వచ్చినట్లు క్రీడించుచుండ జాఱిపోయిన వారిధమ్మిల్లకాంతిచే నల్ల నైనదని యర్థము. అతికాంత......వాటము, అతికాంత = మిగుల సుందరమైన, మణికూట = మాణిక్యశిఖరములయొక్క, తతికా = సముదాయముచేతను, అంతరిత = కప్పివేయఁబడిన, ఖేట = గ్రహాదులయొక్క, గతి = సంచారమును, కాంత = సుందరమైన, రుచిరఘూట = కాంతిసమూహమును, గగనవాటము = ఆకాశప్రదేశమును గలది. పొడవగు శిఖరములచేతను, నాకాశమునఁ బోవుగ్రహములనడకను గాంతిని నాకాశమునుగూడఁ గప్పివేసిన దనియర్థము. అమితాచ్ఛ......భాగము, అమితాచ్ఛ = మిగుల నిర్మలమైన, సుమపూగ = పువ్వులసముదాయముచేత, నమిత = వంగిన, అగమ = వృక్షములయొక్క, పరాగ = ధూళిచేతను, శమిత = నివారింపఁబడిన, ఆభ = కాంతిగల, నలరాగసాను భాగము = పద్మరాగమణిమయ మైనచదరపు నేలలుగలది. (ని) స్నుః ప్రస్థస్సాను

రస్త్రియాం. అ. పువ్వులచే వంగినవృక్షములనుండి జాఱుచున్న పుప్పొడిచేఁ గప్పఁబడి నపద్మరాగమణిమయము లగుమీఁదిచదరపునేలలుగలది. అసమాన.....సదళీనము. అసమాన = సాటిలేని, సుర్గగాన = దేవతలసంగీతముయొక్క, రస = మాధుర్యముయొక్క మాన = కొలఁదికి, సమ = తగునట్లు, (ఇది రువత్తను దానితో నన్వయించును.) సూన = కుసుమములందు, లసమాన = ప్రకాశించుచున్న, రువత్ = ధ్వనిచేయుచున్న, ఆనన = ముఖములుగల, సత్ = శ్రేష్ఠమైన, అళీనము = భ్రమరరాజములుగలది. ఇందలి వృక్షములయం దున్న తుమ్మెదలు దేవతలు చక్కఁగా గానముచేయుచుండఁగా నా గానమాధురికిఁ దగినట్లు సుతి పట్టుచున్నట్లు కూయుచుండె ననిభావము. (అళి + ఇన = అళీన. (ని) ఇనస్సూర్యేప్రభౌ. అ.) అలఘు.....సరసి, అలఘు = గొప్పవైన, హరిణధరోపల = చంద్రకాంతపురాలయొక్క, ఫలక = పలకలయందు, ఫలిత = ప్రతిబింబించిన, లలిత = మృదువగు, సితకర = చంద్రునియొక్క, కిరణమండల = కాంతిసముదాయమందున్, బిసాశయ = తామరతూండ్లనుభ్రాంతిచేత, ఆనటత్ = మిగుల నాట్యము సేయుచున్న, తట = ఒడ్డునందలి, సితగరుత్ = హంసలుగల (తెల్లఱెక్కలుగలది) అగ్రిసరసి = శ్రేష్ఠమైనకొలఁకులుగలది. (ని) హంసాస్తుస్వేతగరుతః. అ. ఐనరోహణనగవరాళి = ఐనరోహణ మనుపర్వతశ్రేష్ఠము, కానవచ్చెన్ = కాన్పించెను. చంద్రకాంతపురాలం బ్రతిబింబించిన చంద్రకిరణములను జూచి తామరతూండ్లనుకొని వానికై నాట్యముచేయుచుంబోవు తీరమునందలి హంసలు గలకొలఁకులు గలరోహణము కృష్ణునకుఁ గాన్పించె ననియర్థము. ఇందు వృత్త్యనుప్రాసము శబ్దాలంకారము; అతిశయోక్తియుఁ భ్రాంతిమంతమును నర్థాలంకారములు.

మ॥ పవిధారం దెగి నట్టిచెట్టుపలు పై ♦ పై రాయిడిం జిందునైం
దవబింబామృతబిందురాజిఁ బునరు ♦ త్పన్నంబులై యుత్కట
చ్ఛవులం గార్కొనెనో యనంగ గిరిపా ♦ ర్శ్వచ్ఛన్నసీరంధ్రివే
ణువనంబుల్ శుకవర్ణపర్ణతతులం ♦ దోఁచెన్ దదగ్రస్థలిన్॥ 131.

పవిధారన్, పవి = వజ్రాయుధముయొక్క, ధారన్ = అంచుచేత, (ని) కులిశంభిదురంపవిః. అ. తెగినట్టిచెట్టుపలు = కొట్టివేయఁబడినఱెక్కలు, రాయిడిన్ = రాపిడిచేత, పైపైన్ = ఱెక్కలు పోయినప్రదేశములమీఁదను, చిందు.........రాజిన్, చిందు = పడియెడు, ఐందవబింబ = చంద్రమండలసంబంధమైన, అమృతబిందురాజిన్ = అమృతపుఁజుక్కలసముదాయముచేతను, పునరుత్పన్నంబులై = (ఱెక్కలు) తిరిగి పుట్టినవిధమై, ఉత్కటచ్ఛవులన్ = అధికమైనకాంతులచేత, కార్కొనెనోయనంగన్ =

నల్లఁబడినవో యనునట్లు, గిరిపార్శ్వ......నంబుల్,గిరిపార్శ్వ=పర్వతముయొక్క ప్రక్కలయందు, చ్ఛన్న=డాఁగిన, నీరంధ్ర=దట్టమైన, వేణువనంబుల్ = వెదురుటడవులు, శుకవర్ణపర్ణతతులన్=చిలుకవన్నె గలయాకులసముదాయముతో, తదగ్రస్థలిన్=ఆపర్వతముయొక్క ముందుభాగమందు, (కృష్ణునిముందుభాగమం దనియేనియర్థము) తోఁచెన్=కాన్పించెను. ఆపర్వతము మిగులఁ బొడవైనదగుటచే శిఖరములు దాఁకఁగాఁ జీలినచంద్రబింబమునుండి జాఱినయమృతపుఁజుక్కలచే మున్ను వజ్రాయుధముచే గొట్టఁబడినఱెక్కలు మఱల జిగిర్చి క్రొత్తకాంతిచే నొప్పుచున్నవో యనునట్లు నల్లని వెదురుపొదరులు కాన్పించె ననితాత్పర్యము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఉ॥ రంగదహార్యశృంగనల ♦ రాగవిభాగతరాగ మై వియ
 ద్గంగతరంగపంక్తి దవు ♦ దవ్వుల మింట ననంతకాంతి య
 య్యెం గురుచిత్రలీల గగ ♦ నేందిర దాల్చినయింగిలీకపుర్
 రంగుతెఱంగునం గడుహ ♦ రం గగుచీర చెఱంగులో యనన్॥

వియ......పంక్తి=ఆకాశగంగయొక్క యలలవరుస, (ఇది తత్సమసమాసము గావున గంగాశబ్దము హ్రస్వాంత మయ్యెను.) రంగ......మై, రంగత్=ప్రకాశించుచున్న, అహార్య=(రోహణ) పర్వతముయొక్క, (ని) అహార్యధరపర్వతాః. అ. శృంగ=శిఖరమునందలి, నలరాగ=పద్మరాగములయొక్క, విభా = కాంతిచేతను, గత=ప్రాప్తమైన, రాగమై=ఎఱుపు గలదియై, గగనేందిర=ఆకాశలక్ష్మి, గురుచిత్రలీలన్=అధికమైనవింతవిలాసముతో, తాల్చిన......తెఱంగునన్, తాల్చిన=ధరించిన, ఇంగిలీకపుర్‌రంగుతెఱంగునన్=ఇంగిలీకపువన్నెయొక్క రీతిచేతను, (ఎట్టికాంతిచేత ననియర్థము.) ఇంగిలీకము + రంగు=కర్మధారయంబున మువర్ణకంబునకు బుంపు లగు=ఇంగిలీకపురంగు. బా. సం. (పిమ్మట) నుదంతస్త్రీసమంబులకుం బుంపులకుఁ బరుషసరళములు పరం బగునపుడు నుగాగమం బగు ననుసూత్రముక్రింద సొకాసొకచో స్థిరము పరంబగునపుడు నీయాగమంబుగానం బడియెడి నని బా. సం. నఁ జెప్పుటచే నుగాగమము రాఁగా నీరూపము నిష్పన్న మయ్యెను. కడున్=మిక్కిలి, హరంగగుచీరచెఱంగులోయనన్=సుందరములగుకోకకొంగులవలె, దవుదవ్వులన్=దూరదూరమున, మింటన్=ఆకాశమున, అనంతకాంతి=మేరలేనికాంతికలది, అయ్యెన్; ఈపర్వతమునందలి కెంపులకాంతి మిన్నేటితరంగములలోఁ బ్రసరించుటచే నవి యాకాశలక్ష్మి ధరించినయెఱ్ఱవస్త్రముకొనలువలె మిగులం బ్రకాశించె ననితాత్పర్యము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

గీ॥ తరణికిరణోష్మఁ గరఁగి యి ♦ ధ్మములఁ దొఱఁగి
వజ్రఫలకము లంటుజ ♦ వ్వాది వలచు
తీవయిండులు కానన ♦ దేవతాళి
కేళికాశాలికలభంగి ♦ గిరిఁ జెలంగె॥ 133

తరణికిరణోష్మన్ = సూర్యకిరణములయొక్క యావిరిచేతను, (వేఁడిచేత నని యర్థము.) (ఇచట మువర్ణలోపము చింత్యము.) కరఁగి, ఇధ్మములన్ = కట్టెలనుండి, తొఱఁగి = జాఱి, వజ్రఫలకములు = మగరాలపలకలను, అంటుజవ్వాదిన్ = తగులుకొను సంకుమదము చేతను, వలచుతీవయిండులు = పరిమళించుపొదరిండ్లు, గిరిన్ = పర్వతమునందు, కానన......భంగిన్, కాననదేవతాళి = వనదేవతాసమూహములయొక్క, కేళికాశాలికలభంగిన్ = క్రీడాగృహములవిధమునను, చెలంగున్ = ప్రకాశించును.

సీ॥ తతశిఖామరకత ♦ ద్యుతులు దూర్వాంకుర
శంక మేయఁగ నెల ♦ జింక గదురఁ
గటకగారుడములఁ ♦ గన్గొని భీతిమై
రవిరథభుజగర ♦ జ్జువులు జాఱ
నమితేంద్రనీలగం ♦ డముల కిభభ్రాంతి
నురుదరీసుప్తోత్థ ♦ హరులు దుముక
ఘనవజ్రశృంగాట ♦ కములు గంగాఝరు
లనుచు దేవర్షులు ♦ మునుఁగఁ దొడరఁ
బ్రకటితాధిత్యకాపుష్య ♦ రాగములకు
సురుచిరాగమసుమపరి ♦ చ్యుతమరంద
బిందుసందోహతృష్ణచేఁ ♦ బృథుమిళింద
బృంద మందంద మూఁగఁ జె ♦ న్నొందు చున్న
యన్నగమువన్నె మది నెన్ను ♦ వెన్నుఁ డపుడు॥ 134

నెలజింక = చంద్రునిలోనిలేడి, తత........ద్యుతులు, తత = పొడవులగు, శిఖా = అగ్రములుగల, మరకత = పచ్చరాలయొక్క, ద్యుతుల్ = కాంతులను, దూ

శ్యాంకురశంకన్ = గఱిక మొలకలయొక్క భ్రాంతిచేతను, మేయఁగన్ = మేయుటకు, కదురన్ = సమీపింపఁగాన్, కటక గారుడములన్ = కొండనడుమల నున్న గరుడపచ్చలను, (ని) కటకోస్త్రీనితంబోద్రేః. అ. రవిరథభుజగరజ్జువులు, రవిరథ = సూర్యునిరథ సంబంధమైన, భుజగరజ్జువులు = సర్పములను త్రాడులు, కన్గొని, జాఱన్ = జాఱిపోఁగాన్, సూర్యునిరథమునందుం ద్రాడు లైయున్నపాము లాపర్వతమం దున్నగరుడపచ్చలం జూచి గరుడుని తేజ మని భ్రమించి జాఱిపోవు చున్న వనిభావము. సూర్యునిరథము మోయుగుఱ్ఱములకుఁ బాములు పగ్గము లని ప్రసిద్ధి. ఉరుదరీ.....హరులు, ఉరు = గొప్పవియగు, దరీ = గుహలయందు, సుప్తోత్థ = నిద్రఁబోయి లేచిన, హరులు = సింగములు, ఇభభ్రాంతిన్ = గజము లను భ్రాంతిచేతను, అమితేం.....ములకున్ = పెద్దవి యగునింద్రనీలపురాలకు, దుమికన్ = ఉఱుకఁగాన్, దేవర్షులు = దేవలోకమందలిఋషులు, ఘన......కములు, ఘన = విశాలమైన, వజ్రశృంగాటకములు = మగఱాలయొక్క పెక్కుత్రోవలు గూడుచోట్లు, (ని) శృంగాటకచతుష్పథే. అ. గంగాఝురులనుచున్ = నదీప్రవాహము లని భ్రమించుచు, మునుఁగన్ = స్నానము సేయుటకు, తొడరన్ = యత్నింపఁగాన్, పృథుమిళిందబృందము, పృథు = పెద్దవియగు, మిళింద = తుమ్మెదలయొక్క, బృందము = సముదాయము, సురుచిర......చేన్, సురుచిర = మిగులమనోహరములైన, అగమ = వృక్షములయొక్క, సుమ = పుష్పములనుండి, పరిచ్యుత = జాఱిన, మరందబిందుసందోహ = పూఁదేనెతుంపురులసముదాయముయొక్క, తృష్ణచేన్ = ఆశచేతన్, ప్రకటిత.....ములకున్, ప్రకటిత = కనఁబడిన, అధిత్యకా = కొండమీఁదిభూములయందలి, పుష్యరాగములకున్, (ఇవి తేనెరంగు కలవి) అందంద = అచ్చటచ్చట, మూఁగన్ = ముసిరికొనఁగాన్, చెన్నొందు చున్నయన్నగమువన్నెన్ = ప్రకాశించుచున్న యాపర్వతముయొక్క శోభను, వెన్నుఁడు = కృష్ణుఁడు, మదిన్ = మనస్సునందున్, ఎన్నెన్ = శ్లాఘించెను. ఇందు భ్రాంతిమదలంకారము.

క॥ సల్లకీపల్లవములకు
నెల్లెడఁ దుండములు సాఁచు ♦ నిభములరొద భీ
తిల్లు తెలిజల్లిమెకముల
జల్లులు ఝల్లు ల్లసిల్లు ♦ చాడ్పునఁ దోఁచెన్॥ 135.

సల్లకీపల్లవములకున్ = అందుగుచిగుళ్లకు, హస్తములు = తొండములను, సాఁచు నిభములరొదన్ = చాఁచెడు యేనుఁగులయొక్క ధ్వనిచేతను, భీతిల్లు........జల్లులు, భీతిల్లు = జడిసెడు, తెలి = తెల్లని, జల్లిమెకముల = చమరము లనుజంతువులయొక్క,

జల్లులు=తోఁకలు (పవరములు) ఎల్లెడన్=అన్నిదిక్కులయందును, జెల్లుల్లసిల్లు చాడ్పునన్=జెల్లు వికసించినట్లు, తోఁచెన్=కాన్పించెను.

సీ॥ పై దట్టముగ బ్రవాలు ♦ పరువంపుఁజంపక
ప్రసవాళు లనఁగ భ ♦ ర్మమయతటులు
తటులందు వెదురుము ♦ త్యములనెత్తము లాడు
చెంచుగుబ్బెతల దీ ♦ పించుపొదలు,
పొదలపైఁ బొదలునం ♦ బుదములు గర్జింపఁ
దొలిమొల్క లెత్తువై ♦ దూర్యమణులు,
వైదూర్యమణులశే ♦ వల కుల్కి మింటఁ గ
ట్టనితోరణంబు లై ♦ చనుశుకములు
శుకములకు బింబికాఫల ♦ స్ఫూర్తి దెలుపు
పొలుపు గలవాతెఱలవేలు ♦ పుంజెలులను
గలిగి విలసిల్లునమ్మహా ♦ చలముపజ్జ
నరుగుచుఁ దదీయవిభవంబు ♦ నరయఁ దలఁచి॥ 136.

పైన్=మీఁదను, దట్టముగన్=అధికముగన్, ప్రవాలు......ళులు, ప్రవాలు=పడియెడు, పరువంపు=నూతనముగ వికసించిన, చంపకప్రసవాళులు=సంపంగిపూవుల సముదాయములు, అనఁగన్=అనునట్లు, భర్మమయతటులు=బంగారువికారమైనచటులును, తటులందున్=చటులందున్, వెదురుముత్యములన్=వెదుళ్లయందుత్పన్నమైనముత్యములతో, నెత్తములు=జూదములను, ఆడు......పొదలు, ఆడు=క్రీడించు, చెంచుగుబ్బెతల=చెంచుజవ్వనులయొక్క, దీపించుపొదలు=ప్రకాశించుతీవయిండ్లును, పొదలపైన్=అట్టితీవయిండ్లమీఁదను, పొదలునంబుదములు=వృద్ధిఁ జెందెడుమేఘములు, గర్జింపన్=ఉఱుమఁగాన్, తొలిమొల్కలెత్తు=మొదటసంభవించెడు, వైదూర్యమణులు=పిల్లికంటిరత్నములును, వైదూర్యమణులశేవలకున్=విదూరదేశప్రభువులచక్కఁదనమునకున్, ఉల్కి=భయపడి, మింటన్=ఆకాశమున, కట్టనితోరణములై=(జనులు) నిర్మింపనిదండలై, చనుశుకములన్=పోయెడుచిలుకలను, శుకములకున్=చిలుకలకు, బింబికాఫలస్ఫూర్తిన్=దొండపంటియొక్కకాంతిని, తెలుపు=తెలియఁజేయు, పొలుపుగల=చక్కఁదనముగలిగిన, వాతెఱలవేలుపుంజెలులను=పెద

వులు గలిగిన దేవతాస్త్రీలను, గలిగి=(పైనచెప్పినవానిని) పొంది, విలసిల్లినమ్మహాచల ముపజ్జన్ = ప్రకాశించునా పెద్దకొండప్రక్కను, అరుగుచున్=పోవుచున్, తదీయ విభవంబు=ఆపర్వతముయొక్క సంపదను, అరయన్=పరీక్షించుటకున్ (బాగుగఁ జూచుట కనియర్థము.) తలఁచి=ఆలోచించి; (దీనికి ముందుపద్యములో నున్న శర న్నాళీకాక్షుఁడు కర్త.) ఇందుఁ బూర్వపాదము చివర నున్న పదము రెండవచరణమున కు మొదట మఱల గ్రహించుటచేఁ బాదాంతపాదాదిముక్తపదగ్రస్తమను శబ్దా లంకారము.

క॥ మేలిమియరదము డిగి యి
చ్ఛాలీలం బరిజనము న ♦ చట నిలిపి శర
న్నాళీకాక్షుఁడు తత్కట
కాళీవనచిత్రసరణు ♦ లరయుచు నుండెన్॥ 137.

శరన్నాళీకాక్షుఁడు = (శరత్కాలమందలిపద్మములం బోలినకన్ను లుగలవాఁడు) కృష్ణుఁడు, అరదమున్=రథమునుండి, డిగి=దిగి, పరిజనమున్=సేవకసముదాయమును, అచటన్, నిలిపి, తత్కట......సరణులు, తత్కటకాళీ=ఆకొండచఱులం దలి, వనవిచిత్రసరణులు=తోఁటలలోని వింత లగుమార్గములను, ఇచ్ఛాలీలన్=ఇచ్ఛ వచ్చినట్లు, అరయుచునుండెన్=పరిశీలించుచుండెను.

వ॥ అనిన విని శుకయోగీంద్రునిం బరీక్షిన్నరేంద్రుం డవ్వలికథ నెఱిం గింపు మనియడుగుటయు, (సుగమము) 138.

క॥ భామానవవిధకామా
కామాహితనయనశిఖిశి ♦ ఖాసమ తేజో
ధామా ధామరహితరిపు
భీమా భీమబలసుభట ♦ వీరస్తోమా॥ 139.

భామా=స్త్రీలకు, నవవిధ=నూతనప్రకారముగల, కామా=మన్మథుఁడా, కామా......ధామా, కామాహిత=శివునియొక్క, (మన్మథునికి శత్రు వనియర్థము.) నయన=నేత్రమునందలి, శిఖి=అగ్నియొక్క, శిఖా=జ్వాలతో, సమ=తుల్యమైన, తేజః=ప్రతాపమునకు, ధామా=స్థానభూతుఁడా, ధామ......భీమా, ధామరహి

త=సుఖమునుండి తొలఁగింపఁబడిన, (ని) ధామజన్మప్రభాస్థానప్రభావసుఖసద్మసు (నా.) రిపు=శత్రువులను, భీమా=భయంకరుఁడా, భీమ.........వీరస్తోమా, భీమబల=భయమును గలిగించుశరీరశక్తిగల, సుభటవీర=పరాక్రమశాలు లైనభటుల యొక్క, స్తోమా=సముదాయముగలవ్రపా,

ఉ॥ సంచితభూరిపుణ్య పటు ♦ సత్యవచోనిపుణాగ్రగణ్య దో
శ్చంచదనూనవిక్రమవి ♦ శాల మహత్తరధైర్యధుర్యతా
కాంచనశైల భూవరని ♦ కాయనుతామితపీఠికాపురా
భ్యంచితరాజ్యవైభవస ♦ మగ్ర సుధీమహిమాబ్జసంభవా॥ 140.

సంచితభూరిపుణ్య=సంపాదింపఁబడిన యధిక మైనపుణ్యము గలరాజా, పటు........గణ్య, పటు=చౌరవగలవారియందును, సత్యవచోనిపుణ=నిజము పల్కుట యందు నేర్పు గలవారియందును, అగ్రగణ్య=శ్రేష్ఠుఁడా, దోశ్చం.........విశాల, దోః=బాహువులయందు, చంచత్=ప్రకాశించుచున్న, అనూన=కొఱవడని, విక్రమ=పరాక్రమము చేతను, విశాల=అధికుఁడా, మహత్తర......శైల, మహత్తర=మిగులగొప్పని యగు, ధైర్యధుర్యతా=ధైర్యమును వహించుటయందు, కాంచనశైల=మేరుపర్వతతుల్యుఁడా, భూవర......సమగ్ర, భూవర=రాజులయొక్క, నికాయ=సముదాయము చేతను, నుత=స్తుతింపఁబడిన, అమిత=అధిక మైన, పీఠికాపుర=పీఠికాపురసంబంధమైన, అభ్యంచిత=పూజింపఁబడిన, రాజ్యవైభవ=ప్రభుత్వసంపద చేతను సమగ్ర=పూర్ణుఁడా, సుధీమహి......భవా, సుధీ=మంచిబుద్ధియొక్క, మహిమ=గొప్పతనము చేతను, అబ్జసంభవా=బ్రహ్మ. (అబ్జసంభవుఁడు=తామరపూవునందుఁ బుట్టినవాఁడు. (బ్రహ్మ.)

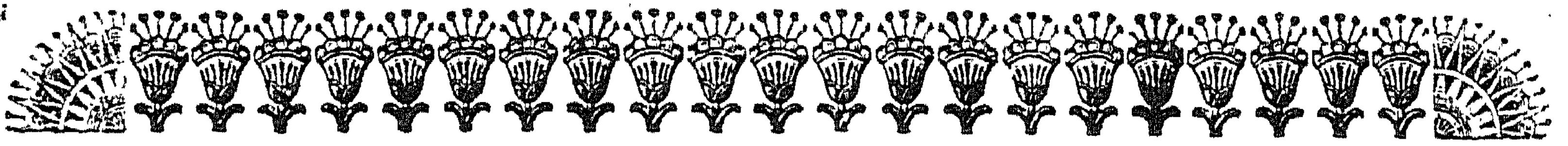
పృథ్వీవృత్తము.

అనర్ఘగుణరత్నధు ♦ ర్యవరసూర్యరాయాత్మజా
వినిర్మలహృదబ్జభా ♦ వితమురారిపాదాంబుజా
కనద్ఘనకవీంద్రసం ♦ ఘటితనవ్యకావ్యవ్రజా
ఘనాబ్ధివిధుకామధు ♦ క్సదృగనూనదానధ్వజా॥ 141.

అనర్ఘ......ఆత్మజా, అనర్ఘ=వెలలేని, (ఎక్కువ వెలగల) (ని) మూల్యే పూజావిధావర్ఘః. అ. గుణరత్న=గుణము లనెడురత్నములయొక్క, ధుర్య=భార

మును వహించిన, వర = శ్రేష్ఠుఁడగు, సూర్యరాయాత్మజా = సూర్యరాయపుత్త్రుఁడా, వినిర్మల......దాంబుజా, వినిర్మల = మిగుల స్వచ్ఛమైన, హృదబ్జ = హృదయపద్మము చేత, భావిత = ధ్యానింపఁబడిన, మురారిపాదాంబుజా = కృష్ణునియొక్క పాదపద్మము లు గలిగిననృపా, కనద్ఘన......వ్రజా, కనత్ = ప్రకాశించెడు, ఘన = గొప్పవారగు కవీంద్ర = కవీశ్వరులచేతను, సంఘటిత = కూర్పఁబడిన, నవ్య = నూతనమైన, కావ్యవ్రజా = కావ్యసముదాయము గలప్రభువా, ఘనాబ్ధి......ధ్వజా, ఘన = మేఘముతోడను, అబ్ధి = సముద్రముతోడను, విధు = చంద్రునితోడను, కామధుక్ = కామధేనువుతోడను, (కోరికలం బితుకునది.) సదృక్ = సమానమైన, అనూన = తక్కువకాని, దానధ్వజా = దానచిహ్నము గలరాజవరా.

గద్యము.—ఇది శ్రీమహాభారతీప్రసాదాసాదితకవితానుతల్లికా
ల్లమరాజవంశజాపస్తంబసూత్రవదెల్లనార్యపౌత్త్ర
రంగశాయినామార్యపుత్త్ర హరితసగోత్ర
పవిత్ర సుకవిజనవిధేయ సుబ్రహ్మణ్యాక
వినామధేయప్రణీతం బైనభద్రాపరిణ
యం బనుమహాప్రబంధంబునందుఁ
బ్రథమాశ్వాసము.



శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు.

అవిఘ్నమస్తు.

భద్రాపరిణయము.

ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీవిలసద్భక్త్యర్పిత
సౌవర్ణమణీఘృణీల • సత్కంకణము
ఖ్యావళితాంగక శేష
గ్రావాంచదుపేంద్ర రామ • రాయనరేంద్రా॥ 1

శ్రీవిల........పేంద్ర, శ్రీ=సంపదచేతను, విలసత్ =ప్రకాశించుచున్న, భక్తి=అనురాగముచేతను, అర్పిత=ఈయఁబడిన, సౌవర్ణ=బంగారముతోఁ జేయఁబడినవియు, మణీఘృణి=మాణిక్యపుఁగాంతులచే, లసత్ =ప్రకాశించుచున్నవియును (నగు) కంకణముఖ్య=కడియములు మొదలగువానిచే, ఆవళిత=వ్యాప్తమైన, అంగక=అవయవములుగల, (ని) అంగంపరితీకోవయవః. అ. శేషగ్రావ=శేషాచలమునందు (తిరుమలయందు) అంచత్ =ఒప్పుచున్న, ఉపేంద్రా=విష్ణువుగల (ని) ఉపేంద్రయింద్రావరజః. అ. ఈప్రభువు తిరుమలయందలి వేంకటేశ్వరస్వామికి బంగారుతోఁ జేయఁబడినవియు మణులకాంతి గలవియు నగుభూషణముల నర్పించి వానిచే నాదేవు నలంకరించె ననియర్థము. రామరాయనరేంద్ర=రామరాయప్రభూ! ముందరిపద్దెముతో నన్వయము.

గీ॥ అవధరింపుము శౌరిభ • వ్యచరితంబు
ద్రాల్లి సూతుండు శౌనకా • దులకుఁ జెప్పి

నట్టిరీతిఁ బరిక్షిద్ధ ♦ రాధినాథ
తిలకమున కిట్లు శుకయోగి ♦ దెలుపఁ దొడఁగె॥ 2

శౌరి......తంబు, శౌరి=కృష్ణునియొక్క, (శూరునిగోత్రమున జన్మించినవాఁడు) భవ్య=(వినువారికిని జెప్పువారికిని) శుభము నిచ్చెడు, చరితంబు=వృత్తాంతమును, అవధరింపుము=చిత్తగింపుము, తొల్లి=పూర్వము, సూతుండు, శౌనకాదులకున్=శౌనకుఁడు మొదలగు నైమిశారణ్యవాసు లగుమునులకు, చెప్పినట్టిరీతిన్=చెప్పినప్రకారముచేత, పరిక్షిద్ధరాధినాథతిలకమునకున్=శ్రేష్ఠుఁ డగుపరిక్షిన్మహారాజునకు, ఇట్లు=ఈక్రిందిప్రకారముగా, శుకయోగి, తెలుపన్=తెలియఁజేయుటకు, తొడఁగెన్=ప్రారంభించెను.

క॥ ఆచందంబున నన్నగ
వైచిత్రిం గనుచు యాదవ ♦ ప్రభుఁ డొకచో
లోచనసరోజసమ్మద
సూచక మగుసూర్యకాంత ♦ సుందర వేదిన్॥ 3

యాదవప్రభుఁడు=కృష్ణుఁడు, (చంద్రవంశ్యుఁ డైనయయాతికిం బుత్త్రుఁ డగుయదు వనురాజువంశమున జన్మించినప్రభువు.) ఆచందంబునన్=ఆప్రకారమునన్, అన్నగవైచిత్రిన్=ఆరోహణపర్వతసంబంధ మైనవైచిత్ర్యమును (అందలి వింత లనియర్థము.) కనుచున్=చూచుచున్, ఒకచోన్=ఒకస్థలమునందున్, ఉత్తరపదంబగు "చోటు" శబ్దముటాంతురంబునకు లోపంబు విభాష నగు. బా. సమా. లోచన......కము, లోచనసరోజ=పద్మములం బోలినకన్నులకు, సమ్మద=సంతోషమునకు, (కర్మార్థమునషష్ఠి) సూచకము=(కలిగించునది) సూచించునది, అగు...వేదిన్=అయ్యెడుసూర్యకాంతపురాలయొక్క (సూర్యకాంతపురాలతోఁ గట్టఁబడినదనియర్థము.) అంద మగునరుఁగునందున్. ముందుపద్దెముతో నన్వయము.

ఉ॥ ఇంచుకసేపు దాను వసి ♦ యించిన నత్తఱి నమ్మహాద్రిశృం
గాంచలవీథిఁ జుక్క డిగి ♦ నట్లు తళు క్కని చంద్రుఁ బాసి యే
తెంచుకళావిశేషముగ ♦ తిం జఱియం దఱియంగ వచ్చి వీ
క్షించఁగ మ్రోల నిల్చె నొక ♦ చేడియ తద్వనదేవతాకృతిన్॥ 4

ఇంచుక సేపు=కొంచెపుఁగాలము, తాన్ = ఆకృష్ణుఁడు, వసియించినన్ = ఉం
డఁగా, అత్తఱిన్ = ఆకాలమునందు, ఒకచేడియ = ఒకానొక స్త్రీ (ఇది చేటీశబ్దభవ
ము) ఆమ్మహా......వీథిన్, అమ్మహాద్రి = ఆగొప్పకొండయొక్క, శృంగ = శిఖర
ముయొక్క, అంచలవీథిన్ = అగ్రభాగమునుండి, (ఇటఁ బంచమ్యర్థమున ద్వితీయ.)
చుక్క = నక్షత్రము, (ఇది శుక్రశబ్దభవ మనిచెప్పుదురు; గాని యిచ్చట నక్షత్రసా
మాన్య మనియే యర్థము.) దిగినట్లు, తళుక్కని = మెఱసి, (ఇది మెఱయుటయం ద
గునుకరణముం దెలుపుశబ్దము.) చంద్రున్, పాసి = వదలి, ఏతెంచుకళావిశేషముగ
తిన్ = వచ్చెడునొకానొకభాగముయొక్కరీతి వంటిరీతితో, (ని) కళాతుషోడశో
భాగః. అ. చఱియన్ = శిఖరముక్రిందిభాగమును, తఱియంగన్ = సమీపించునట్లు, వ
చ్చి, వీక్షించఁగన్ = చూచుచుండఁగనే, తద్వనదేవతాకృతిన్ = ఆపర్వతమునందలి
వనముం గాపాడుదేవతయొక్కయాకారముతో, మ్రోలన్ = ఎదుటన్, నిల్చెన్ =
ఉండెను.

సీ॥ అపరంజిమెఱుఁగుటం ♦ దపుశరీరచ్ఛాయ
తొలుకారుమించుల ♦ నెళవు సేయఁ
గలికినిద్దంపుఁజ ♦ క్కనిచెక్కులబెడంగు
మకరాలతళుకుల ♦ సొగసు గెలువ
నాణెంపునునుసోగ ♦ వేణీభరముసొంపు
వేల్పురారాలకే ♦ విని హసింపఁ
గొలుకుల వెడల్పుక్రొం ♦ బెళుకుకన్గవచూపు
లళులమాలికల మే ♦ నఱికనూడ
దివ్యమణిపుత్త్రియో యనఁ ♦ దేజరిల్లి
సుందరస్ఫూర్తిఁ గన్నారఁ ♦ జూచువార
లౌననంగలసన్మంగ ♦ ళాంగి యైన
యానలినగంధిఁ గాంచె హే ♦ మాంబరుండు॥ 5

అపరంజి......చ్ఛాయ, అపరంజి = బంగారుయొక్క, మెఱుఁగుటందపు =
తళతళలాడుసుందరమైన, శరీరచ్ఛాయ = దేహకాంతి, తొలు......సేయ, తొలుకా
రు = వర్షాకాలమునందలి, మించుల = మెఱుఁగులయొక్క, నెళవు = పరిచయమును,

చేయన్ = కావింపఁగాన్, శరీరకాంతి మెఱపులం బోలఁగా ననిభావము. కలికి...... బెడంగు, కలికి = మనోహరమైన, నిద్దంపుఁజక్కని = నున్నని యందమైన, చెక్కులబెడంగు = గండస్థలముయొక్క సౌందర్యము, మగరాలతళుకులసొగసు, మగరాల = వజ్రములయొక్క, తళుకులసొగసు = కాంతులయందమును, గెలువన్ = జయింపఁగాన్, చెక్కులకాంతులు వజ్రకాంతులం బోలఁగా ననిభావము. నాణెంపు......సొంపు, నాణెంపునునుసోగ = నాగరికమైన నున్నని దీర్ఘమైన, వేణీభరముసొంపు = జడయొక్క చక్కందనము, వేల్పురారాలతీవిన్ = ఇంద్రనీలములకాంతిని, హాసింపన్ = పరిహాసము చేయఁగా, (వేల్పు = దేవతలయొక్క, రా = రాజైనయింద్రునియొక్క, ఱాలు = మణులు.) కొలుకులన్ = కంటితుదలనుండి, వెడలు......చూపులు, వెడలు = ప్రసరించెడు, క్రొంబెళుకు = క్రొత్తకాంతిగల, కన్గవచూపులు = కన్నులజంటయొక్క దృష్టులు అళులమాలికలన్ = తుమ్మెదబారులను, మేలికమాడన్ = పరిహసింపఁగాన్, దివ్యమణిపుత్త్రియోయనన్ = సుందరమైనమణులయొక్క బొమ్మవలె, (మణులచేఁ జేయఁబడినబొమ్మవలె ననియర్థము.) తేజరిల్లి = ప్రకాశించి, సుందరస్ఫూర్తిన్ = అందమైనప్రకాశమును, కన్నారన్ = కన్నులనిండన్, చూచువారలు, జోనసంగలసన్మంగళాంగి = స్తుతిచేయఁ దగినసుందరమైనశరీరముగలది. ఐన, యానలినగంధిన్ = తామరపూలవంటి సహజమైనపరిమళము గలయాస్త్రీని, గంధము సహజమైనప్పుడే బహువ్రీహిసమాసమున నీశబ్దమున కికారము వచ్చు ననిపాణిని. హేమాంబరుండు = కృష్ణుఁడు (బంగారుసరిగవస్త్రముల ధరించినవాఁ డనియర్థము. బంగారముం బోలిన పచ్చనివస్త్రము గలవాఁ డనియేని యర్థము.) కాంచెన్ = చూచెను.

ఉ॥ కాంచి వ్రజాంగనాహృదయ ♦ గౌరవచౌర్యధురీణ మౌకటా
క్షాంచలపాళి హాళిమెయి ♦ నవ్వికచాంబుజలోచన న్విమ
ర్శించి యపూర్వవిస్మయవి ♦ శేషము చిత్తమునందు సంభ్రమో
దంచితమై పెనంగ హరి ♦ దానివిలాసము నెంచి యిట్లనున్॥ ౬

హరి = కృష్ణుఁడు, అవ్వికచాంబుజలోచనన్ = మీఁదఁ జెప్పినస్త్రీని, (వికసించినతామరపువ్వులంబోలిన కన్నులు గలదాని ననియర్థము.) వ్రజాంగనా......ధురీణము, వ్రజాంగనా = గొల్లపల్లెలయందలిసుందరులయొక్క, హృదయ = మనసులందలి, గౌరవ = గొప్పతనముయొక్క, (గొప్పతనము ననియర్థము.) చౌర్య = దొంగిలించుటయందు, ధురీణము = భారము వహించినది. (గోపికలమనసును వశపఱచికొనిన ద

నియర్థము.) ఔఁక.....చలపాళిన్ = అగు కేళిఁగంటిచూపులయగ్రభాగములవరుసతో, పాళి మెయిన్ = ఆసక్తిచేత, కాంచి = చూచి, (కేళిఁగంటం జూచి యనియర్థము.) విమర్శించి = పరిశీలించి, దానివిలాసమున్ = ఆయింతియొక్కచక్కఁదనమును, ఎంచి = స్తుతించి, అపూర్వ.....శేషము, అపూర్వ = మున్నెన్నఁడులేని, విస్మయవిశేషము = ఆశ్చర్యాతిశయము, చిత్తమునందున్ = మనసునందున్, సంభ్రమోదంచితమై = ఆదరముచే వృద్ధిఁ బొందింపఁబడినదియై, పెనంగన్ = చుట్టుకొనఁగాన్ (గాఢముగ వ్యాపింపఁగా ననియర్థము.) ఇట్లు = ఈక్రిందిరీతిని, అనున్ = పలుకును.

క॥ ఇది యెవ్వతెయో దీనికి
సదనం బెయ్యదియొ దీని ♦ జననస్థల మె
య్యదియో మది కద్భుతమై
యిది కన్నులపండువగుచు ♦ నింపు ఘటించెన్॥ 7

ఇది = ఈసుందరి, ఎవ్వతెయో, (‘ఓ’ సందేహార్థక మగునవ్యయము) దీనికిన్ = ఈయింతికిన్, సదనంబు = వాసస్థలము, ఎయ్యదియొ, దీనిజననస్థలము = దీనిపుట్టినచోటు, ఎయ్యదియో, ఇది = ఈయువతి, మదికిన్ = మనసునకు, అద్భుతమై = ఆశ్చర్యము గలిగించునదియై, (ఇచట నద్భుతశబ్దమునకు లక్షణచే నద్భుతము గలిగించునది యని యర్థము.) కన్నులపండువు = నేత్రోత్సవము, అగుచున్, ఇంపు = ఆనందమున్, ఘటించెన్ = కూర్చెను.

క॥ భారతిసహచరియో కా
కారతిసహచరియొ కాక ♦ యన్యాంగన కి
ట్లీరుచి, యీశుచితాత్యుచి
తారచితవిలాసభాసి ♦ తాకృతి గలదే? 8

(ఇది) భారతిసహచరియో = సరస్వతిచెలియో, కాక = కానియెడ, (ఇటనిది దేశ్యావ్యయము) ఆరతిసహచరియొ = ఆప్రసిద్ధురాలగుమన్మథునిభార్యయొక్కచెలియో, కాక = కాకుండినన్, అన్యాంగనకున్ = ఇతరస్త్రీకి, ఇట్లు = ఈకనుపట్టుచున్నప్రకారము, ఈరుచి = ఈదేహకాంతియు, ఈశుచి.....కృతి, ఈ = ఇట్టి, శుచితా = పారిశుద్ధ్యముచేతను, అత్యుచిత = మిగులం దగునట్లు, ఆరచిత = చేయఁబడిన, విలాస = లీలలచేతను, భాసిత = ప్రకాశించెడు, ఆకృతి = ఆకారము, కలదే = యుండునా ? ఉండ

దని యర్థము. ఇందు సందేహాలంకారము.

గీ॥ అని వితర్కించుచుండ న ♦ య్యాదవేంద్రు
దివ్యమంగళవిగ్రహ ♦ తేజ మువిద
గాంచి దృఢభక్తిఁ బులకిత ♦ గాత్రి యగుచుఁ
గనుఁగవ ముదశ్రు లొలుక ని ♦ ట్లనుచు మ్రొక్కె॥ 9

అని వితర్కించుచుండక్ = (కృష్ణుఁడు) మీఁదఁ జెప్పినట్లు సంశయించుచుండఁగా, ఉవిద = ఆయువతి, అయ్యాద......తేజము, అయ్యాదవేంద్రు = అకృష్ణుని యొక్క, దివ్య = సుందరమైనదియు, మంగళ = శుభమైనదియునగు, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, తేజము = ప్రకాశమును, కాంచి = చూచి, దృఢభక్తిన్ = అధికమైనయనురాగముచేత, పులకిత గాత్రి = గగుర్పొడిచిన మేనుగలది, అగుచున్, కనుఁగవన్ = కన్నులజంటనుండి, ముదశ్రులు = సంతోషబాష్పములు, ఒలుకన్ = స్రవింపఁగా, ఇట్లనుచున్ = ఈక్రిందివాక్యములను బలుకుచు, మ్రొక్కెన్ = నమస్కరించెను.

క॥ జయజయ వసుదేవాత్మజ
జయజయ గోవింద భక్త ♦ జనకల్ప హరే
జయజయ జగదధినాయక
జయజయ కృష్ణ ధృతశంఖ ♦ చక్ర నమస్తే॥ 10

వసుదేవాత్మజ = వసుదేవునిపుత్త్రుఁడా, జయజయ = జయింపుము. (ఎల్లవారికంటె నధికుఁడ వగు మని యర్థము.) గోవింద = భూమిని స్వాధీనపఱుచుకొనినస్వామీ, జయజయ = జయింపుము, భక్తజనకల్ప = సేవించినవారికిం గల్పవృక్షమగుప్రభువా, (భక్తులకుం గోరినవాని నిచ్చువాఁ డని యర్థము.) హరే = భక్తులపాపములను హరించుస్వామీ, జయజయ = జయింపుము, జగదధినాయక = ఎల్లప్రపంచములం బాలించుదేవరా, జయజయ, ధృతశంఖచక్ర = ధరింపఁబడినపాంచజన్యమును సుదర్శనమును గల కృష్ణా, (ని) శంఖోలక్ష్మీపతేఃపాంచజన్యశ్చక్రంసుదర్శనః. అ. తే = నీకొఱకు, నమః = నమస్కారము. (అస్తు = అగును.)

కేవలసంస్కృతవాక్యములకేని పదములకేని తెనుఁగునం బ్రయోగంబు లేదనియు, ననుకరణంబున వారికిం బ్రయోగంబు గల దనియు నన్నయభట్టారకుండు చెప్పెంగాన మువదరివచనమున "నని" యని చెప్పెను. ఆంధ్రపదములతోఁ గూడనికేవ

లసంస్కృతవాక్యము ననుకరణముం దొలంగియుఁ బ్రయోగింప నగునని "వికృతివివే
కమున" నుండెను గాన నీపద్యమున ననుకరణము లేకున్నను దోషంబులేదు. 11

వ॥ అని మఱియును (సుగమము.)

సీ॥ పంకజప్రభవాండ ♦ భాండకాండములకు
మనికిప ట్టేమహా ♦ మహునిబొజ్జ
భువనపావనియైన ♦ దివిజనిమ్నగకు నె
వ్వనిపదాంభోజంబు ♦ జననసీమ
యజుఁడు వేగంటి ము ♦ న్నగుమేటిజేజేలు
గానంగనేర రె ♦ వ్వానిరూపు
మొనసి యేదేవుని ♦ వినుతింపఁజాలక
పెనుఁబల్కు లెల్ల సి ♦ గ్గునను మరలు
నట్టిబ్రహ్మంబ వీవు మ ♦ హానుభావ
ఖలుల నసురులఁ దున్మింప సా ♦ ధులను బెంప
భూభరము మాన్ప యదుకులం ♦ బున జనించి
తయ్య లక్ష్మీమనోహర ♦ యాదిపురుష॥ 12

మహానుభావ=దొడ్డమహిమగల, లక్ష్మీమనోహర=లక్ష్మీపతీ, ఆదిపురుష=మొదటిపురుషుఁడా, ఈవు, ఏమహామహునిబొజ్జ=ఏగొప్ప తేజశ్శాలియుదరము, పంకజ......కాండములకుఁ, పంకజప్రభవాండభాండ=భాండములంబోలిన (కుండలం బోలిన) బ్రహ్మాండములయొక్క, కాండములకుఁ=సముదాయములకు, మనికిపట్టు=నివాసస్థానమొ, ఎవ్వనిగర్భము సకలప్రపంచములకు నివాసస్థానమో యని యర్థము; (ని) కాండో౽స్త్రీదండబాణార్వవర్గావసరవారిషు. అ. ఎవ్వనిపదాంభోజంబు=ఎవ్వనిదగుతామరపూవుంబోలిన పాదము, భువనపావని = లోకముం బవిత్రముసేయునది, ఐన, దివిజనిమ్నగకుఁ=ఆకాశగంగకు, (ని) స్రవంతీనిమ్నగాపగా. అ॥ జననసీమ=పుట్టుచోటో, ఏభగవంతునిపాదపద్మము స్వర్గలోకమున మందాకిని యనియు భూలోకమున భాగీరథి యనియుఁ బాతాళమున భోగవతి యనియు నామములం బ్రవహించుచుఁ బావనము చేయునది కుత్పత్తిస్థానమో యని యర్థము. ఎవ్వానిరూపు=ఏపరమే

శ్వరునాకారమును, అజుఁడు=బ్రహ్మ, (పుట్టువులేనివాఁడు) వేగంటి=ఇంద్రుఁడు (వేయికన్నులుగలవాఁడు) మున్నగుమేటిజేజేలు=మొదలగుగొప్పదేవతలు, కానంగన్=చూచుటకు, నేరరు=శక్తులుకారో, ఏదేవునియాకారము బ్రహ్మమొదలగువారునయితము చూడ శక్తులు గారో యని యర్థము. పెనుఁబల్కులెల్లన్=వేదములన్నియు, ఏదేవునిన్, మొనసి=యత్నించి, వినుతింపన్=స్తుతిసేయుటకు, చాలక=తగినవిగాక, సిగ్గునన్=లజ్జచేతను, మరలున్=వెనుకమొగము వెట్టునో, సకలమునం దెలుపువేదములునయితమేదేవునిం బొగడఁజాలవో యని యర్థము. అట్టిబ్రహ్మంబవు=పైనచెప్పినలక్షణములుగలనిత్యమును, శుద్ధమును నగువస్తువవు. ఖలులన్=క్రూరులైన, అసురులన్=రాక్షసులను, త్రుంపన్=చంపుటకును, సాధులన్=సజ్జనులను (పరోపకారముచేయువారలను) పెంపన్=రక్షించుటకును, భూభరము=భూమియొక్కబరువును, మాన్పన్=నివారించుటకున్, యదుకులంబునన్=యదువంశమున, జన్మించితయ్య=పుట్టితివిగదా.

గీ॥ ద్వారవతిఁ జేరఁ దారాప ♦ థమునఁ జనుచు
దేవ! తావకదర్శనం ♦ బేవిధమున
నబ్బునని రాఁగ నిచ్చటఁ ♦ బ్రాప్త మయ్యె
సులభముగ నేఁడు నాపూర్వ ♦ సుకృత మహిమ ॥13

దేవ=ఓస్వామీ, ద్వారవతిన్=ద్వారకాపురమును, చేరన్=ప్రవేశించుటకు, తారాపథమునన్=ఆకాశముచేతను, (నక్షత్రములుపోవుత్రోవను) చనుచున్=పోవుచు, తావకదర్శనంబు=నీసంబంధమైనదర్శనము, ఏవిధమునన్=ఏప్రకారముచేత, అబ్బునని=దొరకునని, రాఁగన్=వచ్చుచుండఁగా, ఇచ్చటన్=ఈస్థలమునందు, నాపూర్వసుకృతమహిమన్= నాయొక్కపూర్వపుణ్యముయొక్కమహిమచేతను, (నేను మునుపటిజన్మమునఁ జేసికొనినపుణ్యబలముచేత నని యర్థము.) నేఁడు=ఈదినమునన్, సులభమునన్=అనాయాసముగ, ప్రాప్త మయ్యెన్=సంభవించిన దయ్యెను.

వ॥ అని భక్తిపారవశ్యంబున నద్దివ్యసుందరీరత్నంబు ముకుందచరణారవిందంబుల నిజఫాలతలంబు సోఁక వ్రాలిన వనమాలి కేలు కేలం గీలించి యెత్తి కరుణాయత్తచిత్తుండై యత్తన్వివేణీభరంబు నిఖిలమంగళాకరం బగునిజకరంబున నిమురుచు భవదీయవృత్తాంతం బె

ద్ది యెఱింగింపు మనవుడు హరికరస్పర్శనసుఖావేశంబునం బొంగు నెమ్మనంబు నెట్టకేలకుఁ గ్రమ్మఱిచి యమ్ముకుందున కది యిట్లని యె॥ 14

అద్దివ్యసుందరీరత్నంబు = మీఁదఁ జెప్పినదేవతాస్త్రీశ్రేష్ఠము (శ్రేష్ఠురాలగుదేవతాస్త్రీ యని యర్థము.) (ని) రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేపి. అ. అని = ఇట్లు పలికి, భక్తిపారవశ్యంబునన్ = భక్తిపరాధీనత చేత, (పరులకువశుఁడు = పరవశుఁడు, ఇతరులకు లోఁబడినవాఁడు; పరవశునిభావము పారవశ్యము. ఇట భక్తికి లోఁబడుటచే ననియర్థము.) నిజఫాలంబు = తననొసలు, సోఁకన్ = (పాదములు) తాఁకునట్లు, ముకుందుచరణారవిందంబులన్ = కృష్ణునిపాదపద్మములందు, వ్రాలినన్ = ఒఱగఁగాన్, వనమాలి = కృష్ణుఁడు (దళములం బువ్వులం గూర్చినమాలికల ధరించినవాఁడు) కేలన్ = తనచేతితో, కేలు = (ఆస్త్రీ) హస్తమును, కీలించి = పట్టుకొని, ఎత్తి = లేవఁదీసి, కరుణాయత్తచిత్తుండై = దయకులోఁబడినమనసుకలవాఁడై (దయఁగలవాఁడై) నిఖిల......కరంబు, నిఖిల = సమస్తమైన, మంగళ = శుభములకు, ఆకరంబు = స్థానము, అగు, నిజకరంబునన్ = తనచేతితో, అత్తన్వివేణీభరంబు = ఆలతాంగియొక్కజడను, నిమురుచున్ = (ప్రేమతోఁ) దడవుచు, భవదీయవృత్తాంతంబు = నీసమాచారము, ఎద్ది, ఎఱింగింపుము = (దానిని) తెలుపుము, అనవుడున్ = అనినతోడనే. అది = ఆసుందరి, హరికర......వేశంబునన్, హరి = కృష్ణునియొక్క, కరస్పర్శన = హస్తము తాఁకుడుచేతనైన, సుఖావేశంబునన్ = సుఖపారవశ్యముచేత, (ఎక్కువసుఖముచేత నని యర్థము) పొంగు నెమ్మనంబున్ = సంతోషపడుమనమును, ఎట్టకేలకున్ = చిట్టచివరకున్, క్రమ్మఱిచి = మరలిచి, అమ్ముకుందునకున్ = ఆకృష్ణునకున్, ఇట్లు = ఈక్రిందివాక్యమును, అనియెన్ = పలికెను.

సీ॥ అపునరావృత్తి, ని ♦ త్యానందసాంద్రమై
పొలుపొందు తెలిదీవి ♦ పుట్టినిల్లు
బ్రహ్మర్షి రాజర్షి ♦ పరివేష్టితం బైన
పరమేష్ఠికొలువుని ♦ పరఁగుచోటు
సకలదివ్యాంగనా ♦ సతతసంసేవిత
భారతి నేస్తంబు ♦ ప్రాణతుల్య

మత్యంతసత్యవ్ర ◆ తాశ్రయం బైయొప్పు
సత్యలోకంబు సం ◆ చారసీమ
శంకరామరపతిముఖ్య ◆ సర్వదేవ
తాలయంబులు గమనయో ◆ గ్యస్థలములు
సహచరులు దివ్యవనితలు ◆ సహజగోష్ఠి
తావకకథాళి మాకుఁ బ ◆ ద్మాకళత్ర॥ 15

పద్మాకళత్ర=ఓకృష్ణా! (పద్మ=లక్ష్మి, కళత్రము=భార్య. లక్ష్మియేభార్యగాఁగలవాఁడు. పద్మాకళత్రుఁడు దానిసంబుద్ధి పద్మాకళత్ర) అపునరావృత్తి... ...సాంద్రము, అపునరావృత్తి=మరలజన్మమునుగలిగింపనిదియు, నిత్య=శాశ్వతమైన, ఆనంద=సుఖముచే, సాంద్రము=ఎడతెగనిదియు, ఐ, పాలుపొందుతెలిదీవి=ఒప్పారుశ్వేతద్వీపము, మాకున్, (ఇట నేకవచనము చెప్పఁదగి యున్నను బహువచనంబును శాస్త్రసమ్మతము.) ఇదియెల్ల వాక్యములతో సంబంధించును. పుట్టినిల్లు=జన్మస్థానము; ఏదీవిని జన్మించినవారికి మగల జన్మము గలుగదో మఱియు నెచ్చట శాశ్వతమైనసుఖ ముండునో యట్టితెలిదీవి నాజన్మస్థాన మని యర్థము. బ్రహ్మర్షి.....తంబు, బ్రహ్మర్షి=బ్రహ్మఋషులచేతను, రాజర్షి = రాజఋషులచేతను, పరివేష్టితంబు=ఆవరింపఁబడినది, ఐన, పరమేష్ఠికొలువు=చతుర్ముఖునిసభ, (మాకున్) ఉనికి=వాసస్థానమును, పరఁగుచోటు=విహరించుస్థలమును, (ఉనికి=వ్యాపించుచోటనియేనియర్థము.) (అగును) సకల...నేస్తంబు, సకలదివ్యాంగనా=ఎల్లదేవతాస్త్రీలచేతను, సతత=ఎల్లప్పుడును, సంసేవిత=సేవింపఁబడు, భారతి=సరస్వతియొక్క, నేస్తంబు=చెలిమి, (మాకున్) ప్రాణతుల్యము=ప్రాణములతోసమానము. (అగును) అత్యంత...యంబు, అత్యంత=అంతములేని, సత్యవ్రత=నిజముపల్కుటయందునియమముగలవారికి, ఆశ్రయంబు=నివాసము, ఐ, ఒప్పుసత్యలోకంబు=తగియెడుబ్రహ్మలోకము, (మాకున్) సంచారసీమ=తిరిగెడుచోటు, (అగును) శంకరామర.....యంబులు, శంకర=శివుఁడు (లోకములకు సుఖము గలిగించువాఁడు) అమరపతి=ఇంద్రుఁడు, ముఖ్య=మొదలైన, సర్వదేవతాలయంబులు= సమస్తదేవతలయొక్కగృహములును, గమనయోగ్యస్థలములు=పోఁదగినచోట్లు (అగును) సహచరులు = చెలికత్తెలు, దివ్యవనితలు=దేవలోకమందలిస్త్రీలు, సహజగోష్ఠి=కూడఁబుట్టినసల్లాపము, తావకకథాళి=నీవృత్తాంతసముదయము (అగును.)

క॥ ఏదేవర్షికుమారిక
నీదయ నిగమాగమాంత ♦ నిశ్చితయోగ
ప్రాదుర్భూతానందము
నూఁదుట శ్రుతిరంజని యను ♦ యోగినినిహరీ॥ 16

హరీ = ఓకృష్ణా! ఏన్, దేవర్షికుమారికన్ = ఒకానొక దేవఋషికూఁతురను, నీదయన్ = నీకరుణచే, నిగమాగ.....నందమున్, నిగమ = వేదములచేతను, ఆగమాంత = వేదాంతములచేతను, నిశ్చిత = సిద్ధాంతింపఁబడిన, యోగ = భక్తిచేతను, (మనసును బాహ్యపదార్థములనుండి మరలించి యీశ్వరునందు నిలుపుట యోగము.) ప్రాదుర్భూత = పుట్టిన, ఆనందమున్ = సుఖమును, ఊఁదుటన్ = ధరించుటచేతను, శ్రుతిరంజని, అనుయోగినిని = అనుభక్తురాలను. శ్రుతులయం దనురాగము గలది గాన శ్రుతిరంజని యనియును ప్రశస్తమైనయోగము (భక్తి) గలదిగావున యోగిని యనియు సార్థక నామములు.

వ॥ అని యద్దివ్యయోగినీరత్నంబు దనవచ్చినప్రయోజనంబు ప్రశంసించునదియై కంసభేది కిట్లనియె. 17

అద్దివ్యయోగినీరత్నంబు = ఆశ్రుతిరంజని, అని = (తనవృత్తాంత మిట్లు) చెప్పి, తనవచ్చినప్రయోజనంబు = తనవచ్చినకార్యమునుగూర్చి, ప్రశంసించునదియై = చెప్పఁదలఁచినదియై, కంసభేదికిన్ = కృష్ణునకున్, ఇట్లనియెన్ = ఈక్రిందిప్రకారముచెప్పెను.

ఉ॥ క్ష్మాకమలేక్షణాసుమణి ♦ మాల్యసమేక్షుమతీతరంగిణీ
కోకనదాంబుజాతచయ ♦ గుంఫితభూరిఝరీప్రకాశమై
ప్రాకటసర్వవర్ణజన ♦ బంధురసౌఖ్యనివేశ మౌచు ల
క్ష్మీకలితప్రదేశ మగు ♦ కేకయదేశము వొల్చుఁ దద్ధరన్॥ 18

క్ష్మాకమ......ప్రకాశము, క్ష్మా = భూమియనెడు (ని) క్ష్మావనిర్మేదినీమహీ. అ. కమలేక్షణా = స్త్రీయొక్క, సుమణిమాల్య = ముత్తియములదండతో, సమ = తుల్యమైన, ఇక్షుమతీతరంగిణీ = ఇక్షుమతి యను పేరుగలనదీసంబంధమైన, కోకనద = ఎఱ్ఱగలువలయొక్కయు (ని)రక్తోత్పలంకోకనదం. అ. అంబుజాత = తామరపూవులయొక్కయు, చయ = సముదాయముచేతను, గుంఫిత = కూర్పఁబడిన, భూరి = అధికమైన,

ఝరీప్రకాశము=ప్రవాహరూపమైనకాంతిగలది, (కాంతిప్రవాహము గలదని యర్థము.) ఐ, ప్రాకట......నివేశము, ప్రాకట=ప్రసిద్ధమైన, సర్వవర్ణజన=ఎల్లజాతులమనుజులయొక్కయు, బంధుర=ఒప్పిదమైన, సౌఖ్య=సంతసమునకు, నివేశము=నివాసస్థానము, ఔచుఙ్, లక్ష్మీకలితప్రదేశము=సంపదతోఁగూడినస్థలముగలది, అగు కేకయదేశము, పొల్చున్=ప్రకాశించును (ఉండెనని యర్థము.) తద్ధరఙ్=ఆదేశమునందుఙ్, ముందుపద్దెముతో నన్వయము. భూమియనునింతికి ముత్యాలపేరుంబోలిన యిక్షుమతి యనునదీతీరమున నెల్లవారికి సుఖదమై సకలసంపదలకు నిరవైనకేకయదేశము కలదని భావము.

సీ॥ శ్రీకరాభ్యంచితా ♦ స్తోకరత్నాళి చా
మీకరస్థగితసౌ ♦ ధాకరంబు
భాసురాగమసదా ♦ భ్యాసరాజితమనీ
షాసరోజాసన ♦ జ్యాసురంబు
కేళికావశచంద్రి ♦ శాలికాంతరచల
ద్బాలికాదృక్పద్మ ♦ మాలికంబు
గంధవారణఘటా ♦ గంధవాహాత్యంత
బాంధవాత్యున్నత ♦ సైంధవంబు
లోకనుతపాకవైభవ ♦ పాకహార్య
నేకసుశ్రీకనృపలోక ♦ సాకరేక
ళాకలితనాకసమసంప ♦ దాకరంబు
కరము వొగడంగఁ దనరుఁ గే ♦ కయపురంబు॥ 19

శ్రీకర......కరంబు, శ్రీకర=శోభను గలిగించు, అభ్యంచిత=పూజింపఁబడిన, అస్తోక=అధికమైన, రత్నాళి=మణులసముదాయముచేతను, చామీకర=బంగారముచేతను, స్థగిత=కప్పఁబడిన, సౌధ=మేడలకుఙ్, ఆకరంబు=ఉనికిపట్టును, (రత్నములును బంగారును దాఁపినమేడలు గలదనియర్థము.) భాసుర......సురంబు, భాసుర=ప్రకాశించెడు, ఆగమ=వేదములయొక్క, సదాభ్యాస=ఎడతెగనియలవాటుచేఙ్, రాజిత=ప్రకాశించెడు, మనీషా=బుద్ధిచేతను, సరోజాసన=చతుర్ముఖు లగు, (సరోజాసనుఁడు=పద్మ మాసనముగాఁ గలవాఁడు) జ్యాసురంబు=

బ్రాహ్మణులు గలదియును, (జ్యాసురలు, జ్యా=భూమి, సురలు=దేవతలు ; బ్రాహ్మణులు.) (వి) క్షోణిజ్యాకాశ్యపీక్షితిః. అ. వేదముల నెల్లప్పుడు నభ్యసించుచుండుటచే విలసిల్లుబుద్ధిని బ్రహ్మంబోలిన బ్రాహ్మణులు గల దనియర్థము. కేళికా...మాలికంబు, కేళికా=క్రీడలయందలి, వశ=యిచ్ఛచేతను, చంద్రశాలికా=మేడలమీఁదియిండ్లయొక్క, అంతర=మధ్యమునందు, చలత్=సంచరించుచున్న, బాలికా=లేజవ్వనులయొక్క, దృక్పద్మమాలికంబు=చూపు లనెడుతామరపూవులదండలు కలదియును, క్రీడాసక్తిచే మేడలమీఁద సంచరించెడు జవ్వనులచూపు లనెడుపూలదండలు గల దనియర్థము. గంధ.....సైంధవంబు, గంధవారణ=మదము గలయేనుఁగులయొక్క, (గంధము గలవారణము గంధవారణము. గంధశబ్దము గుణవాచకము గావున మతుప్ప్రత్యయము లోపించెను.) ఘటా=సముదాయమును, గంధవాహ=వాయువునకు, అత్యంతబాంధవ=మిగులం జుట్టము లగు, అత్యున్నత=మిక్కిలి పొడవు లైన, సైంధవంబు=గుఱ్ఱములుగలదియును, మదించినయేనుఁగులను వాయువేగము గలగుఱ్ఱములను గలది యనియర్థము. లోకనుత.....కరంబు, లోకనుత=జనులచేత స్తుతింపఁబడిన, పాక=సంతానము గలవారును, వైభవ=సంపదచేత, పాకహారి=ఇంద్రుంబోలిన, అనేక=పెక్కుం డగు, సుశ్రీక=ఎక్కువ సంపదగల, నృప=రాజులయొక్క, లోక=సముదాయముయొక్క, సౌకరీకళా=సౌలభ్యముచేత నైనశోభచేతను, కలిత=ప్రాప్తమైన, నాకసమ=స్వర్గలోకముతో సమానమైన (స్వర్గసంపదతో సమానమైన యనియర్థము.) సంపత్=భాగ్యమునకు, ఆకరంబు=పుట్టినిల్లు, మిగులనుత్తమ మగుసంతానము గలవారును నైశ్వర్యముచే నింద్రుంబోలినవారును నగుపెక్కండ్రురాజులకలిమిచే స్వర్గపురముం బోలిన దనియర్థము. అగుకేకయపురంబు, కరంబు=మిక్కిలి, పొగడంగన్=స్తుతింపఁగా, తనరున్=ప్రకాశించును.

ఇం దర్థాలంకారము రూపకము. శబ్దాలంకారము వృత్త్యనుప్రాసము.

మ॥ కలఁ డప్పట్టణనేత యాతతసమా ♦ ఖ్యాబాలికాకేళికా
నిలయీభూతజగత్త్రయుం డఖిలభూ ♦ నేతృస్తుతాత్మీయరా
జ్యలసచ్ఛ్రీనిధి వారితారిహిమతే ♦ జోఖండమార్తాండమం
డలరుక్కాండుఁడు ధృష్టకేతుధరణీ ♦ నాథావతంసం బిలన్॥ 20

అప్పట్టణనేత=ఆకేకయపురమునకుం బతియును, ఆతత.....జగత్త్రయుండు, ఆతత=విరివియైన, సమాఖ్యా=కీర్తి యనెడు, (వి) యశఃకీర్తిస్సమాఖ్యాచ. అ. బా

లికా = కన్నెయొక్క, కేళికా = నృత్యమునకు, నిలయీభూత = ఉనికిపట్టైన, జగత్త్రియందు = ముల్లోకములు గలవాఁడును, ముల్లోకముల వ్యాపించినకీర్తి గలవాఁ డనియర్థము. అఖిల......నిధి, అఖిల = అందఱగు, భూ నేతృ = దేశాధిపతులచే, స్తుత = శ్లాఘింపఁబడిన, ఆత్మీయ = తనసంబంధమైన, రాజ్యలసచ్ఛ్రీ = రాజ్యసంబంధ మైనప్రకాశించుసంపదకు, నిధి = స్థానమును, ఎల్లరాజులచే శ్లాఘింపఁబడినరాజ్యసంపదఁ గలవాఁ డనియర్థము. వారితారి......కాండుఁడు, వారిత = తొలఁగింపఁబడిన, అరి = శత్రువులనెడు, హిమ = మంచుగల, తేజః = ప్రతాపమనెడు, (కోశదండములవలనఁ బుట్టినప్రభావము) అఖండమార్తాండమండలరుక్కాండుఁడు = పూర్ణమైన సూర్యతేజస్సముదయముఁ గలవాఁడును, సూర్యుఁడు తనకిరణములచే మంచు వారించునట్లీరాజు తనతేజమునం బగఱ వారించు ననిభావము. (అగు) ధృష్టకేతుధరణీనాథావతంసము = (అగు) ధృష్టకేతుఁ డను పేరు గలరాజశ్రేష్ఠుఁడు, ఇలన్ = భూమియందున్, కలఁడు. ఇందు శత్రువులందు హిమత్వ మారోపించుట తేజమున సూర్యకాంతిత్వ మారోపించుటకుఁ గారణము గావునఁ బరంపరితరూపకాలంకారము.

ఇందు మూడవచరణమున యకారమునకును, తేజశ్శబ్దమునకు అఖండశబ్దముతో సంధి చేసినపుడు వచ్చినయోకారమునకును యతి వేయఁబడెను. దీనికి లుప్తవిసర్గక స్వరయతి యనిపేరు.

తే॥గీ॥ దైవభాష నదంతసాం ♦ తములమీఁద
సత్తుమొదలను గలశబ్ద ♦ ములకువేళ
సమరు నోత్వంబునకుఁ జెల్లు ♦ నహాయ లిపులు
జగతి లుప్తవిసర్గక ♦ స్వరవళులన॥ అప్పకవి. ఆశ్వా 3.

వ॥ మఱియు నతండు నలనృగసగరభగీరథదుందుమారసుహోత్రమాంధాత్రాదులకరణి ధరణీభరణదక్షుండై దీనాలాపంబులు శరణాగతశాత్రవముఖంబులయంద వక్రీభావంబు లధిజ్యశరాసనంబులయంద దృఢబంధంబులు సురతంబులయంద కుటిలనటనంబులు వేశ్యాజనంబులయంద సదాపత్ప్రాప్తిచే మొఱవెట్టుట తరుణీమంజీరంబులయంద మదాంధత్వంబునం దిరుగుట కరిఘటలయంద పరుషదండం

బుపలనఁ జక్రిప్రకంపంబులు వొడముట కులాలకృత్యంబులయంద సమస్తవస్తుసంపదలుం దోఁచుట లీలాదర్పణంబులయంద చెన్నొందుచుండ నధర్మంబున కభావంబును దనదానంబున కప్రమాణంబును దనక్రోధంబున కస్థిరత్వంబును దనవిక్రమంబున కసహ్యతయుఁ దనయశంబున కత్యాశాప్రవృత్తియుఁ దవులం జేసి మహావీరుం డయ్యును వినయోపేతుం డై యధికసత్వసంపన్నుం డయ్యును బరలోకభీకరుం డై కామార్థపరుం డయ్యును విమలధర్మప్రధానుం డై రాజ్యంబు పాలించుచు సంతానకాంక్షి యై శ్రుతకీర్తినామకనిజదేవీసహితంబుగాఁ దత్సాధనం బగుధర్మసమారాధనంబు దినదినంబును గావింప నొక్కనాఁడు. 22

అతండు = ఆపట్టణ మేలుధృష్టకేతుండు, నలినియును = ఇంకను, నల.....కరణిక్ = నలుఁడు మొదలగురాజులయొక్క విధమువంటి విధముచేతను, (ఇటు నిదర్శనాలంకారము) ధరణీభరణదక్షుండై, ధరణీ = భూమియొక్క, భరణ = పోషించుటయందు, (జనులం బాలించుటయం దనియర్థము) దక్షుండై = నేర్పరియై, దీనాలాపంబులు = భయపడినవారిమాటలు (దరిద్రులమాటలును) శరణాగత.....యంద, శరణాగత = రక్షణముం గోరివచ్చిన, (రక్షింపు మనికోరి వచ్చిన యనియర్థము.) శాత్రవ = పగవారియొక్క, ముఖంబులయంద = నోళ్లయందే, దీనశబ్దమునకు రెండర్థము లుండుటచేత దీనవచనములు పేదవారిమొగములందును భయపడినవారిమొగములందును బ్రాప్తించుచుండఁగా నీరాజుకాలమున బీదలు లేరు గాన నట్టివచనము లీరాజునకు వెఱచి రక్షింపు మనికోరుశత్రులనోళ్లయందే యుండె ననిభావము. వక్రభావంబులు = వంకరతనములు, (ఇతరులకు బాధ గలిగించుటయును) అధిజ్యాశరాసనంబులంద = ఎక్కువెట్టినధనుస్సులందే, వక్రభావము దుర్జనులందు నెక్కువెట్టినవిండ్లయందును బ్రాప్తించఁగా నీతనికాలమునఁ గ్రూరులు లేరు గావున ధనువులందే వక్రభావము నిలిచె ననిభావము. దృఢబంధంబులు = అధికమైన బంధములు, (నాగాద్యాకారమైన సంయోగవిశేషములు) (అధికముగాఁ జెఱ నుంచుటలును) సురతంబులయంద = స్త్రీపురుషులసంయోగంబులయందే, బంధములు రెండుచోట్లం బ్రాప్తించుచుండఁగా జెఱ వెట్టం దగినతప్పు చేయువారు లేమిచే నవి సంభోగములయందే నిలిచె ననిభావము. కుటి

లసటనంబులు = ఒకతీరునాట్యములు (కపటప్రవర్తనములును) వేశ్యాజనంబులందుం
ద = వారకాంతలయందే, కుటిలనటనశబ్దము శక్తిచేత నాట్యమునందును చెడునడవడి
యందును బ్రవర్తింపఁగా నారాజుదేశమున దుష్ప్రవర్తనము గలవారు లేరు గావున
నాశబ్దము నాట్యమునందే ప్రవర్తించుచుండె నని నియమించె. సదాపత్ప్రాప్తిచేఁ = ఎల్ల
ప్పుడును బాధముల నుండుటచేతను (ఎల్లప్పుడు నాపదల నొందుటచేత నని యర్థాంత
రము) మొఱవెట్టుట = ధ్వనించుట (ఆపద నొందువాఁడు తన్ను రక్షించుకొను శక్తి
లేక తగినవారింగూర్చి చేయుదుఃఖముతోఁ గూడినధ్వనియును) తరుణీమంజీరంబుల
యంద = ఆఁడువారికాలియందెలయందే, ఈయనరాజ్యమున నాపద నొందువారు లే
రు గావున మొఱవెట్టుట యందెలయందే యుండె నని భావము. పరుషదండంబులవల
నఁ = కఠినశిక్షలవలన (గట్టివి యైనకఱ్ఱలవలనను) చక్రప్రకంపంబులు = దేశసంబంధ
ముగల (జనులయొక్క భయమువలన) వణఁకులు, (కుమ్మరిసారెలు తిరుగుటలును)
కులాలకృత్యంబులయంద = కుమ్మరులు చేయుపనులయందే, పరుషదండమువలనఁ జక్ర
ప్రకంపనము కుమ్మరులు చేయుపనులయందును దేశజనులయందును బ్రాప్తింపఁగా నా
దేశమునఁ దప్పుచేయువారు లేరు గావున కుమ్మరులు చేయుపనులయందే యుండె నని
భావము. మదాంధత్వంబునన్ = క్రొవ్వువలని గ్రుడ్డితనముచేతను, (గర్వముచేఁ గలిగిన
గ్రుడ్డితనముచేతను, గర్వమువలనియవివేకముచేతననియు నర్థము) కరిఘటలయంద =
ఏనుఁగులసముదాయమునందే, ఈయనరాజ్యమున గర్విష్ఠులు లే రని భావము. సమస్తవ
స్తుసంపదలుఁ = అన్ని పదార్థములసంపత్తులును, తోఁచుట = ప్రతిఫలించుట, (దోఁచు
ట = దొంగిలించుట యనియర్థాంతరము) లీలాదర్పణంబులయంద = విలాసార్థము లగు
నద్దములయందే, ఈప్రభువుకాలమున దొంగతనము లే దని భావము. చెన్ను = అందము
ను, ఒందుచుండఁ = (పైఁ జెప్పినవి చెప్పినస్థలములయందే యుండఁగా ననియర్థ
ము) ఇంతవఱకుఁ బరిసంఖ్యాలంకారము. అధర్మంబునకుఁ = ధర్మవిరుద్ధకార్యమున
కు, అభావంబును = లేమియును, ఈయనదేశమున నన్నియుం గలవు గాని యధర్మ
మొక్కటియే లే దనియర్థము. తనదానంబునకున్ = తనయీవికి, అప్రమాణంబును =
ప్రమాణాభావమును (కొలఁదిలేమియును) తనక్రోధంబునకుఁ = తనకోపమునకు, (ప
రులు చేసినయపకారమును సహింపలేమిచే మనసునం బుట్టువికారము క్రోధము) అస్థి
రత్వంబును = చిరకాలము నిలువమియును, తనవిక్రమంబునకుఁ = తనపరాక్రమంబున
కున్, అసహ్యతయున్ = సహింపలేమియును, తనయశంబునకున్ = తనకీర్తికి, అత్యాశా
ప్రవృత్తియుఁ = అధికమైన కోరికయందుఁ బ్రవేశమును, (అత్యాశా = దిక్కులనతిక్ర
మించిన, ప్రవృత్తియుఁ = సంచారమును.) తవులం జేసి = తగులునట్లు చేసి,

మీఁదియప్రామాణ్యము నస్థిరత్వము మొదలగు చెడుగుణములను మీఁదఁ జెప్పినవానియందే కాని యొండెడ లేకుండఁ జేసి యనియర్థము. (ఇవి మఱియొకచో దోషములయినను మీఁదఁ జెప్పినచోట్ల గుణములగును.) పరిసంఖ్యాలంకారము. మహావీరుండయ్యును = గొప్పశూరుఁడైనను (వీరుఁడు = శత్రుల వణఁకించువాఁడు.) వినయోపేతుండై = మిగుల నడఁకువఁ గలవాఁడై, మిగులఁ బరాక్రమశాలియు నధికమైననీతితోడం గూడినవాఁ డనియు నర్థాంతరము. అధికసత్వసంపన్నుం డయ్యును = ఎక్కువసత్వగుణము గలవాఁ డయ్యును, పరలోకభీకరుం డై = ఇతరజనులకు భయమును గలిగించువాఁడై, (ఎక్కువబలము గలవాఁడును శత్రులకు వెఱపు పుట్టించువాఁడు ననియర్థాంతరము.) కామార్థపరుం డయ్యును = కామమునందు నర్థమునందే యాసక్తి గలవాఁ డయ్యును, విమలధర్మప్రధానుండై = నిష్కల్మషమైనసత్కర్మములే ప్రధానముగాఁ గలవాఁడై, (కామము నర్థము ననుపురుషార్థములయం దాసక్తి గలవాఁడును ధర్మపురుషార్థమే ప్రధానముగాఁ గలవాఁడు ననియర్థాంతరము.) విరోధాభాసాలంకారము. రాజ్యంబు = దేశమును, పాలించుచున్ = రక్షించుచు, సంతానకాంక్షియై = సంతానముం గోరువాఁడై, శ్రుతకీర్తినామకనిజదేవీసహితంబుగాన్ = శ్రుతకీర్తి యను పేరు గలపట్టాభిషిక్తురా లగుభార్యతోఁ గూడునట్లుగా, తత్సాధనంబు = సంతానమునకుం గారణము, అగు, రమాసమారాధనంబు = లక్ష్మీదేవియొక్క పూజనమును, దినదినంబును = ప్రతిదినంబును, కావింపన్ = చేయుచుండఁగాన్, ఒక్కనాఁడు = ఒక్కదినమున (ముందుపద్దెముతో నన్వయము.)

గీ॥ భక్తి కెద మెచ్చి యామహీ ♦ పాలకునకు
శ్రీసతీమణి సాక్షాత్క ♦ రించి వరము
గోరు మన నినుఁ బోలిన ♦ కొమరి మరునిఁ
బోలుసుతు ని మ్మనిన వరం ♦ బు నిడి చనియె॥ 23

శ్రీసతీమణి = లక్ష్మి యను స్త్రీశ్రేష్ఠము, భక్తికిన్ = రాజు చేసినసేవకు, ఎదన్ = మనసునందున్, మెచ్చి = సంతసించి, సాక్షాత్కరించి = సన్నిధి చేసి, (కన్నులకుం గనుపట్టి యనియర్థము.) వరము = ఇష్టమైనదానిని, కోరుము = అడుగుము, అనినన్ = ఇట్లనఁగా, నినున్ = (లక్ష్మిని) పోలినకొమరిన్ = పోలినకూఁతును, మరునిన్ = మన్మథునిని, పోలినసుతున్ = పోలినకొమారునిని, ఇమ్ము = దయచేయుము, అనినన్ = రా జిట్లు ప్రార్థింపఁగా, వరంబు = (ఆయన) కోరినదానిని, ఇడి = ఇచ్చి, చ

నియోన్ = (లక్ష్మి) ఏఁగను.

క॥ ఆవనజాలయదయ వసు
దేవునిసోదరి నృపాలు ♦ దేవి వెలసె గ
ర్భావేశవశత శశిగ
ర్భావేశత నెసఁగుపూర్వ ♦ యగుదిశ యనఁగన్॥ 24

వసుదేవునిసోదరి = నితండ్రి యైనవసుదేవునికిం దోఁబుట్టువు, నృపాలుదేవి = ధృష్టకేతునిభార్య, ఆవనజాలయదయన్ = ఆలక్ష్మియొక్క కరుణచేతను, (వనజాలయ = పద్మమే గృహముగాఁ గలది.) గర్భావేశవశతన్ = గర్భప్రవేశమునకు లోఁగుటచేత, (గర్భము ధరించుటచేత నని యర్థము.) శశిగర్భావేశతన్ = చంద్రుని గర్భమున ధరించుటచేత, ఎసఁగుపూర్వ యగుదిశయనఁగన్ = ప్రకాశించు తూర్పుదెసవలె, వెలసెన్ = ప్రకాశించెను. ఉపమాలంకారము.

తే॥ నెలదప్పి వింతచిన్నెల
నెల వగు నెలఁతుకకు నిండు ♦ నెలవెన్నెలవ
న్నెల గెలుచు తెలుపు చెక్కుల
నెలకొన నవి చంద్రశకల ♦ నియుతిం దనరెన్॥ 25

నెలదప్పి = నెల నతిక్రమించి (సందర్భముచేఁ గొన్ని నెలలు దప్పి యనియర్థము) వింతచిన్నెలనెలవు = క్రొత్తలక్షణములకు వాసస్థానము, అగు, నెలఁతుకకున్ = (శ్రుతకీర్తికి) నిండునెలవెన్నెలవన్నెలన్ = పూర్ణచంద్రునికాంతులయొక్క వన్నెలను, గెలుచుతెలుపు = జయించెడు తెల్లనిచాయ, చెక్కులన్ = చెక్కులందు, నెలకొనన్ = స్థిరపడఁగా, అవి = ఆచెక్కులు, చంద్రశకలనియుతిన్ = కర్పూరపుముక్కలసంపదం బోలినసంపదతో, తనరెన్ = ప్రకాశించెను. (ని) ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞః. అ.

ఆమె గర్భిణి యైనకొన్ని దినములకు నామెశరీరమునఁ జెక్కులు చూలాలిచిన్నెలుప్పతిల్లె ననియు నం దొకటి యగు తెలిచాయచేఁ జెక్కులు కర్పూరఖండములువలెఁ బ్రకాశించె ననియుభావము.

మ॥ నవగర్భోదయవేళ యన్ తోలుకరి ♦ న్మందంబులై హంసయా
నవిశేషంబులు వొల్చె నూర్పుగము ల ♦ న్వ్యాజంబునన్ దూర్పుగా

ర్పు వెస న్మించెఁ బయోధరంబు లొఁగి నుప్పొంగెన్ వినీలాంతతన్
నవకం బేర్పడె మించెఁ జిట్టుములు సోనల్గాఁ గురంగాక్షికిన్॥ 26

కురంగాక్షికిన్=శ్రుతకీర్తికిన్, (లేడికన్నులం బోలినకన్నులుగలది) నవగర్భోదయవేళ=నూతనమైనగర్భోత్పత్తిసమయము, అన్ తొలుకరిన్=అనువర్షాకాలమందు, హంసయానవిశేషంబులు, హంసయాన=ఆస్త్రీయొక్క, (అంచనడలంబోలిననడలఁగలదానియొక్క) విశేషంబులు=అవస్థలనియెడి, హంసయానవిశేషంబులు=అంచలయొక్కగతివిశేషములు, మందంబులై=అల్పములై, పొల్చెన్=కానఁబడెను. వర్షాకాలమున హంసలసంచారము లల్పము లైయుండును. గర్భిణులు మిగుల మందము లగుకార్యములు గలవారుగ నుందురు; గాన నిట్లు చెప్పఁబడెను. ఊర్పుగము లన్వ్యాజంబునన్ = శ్వాససమూహము లనుమిషచేత, తూర్పుగాడ్పు=తూర్పుదిక్కునుండివచ్చువాయువు, వెసన్=త్వరతో, మించెన్=అతిశయించెను. గర్భిణులకు నూర్పు లధికముగ నుండును. వర్షాకాలమునం దూర్పుగాలి హెచ్చుగ. కాన నూర్పులయందు స్వరూప మపహ్నవించి (కప్పిపుచ్చి) పూర్వవాయుత్వ మారోపింపఁబడెను; గనుక నపహ్నవాలంకారము. వర్షాకాలమున దుస్సహము లగుతూర్పుగాడ్పులు విసరున ట్లీమె గర్భిణి యైనపుడు దుస్సహము లగునూర్పులు పుట్టె ననియాశయము. పయోధరంబులు=స్తనము లను మేఘములు, వినీలాంతతన్=నల్లనియగ్రములు గలుగుటచేతను (నల్లనియాకారము గలుగుటచేత నని మేఘపరము.) (ని) అంతో౽స్త్రీనిశ్చయేనాశేస్వరూపే౽గ్రేంతికేంతరే నా. నా. ఉప్పొంగెన్=వృద్ధిచెందెను. నవకంబు=మార్దవ మనుక్రొత్తనీరు, ఏర్పడెన్=బయలుపడెను; (ని) కంశిరోంబుసుఖేక్లీబం తత్త్రివచకమవ్యయం. నా. నా. (నవకంబు మార్దవ మనునర్థమున దేశ్యము. రెండవ యర్థమున సంస్కృతసమము. అప్పుడు నవం + కం అనివిభాగము. నవం=క్రొత్తదియగు, కం=నీరు, దీనితత్సమము నవకము; నవకంబు.) చిట్టుములు=చిన్నయుమ్ములు, (చిఱు + ఉములు=చిట్టుములు. కుఱు, చిఱు, కడు, నడు, నిడుశబ్దముల ఱ, డల కచ్చు పరం బగునపుడు ద్విరుక్తటకారం బగు. బా. సం.) సోనల్గాన్ = వర్షధారలుగాన్, మించెన్=అతిశయించెను. ఇది గర్భిణులకుం బుట్టులక్షణము.

ఇం దీమె గర్భిణి యైనకాలమందు వర్షాకాలత్వ మారోపించి గర్భచిహ్నలన్నిటియందును వానకాలమందలిలక్షణముల నారోపించుటచే రూపకాలంకారము. ఇది కొన్ని చోట్ల శ్లేషసంకీర్ణము.

గీ॥ మున్ను కటిగరిమకు నుల్కి ♦ విన్ననైన
తరుణి లేఁగౌను చూలింత ♦ తనముఁ గూడ
దాని నెదురించె జితుఁడైన ♦ హీనబలుఁడు
బలము సమకూడుతటి వైరి ♦ గెలుచుఁ గాదె॥ 27

మున్ను = గర్భము లేనికాలమున, కటిగరిమకున్ = పిఱుఁదులగొప్పతనమునకు, ఉల్కి = భయపడి, విన్ననైన = చిన్నవోయిన, తరుణిలేఁగౌను = ఇంతియొక్క లేఁత నడుము, చూలింతతనము = గర్భిణీధర్మము, కూడన్ = తనకు సహాయము సేయఁగాన్, దానిన్ = ఆపిఱుఁదును, ఎదిరించెన్; గర్భము లేనికాలమున మిగులసన్న మగునడుము మిగుల విశాలమైనపిఱుఁదుకంటెఁ దక్కువతనమును బొందియుఁ దనకు సహాయము సేయువారు లేమిచే నూరకుండి యిప్పుడు గర్భము తోడ్పడఁగా దాని నెదుర్కొనె ననియాశయము. మున్ను మిగులసూక్ష్మమైనమధ్యభాగము గర్భధారణమున బలిసి మిగులస్థూలమయ్యె ననిఫలితము. జితుఁడు = ఓడింపఁబడినవాఁడు, ఐన, హీనబలుఁడు = తక్కువబలము గలవాఁడు, బలము = సహాయము, సమకూడుతటిన్ = లభించుకాలము నందున్, వైరిన్ = పగవానిని, గెలుచుఁ గాదె = జయించును గదా. పగఱచే నోడింపఁబడినవాఁడు తగినబలము సంప్రాప్తమైనపుడు వారిని జయించుట లోకసిద్ధము.

ఇందు మొదటియంశమును సమర్థించుటకై రెండవయంశము చెప్పుటచే నర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

ఉ॥ చల్లనితమ్మితూండ్లక్రియఁ ♦ జల్వ వహించినచేతులన్ విభున్
మెల్లనఁ గౌఁగిలించు మను ♦ మ్రింగినకమ్మనినోర మోవి న
ల్లల్లననానుఁ గాంక్షితర ♦ తాదులకున్ మదిఁ గొంకి ప్రార్థనా
భ్యల్లసదుక్తియై యుబుసు ♦ పుచ్చుఁ బ్రియుం జెలి కేళివేళలన్॥

చెలి = శ్రుతకీర్తి, కేళివేళలన్ = క్రీడాకాలములందు, చల్లనితమ్మితూండ్లక్రియన్ = చల్లనితామరకాడలయొక్క వ్యాపారము వంటివ్యాపారముచేతను, (కాడల వలెననియర్థము.) ఇచట నిదర్శనాలంకారము. చల్వ = శైత్యమును, వహించినచేతులన్ = ధరించినచేతులతో, గర్భిణులశరీరములయందుఁ జల్లఁదన మధికముగ నుండుట సాజము. విభున్ = మగనిని, మెల్లనన్ = తిన్నఁదనముతో, కౌఁగిలించున్ = ఆలింగనముచేసికొనును; మను = మంటిని, మ్రింగినకమ్మనినోరన్ = భుజియించినది గనుక నే

మంచివాసనఁ గలనోటితో, మోవిన్ = (ప్రియుని) మోవిని, అల్లల్లనన్ = మిగులమాంద్యముతో, ఆనన్ = త్రావును; మన్నుఁ దినుటచేఁ బరిమళించునోరితో మగనియధరోష్ఠమును మిగుల మందముగాఁ బానము చేయు ననియర్థము. కాంక్షితరతాదులకున్ = (మగఁడు) అపేక్షించినక్రీడలకు, మదిన్ = మనసునందు, కొంకి = జడిసి, ప్రియున్ = మగనినిఁగూర్చి, ప్రార్థనాభ్యుల్లసదుక్తిన్యై, ప్రార్థనా = వేఁడుటతో, అభ్యుల్లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఉక్తిన్యై = మాటలు కలదియై, ఉబుసుపుచ్చున్ = కాలక్షేపము సేయును; ఆమె గర్భభారముచే నాయాసమున కోర్వలేక మగఁడుకోరినపరిహాసాదులకుఁ జాలక వేఁడుకొనుచుఁ గాలక్షేపము చేయుచుండె ననిభావము.

చ॥ నెల లొగి నిట్లు తొమ్మిదియు ♦ నిండినపిమ్మటఁ బుణ్యభామిను
ల్బలుముద మొందనొక్కశుభ ♦ లగ్నమునన్ శ్రుతకీర్తి గాంచె న
క్కలువలఱేని నిందిరను ♦ గాంచినదుగ్ధపయోధివీచికా
తిలకమురీతి మేరునగ ♦ ధీరుఁ గుమారుఁ గుమారికామణిన్॥ 29

ఇట్లు = పైన చెప్పినప్రకారముగాన్, నెలలుతొమ్మిదియున్ = తొమ్మిదినెలలును, ఒగిన్ = క్రమముగా, నిండినపిమ్మటన్ = పూర్ణమైనతరువాతను, ఒకశుభలగ్నమునన్ = ఒకానొక మంచిరాశియారంభమున, (ని) రాశీనాముదయోలగ్నం. అ. పుణ్యభామినుల్ = సువాసినులు, బలుముదము = ఎక్కువసంతసమును, ఒందన్ = పొందగాన్, శ్రుతకీర్తి, అక్కలువలఱేనిన్ = చంద్రునిని, ఇందిరన్ = లక్ష్మిని, కాంచిన ......రీతిన్, కాంచిన = కనిన, దుగ్ధపయోధి = పాలసముద్రముయొక్క, వీచికాతిలకమురీతిన్ = తరంగశ్రేష్ఠముయొక్కరీతిచేతను, (శ్రేష్ఠమైనతరంగమువలె ననియర్థము.) మేరునగధీరున్ = మేరు వనుపర్వతమువంబోలె ధైర్యము గలవానిని, కుమారునిన్ = పుత్త్రునిని, కుమారికామణిన్ = మణిం బోలినకూఁతును, కాంచెన్ = ప్రసవించెను. పాలసముద్రమునఁ జందురుఁడు, లచ్చియుంబోలె నీమెగర్భమున నొకకుమారుఁడుం గుమారియుఁ బుట్టి రనియాశయము.

గీ॥ ఆకుమారుని సంతర్ద ♦ నాఖ్యఁ జేసి
యారమాంశను గన్నకు ♦ మారికకును
భద్రగుణలక్షణములు నూ ♦ పట్టికతన
భద్రయనునామ మొసఁగె భూ ♦ పాలమౌళి॥ 30

భూపాలమౌళి = రాజులకు శిరోభూషణ మగునృపశేఖరుఁడు; అతనూజన్, సంతర్దనాఖ్యన్ = సంతర్దనుఁ డను పేరు కలవానిని, చేసి = కావించి, (ఆకుమారునకు సంతర్దనుఁ డని పేరు వెట్టి యనియర్థము.) అరమాంశమున సన్నుతమూర్తియగు = ఆలక్ష్మి యంశమునఁ గాంచినకూఁతునకున్, భద్రగుణలక్షణములు, భద్ర = ప్రశస్తమైన, గుణ = రూపలావణ్యాదులును, లక్షణములు = (ఐశ్వర్యాదుల సూచించురేఖలు మొదలగు గుఱుతులును, చూపట్టుకతనన్ = (ఆమెయందుఁ) గన్పడుకారణముచేతను, పవిత్రమగు నామము = భద్రయను పేరును, ఒసంగెన్ = ఇచ్చెను. (కూఁతునకు భద్రగుణములు భద్రలక్షణములు గలుగుటచే భద్ర యని పేరు వెట్టె ననియర్థము.) పరికరాలంకారము.

మ॥ పొలుపారన్ జలకంబులార్చి జిలుఁగుం ♦ బొత్తిళ్లలో నుంచి త
ళ్కుల రాగిల్లుపసిండిగిన్నియల ను ♦ గ్గుల్వోసి కన్దోయిఁ గ
జ్జలముం గస్తురి ఫాలమందు నిడుచున్ ♦ జన్నిచ్చి యమ్ముద్దుపి
ల్లల మేల్బంగరుతొట్టెలం దునిచి జో ♦ లల్పాడి రాళీజనుల్ ॥ 31

ఆళీజనుల్ = (అపుత్రికకీర్తియొక్క) చెలికత్తెలు, పొలుపారన్ = బాగుగాను, జలకంబులార్చి = స్నానము చేయించి, అమ్ముద్దుపిల్లలన్ = ఆచక్కనిబాలికను, జిలుఁగుంబొత్తిళ్లలోన్ = సన్నప్రాఁతవస్త్రములయందు, ఉంచి = పరుండఁబెట్టి, తళ్కులన్ = మెఱుఁగుఁజాయలతో, రాగిల్లుపసిండిగిన్నియలన్ = ప్రకాశించెడుబంగారుగిన్నెలతోన్, ఉగ్గుల్వోసి = ఉగ్గుపెట్టి, కందోయిన్ = కన్నులజంటయందు, కజ్జలంబు = కాటుకను, ఫాలమందున్ = నొసటను, కస్తురిన్ = కస్తూరిబొట్టును, నిడుచున్ = నిల్పుచున్, చన్నిచ్చి = పాలిచ్చి, మేల్బంగరుతొట్టెలందున్ = ప్రశస్తమైన బంగారపుటుయ్యాలలయందున్, ఉనిచి = నిలిపి, జోలల్ = నిద్రపుచ్చుపాటలను, పాడిరి = గానముచేసిరి.

క॥ ఇంతు లిటు లూడిగము ల
శ్రాంతంబు నొనర్ప రూప ♦ సంపన్నత చే
నెంతయు బాలామణి యం
తంతకు బాలేందురేఖ ♦ యనఁ దనరారెన్ ॥ 32

ఇంతులు = (చెలికత్తెలగు) యువతులు, ఇటులు = ఈరీతిప్రకారముగా, అశ్రాంతంబున్ = ఎల్లప్పుడును, ఊడిగములు = ఉపచారములను, ఒనర్పన్ = చేయుచుండఁగా

బాలామణి = చిన్నవయసున నున్నయాభద్ర, రూపసంపన్నతచేఁ = రూపసంపత్తుచేతను, (చక్కనియాకారముచే ననియర్థము.) అంతంతకున్ = నానాఁటికిఁ, బాలేందురేఖయనఁ = లేఁతచంద్రకళవలెన్, తనరారెన్ = అతిశయించెను. (వృద్ధిం జెందె ననియర్థము.)

క॥ ఆసమయంబున నన్నొక
వాసరమున లక్ష్మికడకు ♦ వాణి పనుప నా
శ్రీసతి యోశ్రుతిరంజని
భాసిలుఁ గేకయసుపుత్త్రి ♦ భద్ర యనంగన్॥ 33

ఆసమయంబునఁ = భూలోకమునం గేకయరాజుకూఁతురు శుక్లపక్షమునందలి చందురురేకవలెఁ గ్రమాభివృద్ధి నొందుచున్నకాలమున, ఒకవాసరమునఁ = ఒకదినమునందున్, వాణి = సరస్వతి, నన్నుఁ, లక్ష్మికడకుఁ = లక్ష్మిదేవియొద్దకు, పనుపన్ = (పొమ్మని) యాజ్ఞాపింపఁగా, ఆశ్రీసతి = ఆలక్ష్మి, ఓశ్రుతిరంజని! కేకయసుపుత్త్రి = కేకయరాజుకూఁతురు, భద్రయనంగఁ = భద్రయనిపిలుచునట్లు, (భద్ర యను పేరుగల్గి యనియర్థము.) భాసిలుఁ = ప్రకాశించును. కేకయరాజపుత్త్రి బాల్యమున నున్నపుడు చెలి నగునన్ను సరస్వతి యొకనాఁడు లక్ష్మియొద్దకుఁ బొమ్మనఁగా నేఁ బోయితిని. లక్ష్మి నన్నపుడు సంబోధించి భూలోకమున భద్ర యను పేరుగలకేకయరాజపుత్త్రి కల దనిముందుపద్దెములోఁ జెప్పుప్రకారమున నాతోఁ జెప్పె నని కృష్ణునితో శ్రుతిరంజని చెప్పెను.

ఉ॥ ఆచెలి మామకాంశభవ ♦ యై తగుఁ గావునఁ గేకయోర్వికిఁ
వే చని బాలికఁ సకల ♦ విద్యలఁ దేటల నాటపాటలఁ
రాచఱికంపునీతులను ♦ రాణఁ బ్రవీణను గా నొనర్పుమా
భూచరివై మనుష్యసతి ♦ పోలికఁ గైకొని నీవు నావుడున్॥ 34

ఆచెలి = ఆకేకయరాజుకూఁతురు, మామకాంశభవయై = నాయంశంబునఁ (లచ్చియంశమున) బుట్టినదియై, తగుఁ = ప్రకాశించును, కావునఁ, నీవు, వే = శీఘ్రముగాఁ, కేకయోర్వికిన్ = కేకయదేశమునకు, మనుష్యసతిపోలికఁ = మనుష్యస్త్రీయొక్కసాదృశ్యమును, కైకొని = ధరించి, భూచరివై = భూమియందు సంచరించుదానవై, చని = పోయి, తేటలఁ = నిర్మలమైనప్రవర్తనములందును, ఆటపాటలఁ = నృత్యము

నందు గానమునందును, సకలవిద్యలఁ = అన్ని చదువులయందును, [illegible] లన్ = ప్రభుత్వముతో సంబంధించినమంచివిషయములయందును. [illegible] తో (బాగుగా ననియర్థము.) ప్రవీణను = సమర్థురాలిని. [illegible] పుడున్ = ఇట్లు లక్ష్మి చెప్పినతోడనే, ముందుపద్యముతో [illegible].

సీ॥ అట్లకా కని యామ ♦ హాదేవికిని నమ
స్కారం బొనర్చి మ ♦ త్స్వామిని యనఁ
నబ్జభామిని ♦ యనుమతి వడసి భూ
లోకంబునకు డిగ్గి ♦ నాకలోక
నికాశ మైయొప్పు ♦ కేకయనగరంబు
నం బ్రవేశించి భూ ♦ నాథునను
తంబున నతనియా ♦ త్మజ భద్ర యను గా
నంతఃపురంబున ♦ నరిగి కాంచి
యబ్జసంపద కరముల ♦ నాననముల
శశిసహోదరభావంబు ♦ నరసి నయన
ముల నలసుధానువర్తనం ♦ బును వెలయ
మాంశభవగా నెఱింగితి ♦ యదుకులేంద్ర

యదుకులేంద్ర = కృష్ణా! (విను) అట్లు = [illegible] కాక = అగుం గాక యని, ఆమహాదేవికిన్ = ఆలక్ష్మికి, నమస్కారంబు = [illegible] ము చేసి, మత్స్వామిని = నాకొడయురాలు, అగు, నబ్జభామినియనుమతిఁ = [illegible] రస్వతియొక్కయంగీకారమును, వడసి = పొంది, భూలోకంబునకున్ = [illegible] ([illegible] మునుండి) దిగి, నాకలోకనికాశమై = స్వర్గమునకు దుల్యమై, [illegible] నఁ = ప్రకాశించుకేకయనగరమందు, ప్రవేశించి, భూనాథునను మతింబునఁ = [illegible] రాజునంగీకారముచేతను, అంతఃపురంబునకున్ = ఆరాజుస్త్రీలుండుచోటు [illegible] నకు, అరిగి = పోయి, అతనియాత్మజన్ = ఆయనకుఁ గూతురు. [illegible] కాంచి = చూచి, కరములఁ = చేతులయందు, అబ్జసంపద = తామరపూవులు కలిగియుం డుట యనియర్థము. (తామరపూవులం బోలినరేఖలు కలిగియుండుట యనియేని. తా మరపూవులశోభం బోలినశోభ యనియేని యర్థాంతరము.) [illegible]

దుఁ, శశిసహోదరభావంబు=చంద్రునకుం దోఁబుట్టు వగుటను, (చంద్రునిసాదృశ్య మనియర్థాంతరము) సరసవచనములన్=శ్రావ్యమైనపల్కులందు, అలసుధానువర్తనంబును=దేవలోకమునందలి యమృతముం బోలుటయును, తెలుపన్=ఎఱిఁగింపఁగాన్, (ఆమె) రమాంశభవగాన్=లక్ష్మియొక్కయంశమువలనఁ బుట్టినదని, ఎఱింగితిన్=తెలిసికొంటిని.

లక్ష్మి భూలోకమునకుం బోయి నాయంశమునం బుట్టినకేకయరాజపుత్త్రికి విద్యల నేర్పు మని నాకాన తీయఁగా నే నామెసెలవు పుచ్చుకొని నాకుం బోవకరా ల గుసరస్వతియొద్దకు వచ్చి యామెతోఁ జెప్పి భూలోకమునకు వచ్చి కేకయరాజునంతిపురమునకుం బోయి యాకన్నెం జూచి యామెమోముఁ జంద్రసాదృశ్యమును, జేతులం బద్మసంపదయును మాటల సుధయుం గల్గుటచే నీలక్షణములు లక్ష్మియందుండునవి గాన నీచిన్నది లక్ష్మియవతార మనినిశ్చయించితి నని శ్రుతిరంజని కృష్ణునితోఁ జెప్పెను. లక్ష్మిహస్తముల నెపుడుం బద్మము లుండుట 'నిత్యంసాపద్మహస్తా' మొదలగు స్తుతులం బ్రసిద్ధము. శ్లేషాలంకారము.

గీ॥ ఏను యోగిని నఖిలవి ♦ ద్యానిరూఢ
నగుట శుద్ధాంతగమనయో ♦ గ్య యని తలఁచి
నిఖిలవిద్యావిశేషముల్ ♦ నేర్పు మనుచు
నప్పడఁతితండ్రి కొమరి నా ♦ కొప్పగింప॥ 36

ఏను, యోగినిని=భగవంతునియందు మనసుఁ గూర్చుదానను (భగవద్భక్తురాల ననియర్థము.) అఖిలవిద్యానిరూఢన్=ఎల్లవిద్యలచేఁ బ్రసిద్ధురాలను, అగుటన్=అగుటచేతను, అప్పడఁతితండ్రి=కేకయరాజు, శుద్ధాంతగమనయోగ్య=అంతఃపురమునకుం బోఁదగినది, అనితలఁచి, నిఖిలవిద్యావిశేషముల్=అన్నిచదువులను, నేర్పు మనుచున్, కొమరిన్=బాలికను, నాకున్, ఒప్పగింపన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

శా. సారం బేర్పడఁ జెప్పితిన్ సరస మా ♦ సంగీతనృత్యక్రియా
పారీణత్వము కావ్యనాటకకళా ♦ ప్రాగల్భ్యముం దానలం
కారప్రౌఢియు శబ్దశాస్త్రమును ద ♦ ర్కంబున్ గుణోదారశృం
గారస్ఫారరసప్రబంధరచనా ♦ ఖండైకచాతుర్యమున్॥ 37

సారంబు=ముఖ్యాంశము, ఏర్పడన్=స్పష్టపడునట్లు, సరసము=రసముతోఁ

గూడినది (మనోహర మయిన దనియర్థము) ఔ......పారీణత్వము, ఔ=అగు, సంగీత=గానవిద్యయొక్కయు, నృత్యక్రియా=చేయి కన్ను మొదలగువానిచే భావముం దెలుపునాటయొక్కయు, పారీణత్వమున్=అవతలియొడ్డు చూచుటను (పాండిత్యము నని యర్థము) కావ్యనాటకకళాప్రాగల్భ్యము, కావ్య=రఘువంశాదులయొక్కయు, నాటక=శాకుంతలాదులయొక్కయు, కళా=చిత్తరువువ్రాయుట మొదలగువానియొక్కయు, ప్రాగల్భ్యము=నైపుణ్యమును, అందౌనలంకారప్రౌఢియున్, అందున్=ఆకావ్యాదులయందు, ఔ=ఉండెడునట్టి, అలంకారప్రౌఢియున్=ఉపమాదులయొక్క నేర్పును, (కావ్యములకు నాత్మ యగురసమునకు శబ్దార్థద్వారమున శోభాహేతువు లలంకారములు) శబ్దశాస్త్రమును=వ్యాకరణమును, తర్కంబున్, గుణో......చాతుర్యమున్. గుణ=ప్రసాదమాధుర్యాదులచేతను, (పురుషునకు) శౌర్యధైర్యాదులువలె రసమున కుత్కర్షముం గలిగించుప్రసాదమాధుర్యాదులు గుణము లనంబడు) ఉదార=అధికమైనట్టియు, శృంగారస్ఫారరస=అధికమైనశృంగారరసముతోఁ గూడినట్టియు, ప్రబంధ=కావ్యములయొక్క, రచనా=రచించుటయందు, అఖండ=పూర్ణమైన, ఏక=ముఖ్యమగు, చాతుర్యమున్=నైపుణ్యమును, చెప్పితిన్=ఉపదేశించితిని.

క॥ బెళికెడుచూపుల నమృతము
చిలికెడువచనముల మిసిమి ♦ చెంది మొలకలై
కులికెడుచనుమొగడల సిరు
లొలికెడు నెలప్రాయ మప్పు ♦ డువిదకుఁ బొడమెన్॥38

బెళికెడుచూపులన్=తళతళ మెఱయుచూపులచేతను, అమృతము=అమృతమును, (క్షీరసముద్రమున నుత్పన్నమై సురలకు భోజనమైనపదార్థము.) చిలికెడు=ప్రసరింపఁజేయు, వచనములన్=మాటలచేతను, మిసిమి=క్రొత్తకాంతిని, చెంది=పొంది, మొలకలై=అంకురములై, కులికెడుచనుమొగడలన్=అందముగం గదలుచుండెడుమొగ్గలం బోలినకుచములతోడను, సిరులొలికెడునెలప్రాయము=శోభలను వెదచల్లెడు లేజవ్వనము, అప్పుడు=నేను విద్య నుపదేశించునప్పటికి, ఉవిదకున్=నీమేనత్తకుం గూఁతు రగుభద్రకున్, పొడమెన్=ఉత్పన్న మయ్యెను.

ఉ॥ కెంపులఁ జేసె మోవి నునుఁ ♦ గెంపుచొకాటపునత్తుముత్తెపుం
గుంపులఁ జెక్కుటద్దములఁ ♦ గూర్చిన కస్తురివ్రాఁత గంబురా

సొం పొసరించె బెళ్కుఁ దెలి ♦ చూపులు కుంకుమచిత్రికంబు ఘా
లంపుఁగురుల్ మృగీమదవి ♦ లాసపురేఖ నొనర్చె నింతికిన్॥ 39

ఇంతికిన్ = భద్రకుఁ, మోవినునుఁగెంపు = అధరోష్ఠముయొక్క లేఁతయెఱుపు, చొక్కాటపు......గుంపులకు, చొక్కాటపు = నిర్మలమైన, నత్తు = ముక్కుపోఁగునందలి, ముత్తెపుంగుంపులకు = ముత్తెములసముదాయములను, కెంపులన్ = పద్మరాగమణులను (ఎఱ్ఱనికాంతి గలవానిని) చేసెకు = కావించెను. నాసాభరణమునందలిముత్తెములు తెల్లని కాంతి గలవియైన నధరోష్ఠసమీపమున నుంచుటచే నెఱ్ఱని వయ్యె ననిభావము. బెళ్కుఁదెలిచూపులు = మెఱయుచున్న తెల్లనిచూపులు, చెక్కుటద్దములకు = అద్దములం బోలినచెక్కులందుకు, కూర్చినకస్తురివ్రాఁతన్ = పూసినకస్తురియొక్క రచనయందుకు, గంబురాసొంపు = కప్పురముయొక్క చక్కఁదనమును, ఒనరించెకు = కావించెను. ఆమె విశాలములునుం దెల్లనివియు నగుకన్నులు గలది గాన నా చూపులు గండములు వ్యాపించి యందలి కస్తూరిపూఁతకుం గర్పూరకాంతి గలిగించె ననియాశయము. ఘాలంపుఁగురుల్ = భ్రమరకములు, (నొసటిమీఁదికురులు) కుంకుమచిత్రికంబు = కుంకుమబొట్టును, (ని) చిత్రకంతిలకేనాతువ్యాఘ్రేఘువహ్న్యౌఖ్యభేషజే. నా. నా. మృగీమదవిలాసపురేఖకు = కస్తూరియొక్క విలాసము గలగీఱను (బొట్టు ననియర్థము) ఒనర్చెకు = చేసెను. ముంగురులు కుంకుమబొట్టును గస్తూరిబొట్టును జేయుచున్న వనిభావము. ఇందు ముత్తెములుమొదలగునవి తమయందున్న తెల్లఁదనముమొదలగువానిని విడిచి యధరోష్ఠాదులయందున్న యెఱుపుమొదలగువానిని గ్రహించి నట్లువర్ణించుటచేఁ దద్గుణాలంకారము.

సీ॥ పాణిపాదాధర ♦ పల్లవంబులరక్తి
వెనుపొందఁ గలకంఠ ♦ నినద మొసఁగఁ
దోరంపుమెఱుఁగుల ♦ దోర్లతల్ కొనసాఁగ
నభినవోత్కలిక లొ ♦ య్యనఁ దనర్చె
సరసంపునెఱిగుబ్బ ♦ విరిగుత్తు లిరవొంద
మందాక్షవృత్తిసం ♦ పదలు ప్రబల
దరహాసరుచిమరం ♦ దపుసోన చిలుకంగ
భ్రమరకంబులు నువి ♦ భ్రమము దాల్ప

మృదులశుకవాగ్విలాసంబు ♦ వ్రెదల నతను
భాసురాంబకములు చల ♦ త్ప్రభల నెఱసె
నతివతను వనుమనసిజో ♦ ద్యానవనము
నందు నవ్యవయోవసం ♦ తాగమమున॥ 40

అతివతనువు=భద్రయొక్కశరీరము, అనుమనసిజోద్యానవనమునందున్=అను మన్మథునిపూఁదోఁటయందున్, నవ్యవయోవసంతాగమమునన్, నవ్య=క్రొత్తదియగు, వయః=వయసనెడు (జవ్వనము.) వసంతాగమమునన్=వసంతఋతువు ప్రాప్తించి నసమయమందు, పాణి......రక్తి=హస్తములు పాదములు పెదవియు ననుచిగురాకు లయొక్కయెఱ్ఱఁదనము, పెనుపొందన్=వృద్ధి చెందఁగాన్, కలకంఠనినదము=మధు ర మైనకంఠధ్వని యనెడుకోయిలకూఁత, ఎసఁగెన్=అతిశయించెను. జవ్వనమున నా మెహస్తములుఁ బాదములుఁ బెదవియుఁ జిగురాకులువలె మృదువులు నరుణములు న య్యె ననియుఁ గంఠము కోయిలస్వరముం బోలె ననియుభావము. దోర్లతల్=బాహు వులనెడుతీవలు, తోరంపుమెఱుఁగులన్=అధిక మైనకాంతులతో, (తోరము స్థూల శబ్దభవము) కొనసాఁగన్=వర్ధిల్లఁగాన్, అభినవోత్కలికలు=క్రొత్తవి యగునౌత్సు క్యము మొదలగుశృంగారభావము లనుక్రొత్తమొగ్గలు, ఒయ్యనన్=క్రమముతో, తన ర్చెన్=విజృంభించెను. యౌవనమున నామెబాహువులు వసంతకాలమునఁ దీఁగెలువ లె మృదువులు దీర్ఘములు నయ్యె ననియు నాకాలమున మొగ్గలువలె నుత్కంఠలు మొ దలగునవి కలుగఁజొచ్చె ననియుభావము. (ఉత్కంఠలు=కోరికలు, ఔత్సుక్యము= ప్రియమైనపనికి వేగిరించుట) సరసంపు=మనోహరమైన, నెఱి=అధికమైన, గుబ్బ= కుచములనెడు, విరిగుత్తులు=పూలగుత్తులు, ఇరవొందన్ = నెలకొనఁగాన్;(వృద్ధిఁజెందఁ గా ననియర్థము.) మందాక్ష......సంపదలు, మందాక్ష=లజ్జయను, (ని) మందా క్షంహ్రీస్త్రపావ్రీడా. అ. వృక్షసంపదలు=వృక్షశోభలు, పరిబలెన్=అతిశయిం చెను. వసంతకాలమందలిపూలగుత్తులువలెఁ గుచములు శోభిల్లె ననియు నప్పటివృక్షశో భవలె లజ్జ యుత్పన్నమయ్యె ననియు భావము. నాయిక ముగ్ధ గావున లజ్జ యధిక మయ్యె ననిచెప్పంబడె. దర......సోన, దరహాస=మందహాసముయొక్క, రుచి= కాంతియనెడు, మరందపుసోన=తేనెవర్షము, చిలుకంగన్=ప్రసరింపఁగాన్, భ్రమర కంబులు=కుంతలము లనుతుమ్మెదలు, సువిభ్రమమున్=మంచికాంతి యనువిలాసము ను, తాల్చెన్=ధరించెను. మృదులశుకవాగ్విలాసంబు, మృదుల=మృదువులైన, శుక వాక్=భద్రయొక్క, విలాసంబు=మాటలచమత్కారమనెడు, మృదుల=మనోహర

మైన, శుక = చిలుకలయొక్క, వాగ్విలాసంబు = నోఁటిపలుకుబడియు, పోఁడిమిన్ = అతి శయింపఁగాన్, అతనుభాసురాంబకములు, అతను = విశాలములైన, భాసుర = ప్రకాశిం చు, అంబకములు = కన్నులనెడు, అతను = మన్మథునియొక్క, భాసుర = ప్రకాశించె డు, అంబకములు = బాణములు, (మన్మథునిబాణములు మిగులుఁ బ్రకాశించును) చటు త్విభలన్ = చంచలకాంతులను, వెలిసెన్ = పొందెను. వసంతకాలమున శుకములవ లుకులు ప్రబలినట్లు యౌవనారంభమున నామెను వాక్చాతుర్యము గలిగెననియు నాకాలమున నామెవిశాలమైనకన్నులు తళతళకాంతులతోఁ గూడి మన్మథునిబాణములు వలె విలసిల్లె ననియుభావము. ఇందు రూపకాలంకారము. అది సాభిప్రాయ శ్లేషసం కీర్ణము.

క॥ ఆటలఁ బాటల మాటలఁ
దేటల రూపవిభవమునఁ ♦ ద్రిభువనములలోఁ
బోఁటులలో నీకె నీచెలి
బోఁటులు లే రనుచుఁ దోఁచెఁ ♦ బురుషవరేణ్యా॥ 41

పురుషవరేణ్యా = ఓశ్రేష్ఠా (మనుజులలో శ్రేష్ఠుఁడా యనుటయర్థము) ఆటలన్ = నృత్యముచేతనును, పాటలన్ = గానముచేతనును, మాటలన్ = మాటలాడునేర్పుచేతను ను, తేటలన్ = మంచినడవడిచేతనును, రూపవిభవమునన్ = రూపసంపదచేతనును (ము క్కలిచక్కఁదనముచేత ననియర్థము) త్రిభువనములలోన్ = మూఁడులోకము లలో నున్నస్త్రీలలో, ఈచెలిబోఁటులు = ఈస్త్రీనిఁ బోలినవారు, ఇఁక లేరను చున్ = మఱొక్కరు లేరనుచున్, తోఁచెన్ = తోఁచెను.

క॥ శ్రీరమణి మదంశజ యని
యీరమణిన్ మున్ను దెలుప ♦ నిది మాకుఁ దోఁచెన్
మీ రున్నకతన నే నీ
ద్వారకమార్గంబు పట్టి ♦ వచ్చి రమేశా॥ 42

రమేశా ! = ఓలక్ష్మీపతీ ! (ఇది సాభిప్రాయము) నీవు లక్ష్మికిఁ బతివి కావున నీబాల యామెయవతారము గావున నీ వామెఁ బతివి కావలయు ననియభిప్రాయము. కావుననే పరికరాంకురాలంకారము. శ్రీరమణి = లక్ష్మి, మదంశజ = మదంశమునఁబుట్టిన యగుస్త్రీని, మదంశజయని, మత్ = నాయొక్క (లక్ష్మియొక్క) అంశజ యని =

అంశమువలనఁ బుట్టిన దని, తెలుపన్ = తెలియఁ జేయుటచే, ఇది = ఈసంగతి, మదిన్ = మనస్సునందు, తోఁపన్ = స్ఫురింపఁగాన్, మీరున్న కతనన్ = మీరున్న కారణముచేత, ద్వారకమార్గంబు = ద్వారకాపురమార్గమును, పట్టి = అవలంబించి, ఏన్ = ఏను, వచ్చి = (ఈచోటికి) నేగుదెంచి, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

క॥ ఈరోహణశైలముపైఁ
జేరి మిముం గంటిఁ గోర్కె ♦ సిద్ధింపఁగఁ జే
కూరెను మీవలన బుధా
ధార సుధాధార వంటి ♦ దయ నేఁ గంటిన్॥ 43

బుధాధార, బుధ = విద్వాంసులకు (దేవతల కనియు నర్థము) ఆధార = ఆధార మగుస్వామీ! (ని) బుధస్సూరాసురేసౌమ్యే. నా. నా. చేరి = సమీపించి, ఈరోహణశైలంబుపైన్ = రోహణ మనుపేరికొండయందు, కోర్కె = కోరిక, సిద్ధింపఁగన్ = సఫలమగునట్లు, మిమున్, కంటిన్ = దర్శించితిని; మీవలనన్, చేకూరెన్ = (నాకోర్కె) సఫల మయ్యెను. సుధాధారవంటిదయన్ = అమృతవర్షముంబోని (మీ యొక్క) యనుగ్రహమును, ఏన్, కంటిన్ = పొందితిని.

క॥ జనకుఁడు రాకొమరుల నె
ల్లను భువిఁగలవారిఁబటము ♦ ల లిఖించి తగం
దనయకడ కనుప నన్యముఁ
గన నొల్లదు నీపటంబ ♦ కాని రమేశా! 44

రమేశా = ఓలక్ష్మీపతీ! జనకుఁడు = భద్రతండ్రి, భువిన్ = భూమియందు, కలవారిన్ = ఉన్న వారిని, రాకొమరులనెల్లన్ = రాజపుత్రులనందఱను, పటములన్ = చిత్రములందున్, లిఖించి = వ్రాయించి (ఇది యంతర్భావితణ్యంతము) తగన్ = బాగుగా, తనయకడకున్ = కూఁతునొద్దకు, అనుపన్ = పంపఁగాన్, నీపటంబకాని = నీయొక్క రూపము గలపటము నేకాని, అన్యమున్ = మఱియొకనిపటమును, కనన్ = చూచుటకు, ఒల్లదు = (ఆకన్నె) యిష్టపడదు. నీపటము నాదరమునఁ జూచు నని భావము. ఇందుఁ జక్షుఃప్రీతి యనుమన్మథావస్థ చెప్పఁ బడియె. ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదులందు సాదర మగుప్రియదర్శనము చక్షుఃప్రీతి యనంబడు.

మ॥ విను వందిప్రకరంబు దండ్రికడ ను ♦ ర్విం గల్గు భూనాథులన్
వినుతింపన్ వినఁగా నసహ్యపడు బ ♦ ల్వేడ్కన్ భవత్సన్నుతు
ల్వినఁగాఁ గాంచు నినుం గనుంగొనినతీ ♦ విన్ సన్ముఖాబ్జాతముం
గనుదమ్ముల్ వికసింప నుబ్బి కుచకో ♦ కంబుల్ గుబాళింపఁగాన్॥

(ఓకృష్ణా) విను=(నాచెప్పుదాని) నాకర్ణింపుము. వందిప్రకరంబు=స్తుతిచేయువారిసముదాయము, (రాజులయొద్ద బలపరాక్రమముల స్తుతియించుసేవకులు వందులు) తండ్రికడన్=కేకయరాజునొద్దను, ఉర్విన్=భూమియందున్, కల్గుభూనాథులన్=ఉండురాజులను, వినుతింపన్=స్తుతిసేయఁగాన్, వినఁగాన్=(ఆస్తుతులను భద్ర) వినుటకు, అసహ్యపడున్=సహింపలేకుండును. (వినుట కిచ్ఛగింప దనియర్థము.) నినున్, కనుంగొనినతీవిన్=చూచినట్టిసొగసుతో (చూచునప్పుడు అని యర్థము) సన్ముఖాబ్జాతమును=మనోహరమగు ముఖపద్మమును, కనుదమ్ముల్=తామరపూవులం బోలినకన్నులును, వికసింపన్=వికాసము నొందఁగాన్, కుచకోకంబుల్=చక్రవాకములం బోలినస్తనములు, గుబాళింపఁగాన్=ప్రకాశింపఁగాన్, బల్వేడ్కన్=మిక్కిలి యభిలాషముతో, భవత్సన్నుతుల్=మీస్తోత్రములను, వినఁగాఁ గాంచున్=వినుట కిష్టపడును.

ఆబాలిక తనతండ్రియొద్ద నున్న వందులు సకలరాజులను స్తుతించునప్పుడు నీస్తుతులనే కాని తక్కిన వారిస్తుతులను విన నొల్లదనియాశయము.

క॥ ఈమర్మముఁ దెలియుటకై
యామానిని గ్రుచ్చిగ్రుచ్చి ♦ యడిగి రహస్యం
బౌ మెలఁకువ మీయందుల
నామగువకుఁ గూర్మి గలుగు ♦ టరసితి శౌరీ! 46

శౌరీ!=ఓకృష్ణా! ఈమర్మమున్=ఈయభిప్రాయమును, (ఈరీతియునను) తెలియుటకై, ఆమానినిన్=ఆస్త్రీని, గ్రుచ్చిగ్రుచ్చి=మిక్కిలినిర్బంధించి, అడిగి, రహస్యంబు=ఏకాంతము, ఔ మెలఁకువన్=అనువర్తనముచేతను, ఆమగువకున్=ఆభద్రకు, మీయందున్, కూర్మి=ప్రేమము, కలుగుటన్=ఉండుటను, అరసితిన్=తెలిసికొంటిని.

సీ॥ మది నుస్సురనుచుఁ బె ♦ ల్లోదవు తాపాగ్ని చే
నొకకొంత వేఁడిని ♦ ట్టూర్పు వుచ్చు
నిండారువలపుము ♦ న్నీ రుబ్బి పొంగారు
వెరవున సాత్త్విక ♦ స్వేదమూను
తావకీనకథాను ♦ ధావ్యాదమునఁ జేసి
యఖిలభోజ్యములందు ♦ నరుచిఁ జేయు
విరహం బనెడిమేటి ♦ వేమరు పైకొన్న
నొకటనుండినచోట ♦ నుండకుండు
హృదయగోప్యార్థ మొకరియ ♦ ఫీనమైన
బైలువుచ్చక లో జాలిఁ ♦ దూలినట్లు
జాగరము కాని నిద్దుర ♦ చాలకుండు
మీాపయి మనంబు దవిలి యా ♦ మెలఁత శౌరి॥ 47

శౌరి = ఓకృష్ణా! ఆమెలఁత = ఆభద్ర, మీాపయిన్ = మీాయందు, మనంబు = మనసు, తవిలి = చిక్కుకొనుటచేతను, ఇట్టిక్త్వార్థకములు హేత్వర్థకము లనికొందఱు చెప్పుదురు. ఇంతకంటె నిది సాధు వగుమార్గము లేదు. ఎట్లనన్, ఒకకర్తృకక్రియల లో నెయ్యది ముందు ప్రయోగింపఁబడు నదిక్త్వార్థకంబు. ఇటఁ దవిలి యనుదానికిం గర్త మనసును, నీవాక్యమునందలి సమాపకక్రియ యగువుచ్చు ననుదానికిం గ్రిత్రక్రియ నగుటచే నన్వయము సంభవింపదు. తెలుఁగున నిట్టిప్రయోగములు కలవు గాని వాని కిచ్చుట వ్రాసినట్లే గతి కల్పింపవలయును. కాదేని తవిలి యనునది యంతర్భావిత ప్రేరణ మైనం గావలయును. అప్పుడు తవిలి = తవిలించి (మనసును సంఘటించియ నియర్థము) మదిన్ = మనసునందున్, ఉస్సురనుచున్ = (ఇది యూర్పునందలి యనుకరణముం జెప్పును.) పెల్లోదవుతాపాగ్ని చేన్ = అధికముగాం బుట్టు (కామునివలని) కాఁక యనునగ్నిచేన్, ఒకకొంతవేఁడినిట్టూర్పు = కొంచెము వెచ్చనిశ్వాసమును, పుచ్చున్ = విడుచుచుండును; నిండారు.....న్నీరు, నిండారు = పూర్ణమైన, వలపుము న్నీరు = మోహసముద్రము, ఉబ్బి = అధికమై, (లోన స్థలము చాలక మీాఁదికి వచ్చి యనియర్థము.) పొంగారువెరవునన్ = అతిశయించువిధముచేతను, సాత్త్వికస్వేదము = సాత్త్వికభావమైనస్వేదమును, ఊనున్ = ధరించును; తావకీన.....మునఁజేసిన, తా

కీన = నీసంబంధమైన, కథా = వృత్తాంతములనెడు, సుధా = అమృతముయొక్క, స్వాదము నొనఁజేసి = అనుభవముచేతను, అఖిలభోజ్యములందున్ = ఎల్లభోజనపదార్థములందును, అరుచిన్ = ఇష్టములేమిని, చేయున్ = పూనును ; విరహంబు = వియోగము (ఎడఁబాటు) అనెడు, మేటివేదురు = గొప్పయున్మాదము, పైకొన్నన్ = వ్యాపింపఁగాన్, ఒకటన్ = ఒకకాలమునన్, ఉండినచోటన్ = ఉండినస్థలమునందు, ఉండకుండున్ = నివసింపకుండును ; హృదయగోప్యార్థము = మనస్సునందు డాఁగినవస్తువు, ఒకరియధీనము = ఇతరులయధీనము, ఐనన్ = కాఁగా, (తనకోర్కె తాను సాధింప శక్యముగాక యితరులచేత సాధించుకొనవలసినది కాఁగా ననియర్థము) బైలుపుచ్చక = (ముద్ధగావున) నితరులకు తెలియనీయక, లోన్ = మనసునన్, జాలిన్ = దుఃఖముచేతను, తూలినట్లు = చలించినట్లు, జాగరముకాని = జాగరముసే కాని, నిద్దుర = నిద్రను, చాలకుండున్ = కావలసినట్లు పొందకుండును. ఇందు మనస్సంగమును సంజ్వరము నరతియు జాగరము ననుమన్మథావస్థలును, స్వేద మనుసాత్వికభావముం జెప్పంబడియె. ఎల్లప్పుడుం బ్రియునియందే మనసు నిలుపుట మనస్సంగము. తాపాధిక్యము సంజ్వరము. ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయమున వైరాగ్య మరతి. నిద్రాభావము జాగరము. లజ్జాశ్రమహర్షాదులవలనం బుట్టినదియును గాలి సేవించుట యుండలియిచ్చుచే విసనకఱ్ఱమొదలైనవాని గ్రహించుట యనువ్యాపారము గలిగించునదియు నగుశరీరమునుండి వెడలుజలము స్వేదము.

క॥ కావున నోవనజోదర
యావనరుహనేత్ర నచటి కరుదెంచి మహా
దేవిగ భూవిభునాజ్ఞ
న్వైవాహికవిధిని జేకొ నం దగు వేగన్॥ 48

వనజోదర = ఓపద్మనాభా ! శ్రీమహావిష్ణువునాభియం దొకపద్మ ముండు ననిపురాణములం బ్రసిద్ధము. ఈపద మిచ్చుట నీవు విష్ణువునంశమున నవతరించినవాఁడవనియును లక్ష్మియంశంబునఁ బుట్టినభద్రను వివాహమాడఁ దగుదువనియు సూచింపనుపయోగించెను. కావునన్ = భద్ర నీయందలియనురాగమున మిగులఁ బీడితురాలయ్యె ననుకారణమునన్, అచటికిన్ = ఆపురమునకున్, అరుదెంచి = (నీవు) వచ్చి, భూవిభునాజ్ఞన్ = కేకయరాజునాజ్ఞచే, ఆవనరుహనేత్రన్ = ఆభద్రను, (పద్మములం బోలినకన్నులు గలదానిని) వైవాహికవిధిన్ = వివాహసంబంధమైనవిధిచేతను, దేవిగన్ = భార్యగా, వేగన్ = త్వరతో, చేకొనందగున్ = గ్రహించుటకుఁదగును.

వ॥ అని విన్నవించిన నద్దివ్యయోగినీవచనామృతంబున కానందంబు
నొంది ముకుందుండు వదనారవిందంబున మందహాసంబు గందళింప
నోశ్రుతిరంజనీ! భవదాగమంబు మాకు భద్రావాప్తికారణం బ
య్యెఁ గావున నే మింద్రప్రస్థపురంబుననుండి కేకయపురంబునకుం
గతిపయదినంబులలో నరుదెంచి భవదుక్తం బగుకల్యాణలాభంబు
నొంది సుందరీమణిం జేకొందు సందియంబు వల దని భువనరక్షణప్ర
శస్తం బగుహస్తం బొసంగి వీడ్కొల్పిన నదియును మహాప్రసాదం
బని పాదంబుల కెఱఁగి మింటితెరువున మరాళికపోలికం జని కేక
యపురాంతఃపురంబుఁ బ్రవేశించి మంతనంబున నయ్యింతికి శ్రీకృ
ష్ణసందర్శనసందేశాదికథనం బెఱింగించినం బ్రహర్షంబున నక్కన్నె
య వెన్నునిరాక నిరీక్షించుచుండె నంత నక్కడ॥ 49

అనివిన్నవించినన్ = (శ్రుతిరంజని) యిట్లు మనవి సేయఁగా, ముకుందుండు = శ్రీకృష్ణుఁడు, అద్దివ్య......నకున్, అద్దివ్యయోగిని = (మీఁదఁ జెప్పఁబడిన) దేవలోకమున నుండెడిభక్తురాలియొక్క, వచనామృతంబునకున్ = అమృతముం బోలినమాటలకు, ఆనందంబున్ = సంతసమును, ఒంది = పొంది, వదనారవిందంబునన్ = మోముఁదమ్మియందున్, మందహాసంబు = చిఱునగవు, కందళింపన్ = అంకురింపఁగాన్, ఓశ్రుతిరంజనీ! భవదాగమంబు = నీయొక్కరాక, మాకున్ = (మే మనియర్థము) భద్రావాప్తికారణంబు = మేలొందుటకుఁ గారణము. (భద్ర యనుకన్నెం బొందుటకుఁ గారణ మనియర్థాంతరము.) అయ్యెన్, కావునన్, ఏము, ఇంద్రప్రస్థపురంబుననుండి, కతిపయదినములలోన్ = కొన్ని దినములలో, కేకయపురంబునకున్, అరుదెంచి = వచ్చి, భవదుక్తంబు = నీచేఁ జెప్పఁబడినది, అగు, కల్యాణలాభంబున్ = శుభావాప్తిని, ఒంది = పొంది, సుందరీమణిన్ = భద్రను, చేకొందున్ = వివాహమాడుదును; సందియంబు = సంశయము, వలదు = కూడదు; అని = ఇట్లు చెప్పి, భువనరక్షణప్రశస్తంబు = లోకముం గాపాడుటచే శ్లాఘింపఁబడునది. అగు, హస్తంబు = చేతిని, ఒసంగి = యిచ్చి, (చేతఁ జేయి వెట్టి విశ్వాసము గలుగునట్లు చెప్పి యనియర్థము.) వీడ్కొల్పినన్ = సెలవీయఁగా, అదియున్ = ఆశ్రుతిరంజనియు, మహాప్రసాదంబని = చిత్తమని, (నాయందు గొప్పయనుగ్రహముం జూపితి రని చెప్పి) పాదంబులకున్ = కృష్ణునిచరణము

లపన్, ఎఱఁగి = నమస్కరించి, మింటితెరువునన్ = ఆకాశమార్గము చేతను, మరాళికాపో
లికన్ = హంసీసాదృశ్యముతో, (హంసివలె ననియర్థము.) చని = పోయి, కేకయనృప
రాంతఃపురంబున్ = కేకయరాజుపురమునందలి యంతిపురమును, ప్రవేశించి, మంతనం
బునన్ = రహస్యస్థలమునందున్, అయ్యంతికిన్ = తన్నుఁబంపినభద్రకున్, శ్రీకృష్ణ...
...కథనంబు = కృష్ణునిదర్శనము చేయుటయు నతనితో నిచటివృత్తాంతము చెప్పుటయు
నాతఁడు చెప్పినదియు, ఎఱింగించినన్ = తెలుపఁగాన్, అక్కన్నియ = ఆభద్ర, ప్రి
హర్షంబునన్ = మిగులసంతసముతో, వెన్నునిరాకన్ = కృష్ణునియాగమనంబును, నిరీ
క్షించుచుండెన్ = ఎదురుచూచుచుండెను. అంతన్ = పిమ్మటను, ఇక్కడన్ = రోహ
ణమునందున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

ఉ॥ రోహణసానువుం డిగి స ♦ రోరుహనేత్రుఁడు గ్రమ్మఱన్ రథా
రోహణ మాచరించి యను ♦ రూపబలద్విపవాహ సౌభట
వ్యూహము గొల్వఁగాఁ జనియె ♦ నున్నతగోపురగోపురస్ఫుర
ద్గేహరమావిధానికి యు ♦ ధిష్ఠిరసంస్థితరాజధానికిన్॥ 50

సరోరుహనేత్రుఁడు = కృష్ణుఁడు, రోహణసానువున్ = రోహణపర్వతముయొ
క్కచఱియనుండి, డిగి, క్రమ్మఱన్ = మఱలన్, రథారోహణము = అరదము నెక్కుట
ను, ఆచరించి = చేసి, (అరదము నెక్కి యనియర్థము.) అనురూప......హము, అ
నురూప = తగిన, బల = సైన్యములును, ద్విప = ఏనుఁగులును, వాహము = గుఱ్ఱములుం గ
లది, సౌభటవ్యూహము = అగుసేవకసముదాయము, కొల్వఁగాన్ = సేవించుచుండఁగా
ఉన్నత......విధానికిన్, ఉన్నత = ఎత్తైన, గోపుర = వాకిళ్లచేతను, గోపుర = స్వర్గ
మునందు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, గేహరమా = గృహలక్ష్మియొక్క, విధాని
కిన్ = రచనగల (ఎత్తైనగోపురములచే స్వర్గమువఱకు వ్యాపించినగృహశోభ గల దని
యర్థము.) యుధిష్ఠిర = ధర్మరాజుయొక్క, సంస్థిత = చక్కనిదగు, రాజధానికిన్ =
పురమునకున్, (ఇంద్రప్రస్థమున కనియర్థము.) చనియెన్ = పోయెను.

శా॥ శ్రీకృష్ణుండు పురోపకంఠమునకుం ♦ జేరంగ నేతెంచుటన్
భూకాంతోత్తముఁ డైనధర్మసుతుఁ డా ♦ కర్ణించి [illegible]
నేకామాత్యపురోహితాదియుతుఁడై ♦ యేతెంచి [illegible] నా
లోకించెం బ్రమదంబుభక్తి నెనయన్ ♦ లో మ్రొక్కు[illegible]॥

శ్రీకృష్ణుండు, పురోపకంఠమునకున్ = పట్టణసమీపమునకున్. దేరం గాన్ = ప్రకాశించునట్లు, ఏతెంచుటన్ = వచ్చుటను, క్ష్మాకాంతోత్తముఁడు = రాజులలో శ్రేష్ఠుఁడు, ఐన ధర్మసుతుఁడు = ధర్మరాజు, ఆకర్ణించి = విని, ఆప్తా....యుతుఁడై, ఆప్త = మిత్రులతోడను, అనుజ = తమ్ములతోడను, అనేకామాత్య = అనేకులగు మంత్రులతోడను, యుతుఁడై = కూడినవాఁడై, ఏతెంచి = వచ్చి, ప్రమదంబు = సంతోషము, భక్తిన్ = అనురాగమును, ఎనయన్ = పోలఁగాన్, (సంతోషము యనురాగము సదృశము లగుచుండఁగా ననియర్థము.) సంతోషముం భక్తియుఁ గలుగఁగా నని ఫలితము. లోన్ = మనసునందు, మ్రొక్కుచున్ = నమస్కరించుచును, సొక్కుచున్ = పారవశ్యము నొందుచును, ఆశౌరిన్ = వచ్చినకృష్ణునిని, ఆలోకించెన్ = చూచెను.

క॥ అపుడాయదువల్లభుఁడుం
గృపతో ధర్మాత్మజునకుఁ • గేల్మోగిచి ప్రమో
దపునః పునరాశ్లేషా
లపనాదుల భీమముఖ్యు • లను దేలించెన్॥ 52

అపుడు = ధర్మరాజు వచ్చినకాలమున, ఆయదువల్లభుఁడున్ = ఆకృష్ణుఁడును, కృపతోన్ = దయతోన్, ధర్మాత్మజునకున్ = ధర్మరాజునకున్, (యమునిపుత్త్రిని కనియర్థము) కేల్మోగిచి = నమస్కరించి, భీమాదులన్ = భీముఁడు మొదలగువారిని, ప్రమోదపునః.....నాదులన్, ప్రమోద = సంతోషముతోడ, పునఃపునరాశ్లేష = మఱలమఱల (గావించు) నాలింగనములచేతను, ఆలపనాదులన్ = సంభాషణ మొదలగువాని చేతనును, తేలించెన్ = తృప్తినొందించెను.

వ॥ ఇట్లన్యోన్యహర్షంబు లింపార సపరివారంబుగా శ్రీకృష్ణునిఁ దోడ్కొని తమతమరథంబులు కనకమహీధరంబులవిధంబున ఘంటాపథంబునం బోవ దేవకీవసుదేవప్రముఖుల కుశలంబు లడుగుచు ధర్మజుండు పురంబుప్రవేశించె ననంతరంబ॥ 53

ఇట్లు = ఈప్రకారము, అన్యోన్యహర్షంబులు = ఒండొరులసంతోషములు, ఇంపారన్ = వర్ధిల్లుచుండఁగా, ధర్మజుండు = ధర్మరాజు, శ్రీకృష్ణునిన్, సపరివారంబుగాన్ = సేనతోఁ గూడునట్లుగా, తోడ్కొని = తీసికొని, తమతమరథంబులు = వారివా

రితేరులు, కనకమహీధరంబులవిధంబునన్ = బంగారుకొండలవితముచే, ఘంటాపథంబు నన్ = రాజమార్గమునందున్, పోవన్ = పోవుచుండఁగా, దేవకీవసుదేవప్రముఖులకుశలంబులు = దేవకి వసుదేవుఁడుమొదలైనవారిక్షేమములను, అడుగుచున్, పురంబు = నగరమును, ప్రవేశించెన్, అనంతరంబ = పిమ్మటను,

క॥ ఆయదుచంద్రుఁడు సుస్థిరుఁ
డై యింద్రప్రస్థపురము ♦ నం దలరించెన్
శ్రీయుతకరుణావీక్షా
స్ఫాయచ్చంద్రికల బంధు ♦ జనసింధువులన్॥ 54

ఆయదుచంద్రుఁడు = ఆకృష్ణుఁ డనెడుచంద్రుఁడు, (ఇచ్చట యదుశబ్దమునకు లక్షణచే నావంశమున జన్మించినకృష్ణుఁ డనియర్థము. మఱియు ముం దున్న బంధుజన సింధువులు, వీక్షాచంద్రికయనువానియనురోధమునను, అలరించె నను సామాన్యప్రయోగమునను రూపకసమాసమే చెప్పవలయును.) ఇంద్రప్రస్థపురమునందున్, స్థిరుఁడై = నిలిచినవాఁడై, శ్రీయుత......చంద్రికలన్, శ్రీయుత = శోభతోఁగూడిన, కరుణావీక్షా = దయాదృష్టియనెడు, స్ఫాయత్ = బలియుచున్న, చంద్రికలన్ = వెన్నెలలచేత. బంధుజనసింధువులన్ = చుట్టము లనుసముద్రములను, అలరించెన్ = సంతోషపెట్టెను, రూపకాలంకారము.

సీ॥ రాజనీతిప్రవ ♦ ర్తనధర్మమున నొప్పు
ధర్మనందనుప్రభు ♦ త్వంబు మెచ్చి
నిర్మలగుణయుక్తి ♦ నిరుపమశీలుఁడై
తనరుభీమునిబలో ♦ ద్ధతి నుతించి
సహజాప్తుఁడై ప్రాణ ♦ సఖ్యంబునఁ జరించు
నర్జునువిజయంబు ♦ లభినుతించి
నాసత్యరూపవి ♦ లాససంపద నొప్పు
కవలసౌజన్యంబు ♦ గారవించి
సంతతంబును దనదుద ♦ ర్శనము గోరు
కుంతి నత్యాదరంబునఁ ♦ గొంత దనిపి

తనదునామంబు దాల్చి డెం ♦ దమున నమ్మి
నట్టిద్రౌపది నాకృష్ణుఁ ♦ డాదరించె॥ 55

ఆకృష్ణుఁడు, రాజనీతిపరివర్తనధర్మమునన్, రాజనీతి = రాచవారు తప్పకచేయవలయుకర్జములం దెలుపుగ్రంథమునందలి మంచివిషయమునన్, పరివర్తన = ఉండుటయను, ధర్మమునన్ = గుణముచేతను (నీతిశాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడినప్రకారము చేయుమంచిపరిపాలనముచేత ననియర్థము.) ఒప్పు = ప్రకాశించెడు, ధర్మనందనుప్రభుత్వంబు = ధర్మరాజుయొక్కదొరతనమును, మెచ్చి = పొగడి, నిర్మలగుణయుక్తిన్ = స్వచ్ఛములగుశౌర్యధైర్యాదులకలిమిచే, నిరుపమశీలుఁడై = సాటిలేని మంచినడవడి కలవాఁడై, (ని) శీలంస్వభావేసద్వృత్తౌ (అ) తనరుభీమునిబలోద్ధతిన్ = ఒప్పుభీమునిబలగర్వమును, నుతించి = స్తుతి చేసి, సహజాప్తుఁడై = తోఁబుట్టు వగుసుభద్రికుం బ్రియుఁడై, పుట్టినప్పటినుండి మిత్రుఁడై యనియు నర్థము. ప్రాణసఖ్యంబునన్ = ప్రాణమునందలిచెలిమిం బోలినచెలిమిచేతను, (అతిస్నేహముచే ననియర్థము.) చరించునర్జునువిజయంబు = సంచరించెడుపాండవమధ్యముని గెలుపును, అభినుతించి = స్తుతిచేసి, నాసత్యరూపవిలాససంపదన్, నాసత్య = అశ్వినిదేవతలయొక్క, రూపవిలాస = చక్కఁదనముయొక్క, సంపదన్ = కలిమిచేతను, వారిచక్కఁదనముం బోలినచక్కఁదనముచే ననియర్థము. (ని) నాసత్యావశ్వినౌదస్రావాశ్వినేయావుభౌ. అ. ఒప్పుకవలసౌజన్యంబున్ = ఒప్పెడునకులసహదేవులమంచితనమును, గారవించి = మన్నించి, మున్నుసూర్యునిభార్యయు విశ్వకర్మసుతయు నగుసంజ్ఞ యొకనిమిత్తమున నిషధపర్వతమునందు ఘోటియై తపంబు సేయ సూర్యుఁడు దానిని వెదకి కనుఁగొని తాను నశ్వరూపంబు ధరించి సమీపించునపు డామె పరపురుషుఁ డనుశంకచే నాభిముఖ్యంబు నొందిన నాసికాసంయోగంబున నీపురుషు లిరువురుం బుట్టుటచే వీరికి నాసత్యు లనినామంబు గల్గెననిభారతము. వీరియనుగ్రహమువలననే కుంతికి నకులసహదేవులు జన్మించుటచే నట్టిసౌందర్యము వీరికిఁ గలదని యిటఁ జెప్పఁ బడియె. సంతతంబు = ఎల్లప్పుడును, తనదుదర్శనము = (కృష్ణుని) దర్శనమును, (ఆత్మసాక్షాత్కారము ననియేని యర్థము) కోరుకుంతిన్, అత్యాదరంబునన్ = మిగులఁబ్రీతితోన్, కొంతదనిపి = కొంతతృప్తిఁజేసి, తనదునామంబు = తనపేరు, తాల్చి = ధరించి, (తన్నెప్పుడును స్మరించి యనియర్థము) కృష్ణ యనుపేరు ధరించి యనియర్థాంతరము. డెందమునన్ = మనసునందున్, నమ్మినట్టిద్రౌపదిన్ = (తన కేయాపదలు రాకుండ రక్షించునని) విశ్వసించిన పాండవపత్నిని, ఆదరించెన్ = మన్నించెను.

క॥ హితుల మహీపతులఁ బురో
హితుల దృఢవ్రతుల వరసు ♦ కృతులం బతిదే
వత లౌసతులం దగుసం
స్తుతుల నతులఁ దేల్చె నంద ♦ సూనుఁడు వేడ్కన్ ॥56

నందసూనుఁడు = కృష్ణుఁడు, హితులన్ = ఆప్తులను, మహీపతులన్ = రాజులను, దృఢవ్రతులన్ = పుణ్యకర్మములం జేసినవారిని, పురోహితులన్, వరసుకృతులన్ = విద్వాంసులను, పతిదేవతలు = భర్తయేదైవమని సేవించువారలు, ఔసతులన్ = అయినస్త్రీలను, (పతివ్రతల ననియర్థము) వేడ్కన్ = కుతూహలముతో, స్తుతులన్ = పొగడ్తలచేతను, నతులన్ = నమస్కారములచేతను, తేల్చెన్ = సంతోషపెట్టెను.

క॥ వారలు సంప్రీతిమెయిన్
సారసగోష్ఠీవినోద ♦ సల్లాపచమ
త్కారములం దనుఁ దనుపఁగ
శౌరి యిటులు కొన్నినాళ్లు ♦ చట నుండంగన్ ॥ 57

వారలు = ఆ హితులు మొదలగువారలు, ప్రీతిమెయిన్ = ప్రేమతో, సారస... ...ములన్, సారస = మనోహరమైన, గోష్ఠీ = ప్రసంగమునందలి, వినోద = వేఁడుకరమైన, సల్లాప = సంభాషణమందలి, చమత్కారములన్ = నేర్పులచేతను, తనున్, తనుపఁగన్ = తృప్తి పొందింపఁగా, శౌరి = కృష్ణమూర్తి, ఇటులు = ఈప్రకారము, కొన్నినాళ్లు, అచటన్ = ఆయింద్రప్రస్థపురమునందు, ఉండంగన్, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

సీ॥ సురసాలనిభలీల ♦ సురసాలతరుజాల
సరసాలపనఖేల ♦ మరుశుకంబు
మలయాగశీతభోగ ♦ వలయాగవరపూగ
నిలయాగతసదాగ ♦ తిలసితంబు
వనితాజనసమాజ ♦ ధనితాజరమనోజ
జనితాజయవిరాజ ♦ దనుసయంబు

చరితాంతసురతాంత ♦ పరితాంతసదుదంత
భరితాంతరసకాంత ♦ వరచయంబు
లలితకలరవకలరవ ♦ మిళదళికుల
కలకలోజ్జ్వలవిచికిల ♦ కలితవకుల
విసరకేసరపరిలస ♦ దసమకుసుమ
సముదయము వొల్చె మధుదిన ♦ సముదయంబు 53

సురసాల......శుకంబు, సురసాల = దేవవృక్షములతో, [illegible] వునవి యైదును దేవవృక్షములు. (ని) పంచైతే దేవతరవో మందారః పారిజాతకః। సంతానః కల్పవృక్షశ్చ పుంసివా హరిచందనం. అ. నిభ = తుల్యమైన, శిల = శిలాసమూ[illegible] సాల, సు = ప్రశస్తమైన, రసాల = తియ్యమావు లనెడు (ని) ఆమ్రశ్చూతో రసాలోఽసౌ సహకారోఽతిసౌరభః. అ. తరు = వృక్షములయొక్క, జాల = సముదాయములం[illegible] రసాలపన = మనోహరమైనపల్కులతో, ఖేలత్ = క్రీడించుచున్న, [illegible] = [illegible]క్కుచిలుకలు కలదియు, మలయాగ......లసితంబు, మలయాగ = మలయపర్వతమునందలి, అగణిత = లెక్కింపఁబడని, భోగవలయ = పాములచుట్లు గల (పాములచేఁ [illegible] జుట్టఁబడిన యనియర్థము) అగవర = వృక్షశ్రేష్ఠములయొక్క, (మంచి [illegible] యొక్క) పూగ = సముదాయముయొక్క, నిలయ = స్థానమునుండి, ఆగత = వచ్చిన, సదాగతి = వాయువుచేతను, లసితంబు = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియు, ([illegible]క్కననుండి వచ్చుగాలితోఁ గూడిన దనియర్థము.) వనితా......[illegible]ంబు, వనితాజనసమాజ = స్త్రీసముదాయముయొక్కయు, భరితాజ, భరితా = సంపదతో, [illegible]స్యతతో ననియేని యర్థము. (కూడిన) అజర = చిన్నవయసునున్న ప్రియులయొక్కయు, మనోజ = మన్మథునిచేత, జనిత = పుట్టింపఁబడిన, అజయ = పరాభవముచే, [illegible]జత్ = ప్రకాశించుచున్న, అనునయంబు = ప్రార్థనలు గలది. వసంతములయొక్క[illegible] లుద్దీపనవిభావములు గాన నాకాలమున నాయికానాయకులు మానము విడిచి యొండొరుల బ్రతిమాలుచుందురనిభావము. చరితాంత......వరచయంబు, చరిత = నడవడిచే, అంత = సుందరులును, మంచినడవడిఁ గలవారనియర్థము, సురతాంత = సంభోగానంతరమున, పరితాంత = అలసినవారును, సదుదంత = మంచిసమాచారములతో, భరిత = నిండింపఁబడిన, అంతర = అవకాశముగల, సకాంత = భార్యలతోఁ గూడిన, వరచయంబు = నాయకసముదాయము గలదియును, (ని) వరోజామాతృపతిశ్రేష్ఠా[illegible] అ. తే. ౦

లిత......సముదయము, లలిత=మనోహరములగు, కలరవ=పావురములయొక్క, కలరవ=మధురధ్వనితో, మిళత్=కలియుచున్న, అళికుల=తుమ్మెదలయొక్క, కలకల=ధ్వనిచేత, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించెడు, విచికిల=మల్లితీఁగెలతో, కలిత=కూడుకొనిన, వకులవిసర=పొగడలగుంపులందును, కేసర=పొన్నచెట్లయందును, పరిలసత్=వికసించుచున్న, అసమ=సాటిలేని, కుసుమసముదయము=పువ్వులగుంపులు గలది. మధుదినసముదయంబు=వసంతపుదినములసముదయము (వసంతకాల మనియర్థము.) పొల్చెన్=సాక్షాత్కరించెను. వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము.

చ॥ శ్రుతిహితవాక్యముల్ వలుకు ♦ చుం ద్విజపాళి మెలంగఁ గేళిప
ర్వతశుభవేదులందుఁ బ్రస ♦ వర్తుదినాత్మవివాహవేళ ను
న్నతలతికామహీజమిథు ♦ నంబులు పైనితరేతరం బుదా
రత నిడుముత్తియంపుఁదలఁ ♦ బ్రాలన జాలకరాజి రాజిలెన్॥ 59

ద్విజపాళి=కోయిలలు మొదలగుపక్షులసముదాయ మనెడుబ్రాహ్మణసముదాయము, (ని) దంతవిప్రాండజాద్విజాః. అ. శ్రుతిహితవాక్యముల్=చెవుల కింపగుపలుకు లనెడువేదమందుఁ జెప్పఁబడినవాక్యములను, (ని) వేదేశ్రవసిచశ్రుతిః. అ. పలుకుచున్, మెలంగఁగన్=సంచరించుచుండఁగాన్, శ్లిష్టరూపకాలంకారము. కేళిపర్వతశుభవేదులందున్, కేళి=క్రీడార్థము, (కల్పితములైన) పర్వతశుభవేదులందున్=కొండ లనెడుపెండ్లియరఁగులమీఁదను, ప్రసవర్తు......వేళన్, ప్రసవర్తుదిన=వసంతకాలమనెడు, ఆత్మవివాహవేళన్=తమయొక్క (లతలయువృక్షములయు) వివాహకాలమునందున్, ఉన్నత......మిథునంబులు, ఉన్నత=పొడవులగు, లతికా=తీవలును, మహీజ=వృక్షములు ననెడు, మిథునంబులు=స్త్రీపురుషులజంటలు, ఇతరేతరంబు=అన్యోన్యమును, పైన్=ఒండొరులమీఁదను, ఉదారతన్=గొప్పతనముతో, ఇడుముత్తియంపుఁదలఁబ్రాలనన్=చల్లుకొనుచున్నముత్తెములతలఁబ్రాలో యనునట్లు, జాలకరాజి=మొగ్గలసముదాయము, రాజిలెన్=ప్రకాశించెను. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ॥ ఎలయుచుఁ దేఁటిమొత్తపుమొ ♦ యిల్ పయిఁ గప్పి రవం బొనర్పఁ గో
యిల లనువానకోయిలలు ♦ హెచ్చఁగ నచ్చపుఁబువ్వుఁదేనెసో
నలు గురియన్ వనానిలము ♦ నం గన నొచ్చుఁజలించెఁ గ్రొమ్మెఱుం

గులగతి దియ్యమావియెల ♦ గున్నలఁ గెందలిరాకుజొంపముల్ ॥60

తియ్యమావియెలగున్నలన్ = తియ్యమామిడిచెట్లసంబంధమైనలేఁతమొక్కలయందున్ (లేఁతతియ్యమావులందనియర్థము.) కెందలిరాకుజొంపముల్ = ఎఱ్ఱనిలేఁతయాకులసమూహములు, పయిన్ = వానిమీఁదను, కప్పి = ఆవరించి, తేఁటిమొత్తపుమొయిల్ = తుమ్మెదగుంపు లనుమేఘములు, ఎలయుచున్ = వ్యాపించుచున్, రవంబు = ధ్వనిని, ఒనర్పఁగాన్ = చేయుచుండఁగాన్, కోయిలలు = కోకిలలు, అనువానకోయిలలు = అనియెడుచాతకములు, హెచ్చఁగన్ = అధిక మగుచుండఁగాన్, అచ్చపుఁబువ్వుఁదేనెసోనలు = నిర్మల మైనమకరంద మనువర్షధారలు, కురియన్ = వర్షింపఁగాన్ వనానిలమునన్ = వనము నందలిగాలిచేతను, క్రొమ్మెఱుంగులగతిన్ = క్రొత్తమెఱుఁగులరీతిచేతను, (క్రొత్తమెఱుఁగులవలె ననియర్థము.) కననౌచున్ = ఒకసారి కానుపించుచున్, చలించెన్ = కదలి యాడుచుండెను.

లేఁతమావులయందలిచిగుళ్లమీఁద మేఘములువలెఁ దుమ్మెదలు ముసరి ధ్వనిచేయుచుండఁగా వర్షధారలువలె మకరందము గురియుచుండఁగా మెఱుఁగులువలె గాలిచే నొకప్పుడు గాన్పించుచు నొకప్పుడు గాన్పింప కుండె ననియర్థము.

మ॥ వనరాశ్యుద్గత ఫేనము ల్వనరమా ♦ వజ్రప్రభారమ్యమం
డనశోభల్ మధుపప్రతానమధుపా ♦ నప్రక్రియారౌప్యపా
త్రనికాయంబులు చైత్రరాత్రిముఖని ♦ ర్యత్తారకల్ వల్లికా
వనితాంచద్దరహాసముల్ సితసుమ ♦ వ్రాతంబు లొప్పెన్ వనిన్॥

వనరాశ్యుద్గతఫేనముల్, వనరాశి = అరణ్యసముదాయ మనెడుసముద్రమునుండి ఉద్గత = మీఁదికివచ్చిన, ఫేనముల్ = నురుగులును, (ని) పయఃకీలాలమమృతంజీవనం భువనంవన మనియును, గహనంకాననంవన మనియును నమరుఁడు. వనరమా.........భల్, వనరమా = వనలక్ష్మి యనెడుస్త్రీయొక్క, వజ్రప్రభారమ్య = వజ్రకాంతులచే మనోహరము లైన, మండనశోభల్ = అలంకారములయొక్క దీప్తులును, మధుప...నికాయంబులు, మధుప = తుమ్మెద లనుమద్యపానముచేయువారి, ప్రతాన = సముదాయముయొక్క, మధుపాన = మకరందము ద్రావుట యనెడుమద్యపానవ్యాపారమునకు, రౌప్యపాత్రనికాయంబులు = వెండిగిన్నెలగుంపులును, చైత్ర......త్తారకల్, చైత్ర = వసంతకాలమనెడు, రాత్రిముఖ = సూర్యాస్తమయకాలమందు, నిర్యత్ = ఉదయించుచున్న, తారకల్ = నక్షత్రములును, వల్లికా......హాసముల్, వల్లికా = తీవలనెడు,

వనితా = స్త్రీలయొక్క, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, దరహాసముల్ = మందహాసములను, (అగు) సితసుమవ్రాతంబుల్ = తెల్లపువ్వులసముదాయములు, వనిన్ = వనమునందున ఒప్పెన్ = ప్రకాశించెను.

క॥ వసుపతి దాను నగుట నల
వసుపతి మైత్రికిఁ దదాశ ♦ వఱలె ననన విభా
వసుఁ డుత్తరంపుఁద్రోవను
మసలెం దనమిత్రభావ ♦ మహిమ దలిర్పన్॥ 62

విభావసుఁడు = సూర్యుఁడు (ని) విభావసుర్గ్రహపతి స్త్విషాంపతిరహస్పతిః. అ. తాను, వసుపతి = కిరణముల కధికారి, ధనముల కధికారి యనియర్థాంతరము. (ని) దేవభేదేనలేరశ్మౌవసూరత్నే ధనేవసు. అ. అగుటన్ = కావుటచేతను, అలవసుపతిమైత్రికిన్ = ప్రసిద్ధుఁడైనధనాధిపతి యగుకుబేరునియొక్క చెలిమికిన్, తదాశన్ = ఆధనమునందలియాశచేతను, ఆకుబేరుఁ డుండు నుత్తరపుదిక్కునం దనియర్థాంతరము. (ని) ఆశాశ్చహరితశ్చతాః. అ. వఱలె ననన్ = వ్యాపించెనా యనునట్లు, తనమిత్రభావమహిమ = తనమైత్రియొక్క గొప్పతనము, తనసూర్యభావముయొక్క గొప్పతనమని యర్థాంతరము. తలిర్పన్ = వృద్ధి చెందఁగాన్, ఉత్తరంపుఁద్రోవన్ = ఉత్తరమార్గమునందు, మసలెన్ = సంచరించెను. సూర్యుఁడుత్తరాయణమున నుత్తరదిక్కునందును దక్షిణాయనమందు దక్కినపుదెసను సంచరించుట సహజమైయుండఁగా, సమానులకు మైత్రి సమకూడు నను ప్రసిద్ధిచేత నిచట సూర్యుఁడును వసుపతి (కిరణముల కధికారి) గావున నాశచేత వసుపతి (ధనపతి) యైనకుబేరునితో మైత్రి చేయ నెంచి యాదిక్కున సంచరించుచున్నట్లు తోఁచె ననియుత్ప్రేక్షించినాఁడు. వసుపతిశబ్దమునం దర్థద్వయమున కభేదాధ్యవసాయము.

శ్లేషమూలకాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ నవరసామోదంబు ♦ నవదించె నెయ్యది
తరులయందును ఘన ♦ తరులయందు
సుమనోవికాసంబు ♦ సమకూర్చె నెయ్యది
శ్యామలందును నవ ♦ శ్యామలందు

మధుపరాగసమృద్ధి ♦ మననిచ్చె నెయ్యది
తమ్ములందును లతాం ♦ తమ్ములందు
లలితకుంకుమపత్త్రి ♦ కలన నెయ్యది నించెఁ
గొమ్మలం దెలమావి ♦ కొమ్మలందు
నట్టిసురభికి సురభివి ♦ ఖ్యాతి గలుగు
టరిది యే సత్ఫలములు ద్వి ♦ జావళులకు
బాలగణికలకు నవీన ♦ పల్లవాప్తి
లలిఁ బ్రసవయుక్తి వంధ్యాళు ♦ లకు నొసంగు 63

ఎయ్యది = ఏవసంతకాలము, తరులయందున్ = వృక్షములయందును, [illegible] యందుఁ = గొప్పవారియందును, నవరసామోదంబు, నవ = నూతనమైన, రస = మకరందాదులయు, ఆమోదంబు = పరిమళములయు, (సముదాయమును) నవ = నూతనమైన, రస = (శృంగారము) ప్రేమను, ఆమోదంబు = సంతోషంబును, నవరించెఁ = కలిగించెనో, వృక్షములందు మధురరసమును, బరిమళమును, పురుషులందుఁ బ్రేమను సంతోషమును గలిగించె ననియర్థము. (ని) శృంగారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః. అ. ఎయ్యది = ఏవసంతకాలము (ఈపదమునకు ముందు నిట్లే యర్థము గ్రహింప వలెను.) శ్యామలందును = యువతులందును (ని) శ్యామా షోడశవర్షా స్త్రీ. వా. వా. నవశ్యామలందుఁ = లేఁత ప్రేంకణపుఁజెట్లయందును, సుమనోవికాసంబు = అధికమైన మనస్సంతోషంబును, పూలయొక్క వికాసమును, సమకూర్చెఁ = సంఘటించెనో, యువతులకు సంతోషమును, ప్రేంకణములకుం బుష్పసమృద్ధిని గలిగించె ననిభావము. ఎయ్యది, తమ్ములందును = తామరలయందును, లతాంతమ్ములందుఁ = పుష్పములయందును, మధుపరాగసమృద్ధిఁ, మధుప = తుమ్మెదలయొక్క, రాగ = ప్రేమయొక్క, సమృద్ధిన్ = అతిశయమును, మధు = పూఁదేనెయొక్కయు, పరాగ = పుష్పరజముయొక్కయు, సమృద్ధిఁ = సంపదను, మననిచ్చెఁ = ఉండఁజేసెనో, వృద్ధిం జెనో యనియర్థము. తామరలందుం దుమ్మెదలకుఁ బ్రేమాతిశయమునుఁ బుష్పాలందు మకరందమును బుప్పొడిని గలిగించె ననియభిప్రాయము. ఎయ్యది, కొమ్మలందుఁ = స్త్రీలయందును, ఎలమావికొమ్మలందుఁ = లేఁతమామిడికొమ్మలందును, లలితకుంకుమపత్త్రకలనము, లలిత = సుందరమైన, కుంకుమపత్త్ర = (చెక్కిళ్లు మొదలగువానియందలి) కుంకుమపత్త్రలతలవలని, కలనము = చక్కఁదనమును, కుంకుమముం బోలినచిగురుటాకులయందమును, నించెఁ =

నిండించెనో, స్త్రీలకుం గుంకుమపూఁతలును మావులయందుఁ జిగురాకులును సంఘటిం చె ననియర్థము. అట్టిసురభికిన్ = అట్టివసంతఋతువునకు, (ని) సురభిస్తుగవిస్త్రీయాం వసంతచైత్రయోః పుంసిత్రిషుసౌమ్యసుగంధినోః. నా. నా. ద్విజావళులకున్ = బ్రాహ్మ ణులకు, (పక్షుల కనియర్థాంతరము) సత్ఫలములు = కోరినలాభములను (మంచిపండ్ల ననియర్థాంతరము) బాలగణికలకున్ = లేఁతయడవిమల్లెతీఁగలకున్, (చిన్న వయసున నున్న వేశ్యల కనియర్థాంతరము.) నవీనపల్లవాప్తిన్ = లేఁతచిగుటాకులకలిమిని (క్రొత్త విటులసంబంధము ననియర్థాంతరము.) (ని) వారస్త్రీగణికా వేశ్యా యనియును గణి కాయూథికాయనియును నమరుఁడు. లలిన్ = చక్కఁగాన్, వంధ్యాళులకున్ = గొ డ్రాండ్రకున్ (గొడ్డువి యగుతుమ్మెదల కనియేని ఫలింపనిచెట్లసముదాయమున కని యేని యర్థాంతరము) ప్రసవయుక్తిన్ = సంతానమును, (పుష్పసంపద ననియర్థాంతర ము.) ఒసంగన్ = ఇచ్చుటచేతను, సురభివిఖ్యాతి = సురభియను పేరు (కామధేనువు యొక్కకీర్తిం బోలినకీర్తియనియర్థాంతరము) కలుగుట = సంభవించుట, అరిదియే = దుర్లభమా? కాదనియర్థము. కామధేను వెవ్వ రేమికోరిన నది యిచ్చును. వసంతఋ తువునకును శ్లేషచే నట్టిసామర్థ్యము చెప్పఁబడియె. కాఁబట్టియే దానిపే రైనసురభి య నునామమును గీర్తియును దీనికిం గలుగుట దుర్లభము గా దనితాత్పర్యము. వసంతఋ తువునకు సురభి యనునామము నిమిత్తాంతరముచేతఁ గలిగి యుండఁగా నిది పెక్కం డ్రకుం బెక్కుకోర్కె లిచ్చినట్లు శ్లేషచేఁజెప్పి యాకారణముచేతనే కామధేనువునకుం బే రైనయీశబ్దము దీనికిం జెల్లు ననియుత్ప్రేక్షించుటచే శ్లేషానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలం కారము.

చ॥ చివురుకటారు లయ్యలరు ♦ సింగిణులుం దలిరాకుబాఁకులున్
రవదళిశింజినుల్ సుమప ♦ రాగమునన్ మెఱుఁగెక్కఁ జేసి మా
ధవుఁ డనుఁ గైనమారునకుఁ ♦ దా నిడ నించినయస్త్రశాలల
ట్లువితథలీల నొప్పె వని ♦ నంచితమంజునికుంజపుంజముల్॥ 64

మాధవుఁడు = వసంతుఁడు, చివురుకటారులు = చిగురులనుచురకత్తులును, అయ్యా లరుసింగిణులున్ = పూవిండ్లును, తలిరాకుబాఁకులున్ = లేఁతయాకులను ఖడ్గవిశేషము లును, రవదళిసింజినుల్ = ధ్వనియించుచున్న తుమ్మెదనారులును, సుమపరాగమునన్ = పుష్పొడిచేతను, మెఱుఁగెక్కఁజేసి = మెఱయునట్లుచేసి (పదనుపెట్టి యని యర్థము) కత్తులుమొదలైనవానికిం బదను కలుగఁజేయునిమిత్త మిసుము మొదలగునవిరాతిమీఁద

చేసినూలుట సుప్రసిద్ధము. అనుఁగైనమారునకుఁ = ప్రియుఁడైనమన్మథునకు, తాఁ, ఇడఁ = ఇచ్చుటకు, నించినయస్త్రశాలలట్లు = నిండించిన యాయుధాగారములువలె, అంచిత......పుంజముల్, అంచిత = ఒప్పెడు, మంజు = మృదువైన, నికుంజపుంజముల్ = పొదరిండ్ల సముదాయములు, అవితథలీలన్ = సఫలమైన విలాసముతో, వనిఁ = వనమునందుఁ, ఒప్పెఁ = ప్రకాశించెను.

వసంతుఁడు తన చెలికాఁడైన మన్మథునకిచ్చుటకు సిద్ధముచేసిన యాయుధశాలలువలెఁ బొదరిండ్లు పువ్వులతోడం జివుళ్లతోడను విలసిల్లెననిభావము.

చ॥ కొలఁకులఁ దేలితేలి తొవ ♦ గుంపులకంపుల సోలిసోలి మాఁ
కులపయి వ్రాలివ్రాలి సుమ ♦ గుచ్ఛసుగంధముఁ గ్రోలిక్రోలి తీ
వలగమిఁ గ్రాలిక్రాలి తరు ♦ పంక్తులనీడలఁ దాళితాళి మేల్
నిలుకడ వీచె నామని వ ♦ నీతలశీతలవాతపోతముల్॥ 65

వనీతల శీతల వాత పోతముల్, వనీతల = తోఁటలయందలి, శీతల = చల్లని, వాతపోతముల్ = పిల్లవాయువులు, ఆమనిఁ = వసంతకాలమునందుఁ, కొలఁకులఁ = సగస్సులందున్, తేలితేలి = స్నానముచేసి (సంచరించియనియర్థము.) తొవగుంపులకంపులఁ = కలువ పువ్వుల వాసనచేఁ, సోలిసోలి = మిగులం బారవశ్యము నంది, కంపుశబ్దము దుర్గంధ పరమైనట్లు లోకమునం బ్రసిద్ధము. కాని భారతము మొదలగువానియందు గంధసామాన్యపరముగా నీ శబ్దము నుపయోగించిరి. మాఁకులపయిన్ = చెట్లమీఁదను, వ్రాలివ్రాలి = మిగులవిశ్రమించి, సుమగుచ్ఛసుగంధముఁ = పువ్వులగుత్తులయొక్క పరిమళమును, క్రోలిక్రోలి = మిగులననుభవించి, తీవలగమిఁ = తీవలగుంపునందున్, క్రాలిక్రాలి = మిగులసంచరించి, తరుపంక్తులనీడలఁ = చెట్లవరుసల నీడలయందుఁ, తాళితాళి = ఆఁగియాఁగి, మేల్నిలుకడన్ = మిగులస్థైర్యముతో వీచెన్ = విసరెను. ఇందు వాయువునందు వర్ణ్యములైన చల్లఁదనము మాంద్యము సౌరభ్యము నను మూఁడు గుణములును వర్ణింపఁబడెను.

క॥ అలినీకుటుంబినులకుఁ
లలి నీరవుబొమ్మ ♦ రిండ్ల లతికాపాంచా
లుల నవపుష్పోద్గమవే
ళల వనరమ దేనెవిందు ♦ లను గావించెన్॥ 66

వనరమ=వనలక్ష్మి, లతికా......వేళలన్, లతికా=తీవలను, సాంగాలుల= బొమ్మలయొక్క, నవపుష్పోద్గమవేళలన్, నవ=నూతనమైన, పుష్పోద్గమవేళలన్=పువ్వులుపుట్టుకాలమనెడు రజోదర్శన కాలమందున్, లలిన్=చక్కఁగా, ఈరఘుబొమ్మరిండ్లన్=పొదరులను, బొమ్మలను బెట్టికొని పిల్లలాడుకొను నిండ్లయందున్, అలినినదంబినులకన్=తుమ్మెదలను పేరంటాండ్రకున్, తేనెవిందులన్=మకరంద భోజనములను, కావించెన్=చేయించెను.

గీ॥ విరహితతిమీఁద దండెత్తు ♦ మరునిపేర
కాహళల భంగి మొఱసెఁ బి ♦ కవ్రజంబు;
లమరెఁ గోరకములు కింశు ♦ కములఁ గాన
నస్థలీస్త్రీల కెంపుల ♦ నత్తులనఁగ॥ 67

పికవ్రజంబు=కోయిలలసముదాయము, విరహితతిమీఁదన్=వియోగముం బొందిన స్త్రీపురుషుల సముదాయముమీఁదను, దండెత్తు......భంగిన్, దండెత్తు=యుద్ధమునకు వెడలెడు, మరుని=మన్మథునియొక్క, పేర కాహళల భంగిన్=పాఁక్రిసు ద్ధ లలకుంబిరుదులైన కొమ్మబూరల రీతిచేతను, మొఱసెన్=ధ్వనించెను. కింశుకములన్=మోదుగులయందున్, కోరకములు=మొగ్గలు, కానన......లనఁగన్, కానన స్థలీ=అడవులయందలి యకృత్రిమ భూములనెడు, స్త్రీల=ఆడువారియొక్క, కెంపులనత్తులనఁగ=పద్మరాగములంగూర్చిన ముక్కుపోఁగులో యనునట్లు, అమరెన్=ఒప్పెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ తరులలోఁ దీవపం ♦ దిరులలోఁ విరులమం
జరులలో మకరంద ♦ ఝురులు గ్రోలి
గముల బాగమరి పూ ♦ గములపైఁ దగి పరా
గములఁ బైకొని సురా ♦ గముల మించి
చెలువొందు గుజ్జుమా ♦ వులయందుఁ దలిరుఁ గొ
వులయందు ననలతా ♦ వులఁ బెనంగి
దిటముతై శ్రితపుష్ప ♦ పుటములై కలితస
మ్పుటములై నవవసా ♦ తటుల నదిమి

తమిని మగపెంటిపిల్లతం ♦ డములఁ గలసి
గలశిరంబులఁ బూఁదేనెఁ ♦ గప్పికొనఁగఁ
గొనగఱులువిప్పి యపుడు ఝు ♦ మ్మనుచుఁ బాదలఁ
బాదల రొదలిడి కొదమతు ♦ మ్మెదలు మెదలు॥ 68

కొదమతుమ్మెదలు=లేఁతతుమ్మెదలు, తరులలోన్=చెట్లలోను, తీఁగపందిరులలోన్=తీవలతో నల్లుకొనిన పందిరులనడుమను, (ఉండు) విరులమంజరులలోను కరందఝురులు=పూలగుత్తులలోపలనున్న తేనెనదులను, క్రోలి=త్రావి, గములన్=గుంపులచేతను, జాగమరి=చక్కఁబడి, (గుంపులుగూడియనియర్థము.) పూగముల పైన్=పువ్వులగుంపులమీఁదను, తగి=ప్రకాశించి, పరాగములన్=పుప్పొడులను, పైకొని=మీఁదం జల్లికొని, సురాగములన్=మంచియనురాగములతో, మించి=అతిశయించి, చెలువు=అందమును, ఒందు గుజ్జుమావులయందున్=పొందెడులేఁతమామిడులందును, తలిరుఁగ్రోవులన్=చిగిరించినగోరంటలయందును, ననలతావులన్=పూలుకలచోట్లను, పెనంగి=కలసికొని, దిటవులై=ధైర్యముకలవియై, శ్రితప్రసూనపుటములై=ఆశ్రయింపఁబడిన పూలగుత్తులు కలవియై, కలితనిష్కుటములై=(తమచే) వ్యాపింపఁబడినయింటివెనుకనున్నతోఁటలుగలవియై, (ని) గృహారామస్తునిష్కుటః. అ. నవవనీతటులన్=నూతనమైన తోఁటలను, అడిమి=కప్పి, (అందుప్రాఁకియనియర్థము.) తమిన్=వేఁడుకతో, మగపెంటిపిల్లతండములన్=మగవానియొక్కయు, ఆఁడువానియొక్కయుఁ బిల్లలయొక్కయు సముదాయములను, కలసి, గలశిరంబులన్=మెడలయందును శిరసులందును, పూఁదేనె=మరందము, కప్పికొనఁగన్, గొనగఱులు=ఱెక్కలచివరలను, విప్పి, ఝుమ్మనుచున్, పాదలన్=తీవగుంపులయందున్, పాదలన్=అధికమగునట్లు, అపుడు=ఆవసంతకాలమందు, రొదలిడి=ధ్వనిచేసి, మెదలున్=సంచరించును.

మ॥ కలితాశోక లతాంతదీపరుచి రం ♦ గత్కుంజగేహంబులోఁ
గలకంఠీతతి రాగవీక్షణము పోఁ ♦ కం దార్పఁగా దక్షిణా
నిలుఁ డల్లల్లనఁ దావు లంటుకొనుచో ♦ నీరంధ్రమాధ్వీరస
చ్ఛలఘర్మోద్గమలై వడంకి రలవా ♦ సంతీలతాబాలికల్॥ 69

కలిత...... గేహంబులోన్, కలిత=ప్రాప్తమైన, అశోకలతాంత=అశోకపుం

బువ్వులనెడు, దీప=దీపములయొక్క, రుచి=కాంతిచేతను, గంగత్ =ప్రకాశించుచు న్న, కుంజగేహంబులోన్ =పొదరు టిల్లనెడు గృహమధ్యమందున్, కలకంఠీతతి = ఆడుకోయిలలను స్త్రీలసముదాయము, రాగవీక్షణము=ఎఱ్ఱనిచూపులనెడు ప్రేమతోఁ గూడినచూపు, సోఁకన్ =తగులఁగాన్, తార్పఁగాన్ =కూర్పఁగాన్, దక్షిణానిలుఁడు=దక్షిణనాయకుఁడైన దక్కినపుగాలి, (పెక్కుభార్యలందు సమానమ్మయము లేనిగడు నిపుణముగం బ్రవర్తించువాఁడు దక్షిణనాయకుఁడు) అల్లల్లనన్ =మిగులమాంద్యము తోన్, తావులు=పరిమళములను కళాస్థానములను, అంటుకొనుచోన్ =తాఁకినప్పుడు అల వాసంతీలతా బాలికల్ =ప్రసిద్ధినొందిన గురువిందతీఁగలను ముగుదలు, నీరంధ్ర ......లై, నీరంధ్ర=సందులేని, మాధ్వీరస=పూఁదేనెయొక్క, ఛ్ఛల=మిషచేతను, ఘర్మోద్గములై=చెమటయొక్కపుట్టుకఁగలవారై, వడంకిరి=కంపించిరి.

ముగుదలను మొదట నాయకులతోఁ గొంచె తింతులుగూర్చుటయు నాకాలము నవారికిఁ జెమ్మటమొదలగు సాత్త్వికభావములు పుట్టుటయు సహజము. ఈపద్యమున మీఁదటిలోకసిద్ధవ్యవహారమననుసరించి ముగ్ధాత్వముమొదలగునవి వాసంతీలతాముగుదలు గువానియందుఁ గవి యారోపించెను; గాన రూపకాలంకారము; మఱియు మకరందము న దానిరూపముంగప్పియందు స్వేదత్వమారోపించుటచే నపహ్నవాలంకారము. వసంతకాలమునఁ గోకిల లెఱ్ఱనిచూపులఁగలిగి విలసిల్లుచుండెననియు మందమారుతము పూలపొదలయందు సంచరించుచుండెననియు నశోకములు దీపములంబోలిన యెఱ్ఱనిపూలుగలిగియుండెననియు గురువిందతీవలనుండి యెడతెగని మకరందధారలుగురియుచుండెననియు భావము. ఇందు శృంగారరససహకారులగు స్వేదము (చెమ్మట) వేపథువు (కంపము) నను సాత్త్వికభావములు రెండు చెప్పంబడియె.

మ॥ వనరంగంబులపైఁ దమాలవృతి నే ♦ పథ్యంబులొప్పం బికస్వనగీతంబులతో మరున్నటుఁడు లా ♦ స్యప్రౌఢి నేర్పం జివు
ళ్లను కేల్ద్రిప్పుచు వల్లిపాత్రములగుం ♦ పాడన్ వసంతప్రభుం
డనుకంపామతి మెచ్చియిచ్చెఁ గుసుమ ♦ ప్రాంచన్మణీభూషలన్ ॥

వనరంగంబులపైన్ =వనములను నాట్యస్థలములయందున్, (ఎల్లవారు గుమిగూడు చోటుగావున నాట్యస్థానము రంగంబునాఁబడు.) తమాల......బులు, తమాలవృతి= చీఁకటిమ్రాఁకులయావరణమనెడు, (వృతి=ఆవరణము; కంచె;) నేపథ్యంబులు= తెరచాటుచోటులు, రంగమునకు వెనుకటిదిక్కున వస్త్రాద్యలంకారములు ధరించుటకు

వేషగాండ్రేర్పఱుచుకొన్న స్థానము నేపథ్యము. ఒప్పన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, పికస్వన గీతంబులతోన్, = కోకిలస్వనములనెడు గానములతోన్, మరున్నటుఁడు = మందవాయువను నభినయశాస్త్ర ముపదేశించువాఁడు, లాస్యప్రౌఢిన్ = నృత్యమునందలి సామర్థ్యమును, (ఆంగికాద్యభినయములచే రామామల యవస్థ ననుకరించుట నాట్యము. ఇది లాస్యము తాండవము నని ద్వివిధము. మృదువైనది లాస్యము, నుద్ధతమైనది తాండవమును.) నేర్పన్ = శిక్షింపఁగాన్, వల్లి పాత్రముల గుంపు = తీవలను నర్తకుల సముదాయము, చివుళ్లనుకేల్ద్రిప్పుచున్ = చిగురాకులను హస్తముల నాడించుచు, ఆడన్ = అభినయింపఁగాన్, వసంతప్రభుండు = వసంతుఁడనుమహారాజు, మెచ్చి = సంతసించి అనుకంపామతిన్ = దయగలబుద్ధితోన్, కుసుమ పాళించన్మణీ భూషలన్ = పువ్వులనెడు విలసిల్లుచున్న మణులతోఁగూడిన నగలను, ఇచ్చెన్ = ఒసఁగెను. రూపకాలంకారము.

సీ॥ ఆసవంబుల నాని ♦ యలరుచుఁ బద్మినీ
జాలంబు మధుపాళి ♦ కేళి నెనయ
విటపానువృత్తులై ♦ వెలయుచు ఘనతరుల్
పరలతాతనుయోగ ♦ పటిమ నొనరఁ
దతపల్లవాళితో ♦ డుత సుమనోరాజి
కడనుండుకొమ్మలఁ ♦ గలిసియుండఁ
గడువనప్రియపఙ్క్తి ♦ కామదానత నూని
గణికాప్తిఁ బత్రిభం ♦ గము లొనర్ప
సకల కుజనులఁ బెంచి సు ♦ జాతి నొంచి
మహి రజోవ్యాప్తిగను గంధ ♦ వహు వహించి
యతితపస్స్ఫూర్తి హరియించి ♦ యతిశయించి
చైత్రుఁ డాత్మప్రభావవై ♦ చిత్రిఁ దెలిపె॥ 71

పద్మినీజాలంబు = తామరల సముదాయము, ఆసవంబులన్ = పూఁదేనెలను, ఆని = ధరించి, మధుపాళికేళిన్ = తుమ్మెదలతోడిక్రీడను, ఎనయన్ = పొందఁగాన్, వసంతకాలమున దామరలు మిగులఁ దేనెస్రవించుచుఁ దుమ్మెదలతోఁ గూడి విలసిల్లు

చుండెనని భావము. పద్మినీజాలంబు = పద్మినీజాతి స్త్రీలయొక్క సమూహము, ఆస
వంబులన్ = మద్యవిశేషములను (పచ్చిచెఱకురసముతోఁ జేయుసారాయిని) ఆని =
త్రావి, మధుపాళికేళిన్ = కల్లుద్రావువారి సమూహముతోడి క్రీడను, ఎసఁగున్ =
పొందఁగాన్, అనిరెండవయర్థము. (ని) పద్మినీకరిణీ శ్రీ స్త్రీసరోజ్జ్వలినీషు చ. నా.
నా. వసంతకాలము మిగుల మన్మథోద్దీపకమగుటచే నుత్తమస్త్రీలుసయితము మద్యము
ద్రావి త్రావినవారితో విహరించుచుండిరనిభావము. ఘనతరుల్ = గొప్పచెట్లు, విట
పానువృత్తులై = కొమ్మలయనుసరణగలవియై, వెలయుచున్ = ప్రకాశించుచును, పరలతా
తనుయోగపటిమన్, పర = శ్రేష్ఠమైన, లతా = తీవెలయొక్క, అతనుయోగ = అధిక
మైనకూడుకొనుటయొక్క, పటిమన్ = సామర్థ్యముతోన్, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్,
వసంతకాలమునందుఁ జెట్లు మిక్కిలికొమ్మలు గలవియై దగ్గఱనున్న లతలతో బాగుగ
నల్లికొని ప్రకాశించుచున్నవని భావము. ఘనతరుల్ = మిగులగొప్పవారు (విటేశులని
యర్థము.) విటపానువృత్తులై, విటప = విటులంబాలించువారియొక్క, (గొప్పవిటుల
యొక్కయనియర్థము) అనువృత్తులై = అనుసరించుటగలవారై, పర...... పటిమన్,
పర = ఇతరులయొక్క, లతాతను = స్త్రీలయొక్క, (పరవనితలయొక్కయనియర్థము)
యోగపటిమన్ = కలయికయందలి నేర్పుచేన్, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, అనిరెండ
వయర్థము. వివేకులుసయితము కాలవిశేషమున వివేకమును బోఁగొట్టుకొని పరయువతుల
గోరుచున్నారని యాశయము. సుమనోరాజి = పుష్పసమూహము, తతపల్లవాళితోడు
తన్, తత = విస్తరించుచున్న, పల్లవ = చిగుళ్లయొక్క, ఆళితోడుతన్ = సమూహముతో,
కడన్ = చివరను, ఉండుకొమ్మలన్, కలసియుండన్ = వ్యాపింపఁగాన్, కాలమహిమ
చేఁ గుసుమములు చెట్లయందుఁ జివరవఱకు నుత్పన్నమాయెననిభావము. సుమనోరా
జి = విద్వాంసులసమాజము, (ని) సుమనాః పుష్పమాలత్యోః స్త్రియాం దేవేబుధే... నా.
నా. నా. తత = (అంతటను) వ్యాపించెడు, పల్లవాళితోడుతన్ = విటకాండ్రతోడ్పు,
(ని) అథపల్లవః అస్త్రీప్రవాళేనాషిద్గే. నా. నా. (కూడి) కడనుండుకొమ్మలన్ =
వెలుపలనున్న యింతులను, (రజస్వలలనియర్థము.) చైత్రుని యసాధారణ మహిమ
చేఁ విద్వాంసులు సయితము రజస్వలాసంగమము నిచ్చగించుచున్నారనిభావము. వనప్రి
యపఙ్క్తి = కోయిలలవరుస, కడున్ = మిక్కిలి, కామదాసతన్ = మన్మథుని సేవను,
ఊని = అవలంబించి, గణికాప్తిన్ = అడవిమొల్లలమీఁదప్రాలుటచే, సత్రభంగిములు =
ఆకులరాలుపును, ఒనర్పన్ = కావింపఁగాన్, మన్మథుని భటులైన కోయిలలడవిమొల్ల
ల మీఁదనెక్కి యాకులరాల్చుచున్నవనిభావము. వనప్రియపఙ్క్తి = అడవియందుప్రీ
తిగలవారు, (వానప్రస్థులనియర్థము.) ప్రపంచసుఖమునం దాసవదలి తీర్థసేవఁ జే

యుచుఁ బుణ్యారణ్యములం దపము సేయువారు వానప్రస్థులు. కామ దాసతన్ = మన్మథునిదాస్యమును, ఊని = అవలంబించి, కామునికి లోఁబడి యనియర్థము. గణికామైత్రిన్ = వేశ్యలయొక్క సంబంధముచేతను, పత్రభంగములు = మకరాకారమైన కస్తూరి మొదలగు వానిపూఁతలను, కడున్ = మిక్కిలి, ఒనర్పన్ = చేయఁగాన్, అని రెండవయర్థము. వసంతునివలన విరాగులుసయితము వేశ్యాసంబంధము నభిలషించుచున్నారని భావము. చైత్రుఁడు = వసంతుఁడు, సకలకుజనులన్ = ఎల్లవృక్షములను (కు = భూమియందు, జని = ఉత్పత్తిగలది, కుజని = వృక్షము. బహువచనము కుజనులు) ఎల్లదుర్జనులనని యర్థాంతరము, పెంచి = వృద్ధినొందించి, సుజాతిన్ = జాజిని, నొంచి = బాధించి, వాని వికాసము లేకుండఁజేసి యనియర్థము. అవి వర్షాకాలమున వికసించుననియు వసంతకాలమునఁ బుష్పింపవనియుఁ బ్రసిద్ధి. మంచివంశమున జనియించినవారిని బాధించి యని యర్థాంతరము. మహిన్ = భూమియందు, రజోవ్యాప్తి = పూవుదుమ్ముతోఁగూడికను, కను గంధవహున్ = పొందువాయువును, వహించి = ధరించి, మహిన్, రజోవ్యాప్తిన్ = రజోగుణముతోడి సంబంధమును కనుగంధవహున్ = పొందెడుగర్వముగలవానిని (ప్రాత్యేకవచనము) (ని) గంధోగంధకసంబంధామోదలేశస్సమేషు చ. నా. నా. వహించి = పోఁగుచేసి, అతి తపస్స్ఫూర్తిన్ = మిక్కిలిగ శిశిరఋతువుయొక్క ప్రకాశమును, హరియించి = పోఁగొట్టి, (రెండవయర్థమున యకారాదిగాఁ బదమువిభజింపవలెను) యతితపస్స్ఫూర్తిన్ = సన్యాసులయొక్క తపస్సుచేయవలెననుతలఁపును, హరియించి = పోఁగొట్టి (తనమహిమచే సన్యాసులకుసయితము చిత్తస్వాస్థ్యము లేకుండఁజేసి యనిభావము.) అతిశయించి = విజృంభించి, ఆత్మప్రభావవైచిత్రిన్ = తనప్రతాపముయొక్క చమత్కారమును, (ని) ప్రతాపశ్చ ప్రభావశ్చ యత్తేజః కోశదండజమ్. అ. తెలిపెన్ = ప్రకటించెను. శ్లేషాలంకారము.

సీ॥ మునుమాపు నులివిచ్చు ♦ బొండుమల్లెలు పోగ
క్రొమ్ముడి నెఱతావి ♦ గుబ్బిరింప
తునుఁజిగురాకుపా ♦ న్పుల విరిపఱపుల
నెసఁగునేలకిపొద ♦ రిండ్లఁ జొచ్చి
మధుర శీధురసాత్త ♦ మదమాంద్యమునఁ బునః
పునరుపగూహనం ♦ బుల మిటారి
వలిచన్నుఁగవ లురం ♦ బుల నాటి ననఁబుల

కపురంపుఁబొడి తేఁచు ♦ కమ్మదెమ్మ
రలు నితాంతోపరతి పరి ♦ శ్రమ సముత్థ
కమ్ర గల్లతల స్వేద ♦ కణిక లార్పఁ
బతులయెదఁ గూర్కు-సతులు రే ♦ పకడఁ దెలిసి
రలఘుశుకపికనిష్కుట ♦ కలకలముల॥ 72

మునుమాపు = సూర్యాస్తమయకాలమునన్, నులివిచ్చుబొండుమల్లెలం, నులి = కొంచెము, విచ్చు = వికసించెడు, బొండుమల్లెలు = ఒకతెగమల్లెపూవులు, సోగగ్రొమ్ముడికా = దీర్ఘమగునూతనముగ దిద్దిన సిగనుండి, నెఱతావి = అధికమైనపరిమళము ను, గ్రుమ్మరింపన్ = వెదచల్లఁగాక, నునుఁజిగురాకు పొన్పులకా = మృదువులగు లేఁ తయాకులమంచముతోడను, విరిపటుపులన్ = పూలసెజ్జలతోడను, ఎసఁగు నేలకి పొద రిండ్లన్ = ప్రకాశించెడు నేలకి తీవయిండ్లయందుకా, చొచ్చి = ప్రవేశించి, (దీనికిఁగ ర్తృపదముసతులు) మధుర......మాంద్యమునకా, మధుర = కమ్మని, శీధురస = మ ద్యముచేతను, (మద్యపానముచేతననియర్థము) అత్త = ప్రాప్తమైన, మద = మత్తువల ని, మాంద్యమునకా = ఆలస్యముతో, పునఃపునరుపగూహనంబులకా = మఱల మఱలఁ గావించెడుకౌఁగిళ్లచేతను, మిటారివలిచన్నుఁగవలు = ఎత్తుగల చల్లని కుచములజంటలు, ఉరంబులకా = (భర్తల) వక్షస్థలములందుకా, నాటకా = గ్రుచ్చుకొనఁగాకా, అనఁ టాలకపురంపుఁబొడి = కర్పూరమునుగలిగించునట్టియనఁటిమొక్కలధూళిని, (కర్పూర పురజముననియర్థము) తేఁచు కమ్మదెమ్మెరలు = ఎగురఁగొట్టెడుసువాసనగల లేఁత వాయువులు, నితాంత......కణికలు, నితాంత = ఎడతెగని, ఉపరతి = పురుషాయిత మువలని, పరిశ్రమ = ఆయాసమువలన, సముత్థ = పుట్టిన, కమ్ర = మనోహరమైన, గల్ల తల = చెక్కిళ్లయందలి, స్వేదకణికలు = చెమ్మటబిందువులను, ఆర్పకా = ఎండింపఁ గాన్, పతులయెదకా = నాయకుల హృదయమందు, కూర్కు-సతులు = నిద్రించుస్త్రీలు, అలఘు......కలములకా, అలఘు = అధికమైన, శుక = చిలుకలయు, పిక = కోయిలల యు, నిష్కుట = ఇండ్లవెనుకనున్నతోఁటలయందలి, కలకలములన్ = ధ్వనులచేతను, రేపకడకా = ప్రాతఃకాలముననను, తెలిసిరి = మేల్కొనిరి. ఇందు సంభోగశృంగారము వర్ణింపఁబడె. నాయికలుస్వీయలుంబ్రౌఢలును.

వ॥ ఇట్లు సకలజగదామోదకరామోదవిలాసభాసురంబులగు వసంతవా
సరంబులు జరుగుచుండ నొక్కదినంబున నంబుజాక్షుండును బాం

చాలీసహితంబుగాఁ బాండుకుమారులునుం బరివారంబుతోఁ బేరోలగంబున్న సమయంబునం గేకయరాజప్రేషితుండగు పురోహితుం డరుదెంచి సముచితసత్కారంబు వడసి యతండు నేఁటికాలవదినంబున భద్రాస్వయంవరమహోత్సవంబు గాఁగలదు. తజ్జనకుండగు ధృష్టకేతుప్రభుండు భవదాగమనంబునకై నన్నుఁ బుత్తెంచెనని కృష్ణయుధిష్ఠిరులకు విన్నవించి సువర్ణవర్ణచిహ్నంబగు శుభరేఖయొసంగిన సంతసించి యవ్విప్రునకభీష్టార్థంబులిచ్చి వీడ్కొల్పి యుధిష్ఠిరాదులకన్నమున్నుగ వెన్నుండు గేకయపురంబునకుం జనను ద్యుక్తుండయ్యె నంత॥ 73

ఇట్లు = ఈప్రకారము, సకల......భాసురంబులు, సకలజగత్ = ఎల్లలోకములకును, లోకముననుండువారికెల్లనని యర్థము. ఆమోదకర = హర్షంబుఁగలిగించెడు, ఆమోద = పరిమళముయొక్క (ని) సౌగంధ్యహర్షావామోదౌ. నా. సా. విలాస = ఉల్లాసముచేతను, భాసురంబులు = ప్రకాశించునవి, అగు, వసంతవాసరంబులు = వసంతకాలపుదినములు, జరుగుచుండఁ = పోవుచుండఁగాఁ, ఒక్కదినంబునఁ, అంబుజాక్షుండునున్ = కృష్ణుండును, (తమ్మికంటి) పాంచాలీ సహితంబుగాఁ = ద్రౌపదితోఁగూడునట్లుగా, పాండుకుమారులునుఁ = పాండవులును, పరివారంబుతోఁ = సేవక సముదాయముతోఁ, పేరోలగంబు = సభయందు (ఇటుసప్తమ్యర్థమునంబ్రిథమ.) ఉన్న సమయంబునఁ, ఉన్నకాలంబునన్, కేకయరాజప్రేషితుండు = కేకయదేశపురాజుచేఁబంపఁబడినవాఁడు, అగు, పురోహితుండు, అరుదెంచి = వచ్చి, సముచితసత్కారంబు = తగినగౌరవమును, వడసి = పొంది, అతండు = ఆబ్రాహ్మణుఁడు, నేఁటికాలవదినంబునఁ, భద్రాస్వయంవర మహోత్సవంబు = భద్ర యనుకన్నెయొక్క స్వయంవరమను పండుగ, కాఁగలదు. తజ్జనకుండు = ఆమెతండ్రి (కేకయరాజు) అగు ధృష్టకేతుప్రభుండు, భవదాగమనంబునకై = మీరాకకై, మిమ్ముఁబిల్చుటకనియర్థము. నన్నుఁ, పుత్తెంచెఁ = పంపెను, అనికృష్ణయుధిష్ఠిరులకున్, విన్నవించి = మనవిచేసి, సువర్ణవర్ణచిహ్నంబు = బంగారపుటక్కరములగుగుఱుతులుగలది, అగు, శుభరేఖఁ = వివాహముందెలుపుకమ్మను, ఒసంగినఁ = ఈయఁగాఁ, సంతసించి = హర్షముఁబొంది అవ్విప్రునకుఁ = ఆబ్రాహ్మణునకుఁ, అభీష్టార్థంబులు = కోరినసొమ్ములు, ఇచ్చి, వీడ్కొల్పి = పంపించి, యుధిష్ఠిరాదులకన్నన్ = ధర్మరాజు మొదలగువారికంటెను,

మున్నగన్ = మొదటను, వెన్నుండు = కృష్ణుఁడు, కేకయ పురంబునకున్, చనన్ = పోవుటకు, ఉద్యుక్తుండు = ప్రయత్నించినవాఁడు, అయ్యెన్, అంతన్,

గీ॥ కుంతివలన ననుజ్ఞఁ గై ♦ కొని యుధిష్ఠి
రానిలజనరముఖులు ర ♦ థాధిరూఢు
లై రహిం దను ననుపరా ♦ నచట వారి
సమ్మతి వహించి వీడ్కొని ♦ చనియె శౌరి॥ 74

శౌరి = కృష్ణుఁడు, కుంతివలనన్, అనుజ్ఞ = సెలవును, కైకొని = పుచ్చుకొని, యుధిష్ఠి......ముఖులు = ధర్మరాజు, భీముఁడు, నర్జునుఁడు మొదలగువారు, రథాధిరూఢులై = బండ్లెక్కినవారలై, రహిన్ = ఆనందముతోన్, తనున్, అనుపరాన్ = పంపుటకువచ్చుచుండఁగాన్, అచటన్ = ఆస్థలమునందున్, వారిసమ్మతిన్ = వారియిష్టమును, వహించి = పొంది, వీడ్కొని = వెళ్లివచ్చెదనని చెప్పి, చనియెన్ = వెళ్లెను.

క॥ ఈగతి నప్పురి వెలువడి
యాగోవిందుండు కతిప ♦ యాధ్వగతిఁ జనం
గాఁ గేకయపురిచెంతం
బాగగు కృతకాద్రిపార్శ్వ ♦ భాగమున రహిన్॥ 75

ఆగోవిందుఁడు, ఈగతిన్ = ఈప్రకారముచేతను, అప్పురిన్ = ఆపట్టణమునుండి వెలువడి = బయలుదేరి, కతిపయాధ్వగతిన్ = కొన్నిప్రయాణములు నడచుటచేతన్, చనంగాన్ = పోఁగాన్, (కొంతదూరము వెళ్లఁగా నని యర్థము.) కేకయపురిచెంతన్ = కేకయపుర సమీపమందున్, బాగు = చక్కనిది, అగు, కృతకాద్రిపార్శ్వభాగమునన్, కృతకాద్రి = కల్పితమైనపర్వతముయొక్క, పార్శ్వభాగంబునన్ = ప్రక్కస్థలమునందున్, సమీపమానననియర్థము. ముందుపద్యముతో నన్వయము.

మహారాజులు తోటలయందు మొదలగువానితో నెత్తైనపర్వతాకారము కల్పించి దానం బూలచెట్లు నాటించి చల్లగాలికై యందుసంచరించుచుందు రని ప్రబంధముల వర్ణింతురు. దీనినే కృతకాద్రి యందురు.

సీ॥ ఏలాలతాజాల ♦ డోలాకలిత కీర
బాలా స్ఫుటాలాప ♦ లాలితంబు

మందారమాకంద ♦ బృందామితమరంద
సందోహనందితేం ♦ దిందిరంబు
ఖిల్లీకుచోల్లీఢ ♦ మల్లీలసద్గుచ్ఛ
వల్లీమతల్లీప్రి ♦ వేల్లితంబు
పారావతనటన్మ ♦ యూరాతతకిశోర
వారామితారవో ♦ ద్గీరణంబు
మానితానూనపిక కాక ♦ లీనినాద
లీనకాననదేవతా ♦ గానజాయ
మానమానసప్రియాళుప్రి ♦ తానినీన
పీనరుచి యైనయొకకోన ♦ గాననయ్యె॥ 76

ఏలాలతా......లాలితంబు, ఏలాలతా = ఏలకితీఁగె లనెడు, డోలా = ఉయ్యెలలచేత, కలిత = పొందఁబడిన, (ఉయ్యెలలయం దున్న యని యర్థము.) కీరబాలా = చిలుకపిల్లలయొక్క, అస్ఫుటాలాప = స్ఫుటముకానిపలుకులచేత, (ముద్దుపలుకులచేత నని యర్థము.) లాలితంబు = సుందరమైనదియు, మందార......దిందిరంబు, మందార = మందారములయొక్కయు, మాకంద = తియ్యమామిడులయొక్కయు, బృంద = సమూహమునందలి, అమిత = పరిమాణము లేని, మరంద = పూఁదేనెయొక్క, సందోహ = సముదాయముచేతను, (ప్రవాహముచేత నని యర్థము.) నందిత = సంతోషపెట్టఁబడిన, ఇందిందిరంబు = తుమ్మెదలు కలదియు, (ని) ఇందిందిర శ్చంచరీకో రోలంబో బంభర శ్చ సః. అ. ఖిల్లీ......వేల్లితంబు, ఖిల్లీ = చెంచెతలయొక్క, కుచ = స్తనములచేతను, ఉల్లీఢ = అనుభవింపఁబడిన, మల్లీలసద్గుచ్ఛ = మల్లెపూలయొక్క ప్రకాశించెడు గుత్తులు గల, వల్లీమతల్లీ = ప్రశస్తమైనతీవలచేతను, వేల్లితంబు = అల్లుకొనఁబడినదియును, పారావత......ద్గీరణంబు, పారావత = పావురములయొక్కయు, నటత్ = నాట్యముచేయుచున్న, మయూర = నెమిళ్లయొక్కయు, ఆతత = అధికమైన, కిశోర = శిశువులయొక్క, వార = సముదాయముయొక్క, అమిత = హెచ్చైన, ఆరవ = ధ్వనియొక్క, ఉద్గీరణంబు = ప్రసారము గలదియును, మానితానూన......నపీనరుచి, మానిత = పూజింపఁబడిన, అనూన = తక్కువకాని, పిక = కోయిలలయొక్క, కాకలీనినాద = మధురధ్వనియందు, లీన = అణఁగిపోయిన, (ఏకీభవించిన యని యర్థము.) కానన

దేవతా=వనాధిదేవతలయొక్క, గాన=సంగీతరూపమైనదోహదముచేతను, జాయమాన=పుట్టుచున్న, సూన=పువ్వులుగల, ప్రియాళు=మోరటిచెట్లయొక్క, ప్రతానినీ=కొమ్మలయందుండుశాఖలయొక్క, నవీనరుచి=క్రొత్తకాంతి గలదియు, ఐన, ఒకకోన=ఒకయరణ్యము, కాన నయ్యెఁ జా=కాన్పించెను. తరులతాదుల కకాలమునఁ బుష్పాదులఁ బుట్టించుక్రియ దోహదము. అది యశోకమునకు స్త్రీపాదతాడనమును వకుళమునకు మద్యగండూషణమును, కురవకమునకు నాలింగనమును, మోరటికి గానమును దిలకమునకు వీక్షణము మొదలగునది.

వ॥ అట్లు పొడచూపిన సువనప్రాంతంబు రమాకాంతుండు డాయం జన నచ్చెంతల వసంతవాసంతికాక్రాంత వకులతరువ్రాంతర నిరంతరదంతుర లతాంత నిష్క్రాంత ఘుమఘుమాయమాన సుగంధ బంధుర గంధవాహకిశోర విహారంబులును, హారవమౌక్తికవ్రాతంబుల చెన్నునఁ జెన్నలరుక్రొన్నిగ్గుమొగ్గల నెలకొన్న పొన్నగున్నలమిన్నలముక్రొన్ననలసన్నపుప్పొడులయొప్పునఁ గుప్పతెప్పలై యనఁటుల నుప్పతిల్లుకప్పురంపుదుమారంబుల మఱుంగుపడునీరంబులును, నీరంధ్రితమ తమాలద్రుమసముదయ తమోవిమోచనసమర్థ ద్యుమణికిరణాయమానంబు లగునశోకానోకహ కుసుమగుచ్ఛంబులవలన నచ్ఛంబులై జలజలఁ జిలుకు పలపలని యలయుబలుఁదేనెసోనలకు వానకోయిలలచెలువునఁ గలయమెలఁగునలికులంబుల కలఝుంకారంబుల కనుసారంబు లగుసమీరపూరిత వేణురంధ్ర నిర్గతనిస్వనంబులునుం గలిగి వివిధ తరు లతా జాలంబున కాలవాలంబును మధుర ఫల సముదయంబున కుదయంబును శుక పిక ప్రముఖ సకల శకుంతవారంబున కాధారంబును శృంగారలతాభవనంబులకుఁ గులభవనంబును నసమ కుసుమ ప్రకరంబున కాకరంబును గెంపుసొంపుల నింపారుచివురుజొంపంపుఁబట్టులకు విడిమట్టును గంబురావచ్చి కస్తురిపట్టు, పునుంగులతావులకుఁ దావును, జలువనెలరాలచెలువు

లకు నెలవును మోక్షలక్ష్మికి దీవియుం దలిరాకుంజేలకు మూ
టయు నయి నీటలరుముగుదపగిది నవవయోవిలాసంబులం దనరి
ఋతుస్నాతరీతి నాతతహరిద్రాంకంబులం బొనరి బాలికాలిక
లాలితప్రసవసంపదం బొసంగి యింద్రజాలంబుచందంబున వివ్వు
మొగ్గల నెసంగి శుభవస్తు ప్రభవ విభవాభిరామం బగుచున్నయారా
మం బారామపట్టాభిషేకసమయంబునుంబోలెం బ్రకోభిత భూమిజా
శేష శాఖామృగ కాండం బై కాండంబునుం బోలె నానారత్న
సుందరం బై దరంబునుంబోలె బహుళార్జున ప్రభామహిమం బై
హిమంబునుంబోలె ననహ్యమాన ఖగరాజధామం బై, రాజధా
మంబునుంబోలె సంభరితసారంగం బై సారంగంబునుంబోలె పక్షిగ
తమహీభృత్సన్నిధానం బై నిధానంబునుంబోలెఁ గనత్పుష్పరాగ
ప్రత్యగ్రజన్మం బై యగ్రజన్మ సముదాయంబునుంబోలె గాయత్రీ
జపానక్తాలోకం బై లోకంబునుంబోలె వర్ధమాన ప్రసిద్ధనా
దకం బై నందకంబునుంబోలె మాధవాలంకృతం బై మన్మథావే
ష్టితం బయ్యును నీలకంఠసమన్వితం బై దేవవల్లభవిరాజమానం బ
య్యును బహుపలాశోదంచితం బై వితతకీచక సంవృతం బయ్యును
సంతతానిలడింభకసంచారం బై పూతనారమ్యం బయ్యును కృష్ణ
సారప్రకాశమానం బై కుంభజాతస్ఫురితం బయ్యును విజృంభిత
మహావీర ద్రుపదం బై లలితోత్కలికా కలిత దివ్యమహిళాగణం
బై లలితోత్కలికా కలిత దివ్యమహిళాగణం బగుచు సుమధురసా
లాన్వితం బై సుమధురసాలాన్వితం బగుచు వానప్రస్థనివాసం బై
వానప్రస్థనివాసం బగుచుం బొలుచునవ్వనంబున.

అట్లు పొడచూపినన్ = ఆప్రకారము కనఁబడఁగాఁ, అన్యూనప్రాంతంబునన్ = ఆ
యడవిసమీపమును, రమాకాంతుఁడు=కృష్ణుఁడు. (లక్ష్మీపతి) నానన్ = నవీనమై

చఁగాన్, అచ్చెంతలన్ = ఆచేరువలందున్, అనంత......విహారంబులును, అనంత =
అంతము లేని, వాసంతికా = అడవిమల్లెతీఁగలచేత, ఆక్రాంత = చుట్టుకొనంబడిన, వ
కులతర్వంతర = పొగడచెట్లనడుమ నున్న, నిరంతర = ఎడములేని, దంతుర = నిమ్నో
న్నత మైన, లతాంత = పూలనుండి, నిష్క్రాంత = బయలువెడలిన, ఘుమఘుమాయమా
న = గమగమలాడు చున్న, సుగంధ = పరిమళముచేతను, బంధుర = మనోహర మైన,
గంధవాహకిశోర = లేఁతవాయువులయొక్క, విహారంబులును = సంచారములును, హా
ర......చెన్నునన్, హార = దండయందలి, మౌక్తిక = ముత్తియంబులయొక్క, వ్రా
తంబుల = సముదాయముయొక్క, చెన్నునన్ = అందమువంటియందముచేతను, చెన్న
లరు......ఒప్పునన్, చెన్నలరు = ప్రకాశించెడు, క్రొన్నిగ్గు = నూతనమైనమెఱుఁగు
లు గల, మొగ్గలసెలకొన్న = కోరకములకునివాస మగు, పొన్నగున్నల = లేఁతపొన్న
చెట్లయొక్క, మిన్నలము = ఆకాశమున వ్యాపించెడు, క్రొన్ననల = క్రొత్తపువ్వులయొక్క
పుప్పొడులయొప్పునన్ = పరాగములచక్కందనముచేన్, కుప్పతెప్ప లై = మిక్కిలి రా
సు లై, అనఁటులన్ = కప్పురపుంజెట్లనుండి, ఉప్పతిల్లుకప్పురంపుదుమారంబులన్ =
పుట్టెడుకప్పురపుధూళిచేతనును, మఱుంగుపడునీరంబులును = కప్పుపడుపాదలును,
(పాదలు గన్పడ కుండునంతటియధికముగఁ గురియుపొన్నపూలపరాగముం గప్పురపు
ధూళియు నీవనమున గలవని భావము.) నీరంధ్ర......కిరణాయమానంబులు, నీరంధ్రి
తము = మిక్కిలి దట్టమగు, తమాలద్రుమ = చీఁకటిమ్రాఁకులయొక్క, సముదయ = స
మూహమనెడు, తమః = అంధకారముయొక్క, విమోచన = నివారించుటకున్, సమర్థ =
తగిన, ద్యుమణి = సూర్యునియొక్క, కిరణాయమానంబులు = కాంతులువలె నాచరించు
చున్నవి, అగునశోకా......వలనన్, అగు, అశోకానోకహ = అశోకవృక్షములయొ
క్క, కుసుమగుచ్ఛంబులవలనన్ = పూలగుత్తులనుండి, అచ్ఛంబులై = నిర్మలములై, జల
జలన్ = జలజల యనుధ్వనితో, (ఇది ప్రవాహముపోవునప్పు డగుధ్వని ననుకరించుశబ్ద
ము.) చిలుకు......సోనలకున్, చిలుకు = ప్రవహించెడు, పలపలని = (స్రవించునప్పు
డయ్యెడుచప్పుడు ననుకరించుశబ్దము.) పలపలఁ గారెడు, అలరుబలుఁదేనెసోనలకున్ =
పూవులసంబంధ మైనపెద్దతేనెధారలకు, వానకోయిలలచెలువునన్ = చాతకములయంద
ముచేన్, (చాతకములువలె నని యర్థము.) కలయన్ = అంతటను, మెలంగు......
బులకున్, మెలంగు = సంచరించెడు, అలికులంబుల = తుమ్మెదలగుంపుయొక్క, కల =
శ్రావ్యమైన, ఝుంకారంబులకున్ = ధ్వనులకు, (ఇది కర్మార్థమున షష్ఠి) ధ్వనుల నని
యర్థము. అనుసారంబులు = అనుసరించు నవి, అగు......నిస్వనంబులునున్, అగు, స
మీర = గాలిచేత, పూరిత = నింపఁబడిన, వేణు = వెదుళ్లయొక్క, రంధ్ర = చిల్లులనుం

డి, నిర్గత = బయలు వెడలిన, నిస్వనంబులునున్ = ధ్వనులును, కలిగి = (ఇచటం గలుగు ధాతువు సకర్మకము) పొంది, వర్షము గురియునపుడు బెగ్గురులువలెఁ బూఁదేనెలకుం దిరుగుతుమ్మెదలు ధ్వనించుచుండఁగా గాలిచేఁ బూర్ణ మైనబొంగువెదుళ్లు చేయుధ్వని తుమ్మెదలఝుంకారము ననుసరించి చేయుగానమువలె నుండె నని భావము. వివిధతరులతాజాలంబులకున్ = పెక్కుతెఱఁగులచెట్లయొక్కయుఁ దీవెలయొక్కయు గుంపులకున్, ఆలవాలంబును = పాదును, జన్మస్థాన మని యర్థము. మధురఫలసముదయంబునకున్ = తియ్యనిపండ్లసముదాయమునకున్, ఉదయంబును = పుట్టుచోటును, శుక... ...వారంబునకున్, శుక = చిలుకలు, పిక = కోయిలలు, ప్రముఖ = మొద లైన, సకల = అన్ని యగు, శకుంత = పక్షులయొక్క, వారంబునకున్ = సమూహమునకున్, ఆధారంబును = ఉనికిపట్టును, శృంగారలతాభవనంబులకున్ = అంద మైనపొదరుటిండ్లకున్, కులభవనంబును = వంశక్రమమున నుండినయిల్లును, చిరకాలమునుండి యున్న గృహ మని యర్థము. అసమ......రంబునకున్, అసమ = సాటిలేని, కుసుమప్రకరంబునకున్ = పూలగుమికిన్, ఆకరంబున్ = గనియును, కెంపు......పట్టులకున్, కెంపుసొంపులన్ = పద్మరాగములయందముచేన్, ఇంపొదవు = సంతసము గలిగించెడు, చివురుజొంపంపుఁబట్టులకున్ = చిగురుటాకులచుట్టటికములకున్, విడిపట్టు = కాఁపురమును, గంబురాపచ్చికస్తురిపట్టు, గంబురా = కర్పూరమునకును, పచ్చికస్తురి = పచ్చికస్తూరికిని, పట్టు = వాసస్థానము, పునుంగులతావులకున్ = జవ్వాదులయొక్కపరిమళములకు, తావును = విడిదియున్, చలువవెన్నెలగాలచెలువులకున్ = చల్లనిచంద్రకాంతపురాలచక్కందనములకున్, నెలవును = వాసస్థానమును, బహువచన మనుప్రాసార్థము. మావిమొలకలతీవికిన్ = మామిడిమొక్కలవైభవమునకున్, దీవియున్ = పుట్టునట్టిచోటును, తలిరాకుఁజేటుకున్ = చివుళ్లకాంతికిన్, మూటయున్ = ముడియయును, అయి, నీటలరుముగుదపగిదిన్, నీటు = శృంగారముచేతను (తృతీయార్థమునఁ బ్రథమ) అలరుముగుదపగిదిన్ = ప్రకాశించుముగ్ధాంగనరీతిచేతను, ముగ్ధవలె నని యర్థము. పదియునాఱేండ్లప్రాయము గలది ముగ్ధ యనంబడు. నవవనోవిలాసంబునన్ = లేజవ్వనముయొక్కసొంపుతోన్, తనరి = ఒప్పి, యని ముగ్ధాంగనాపరము. అపూర్వము లగుపులుఁగులసౌందర్యముతో నని వనపర మైనయర్థము. (ని) ఖగ బాల్యాదినో ర్వయః. అం. ఋతుస్నాతరీతిన్ = రజస్వల యై స్నానముచేసినదానితెఱఁగుచేత, ఆతతహారిద్రాంకంబులన్ = మిగులవ్యాపించినపసపుగుఱుతులచేత, పొనరి = ప్రకాశించి, (పసపుచెట్లనునాభరణములచేతఁ బ్రకాశించి యని వనపర మైనయర్థము.) (ని) అంకో నాటకవిచ్ఛేదే సంఖ్యాయాం యుధి భూషణే. సమీపే రూపకే స్థానే మతా వృత్సంగచిహ్నయోః. నా. నా. బా

లెంతపోలికన్ = ప్రసవించిన స్త్రీసామ్యముచేతను, లాలితప్రసవసంపదన్ = ముద్దుచేయఁబడిన శిశువుకలిమిచేతను, పొసఁగి = ఒప్పిదమై, లాలిత = సుకుమారమైన, ప్రసవసంపదన్ = పువ్వులయొక్కయేని ఫలములయొక్కయేని కలిమిచేతను, పొసఁగి యని వనపరము. ఇంద్రజాలంబుచందంబునన్ = గారడముయొక్కరీతిచేతను, మాయచేఁ గల్పింపఁబడినవస్తువువలె నని యర్థము. విచ్చుమొగ్గలన్ = ఎచ్చటనున్న వచ్చటనే కాన్పించకుండుటతో, ఎసఁగి = ప్రకాశించి, వికసించుచున్న పూమొగ్గలతో, నని వనపరమైనయర్థము. శుభ......వాభిరామంబు, శుభ = మేలైన, వస్తు = పుష్పములు, ఫలములు మొదలైనవానికి, ప్రభవ = కారణమగు, విభవ = సంపదచేతను, అభిరామంబు = మనోహరమైనది, అగు, అయోధ్యారామంబు = అయోద్యానము, ఆరామపట్టాభిషేకసమయంబునుం బోలెన్ = రామునిపట్టాభిషేకకాలమువలె, ప్రశోభిత......కాండంబై, ప్రశోభిత = అలంకరింపఁబడిన, భూమిజా = సీతయు, అశేష = సమస్తమైన, శాఖామృగ = వానరములయొక్క, కాండంబై = సముదాయమును గలదియై, (ఇది పట్టాభిషేకసమయమునకు విశేషము.) వనమునకు విశేషణమైనపుడు, ప్రశోభిత = ప్రకాశించు, భూమిజ = వృక్షములయొక్క, అశేష = సమస్తమైన, శాఖా = కొమ్మలయొక్కయు, మృగ = జంతువులయొక్కయు, కాండంబై = సముదాయము గలదియై, కాండంబునుం బోలెన్ = బాణమువలె, (స) కాండో స్త్రీ దండ బాణార్వవర్గావసర వారిషు. అ. నూత్నపత్రసుందరంబై = క్రొత్తఱెక్కలచే సుందరమై, (బాణములు వేగముగఁ బోవుటకై వానికి గ్రద్ద మొదలైనవానియీఁకలు గట్టుట ప్రసిద్ధము.) క్రొత్తయాకులచే సుందరమై యని వనపరము. దరంబునుం బోలెన్ = శంఖమువలె, బహుళార్జునప్రభామహిమంబై, బహుళ = అధికమైన, అర్జునప్రభా = తెల్లనికాంతిచేతను, మహిమంబై = గొప్పతనము కలదియై, (ని) వళక్షో ధవళోర్జునః. అ. బహుళ = అధికమైన, అర్జున = మద్దిచెట్లయొక్క, మహిమంబై = గొప్పతనము గలదియై యని వనపరమైనయర్థము. హిమంబునుంబోలెన్ = మంచువలెన్, అసహ్య......ధామంబై, అసహ్యమాన = సహింపఁబడని, ఖగరాజ = సూర్యునియొక్క, ధామంబై = తేజస్సు గలదై, (ఖగరాజు, ఖ = ఆకాశమున, గ = పోవునట్టివి, ఖగములు = గ్రహనక్షత్రాదులు. వానికి, రాజు = ప్రభువు, గాముల ఱేఁడు = సూర్యుఁడు) అసహ్య = సహింపరాని, మాన = సంఖ్యగల, ఎక్కువసంఖ్య గల యని యర్థము. ఖగరాజ = (చిలుకలు కోయిలలు మొదలైన) పక్షిశ్రేష్ఠములకు, ధామంబై = వాసస్థానమై యని వనపరము. (సంఖ్య లేనిశుకపికాదులు గలది వనమును, సూర్యకాంతిని సహింపలేనిది మంచు నని యర్థద్వయమనుభావము. ఇందు శబ్దమాత్రమున సామ్యము రెంటికిం గలదు. ముందును

వెనుకను శ్లేష గలచోటుల నిట్లే తెలియవలెను.) రాజధామంబునుంబోలెన్ = రాజగృహమువలె, సంభరితసారంగం బై, సంభరిత = పోషింపఁబడిన, సారంగంబై = గజములు గలది యై, పోషింపఁబడినతుమ్మెదలు గలది యై యని వనపరము. (ని) సారంగ శ్చాతకే భృంగే కురంగేచ మతంగజే. వి. సారంగంబునుంబోలెన్ = ఏనుఁగువలె, అధిగత......బై, అధిగత = ప్రాప్తమైన, భూభృత్ = రాజులయొక్క, సన్నిధానంబై = సమీపప్రదేశము గలది యై, ప్రాప్తమైనపర్వతసామీప్యము గలది యై యని వనపర మైనయర్థము. (ని) భూపాద్రీభూభృతౌ. నా. నా. నిధానంబునుంబోలెన్ = సొమ్ముపాఁతరవలెన్, కనత్......జన్మంబై, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, కనక = సువర్ణములయు, రత్న = మణులయు, ప్రత్యగ్ర = నూతనమైన, జన్మంబై = పుట్టువు కలదియై, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, కనకరత్న = శ్రేష్ఠమైనసంపెంగపూలయొక్క, ప్రత్యగ్రజన్మం బై = నూతనమైనయుత్పత్తి కలది యై యని వనపర మైనయర్థము, (ని) కనకం కాంచనే నాతు ధత్తూరే నాగకేసరే చంపకే. నా. నా. అగ్రజన్మసముదాయంబునుంబోలెన్ = బ్రాహ్మణసముదాయమువలె, గాయత్రీ......లోకంబై, గాయత్రీ = గాయత్రి యను పేరు గలమంత్రముయొక్క, జప = ఆవృత్తిచేత, ఆసక్త = ప్రాప్త మైన, ఆలోకం బై = తేజము గలది యై, (ఒక్కదానినే మఱల మఱల స్మరించుట యావృత్తి.) గాయత్రీ = చండ్రిచెట్లయందును, జపా = మంకెనమొలకలయందును, సక్త = తగులుకొన్న, ఆలోకం బై = కాంతి గలది యై యని వనపరము. (ని) గాయత్రీ బాలతనయః ఖదిరో దంతధావన యనియును, ఓడ్రపుష్పం జపా యనియు నమరుఁడు. లోకంబునుంబోలెన్, వర్ధమానప్రాణి......బై, వర్ధమాన = పెరుగుచున్న, ప్రాణిచయ = జంతుసముదాయమునకు, ఆనందకం బై = సంతోషమును గలిగించునది యై, వనపర మైనయర్థము నిదియే. నందకంబునుంబోలెన్ = విష్ణుఖడ్గమువలె, మాధవాలంకృతం బై = కృష్ణుని కలంకార మై, వసంతకాలముచే నలంకరింపఁబడినదియై యని వనపర మైనయర్థము. (ని) శంఖో లక్ష్మీపతేః పాంచజన్య శ్చక్రం సుదర్శనః కౌమోదకీ గదా ఖడ్గో నందకః కౌస్తుభో మణిః. అ. (రామపట్టాభిషేకమునుంబోలె ననునది మొదలింతవఱకు శ్లేషప్రతిభోత్థాపితోపమాలంకారము.) మన్మథాపేక్షితం బయ్యును = మరునిచేఁ బ్రవేశింపఁబడిన దయ్యును, నీలకంఠసమన్వితం బై = శివునితోఁ గూడినదియై, వెలగలచే నింపఁబడినదియును నెమిళ్లతోఁ గూడినదియు నని యర్థాంతరము. ము న్నింద్రునిప్రార్థనచేఁ బార్వతీపరమేశ్వరులను సంఘటనము సేయ యత్నించి మరుఁ డతని నేత్రాగ్నిచే దగ్ధుఁ డయ్యె నని ప్రసిద్ధము. పరస్పరవిరుద్ధు లగువీ రిద్దఱొక్కచో నున్నా రని చెప్పుటచే విరోధము ప్రాప్తింపఁగా దాని నర్థాంతరమునఁ బరి

హరించుటచే నిట విరోధాభాసాలంకారము. ముందును మొదటియర్థమునఁ బ్రాప్తించినవిరోధమును రెండవయర్థమునఁ బరిహరించిన నిదియే యలంకారమగును. ఈయారామము పెక్కు లగు వెలగచెట్లను, నెమిళ్లనుం గలది యని ఫలితము. ఈయర్థమునందు 'నయ్యును' అనునది సముచ్చయముగా గ్రహింపవలెను. దేవవల్లభవిరాజమానం బయ్యును = ఇంద్రునిచే విలసిల్లుచున్నది యయ్యును, బహుపలాశోదంచితంబై, బహు = పెక్కుండ్రగు, పలాశ = రక్కసులచేత, ఉదంచితంబు = అతిశయించినది, వి; ఇంద్రుఁడును రక్కసులును బరస్పరశత్రులు గాన వీ రిద్దఱు నొక్కచో నున్నా రనునీయర్థమున విరోధము రాఁగా, దేవ.....య్యున్, దేవవల్లభ = పున్నాగవృక్షములచే, విరాజమానం బయ్యును = విలసిల్లుచున్నదియును, బహు.....బై, బహు = పెక్కులగు, పలాశ = మోదుగులచే, ఉదంచితంబై = విజృంభించినది యై యనునర్థముచేఁ బరిహారము. (వి) పున్నాగే పురుష స్తుంగః కేసరో దేవవల్లభ యనియును, పలాశే కింశుకః పర్ణః యనియు నమరుఁడు. వితత.....బయ్యును, వితత = విశేషముగ వ్యాపించిన, కీచక = సింహబలాదులచే, సంవృతం బయ్యును = ఆవరింపఁబడిన దయ్యును, సంతత...సంచారంబై, సంతత = ఎడతెగని, అనిలడింభక = (వాయుపుత్త్రుఁ డగు) భీమునియొక్క సంచారంబై = సంచారము కలది యై, భీమునిచేఁ గీచకు లొక కారణమున మృతులైరి గాన నీయర్థమున విరోధము సంఘటించఁగా, విస్తారమైన వెదురుటడవులచే నావరింపఁబడినదియు నెడతెగనిమందమారుతము గలదియు ననురెండవయర్థమునఁ బరిహారము. పూతనారమ్యం బయ్యును = పూతన యనురక్కసిచే మనోహరమైన దయ్యును, కృష్ణసారప్రకాశమానం బై = కృష్ణునిబలముచేఁ బ్రకాశించునది యై, పూతన యనురక్కసి కృష్ణునిచిన్నతనమున నతనిఁ జంపఁ గంసునిచేఁ బ్రేరితయై బాలెంతరాలై వచ్చి విషముతోఁ గూడినపా లిచ్చుచు శ్రీకృష్ణునిచే మృత యాయె నని భాగవతము. పూతన యిదివఱకే మృతయయ్యెఁ గాన విరోధము. పూతనారమ్యం బయ్యును = కరక చెట్లచేత మనోహర మయ్యును, కృష్ణసారప్రకాశమానం బై = ఇఱ్ఱులచేఁ బ్రకాశించునది యైయని పరిహారము. (వి) పూతనామృతా హరీతకీ హైమవతీ యనియును, కృష్ణసార రురు న్యంకు రంకు శంబర రౌహిషా యనియు నమరుఁడు. కుంభజాతస్ఫురితం బయ్యును = ద్రోణాచార్యుచేఁ బ్రకాశింపఁబడిన దయ్యును, విజృంభిత.....బై, విజృంభిత = విజృంభించిన, మహావీర = గొప్పపరాక్రమశాలి యగు, ద్రుపదంబై = ద్రుపదరాజు గలది యై, మున్నొకకార్యార్థము ద్రోణుఁడు సహాధ్యాయి యగుద్రుపదు నాశ్రయింపం బోయి యతనిచేతం బరిహసితుం డై తనశిష్యుఁ డగునర్జునునిచే నతని బద్ధుఁ జెప్పించి తనపాదములఁ బడవేయించుకొని పిమ్మట ననుగ్రహించి విడిచె నని భారతము. ఇ

ట్లు ద్రోణాచార్యునిశిష్యునిచే నోడింపఁబడినవాఁ డాయన యున్నచో విజృంభించె ననుటచే విరోధము రా, కుంభజాతస్ఫురితం బయ్యును = అగస్త్యవృక్షములయొక్క (అగిసెచెట్లయొక్క) ప్రకాశము కలదియును, విజృంభిత......బై, విజృంభిత = అతిశయించిన, మహత్ = పెద్దవి యగు, వీరదుత్రి = ఎఱ్ఱమద్దిచెట్లకు, పదంబై = స్థానంబైయని పరిహారము. (ని) నదీసర్జ్జ వీరతరు ఇంద్రద్రుః కకుభోర్జునః అ. లలితో......బై, లలిత = సుందర మైన, ఉత్కలికా = మొగ్గలతో, కలిత = కూడుకొనిన, దివ్య = స్వచ్ఛ మైన, మహిళా = పేంకణపుఁదీవలయొక్క, గణంబు = సముదాయము కలది, ఐ, లలిత = సుందర మైన, ఉత్కలికా = వేడుకలతో, కలిత = కూడుకొనిన, దివ్యమహిళా = దేవతాస్త్రీలయొక్క, గణంబు = సముదాయము కలది, అగుచుఁ, (ని) శ్యామాతు మహిళాహ్వాయా యనియును, వనితా మహిళా తథా యనియు నమరుఁడు సుమధురసాలాన్వితంబై, సు = మిక్కిలి, మధు = మకరందముగల, రసాలాన్వితంబై = మావులతోఁ గూడినదియై, సుమధురసాలాన్వితంబగుచు, సుమధుర = పువ్వులను ధరించిన, సాలాన్వితంబు = చెట్లు కలది, అగుచున్, మకరందము గలమావులును, పూలు గలయితరవృక్షములు గలదియు నని యర్థము. వానప్రస్థనివాసం బై = ఇప్పచెట్ల కునికిపట్టై, వానప్రస్థనివాసం బగుచుఁ = తపము చేయుసొకయాశ్రమమువారి కునికిపట్టై పొలుచునవ్వనంబునన్ = ప్రకాశించెడు నావనమునందుఁ, ముందరిపద్యమునందలిక్రియతో నన్వయము.

క॥ లలనావాక్కలనాకల
కలనానాశుకపికాళి ♦ కళరవరవసం
కులనాతిదూరవీణా
కలనాదం బపుడు హరి కొ ♦ కటి విన నయ్యెన్॥ 78

లలనా......నాదంబు, లలనా = స్త్రీలయొక్క, వాక్ = మాటలయొక్క, కలనా = ప్రాప్తిచేత నైన, కలకల = గొప్పధ్వనితోడను, నానా = పెక్కువిధములగు, శుక = చిలుకలయు, పికాళి = కోయిలలయు, కళరవ = పావురములయు, రవ = ధ్వనితో, సంకుల = కలసినదియు నగు, నాతిదూర = మిగుల దూరమందుఁ గాని, వీణాకలనాదంబు = వీణయొక్కయస్ఫుట మైనమధురధ్వని, ఒకటి, అపుడు = ఆకాలమున, హరికిన్ = కృష్ణునకుఁ, విన నయ్యెన్ = విన వచ్చెను;

క॥ వీనులకుఁ దనదుమురళీ
గానముకన్నను వినోద ♦ కరమై యమృతం
బానినకరియ నానినదం
బానందము గుప్పింప ♦ హరి యిటు పలికెన్॥ 79

ఆనినదంబు = ఆధ్వని, వీనులకున్ = చెవులకు, తనదుమురళీగానముకన్నన్ = తన సంబంధమైనపిల్లనగ్రోవివలనిగానముకంటెన్, వినోదకరమై = వేడుకం జేయునది యై అమృతంబు, ఆనినకరియన్ = అమృతంబును గ్రోలినట్లు, ఆనందము = సంతోసమును, గుప్పింపన్ = ప్రకటింపఁగాన్, హరి = కృష్ణుఁడు, ఇటు = ఈక్రిందిప్రకారము, పలికెన్ ;

ఉ॥ ఈననకోనలోన నిపు ♦ డేనళినాననలో విపంచికా
గానము లోకమోహనము ♦ గా నొనరించుచు నున్నవార ల
చ్చానలయున్నచో ట్టరసి ♦ చయ్యన వచ్చెద నుండుఁ డంచు శ్రీ
జాని రథంబు డిగ్గి కడు ♦ సంభ్రమ మొప్ప రహస్యవైఖరిన్॥ 80

ఈననకోనలోనన్ = ఈపూలు గలకోనయందున్, ఏనళినాననలో = ఏస్త్రీలో, (నళిన = పద్మముంబోలిన, ఆనన = ముఖ మెవతెనుఁ గలదో యది, నళినానన = తామరపువ్వుం బోలినమోము గలది) ఇపుడు = ఈకాలమునన్, విపంచికాగానమున్ = వీణాగానమును, లోకమోహనము = జనులకుం బారవశ్యము, కాన్ = కలుగునట్లు, ఒనరించుచు నున్నవారు = పాడు చున్నవారు, అచ్చానలయున్నచోట్టు = ఆస్త్రీ లున్నచోటను, అరసి = తెలిసికొని, చయ్యనన్ = వేగము గాన్, వచ్చెదన్, ఉండుఁడు = (మీరిచటనే) వసింపుఁడు. అంచున్ = ఇట్లాజ్ఞ యిచ్చుచున్, శ్రీజాని = కృష్ణుఁడు, (ఎవ్వనికి లక్ష్మిభార్యయో యతఁడు) రథంబున్ = అరదమునుండి, డిగ్గి = దిగి, సంభ్రమము = ఆదరము, ఒప్పన్, రహస్యవైఖరిన్ = రహస్యమైనపద్ధతితో, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

ఉ॥ పూవులతావులం జెలఁగు ♦ పొన్నలగున్నలఁ దిన్న నైనబ
ల్మావులమోవులం గలసి ♦ మల్లిక లల్లినగొప్పకప్రపుం
దీవులతావులం జలువ ♦ దెమ్మెర గ్రిమ్మఁగ వీవ సమ్మద
శ్రీవలమానమానసము ♦ చే నరిగెన్ వనవీథిలోనికిన్॥ 81

పూవులతావులన్ = పుష్పములసుగంధములచేతను, చెలఁగుపొన్నలగున్నలన్ = ప్రకాశించెడుపొన్నమొక్కలతోను, తిన్నసైనబల్మామ్రవులన్, తిన్నన = చక్కఁదనమును, ఐన = పొందిన, (ఇట నగుధాతువు సకర్మకము.) బల్మామ్రవులన్ = పెద్దమామిడిచెట్లతోడను, మోవులన్ = మోవిచెట్లతోడను, కలసి = కూడికొని, మల్లికలు = మల్లితీఁగెలు, అల్లిన......తావులన్, అల్లిన = అల్లుకొన్న, గొప్ప = పెద్దవి యగు, కర్పూరదీవులతావులన్ = కప్పురపుందిన్నెలు గలస్థలమునుండి, చలువతెమ్మెర = చల్లనివాయువు, కరిమ్మఱన్ = మఱలమఱలన్, నీవన్ = విసరుచుండఁగా, వనవీథిలోనికిన్ = వనపఙ్క్తిమధ్యమునకున్, సమ్మద......చేన్, సమ్మదశ్రీ = సంతోషాతిశయముచే, వలమాన = భ్రమియించుచున్న, మానసముచేన్ = మనస్సుచేన్, అరిగెన్ = పోయెను. (దీనికి వెనుకటిపద్యమునందలిశ్రీజాని కర్త.)

సీ॥ పువుఁబొదల్ సొర మేనఁ ♦ బొదలుపుప్పొడిరంగు
పసపునలుంగుకొ్రిం ♦ బస నెసంగ
నడచుచో మకుటల ♦ గ్నం బైనసంపంగి
నన పైఁడిబాసికం ♦ బు నెఱిఁ దనర
ముంగేలిమకరంద ♦ మున నంటునునుఁదీఁగె
నన్యమంగళకంక ♦ ణముగ నొసరఁ
బక్వమై రాలుపు ♦ ష్పచ్ఛటాకేసరం
బులు హరిద్రాక్షతం ♦ బులుగ నమరఁ
గుమురుగొడ వంటుకిసలయ ♦ కుట్మలముల
వరుస నవరత్నహారభా ♦ స్వరతఁ బూన
నపుడు భద్రాప్తి కరుగుపీ ♦ తాంబరుండు
కొ్రొత్తపెండ్లికుమారుని ♦ కోమరుఁ దెలిపె॥ 82

పువుఁబొదల్ = పూవులయొక్కపొదలను, (పూవులు గలతీఁగయిండ్ల ననియర్థము.) చొరన్ = ప్రవేశింపఁగాన్, (దీనికిం బీతాంబరుండు కర్త.) మేనన్ = శరీరమునందున్, పొదలుపుప్పొడిరంగు = కలిగెడుపరాగకాంతి, పసపునలుంగుక్రొంబసన్ = పసపునలుఁగుయొక్కక్రొ్రత్తకాంతివంటికాంతిచేతను, (కాంతివలె నని యర్థము) ఎసంగన్ = అతిశయింపఁగాన్, కృష్ణుఁ డాత్రోవ నున్నస్థలమును వెదకుచుఁ బోవునపుడు

దారి నున్న పొదలయందలిపూలలోనిపరాగమా యన దేహము నంటి పెండ్లికుమారునకు వివాహములోఁ గావించుపసపునలుఁగువలె నుండఁగా నని తాత్పర్యము. క్రొత్త + పస = క్రొంబస. క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషమునకుం గొన్ని యెడల నుగాగమంబును గొన్ని యెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు ననుబా. స్వం. సూత్రముచే, 'క్రొను + పసిడి' యని ప్రాప్తింపఁగా "ద్రుతప్రకృతికముమీఁదిపరుషములకు సరళము లగును. ఆదేశసరళమునకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసంశ్లేషములు విభాష నగు" ననుసూత్రములచే నీరూపము సిద్ధించెను. సమాసంబు గావున స్వత్వంబును హ్రస్వముమీఁదిది గావున నటుసున్నయు వ్యవస్థితభాషచే సంశ్లేషంబు నీద్రుతంబునకుఁ గలుగ నని బా. వ్యా. సం.) నడచుచోన్ = నడచునపుడు, మకుటలగ్నంబు = కిరీటము నంటుకొన్నది, ఐనసంపఁగినన = అయినసంపంగిపువ్వు, పైఁడిబాసికంబునెతిన్ = బంగారుబాసికమునందముచేన్, (పెండ్లికుమారునకుం బెండ్లికూఁతునకును వివాహకాలమున నొసటఁ గట్టెడువాభరణవిశేషము.) తనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ముంజేతన్ = మణిబంధమందున్, మకరందమునన్ = పూఁదేనెచేతను, అంటునునుఁదీఁగె = తగిలియున్న సన్నతీవ, నవ్యమంగళకంకణముగన్, నవ్య = నూతనమైన, (ఇది కంకణమునకు విశేషము.) మంగళ = పెండ్లిసంబంధమైన, కంకణముగన్ = కడియముగన్, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, (కృష్ణుఁడు పోవునపుడు ముంజేతియందుఁ బూఁదేనెతోఁ గూడి యంటికొన్నసన్నతీఁగె పెండ్లియప్పుడు గట్టినకంకణమువలె భాసింపఁగా ననియర్థము. పక్వమై = ముదిరినవియై, రాలుపుష్పచ్ఛటాకేసరంబులు = పడియెడుపువ్వులగుంపులోనిదారములు, (కింజల్కములు) హరిద్రాక్షతంబులుగన్ = పసపుతోఁ గూడినయక్షతలుగన్ అమరన్ = ఒప్పఁగాన్, కుదురుఎదన్ = చక్కనివక్షమునన్, అంటు.....వరుస, అంటు = తగిలియున్న, కిసలయ = చిగుళ్లయు, కుట్మల = మొగ్గలయు, వరుస = పంక్తి నవరత్నహారభాస్వరతన్ = తొమ్మిదివిధము లగురత్నములతోఁ గూర్చినదండయొక్క ప్రకాశమును, పూనన్ = ధరింపఁగాన్, అపుడు = ఆకాలమున, భద్రాప్తికిన్ = శుభముఁ బొందుటకు (భద్ర యనుకన్యను సంపాదించుటకు ననియు నర్థము.) అనుగుపీతాంబరుండు = పోవుకృష్ణుఁడు, (పీతాంబరుండు = పచ్చనిపట్టువస్త్రముకలవాఁడు) క్రొత్తపెండ్లికుమారునికొమరున్ = క్రొత్తపెండ్లికొమరునియందమును, తెలిపెన్ = ప్రకటించెను. మీఁదటిలక్షణములచేఁ గృష్ణుఁడు పెండ్లికొమరుఁడువలె నుండె నని భావము. ఇందుఁ బుష్పాదిరంగు పసపునలుంగుక్రొంబస నెసంగ ననుమొద లైనచోట్ల నన్యధర్మము లన్యస్థలమున సంభవింపమిచే సదృశధర్మము లని యర్థము ప్రాప్తించుఁ గాన నిదర్శనాలంకారము.

మ॥ గళితంబై ధరఁ బడ్డరోహణపుశృంగంబో యనం బైఁడిగ
చ్చులనిద్దాజిగితోడ దివ్యమణిరో ♦ చుల్ దిక్కులం బర్వ ను
జ్జ్వలమై యొప్పెడురత్నమందిరముప ♦ జ్జం ద్రాక్షపందిళ్లలో
నెలరాతిన్నియమీఁద నెచ్చెలులలో ♦ నిండారుచెల్వొప్పఁగాన్.

గళితంబై = జారినదియై, ధరన్ = భూమియందున్, పడ్డరోహణపుశృంగంబో యనన్ = పడినరోహణపర్వతశిఖరమో యనునట్లు, (విరిగి క్రిందఁ బడినరోహణపర్వతశిఖరమువలె నని యర్థము.) పైఁడి......జిగితోడన్, పైఁడి = బంగారముయొక్క, గచ్చుల = పూఁతయొక్క, నిద్దా = నునుపుగల, జిగితోడన్ = కాంతితోడను, దివ్యమణిరోచుల్ = స్వచ్ఛమైన (అందమైన) మాణిక్యపుఁ గాంతులు, దిక్కులన్ = దిశలందున్, పర్వఁగాన్ = వ్యాపింపఁగాన్, ఉజ్జ్వలమై = మిగులఁ బ్రకాశించునదియై ఒప్పెడురత్నమందిరముపజ్జన్ = బాగుగ నుండెడురత్నముల(తోఁ గట్టఁబడిన) యింటి సమీపమునన్, ద్రాక్షపందిళ్లలోన్ = ద్రాకతీఁగెలతో నల్లుకొన్న పందిళ్లనడుమునను, నెలరాతిన్నియమీఁదన్ = చంద్రకాంతపురాలయరఁగుమీఁదను, నెచ్చెలులలోన్ = చెలికత్తియలమధ్యమునందున్, నిండారుచెల్వు = పూర్ణమైనచక్కఁదనము, ఒప్పఁగాన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ॥ బలుకెంపురుచిపెంపు ♦ పగడంపుజిగిసొంపు
నగుకెంపులధరంపు ♦ సొగసుదాని
ననచిల్కుదొరముల్కు ♦ లనఁ గొల్కులను జిల్కు
నునుబెళ్కుకనుఁదళ్కు ♦ లొనరుదాని
నలకాలఘనజాల ♦ హరినీలముల నేలఁ
గలసీలకచలీలఁ ♦ గలుగుదాని
లలినబ్బురపుగుబ్బ ♦ లులియుబ్బడఁచి గుబ్బ
తిలునిబ్బరపుగుబ్బ ♦ లలరుదాని
మించుచెలువూని వీణావా ♦ యించుదాని
దాని కదిగాని సరి లేని ♦ మేనిదాని
దానినడకలదానిఁ గ ♦ నానిబొమ్మ

వోనియొకమానినిని రమా ♦ జాని గనియెన్॥ 84

రమాజాని=కృష్ణుఁడు, బలుకెంపురుచిపెంపు=పెద్దదియగుకెంపుయొక్క కాంత్యతిశయమును, పగడంపుజిగిసొంపు=పగడములకాంతియొక్క చక్కఁదనమునను, నగు......దాని, నగు=పరిహసించెడు, కెంపుటధరంపు=ఎఱ్ఱనిపెదవియొక్క, సొగసుదానిన్=సొగసు కలదానిని, ననచిల్కు......లనన్, ననచిల్కుదొర=మన్మథునియొక్క (నన=పుష్పమను, చిల్కు=బాణముగల, దొర=ప్రభువు.) ములుకులనన్=బాణములువలెన్, కొల్కులన్=కంటితుదలయందున్, చిల్కునును బెళ్కుకనుదళ్కులు, చిల్కు = వ్యాపించెడు, నును=చక్కని, బెళ్కు=చలించెడు, కనుఁదళ్కులు=కన్నులకాంతులచేతన్, (తృతీయార్థమునఁబ్రథమ) ఒనరుదానిన్=ప్రకాశించుదానిని, అలకాల......లన్, అల = ప్రసిద్ధమైన, కాలఘనజాల=వర్షాకాలపుమేఘములసముదాయమును, హరినీలములన్=ఇంద్రనీలపురాలను, ఏలఁగల......లీలన్, ఏలఁగల=రక్షింపశక్తి గల, నీలకచలీలన్=నల్లనివెండ్రుకలసొగసుచు, కలుగుదానిన్, మేఘము లనునీలపురాలనుంబోలినశిరోజములు గలదాని నని యర్థము. లలిన్=చక్కఁగా, అబ్బురపుగుబ్బలులయుబ్బు, అబ్బురపు=వింతయైన, గుబ్బలుల=పర్వతములయొక్క, ఉబ్బు=గర్వమును (అతిశయమును) అడఁచి =నివారించి, గుబ్బతిలు నిబ్బరపుగుబ్బలు, గుబ్బతిలు=అతిశయించెడు, నిబ్బరపు=నిండైన, గుబ్బలు=కుచములచేత, అలరుదానిన్=ప్రకాశించుదానిని, మించుచెలువు = అధిక మైనయందమును, ఊని=ధరించి, వీణన్, వాయించుదానిన్, దానికిన్=ఆమెశరీరమునకు, అదిగాని=ఆమెశరీరమేకాని, సరి లేనిమేనిదానినిన్ = పోటి లేనిదేహము గలదానిని, (అనన్వయాలంకారము.) దానినడకలదానిన్, దాని=ఏనుఁగుయొక్క, నడకలదానిన్=నడకలవంటినడకలు గలదానిని, (నిదర్శనాలంకారము.) (దానము = ఏనుఁగుమదము. అది కలది దాని) (ని) మనోదానం. అ. కడానిబొమ్మఁబోనియొకమానినిని=బంగారుబొమ్మఁ బోలినయొకస్త్రీని. ఉపమాలంకారము. కనియెన్ = చూచెను.

క॥ అతఁ డటు కని తతశంపా
లతయో ధృతజీవకనక ♦ లతయో వనదే
వతయో యని యరు దందుచు
లతికావృతిచాటున న్నె ♦ లఁగి మదిలోనన్॥ 85

అతఁడు=ఆకృష్ణుఁడు, అటు=ఆప్రకారము, కని=(ఆబాలికను) చూచి,

తతశంపాలతయో = విశాలమైన మెఱపుఁదీవయో, ధృత......లతయో = ధరింపఁబడిన చైతన్యము గలబంగారుతీవయో, వనదేవతయో = వనాభిమానిదేవతయో, అని = అనుకొని, అరుదు = ఆశ్చర్యమును, అందుచున్ = పొందుచున్, లతికావృతిచాటునన్ = తీవలవెలుగుచాటున, (చేని కేని తోఁట కేని చుట్టుచేయునావరణము వృతి, వెలుగు ననంబడు) మెలఁగి = ఉండి, మదిలోనన్ = మనసునందున్. ఇది 113 వ పద్యములోని 'ఎన్ని' యనునసమాపకక్రియతో నన్వయించును. సందేహాలంకారము.

సీ॥ ఈపద్మపాణిఁ బే ♦ రెదఁ గూర్పఁజాలిన
పురుషోత్తమునిదె సు ♦ భోగగరిమ
ఈయార్య నెమ్మేన ♦ నెనసినరాజశే
ఖరునిదె సూవె భా ♦ సురవిభూతి
ఈహంసయానతో ♦ నెనఁగుప్రజాధినా
యకునిదె సూ చిర ♦ సుకృతమహిమ
ఈనవపద్మినితో ♦ ననురక్తి నొం
దినయినునిదె సూవె ♦ ఘనతపంబు
కనివిని యెఱుంగ మిన్నుర్వజ్జ ♦ గముల నున్న
నరగరుడసిద్ధసాధ్యకి ♦ న్నరసురాహి
రాజకన్యకలందు నీ ♦ రాజవదన
కెన యగుమిటారి నిదియె మా ♦ రునికటారి॥ 86

ఈపద్మపాణిన్ = ఈయింతిని, (తామరపూవులం బోలినచేతులు గలదాని యని యర్థము.) లక్ష్మి యని యర్థాంతరము. (పద్మము హస్తమునందుఁ గల దని యపు డర్థము.) పేరెదన్ = విశాలమైనవక్షమునందున్, కూర్పన్ = ఆలింగనము చేసికొనుటకు, ధరించుట కని యర్థాంతరము. చాలినపురుషోత్తమునిదే = తగినపురుషశ్రేష్ఠునిదే, తగినవిష్ణునిదే యని యర్థాంతరము. సుభోగగరిమ = సుఖాతిశయము. ఈమెం గౌఁగిలించినవాఁడే పురుషశ్రేష్ఠుఁ డనియును, నీమె నురమునఁదాల్చినవాఁడే శ్రీమహావిష్ణువనియును గ్రమముగ భావము. ఈయార్యన్ = ఈపడుచును, పార్వతి యని యర్థాంతరము. నెమ్మేనన్ = శరీరమునందున్, ఎనసినరాజశేఖరునిదె = పొందినరాజశిరోభూషణమునదే (రాజశ్రేష్ఠునిదే) శివునిదే యని యర్థాంతరము. (రాజ = చంద్రుఁడు,

శేఖర = శిరోభూషణ మెవనికో యతఁడు, రాజశేఖరుఁడు = శివుఁడు.) చూవె = చూడుము. భాసురవిభూతి = ప్రకాశించుచున్న భాగ్యము. ఐశ్వర్య మని శివపరము. ఈకాంతఁ గూడినరాజుచే గొప్పభాగ్య మనియుఁ బార్వతిని శరీరమునఁ దాల్చినశివునిచే యధికైశ్వర్య మనియును భావము. ఈహంసయానతోన్ = ఈస్త్రీతోన్, (హంసనడకలం బోలిననడకలు గలది) సరస్వతి యని యర్థాంతరము. (హంసయే వాహనముగాఁ గలది) ఎసఁగుపరిజాధినాయకునిచే = కూడియుండురాజుచే, చూ = చూడుము. బ్రహ్మచే యని యర్థాంతరము. చిరసుకృతమహిమ = శాశ్వతమైనపుణ్యాతిశయము. స్థిర మైనసృష్టిమహిమ మని యర్థాంతరము. ఈమెం గూడినరాజు మిగులఁ బుణ్యాత్ముఁ డనియు సరస్వతిం గూడినబ్రహ్మచే సృష్టిమహిమ మనియును భావము.

ఈనవపద్మినితోన్ = ఈపద్మినీజాతిజవ్వనితోన్, క్రొత్తతామరలతతో నని యర్థాంతరము. అనురక్తిన్ = ప్రేమతోన్, ఒందినయనునిచే ... నెన్నహము చేసినరాజుచే, సూర్యునిచే యని యర్థాంతరము. చూవె, ఘనతపసంబు = అధికమైన తపస్సు, గొప్పతేజ మని యర్థాంతరము. ఈపద్మిని ననురాగమునఁ గూడినరాజు చేసినదియే గొప్పతపస్సనియును, పద్మముల వికసింపఁజేయుసూర్యునిచే గొప్పతేజ మనియును భావము, ఇమ్మూఁజగములన్ = ఈమూఁడులోకములయందున్, ఉన్న ......కన్నెలందున్, ఉన్న. నర = మనుష్యులయొక్కయు, గరుడ = గరుడులయొక్కయు, సిద్ధ = సిద్ధులయొక్కయు, సాధ్య = సాధ్యులయొక్కయు, కిన్నర = కిన్నరులయొక్కయు, సుర = దేవతలయొక్కయు, అహి = నాగులయొక్కయు, రాజ = రాజులయొక్కయు, కన్యకలందున్ = కన్నెపడుచులందున్, ఈరాజవదనకున్ = ఈస్త్రీకిన్, (చంద్రునిం బోలినముఖము గలదానికిన్) ఎనయగుమిటారికిన్ = సమానయగుసుందరిని, కని = చూచి, విని = ఆలకించి, ఎఱుంగము = తెలియము. ఇనిమె = ఈచిన్నదియు, మారునికటారి = మన్మథుని వాలుకత్తియు. మన్మథునాయుధమువలె యువజనులం పీడించుచున్నదని ముల్లోకములు నెఱుఁగు నని భావము. ఇందుఁ బ్రకృతాప్రకృతశ్లేషాలంకారము. ప్రాచీనులు దీనిని శబ్దశక్తిమూలధ్వని యందురు. ఈకన్నెకును లక్ష్మ్యాదులకును నీమెం బెండ్లియాడినరాజునకు విష్ణ్వాదులకును నౌపమ్యము గమ్యము.

మ॥ నెలతోడం దరమోము మోము ; కళల ♦ నిస్సవ్వనిస్సవ్వ ; మించు
చులచాంచల్యము చూపు చూపు నెఱి ; మిం ♦ చుంగుబ్బలింగుబ్బలిం
పుల మేల్చిఁ గెవ గాను గాను ; సరసం ♦ పునర్పి మాటమాటి ; స

ర్త్తిలుమీనాంకునిచేతిహేతిగనయారే!॥ హారె! [illegible]

ఒయ్యారికిన్ = ఈయందకత్తెకున్, (ఇచటిన్ [illegible] సంబంధార్థమున వచ్చెను గాన నందకత్తెయొక్క యని యర్థము. మఱియు [illegible] తో సంబంధించును.) మోము = ముఖము, నెలతోడన్ = చంద్రునితో, [illegible] మును, ఓమున్ = రక్షించును. ఈమెమొగము చంద్రునిం బోలు నని యర్థము. [illegible] వ్వరే = (ఈమె) మందహాసముతే, కళలన్ = [illegible] ము.) నవ్వున్ = పరిహాసించును. చూపునెఱే = దృష్టిసౌందర్యము, [illegible] ము = మెఱుములయొక్క చాపల్యమును, చూపున్ = [illegible] లువలె మిగులఁ జంచలము లని యాశయము. [illegible] తోషముతో, (బహువచన మవివక్షితము.) [illegible] = అతిశయించును. కౌను = నడుము, మేల్జిఁగెవగ = ప్రశస్త [illegible] లినవిలాసము కలది, జౌన్; మోవి = పెదవి, సరసంపున్ మోవి = [illegible] మోవిచెట్టుయొక్క చిగురు. సరసంపు + మోవి = [illegible]; [illegible] స్త్రీ [illegible] బులకుం బుంపులకుం బరుపసరళింబులు [illegible] మాత్రమునొద్ద స్థిరము పర మగునప్ర [illegible] నని బా. సం. ఆరే = రోమావళియే, మీనాంకునిచేతి [illegible] లిఖడ్గముగన్, వర్తిలున్ = ఉండును. [illegible] యుం జెప్పవచ్చుం గాని ప్రకృతమున నుపమేయమున [illegible] యర్థము. అయారే! = ఎంతవింత! ఇది [illegible]
నలంకారములు గలవు.

ఉ॥ మించులమించులున్ మఱియు ॥ [illegible]
జ్జాంచితసౌరభంబు నిపి ॥ యున్న [illegible]
క్కాంచనగర్భుఁ [illegible]
ర్మించెనె [illegible] నెఱే ॥ మించు [illegible] మెఱన్.

అక్కాంచనగర్భుఁడు = బ్రహ్మ, కాంచనము ([illegible] వాఁడు. మించులమించులున్ = మెఱుము [illegible] మేల్మిపసింపియున్ = ప్రశస్తమైనబంగారమును, [illegible] ను, అబ్జాంచితసౌరభంబు, అబ్జ = పద్మముయొక్క, అంచిత = [illegible]

భంబు=పరిమళమును, ఇవి యన్నియుఁ=మీఁదటివస్తువుల నన్నిటిని, ఒక్కటఁ=ఏకకాలమున, మేళవించి=కూర్చి, ఆత్మమతికౌశలము=తనబుద్ధినైపుణ్యమును, అందఱు=ఎల్లరు, మెచ్చఁ=స్తుతించునట్లు, దీనినిఁ=ఈయింతిని, నిర్మించెనె=చేసెనే, (ఏ యేవార్థకము.) కాక=ఇట్లు కానియెడను, ఈమెయిచాయ=ఈశరీరకాంతి, ఏమెడఁ=ఎప్పటికైనను, ఇట్లు=ఈప్రకారము, నెటిఁ=చక్కఁదనముతో, మించునె=అతిశయించునా? అతిశయింప దనియర్థము.

బ్రహ్మ మంచిచాయ గలవస్తువులను బరిమళమును మేళవించి యీమెను దనబుద్ధిచాతుర్యమున జనులు మెచ్చునట్లు సృజియించి యుండును. కానియెడ నిట్టిచాయ యెట్లు సంభవించు నని తాత్పర్యము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ తారకలు ధృతపునర్భవ
చారుతలై యాశ్రయించె ♦ సతియడుగులఁ గా
కారయఁ బుష్కరపదగతి
చే రహి నెటు లొప్పు సద్రు ♦ చిస్ఫూర్తి దగఁ॥ 89

తారకలు=నక్షత్రములు, ధృత.....చారుతలై, ధృత=ధరింపఁబడిన, పునర్భవ=గోళ్లయొక్క, చారుతలై=అందము కలవియై, ధరింపఁబడినమఱియొక జన్మసౌందర్యము కలవియై యని యర్థాంతరము. గోళ్లరూపమున మరల జన్మించినవి యై యని భావము. సతియడుగులఁ=స్త్రీయొక్క పాదములను, ఆశ్రయించెన్=సేవించెను. (ని) పునర్భవః కరరుహః. అ. ఆరయఁ=ఆలోచింపఁగాన్, కాక=అట్లుకాక, అవి, పుష్కరపదగతిచేఁ=తామరపూవులం బోలినయీమెపాదప్రాప్తిచేతను, ఆకాశమును బొందుటచేత నని యర్థాంతరము. (ని) పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్య భాండముఖే జలే వ్యోమ్ని ఖడ్గ ఫలే పద్మే తీర్థౌషధి విశేషయోః. అ. సద్రుచిస్ఫూర్తి=ఉత్తమ మైనకాంతి, తగఁ=ఒప్పఁగాఁ, నక్షత్రకాంతి యొప్పఁగా నని యర్థాంతరము. రహిఁ=చక్కఁదనముతోన్, ఎటులు=ఏప్రకారము, ఒప్పఁ=ప్రకాశించును. నక్షత్రములు నఖరూపమున జన్మించి యీమెపదముల నాశ్రయించి యుండును. కానియెడ నీమెగోరులు పుష్కరపదము నొంది సద్రుచితో నెట్లు ప్రకాశించు నని తాత్పర్యము. గోరులు పుష్కరపదము నొంది సద్రుచితోఁ బ్రకాశించు ననుటచే (శ్లేషచేఁ బ్రాప్త మగురెండర్థములకు నభేదనిశ్చయమున) నక్షత్రములు నిట్టి వెకావున నీరూపమున జన్మించి యీమెపాదముల నాశ్రయించె నని చెప్పుటచే శ్లేష

మూలక మైనయతిశయోక్తిచే ననుప్రాణిత మైనయుత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ తదుపరిపదనిర్జిత మై
యొదిగెం దగువారిఁ జేరి యును గమఠము నా
నిది సత్యము గాకుండిన
నది ముడుచుట యేల భీతి నఖిలాంగములన్॥ 90

కమఠము = తాఁబేలు, తదుపరిపదనిర్జితమై, తత్ = ఆమెయొక్క, ఉపరిపద = మీఁగాలిచే, నిర్జితమై = ఓడింపఁబడినదియై, తగువారిన్ = రక్షింపశక్తి గలవారి నని యర్థము. (తనవాసమునకుఁ) దగినయుదకము నని భావము. చేరియున్ = శరణు పొందియును నని యర్థము. ప్రవేశించియునని భావము. ఒదిగెన్ = తొలఁగెను. పారి పోయె నని యర్థము. నాన్ = అనుట, ఇది, సత్యము = నిజము, కాకుండినన్ = కాని యెడను, అది = తాఁబేలు, భీతిన్ = భయముచేతన్, అఖిలాంగములన్ = అన్ని యవ యవములను, ముడుచుట = సంకోచపఱుచుట, ఏల = ఏమికారణమునన్, (అగున్)

ఇందు స్వభావమునఁ గల్గుతాఁబేటియవయవముల ముడుచుకొనుట యామెమీఁ గాలి కోడుటచేఁ గల్గినభయమున నయ్యెనని చెప్పుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ కలమోదరములు ఘనసే
తులసత్క్షేత్రములఁ దపముఁ బోలిఁ జేసియ యీ
చెలి జంఘల కెన వూనెను
ఫలసిద్ధి వొసంగ కున్నె వరశాలులకున్॥ 91

కలమోదరములు = వరిపొట్టలు, ఘన......మునన్, ఘన = గొప్పవి యగు, సేతు = గట్లచేత, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, క్షేత్రములన్ = పొలములను, శ్రీరా ములు లంకకుం బోవునపుడు సముద్రమునఁ గట్టినగట్టుచేఁ బ్రకాశించు సిద్ధస్థానమున (రామేశ్వరమునందు) (ని) క్షేత్రం శరీరె కేదారే సిద్ధస్థాన కలత్రయోః. అ. తొ లిన్ = పూర్వమందు, తపము = శరీరాయాససాధ్యము లగువ్రతములను, చేసియ = కా వించియే, ఈచెలిజంఘులకున్ = ఈమెపిక్కలకు, ఎన = సాదృశ్యమును, పూనెన్ = ధరించెను. వరశాలులకున్ = దైవానుగ్రహమునఁ గోరికల నొంది ప్రకాశించువారికి, ప్రశస్త మైనవరిపొట్టల కని భావము. ఫలసిద్ధి = లాభప్రాప్తి, (పంట) పొసంగ కు న్నె = సంఘటింప కుండునా? సంఘటించు నని భావము. ఇందుఁ బూర్వవాక్యము

న స్వభావముచేతనే వరిపొట్టలను జంఘులతో సాదృశ్యము గలుగ నుండఁగా మున్ను తపముచేయుటచేతఁ గల్గెనని యుత్ప్రేక్షించి దాని నుత్తరవాక్యమున శ్లేషచే సమర్థించుటచే నుత్ప్రేక్షయు నర్థాంతరన్యాసమును నలంకారములు.

గీ॥ నడల కెన రాక మదగజేం ♦ ద్రంబు వనన
గముల లలనాంగసాయుజ్య ♦ కాంక్షఁ దపము
సలుపఁ గటి నుత్తమాంగము ♦ గలసెఁ గరము
గలసె నూరుల నడకలు ♦ గలసె నడల॥ 92

మదగజేంద్రంబు = మదపుటేనుఁగు, నడలకున్ = ఈమెనడకలకు, ఎనరాక = సాదృశ్యమును బొందలేక, వననగములన్ = అడవులయందుం బర్వతములందును, లలనాంగసాయుజ్యకాంక్షన్ = ఈస్త్రీయొక్క యవయవములతో నైక్యముఁ బొందుకోర్కెచేన్, తపము = తపస్సును, సలుపన్ = చేయఁగాను, ఉత్తమాంగము = (ఏనుఁగు) శిరము, కటిన్ = జఘనమునందున్, కలసెన్ = ఏకీభవించెను. కరము = తొండము, ఊరులన్ = తొడలందున్, కలసెన్, నడకలు = గమనములు, నడలన్ = (ఈమె) నడకలయందున్, కలసెన్.

ఏనుఁగుశిరముంబోలె విశాలము నున్నతము నగుజఘనమును తుండమును బోలునూరులును గజగమనముం బోలుగమనము నీమెయం గలదని భావము.

ఉ॥ ఆకమలాసనుండు దను ♦ జాపహృతం బగు నేమొ వెండియున్
శ్రీకమనీయ మైనధర ♦ ణీవలయం బని తన్నిజాంశమున్
స్త్రీకటిచక్రసీమగ సృ ♦ జించి మఱుంగున దాఁచెఁ గాక ర
త్నాకరమేఖలాంక విపు ♦ లాకృతి నై యది యేల పొల్పగున్॥

ఆకమలాసనుండు = ప్రసిద్ధుఁ డగుబ్రహ్మ, శ్రీకమనీయము = సంపదచేత మనోహర మైనది, ఐన, ధరణీవలయంబు = భూమండలము, వెండియున్ = మఱలన్, దనుజాపహృతంబు = రక్కసునిచే దొంగిలింపఁబడినది, అగు నేమొ, అని = తలఁచి, తన్నిజాంశము = ఆభూమండల సంబంధ మైనసత్య మైనభాగమును (సార మైనభాగము నని యర్థము.) ఈస్త్రీకటిచక్రసీమ = చక్రాకార మైనయీమెజఘనప్రదేశము, కాన్ = అగునట్లు, సృజించి = సృష్టిచేసి, మఱుంగునన్ = (వస్త్రము) చాటునందున్, దాఁచెన్ = దాఁపటికము చేసెను. కాక = అట్లు కానియెడను, అది = ఆజఘనము, రత్నా

కర......యై, రత్న = మణులకు, ఆకర = ఉనికిపట్టైన, మేఖలా = ఒడ్డాణముచె డు, అంక = భూషణము గలదియును, విపులాకృతి యై, విశాలమైనయాకారము గలదియు నై (రత్నాకర = సముద్రుఁ డనెడు, మేఖలాంక = ఒడ్డాణపుగురుతు గలదియయును, విపులాకృతి = భూమి యాకారముగలదియు నై యని యర్థాంతరము. ఇట నీరెండర్థములకు నభేదనిశ్చయము చేయవలెను.) ఏల = ఎందుకు, పొల్పుగన్ = ఒప్పుగన్.

బ్రహ్మ భూమిని మఱల రక్కసుఁ డెత్తికొనిపోవు నని తలఁచి దానిసారముం దీసి యీయామెకటిప్రదేశముం జేసి వస్త్రముచాటున దాఁచెను. లేనియెడ భూమికింబలె ను గురత్నాకరమేఖల (సముద్ర మనునొడ్డాణము) గల్గుటయు విపులాకృతియుఁ గలి యం దేల కాన్పించు ననిభావము. ఈయామెకటి భూమియుం బోలె విశాలమై రత్నాకరమేఖల (మణులయొడ్డాణము) గల్గి యొప్పుచుండె నని ఫలితము. మున్ను హిరణ్యాక్షుఁడు భూమి నెత్తికొని పోవుచుండఁగా విష్ణు వాతని వరాహావతారమెత్తి సంహరించె నని పౌరాణికులు చెప్పుదురు. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ వళి యడ్డరేఖ రోమా
వళి నిడురేఖయుఁ గ హంస • పాది లిఖించెన్
నలు వచట లేని నడుమున
కలజను లెం దున్న దొకో • యని శంకపడన్. 94

నలువ = బ్రహ్మ (నాలుగుముఖములు గలవాఁడు) వళి = కడుపుమీఁద నుండుముడుత, అడ్డరేఖ = అడ్డుగీఁతయు, రోమావళి = నూగారు, నిడురేఖయు = నిడుగీఁతయు, కన్ = అగునట్లు, అచటన్ = ఆస్థలమునందు, లేనినడుమునకున్, అలజనులు = లోకమందలిజనులు, ఎం దున్న దొకో = ఎక్కడ నున్నదో యని, శంకపడన్ = సందేహపడునట్లు, హంసపాది = హంసపాదమును, లిఖించెన్ = వ్రాసెను.

ఆమెనూగారును గడుపుమీఁదిముడుతయును గలసి బ్రహ్మ యీయామెను సృజించునప్పుడు నడు మిచట లే దని తెలుపుటకై వేసిన హంసపాదివలె నుండె నని యర్థము. ఆమె మిగుల సన్నపునడుము గల దని భావము. వ్రాయునప్పుడు గొన్ని యక్షరములఁ బ్రమాదమున విడిచె నేని వానిని మఱియొకచో వ్రాయుచు నక్కడఁ దప్పున్న దని తెలియుటకై వ్రాయుగీఁతలను హంసపాది యందురు. తెలుఁగున హంసపాద మనియే ప్రయోగములం గానుపించు.

చ॥ తృణ మగువిల్లిదేటి కని ♦ యిక్షుశరాసము డించి వేణికా
గుణయుత మైనయీకుసుమ ♦ కోమలికోమలగాత్రవల్లి సిం
గిణిగ నొనర్చి కౌ న్మరుఁడు ♦ కేలను బట్టఁ దదంగుళీనిక
ర్షణభవ రేఖ లొప్పె నన ♦ రాజిలు బిత్తర మైనముత్తెఱుల్॥ 95

మరుఁడు=మన్మథుఁడు, (ఇది స్మరశబ్దభవము.) ఇది=ఇందాఁక నను నేను ధరించునది, తృణము=గడ్డిజాతిలోనిది, అగువిల్లు=అగుధనువు, ఏటికిన్=ఎందునకుఁ అని=తలఁచి, ఉపయోగకారి కా దనుకొని యని యర్థము. ఇక్షుశరాసము=చెఱకు వింటిని, డించి=వదలి, వేణికాగుణయుతము, వేణికా=జడయను, గుణ=నారితో, యుతము=కూడినది, ఐన, ఈకుసుమకోమలికోమలగాత్రవల్లి, ఈకుసుమకోమలి=పుష్పసుకుమార యగునీచిన్నదానియొక్క, కోమల=మృదు వైన, గాత్రవల్లి=శరీర మనుతీవను, సింగిణి=ధనువు, కాన్=అగునట్లు, ఒనర్చి=చేసి, కౌను=ఈమెనడుము మను వింటినడుమును, కేలన్=హస్తముతోన్, పట్టన్=ధరింపఁగాన్, తదంగుళీ......లు తత్=ఆమరునియొక్క, అంగుళీ=వ్రేళ్లయొక్క, నికర్ష=ఒరపిడివలనన్, భవ=పుట్టిన, రేఖలు=గీఁతలు, ఒప్పె ననన్=స్ఫురించెనో యనునట్లు, బిత్తర మైనముత్తెఱుల్=సుందర మైనమూఁడువళులు, (కడుపుమీఁదిముడుతలు) రాజిలున్=ప్రకాశించును.

మన్మథుఁ డిదివఱకుఁ దాను ధరించువిల్లు గడ్డిజాతిలోనిది కావున నిస్సార మని తలఁచి దాని విడిచి యీమెశరీరమునే ధనువుగాఁ జేసికొని చేతఁబట్టుటచే వ్రేళ్లవలనఁ గలిగినగీఁతలువలె నామెవళులు ప్రకాశించుచున్న వని యర్థము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. ఇది వేణికాగుణయుత యనునది మొద లయినచోట్ల నున్నరూపకముచే నుత్థాపితము.

క॥ ఘనజఘనపులినమున నెల
కొనుమణికాంచి యనుపొన్న ♦ కొమ్మసుమము మా
నినినాభి యూరు తద్భా
వన కై యరుదెంచునళుల ♦ చాల్గా కున్నె. 96

మానినినాభి=ఈయింతినాభి, ఘనజఘనపులినమునన్, ఘన=పెద్దది యగు, జఘన=కటిపురోభాగ మనెడు, పులినమునన్=తిన్నెయందున్, నెలకొను......

సుమము, నెలకొను = ఉండెడి, మణికాంచి = మణుల (తోఁగూడిన) యొడ్డాణము, అనుపొన్న కొమ్మసుమము = అనెడుపొన్న కొమ్మయొక్క పుష్పము, అగుకే, అరు = రోమాళి, తద్వాసనకై = ఆపుష్పవాసనందలిపరిమళముకొఱకు, అరుదెంచునళులచాలు = వచ్చెడుతుమ్మెదలవరుస, కా వున్నె = కా కుండునా? అగు నని యర్థము.

ఈమెనాభి పున్నాగపుష్పమువలెను నూగారు తుమ్మెదలచాలువలె నుండె నని భావము. రూపకానుప్రాణితమగు నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ నాభీనదమునుండి ♦ నడు మనుమింటిపైఁ
గవ గూడి యెగయుచ ♦ క్రంబు లొక్కొ
నవవయోలక్ష్మి యీ ♦ యువిదపొం దూని కా
నుక యిడ్డకనకకం ♦ దుకము లొక్కొ
వరతనూశ్రృంగార ♦ వనములో విహరించు
మనసిజకుంభికుం ♦ భంబు లొక్కొ
స్ఫురదురోలావణ్య ♦ సరసిలో జనియించి
మొనచూపుపొందమ్మి ♦ మొగడ లొక్కొ
ప్రకటరోమావళీలతా ♦ గ్రసుమగుచ్ఛ
ములొ యనఁగఁ గిక్కిఱిసి సిబ్బె ♦ ములను మెఱసి
యొలసి ప్రక్కల నెరసి యొం ♦ డొంటిఁ దఱిసి
యొరసి సరసీజదృగురోజ ♦ యుగళ మమరు॥ 97

సరసీజ.....యుగళంబు, సరసీజదృక్ = ఈస్త్రీయొక్క, (పద్మములం బోలినకన్నులు గలది.) ఉరోజయుగళము = కుచములజంట, నాభీనదమునుండి = బొడ్డునుదినుండి, నడు మనుమింటిపైన్ = నడు మను నాకాశముమీఁదను, కవగూడి = జోడు గట్టి, ఎగయుచక్రంబు లొక్కొ = ఎగయుజక్కవలో, నవవయోలక్ష్మి = క్రొత్తది యైనజవ్వనమువలనిశోభ యనెడులచ్చి, ఈయువిదపొందు = ఈయువతియొక్క స్నేహమును, ఊని = అంగీకరించి, కానుక యిడ్డకనకకందుకము లొక్కొ = కాన్క యిచ్చినబంగారుబంతులో, గొప్పవారిమైత్రిఁ గోరి మొదట వారిదర్శనమునకుం బోవునపుడు తీసికొనిపోయి యిచ్చెడువస్తువు కానుక యనంబడు. వరతనూశ్రృంగారవనము

లోన్ = ఈయింతి యనుపూఁదోఁటలోన్, నిహారించు......లు, నిహరించు = క్రీడిం మనసిజ = మన్మథుఁ డనెడు, సంభి = ఏనుఁగుయొక్క, సంభంబు లోనగ్గు [illegible] నందలిమాంసపిండము లగునేమో, స్ఫుర......సరసిలోన్, స్ఫురత్ = ప్రకాశిం చున్న, ఉరః = వక్షస్స్థలమనెడు, లావణ్యసరసిలోన్ = లావణ్యపుఁగొలఁకులోన్, (ముత్ త్యములందలిచాయం బోలినతళతళలాడు [illegible] లావణ్యము.) మొనచూపు = మొనచూపు......లు, మొనచూపు = అగ్రములను గనుపించుచు, పొందమ్మి మొగ్గ లు = బంగారుతామరమొగ్గలు, ఒకో = అగునేమో, ప్రకట......లో, ప్రకట స్ఫుట మైన, రోమావళీ = నూగారనెడు, లతా = తీఁగయొక్క, అగ్ర = కొన న్న, సుమగుచ్ఛములో = పూలగుత్తులో, అనఁగన్ = అనుగట్లు, [illegible] = ఎ లేకుండఁ గలిసికొని, సిబ్బెములన్ = ఒకవిధ మైనమచ్చలతోన్, మలసి = ప్రకా ఒలసి = వ్యాపించి, పక్కలన్ = సమీపస్థలములను, సోకి = ప్రమ్ముకొని, ఒం టిన్ = ఒకటి మఱియొకదానిని, తఱిసి = సమీపించి, ఒరసి = రాసుకొని, అమరుచున్ ఒప్పును.

రూపకానుప్రాణిత మైనయుత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ॥ తతముక్తామణిహారనిర్ఝరపయో ♦ ధారన్ స్తనస్వర్ణప
ర్వతభాగంబులఁ బుట్టి కాంచనరుచిన్ ♦ వ్యాపించి సెన్నోగలై
లత లీచంచలనేత్రబాహుబిసము ♦ ల్గావేని బాలాంగుళీ
గతచంచన్నఖపుంజపుంజితపుటమొ ♦ గ్గల్ ప్రుట్టె సం [illegible] ॥

చంచలనేత్రబాహుబిసముల్ = ఈస్త్రీయొక్క తామరతూండ్లం బోలిన బాహువులు, తత......భాగంబులన్, తత = అధిక మైన, ముక్తామణిహార = ముత్యాలహారము లనెడు, నిర్ఝరపయోధార = కొండవాఁగులనీటిధారలు గల, స్తనస్వర్ణపర్వతభాగ లన్ = స్తనము లనెడుబంగారుకొండలప్రదేశములందున్, పుట్టి = జనించి, కాంచ నరుచిన్ = బంగారుకాంతితోన్, వ్యాపించి, ([illegible] సంక్రమిం చు ననున్యాయమున బంగారుకొండలయందుఁ బుట్టినవి కావున బంగారుకాంతి వ్యాపించి యని భావము.) సెన్నోగలు = మిగుల దీర్ఘములు, [illegible] = అగు తీఁగ కావేని = కానియెడ, అంసన్ = [illegible], బాలాంగుళీ...... [illegible] బాలాంగుళీ = లేఁతవ్రేళ్లయొక్కయు, గత = దానియందు యున్న [illegible], చంచత్ = ప్రకాశించుచున్న; నఖ = గోళ్లయొక్కయు, పుంజపుంజితపుటమొగ్గల్ = సముదాయ [illegible]

నెడుచిగుళ్లును మొగ్గలును, పుట్టన్ = పుట్టుట, ఏటికిన్ = ఎందుకున్ (ఆగున ఈమెబాహులు, ముత్యాలదండ లనునీటిధారలు గలకుచము లనుస్వర్ణపర్వతములం టినబంగారుతీవలే కానియెడ వానియందు వేళ్లనుచివుళ్లును, గోళ్లనుమొగ్గలు పుట్టు నని యర్థము. ఈమె స్తనములు పర్వతములువలెను, బాహువులు తీవలువలె వేళ్లు చివుళ్లువలెను, గోళ్లు మొగ్గలువలె నుండె నని భావము. ఇందు బాహువు బంగారుతీవ లని యుత్ప్రేక్షించినాఁడు గాన నుత్ప్రేక్షాలంకారము. అది స్తనమ యందుఁ బర్వతత్వారోపరూప మైనరూపకముచే నుత్థాపితము. ఈరెంటికి సంగా భావమున సాంకర్యము.

చ॥ కనకపుఁగట్టులు న్మొదలు ♦ గా బిరుదుల్ ఘటియించి చందనం
బు నలఁది దోర్యుగాగ్రితల ♦ భూషితపీఠిక నించునయ్యనం
గునివిజయాంకశంఖముగుఁ ♦ గోమలికంఠము గాక యున్న స
ద్వినుతకళల్ సువృత్తతయు ♦ దీపితమంగళరేఖ లుండునే॥

కోమలికంఠము = ఈమెకంఠము, కనకపుఁగట్టులు = బంగారుకట్లు, మొద గాన్ = ముందగునట్లు, బిరుదుల్ = జయచిహ్నములను, ఘటియించి = కూర్చి, చం నంబు = శ్రీగంధమును, అలఁది = పూసి, దోర్యు......పీఠికన్ = చేతులమీఁది గమనెడు నలంకరింపఁబడిన పీఁటయందున్, నించు......శంఖము, నించు = నిల్పి అయ్యనంగుని = ప్రసిద్ధుఁ డగుమన్మథునియొక్క, విజయాంక = జయచిహ్నములుగ శంఖము, ఆగున్, కాకయున్నన్ = అట్లుకానియెడల, సద్వినుతకళల్ = శ్రేష్ఠ మై గనుక నే స్తోత్రము చేయఁబడినకాంతులును, సువృత్తతయున్ = మిగుల గుండ్రనయు దీపితమంగళరేఖలు = ప్రకాశింపఁబడినశుభ మైనరేఖలును, ఉండునే = ఉండున (ఉండ వనుట.)

శంఖమందు శుభరేఖలు మొదలగునవి గలుగుటయు దానికిం బంగరుకట్లు వై గంధముం బూసి పీఠమం దుంచి పూజించుటయు లోకవిదితము. శుభరేఖలు గుం న మొదలగుధర్మములు కంఠమందును నుండును. ఈధర్మసామ్యముచేఁ గంఠమంద న్మథశంఖత్వము సంభావించుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

గీ॥ అలరసాలఫలంబు న ♦ గాగ్రవాసి
యై తపస్స్థితి మీఱి యా ♦ యతివచుబుక

మగుటఁ బ్రియకరయోగ్యవృ ♦ త్తిఁ గయికొనియె
డెందమున నెంచి చూడ మా ♦ కంద మగుచు॥ 100

డెందమునన్ = మనసునందున్, ఎంచిచూడన్ = ఆలోచింపఁగా, అలరసాల ఫలంబు = ప్రసిద్ధ మగుతియ్యమామిడిపండు, నగాగ్రవాసియై = చెట్టుకొన నున్నది యై, (పర్వతాగ్రమున నుండి యని యర్థాంతరము.) (ని) అగో నగశ్చ భుజగే నాఖౌ భూరుహే భూధరే. నా. నా. తపస్స్థితిన్ = గ్రీష్మకాలమున నునికిచే (చాంద్రాయణాదివ్రతములయం దునికిచేన్, వ్రతములు చేయుటచే నని యర్థాంతరము.) మీఱి = అతిశయించి, ఈయతివచుబుకము = ఈమెగడ్డము, అగుటన్ = అయిజనించుటచేతను, మాకందము = మాకంద మనుపేరు కలది, (ఈస్త్రీరూపమున నున్నలక్ష్మికి నందము గలిగించునది యని రెండవయర్థము. ఈయర్థమున మాకున్ + అందము అని పదచ్ఛేదము. అంద మనుశబ్దమునకు లక్షణచే నందము గలిగించునది యని యర్థము గ్రహింపవలెను.) అగుచున్, ప్రియకరయోగ్యవృత్తిన్ = ఇష్టముగావించుమంచివ్యాపారమును, (ప్రియునిహస్తమునకుం దగినవ్యాపారము నని యర్థాంతరము. ప్రియుఁడు చేతఁ బూని బ్రతిమాలఁదగినవ్యాపారము నని భావము.) కయికొనియెన్ = వహించెను. శ్లేషాలంకారము.

గీ॥ వదనముకురంపుబరణిలోఁ ♦ మదనుఁ డునుపఁ
బల్లవమువోలె వెలికిఁ గ ♦ న్పట్టువిశద
రదనకురువిందమాలిక ♦ తుదఁ దనర్చు
నాయకంబనఁ గెమ్మోవి ♦ నారి కొనరు॥ 101

మదనుఁడు = మన్మథుఁడు, వదనముకురంపుబరణిలోన్ = ముఖ మనెడునద్దపు బరణియందున్, ఉనుపన్ = నిలుపఁగాన్, వెలికిన్ = వెలుపలికిన్, పల్లవమువోలెన్ = చిగురాకువలె, కన్పట్టు......తుదన్, కన్పట్టు = కాన్పించెడు, విశద = స్వచ్ఛమైన, రదన = దంతము లనెడు, కురువింద = కెంపులయొక్క, మాలిక = దండయొక్క, తుదన్ = చివరయందున్, తనర్చు నాయకంబనన్ = ప్రకాశించునాయకమణివలె, హారమునకు మధ్య నున్న పెద్దమణిని నాయక మందురు. కెమ్మోవి = ఎఱ్ఱనియధరము, నారికిన్ = ఈస్త్రీకి, ఒనరున్ = ఒప్పును. రూపకముతోఁ గూడినయుత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ॥ రమణిమృదూక్తిమాధురికి • ద్రాక్షఫలం బిల నోడి సుక్కె వే
గమ పులు సెక్కెఁ దేనె పుల•ఖండము ఖండము లయ్యె నిక్షుకాం
డము తుదఁ జప్పనయ్యె సుమ•నఃప్రియ మై నుతి గాంచుచుంటచే
నమృతరసంబు గొంత సరి•యై తగు నేమొ మదిం దలంపఁగన్॥

ఇలన్ = భూమియందున్, ద్రాక్షఫలంబు, రమణిమృదూక్తిమాధురికిన్ = ఈజవ్వనియొక్క మృదువైనమాటలరుచికి, ఓడి = అపజయము నొంది, సుక్కెన్ = ఎండిపోయెను. మృదూక్తిమాధురికి నోడి యనునది యెల్లవాక్యములతో సంబంధించును. తేనె, వేగమ = త్వరగనే, పులుసెక్కెన్ = మాధుర్యమును విడిచి పుల్లనిరుచికలది యయ్యెను. ఈమె వాఙ్మాధుర్యమునుబట్టి చూడఁ దేనె మధుర మైనదియైనను బుల్లనిదివలె నుండె నని భావము. పులఖండము = గడ్డచక్కెర, ఖండము లయ్యెన్ = ముక్కలయ్యెను. ఇక్షుకాండము = చెఱుకుఁగఱ్ఱ, తుదన్ = చివరను, చప్పనయ్యెన్ = నిస్సారమయ్యెను. సుమనఃప్రియమై = దేవతలకు నిష్టమై, (విద్వాంసులగువారల కిష్టమై యని యర్థాంతరము.) నుతిగాంచు చుంటచేన్ = స్తోత్రము నందు చుండుటచేన్, అమృతరసంబు = సుధ, (ఇది దేవతలును రాక్షసులును క్షీరసముద్రమును మథింపఁగా నుత్పన్న మైనపదార్థము.) మదిన్ = మనసునందున్, తలంపఁగాన్ = ఆలోచింపఁగాన్, కొంత సరియై = కొంచెము సమాన మై, తగు నేమొ = ఒప్పు నేమో (యని తోఁచును.)

ద్రాక్ష మొదలగువానియందు స్వభావముననే కల్గెడుశుష్కుట మొదలైనవానికి నీమెమాటల కోడుట హేతువుగాఁ జెప్పుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. చలమున మోము దా భువన•జాతము గెల్చి ప్రసిద్ధిఁ గాంచుచా
యలఁ బ్రతివచ్చె వీఁడు దన•కంచు శశిం గని కిన్క రెండుప్ర
క్కలుగ నొనర్ప భీతిఁ గొని•క్రమ్మఱ నమ్ముఖపార్శ్వయుగ్మముం
దొలఁగక కొల్చుచున్న నెల•తున్కలసం దగుఁ జెక్కు లింతికిన్.

మోము = ఈయింతిముఖము, చలమునన్ = పట్టుదలచేత, భువనజాతమున్ = తామరపువ్వును, (లోకసముదాయము ననియుం దోఁచును.) (నీటఁబుట్టినది) (ని) జీవనం భువనం వనం. అ. గెల్చి = జయించి, ప్రసిద్ధి గాంచుచాయలన్, ప్రసిద్ధి = ప్రఖ్యాతిని, కాంచుచాయలన్ = పొందెడుకాంతులచేతను, వీఁడు = (చంద్రుఁడు) తనకున్ = (ముఖమునకున్) ప్రతివచ్చెన్ = సాటి యయ్యెను, అంచున్, శశిన్ = చంద్రుని, కని = చూచి, కిన్కన్ = కోపము చేతను, రెండుప్రక్కలుగన్ = రెండుముక్క

ఉగాన్, ఒనర్పఁగా = చేయఁగా, భీతిఁగొని = భయపడి, క్రమ్మఱన్ = మఱలన్, ఆ ముమ్మఖపార్శ్వయుగ్మమున్ = ఆ మోముయొక్క రెండుప్రక్కలను, తొలఁగక = విడువక, కొల్చుచున్న వెలతునుకలు = సేవించు చున్న చంద్రఖండములు, అనన్ = అనునట్లు, ఇంతికిన్ = ఈమెకు, చెక్కులు = చెక్కిళ్లు, తగున్ = ప్రకాశించును.

ఈయింతిమోము తామరపూవులను గెల్చి యుండఁగాఁ జంద్రుఁడు నట్లే చేసి ప్రసిద్ధమైనకాంతులచేఁ దనకు సదృశుఁ డయ్యె నని కోపించి యాచంద్రునిని ముక్కలు చేయఁగా, మఱలఁ దమ కేమి యాపద సంభవించునోయని భయపడి ముఖపార్శ్వములను సేవించు నాముక్కలో యనున ట్లీమెచెక్కులు ప్రకాశించు చుండె నని యర్థము. ఈమెమోము చందురుం జెక్కులు చంద్రశకలములం బోలు నని భావము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. నలిన మనుశంక నళు లీ
లలనావదనంబు గ్రమ్మి • లావణ్యరసా
వళి గ్రోల కుండుటకు నై
నలువట గంధఫలి నిలిపె నా • నాస దగున్. 104

అళులు = తుమ్మెదలు, నలిన మనుశంకన్ = తామరపూ వనుభ్రాంతిచేత, ఈలలనావదనంబు = ఈయింతియొక్క ముఖమును, క్రమ్మి = వ్యాపించి,లావణ్యరసావళీ = లావణ్యరసనము దాయమును, రసప్రవాహము నని యర్థము. గ్రోల కుండుటకు నై = త్రావ కుండుటకొఱకు, నలువ = బ్రహ్మ, అటన్ = ఆముఖమునందున్, గంధఫలిన్ = సంపెంగపూవును, నిల్పెనాన్ = నిల్పెనో యనునట్లు, నాస = ఈమెముక్కు, తగున్ = ప్రకాశించును.

ఈమెమోము పద్మముం బోలుటచేఁ దుమ్మెదలు భ్రాంతిపడి యట గ్రోలి లావణ్యరసము ద్రావ కుండ నలువ యట నిల్పినసంపెంగపూవువలె నాస ప్రకాశించు చుండె నని తాత్పర్యము. గంధఫలికిం దుమ్మెదలకును విరోధము ప్రసిద్ధము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. శ్రీకారము లీకామిని
వాకర్ణము లెంచి చూడ • నటు గా కున్నన్
బ్రాకటసువర్ణయుక్తము
లౌ కమ్మల నంటియున్నె • యువి మెల్లపుడున్. 105

ఎంచి చూడఁగన్ = ఆలోచింపఁగాఁగన్, ఈకామినివి = ఈస్త్రీసంబంధ మైనవి, ఔకర్ణములు = అగుచెవులు, శ్రీకారములు = శ్రీ యనునక్షరములు. అటు గాకున్నన్ = అట్లు కానియెడల, అవి = ఆకర్ణములు, ప్రాకటసువర్ణయుక్తములు = స్పష్ట మైనమంచియక్కఱములతోఁ గూడినవి, ప్రసిద్ధ మైనబంగారముతోఁ గూడిన వని యర్థాంతరము. ఔకమ్మలన్ = అగులేఖలను, అగుకర్ణభూషణముల నని యర్థాంతరము. ఎల్లపుడున్ = ఎల్లకాలంబును, అంటి యున్నె = తగుల్కొని యుండునా? (ఉండ వని యర్థము.) ఈమెచెవులు శ్రీకారములు గానియెడల సువర్ణములతోఁ గూడినకమ్మలం గలిసికొని యుండుట సంభవింపదు గావున నవి శ్రీకారములే యని యర్థము. చెవులు శ్రీకారములువలె నుండె నని భావము.

క॥ దరహాసచంద్రికకు నై
తరుణీమణివిమలముఖసు ♦ ధాకరబింబా
న్తరమున వ్రాలుచకోరక
వరయుగ మనఁ గన్నుదోయి ♦ వలనొప్పారున్॥ 106

దరహాసచంద్రికకునై = చిఱునగ వనెడువెన్నెలకై, తరుణీ......మునన్, తరుణీమణి = స్త్రీశ్రేష్ఠముయొక్క, విమల = నిష్కళంక మైన, ముఖ = మొగ మనెడు, సుధాకరబింబాన్తరమునన్ = చంద్రమండలమునడుమను, వ్రాలుచకోరకవరయుగమనన్ = ప్రవేశించెడువెన్నెలపులుగులజో డనునట్లు, కన్నుదోయి = కన్నుఁగవ, వలను = అందముచేతను, ఒప్పారున్ = ప్రకాశించును.

చకోరములు వెన్నెలను భక్షించి జీవించునవి గాన మందహాస మనువెన్నెలగల ముఖ మనుచంద్రునొద్ద వ్రాలిన యాపులుఁగులవలె నీమెకన్నులు ప్రకాశించుచుండె నని యర్థము. ఈమెకన్నులు చకోరములువలెను, మొగము చందురుఁడువలెను, చిఱునగవు వెన్నెలవలెను నుండె నని భావము.

రూపకముతోఁ గూడినయుత్ప్రేక్షాలంకారము.

గీ॥ ఉవిదనేత్రసామ్య ♦ మొందఁగాఁ గడఁగి మీ
నొక్కయేటఁ జిక్కె ♦ నొక్కనెలకె
పద్మ మోడె నొక్క ♦ పగటికే చెడెఁ గల్వ
సఫల మగునె కోర్కె ♦ జడగతులకు॥ 107

మీను=చేఁప, ఉవిదనేత్రసామ్యము = ఈయువిదకన్నులతోఁ బోలిక, నిం దఁగాన్ = పొందుటకు, కడంగి = యత్నించి, ఒక్కయేటన్ = ఒక్కసంవత్సరకాలమునందున్, చిక్కెన్ = కృశించెను. లొంగిపోయె ననియు నర్థము. ఒక్కసంవత్సరమునందుఁ దగుల్కొనె నని భావము. పద్మము = తామరపువ్వు, (అట్లు యత్నించి) ఒక్కనెలకె = ఒక్కమాసమునకె, ఓడెన్ = పరాజయము నొందెను. ఒక్కచంద్రునికే పరాజయము నొందె నని యర్థాంతరము. చేఁప యేటఁ జిక్కును గాని యిది నెలకే చిక్కె నని దానికంటె న్యూనత్వము స్ఫురించును. కల్వ = ఉత్పలము, ఒక్కపగటికే = ఒకదినమునకే, చెడెన్ = ఓడెను. పగటికాలమునకే సోలె నని యర్థాంతరము. జడగతులకున్ = అల్పమైన తెల్వి గలవారికి, ల, డల కభేద మగుటచే నీటియందుండువారి కని యర్థాంతరము. కోర్కె, సఫలము = ఫలము గలది, అగునె = (కా దని యర్థము.) శ్లేషతోఁ గూడినయర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

గీ॥ మూఁడులోకంబుల జయింప ♦ మూఁడువిండ్లు
దర్పకుఁడు దెచ్చి యొక్కటి ♦ దాను బూని
యువిదకడ రెండు దాఁచెఁ గా ♦ కున్న వంగి
దృక్శితశరాళి నీనునే ♦ దీనిబొమలు॥ 108

దర్పకుఁడు = మన్మథుఁడు, మూఁడులోకములన్ = ముల్లోకములను, జయింపన్ = గెలుచుటకు, మూఁడువిండ్లు = మూఁడు ధనువులను, తెచ్చి, తాను, ఒక్కటిని, పూని = ధరించి, రెండు = రెంటిని, ఉవిదకడన్ = ఈస్త్రీయొద్ద, దాఁచెన్ = దాఁపరికము చేసెను. కాకున్నన్ = కానియెడల, దీనిబొమలు = ఈమెకనుబొమలు, వంగి = వంపు గలిగి (నమ్రములై) దృక్శితశరాళిన్, దృక్ = చూపు లనెడు, శిత = వాఁడి యైన, శరాళిన్ = బాణసముదాయములను, ఈనునే = ప్రసవింపఁజేయునా? (చేయ వని యర్థము.) ఈమెకనుబొమ లనంగునివిండ్లవలె వక్రములును జూపు లతనిబాణములువలె వాఁడి గలవియు నని భావము. రూపకముతోఁ గూడినయుత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ భగణంబుగ గోరు లమరె
నగముగ శశిలోన నెన్నఁ ♦ జను నిటలంబున్
దగు వదనము సలమసఁగా
నగరీతిన్ గుచములున్ ద ♦ నర్చున్ నతికిన్॥ 109

సతికిన్ = ఈభామకు, గోరులు, భగణంబుగన్ = నక్షత్రసముదయ మగునట్లు, సముదయమువలె నని యర్థము. అమరెన్ = ఒప్పెను. నిటలంబున్ = ఫాలమును, ('ను' సముచ్చయము.) శశిలోనన్ = చందురునందున్, నగముగన్ = నగ మగునట్లు ఎన్నఁ జనున్ = లెక్కింపవచ్చును. వదనము = ముఖము, నలము = పద్మము, అనఁ గాన్ = అనునట్లు, తగున్ = ఒప్పును. కుచములున్ = స్తనములును, నగరీతిన్ = పర్వతపురీతిచేతను, తనర్చున్ = ప్రకాశించును. ఇందు భగణము, నగము, నలము, నగము ననుపదములు సందర్భము ననుసరించి నక్షత్రసముదాయము మొదలైనవానియందుఁ బ్రవర్తించినను వ్యంజనావ్యాపారముచే ఛందశ్శాస్త్రమందలి కొన్ని సంజ్ఞలం దెలుపును; గాన నీమెగోరులు మొదలగునవి యక్షరసామ్యముచే భగణము మొదలగువానింబోలి యుండెనని యర్థాంతరము స్ఫురించును. (గోరులు ఇందు మొదటగురువును బిమ్మట రెండులఘువులుంగలవు. భగణమునకిట్లే యుండవలెను. ఇదియే సామ్యహేతువు. తక్కినవానికినిట్లే తెలియవలెను.) ఇట్టియర్థమునే వ్యంగ్యార్థ మని యాలంకారికులు చెప్పుదురు. పదార్థములు పరస్పరము నన్వయించిన పిమ్మట వాక్యార్థశోభార్థము స్ఫురించునర్థము వ్యంగ్యార్థము. ఇట్టియర్థముం దెలుపుశబ్దశక్తియే వ్యంజనావ్యాపారము.

ఉ॥ మంగళలీల ఫాలతట ♦ మండితమండననీలరత్న రా
జిం గికురించి వక్త్రసర ♦ సీరుహసౌరభవీచికాచర
ద్భృంగములో యనంగ విను ♦ తిం గనుచుం గొనబౌ మెఱుంగులం
బొంగి చెలంగుముంగురులు ♦ ముంగురు లంగనకుం గనుంగొనన్॥

అంగనకున్ = ఈయింతియొక్క, మెఱుంగులన్ = నిగనిగలాడుకాంతిచేత, పొంగి = అతిశయించి, చెలంగు......ముంగురుల్ = ప్రకాశించుచున్నట్టి నలముంగురులు (ముందు + కురులు = ముంగురులు. మోముపైఁబడు వ్రేలు వెండ్రుకలు.) కనుంగొనన్ = చూడఁగాన్, ఫాలత......రాజిన్, ఫాలతట = నుదుటను, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, మండన = భూషణమునందలి, నీలరత్న రాజిన్ = నీలపురాలసమూహమును, కికురించి = మోసముచేసి, జయించి యని యర్థము. వక్త్రసరసీరుహ......భృంగములో యనంగన్, వక్త్ర = ముఖమనెడు, సరసీరుహ = తామరపూవుయొక్క, సౌరభవీచికా = పరిమళతరంగములకై, పరిమళాతిశయముకొఱకని యర్థము. చరత్ = తిరుగుచున్న, భృంగములో యనఁగన్ = తుమ్మెదలో యనునట్లు, వినుతిం గనుచున్ = స్తుతి నొందుచున్, మంగళలీలన్ = శుభవిలాసముతో, గొనబు = మనోహరములు, ఔన్. (ఇట ముంగురు లనుబహువచనాంతమునకు గొన బను నేకవచనము విశేషణ

ము.) ఈమెముంగురులు మొనట నున్న భూషణములలోని నీలపుఁగాలం గనుగొనఁగిరింది మొ
గ మనుపద్మముయొక్క పరిమళము నాస్వాదింపవచ్చిన తుమ్మెదలువలె విలసిల్లు చుం
డె నని భావము.

రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

గీ॥ మౌళిమాణిక్యరుచితటి ♦ న్మంజులంబు
రుచిరనవరత్నసీమంత ♦ రోహితంబు
నైన యీమోహనాంగిపా ♦ లైనసీల
కైశికము ఘనవిస్ఫూర్తిఁ ♦ గాంచు టరుదె॥ 111

మౌళి......మంజులంబు, మౌళి=శిరోభూషణమువందలి, మాణిక్య=మాణిక్యముల యొక్క, రుచి=కాంతి యనెడు, తటిత్=మెఱుపులచేతను, మంజులంబు=మనోహరమైనదియు, రుచిర......రోహితంబు, రుచిర=చక్కనికాంతిగల, నవరత్న=తొమ్మిదిరత్నములచేత (చేయఁబడినగలు గల) సీమంత=పాపట యనెడు, రోహితంబు=గొరదుగలదియును (ఎక్కువెట్టనియింద్రధనుస్సు రోహితమనఁబడును. దీనినే తెనుఁగునఁ గొరదం డందురు.) (చి) ఇంద్రాయుధం శక్రధను స్తదేవ ఋజు రోహితం. అ. అయిన, ఈమోహనాంగి......కైశికము, ఈమోహనాంగి=ఈయువతియొక్క, (వలపు పుట్టించుశక్తిగలది) పాలైనఘనీలకైశికము=చక్కనినల్లనికొప్పు, ఘనవిస్ఫూర్తిన్=మేఘకాంతిని, (గొప్పకాంతి ననియు నర్థము.) గాంచుట=పొందుట, అరుదె=ఆశ్చర్యమా? (కా దని యర్థము.) రూపకాలంకారము.

గీ॥ కుంభకుచ మీనలోచన ♦ గోనితంబ
యబ్జధామాస్య హరిమధ్య ♦ యళిశిరోజ
చాపసుభ్రూయుగళ నక్ర ♦ జంఘ యనుచు
కన్య నరపక్షియులరాశి ♦ గాదె తలఁప॥ 112

(ఈయింతి) తలఁపన్=ఆలోచింపఁగాన్, కుంభకుచ=ఏనుఁగుకుంభములం బోలినకుచములు గలది. ఘటములం బోలినకుచములు గల దనియు నర్థము. మీనలోచన=చేఁపలం బోలుకన్నులు గలది. గోనితంబ=భూమివలె (విశాలమైన) కటిప్రదేశము కలది. అబ్జధామాస్య=చంద్రునికాంతిం బోలుకాంతి గలమోము గలది. హరిమధ్య=సింహపునడుముం బోలిననడుము గలది. అళిశిరోజ=తుమ్మెదలం బోలినకురు

లు గలది. చాపసుభ్రూయుగళి=ధనువులం బోలినకనుబొమలజంట గలది. నక్రజం ఘ=మొసళ్లం బోలినపిక్కలు గలది. అతులకన్య=సాటిలేనికన్య; సరసక్రియారా శి=శృంగారముతోఁ గూడినచేష్టలపుంజమును, కాదె=కాదా? అని యర్థము. ఇందుఁ గుంభశబ్దము మొదలగునవి కుచాదుల కుపమానము లగుగజకుంభము మొదలగు వానిని బోధించుచు నప్రకృత మైనరాశిరూపార్థమును దోఁచించును. (ధ్వనింపఁ జే యును.) కావున నిందు ద్వాదశరాసులనామములు నిమిడి యున్నవి. గోకుచంబు లను నుచో గోశబ్దము వృషభరాశిని బోధించును. హరి=సింహరాశి. అప్తధామ=కర్కా టకము. చంద్రుని ల్లనియర్థము. అళి=వృశ్చికము. నక్ర=మకరము, సరస=మిథున ము. శృంగారరసముతోఁ గూడినది. క్రియ=మేషము. తక్కినది సుగమము.

మ॥ గతి మత్తేభము, నాస చంపక, మొగిన్ • గైశ్యంబు కందంబు, సం
గతవాక్యంబులు మత్తకోకిలలు, దృ • గ్వ్యాపార మయ్యుత్పల
ద్యుతి, మో మంబురుహంబు, దేహరుచి వి • ద్యున్మాల, యీమానినీ
తతవృత్తస్థితు లెన్నఁగాఁ దరమె త • ద్వాగ్జాని కైనన్ ధరన్॥ 113

గతి=(ఈమె) నడక, మత్తేభము=మదగజము. ఈమె నడక మదగజము న డకం బోలు నని భావము. నాస=ముక్కు, చంపకము=సంపంగిపువ్వు, మొగిన్=క్ర మముగా, కైశ్యంబు=కేశపాశము, కందంబు=మేఘము, సంగతవాక్యంబులు=యు క్తము లగుమాటలు, మత్తకోకిలలు=మదించినకోయిలలు, మాటలు కోకిలపలుకులం బో లు నవి యర్థము. దృగ్వ్యాపారము=చూపు, అయ్యుత్పలద్యుతి=ప్రసిద్ధ మైననల్లక లువలకాంతివంటికాంతి గలది. మోము, అంబురుహంబు=పద్మము. పద్మసదృశ మని యర్థము. దేహరుచి=దేహకాంతి, విద్యున్మాల=మెఱుపులపఙ్క్తి, ధరన్=భూ మియందున్, ఈమానినీతతవృత్తస్థితులు, ఈమానినీ=ఈస్త్రీయొక్క, తత=విశాల మైన, వృత్తస్థితులు=మంచినడవడులయునికలను, (ఈమానినీ=ఈస్త్రీయందు, తత= ఆయాయిరూపముల వ్యాపించియున్న, వృత్త=ఉత్పలమాల మొదలైనపద్యములయొక్క స్థితులు=స్థితులను) వాగ్జాని కైనన్=బ్రహ్మ కైనను, ఎన్నఁగాన్=లెక్కించుటకు, తర మె=శక్యమా. కా దని యర్థము. ఈమెనడలు మదపుటేనుఁగునడలను, ముక్కు సం పంగిపువ్వును, శిరోజములు మేఘములను, పలుకులు కోయిలలను, చూపులు నల్లకలువ లను, మోము పద్మమును, దేహకాంతి మెఱుములను బోలు నవియు నీమెనడవడి మిగు ల నుత్తమ మైన దనియుఁ బ్రకృతార్థము ప్రకరణముచే స్పష్టము కాఁగా నిందలి మ

త్తేభము మొదలైనశబ్దములు వ్యంజనావృత్తిచే వృత్తము లను నన్యార్థము బోధించుచు-కావున నీమె వడకలు మొదలగునవి మత్తేభము మొదలైనవృత్తములం బోలి యుండె ననియుఁ జెప్పం దగు.

క॥ అని యిటు హరిమది విస్మయ
మెనయఁగ నయ్యన్నుమిన్న ♦ నెన్ని పొదలమా
టునఁ దద్రూపాతిశయం
బున కానందాబ్ధిఁ దేలి ♦ మునుఁగుచు నుండెన్॥ 114

హరి = కృష్ణుఁడు, ఇటు = ఈప్రకారము, మదిన్ = మనసునందున్, అని = అనుకొని, విస్మయము = ఆశ్చర్యము, ఎనయఁగన్ = కలుగఁగాన్, అయ్యన్నుమిన్నన్ = ఆస్త్రీశ్రేష్ఠమును, ఎన్ని = స్తుతించి, పొదలమాటునన్ = తీవయిండ్లమఱుఁగునను, తద్రూపాతిశయమునకున్ = ఆమెచక్కఁదనముయొక్క యాధిక్యమునకున్, ఆనందాబ్ధిన్ = సంతోషసముద్రమునందున్, తేలి మునుఁగుచు నుండెన్ = ఓలలాడుచు నుండెను. ఆమెసౌందర్యమునకు మిక్కుటముగ సంతసించుచుండె నని యర్థము.

వ॥ అనిన విని పరిక్షిన్నరేంద్రుం డవ్వలికథ నెఱింగింపు మని శుకయోగీంద్రు నడుగుటయు (సుగమము) 115

మ॥ అమరేంద్రప్రతిమానవైభవ భవా ♦ బ్జస్వర్ధునీకల్పక
ద్రుమడిండీరపటీరహీరశశభృ ♦ ద్దుగ్ధాబ్ధిసంస్పర్ధిస
ద్విమలాఖండయశఃపరంపర పరో ♦ ర్వీనాథగర్వాపహా
క్రమదోర్విక్రమ విక్రమార్కనృపసం ♦ గ్రామస్ఫురత్సాహసా॥

అమరేంద్రప్రతిమానవైభవ, అమరేంద్ర = ఇంద్రునియొక్క, (వైభవము) ప్రతిమాన = పోలిక గల, వైభవ = సంపదఁ గలవాఁడా, భవా.....పరంపర, భవ = శివునితోడను, అబ్జ = తామరలతోడను, స్వర్ధునీ = ఆకాశగంగతోడను, కల్పకద్రుమ = కల్పవృక్షములతోడను, డిండీర = నురువుతోడను, పటీర = చందనముతోడను, హీర = వజ్రములతోడను, శశభృత్ = చందురునితోడను, దుగ్ధాబ్ధి = క్షీరసముద్రముతోడను, సంస్పర్ధి = విరోధించుచున్న, (సదృశ మగుచున్న యని యర్థము.) సత్ = శ్రేష్ఠమైన, విమల = స్వచ్ఛమైన, అఖండ = పూర్ణమైన, యశఃపరంపర = కీర్తిసమూహము గ

లప్రభువా, పరోర్వీనాథ......క్రమ, పరోర్వీనాథ=శత్రురాజులయొక్క, గర్వ=మదమును, అపహ=పోఁగొట్టెడు, క్రమ=రీతిగల, దోర్విక్రమ = బాహుపరాక్రమముగలరాజా, విక్రమార్క...సా, విక్రమార్కనృప=విక్రమార్కమహారాజునకువలె, సంగ్రామ=యుద్ధమందు, స్ఫురత్=ప్రకాశించుచున్న: సాహసా= తెగువ గలప్రభువా.

క॥ చంచలనయనానూతన
పంచాయుధ సుజనకల్ప ♦ పాదప సరసో
దంచితగంభీరవచః
పంచాయుధతల్ప వినయ ♦ భవ్యాకల్పా॥ 117

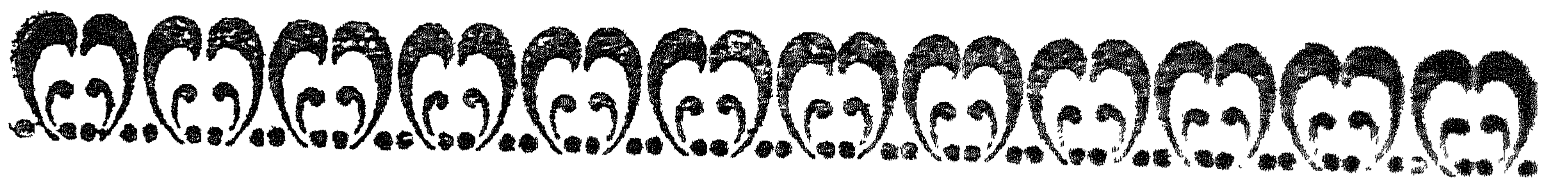
చంచలనయనా=స్త్రీలకు, నూతనపంచాయుధ = క్రొత్తమన్మథుఁడా, ప్రాచీనుఁడగుమన్మథుఁ డనంగుఁడును నీయన సాంగుఁడును గాన నూతనమన్మథుఁ డని చెప్పను. సుజనకల్పపాదప=సజ్జనులకుం గల్పవృక్షమా! సరసో......తల్ప, సరస=మనోహర మైన, ఉదంచిత=మిగుల పూజ్య మైన, గంభీర = అర్థపాటవము గల, వచః = సంభాషణమునందు, పంచాయుధతల్ప = శేషుఁడా, (గద, ఖడ్గము, ధనువు, శంఖము, చక్రము నను నైదాయుధములు గలవాఁడు పంచాయుధుఁడు = విష్ణువు. ఆయనకుం దల్పము=పాన్పు శేషుఁడు. విష్ణువు క్షీరసముద్రమున శేషునిపై శయనించియుండు నని పురాణములం బ్రసిద్ధి.) వినయభవ్యాకల్పా = అడఁకువ యనుమనోహర మైనభూషణము గలప్రభువా.

మాలినీవృత్తము॥ స్థిరలసదుపమాక ♦ క్షేత్రధాత్రీధరేంద్ర
ధరపరిసరసాశ్మ ♦ స్థాపితప్రోజ్జ్వలద్గో
పురవరశిఖరాళీ ♦ భూషితవ్యోమసీమా
ప్రరుచిరగుణధామా ♦ రాఘవంశాబ్ధిసోమా॥ 118

స్థిర......సీమా, స్థిర=శాశ్వతముగా, లసత్ =ప్రకాశించుచున్న, ఉపమాకక్షేత్ర = ఉపమాక యనుపుణ్యస్థలమునందలి, ధాత్రీధరేంద్ర=పర్వతముయొక్క, అధర = క్రిందటి, పరిసర=సమీపప్రదేశమందు, సాశ్మ=రాలతోఁ గూడునట్లు, స్థాపిత = నిల్పఁబడిన, (కట్టింపఁబడిన యని యర్థము.) ప్రోజ్జ్వలత్ = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, గోపురవర=శ్రేష్ఠ మైనగోపురముయొక్క, శిఖరాళీ = శిఖరసమూహముచేతను, భూషిత=అలంకరింపఁబడిన, వ్యోమసీమా=ఆకాశప్రదేశము గలప్రభు

హా! ప్రచురగుణధామా = మిక్కిలి మనోహరము లగుగుణములకు నివాసమా, రాఘవ వంశాబ్ధిసోమా = రాఘవునొక్క వంశ మనుసముద్రమునకుం జంద్రుఁడ వగు రామరాయ ప్రభూ!

గద్యము.—ఇది శ్రీమహాభారతీప్రసాదాసాదితకవితామతల్లికా
ల్లమరాజవంశజాపస్తంబసూత్రనదెల్లనార్యపౌత్ర
రంగశాయినామార్యపుత్ర హరితసగోత్ర
పవిత్ర సుకవిజనవిధేయ సుబ్రహ్మణ్యక
వినామధేయప్రణీతం బైనభద్రాపరిణ
యం బనుమహాప్రబంధంబునందు
ద్వితీయాశ్వాసము.



శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు.

అవిఘ్నమస్తు.

భద్రాపరిణయము.

తృతీయాశ్వాసము.

క. శ్రీవనితావరపదరా
జీవాయతనాంతరంగ! ♦ శ్రితజనవనచై
త్రా! విబుధనుతచరిత్రా!
రావుకులజచంద్ర! రామ ♦ రాయనరేంద్రా. 1

శ్రీవనితా......తరంగ, శ్రీ=లక్ష్మియనెడు, వనితా=స్త్రీయొక్క, వర=భర్త యైనవిష్ణువుయొక్క, పదరాజీవ=పాదపద్మములకు, ఆయతన=నివాసస్థల మైన, అంతరంగ=మనసుగలప్రభూ! మనసున విష్ణునిపాదపద్మముల ధ్యానించురాజా యని యర్థము. శ్రితజనవనచైత్రా=ఆశ్రయించినజను లనెడుతోఁటకు వసంతుఁడా! చైత్రుఁడు వనమునకుంబోలె నాశ్రయించినవారికి నీరాజు ఫలము నొసఁగుచుండువాఁడని యర్థము. విబుధనుతచరిత్రా, విబుధ=విద్వాంసులచే, నుత=స్తోత్రము చేయఁబడిన చరిత్రా=నడవడి గల, రావుకులజచంద్ర=రావువంశమున జనించినచంద్రుఁడా! ఇట రాజునందుఁ జంద్రత్వారోపము వంశమునందు సముద్రత్వారోపమునకు గమకము గాన నేకదేశవర్తి రూపకాలంకారము. రామరాయనరేంద్రా=ఓరామరాయప్రభూ!

గీ. అవధరింపుము శౌరిభ ♦ వ్యచరితంబుఁ
దొల్లి సూతుండు శౌనకా ♦ దులకుఁ జెప్పి
నట్టిరీతిఁ బరిక్షిద్ధ ♦ రాధినాథ
తిలకమునకు కిట్లు శుకయోగి ♦ తెలుపఁదొడఁగె. 2

అవధరింపుము = చిత్తగింపుము. తొల్లి = పూర్వము, మునుపు, శౌరిభవ్యచరితంబుఁ = కృష్ణునిమనోహరమైనచరిత్రను. శౌనకాదులకున్, చెప్పినట్టిరీతిన్ = చెప్పినరీతిచేతను, శుకయోగి, పరీక్షిద్ధరాధినాథతిలకమునకున్ = పరీక్షిత్తుఁ డను రాజశ్రేష్ఠునకు, ఇట్లు, తెలుపన్ = తెలియఁజేయుటకు, తొడఁగెన్ = ప్రారంభించెను.

ఉ. నందకుమారువీక్షణకనద్ఘనమత్తమిళిందబృందమా
సుందరిమోముఁదమ్మిపయి జొబ్బిలుహాసవిలాసచిక్కణా
స్పందమరందమానునెడఁ బ్రాపయి ముంగురు లాదరించెఁ జె
న్నొందఁగ రెండునున్ భ్రమరకాఖ్యములౌటఁగదా సుహృత్క్రియల్.

నందకుమారు......బృందము, నందకుమారు = కృష్ణునియొక్క, వీక్షణ = చూపు లనెడు, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఘన = అధికమైన, మత్త = మదించిన, మిళింద బృందము = తుమ్మెదలగుంపు, ఆసుందరిమోముఁదమ్మిపయిన్ = ఆసుందరియొక్క మోమనెడుతామరపువ్వుమీఁదను, జొబ్బిలు......మరందమును, జొబ్బిలు = ఉత్పన్నమయ్యెడు, హాస = నగవును, విలాస = శృంగారచేష్టలు ననెడు, చిక్కణ = చిక్కనైనట్టియు, అస్పంద = కదలని, (గడ్డకట్టిన) మరందము = పూఁదేనెను, ఆను నెడన్ = త్రాగునప్పుడు, ముంగురులు = అలకలు, ప్రాపయి = సహాయులై, చెన్నొందఁగన్ = అందగించునట్లు, ఆదరించెన్ = ప్రేమఁ జూపెను. రెండునున్ = చూపుతుమ్మెదలును ముంగురులును గూడ, భ్రమరకాఖ్యములు = భ్రమరకము లను పేరుగలవి, ఔటఁగదా = అగుటవలనే కదా, సుహృత్క్రియల్ = మిత్రులు మిత్రులకుఁ జేయుకార్యములు. అనఁగ నుపకారము లని యర్థము. (అయ్యెన్) (ని) షట్పదభ్రమరాళీకము లనియును, అలకా శ్చూర్ణకుంతలాస్తే। లలాటే భ్రమరకా యనియు నమరుఁడు.

కృష్ణునిచూపు లామెమోముఁ బ్రాలునప్పుడు ముంగురు లాదరించె, నాఁగాఁ, దుమ్మెదలు పద్మమునఁ బ్రాలి మకరందము గ్రోలినట్లు దృష్టు లప్పాటుం బ్రవేశించిన ముఖవిలాసముం జూచి సంతసించుచుండఁగా నచట నున్న ముంగురులు ముఖమున కధికసౌందర్యము గల్పించి యధికమైనసంతసముం గన్నులకుఁ గలిగించె నని యూహించుము. దృష్టిసంతసమును గురులు స్వభావముననే చేయఁగాఁ జూపులయందు భ్రమరత్వ మారోపించి వానితో సమాననామము కల్గుటచే నట్లు చేసె నని చెప్పుటచే రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. పదముల నాసి యూరుపులఁ బారి నితంబమునాఁటి నాభిలోఁ

బొదలి వళిత్రియం బెనసి ♦ ముద్దులనిద్దపుటూరు హత్తి పై
నుదుటుగ నున్నయున్నతప ♦ యోధరచక్రము లాక్రమించె న
మ్మదవతిఁ జూచుచో యదుకు ♦ మారునిమోహనదృష్టిజాలముల్.

యదుకుమారునిమోహనదృష్టిజాలముల్ = బాలకృష్ణునిసుందరమైనచూపులసమూహము, అమ్మదవతిన్ = ఆభద్రను, చూచుచోన్ = చూచునప్పుడు, పదములన్ = పాదములను, ఆని = ప్రవేశించి, ఊరువులన్ = తొడలను, పాఱి = వ్యాపించి, నితంబమున్ = కటిప్రదేశమును, దాటి = తగుల్కొని, నాభికన్ = నాభియందున్, పొదలి = వర్ధిల్లి, వళిత్రయంబు = కడుపుమీఁదిముడుతలను, ఎనసి = పొంది, ముద్దులనిద్దపుటూరున్ = మనోహరమైనదున్ననినూగారును, హత్తి = అంటుకొని, పైన్ = పిమ్మటను, ఉదుటుగన్ = గర్వము గలుగునట్లు, ఉన్నయున్నతపయోధరచక్రములు, ఉన్న, ఉన్నత = ఎత్తైన, పయోధరచక్రములు = జక్కవలంబోలినకుచములను, ఆక్రమించెన్ = వశపఱుచుకొనెను.

కృష్ణునిదృష్టి యామెయవయవములం గ్రమక్రమముగఁ జూచుచుఁ జిట్టచివరకు నున్నతప్రదేశముఁ బొందె నని భావము.

క. ఈరీతిఁ బుష్పవనమున
నారీతిలకమును జూచి ♦ నవ్యానంద
స్ఫారమతి యగుచుఁ జెంతకు
సారసనయనుండు సేరఁ ♦ జనుసమయమునన్. 5

సారసనయనుండు = కృష్ణుఁడు, (పద్మములం బోలినకన్నులు గలవాఁడు) ఈరీతిన్ = ఈప్రకారముచేతను, పుష్పవనమునన్ = పూఁదోఁటయందున్, నారీతిలకమును = భద్రను, (స్త్రీశ్రేష్ఠమును) చూచి = కన్గొని, నవ్యానందస్ఫారమతి, నవ్య = నూతనమైన, ఆనంద = సంతసముచేత, స్ఫార = అతిశయించిన, మతి = బుద్ధి కలవాఁడు, అగుచున్, చెంతకున్ = సమీపమునకున్, చేరం జనుసమయమునన్ = చేరునట్లు, వెళ్లెడుకాలమునందున్ (ముందుపద్యముతో నన్వయము.)

మ. అలహిందోళపురక్తి మాధవుఁడుప్ర ♦ త్యక్షుం బగుర్ వీణనో
యలివేణీ యది మేళగించి లలితం ♦ బాగీతముం బాడుమం

చు లతాతన్వి యొకర్తు దెల్పఁ దెలియ • నచ్చో నట్లు గావించు న
ప్పలుకుల్ దా విని శౌరి యిప్డు పాడదమా • [illegible]

ఓయలివేణీ=ఓభద్రా, (తుమ్మెదవలె [illegible]) మాధవుఁడు=వసంతుఁడు (కృష్ణుఁ డనియు ధ్వనించును) అలహిందోళపుర_క్తిన్, అల=ప్రసిద్ధమైన, హిందోళపుర_క్తిన్=హిందోళ మనురాగమునందలి ప్రీతిచేతను, ప్రత్యక్షుం బగున్=సాక్షాత్కరించును. శిశిరఋతువునకు వసంతకాలమునకు నడుమం బాడునదిగా నొకరాగము హిందోళ మనంబడు. అది=[illegible], [illegible], మేళగించి=కూర్చి, లలితంబు=శ్రావ్యమైనది, [illegible], పాడుము=గానము చేయుము. అంచున్, ఒకర్తు లతాతన్వి=[illegible] స్త్రీ, తెల్పన్=తెలియఁజేయఁగాన్, చెలి=భద్ర, అచ్చోన్=[illegible], అట్లు గావించన్=ఆహిందోళరాగమును వీణయందు సంఘటించి పాడఁగాన్, శౌరి=కృష్ణుఁడు, [illegible] అప్పలుకుల్=ఆమాటలను, విని=ఆలకించి, [illegible], ఇప్డువేళ=ఇది సమయము, అంచున్=అని [illegible], [illegible], ముందుపద్యముతో నన్వయము.

శిశిరవసంతములకు సంధియందు హిందోళము [illegible] యము. మాధవుఁడు (వసంతుఁడు) [illegible] భద్ర యట్లు చేయుచున్నపుడు వసంతుఁడను [illegible] జెల్లుఁ గావున నిదియే యీ సమయ [illegible] తాత్పర్యము.

క. కుసుమలతావృతి [illegible]
యసదృగ్వనదేవతాగ • [illegible]
యొసఁగువసంతుఁ [illegible]
బొసఁగి సతీసమితి నడ్మ • [illegible] 7

కుసుమలతావృతిన్=పుష్పవతీఁ [illegible], అసదృక్......గతుఁడై=సాటిలేనివనదేవత [illegible] యనన్=ప్రకాశించువసంతుఁడో యనునట్లు, [illegible], సతీసమితిమధ్యమునన్=స్త్రీసభామధ్యమందు, [illegible] గా

లముం జెప్పను. ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ. ప్రకటాస్యచంద్రచం • ద్రికవోలె మొలకన
వ్వొలుకువానిని సిరు • ల్గులుకువాని
లలితరూపమునఁ గ • ల్వలఱేని వలఱేని
మించువాని మొయిళ్ల • మించువాని
హరినీలనీలాభ • నలరారుమీసంపు
లీలవానిఁ బసిండి • చేలవాని
నరవిందములకు విం • దగుకన్నుఁగవతళ్కు
లొలయువాని శుభాప్తి • వెలయువాని
మహితకుండలకౌస్తుభ • మకుటకటక
కాంచికాంగదధాగధ • గ్యములవాని
నాజగన్మోహనుని శౌరి • నద్భుతాత్మ
లగుచుఁ గని లేచి నిలిచి ర • య్యబ్జముఖులు. 8

అయ్యబ్జముఖులు = మీఁదఁ జెప్పినభద్రమొద లగుస్త్రీలు, అద్భుతాత్మలు = ఆశ్చర్యముతోఁ గూడినమనసుగలవారు, అగుచున్, ప్రకట......వోలెన్, ప్రకట = స్ఫుటమైన, ఆస్య = మోమనెడు, చంద్ర = చంద్రునియొక్క, చంద్రికవోలెన్ = వెన్నెలవలె మొలకనవ్వు = మందహాసమును, ఒలుకువానిన్ = ప్రకటించువానిని, సిరుల్ = శోభలను, కుల్కువానిన్ = వెదచల్లువానిని, లలితరూపమునన్ = మనోహరమైనచక్కఁదనముచేతను, కల్వలఱేనిన్ = చంద్రునిని, వలఱేనిన్ = మన్మథునిని, మించువానిన్ = అతిశయించువానిని, మొయిళ్లన్ = మేఘములను, మించువానిన్ = అతిశయించిన (శరీరచ్ఛాయ గల) వానిని, హరినీలనీలాభన్ = ఇంద్రనీల మనుమణియొక్క నల్లనిచాయం బోలినచాయచేతను, అలరారుమీసంపులీలవానిన్ = ప్రకాశించుమీసంపు సొగసు గలవానిని, పసిండిచేలవానిన్ = బంగారు (వన్నె గల) వస్త్రము గలవానిని, అరవిందములకున్ = పద్మములకున్, విందు = చుట్టము, అగుకన్నుఁగవతళ్కులు = అయ్యెడునేత్రములజంటయొక్క కాంతులను, ఒలయువానిన్ = పొందువానిని, శుభాప్తిన్ = మేలు పొందుటచేతను, వెలయువానిన్ = ప్రకాశించువానిని, మహిత......

వానిన్, మహిత = పూజ్యమైన, కుండల = కమ్మలయొక్కయు, కౌస్తుభ = కౌస్తుభమను (సముద్రమునఁ బుట్టినమణితోఁ గూడిన) దండయొక్కయు, మకుట = కిరీటముయొక్కయు, కటక = కడియములయొక్కయు, కాంచికా = మొలత్రాటియొక్కయు, అంగద = బాహుపురులయొక్కయు, ధగధగ్యములవానిన్ = ధగధగ లాడెడుకాంతి గలవానిని, అజగన్మోహనునిన్ = సన్నిహితుఁడైనట్టియు లోకము నంతను వలపించునట్టియు, శౌరిన్ = కృష్ణునిని, కని = చూచి, తేచి నిలిచిరి. ఇందు మానుష మనుశబ్దాలంకారమును, రూపకము నుపమయు ననునర్థాలంకారములును గలవు.

క. కలయ వెలుఁ గొందురుచిఁ జ
క్కులమధ్యమునందు నిందు ♦ కళ యనఁ భద్రా
లలనారత్నం బనుగుం
జెలువలలో నుండి వింత ♦ చెలువము దోఁపన్. 9

భద్రాలలనారత్నంబు = భద్ర యను స్త్రీరత్నము, కలయన్ = అంతటను, వెలుఁ గొందురుచిన్ = ప్రకాశించుకాంతిచేతను, చుక్కలమధ్యమునందున్ = నక్షత్రములనడుమను, ఇందుకళ యనన్ = చంద్రకళవలె, అనుగుంజెలువలలోన్ = ప్రియసఖులనడుమను, ఉండి, వింతచెలువము = అపూర్వమైనసౌందర్యము, తోఁపన్ = కనఁబడఁగాన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

చ. తమకము నబ్బురంబును ము♦దంబు నెదం గదియంగ నేత్రప
ద్మములు ప్రఫుల్లముల్ సలలి♦తంబులు నై చలదృఙ్మిళిందబృం
దములను గ్రుమ్మరింపఁ గఠి♦నస్తనము ల్పులకింపఁ గాంచెఁ బ్రే
మ ముడిగొనంగ నయ్యదుకు♦మారుని దివ్యవిలాసధామునిన్. 10

తమకము = త్వరయును, అబ్బురంబును = ఆశ్చర్యమును, ముదంబును = సంతోషమును, ఎదన్ = మనసునందు, కదియంగన్ = వ్యాపింపఁగాన్, నేత్రపద్మములు = కన్నుఁదామరలు, ప్రఫుల్లముల్ = వికసించినవియును, సలలితంబులు నై = మిగులమనోహరములు నై, చల......బృందములను, చల = చలించుచున్న, దృక్ = చూపుల నెడు, మిళిందబృందములను = తుమ్మెదలసమూహమును, క్రుమ్మరింపన్ = వెలిఁజిమ్మఁగా, కఠినస్తనముల్, పులకింపన్ = గగుర్పొడువఁగాన్, ప్రేమ = స్నేహము, ముడిగొనంగన్ = దృఢపడునట్లుగా, దివ్యవిలాసధామునిన్ = సుందరమైనశృంగారచేష్టలు ధరించిన

హానిని, అయ్యదుకుమారునిన్ = ఆకృష్ణుని, కాంచెన్ = గాంచెను. దీనికిం గత్రి వేను కటిపద్యమునందలిభద్ర. రూపకాలంకారము. ఇందు రోమాంచ మను సాత్త్వికభావము చెప్పంబడెను.

మ. తొలుకార్మించులసంచులై కువలయ♦స్తోమైకదామంబులై
బెళుకుంబేడిసమీలలీల లయి దీ♦ప్తిన్ ఖంజనాస్తంబులై
తెలినెత్తమ్ములతమ్ములై తళుకులై♦దీవ్యచ్చకోరాళికా
ళులునై కప్పె ముకుందుమేన నపుడా♦లోలాక్షివీక్షాతతుల్. 11

అపుడు = కృష్ణుం జూచునపుడు, ఆలోలాక్షివీక్షాతతుల్ = భద్రయొక్కదృష్టిసముదాయములు, తొలుకార్మించుసంచులై = వర్షాకాలమునందలి మెఱుపులయందము కలవి యై, (అతిచంచలములై యని భావము.) కువలయ.....లై = కలువపూవులయొక్కదండలై, బెళుకుంబేడిసమీలలీల లయి = తళతళలాడెడుచేపలయొక్కవిలాసములు కలవి యై, దీప్తిన్ = కాంతిచేతను, ఖంజనాస్తంబులైన = కాటుకపిట్టలకుంజెలులై, తెలినెత్తమ్ములతమ్ములై = తెల్లనితామరపూవులకుసోదరులై (సమానములై యని యర్థము.) తళుకులై = ప్రశస్తమైనకాంతి గలవి యై, దీవ్యచ్చకోరాళికిన్ = ప్రకాశించుచకోరసముదాయమునకున్, ఆళులునై = చెలికత్తెలునై, ముకుందుమేనన్ = కృష్ణునిశరీరమందున్, కప్పెన్ = వ్యాపించెను.

ఉ. వీలుగ వాలుఁగంటిబొమ♦వింటివిలోలదృగాశుగాళి గో
పాలువిశాలవక్షమునఁ♦బర్వఁగ నయ్యద నెంచి యించువి
ల్దాలుపు దంటవింటఁ బది♦లంబుగఁ దుమ్మెదనారి మోయఁ బ్రో
యాలిపయింగడంగి కుసు♦మాస్త్రము లేయఁ దొడంగె నేపునన్.

వాలుగంటి......గాళి, వాలుగంటి = భద్రయొక్క, (సోగకన్నులు కలది) బొమవింటి = కనుబొమ లనెడుధనుస్సంబంధమైన, విలోల = చంచలమైన, దృక్ = చూపు లనెడు, ఆశుగ = బాణములయొక్క (వేగముగం బోవునవి) ఆళి = సముదాయము, వీలుగన్ = తగునట్లు, గోపాలువిశాలవక్షమునన్ = కృష్ణమూర్తి పేరురమునందున్, పర్వఁగన్ = సోఁకఁగాన్, ఇంచువిలుదాలుపు = మన్మథుఁడు, (చెఱకువింటిని ధరించినవాఁడు) అయ్యదను = ఆసమయమును, ఎంచి = తెలిసికొని, దంటవింటన్ = బలముగలధనుసునందు, పదిలంబుగన్ = జాగ్రత్తగా, తుమ్మెదనారి = తుమ్మెద లనెడునల్లె

త్రాడు, మ్రోయన్ = ధ్వనింపఁగాన్, పౌష్పమాలికయున్ = ఆ స్త్రీవింటిదనము, కదంబిం‑ పూని, కుసుమాస్త్రములు = పుష్పబాణములను, ఏపునన్ = విజృంభణముతోడ, ఏయఁ దొడంగెన్ = వేయుట కారంభించెను. ఆమె కృష్ణునిలో మున్నదఁ బూవులను బాణముల ను బ్రయోగింపఁగా నది సహింపక వెంటనే యామెపైని మన్మథుఁడు పూవుటమ్ములం బ్రయోగించెను. అనఁగా నామెయుఁ గృష్ణుం జూచిన వెంటనే మన్మథవికారము గలిగె నని భావము.

ఉ. కోరిక లూరు నెమ్మెయి గ♦గుర్పొడుచుం గడకంటిఁ దారకల్
సేరి పరిభ్రమించు నునుఁ♦జెక్కులఁ జెమ్మట గ్రమ్ము నెమ్మి నొ
య్యారపుఁజూపు లజ్జ బెర♦యం (గను జక్కఁగ మోము నొందుచున్)
సారెకు వెల్విడుం దొడరి♦శౌరిని జూచు నెడం బడంతికిన్॥ 13

తొడరి = ప్రయత్నించి, శౌరిని = కృష్ణుని, చూచునెడన్ = చూచునట్టి సమయమందున్, పడంతికిన్ = భద్రకున్, కోరికలు = ఇచ్ఛలు, ఊరున్ = పుట్టును, నెమ్మెయి = శరీరము, గగుర్పొడుచున్ = పులకరించును, తారకల్ = కంటిగ్రుడ్లు, కడకంటన్ = కంటితుదయందున్, చేరి, పరిభ్రమించున్ = చలించును, నునుఁజెక్కులన్ = నున్నని చెక్కిళ్లయందున్, చెమ్మట = స్వేదము, క్రమ్మున్ = వ్యాపించును, ఒయ్యారపుఁజూపు = సొగసైనదృష్టి, లజ్జ = సిగ్గు, బెరయంగన్ = ఉత్పన్నము కాఁగా, చక్కఁగన్ = అందముగాన్, మోమ్పొందుచున్ = ముసిరించుచున్, నెమ్మిన్ = ప్రేమవలను, సారెకున్ = మాటిమాటికిన్, వెల్విడున్ = (తిరిగి) వ్యాపించుచుండును. భద్రకు గృష్ణుని జూడఁగనే కోరిక పుట్టెననియుఁ జిమ్మట దానికిం బోషకము లగు పులకాదిసాత్త్వికభావంబులును సహకారి యగులజ్జ యనుసంచారిభావము నుత్పన్నమాయె నని తాత్పర్యము. (కోరిక యనఁగా రతి. సంభోగవిషయస్పృహమయి వ్యాపించినది రతి యనంబడు. ఇదియే శృంగారమునకు స్థాయిభావము. ఈయిచ్ఛావిశేష మనుభవపర్యంత మట్లు నిలిచిన స్థాయి యనంబడు. ఇదియే శృంగారరసమునకుం బూర్ణావస్థ. లోపలనున్న యనురాగమును సూచించు రోమాంచా (గగుర్పాటు) దులు సాత్త్వికభావము లనంబడు. రసమునకు సహకారు లగు నిర్వేదాదులు సంచారులు. అందు ననంగనిమిత్తమైనరాగాదులచేఁ జేతస్సంకోచనము లజ్జ యనంబడు. దాఁగుట, వైవర్ణ్యము, నధోముఖత్వము, నేత్రనిమీలనము మొదలగునవి దీనికార్యములు.) నాయిక ముగ్ధ.

వ॥ ఇత్తెఱంగున నత్తరుణీరత్నం బత్తామరసాక్షు నీక్షించుచుఁ దనమనంబున, 14

అత్తరుణీరత్నంబు=(ఆస్త్రీశ్రేష్ఠము) భద్ర, ఇత్తెఱంగునన్=ఈప్రకారము చేతను, అత్తామరసాక్షుని=ఆకృష్ణుని, ఈక్షించుచున్=చూచుచును, తనమనంబునన్=తనమనసునందున్. ఇది 17 వ పద్యమందలి యని యనుదానితో నన్వయించు.

సీ॥ తనకాంతిదరహాస ♦ మున నిల్పి భూచరుం
డగుచు వర్తించుసు ♦ ధాంశుఁ డొకొ
తనదుపద్మాంబక ♦ త్వము కన్నులనె తాల్చి
సాంగుఁడై మెలఁగున ♦ నంగుఁ డొకొ
తనసౌరభము వక్త్ర ♦ మున నించి నిజవిలా
సము చూప వచ్చువ ♦ సంతుఁ డొకొ
తనహారిడింభక ♦ త్వము మధ్యమునఁ బూని
యవనికి డిగినజ ♦ యంతుఁ డొకొ
వీరు గా రైన నీదివ్య ♦ విభవభువన
మోహనాకారలావణ్య ♦ ములు గలుగునె
కాన మద్వల్లకీగాన ♦ కలన నలరి
శౌరి సాక్షాత్కరించిన ♦ శౌరి యితఁడు॥ 15

తనకాంతి=తనయొక్క (చంద్రునియొక్క) తెల్లనిచాయను, దరహాసమునన్=చిఱునగవునందున్, నిల్పి=ఉండునట్లు చేసి, భూచరుండు=నేలం దిరుగువాఁడు, అగుచున్, వర్తించుసుధాంశుఁ డొకొ=ఉండుచంద్రుఁ డగునేమో, భద్ర తనకు సాక్షాత్కరించినకృష్ణుం జూచి శరీరమం దంతట నుండుతెల్లనికాంతిని చిఱునవ్వునందే ధరించి భూమియందు సంచరించెడుచంద్రుఁ డగు నేమో యని సందేహించెనని భావము. తనదుపద్మాంబకత్వమున్=తనసంబంధ మైనతామరపువ్వు లనుబాణములు గలుగుట యనుధర్మ్మ (తామరపువ్వులంబోలినకన్నులు గలుగుటయు) ము కన్నులనె=నేత్రములయందే, తాల్చి=ధరించి, సాంగుఁడై=శరీరముతోఁ గూడుకొన్నవాఁడై, మెలఁగుననంగుఁ డొకొ=సంచరించెడుమన్మథుఁ డేమో, తనసౌరభము=తన

యొక్క-సురభినామము గల్గుటను (పరిమళించుటను) వక్త్రమునన్ = మోమునందున్, నించి = నిండించి, (ధరించి యని యర్థము.) [illegible] = [illegible], [illegible] = ప్రకటించుచును, వచ్చువసంతుఁడో? [illegible] = [illegible], [illegible] భకత్వము = తనయింద్రునకుం గొడుకగుట [illegible], [illegible] నన్ = నడుమునందున్, పూని = ధరించి, అవనికిన్ = భూమికిన్, [illegible] క్కు- = అవతరించినజయంతుఁడో, (అని సందేహించి) [illegible], కారు. అయినన్ = ఇందొక్కఁడైనయెడల, [illegible]....ములు, [illegible], [illegible] = ఒప్పిదమైన, భువనమోహన = లోకమునకు వలపు పుట్టించునట్టి, [illegible] = [illegible], లావణ్యములు = నిగనిగలాడెడు కాంతియు, కలుగునె = [illegible]? ([illegible] యని యర్థము) కానన్ = ఆకారణముచేతను, [illegible] యొప్పుచేతను, అలరి = సంతసించి, కోరి = అపేక్షించి, [illegible] తుఁ డైనకృష్ణుఁడు, ఇతఁడే. (అగును) [illegible] లలో నొకఁడైన నిట్టిసౌందర్య ముండదు [illegible] చ్చినకృష్ణుఁడే కాని మఱొక్కఁడు గాఁ డని [illegible]. నిశ్చయాంత మైనసందేహాలంకారము. [illegible].

సీ॥ అక్షిసాఫల్య మింపా • రంగాఁ [illegible]
జెలువంబు గోరి చూ • [illegible] వలదె
విమలగాంధర్వంబు • వినుతి కెక్కఁగఁ జేసి
పైని గీతంబులు • పాడవలదె
కులుకుగుబ్బలసోకు • [illegible]
దృఢపరీరంభను • [illegible] వలదె
కమ్మకెమ్మోవివా • క్కు-పుఁజివ్వుల్ నగఁ జేసి
నునుఁజెక్కు-ఁగనఁ ముద్దు • గొనఁగవలదె
విలువఁ దెలుపఁగరానియొ • [illegible]
మొలసిపల మొంద [illegible] • గలసి [illegible]
వలచి వలపించి తమిఁ బెంచి • [illegible]
కేళికలఁ దేలి సుఖలీలఁ • గ్రాలవలదె॥

అక్షిసాఫల్యము = కన్నులకు ఫలము (కలిమి) ఇంపారఁగాన్ = సంభవించునట్లు, వీనిమేఁజెలువంబు = ఈతనిశరీరముయొక్క చక్కఁదనమును, కోరి = అపేక్షించి, వీక్షింపవలదె = చూడఁగూడదా? కన్నులు ఫలము నొందుట కీతనిసౌందర్యము తప్పక చూడవలయు నని భావము. విమలగాంధర్వంబు = స్వచ్ఛమైనగానము, వినుతికెక్కఁగన్ = ప్రసిద్ధి పొందునట్లు, వీనిపైని గీతంబులు = ఈతనివిషయం గావించినపాటలను, పాడవలదె = పాడఁగూడదా! అవశ్యము పాడవలె నని యాశయము. పలుపగబ్బలసౌరు = చక్కఁగఁ గదలెడుస్తనములయందము, సొనబు = మనోహరమై, మీఱఁగన్ = అతిశయించునట్లు, వీనిదృఢపరిరంభము = ఈతనిబిగువుకౌఁగిలిని, అర్థింపన్ = వేఁడికొనుట, వలదె = వలదా? ముఖ్యముగ నపేక్షింపఁ దగు నని యాశయము. కమ్రకెమోమ్మవిచొక్కపుఁజవుల్ = మధురమైనమెత్తనిపెదవియొక్క విస్మృతమైనరుచులు, తగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, వీనిమునుఁజెక్కుఁగవ = ఇతనిమనోహరమైనచెక్కుల్జంటను, ముద్దుగొనఁగ వలదె = ముద్దుపెట్టికొన వలదా? వలయు నని యర్థము. విలువ = వెలను, తెలుపఁగ రానియీతలిరుఁబ్రాయము = చెప్పలేనట్టియీలేఁతవయసు, ఫలము = ఫలమును, ఒలసి = కదిసి, ఒందన్ = అనుభవించునట్లు, వీనితో, కలసిమెలసి = ఏకీభవించి, వలచి = కామించి, వలపించి = కోరునట్లు చేసి, తమిన్ = అపేక్షచే, పెంచి = వృద్ధిపఱిచి, అలరువిలుకుకేళికలన్ = మన్మథక్రీడలందున్, తేలి = తృప్తినొంది, సుఖలీలన్ = సుఖమైనవిలాసముతోన్, క్రాలవలదె = చరింపవలదా (కూడు నని యర్థము.)

మ॥ అని యూహించునృపాలకన్యకకు మున్నా శౌరి వీక్షించి వ
చ్చినయాయోగిని పల్కె నిట్లు కమలాక్షీ! నీదుభాగ్యం బింకెం
తన వచ్చున్ జలజాసనాదుల కశక్యం బైనగోపాంగనా
జననిక్షేపము నేఁడు నీకడకు నిచ్చన్ వచ్చె వీక్షించితే॥ 17

అని = ఇట్లు, ఊహించునృపాలకన్యకకున్ = తలంచెడురాజపుత్త్రికకున్, మున్ను = పూర్వకాలమునందున్, శౌరిన్ = కృష్ణమూర్తిని, ఈక్షించి = చూచి, వచ్చినయాయోగిని = వచ్చినశ్రుతిరంజని, ఇట్లు = ఈప్రకారము, పల్కెన్ = చెప్పెను. కమలాక్షీ = ఓభద్రా! నీదుభాగ్యంబు = నీయదృష్టము, ఉత్తరపదంబు పరం బగునప్పుడు యుష్మదస్మదాత్మార్థకంబులకు దుగాగమం బగు. బా. స. నీయొక్క + భాగ్యము. ఇఁకన్ = పిమ్మటను, ఎంతనవచ్చున్ = ఎంత యని చెప్పవచ్చును. చెప్ప శక్యము కా దని యర్థము. జలజాసనాదులకున్ = బ్రహ్మ మొదలగువారికి, అశక్యంబు =

(చూడ) సాధ్యము కానిది, ఐన, గోపాంగనాజనని క్షేపము = గొల్లపడుచులయొక్క నిధి (దాఁచికొన్న ద్రవ్యరాశి) నేఁడు = ఈదినమునన్, నీకడ సకన్ = నీయొద్దనున్, ఇచ్చన్ = (నిన్నుఁ జూచు) కోరికతోన్, వచ్చెన్ = ఏగుదెంచెను. ఈక్షించితే = చూచితివా? బ్రహ్మాదులకు దర్శన మీయనిమహానుభావుఁడును దన్నుఁ బ్రేమించినవారి తలకు మిగుల సులభుఁడు నగు శ్రీకృష్ణుఁడు నిన్నుం జూడఁగోరి వచ్చె నతని దర్శింపు మని శ్రుతిరంజని భద్రతోఁ జెప్పెను.

గీ. అనిన యదువిభుహృదయ మా ♦ వనజనయన
భావము నెఱింగి కనకాంగి ♦ పలికె నిట్లు
లోకనాయక! నీదగు ♦ రాకవలన
నధిగతాభీష్ట యయ్యె మా ♦ హంసయాన॥ 18

అనినన్ = శ్రుతిరంజనియిట్లుచెప్పఁగా, యదువిభుహృదయము = కృష్ణునిహృదయమును, వనజనయనభావము = భద్రయభిప్రాయమును, కనకాంగి = ఆపేరు గలయొకచెలి, ఎఱిఁగి = తెలిసికొని, ఇట్లు = ఈప్రకారము, పలికెన్, లోకనాయక = ఓకృష్ణా! (ఎల్లలోకములకుం బ్రభువా యని యర్థము.) నీదగు రాకవలనన్ = నీసంబంధమైనవచ్చుటవలనన్ (నీవు వచ్చుటవలన నని యర్థము.) మా హంసయాన = మా చెలి యగుభద్ర (అంచనడలం బోలిననడలు గల దని యర్థము.) అధిగతాభీష్ట = ప్రాప్తమైన కోర్కె గలది, అయ్యెన్. ఈపద్యమున లోకనాయకశబ్దముచే బ్రహ్మయు హంస యానశబ్దముచే సరస్వతియు ధ్వనించును.

వ॥ అనినఁ గలవాణి హరి కిట్లనియె. 19

అనినన్ = ఇట్లు కనకాంగి చెప్పఁగా, కలవాణి = ఆపేరుగలయొకచెలి, హరికిన్ = కృష్ణునకున్, ఇట్లనియెన్ = ఈప్రకారము చెప్పెను.

క॥ పురుషోత్తమ! నీసన్నిధి
పరిపూర్ణములుగ మదీయ ♦ భాగ్యము లెల్లన్
వరుస ఫలింప నొనర్చెన్
వరశోభ మదీయపద్మ ♦ పాళికిఁ గూర్చెన్॥ 20

పురుషోత్తమ = ఓపురుషశ్రేష్ఠుఁడా, (విష్ణుఁడా యనియు ధ్వనించును.) నీసన్ని

ధి=నీసాక్షాత్కారము, మదీయభాగ్యము లెల్లన్=నావి యగుసుకృతముల నన్నింటి ని, వరుసన్=క్రమముతో, పరిపూర్ణములుగన్=నిండుగా, ఫలింపన్=ఫలించునట్లు, ఒనర్చి=చేసెను. మదీయపద్మపాణికిన్, మదీయ = నాచెలియగు, పద్మపాణికిన్ = భద్రికన్, (తామరపూవులం బోలినచేతులు గలదాని కని యర్థము. లక్ష్మి కనియుం దోఁచును. తామరపూవులను హస్తమున ధరించినది యని యర్థము.) వరశోభన్=అ ధికదీప్తిని, మగనిశోభ యనియుం దోఁచును. కూర్చెన్=సంఘటించెను.

వ॥ అనిన నిందువదన యిట్లనియె. (సుగమము) 21

గీ॥ వఱలుశృంగారసారప్రవాహసరణి
నతనుతుంగాంచితశ్రీల నధిగమించి
వెలయునది భద్రి యీఘన వేణిఁ గలయఁ
గలుగు నీకు విలాససాగరత శౌరి॥ 22

వఱలు......సరణిన్, వఱలు=ప్రకాశించెడు, శృంగారసార=శృంగారరస మనెడు మనోహర మైనయుదకముయొక్క, ప్రవాహసరణిన్=ప్రవాహప్రమార్గముచే తను, అతనుతుంగాంచితశ్రీలన్, అతను=మన్మథునిసంబంధ మైన, తుంగ=అధిక మైన, అంచిత=పూజ్యమైన, శ్రీలన్=శోభ లవియెడు, (మన్మథావేశమువలనఁ గలిగిన విలాసముల నని యర్థము.) అతను=అధిక మైన, తుంగా=తుంగ యనునదియొక్క, అంచిత=ఒప్పిన, శ్రీలన్=శోభలను, (పెద్దది యగుతుంగ యనునదియొక్క శోభల నని యర్థము.) అధిగమించి = పొంది, భద్ర=భద్ర యనుతుంగభద్ర, వెలయునది= ప్రకాశించునది, ఈఘనవేణి=మేఘముం బోలినజడ గలది యగునీకన్నె యనెడుగొ ప్పనది, కలయన్=నిన్నుఁ బొందఁగాన్, నీకున్, విలాససాగరత=శృంగారచేష్టలకు సముద్రుఁ డగుట, కలుగున్=సంభవించును. నది సముద్రముతోఁ గలియునప్పటి ర సాధిక్యముయొక్క శోభ నిన్నియె గూడినపుడు, సంభవించు నని భావము. (తుం గభద్రానదికి సముద్రముతోసంబంధము కృష్ణానదీద్వారమునఁ గలదు. శ్లిష్టరూపకా లంకారము.

మ॥ అనినన్ సిగ్గున మోము వంచికొనిభద్రాబ్జాక్షి చన్దోయి వేఁ
గున లేఁగా ననియాడ నిస్తులతులాకోటిస్వనాకృష్టకా
ననమాయూరమరాళియై కటితటీనాట్యోల్లసద్వేణియై

చనియెం గ్రిమ్మతి శౌరిఁ జూచుచు మణీసౌధాంతరక్షోణికిన్॥ 23

అనినన్ = ఇందువదన యనుచెలి యిట్లు చెప్పఁగాన్, భద్రాబ్జాక్షీ = భద్ర యను కన్నె, సిగ్గునన్ = సిగ్గుచేతను, మోము వంచికొని, చన్నోయిబ్రేఁగునన్ = చన్నోయి యొక్కభారముచేతను, లేఁగౌను = లేఁతనడుము, అసియాడఁగా = వణఁకుచుండఁగా, నిస్తుల......మరాళియై, నిస్తుల = సాటిలేని, తులాకోటి = అందెలయొక్క, (ని) శాదాంగదంతులాకోటిః. అ. స్వన = ధ్వనిచేతను, ఆకృష్ట = ఆకర్షింపఁబడిన, కానన = అడవియందలి, మాయూరమరాళియై = నెమళ్లును హంసలును గలదియై, కటి...గ్గను కటితటీ = కటిప్రదేశమందు, నాట్య = చలించుచుండుటచేతను, ఉల్లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, వేణియై = జడగలదియై, క్రిమ్మతి = మఱలి, శౌరిన్ = కృష్ణునిని, చూచుచున్, మణీసౌధాంతరక్షోణికిన్ = మణుల (తోఁ గట్టబడిన) మేడలోనిప్రదేశమునకు, చనియెన్ = వెళ్లెను.

వ॥ ఇట్లు యదునందన సందర్శన సందీపి తానంద మోహాపరవశ యయ్యు నయ్యిందువదన నవోఢ గావున సఖీజన పరిహాస జనిత లజ్జాభరంబునఁ దనజనని యున్నసదనంబున కరిగినం దోడిబోటులు చిఱునగవు మొగంబులఁ దళుకొత్త నిలిచినం గాంచనాంబరుండును మీర లీయుపవనంబున నుంటకుం గతం బెయ్యది యని యడిగిన హరికి వార లిట్లనిరి॥ 24

అయ్యిందువదన = మీఁదఁ జెప్పంబడినభద్ర, (చంద్రుం బోలినమొగము గలది.) ఇట్లు = ఈప్రకారము, యదునందన......పరవశ, యదునందన = కృష్ణునియొక్క సందర్శన = చూచుటచేతను, సందీపిత = ప్రజ్వలింపఁబడిన (అధికమైన యని యర్థము.) ఆనంద = సంతసమునకును, మోహ = వలపునకును, పరవశ = లోఁబడినది. అయ్యున్ = అయినను, (ఆయనం జూచుటచే నధికానందమును మిగుల వలపును గలది యైన నని యర్థము.) నవోఢ = ముగ్ధ, కావునన్ = కాఁబట్టి, (నవోఢాశబ్దమునకుఁ గ్రొత్తపెండ్లికూఁతు రని యర్థము; గాని యిచ్చో నది లక్షణచే ముగ్ధం జెప్పును.) సఖీ......భరంబునన్, సఖీజన = చెలులయొక్క, పరిహాస = ఎగతాళివలన, జనిత = పుట్టింపఁబడిన, లజ్జాభరంబునన్ = లజ్జాతిశయముచేతను, తనజనని = తనతల్లి, ఉన్నసదనంబునకున్ = వసించినగృహమునకున్, అరిగినన్ = పోవఁగాన్, తోడిబోటులు = హా

డె నున్న చెలికత్తెలు, చిఱునగవు = మందహాసము, మొగంబులన్ = ముఖములయందున్ తళుకొత్తన్ = అంకురింపఁగాన్, నిలిచినన్, కాంచనాంబరుండు = కృష్ణుఁడు, (బంగారుచాయగలవస్త్రముల ధరించినవాఁడు) మీరలు, ఈవనంబునన్ = ఈతూఁటోట యందున్, ఉంటకున్ = ఉండుటకు, కతంబు = కారణము, ఎయ్యది యని యడిగి నన్ = ఏమని యడుగగాన్, వారలు = ఆభద్రచెలికత్తెలు. హరికిన్ = కృష్ణునకున్, ఇట్లు = ఈప్రకారము, అనిరి = పలికిరి.

క॥ విను మోవనజోదర! మా
జననాథుఁడు దేవితో వ ♦ సంతోత్సవ మిం
దొనరింప వచ్చినకతం
బున మేమును నీయుపవన ♦ మున నుంటి మనన్॥ 25

ఓవనజోదరా = ఓపద్మనాభా! వినుము = ఆలకింపుము. మాజననాథుఁడు = మా ప్రభు వగుధృష్టకేతుఁడు, దేవితోన్ = భార్యతోన్, ఇందున్ = ఈతోఁటయందున్, వసంతోత్సవము = వసంతపూజాదుల నని యర్థము. ఒనరింపన్ = చేయుటకు, వచ్చినకతంబునన్ = వచ్చినకారణముచేతను, మేము, ఈయుపవనంబునన్ = ఈయుద్యానవనమునందున్, ఉంటిమి = వసించితిమి, అనన్ = ఇట్లు చెప్పఁగాన్, ముందుపద్యములో నివిని యనుదానితో నన్వయించును.

క॥ విని వారల వీడ్కొని నిజ
జనయుతుఁడై ధృష్టకేతు ♦ జనపాలవరే
ణ్యుని జూచుటకు ముకుందుఁడు
చనియెం బూఁదోఁటలో వ ♦ జారంబునకున్॥ 26

ముకుందుఁడు = కృష్ణుఁడు, విని = ఆలకించి, వారలన్ = ఆస్త్రీలను, వీడ్కొని = వెళ్లి వచ్చెద నని చెప్పి విడిచి, నిజజనయుతుఁడై = తనజనులతోఁగూడినవాఁడై, ధృష్టకేతుజనపాలవరేణ్యునిన్ = రాజశ్రేష్ఠుఁ డైనధృష్టకేతునిని, చూచుటకున్, పూఁదోఁటలోనివజారంబునకున్ = ఉద్యానవనములో నున్న చావడిలోనికిన్, చనియెన్ = వెళ్లెను.

సీ॥ కరదీప్తకనకకం ♦ కణకలక్వణముతో
రమణీమణులు చామ ♦ రముల వీవ

గానన్నృత్యముల జే ♦ జేనాగవాసంపుఁ
జెలువంబు నాటవె ♦ చ్చెలులు చూప
సామంతభూషామ ♦ ణీమయూఖములు సం
ధ్యారుణాతపముల ♦ నౌఘళింపఁ
చరణనూపురముల ♦ సాలభంజికలట్లు
శరణాగతనతారి ♦ పరులుదోఁప
వేడ్కఁ గొలువున్న కైకేయు ♦ విమలగుణని
కాయుఁ గేయూరమకుటాది ♦ కలితకాయు
ధృష్టకేత్వభిధేయు స ♦ ద్విబుధగేయు
నాయదువిభుఁడు గాంచె ను ♦ ద్యానసీమ॥ 27

రమణీమణులు = మణులం బోలిన స్త్రీలు, కర......లోఁప, కర = హస్తములం దు, దీప్త = ప్రకాశించెడు, కనకకంకణ = బంగారుకడియములయొక్క, కల = మనోజ్ఞ మైన, క్వణములతోఁ = ధ్వనితోఁ, చామరములన్ = వింజామరలను, వీవన్ = విసరు చుండఁగాన్, ఆటవెచ్చెలులు = ఆటకత్తెలు, (నాట్యము చేయువారు) గానన్నృత్య ములన్ = సంగీతముచేతను నాట్యముచేతను, జేజేనాగవాసంపుఁజెలువంబు = దేవ వేశ్యలయొక్కయందమును, (స్వర్గములో నుండెడు రంభ మొదలగువారియందము నని యర్థము.) చూపన్ = కనుపఱుపఁగాన్, సామంత......ఖములు, సామంత = తనప్ర భుత్వమునకు లోఁబడిన దేశములకుం జుట్టుప్రక్కల నుండు దేశముల యేలువారియొక్క (నూఱుగ్రామములం బాలించుటకు రాజుచే నియుక్తు లగునధికారులయొక్క యనియు ని యర్థము.) భూషా = శరీరమున ధరించిన యాభరణములందుండెడి, మణీ = రత్నములయొ క్క, మయూఖములు = కాంతులు, సంధ్యారుణాతపములన్ = సంధ్యాకాలమందలి యెఱ్ఱనియెండలను, ఔఘళింపన్ = తిరస్కరింపఁగాన్, శరణాగతనతారులు = శరణు పొంది నమస్కరించెడు శత్రురాజులు, చరణనూపురముల సాలభంజికల ట్లు, చరణనూపురముల = కాలియందెలయందుండెడి, సాలభంజికలట్లు = బొమ్మలవలె, (ని) మంజీరో నూపురోఽస్త్రియాం. అ. తోఁపన్ = కాన్పింపఁగాన్, (ప్రతిఫలింపఁ గా నని యర్థము.) ఉద్యానసీమన్ = తోఁటయందున్. గొలువున్న కైకేయున్ = స భచేసి యున్న కేకయదేశాధిపతిని, విమలగుణనికాయున్ = స్వచ్ఛమైన శౌర్యాదిగు

దులసముదాయము కలవానిని, కేయూరమకుటాదికలితకాయున్ = భుజకీర్తులు కిరీటము మొదలైనవానితోఁ గూడినశరీరము గలవానిని, సద్బుధగేయున్ = సాధువులచేతను విద్వాంసులచేతను, స్తుతింపఁబడఁదగినవాని, ధృష్టకేత్వభిధేయున్ = ధృష్టకేతు వను పేరు గలవానిని, కాంచెను = చూచెను.

చ॥ అతులితదివ్యమండనయు ♦ తాంగరుచుల్ గనుపట్టుచుండఁగా
నతఁడును దవ్వులన్ సరసి ♦ జాక్షుని జూచి ప్రహర్షలీల నా
యతమణిపీఠి డిగ్గి యెదు ♦ రై చని కౌఁగిటఁ గూర్ప మామయై
నతనకు మ్రొక్కుకృష్ణురత ♦ నంబులగద్దియ నుంచి వెండియున్॥

అతఁడును = ఆకేకయరాజును, అతులిత......రుచుల్, అతులిత = సాటిలేని, దివ్య = దేవలోకసంబంధమైన, మండన = భూషణములతోన్, యుత = కూడిన, అంగరుచుల్ = శరీరకాంతులు, కనుపట్టుచుండఁగాన్ = ప్రకాశించుచుండఁగాన్, దవ్వులన్ = మిగుల దూరమునుండి, సరసిజాక్షునిన్ = తమ్మికంటిని, చూచి, ప్రహర్షలీలన్ = సంతోషక్రియతోన్ (సంతోషముతో ననియే యర్థము.) ఆయతమణిపీఠిన్ = విశాలమైనమణులు దాపినపీఁటనుండి, డిగ్గి, ఎదురై చని = అభిముఖముగా వెళ్లి, కౌఁగిటన్, కూర్పన్ = చేర్చుకొనఁగాన్, మామ యైనతనకున్ = తండ్రితోఁబుట్టువునకు భక్తుఁడై నతనకున్, మ్రొక్కుకృష్ణున్ = నమస్కరించుకృష్ణుని, రతనంబులగద్దియన్ = రత్నములపీఁటయందు, ఉంచి = నిలిపి, వెండియున్ = ఇంకను, ముందుపద్యములోనిసమాపకక్రియతో నన్వయము.

వ॥ తక్కినయుద్ధవగదాదిసహచరుల సముచితప్రకారంబుల నాదరించి
మించినవేడుకం గేకయరాజేంద్రుం డయ్యాదవేంద్రున కిట్లనియె.

కేకయరాజేంద్రుండు, తక్కినయుద్ధవగదాదిసహచరులన్ = మిగిలిన యుద్ధవుఁడు మొదలైన (కృష్ణుని) తోడివారలను, సముచితప్రకారంబులన్ = తగినరీతిచేతను, ఆదరించి = గౌరవించి, మించినవేడుకన్ = అధికమైనకుతూహలముతో, ఆయ్యాదవేంద్రునకున్ = ఆకృష్ణునకున్, ఇట్లనియెన్.

ఉ॥ ఆడఁగఁ బోవుతీర్థ మెదు ♦ రైనగతిన్ భవదాగమంబు బ
ల్వేడుకతో నిరంతరము ♦ వేఁడుచు నుండఁగ నేఁడు నాకుఁ జే
కూడె నభీప్సితంబు లోన ♦ గూడె నవామాత్యసుహృజ్జనంబు మా

నాడును భృత్యకోటిసద ♦ నంబులు ధన్యత నొందె మాధవా॥ 30

మాధవా=ఓకృష్ణా! భవదాగమంబు=నీరాకను, బాష్పములతోడన్=మిగుల సంతసముతోడన్, నిరంతరము=ఎడతెగక కురియుచున్నట్టి, వేచియుండఁగన్=కోరుచుండఁగాన్, నేఁడు=ఈదినమునందున్, ఆడఁగఁ బోవుతీర్థము=స్నానము చేయుటకై వెళ్లెడుపుణ్యజలము, ఎదురైనగతిన్=ఎదురుగ వచ్చినట్లు, మానసమ్, పేరామోదము ఒనగూడెన్=సంభవించెను. అభీప్సితంబులు=కోరఁబడినవి, ఒనగూడెన్=సంప్రాప్తించెను. కోర్కె లన్నియు సఫల మైన వని యర్థము. అమాత్యసుహృజ్జనంబు=మంత్రులయు మిత్రులయు సముదాయమును, మానాడు=మాదేశమును, భృత్యకోటి=సేవకసముదాయమును. సదనంబులు=ఇండ్లును. ధన్యతన్=కృతార్థత్వమును, ఒందెన్=పొందెను.

క॥ మాభావనకుఁ గుశలంబే
యాబలభద్రునకు భద్ర ♦ మా దేవకియు
న్నే బాగుగ సఖులకు మే
లే బంధులు రాచవారు ♦ లెస్సలె శౌరీ॥ 31

శౌరీ=ఓకృష్ణా! మాభావనకున్=వసుదేవునకును, కుశలంబే=సుఖమా? 'ఏ' యనునది ప్రశ్నార్థకము. ఆబలభద్రునకున్=మీయన్నగారగు బలరామునకును, భద్రమా=శుభమా? దేవకి, బాగుగన్=సుఖముగాను, ఉన్నే=ఉన్నదా? సఖులకున్=మీచెలికాండ్రకును, మేలే=మేలు కలదా? బంధులు=మీచుట్టములును, (అగు) రాచవారు=ప్రభువులు. లెస్సలే=సుఖముగ నున్నారా?

క॥ అని కుశలం బడిగిన శౌరి
జనపతి కిట్లనియె నమిత ♦ సౌజన్యశ్రీ
ఘనులుం బెద్దలు నగు మీ
యనుకంపం బ్రబలి యుండ ♦ నంతయు సుఖమే॥ 32

అని=ఇట్లు, కుశలంబు=సుఖవార్తను, అడిగినన్, శౌరి=శ్రీకృష్ణుఁడు, జనపతికిన్=రాజునకున్, ఇట్లనియెన్=ఇట్లు చెప్పెను. అమిత.....ఘనులున్, అమిత=మితము లేని, సౌజన్య=మంచిస్వభావము చేతను, శ్రీ=సంపద చేతను, ఘనులున్=అధికులును, పెద్దలున్=వృద్ధులును, అగుమీయనుకంపన్=మీదయచేతను,

అందఱున్ = మీ రడిగిన యెల్లవారును, సుఖులై = సుఖము కలవారై, పెరుఁగుచుండి రి = వృద్ధి చెందుచుండిరి.

వ॥ అని యెఱింగించి = ఇట్లు తెలిపి. 33

మ॥ తమమేనత్తను నత్తఱిన్ విమలచి ♦ త్తం ధృష్టకేతుప్రభూ
త్తమదేవిన్ శ్రుతకీర్తిఁ దద్భవనసం ♦ స్థం జూడ నద్దేవకీ
ప్రముఖ స్త్రీవసుదేవముఖ్యకుశల ♦ ప్రశ్నంబు లద్దేవి వే
డ్కమెయిం జేయఁగ శౌరి తత్సకలయో ♦ గక్షేమముల్ దెల్పుచున్.

అత్తఱిన్ = ఆకాలమునందున్, విమలచిత్తన్ = నిర్మల మైనమనసు గలదానిని, తద్భవనసంస్థన్ = తోఁటలోని యాగృహమున నున్న దానిని, ధృష్టకేతుప్రభూత్తమదేవిన్ = ధృష్టకేతుఁ డనురాజశ్రేష్ఠునిభార్యను, తమమేనత్తను = తమతండ్రికిం దోఁబుట్టువును, శ్రుతకీర్తిన్ = ఆపేరు గలయింతిని, చూడన్ = కనుఁగొనఁగాన్, (క్రియ కింకర్త వెనుకటిపద్యమున నున్న హరి.) అద్దేవి = రాజభార్య యైనశ్రుతకీర్తి, అద్దేవకీ...... ప్రశ్నంబులు, అద్దేవకీప్రముఖ = ఆదేవకి మొదలుగా, స్త్రీ = ఆఁడువారియొక్కయు, వసుదేవముఖ్య = వసుదేవుఁడు మొదలుగువారియొక్కయు, కుశలప్రశ్నంబులు = క్షేమములఁగూర్చినప్రశ్నములను, వేడ్కమెయిన్ = కుతూహలముతోన్, చేయఁగన్ = చావింపఁగాన్, శౌరి = కృష్ణుఁడు, తత్సకలయోగక్షేమముల్ = మీఁరు నడిగినవారి యెల్ల రయొక్కయు యోగక్షేమములను (క్రొత్తవానిని సంపాదించుకొనుట యోగము. మును పున్నవానిని రక్షించుకొనుట క్షేమము.) తెల్పుచున్ = ఎఱిఁగించుచున్, ముం దటిపద్యముతో నన్వయము.

గీ॥ ఈవిధం బగునిష్టగో ♦ ష్ఠీవినోద
మున నచటఁ గొంతతడవుండ ♦ ముచ్చటించి
హరిని దనదివ్యరత్నమం ♦ దిరమునందుఁ
బరిజనముతోడ విడియించె ♦ ధరణివిభుఁడు. 35

ఈవిధంబు = ఈప్రకారంబు (కలది) అగునిష్టగోష్ఠీవినోదమునన్ = అనుకూల మైనసంభాషణమందలి వేడుకతోన్, అచటన్ = అస్థలమునందున్, గొంతతడవు = కొంతసేపు, ఉండన్ = (శౌరి) వసింపఁగాన్, ధరణివిభుఁడు = ధృష్టకేతుఁడు, ముచ్చటించి = సల్లాపము చేసి, హరిని = కృష్ణునిన్, పరిజనముతోడన్ = కూడ నున్న

వానితోఁ, తనదివ్యరత్నమందిరమునన్ = తనది యగుసుందర మైనమణులతోఁ గట్టిన మేడయందున్, విడియించెన్ = బసచేయించెను.

ఉ॥ పిమ్మట నందనందనుఁడు ♦ పెల్లనురక్తిని గ్రొత్తప్రాయపుం
గొమ్మను నెమ్మదిం దలఁచి ♦ కొంచు నవారిత మైనమోహభా
రమ్మున నమ్మణీభవన ♦ రంగమునం గలయంగ వేమరుం
గ్రమ్మఱు సంభ్రమించు ధృతి♦కోమలు లారతి ద్రిప్పుకైవడిన్॥ 36

నందనందనుఁడు = కృష్ణుఁడు, (నందునకుం బుత్త్రుఁ డని యర్థము. కృష్ణుఁడు బాల్యమున నొకనిమిత్తమున నందునింట నుండుటచే నతనికిం బుత్త్రుఁ డని వ్యవహరింపఁబడు.) పిమ్మటన్ = ఆగృహమునం బ్రవేశించినతరువాతను, పెల్లనురక్తిన్ = మిక్కిలి యనురాగముచేతను, గ్రొత్తప్రాయంపుగొమ్మను = నూతన మైనవయసు గలభద్రను, నెమ్మదిన్ = మనసునందున్, తలఁచికొంచున్ = స్మరించుచున్, అవారితము = నివారింపశక్యముగానిది, అగుమోహభారమ్మునన్ = అగువలపుయొక్క యతిశయముచేతను, అమ్మణీభవనరంగమునన్ = ఆమాణిక్యపుటిల్లను నాట్యస్థలమునందున్, వేమరున్ = మాటిమాటికిన్, సంభ్రమించుధృతి, సంభ్రమించు = తొట్రుపడియెడు, ధృతి = ధీరత యనుచు, కోమలులు = స్త్రీలు, ఆరతి = నీరాజనమును, (కర్పూరపుదీపమును) త్రిప్పుకైవడిన్ = త్రిప్పువిధముచేతను, కలయంగన్ = అంతటన్, గ్రమ్మఱున్ = సంచరించును. (కోమలులు = స్త్రీలు, ఆరతి = నీరాజనమును, త్రిప్పుకైవడిన్ = త్రిప్పునట్లు, సంభ్రమించుధృతి = చలించుచున్నధైర్యముచే (తృతీయార్థమందుఁ బ్రథమ.) గ్రమ్మఱున్ = సంచరించును అనియును యర్థము.) ఇందుఁ జాపల మనుసంచారిభావము చెప్పఁబడెను. రాగద్వేషాదులచే నొక్కచో మనసు నిలువమి చాపల మనంబడు.

వ॥ అప్పు డప్పురుషుండును నిజాంతర్గతంబున. 37

అప్పురుషుండు = ఆకృష్ణుఁడు, అప్పుడు, నిజాంతర్గతంబునన్ = తనది యగు మనసునందున్,

సీ॥ ఏజన్మమునను నె♦చ్చెలు లేమినోములు
నోఁచిరో చెలి చెల్మి ♦ మోచి యుండ
నెంతనాలసించెనో ♦ యెట్టితపంబు సల్పెనో
బాలిక చేపట్టుఁ ♦ బాయకుండ

సుమణిహారంబు లే ♦ సుకృతం బొనర్చెనో
కాంతాకుచాగ్రభా ♦ గముల మెలఁగ
సదనదర్పణము లే ♦ సద్విధుల్ సలిపెనో
ప్రమదానుబింబభా ♦ గ్యములు గలుగ
నిచటిమణిచిత్రసౌధంబు ♦ లిచటితమ్మి
కొలఁకు లిచ్చటియుపవనీ ♦ కుంజతటులు
నెట్టియుపకృతి గావించి ♦ యొసఁగె నొక్క
రమణికేళీవిహారసం ♦ ప్రాప్తి యొనర॥ 38

నెచ్చెలులు=భద్రచెలికత్తెలు, చెలిచెల్మిన్=ప్రియురా లగుభద్రయొక్క స్నేహమును, మోచియుండన్=వహించియుండుటకు, తొలిజన్మమునన్ = వెనుకటిపుట్టువునందుఁ, (ఈపద మెల్లవాక్యములతో సంబంధించును.) ఏమినోములు=ఎట్టివ్రతములను, నోచిరో=చేసిరో, ఈమెచెలికత్తెలు మునుపటిజన్మమున నెవ్వియో గొప్పవ్రతములు చేయుటచేత నే, యీజన్మమున నీమె నెయ్యమును సంపాదించి రని యాశయము. బాలికచేపట్టుఁ=భద్రయొక్క చేతియం దునికిని, పాయకుండఁ=వదల కుండుటకుఁ, రతనాలవీణ = మణులతోఁ గూడినవీణయనువాద్యము, ఎట్టితపము=ఎట్టి తపస్సును, (శరీరాయాససాధ్య మైనపుణ్యకర్మము తపంబు నాఁబడు.) చల్పెనో = చేసెనో, సుమణిహారంబులు=ప్రశస్తము లగుముత్యాలు మొదలగువాని దండలు, కాంతాకుచాగ్రభాగములన్ = భద్రయొక్క స్తనములయొక్కచివరప్రదేశములందుఁ, మెలఁగఁ = సంచరించుటకు, ఏసుకృతంబు=ఎట్టిపుణ్యమును, ఒనర్చెన్ = చేసెనో, సదనదర్పణములు=ఇంటియందలియద్దములు, ప్రమదా......లు, ప్రమదా=(ఈ) సుందరియొక్క, అనుబింబ=ప్రతిబింబముఁ బొందఁగారణమగు, భాగ్యములు=అదృష్టములు, కలుగఁ=సంభవించుటకుఁ, ఏసద్విధుల్ = ఎట్టిమంచికార్యములను, చలిపెనో = చేసెనో, (ఇచట విధిశబ్దము లక్షణచే సత్కర్మములను బోధించును.) అద్దములు మిక్కిలి పుణ్యము చేయుటచేత నే యామెప్రతిబింబమును బొందుచున్న వని భావము. ఇచటిమణిచిత్రసౌధంబులు, ఇచటి = ఈస్థలమునందున్న, మణి=మాణిక్యములచేత, చిత్ర=పలువన్నెలుగల, సౌధంబులు=మేడలును, ఇచటితమ్మికొలఁకులు = ఈతోఁటలోనితామరపూవులు గలసరసులును, ఇచ్చటియుపవనికుంజతటులు=ఈయుద్యానమునందలిపొదరిండ్లును, రమణి......ప్రాప్తి, రమణి=భద్రయొక్క, కేళీ=ఆటలయొక్కయు, వి

హార=సంచారములయొక్కయు, సంప్రాప్తి=పొందు (సంబంధ మని యర్థము.) ఒనరన్=కలుగుటకు, ఎట్టియుపకృతి=ఎటువంటిపరోపకారమును, కావించి=చేసి, ఎసఁగనొకో=అతిశయించెనో.

ఇచటికోలఁకులు మొదలగునవి పూర్వజన్మమున మిగులఁ బరోపకారముం జేసియే యీమెవిహారాదులకుం దగి యుండె నని భావము. ఈమెచెలులు మొదలైనవారు మంచివ్రతములు మొదలగునవి చేసి యీమెస్నేహము మొదలైనవానిని సంపాదించి రని స్తుతించుటవలన నట్టిసత్కర్మములు చేయలేదు గాన నా కామెతో సంబంధము లేకపోయె నని నిందదోఁచుటచే వ్యాజస్తుత్యలంకారము.

చ॥ అలచెలియూరురంభల భు ♦ జాచ్ఛబిసంబుల హాసచంద్రికన్
బలితపుగబ్బిగుబ్బవిరి ♦ బంతులఁ జెక్కిలికప్పురంపుబి
ళ్లల జిగిమోవిపానకము ♦ లం దని వొందినఁ గాక యేక్రియం
దల మగుచున్నయీవిరహ ♦ తాపభరంబు శమించు నా కిఁకన్॥39

అలచెలియూరురంభలన్=ఆభద్ర యనుబాలికయొక్క తొడ లనునఁటికంబములచేతను, భుజాచ్ఛబిసంబులన్=చేతు లనెడునిర్మల మైనతామరతూండ్లచేతను, హాసచంద్రికన్=నవ్వనెడువెన్నెలచేతను, బలితపుగబ్బిగుబ్బవిరిబంతులన్, బలితపు=బలిసిన, గబ్బి=ఉన్నత మైన, గుబ్బవిరిబంతులన్=స్తనము లనెడుపూలబంతులచేతను, చెక్కిలికప్పురంపుబిళ్లలన్=చెక్కిళ్లనెడుకర్పూరపుబిళ్లలచేతను, జిగిమోవిపానకములన్=(ఎఱ్ఱని) కాంతి గలయధరోష్ఠ మనెడుపానకరసములచేతనును, తని వొందినఁ గాక=తృప్తిపొందిననే కాని, నాకున్, దల మగుచున్నయీవిరహతాపభరంబు=అధికమగుచున్నయీయెడఁబాటువలనివేఁడియొక్కభారము, ఇఁకన్=పిమ్మటను, ఏక్రియన్=ఏవ్యాపారముచేతన్, శమించున్=చల్లాఱును. ఈమెయెడఁబాటువలనఁ గలిగినవెట్ట మీఁదఁ జెప్పినశైత్యోపచారములు చేసిననే యడఁగును గాని మఱియొక్కయుపాయముచే నడఁగ దని భావము. ఇందుఁ జెప్పినయనఁటులు మొదలగునవి మిగుల శీతలవస్తువులగుటచేఁ దాపనివారకము లని సుప్రసిద్ధము. ఇందు విప్రలంభము (ఎడఁబాటు) వర్ణింపఁబడియె. ఇది యభిలాషేర్ష్యాదులవలనం బుట్టును. ఇచటివిప్రలంభ మభిలాషవలనఁ గలిగెను. సంభోగముకంటె ముందు గలిగిన యనురాగ మభిలాష మనంబడు. రూపకాలంకారము.

ఉ॥ ఎన్నఁడు కన్నులారఁ దర ♦ ళేక్షణఁ గ్రమ్మఱఁ గాంతుఁ గాంచి య

య్యన్నులమిన్నతోడ నెన ♦ రానఁగ ముచ్చటలాడి మోవిమేల్
జున్నులు గ్రోలి మక్కువలఁ ♦ జొక్కుచుఁ గౌఁగిఁట గారవించుచుం
గ్రొన్ననవింటివానిబలు ♦ కూటమి నెన్నఁడు గూడఁ గల్గునో॥ 40

తరళేక్షణన్ = భద్రను, (చంచల మైనచూపులు గలది) ఎన్నఁడు = ఏదినమునన్, క్రమ్మఱన్ = ఇంకొకమాఱు, కన్నులారన్ = కన్నులునిండన్ (కన్నులుఫలించునట్లు) కాంతున్ = చూతును, కాంచి = చూచి, అయ్యన్నులమిన్నతోడన్ = ఆస్త్రీశిరోరత్నముతోన్, నెనరు = ప్రేమము, అనఁగన్ = సహాయపడునట్లు, ముచ్చటలాడి = ప్రియవచనములు పలికి, మోవిమేల్ జున్నులు = అధరోష్ఠమునందలిప్రశస్త మైనతేనెలను, క్రోలి = త్రావి, మక్కువలన్ = ప్రేమాతిశయముచేతను, చొక్కుచున్ = మైమఱపుఁ జెందుచున్, కౌఁగిటన్ = భుజమధ్యమునందున్, గారవించుచున్ = గౌరవపఱుచుచున్, క్రొన్ననవింటివానిబలుకూటమిన్ = మన్మథక్రీడయందున్, (క్రొన్ననవింటివాఁడు = పూవువింటివాఁడు.) ఎన్నఁడు = ఏనాఁడు, కూడన్ = పొందుట, కల్గునో = సంఘటించునో. ఇందు భద్రం జూచుటకుఁ ద్వరపడుచుఁ గృష్ణుఁడు కాలమును సహింపనట్లు వర్ణించుటచే నౌత్సుక్య మనుసంచారిభావము. కాలాక్షమత్వ మౌత్సుక్య మని. ప్ర.

వ॥ అని యి ట్లబ్బాలికారత్నంబువలన విరాలిం దూలి వనమాలి మేలిమిరతనాలశాల నుండ మధ్యాహ్నశంఖఘంటారావంబు లులియు టయుఁ గేకయపతి యతనికి మజ్జనాదికంబు గావింప నూడిగంపుఁజేడియలం బంచి పంచభక్ష్యపక్వాన్నఫలరసాదిపదార్థంబుల నంబుజాక్షుండునుం దానునుం దక్కటిబంధువర్గంబుతోడ భుజియించి సుగంధసలిలంబుల వార్చి కడానిగడితంపుటడపంబులం బడంతు లిడిన విడియంపుమడుపు లందుచు నిష్టగోష్ఠి నుండి రంత॥ 41

అని = ఇటులనుకొని, ఇట్లు = ఈప్రకారము, వనమాలి = కృష్ణుఁడు, (తులసిదళములుం బువ్వులుం గూర్చి కట్టినదండ ధరించినవాఁడు) అబ్బాలికారత్నంబువలనవిరాలిన్ = ఆస్త్రీశ్రేష్ఠమునందలివలపుచేతను, తూలి = చలించి, మేలిమిరతనాలశాలన్ = బంగారుయొక్కయు మణులయొక్కయు నింటియందున్, (బంగారముతోడను మణులతోడను నిర్మింపఁబడినగృహమునం దని యర్థము.) ఉండన్ = వసింపఁగాన్

మధ్యాహ్నశంఖఘంటారావంబులు, మధ్యాహ్న = పగటియొక్కమధ్యభాగమునందలి (రెండుజాములైనట్లు తెలియఁజేయు నవి యని యర్థము.) శంఖఘంటారావంబులు = శంఖములయు ఘంటలయు ధ్వనులు, ఊలియుటయుఁ = [illegible], ఇచట 'యుఁ' దుమర్థమునం బ్రయుక్త మయ్యెను. [illegible] = ధృష్టకేతుఁడు, అతని కిన్ = కృష్ణునకున్, మజ్జనాదికంబు = స్నానము మొదలగువానిని, [illegible] = చేయించుటకున్, ఊడిగంపుఁజేడియలన్ = ఉపచారముచేయుస్త్రీలను, (పరిచారికలను) పంచి = ఆజ్ఞాపించి, అంబుజాక్షుండునున్ = కృష్ణుఁడును, తానును, తక్కటిబంధువర్గంబుతోడన్ = మిగిలినచుట్టములతోడన్, పంచ......లన్, [illegible], భక్ష్య = భోజనవస్తువులను, (భక్ష్య = పిండివంటలు, భోజ్య = అన్నాదులు, [illegible] పాయసాదులు, చోష్య = చాఱు మొదలగునవి, [illegible]. ఇవి పంచభక్ష్యములు.) పక్వాన్న = పస్నేగములును, [illegible] ర్థంబులన్ = వస్తువులను, భుజియించి = ఆరగించి, [illegible] లనీటితోన్, వార్చి = ఆచమించి, [illegible] మయొక్క, (బంగారు వికారమైన,) [illegible] లుండెడుపాత్రమునందున్, (పాందానులో) [illegible] మడుపులు = ఉంచినతాంబూలములను, అందుకొని = [illegible], [illegible] ప్రియసల్లాపముతోన్, ఉండిరి, అంతన్ = పిమ్మటను. [illegible] లును బంచభక్ష్యములలోనివే [illegible] లి యుపయోగింపఁబడెడి వని సూచించు.

క॥ ఇటఁ గేకయేంద్రకన్యయుఁ
బటుతరసమ్మోహభార • పారావారో
త్కటచింతాస్ఫుట[illegible]
పటలాంతరగత[illegible] • [illegible]॥ 42

ఇటన్ = ఈనివాసస్థానమందు, కేకయేంద్రకన్యయున్ = భద్రయును, [illegible] తర.....[illegible], పటుతర = బలిష్ఠమైన, [illegible] = [illegible], పారావార = సముద్రసంబంధమైన, ఉత్కట = అధికమైన, చింతా = ధ్యాన[illegible]దు, ఇష్టపదార్థము సంభవింపమిచేఁ గలుగుధ్యానము చింత యనఁబడును. ఇది యొక సంచారిభావము. తాపనిశ్వాసాదులు దీనియనుభావములు. (అనుభావము = కార్యము.)

స్ఫుట=స్ఫుటమైన, వీచీ=తరంగములయొక్క, కటిక=సమూహముచేత. ...ర=లోపలను, తరళ=చలించుచున్న, ... తెప్పగలదై, (ని) ఉడుపంతు ప్లవః కోలః. అ. ... గలదియై యని భావము. ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ॥ చెలువైన కీచకం ♦ బులరవంబును విన్న
మురళీస్వన మటంచు ♦ మోహ ముంచు
నీరమ్ములను నెమ్మి ♦ యొఱికె లెంచుక కన్న
మాళిపింఛ మటంచు ♦ మమతఁ జెందు
సరసులఁ గ్రమ్మెత ♦ మ్మిరజమ్ము తెర లున్న
స్వర్ణాంబర మటంచు ♦ సంభ్రమించు
తలిరులవింతమొ ♦ గ్గలచాలు నెలకొన్న
వనమాలిక యటంచు ♦ వలపు నించు
నిగనిగని వేల్పుదాచట్టు ♦ నెఱిగోనికల
చాయఁ దిలకించి హరితను ♦ చ్చాయ యంచు
నెంచు డాయంగ గమకించు ♦ నించు నస్రు
లతివ తద్రూపభావనా ♦ యత్తమతిని! 43

అతివ=భద్ర, తద్రూప......మతిని, తత్=ఆకృష్ణునియొక్క, రూప=ఆకారముయొక్క, భావనా=తలఁపునకు, ఆయత్త=లోఁబడిన, మతిని=బుద్ధిచేతను, ఎప్పు తెగకుండం గృష్ణుని దలఁచుచుండుటచేత నని యర్థము. చెలువైనకీచకంబులరవంబున్=మనోహరమైనబొంగువెదుళ్లధ్వనిని, వాయువుచేతం బూరితములై ధ్వనించువెదుళ్లు కీచకము లనంబడు. (ని) వేణవః కీచకాస్తే స్యుర్యే స్వనంత్యనిలోద్ధతాః. అ. విన్నన్=విన్నయెడన్, మురళీస్వనము=పిల్లనగ్రోవిశబ్దము, అటంచున్=అనుకొనుచు, మోహ ముంచున్, మోహము=భ్రమమును, ఉంచున్ = పొందును. నీరమ్ములన్=పొదలయందున్, నెమ్మియొఱికలు = నెమిలియీఁకలను, ఇంచుక = కొంచెము, కన్నన్=చూచినన్, మాళిపింఛ మటంచున్=(కృష్ణుని) శిరమునందలి నెమిలిపురి యనుకొంచున్, మమతన్=భ్రమను, చెందున్=పొందును. (మమత యనఁగ నభిమాన మని యర్థము, దాని యిట లక్షణచే భ్రమ యని చెప్పవలయును.) సరసు

లన్ = కొలఁకులయందున్, కమ్రమ్ము తమ్మిరజమ్ము తెరలు = కమ్మనైన నెడుతామరపూల యొక్క పుప్పొడితెట్టెలు, ఉన్నన్ = ఉండఁగాన్, స్వర్ణాంబర మటంచున్ = (కృష్ణుఁడుధరించిన) బంగారువన్నె గలవస్త్ర మనుకొనుచున్, సంభ్రమించున్ = తొట్రుపడును, తలిరులన్ = చిగురుటాకులయందున్, వింతమొగ్గలచాలు = క్రొత్తమొగ్గలవరుస నెలకొన్నన్ = ఉండఁగాన్, వనమాలిక యటంచున్ = (కృష్ణుని మెడలోని) దండ యనుకొనుచున్, వలపు = ప్రేమమును, నించున్ = ధరించును. నిగనిగని.........చాయన్, నిగనిగని = నిగనిగ లాడెడు, నీల్పురాచట్టు = ఇంద్రనీలములయొక్క, నెటి = ప్రశస్తమైన, గొణికలచాయన్ = స్తంభములయొక్క కాంతులను, తిలకించి = చూచి, హరితనుచ్ఛాయయంచున్ = కృష్ణుని దేహకాంతి యనుకొంచున్, ఎంచున్ = తలఁచును, డాయఁగన్ = సమీపించుటకు, గమకించున్ = యత్నించును. అశ్రులు = కన్నీళ్లను, నించున్ = ధరించును. సమీపించి తా ననుకొన్నట్లు కాకపోవుటచేఁ గలిగిన దుఃఖమునఁ గన్నుల నీరు వెట్టుకొను నని యర్థము. ఇందు భద్ర కాయాయివస్తువుల యందుఁ గలిగినభ్రాంతికిఁ గృష్ణుని నిరంతరము దలఁచికొనుట హేతు వగుటచేఁ గావ్యలింగానుప్రాణిత మైనభ్రాంతిమదలంకారము.

చ॥ మృదుమధురోపహారము లొ ♦ కించుక వాచవి కైన మోవిఁ జే
ర్పదు; వరగంధపుష్పయుత ♦ పల్లవ మంటదు కేల నైనఁ? జూ
డదు కడకంట నైన నెదు ♦ టం దగుపంకజపాళి; మై నలం
దదు ఘనసారసాంకవక ♦ దంబము నంబుజనేత్ర చింతచేన్॥ 44

అంబుజనేత్ర = భద్ర, చింతచేన్ = ధ్యానముచేతను, మృదుమధు.......ముల్ మృదు = మెత్తని, మధుర = తియ్యని, ఉపహారములు = భోజనపదార్థములను, ఒకించుక = కొంచె మైనను, వాచవికైనన్ = నోటితో రుచిచూచుటకైనను, మోవిన్ = పెదవిని, కూర్పదు = సంఘటింపదు. ఎట్టిరసవంత మైనపదార్థము నైనను నోటఁ బెట్టుటలే దని భావము. వరగంధ......ము, వర = శ్రేష్ఠ మైన, గంధ = పరిమళము గల, పుష్ప = పువ్వులతో, యుత = కూడిన, పల్లవము = చిగురుటాకు నైనను, కేలన్ = చేతితోన్, అంటదు = స్పృశింపదు. ఎదుటన్ = కన్నులముందు, తగుపంకజపాళి = ప్రకాశించెడుపద్మసముదాయమును, కడకంటి నైనన్ = కనుగొనలచేత నైనను, చూడదు; ఘనసారసాంకవకదంబమున్, ఘనసార = పచ్చకప్పురముయొక్కయు, సాంకవ = పునుఁగుయొక్కయు, కదంబమున్ = సమూహమును, మైన్ = దేహమునందున్, అలం

డదు=పూసికొనదు. భద్రి కృష్ణునియం దాసక్త మైనమనసు కలది యై భోజనపదార్థములందును, దక్షిణసుఖానుకూలము లగుపదార్థములందును ప్రేమ లేనిది యై యుండె నని చెప్పుటచే నిం దరతి యనురెండవపేరు గలవిషయవిద్వేష మనుమన్మథావస్థ చెప్పఁబడియెను. ప్రియునికంటె వేఱగువస్తువులయందు వైరాగ్య మరతి యనఁబడు.

సీ॥ హృదయస్థితానంగుఁ ♦ డెద నేయుములుకుల
మొనలు పైఁ దోఁచె నా ♦ మొలచెఁ బులక
లానంగశిఖికిఁ దో ♦ డై వచ్చుకమ్మవి
వలు లన వలపుటూ ♦ ర్పులు జనించెఁ
దద్వాతనిహతిచే ♦ త వియోగజలధి యు
ప్పొంగె నా ఘర్మాంబు ♦ పూర మొదవె
నానీటివెల్లిపై ♦ నలరుడిండీరకాం
తులు నాఁగ నెమ్మోనఁ ♦ దెలుపు వొడమెఁ
దెలుపునకుఁ దోడునీడలై ♦ వెలయుహార
కలితమౌక్తికములు పెనుఁ ♦ గాఁకఁ గ్రాఁగి
బాష్పధారలఁగరఁగి పైఁ ♦ బైనిగ్రమ్మఁ
గొమ్మపాలిం డ్లలరె వెండి ♦ కొండలటుల॥ 45

(భద్రిక) హృదయస్థితానంగుఁడు=మనసులో నున్న మన్మథుఁడు, ఎదనేయుములుకులమొనలు, ఎదన్=హృదయమునందు, ఏయుములుకులమొనలు=వేయు బాణములకొనలు, పైన్=మీఁదను, తోఁచె నాన్=కనుపడెనో యనునట్లు, పులకలు=గగుర్పాటు, మొలచెన్=ఉత్పన్న మయ్యెను. (ఇది యొకసాత్త్వికభావము.) విభావాదిదర్శనంబున నుత్పన్నము లయినరాగాదిమనోవృత్తులవలన జన్యంబులై యాంతరంబు లగురాగాదులకు సూచకంబు లగుశరీర వికారంబులైనస్తంభాదులు సాత్త్విక భావము లనంబడు. రసోత్పత్తికిం గారణము విభావ మనంబడు. అది రెండువిధములు. ఆలంబనము, నుద్దీపనము నని. శృంగారరసమునకు నాలంబనము నాయికానాయకులు. వారిరూపయౌవనాదిగుణములును, వారిచేష్టలు నలంకారములును మలయానిలాదులును నుద్దీపనవిభావము. (ఆలంబనము=పట్టుఁగొమ్మ. ఉద్దీపనము=కలిగినరాగాదులను

వృద్ధి పొందించునది.) ఆనంగశిఖికిన్ = మన్మథాగ్నికి, తోడై = సహాయమై, వచ్చుకమ్మతీవలు లనన్ = ఏగుదెంచుసుగంధవాయువులువలె, వలపుటూర్పులు = పరిమళించు శ్వాసములు, జనించెన్ = పుట్టెను. ఇందుఁ జింత యనుసంచారిభావముయొక్క కార్యమైననిశ్వాసము చెప్పఁబడెను. తరంగంబులు సముద్రంబున నుత్పన్నము లగుచు దాని నుత్కర్షంబు గావించుచుఁ దద్రూపముం బొందునట్లు, స్థాయులయందుఁ బుట్టి యుత్కర్షంబు గావించుచు దానిం దమ్ముం బోషించుచు రసరూపముం బొందునవి సంచారు లనంబడు. వీనినే వ్యభిచారు లని కొందఱందురు. ఎల్లరసములయందు సంచరించుటచే వీని కీపేరు కలిగెను. తద్వాతనిహతిచేతన్ = ఆయూర్పుగాలి తాఁకుటచేతను, వియోగజలధి = వియోగసముద్రము, ఉప్పొంగె నాన్ = వృద్ధిచెందెనో యనునట్లు ఘర్మాంబుపూరము = చెమ్మటనీటిప్రవాహము, (అధిక మైనచెమట యని యర్థము.) ఒదవెన్ = పుట్టెను. ఇదియు నొకసాత్త్వికభావము. ఆనీటివెల్లువపైన్ = ఆజలప్రవాహముమీఁదను, అలరుడిండీరకాంతులు నాఁగన్ = ప్రకాశించునురుగులకాంతు లనునట్లు, నెమ్మేనన్ = శరీరమునందు, తెలుపు = తెల్లనిచాయ, (వైవర్ణ్యము) పొడమెన్ = పుట్టెను. తెలుపునకున్, తోడునీడలై = సమానములై, వెలయు......ములు, వెలయు = ప్రకాశించెడు, హారకలితమౌక్తికములు = దండతోఁ బొందు కలిగిన ముత్తియములు, పెనుఁగాఁకన్ = (శరీరమునందలి) యధికమగువేఁడిచేతను, క్రాఁగి = కాలి, బాష్పధారలన్ = కన్నీటిధారలచేతను, కరఁగి = సున్నమై, పైపైని = (కుచముల) మీఁదను, క్రమ్మన్ = వ్యాపింపఁగాన్, కొమ్మపాలిండ్లు = భద్రకుచములు, వెండికొండలటుల = వెండికొండలువలె, అలరెన్ = ప్రకాశించెను. ఇందు వరుసగఁ బులకము స్వేదము వైవర్ణ్యము బాష్పము ననుసాత్త్వికభావములు చెప్పంబడెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. వెండికొండలువలెఁ గుచము లలరె ననుచోట నుపమయుఁ గలదు.

క॥ అనిశధ్యాతముకుందవ
దనపూర్ణేందురుచి మరుప్ర ♦ తాపప్రభచే
తను నర్థముకుళితములై
కనుఁదమ్ములు కేకయేంద్ర ♦ కన్యకుఁ దనరెన్॥ 46

కేకయేంద్రకన్యకున్ = కేకయరాజు కూఁతురగుభద్రకున్, అనిశ......రుచిన్, అనిశ = ఎల్లప్పుడును, ధ్యాత = ధ్యానము చేయఁబడుచున్న, ముకుంద = కృష్ణునియొక్క వదన = ముఖ మనెడు, పూర్ణేందు = నిండుచంద్రునియొక్క, రుచిన్ = కాంతిచేతను, మరు......చేతను, మరు = మన్మథునియొక్క, ప్రతాప = ప్రతాప మనెడు, ప్రభచేత

ను = సూర్యకాంతిచేతనను, (ని) స్యుః ప్రభా రుగ్రుచి స్త్విడ్భాః. అ. కనుఁదమ్ములు = నేత్రపద్మములు, అర్ధముకుళితములై = సగము ముకుళించినవియై, తనరెన్ = ప్రకాశించెను.

కన్నుఁదామరలు మనసున నున్న కృష్ణునిముఖచంద్రుని సాన్నిధ్యముచేత సగము ముకుళించి మన్మథునిప్రతాప మనెడుసూర్యకాంతిసాన్నిధ్యముచే సగము వికసించె నని యాశయము. చంద్రికాంతిసాన్నిధ్యము తామరలు ముకుళించుటకును సూర్యకాంతిసాన్నిధ్యము వికసించుటకును కారణ మగుట యనుభవసిద్ధము. ఆమె కామసంతప్త యై చేయునది లేక కన్నులుమోడ్చి మనసునఁ గృష్ణుని ధ్యానించుచుండె నని ఫలితార్థము. రూపకాలంకారము.

ఉ॥ వారక స్రుక్కె బాహుబిస◆వల్లులు వాడెఁ గుచాబ్జకోశముల్
తోరపుఁగంకణావళుల◆తోడనె జాఱె సమంచితోర్మికల్
సారెఁ గలంగె జీవనము◆శ్వాసమహోష్మసమీరవారవి
స్ఫారగతిన్ వియోగపుఁద◆పర్తుదినంబునఁ గృష్ణవేణికిన్॥ 47

కృష్ణవేణికిన్ = కృష్ణవేణియనుకృష్ణవేణికిన్ (భద్ర యనుకృష్ణానది కని యర్థము.) నల్లనిజడగల దని భద్రాపరము. నల్లనిప్రవాహము గల దని నదీపరము. (ని) వేణిః ప్రవాహే సరితాం మేళనే కేశబంధనే. నా. నా. వియోగపుఁదపర్తుదినంబునన్ = ఎడఁబాటను వేసవికాలమునందున్, (ని) ఉష్ణ ఉష్మాగమ స్తపః. అ. బాహుబిసవల్లులు = చేతులనుతూండ్లు, వారక = తప్పక, స్రుక్కెన్ = ముడిఁగెను. కృశించె నని భావము. వేసవికాలమున నీరు తక్కువగుటచేఁ దామరతూండ్లు తగ్గినట్లు వియోగమున నీమె బాహువులు కృశించె నని భావము. నదులయందునుఁ దామరలు గల వని చెప్పుట కవిసమయము. కుచాబ్జకోశముల్ = కుచము లనెడు తామరమొగ్గలు (ని) కోశోఽస్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గ పిధానే ర్థౌఘ దివ్యయోః. అ. వాడెన్ = వడలెను, సమంచితోర్మికల్ = పూజింపబడినయుంగరము లనెడుతరంగపఙ్క్తులు, తోరపుఁగంకణావళులతోడనె = పెద్దవి యగుకడియాలవరుస లనెడుజలబిందువులతోడనే, జాఱెన్ = వదలెను. (ని) అంగుళీయే తరంగేచ వస్త్రభంగే పి చోర్మికా. నా. నా. (ని) స్యాత్కంకణం హస్తసూత్రే శిఖరే కటకే జలే. నా. నా. వేసవికాలమున నదియందుఁ దరంగములును జలమును జాఱునట్లు (తగ్గునట్లు) వియోగకాలమున నీమె యుంగరములును గడియములును జాఱెను. (వ్రేళ్లుం జేతులుం గృశించుటచే నూడె

ను.) జీవనము=బ్రదుకనెడునీరు, (వి) వృత్తిర్వర్తన జీవనే యనియును, పయఃకీలాల మమృతం జీవనం భువనం వన మనియు నమరుండు. శ్వాస......గతిన్, శ్వాస=ఊర్పు లనెడు, మహోష్మ=గొప్పవేఁడిగల, సమీరణవార = వాయుసముదాయముయొక్క, విస్ఫారగతిన్=అధిక వ్యాప్తిచేతను, అధిక వ్యాపకమగుటి గాడ్పులచేత నని యర్థము. సారెన్=మాటిమాటికి, కలఁగన్=చలించను. కలఁతఁ జెందె నని యర్థము. వేసవికాలపుదివలె వియోగమున నెమ్మి చిక్కె నని చెప్పుటచేఁ గార్శ్యము ను మన్మథావస్థ యిందుఁ జెప్పఁబడియె. (కార్శ్యము=అంగములు చిక్కుట) రూపకాలంకారము.

> క॥ సొగ సగుచనుబంతులపై
> జిగిఁ దగుమగరాలసరులు ♦ చెలినేత్రజనిత
> త్రిగళజ్జలములఁ జుయ్యని
> పొగ లెగయఁగ నింద్రనీల ♦ములసరు లయ్యెన్॥ 48

సొగసగుచనుబంతులపైన్=సుందరము లగుపాలిండ్లను బోలిన స్తనములందున్, జిగిన్ = కాంతిచేతను, తగుమగరాలసరులు = ఒప్పుచున్న వజ్రముల హారములు, చెలి......జలములన్, చెలి = భద్రయొక్క, నేత్రజనిత = కన్నులనుండి, గళత్ = జాలువాఱుచున్న, జలములన్ = కన్నీటిచేతను, జుయ్యని = ఇది కాలిన వస్తువునందేని నిప్పునందేని నీళ్లు పడినప్పుడు పుట్టెడిధ్వని యనుకరణము. పొగలు, ఎగయన్ = బయలువెళ్లుచుండఁగా, ఇంద్రనీలములసరులు = ఇంద్రనీలముల దండలు, అయ్యెన్=ఆయెను. మన్మథాగ్ని చేతం దప్తురా లగునామె మెడలోనివజ్రాలహారములు కాటుకతోఁ గూడినకన్నీళ్లచేతం దడిసి నల్లనికాంతిఁ గలవయ్యె నని భావము. వజ్రములకు వేఁడి దగిలిన నల్లఁబడు ననియుఁ బ్రసిద్ధి. మఱియు నిందుఁ గాటుక నీరు దగులుటచే మిగుల నల్లనయ్యెను. అతిశయోక్త్యలంకారము.

> ఉ॥ నూతనమండలీకృతఘ ♦ నన్నతిశాపరివేషధారి యౌ
> ధాతతహృద్భయంకరశ ♦ రాళికరప్రకరంబు చిత్తసం
> జాతవిభాకరుండు పెలు ♦ చన్ బలుచందములం గలంపఁ గం
> జాతముఖీకుముద్వతి వె ♦ సన్ వివశత్వము నొందె స్రుక్కుచున్॥

నూతన......ధారి, నూతన=క్రొత్తదియుచు, మండలీకృత=గుండ్రనియూకా

రము గలదిగాఁ జేయఁబడినదియు (చెవులవనుక నారిని లాగి యెక్కుపెట్టఁబడిన దని యర్థము.) (అగు) ధనుర్లతికా = తీఁగవంటి విల్లనెడు, పరివేష = గాలిగుడి, సూర్యునకుం జంద్రునకుం జుట్టునేర్పడు కాంతి. (ని) పరివేషస్తు పరిధిః. అ. ధారి = ధరించినవాఁడును, పాంథ......కరుండు, పాంథ = వియోగులకు తెరువరులకు యొక్క, ఉతత = అధికమగు, హృత్ = మనస్సునకు, భయంకర = భయమును గలిగించెడు, శరాళికరపి్రకరుండు = బాణసముదాయ మనుకిరణసముదాయము గలవాఁడును, (అగు) [illegible] సంజాతవిభాకరుండు = మన్మథుఁ డనెడుసూర్యుఁడు, వెలుచన్ = అతిశయముతోన్, పలుచందములన్ = అనేకప్రకారములచేతను, కలంపన్ = బాధపెట్టఁగాన్, కంజాతముఖీకుముద్వతి, కంజాతముఖీ = భద్ర యనెడు (తామరపువ్వుం బోలినమోము గల) కుముద్వతి = కల్వతీఁగె, వెసన్ = మిక్కిలిగన్, మ్రుచ్చుమన్ = కృశించుటన్, వికలత్వమున్ = చిత్తవైకల్యమును, ఒందెన్ = పొందెను. పగటికాలమునఁ గల్వతీఁగవలె మన్మథతాపమున నామె మిగుల వాడె నని భావము. రూపకాలంకారము.

గీ॥ చెలి విరులపాన్పునను మేను ♦ సేర్ప నవియు
స్మరునిశరములై కాన నేఁ ♦ చం దొడంగెఁ
గడు నలసి ప్రియసఖులను ♦ గన్నెఱంగి
భూరివిరహార్తి నరిగె శృం ♦ గారవనికి॥ 50

చెలి = భద్ర, విరులపాన్పునన్ = పూసెజ్జయందున్, మేను = శరీరమును, చేర్పన్ = కూర్పఁగాన్, (పూలపాన్పున శయనింపఁగా నని యర్థము.) అవియున్ = ఆపువ్వులును, స్మరునిశరములై = మన్మథునిబాణములై, కానన్ = అగుటచేతను, ఏఁచన్ = బాధించుటకు, తొడంగెన్ = ఆరంభించెను. కడున్ = మిక్కిలి, అలసి = శ్రమపడి, పి్రయసఖులను = ఇష్టవయస్యలన్, కన్నెఱంగి = మోసముచేసి, వారికిం దెలియకుండ నని యర్థము. భూరివిరహార్తిన్, భూరి = అధికమైన, విరహ = వియోగమువలని, ఆర్తిన్ = దుఃఖముచేతను, శృంగారవనికిన్ = సింగారపుఁదోఁటకున్ (పూఁదోఁటకని యర్థము.) అరిగెన్ = వెళ్లెను. ఇందుఁ బువ్వు లామెను బాధించుటకు మన్మథుని బాణము లగుట హేతువుగాఁ జెప్పఁబడినందునఁ గావ్యలింగ మనునలంకారము. మఱియుం జల్లదనమునకుఁ దగినయుపచారము చేయఁగాఁ దాప మెక్కు వయ్యె ననుటచే సంజ్వరమను మన్మథావస్థ చెప్పంబడియె.

క॥ కలికి మలయంపువలిగవు

వలికిం జలదళులబలుర ♦ వళికి మయూరా
వలికీరశారికామం
డలికిన్ మది నులికి తద్వ ♦ నంబున మెలఁగున్॥ 51

కలికి = సుందరి యగుభద్ర, మలయంపువలిగరువలికిన్ = మలయపర్వతమునుండి వచ్చినచల్లనిగాలికిని, చలదళులబలురవళికిన్, చలత్ = తిరుగుచున్న, అళుల = తుమ్మెదలయొక్క, బలు = అధికమైన, రవళికిన్ = ధ్వనికిని, మయూరావలి......మండలికిన్, మయూర = నెమిళ్లయొక్క, ఆవలి = సముదాయమునకును, కీర = చిలుకలయు, శారికా = గోరువంకలయు, మండలికిన్ = సముదాయమునకును, మదిన్ = మనసునందున్, ఉలికి = వణఁకి, భయపడి యని యర్థము. తద్వనంబునన్ = ఆవనమునందున్, మెలఁగున్ = సంచరించును.

మలయానిలకీరశారికాదు లుద్దీపనవిభావములు. (మనంబునం గలిగినయనురాగమును బలపఱచునవి.) కావున నామెయుద్యానమునఁజెడియుచు సంచరించుచుండెనని భావము.

సీ॥ తలిరుటాకులజొంప ♦ ములు దావశిఖ లంచు
నెంచి యందులఁ బ్రవే ♦ శించఁజూచు
నునుఁదీవ లురగంబు ♦ లని డాసి తత్పల్లి
వాగ్రజిహ్వాలు కేల ♦ నంటఁ దివురు
విపులమరందముల్ ♦ విషధార లనుచు వి
తర్కించి సారెకుఁ ♦ ద్రావఁ దలఁచు
శశికాంతకృతమహీ ♦ జాతాలవాలంబు
లౌనరు డిగ్గియ లంచు ♦ నుఱుకఁ దొడరుఁ
గడిసి మదనుండు వదలక ♦ యద నెఱింగి
పదులు నూఱులు గుదులుగా ♦ నెదఁ గదిమెడు
కుసుమశరముల విసరుల ♦ విసిగి విసిగి
వెసఁ దనువు వీడఁదలఁచి యా ♦ బిసరుహాక్షి॥ 52

మదనుండు = మన్మథుఁడు, అదను = (ఆమెకుం గృష్ణునం దభిలాష గలిగిన) సమయమును, ఎఱింగి = తెలిసికొని, కదిసి = సమీపించి, వదలక = విడువక, (ఎడతెగకుండ నని యర్థము.) ఎదన్ = వక్షమునందున్, పదులు = నూఱులు, గుదులు = సమూహములు, కాన్ = అగునట్లు, కదిమెడుకుసుమశరములవిసరులన్, కదిమెడు = ఆక్రమించెడు, (నాటెడు నని యర్థము.) కుసుమశరముల = పుష్పబాణములయొక్క, విసరులన్ = వేయుటలచేతను, (ప్రయోగించుటచేత నని యర్థము.) బిసరుహాక్షి = భద్రాకన్య, విసిగివిసిగి = మిక్కిలి విరాగమునొంది, వేసన్ = వేగముతోన్, తనువున్ = శరీరమును, వీడన్ = విడుచుటకు, తలఁచి = కోరి, తలిరుటాకులజొంపములు = చివురుటాకులగుంపులు, తలిరు + ఆకు = తలిరుటాకు, కర్మధారయమందుఁ బెర్వాయుల కచ్చు పరం బగునప్పుడు టుగాగమంబు విభాష నగును. బా. సం. దావశిఖలంచున్ = నిప్పుమంటలనుచున్, ఎంచి = తలఁచి, అందులన్ = వానియందున్, ప్రవేశించన్ = పడుటకున్, చూచున్ = యత్నించును. ఆమె మన్మథబాధ కోర్వలేక దేహమందు విరాగ మొంది తనకు మిక్కిలి తాపము గలిగించుటచేఁ జివురాకు లగ్ని యని భ్రమించి యందుఁ బడుటకు యత్నించుచుండె నని భావము. నునుఁదీవలు = నున్ననితీఁగెలు, ఉరగంబు లని = పాము లని భ్రమసి, డాసి = సమీపించి, తత్పల్లవాగ్రజిహ్వలు, తత్ = ఆలతలయొక్క, పల్లవ = చిగుళ్లనెడు, అగ్రజిహ్వలు = జిహ్వాగ్రములను, కేలన్ = చేతితోన్, అంటన్ = ముట్టికొనుటకు, తివురున్ = యత్నించును. నున్ననితీవలం జూచి పాము లనుకొని వానిచివురాకులను నాలుకలుగాఁ దలఁచి ముట్టుటకు యత్నించుచుండె నని భావము. విరులమరందముల్ = పువ్వులందలి తేనెను, విషధారలనుచున్, వితర్కించి = ఊహించి, సారెకున్ = మాటిమాటికిన్, త్రావన్ = పానముచేయుటకు, తలఁచున్ = యత్నించును. శశికాంత......వాలంబులు, శశికాంత = చంద్రకాంతపుమణులతో, కృత = కట్టఁబడిన, మహీజాత = చెట్లయొక్క, ఆలవాలంబులు = పాదులు, చెట్లమొదటం బటికపురాలతోఁ గట్టినయరఁగుల నని యర్థము. ఒనరుడిగ్గియలంచున్ = ఒప్పెడునడబావు లనుకొని, దీర్ఘికాశబ్దభవము డిగ్గియ. దిగి నీళ్లు ముంచుకొనఁదగినట్లు మెట్లు గలనూయి నడబావి యనఁబడు. ఉఱుకన్ = దుముకుటకున్ (అందుఁ బడుట కని యర్థము.) తొడరున్ = యత్నించును. చివురాకులు మొదలగునవి యగ్ని మొదలగువానివలెఁ దాపాధిక్యమును గలిగించుటచే వానియం దగ్న్యాదులబుద్ధి గలిగి ప్రాణత్యాగమునకు సాధనము లని తలఁచి యట్లు చేయ యత్నించె నని యిందు వర్ణించుటచే మన్మథావస్థలలోఁ గడపటిది యగుమరణావస్థ చెప్పంబడియె. కేవలమరణ మమంగళము గావున మరణప్రయత్నమే మరణావస్థ యని యాలంకారికులు చెప్పుదురు. చక్షుఃప్రీతి

(ఆదరమునం బ్రియదర్శనము) మనస్సంగము (ఎల్లకాలము ప్రియునందే మనసు నిలుపుట) సంకల్పము (నాథవిషయ మైనమనోరథము) ప్రలాపము (ప్రియగుణస్తుతి) మొదలగునవి మన్మథావస్థలు. ఈయవస్థ లయోగవిప్రలంభశృంగారమునకు నాస్పదములు. అదివఱ కెన్నఁడును గూడనినాయికానాయకులశృంగార మయోగవిప్రలంభము. ఇది యభిలాషమువలనఁ గలుగును. మున్నుఁ గూడినవాయికానాయకులకుఁ బ్రవాసాదులవలన విప్రలంభము గల్గును. (విప్రలంభము = వియోగము.)

ఉ॥ నెచ్చెలు లత్తఱిన్ వరమ ♦ ణీభవనాంతరపుష్పశయ్యపై
నచ్చపలాక్షిఁ గానక ర ♦ యంబున మారునిబారి కోర్వలే
కిచ్చటినుండి గోల యిపు ♦ డెచ్చటి కేగెనో యంచు నవ్వనిం
జొచ్చి నికుంజపుంజముల ♦ చోటుల నారసి యందు నొక్కచోన్॥

అత్తఱిన్ = భద్రశృంగారవనమునకుఁ బోయినపుడు, నెచ్చెలులు = ప్రియసఖులు, వర......పైన్, వర = శ్రేష్ఠమైన, మణీభవన = మాణిక్యపుటింటియొక్క, అంతర = లోపలనున్న, పుష్పశయ్యపైన్ = పూలపాన్పుమీఁదను, అచ్చపలాక్షిన్ = ఆభద్రను, కానక = చూడక, గోల = ముద్దరాలగుభద్ర, మారునిబారికిన్ = మన్మథునివలని బాధకు, ఓర్వలేక = సహించలేక, (బాధను సహింపలేక యని యర్థము.) ఇపుడు = ఈకాలమునన్, ఇచ్చటినుండి = ఈస్థలమునుండి, ఎచ్చటికిన్ = ఏస్థలమునకున్, ఏగెనో = వెళ్లెనో, అంచున్ = అనుకొనుచున్, అవ్వనిన్ = ఆపుష్పవనమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, నికుంజపుంజములచోటులన్ = పొదరుటిండ్లుగలస్థలములందున్, ఆరసి = వెదకి, అందున్, ఒక్కచోన్ = ఒకానొకస్థలమునందున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

క॥ కలువలచెలి వెలుఁగులచే
నలువుఁ దొలఁగి నిదురఁ జెందు ♦ నలినియుఁబోలెన్
దలమగువలరాయనికాఁ
కల నలయుచు సొలయులలనఁ ♦ గనుఁగొని యెలమిన్॥

కలువలచెలివెలుఁగులచేన్ = చందురునికాంతిచేతను, నలువున్ = చక్కఁదనమును, తొలఁగి = వదలి, నిదురన్, చెందునలినియుఁబోలెన్ = పొందెడుతామరలతీవలెన్, దలము = అధికము, అగువలరాయనికాఁకలన్ = అగుమన్మథునితాపముచేతను,

అలయుచున్=శ్రమపడుచుఁ, సొలయులనన్=మూర్ఛపొందు భద్రను, కనుఁగొని=చూచి, ఎలమిన్=ప్రీతితోన్, మీఁదిపద్యముతో నన్వయము.

క॥ తఱియం జని నునుఁజెక్కులఁ
దొరఁగెడుకన్నీరు ప్రోవఁ ♦ దుడుచుచు నంసో
పరి వ్రిదిలి జాఱుఘనకచ
భరమును సవరించి యిట్లు ♦ పలికిరి చెలిమిన్॥ 55

తఱియం జని=సమీపించి, నునుఁజెక్కులన్=నున్నని చెక్కులందున్, తొరఁగెడుకన్నీరు=స్రవించుకన్నీటిని, ప్రోవన్=పోవునట్లు, తుడుచుచున్, అంసోపరి=బుజముమీఁదను, వ్రిదిలి=వీడి, జాఱుఘనకచము=పడుచున్న గొప్పకొప్పును, సవరించి=బాగుచేసి, ఇట్లు=ఈప్రకారము, చెలిమిన్ = ప్రేమచేతను, పలికిరి=మాటలాడిరి.

చ॥ ఒకనిముసమ్ము మమ్ము నయ ♦ యో యెడఁబాయనిదాన వొంటిఁ గా
నకు నెటు వచ్చితమ్మ కెల ♦ నం దరిలేనిమరందసింధు లిం
తకు నెటు లీఁదితమ్మ యెడఁ ♦ దప్పనిబల్గపురంపుఁదిప్ప లో
ర్వక యెటు దాఁటితమ్మ మగు ♦ వా తెగువల్ తగు నమ్మ యెమ్మెయిన్॥

అయయో!=ఎంతకష్టము. సంతాపార్థక మైనయవ్యయము, మగువా=ఓభద్రా! మమ్మున్, ఒకనిముసమ్ము=ఒకరెప్పపాటుకాలము సయితము, ఎడఁబాయనిదానవు=వదలియుండనిదానవు. (ఎడఁబాయనిది+వు=ఎడఁబాయనిదానవు.) అదిశబ్దమునకు వు, ను లు పరంబు లగునపుడును సంబోధనంబునందును దాన యనునాదేశం బగు. బా. కా. ఒంటిన్=సహాయములేకుండన్, కానకున్=అడవికిన్, పూఁదోఁటక నియర్థము. ఎటు=ఏప్రకారము, వచ్చితమ్మ, కెలనన్ = సమీపమందున్, దరిలేనిమరందసింధులు=ఒడ్డులేనిపూఁదేనెనదులను, ఇంతకున్=ఇంతకాలమునకున్, ఎటులు=ఏప్రకారము, ఈఁదితమ్మ=తరించితివి. ఎడన్=మార్గమధ్యమునందున్, తప్పని......తిప్పలు=దాఁటకుండ రావలను లేని పెద్దకప్పురపుదిన్నెలను, ఓర్వక=ఆఁగక, ఎటు, దాఁటితమ్మ=అతిక్రమించితివి. ఎమ్మెయిన్=ఏప్రకారముచేతనైనను, తెగువల్=సాహసకార్యములు, తగునమ్మ=యుక్తమా? (కావని యర్థము.)

చ॥ ఇల నెలప్రాయపుం జెలువ లిచ్చ సహింపఁగటమ్మ దివ్యమౌ
చెలువము గల్గు చెల్వలకుఁ జిత్తమునం దిటు తాల్మిఁ దక్కి చిం
తిలుదురటమ్మ మేను వెను దియ్యని తియ్యనివింటి మేటికాఁ
కల నలయింతురమ్మ కొఱగాములు చెల్లునటమ్మ యింతికిన్॥ 57

ఇలన్ = భూమియందున్ (సప్తమ్యర్థమునందు ద్వితీయ.) ఎలప్రాయపుం జెలువలు = యౌవనమందున్న స్త్రీలు, ఇచ్చన్ = వలపును, సహింపఁగటమ్మ = ధరింపరా (ధరింతు రని యర్థము.) జవ్వనులు తగినపురుషులను వలచుట సహజము. గాని దివ్యము = ఒప్పునది, ఔ చెలువము = అయినయందము, గల్గుచెల్వలకున్ = [illegible] ప్రియులకున్, (ప్రియులనిమిత్త మని యర్థము.) చిత్తమునందున్ = మనసునందున్, తాల్మిన్ = ధైర్యమును, తక్కి = విడిచి, ఇటు = ఈప్రకారము, చింతిలుదురటమ్మ = విచారపడుదురా? (పడ రని యర్థము.) మేను = శరీరమును, వెనుదియ్యని...... [illegible], వెనుదియ్యని = సంకోచము నొందని, తియ్యనివింటిమేటి = మన్మథునియొక్క, (చెఱకువిల్లు ధరించినవానియొక్క యని యర్థము.) కాఁకలన్ = తాపములచేత, అలయింతురమ్మ = శ్రమపెట్టుదురా? శ్రమపెట్ట రని యర్థము. ఇంతికిన్ = స్త్రీకిన్, కొఱగాములు = చెడుపనులు, చెల్లునటమ్మ = తగునా? (తగ దని యర్థము.)

ఉ॥ నెమ్మదిఁ జింత యేల రమ ణీ రమణీయముతోడ శౌరి నిన్ శీ
ఘ్రమ్ముగ గారవింప ననురాగమునన్ విభవంబు లందెదో
యమ్మరొ నమ్ము నాదుపలు కాత్మధనమ్ముగ నమ్ము మిమ్మెయిన్ దో
రమ్మగు నివ్వనమ్మునఁ దిరమ్ముగ నుంపకఁ [illegible]॥ 58

రమణీ = ఓచక్కనియింతీ! నెమ్మదిన్ = మనసునందున్, చింత = శోకము, ఏల = ఎందునకున్, శోకింపం బనిలే దని భావము. శౌరి = శ్రీకృష్ణుఁడు నిన్నున్, శీఘ్రమ్ముగన్ = త్వరగానే, అనురాగమునన్ = ఎక్కువప్రేమతోన్, రమణీయముతోన్ = ఒప్పిదముతోన్, (ఒప్పిదముగా నని యర్థము.) గారవింపన్ = గౌరవింపఁగాన్, విభవంబులు = సంపదలను, అందెదు = పొందెదవు. ఓయమ్మరో! (ఇందు రో, ఓ యనుసంబోధనము తెలుపుప్రత్యయములు [illegible] చింత్యము.) నాదుపలుకు = నామాటను, ఆత్మధనమ్ముగన్ = దగ్గఱ నున్న సొమ్ముగాను, నమ్ముము = విశ్వసింపుము. ఇమ్మెయి, తోరమ్మగు నివ్వనమ్మునన్ = గొప్పది యగు నీవనమునందున్, తిరమ్ముగ

సంపదన్ = ఉన్న (పుష్పఫలాదిరూప మగు) భాగ్యముచే, ఇమ్మైన్ = ఆనందము తోన్, చూతము = కనుఁగొందము, రమ్ము.

వ॥ అపుడు కలవాణి సంస్కృతంబులై హరిపరంబు లగుశుద్ధాంధ్రవచ
నంబుల నిట్లనియె॥ 59

అపుడు = ఆకాలమునన్, కలవాణి = కలవాణి యను పేరు గలచెలి, సంస్కృతంబులై = సంస్కృతపుమాటలై, హరిపరంబులు = విష్ణువుం దెలుపునవి, అగు, శుద్ధాంధ్రవచనంబులన్ = అచ్చ తెనుంగుమాటలతోన్, ఇట్లనియెన్ = ఈప్రకారము చెప్పెను. విష్ణుపర మైనయర్థమున నే కేవలసంస్కృతములును రెండవయర్థమున నచ్చతెనుఁగు లు నగుపదములతోఁ జెప్పె నని యర్థము.

ఉభయభాషాకందము.

నీలాగారయనగవే
నాలియమాదానిపాల ♦ నాతిజలారే
మేలానీలావరయమి
వాలాయము నేనకావ ♦ వారకపదమా॥ 60

ఇందలిపదము లొక్కమాఱు కేవలసంస్కృతములును మఱియొక్కసారి యచ్చ తెనుఁగువియు నగును.

తెనుఁగుపదచ్ఛేదమునర్థమును.

నీలాగు, ఆరయన్, నగవు, ఏ, నాలి, అ, మాదానిపాలన్, నాతి, బలారే, మేలు, ఆ, నీలావు, అరయమి, వాలాయము, నేను, ఆ, కావన్, వారక, పదమా, .

నాతి = ఓభద్రా! నీలాగు = నీవిధము, నీవు చేసినపని యని యర్థము. ఆరయన్ = ఆలోచింపఁగాన్, నగవే = నవ్వే. నవ్వునకుం దగినది యని యర్థము. నీవు చేసినపని పరిహాసము చేయుటకుఁ దగినది యని భావము. మాదానిపాలన్ = మాది యగుపనివిషయమై, నీవిటకు వచ్చుట మాకుఁ దెలుపుట యనుపనివిషయమై యని యర్థము. నాలియ = వంచనమా. వంచనము చేయవచ్చునా యని యర్థము. (కూడదనుట) 'అ' కాక్వర్థము. బలారే = స్తుతిం దెలుపునవ్యయము. కానియిది యిచట విపరీతలక్షణచే నిందం దెలుపును. నీవు చేసిన పని నిందింపఁదగిన దని యర్థము. శక్తిమునను

సందర్భానుసారముగ విరుద్ధార్థమును గలిగించుశక్తి విపరీతలక్షణ యనంబడు. నీలావు=నీశక్తిని, అరయమి = తెలిసికొనలేకపోవుట, మేలా? = క్షేమమా? కా దని యర్థము. ఇట్టిబాధ గలిగినకాలమున మమ్ము విడిచి కాలక్షేపము చేయఁదగినశక్తి నీకుఁ గలదో లేదో తెలిసికొనలేకపోవుట మేలు గా దని భావము. కావన్=(నిన్ను) రక్షించుటకు, వాలాయము=తప్పకుండన్. నేన=నేనే. నిన్నుఁ గాపాడుట కవశ్యము నే నుండవలె నని యర్థము. వారక =తప్పక, నామాట నిరాకరింపక యని యర్థము. పదము. అ=(తోఁటకు) నడువుము.

సంస్కృతపదచ్ఛేదము నర్థమును.

నీలాగారయ, నగవ, ఇనాలియ, మా, దానిపాలన, అతిబలారే, మేలానీలావర యమివాల, అ, యము నేన, క్రా, అవ, వారకపదమ, అ.

నీలాగారయ, నీల=నీలాచల మనెడు, అగార=గృహమును, య=పొందిన స్వామీ. నీలాచలమున వాసము చేయునట్టి ప్రభువా యని యర్థము. జగన్నాథస్వామి వాసముచేయుకొండకు నీలాచల మని పేరు. నగవ=గోవర్ధన మనుపర్వతమును వహించినగోపాలుఁడా. ము న్నొకనిమిత్తమున నింద్రుఁడు కోపించి రాలవానం గృష్ణునకు నివాసస్థాన మగువ్రజముపైఁ (పసులమంద) గురియింప గోవులను గోపాలురను రక్షింపఁ గృష్ణుఁడు గోవర్ధనంబు కేల ధరియించె నని భాగవతము. ఇనాలియ, ఇన=సూర్యులయొక్క, ఆలి=సముదాయమును, య=పొందినపురుషుఁడా, సూర్యమండలములో బంగారువికార మైనశరీరము గలపురుషరూపమున నీశ్వరుఁ డున్నాఁ డని వేదాంతములయందుఁ బ్రసిద్ధి. దానిపాలన=గజరక్షకుఁడా. (దానము=ఏనుఁగుమదము. అదికలదిదాని=గజము. దానిని రక్షించినవాఁడు=దానిపాలుఁడు. సంబోధనము. దానిపాలన.) విష్ణువు గజమును రక్షించినకథ సుప్రసిద్ధము. అతిబలారే=ఇంద్రు నతిక్రమించినబలవంతుఁడా. (బలారి=బలుఁ డనురక్కసునకు శత్రువు. ఇంద్రుఁడు. అతని నతిక్రమించి పారిజాతమును హరించినవాఁ డతిబలారి=కృష్ణుఁడు. సంబోధన మతిబలారే.) కృష్ణుఁ డింద్రుని జయించి పారిజాతముం దెచ్చి సత్యభామ కిచ్చె ననుకథ మిగులం బ్రసిద్ధము. మేలానీలావర, మా=లక్ష్మికిని, ఇలా = భూదేవికిని, నీలా=నీలాదేవికిని, వర=భర్తా. శ్రీభూనీలాపతీ యని యర్థము. యమిపాల=బుధులకు రక్షకుఁడా. సత్యము, అస్తేయము (పరద్రవ్యముహరింపమి) మొదలగువానిసముదాయము యమము. అది కలవాఁడు యమి. అట్టివారికి రక్షకుఁడా యని యర్థము ఇందు వకారమునకును, పకారమునకును నభేదము గలుగుటచే యమివాల యనుచో

యమిపాల గ్రహింపఁబడె. అ=(సకలలోకములకుఁ) గారణమా. (ని) అకారో బ్రహ్మవిష్ణ్వీశకమఠే ష్వంగణే రణే గౌర వేంతఃపురే హేతౌ. నా. నా. యమునే న=కాళిందీనాయకుఁడా. యమునా=కాళిందికి, ఇన=ప్రభువా. (ని) కాళిందీ సూర్యతనయా యమునా. అ. కృష్ణుఁడు కాళింది యనుకన్నెం బెల్లియాడినట్లు భాగవతమునఁ గలదు. వారకపదమ, వారక=(దోసముల) వారించు, పదమ=పాదశోభ గల, అ=ఓకృష్ణా, మా=నన్ను, కా=భూమియందు, (ని) గోత్రాకుఃపృథివీ. అ. అవ=రక్షింపుము. నాచెలిం గాపాడు మని యర్థము. ఇట్లు కలవాణి చెలినిమిత్తమై కృష్ణునిఁ బ్రార్థించెను.

క॥ అన బాలం గని కేలం
గొని లీలం దిగిచి యెత్తి ♦ కూరిమితోఁ దో
డ్కొని కేళీవనిపాళికిఁ
జనె నాళీజనము మనము ♦ సంతసమందన్॥ 61

అనన్=కలవాణియిట్లు పలుకన్, ఆళీజనము=చెలికత్తెలసముదాయము, బాలన్=భద్రను, కేలన్=చేతులతోను, కొని=పట్టుకొని, లీలన్=విలాసముతోన్, తిగిచియెత్తి=లాగికొని, కూరిమితోన్=ప్రేమతోన్, కేళీవనపాళికిన్=క్రీడావనప్రదేశమునకున్, మనము సంతసమందన్=మనము సంతోష మందఁగా, తోడ్కొని చనెన్=తీసికొనివెళ్లెను.

సీ॥ మోముఁదమ్ములమీఁద ♦ ముసరు తేఁటులచాలు
లలితనాసాగంధ ♦ ఫలులఁ దోలఁగ
నధరబింబములకై ♦ యరుదెంచుశుకములు
తనుసాంకవసువాస ♦ సను దలంక
నక్షిమీనముల డా ♦ యఁగ వచ్చుకోకముల్
నగవువెన్నెలలచే ♦ నెగసిపోవ
భుజమృణాళికలఁ గ ♦ ష్టమరాళికలు నీల
కబరికాభ్రములచేఁ ♦ గలసిపఱువఁ
జనుచెలులమూఁపులఁ గరంబు ♦ లునిచి పొదల

విరులు నిట్టూర్పుగాడ్పుల • వేఁడి నులియఁ
జివురుటాకులు నెమ్మేనుఁ • దవిలి వాడ
విరహతాపాప్తి వనవీథి • వెడలె రమణి॥ 62

మోముఁదమ్ములమీఁదన్ = ముఖపద్మములందున్, ముసరు తేఁటులచాలు = క్రమ్ముకొనుతుమ్మెదలబారు, లలిత......ఫలులన్, లలిత = మనోహరమైన, నాసా = ముక్కులనెడు, గంధఫలులన్ = సంపెంగలచేతను, తొలఁగన్ = పాఱిపోఁగాన్, వనవిహారమునకు బయలువెడలిన స్త్రీలమోములం జూచి తుమ్మెదలు పద్మములని భ్రమియించి యందలి మకరందమునకై వచ్చి నాసలంజూచి సంపెంగలని తలఁచి తొలఁగుచుండఁగా ననిభావము. వారిమోములు పద్మములను నాసలు సంపెంగలను బోలునని నిష్కర్షము. అధరబింబములకై పెదవులనెడు దొండపండ్లకై, అరుదెంచు శుకములు = వచ్చెడుచిల్కలు, తను......నను, తను = శరీరమునందలి, (సహజమైన) సాంకవసు వాసనను = జవ్వాదిపరిమళముచేతను, తలంకన్ = భయపడఁగాన్, ఈజవ్వనుల పెదవులు దొండపండ్లని చిలుకలు వానికై వచ్చి వారి శరీరములందలి సహజము లగు జవ్వాది వాసనలకుఁ జడిసి తొలఁగుచుండఁగా నని భావము. స్త్రీలదేహమం దిట్టిపరిమళము గలదని వసుచరిత్రాదులందును గలదు. అక్షిమీనములన్ = కన్నులను చేఁపలను, డాయంగన్ = సమీపించుటకు, వచ్చుకోకములు = వచ్చెడు చక్రవాకములు, నగవువెన్నెలలచేన్ = హాసమనెడు వెన్నెలకాంతులచేతను, ఎగసిపోవన్ = ఎగిరిపోఁగాన్, వారికన్నులు మీనములను బుద్ధిచే వాని భక్షింప వచ్చిన జక్కవలు మందహాసమును వెన్నెలగాఁ దలఁచి భయపడి తొలఁగుచుండఁగా నని యర్థము. భుజమృణాళికలన్ = చేతులనెడు తామరతూండ్లను, కప్పుమరాళికలు = ఆక్రమించు నంచలు, నీలకబరికాభ్రములచేన్ = నల్లని కొప్పులనెడు మేఘములచేతను, కలసి = కూడి, పఱువన్ = పాఱిపోఁగాన్, హంసలు వారి బాహువులను దూండ్లనుకొని గ్రహియింపఁ బోయి కచములను మేఘములను కొని తిరిగి పోవుచుండఁగా నని యర్థము. (ఇందుఁ దుమ్మెదలకు సంపెంగలకును, చిలుకలకును సంకుఁబిల్లులకును, జక్కవలకును వెన్నెలలకును, హంసలకును మేఘములకును, సహజవిరోధ మని తెలియవలెను.) చనుచెలులమూఁపులన్ = పోయెడు సఖురాండ్ర బుజములమీఁదను, కరంబులు = చేతులను, ఊనిచి = నిలిపి, పాదలవిరులు = పాదలందున్న పువ్వులు, నిట్టూర్పుగాడ్పులవేఁడిన్ = అధికమైన శ్వాసవాయువుల వెచ్చఁదనముచేత, నులియన్ = వాడిపోవఁగాన్, చివురుటాకులు = లేఁతయాకులు, నెమ్మేను = శరీరమును, తవిలి = తాఁకి, వాడన్ = వడలిపోవఁగాన్, (ఇవి

కెంపును దాపాధిక్యమును సూచించును.) రమణి = భద్ర, విరహతాపాప్తిన్ = ఎడఁబాటువలని కాఁక దగులుటచేత, వనవీథిన్ = వనమార్గమందు, వెడలెన్ = బయలువెడలెను. రూపకమును, నతిశయోక్తియు నలంకారములు.

క॥ రాజద్వనభూజసుమన
మాజవిభవ మెఱుకపఱిచె ♦ మానిని కపు డా
ళీజన మేతత్కథన
వ్యాజంబునఁ బ్రొద్దు వుత్త ♦ మనుచుం బ్రేమన్॥ 63

ఆళీజనము = చెలుల సముదాయము, ఏతత్కథనవ్యాజంబునన్ = దీనిం జెప్పుట యను మిషచేతను, ప్రొద్దు = కాలమును, ప్రుత్తము = కడపుదము. అనుచున్, ప్రేమన్ = స్నేహముచేతను, మానినికిన్ = భద్రికున్, అపుడు = ఆకాలమున, రాజ...... విభవము, రాజత్ = ప్రకాశించుచున్న, వన = తోఁటయందలి, భూజ = వృక్షముల యొక్కయు, సుమ = పూవులయొక్కయు, సమాజ = సముదాయముయొక్క, విభవము = సంపదను, ఎఱుకపఱిచెన్ = తెలియఁ జేసెను. ఇందు సమాజశబ్దము మనుష్యాదిసముదాయమునకే యుపయోగింపవలసినను లక్షణచే వృక్షాదులకే యుపయోగింపఁబడెను.

చ॥ వరసుమనోనురాగవిభ ♦ వంబున గుచ్ఛకుచంబులాని సం
భరితరుచిం జెలంగు మృదు ♦ పల్లవపాణుల భూజనాథుకం
ధరను గవుంగలించుచు ల ♦ తావనితామణి భృంగనాదసా
దరమృదువాగ్విలాససము ♦ దారత మంతనమాడె నెచ్చెలీ॥ 64

నెచ్చెలీ = ఓసఖీ, లతావనితామణి = తీవ యను స్త్రీశ్రేష్ఠము, వర......... జనన్, వర = శ్రేష్ఠమైన, సుమనః = పూలయొక్క, అనురాగ = రక్తిమయొక్క, విభవంబునన్ = సంపద యనియెడు, మగనియందలిమనఃపూర్వక మైనప్రేమాతిశయముచేతను, గుచ్ఛకుచంబులు = పూగుత్తు లనెడుస్తనములను, ఆని = అదిమి, సంభరితరుచిన్ = నిండయినకాంతిచేతను, చెలంగుమృదుపల్లవపాణులన్, చెలంగు = ప్రకాశించెడు, మృదు = మెత్తని, పల్లవ = చిగు ళ్లనెడు, పాణులన్ = హస్తములతోన్, భూజనాథుకంధరన్ = వృక్షరాజ మనుభర్తయొక్క మెడను, కవుంగలించుచున్ = ఆలింగనముచేసికొనుచున్, భృంగనాద......సముదారతన్, భృంగ = తుమ్మెదలయొక్క, నాద =

నూఁతలనెడు, మృదు=శ్రావ్యమైన, వాగ్విలాస=మాటలసొంపుయొక్క, సముదారతన్ = ఆధిక్యముతో, మంతన మాడెన్=రహస్యము చెప్పుచుండెను. లోకమున నొకానొకజవ్వని భర్తయందలియనురాగాతిశయముచే స్తనము లణఁగునట్లు భర్తం గౌఁగిలించుకొనిన ట్లీలత పూలగుత్తులు సోఁకునట్లు వృక్షము నల్లికొనె ననియు నప్పుడా మెమాటలుచెప్పుచున్న ట్లందలితుమ్మెదలు మృదువుగా ధ్వనించుచుండె ననియు భావము. సావయవరూపకాలంకారము.

చ॥ మును పువుఁదేనె నల్కి తెలి ♦ మొగ్గల ముత్తెపుముగ్గు వెట్టి యిం
పొనరుప ప్రవాళదీపికలు ♦ నొప్పగుపూఁబఱపుల్ ఘటించి కుం
జనిలయసీమ లిట్లు వరు ♦ సం గయిచేసి మరుద్వరాప్తికై
కనదళివీక్షులై యెదురు ♦ కన్గొనెఁ గంటె లతాసతీతతుల్॥ 65

లతాసతీతతుల్=తీవ లను స్త్రీసముదాయములు, మును=మొదటను, కుంజనిలయసీమలు=పొదరు లనునిండ్లప్రదేశములను, పువుఁదేనెన్=మకరందముచేతను, అల్కి=అలికి, తెలిమొగ్గలముత్తెపుముగ్గు=తెల్లనిమొగ్గలనెడుముత్యాలముగ్గును, పెట్టి=ఉంచి, ఇంపు=ఆనందమును, ఒనరు.....కలు, ఒనరు=కలిగించెడు, (ఇది ప్రేరణార్థక మని తలఁపవలెను.) ప్రవాళదీపికలున్=చివుళ్లనెడుదీపములును, ఒప్పగుపూఁబఱపుల్=అందము లగుపూవు లనెడుసెజ్జలును, ఘటించి=కూర్చి, ఇట్లు=ఈప్రకారము, వరుసన్=క్రమముతో, కయిచేసి=అలంకరించి, మరుద్వరాప్తికై, మరుత్=వాయువను, వర=భర్తయొక్క, ఆప్తికై=రాకకై, కనదళివీక్షులై, కనత్=ప్రకాశించెడు, అళివీక్షులై=తుమ్మెద లనుచూపులు గలవియై, యెదురు కన్గొనెన్=ఎదురు చూచుచుండెను. కంటె=చూచితివా? కామపీడితయై గృహమునుం దన్ను నలంకరించుకొని మగనిరాకకై యెదురు చూచునింతి వాసకసజ్జిక యనంబడు. ఈపద్యమునం దిట్టినాయికాత్వము లతలయం దారోపింపఁబడెను. అలంకారము మీఁదటి యట్లె.

చ॥ అనిశమహానురాగసము ♦ దంచిత లౌసరసాంతరంగప
ద్మినుల మదాంధతన్ విడచి ♦ త్రిమ్మరుతుమ్మెదనెమ్మికాఁడు దా
ననయము చూచి తే యపన ♦ యమ్మునఁ బుష్పిణు లైనకొమ్మలన్
నెనరున నొందుచుండె రమ ♦ ణీ మధుపాళుల కేడ నిల్కడల్ ?66

అనిశ......తలు, అనిశ = ఎల్లకాలమును, మహత్ = అధికమైన, అనురాగ = ఎఱ్ఱనికాంతిగలుగుటచేతను, సముదంచితలు = ప్రకాశించునవి. ఎల్లకాలము నధికమైన ప్రేమముచేఁ బూజింపఁబడువా రని యర్థాంతరము. ఔసరసాంతరంగపద్మినులన్ = అగు, సరస = ఉదకముతోఁగూడిన, అంతరంగ = లోపలియవయవము (దుంప) కల పద్మినులన్ = పద్మలతలను, అగుసరస మైనమనసు గలపద్మినీజాతిస్త్రీల నని రెండవ యర్థము. మదాంధతన్ = పొగరువలనిగ్రుడ్డితనముచేతను, విడచి = వదలి, త్రిమ్మరుతుమ్మెదనెమ్మికాఁడు = సంచరించెడుతుమ్మెద యనుప్రియుఁడు, తాన్ = తాను, అవినయమ్మునన్ = అవిధేయతచేతను, (చెడునడవడిచేత నని యర్థము.) పుష్పిణులైనకొమ్మలన్ = పువ్వులు గలచెట్టుకొమ్మలను, రజస్వల లైనస్త్రీల నని రెండవయర్థము. అనయము = అత్యంతము, నెనయన్ = నెయ్యముతోన్, ఒందుచుండెన్ = పొందుచుండెను. రమణీ = ఓభద్రా! చూచితే = చూచితివా? మధుపాళులకున్ = తుమ్మెదలసమూహమునకున్, మద్యపానముచేయువారల సముదాయమున కని రెండవయర్థము. నిల్కడల్ = మనస్స్థైర్యములు, ఏడన్ = ఎక్కడన్, (కల్గున్) ఎక్కడను లే దని యర్థము. భ్రమరములు పుష్పిణు లగుకొమ్మలను బొందుచున్న వనువిశేషమును మధుపములకు నిల్కడ లే దనుసామాన్యమున సమర్థించెం గాన నిం దర్థాంతరన్యాసాలంకారము మఱియును రెండర్థములు గలచోట నర్థద్వయమునకు నభేదనిశ్చయముచే శ్లిష్టరూపకము.

సీ॥ వితతాళిమాలికా ♦ వేణువు మ్రోయించి
బలునెమ్మినటనముల్ ♦ వెలయఁజేసి
కలకంఠకాకలీ ♦ గానంబు లలరించి
ఘనమండలవిలాస ♦ గతులు పూని
కమనీయశుకభాష ♦ ణముల ముచ్చటలాడి
వలపూర విరులన ♦ వ్వు లొదవించి
మంజుకింజల్కరో ♦ మాంచగుచ్ఛస్తనాం
చద్గోపికాసహ ♦ స్రముల నెనసి
కమ్రశాఖాభుజంబులఁ ♦ గౌఁగిలించి
కలరవస్వనమణితంబు ♦ లొలయ రాస
కేళిఁ జూపించెఁ దాపింఛ ♦ కృష్ణమూర్తి

యివ్వనంబునఁ గనుఁగొంటె • యిందువదన ! 67

తాపింఛకృష్ణమూర్తి = చీఁకటిమాఁకనుకృష్ణమూర్తి, వితతా......వేణువు, వితత = విశాల మైన, అళిమాలిక = తుమ్మెదలబా రనెడు, వేణువు = పిల్లఁగ్రోవిని, మ్రోయించి = ధ్వనించునట్లు చేసి, బలునెమ్మినటనముల్ = అధిక మైననెమళ్లయొక్క నాట్యములను, నట్టిసంతసముతోడినాట్యములను వెలయఁజేసి = ప్రకటించి, (కృష్ణుఁడు రాసక్రీడయందుఁ బిల్లఁగ్రోవితో గానముచేయుచు నాట్యము చేసె నని భాగవతము.) కలకంఠ......లు, కలకంఠ = కోయిలలయొక్క, కాకలీ = సూక్ష్మ మైనమధురధ్వని యనెడు, గానంబులు = సంగీతములను, అలరించి = ప్రకాశింపఁజేసి, ఘనమండలవిలాసగతులు = మేఘమండలముయొక్క విలాసముతోఁ గూడినత్రోవను, ఆకాశము నని యర్థము. (ఈయర్థమున బహువచన మవివక్షితము.) పూని = ధరించి, మేఘమండలమువఱకు నౌన్నత్యమున వ్యాపించి యని వృక్షపర మైనయర్థము. గొప్పవి యగుమండలాకార మైనగమనములను ధరించి యని కృష్ణపర మైనయర్థము. (ఈరెండర్థములకు నిట నభేదాధ్యవసాయము.) కమనీయ......ములన్, కమనీయ = మనోహరము లైన, శుకభాషణములన్ = చిలుకపలుకులచేతను, ముచ్చటలాడి = ప్రియవాక్యములు పలికి యని వృక్షపరము. చిలుకపలుకులం బోలుపలుకులచేతఁ బ్రియవాక్యములు పలికి యని కృష్ణపరము. వలపు = పరిమళము, ఊరన్ = అధికము కాఁగాన్, (ప్రేమ మధికము కాఁగా నని కృష్ణపరము.) విరులనవ్వులు = పువ్వు లనెడుహాసములను, ఒదవించి = కావించి, పువ్వులం బోలినినవ్వును గావించి యని కృష్ణపరము. మంజు......లన్, మంజు = మృదువులగు, కింజల్క = పువ్వులోనికాఁము లనెడు, రోమాంచ = గగుర్పాటు గల, గుచ్ఛ = పూగుత్తు లనెడు, స్తన = కుచములచేతను, అంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, గోపికాసహస్రములన్ = శారిబా (సుగంధిపాల) లత లనెడుస్త్రీలయొక్క సహస్రములను (స్త్రీత = గొల్లది) ఎనసి = పొంది, (ని) గోపీ శ్యామా శారిబా స్యాత్. అ. కమ్రశాఖాభుజంబులన్ = మనోహర మైనకొమ్మ లనెడుహస్తములతోన్, కాఁగిలించి = ఆలింగనము చేసికొని, కలరవ.....బులు, కలరవ = పావురములయొక్క, స్వన = ధ్వను లనెడు, మణితంబులు = రతికాలమందుఁ గంఠమునఁ బుట్టుధ్వనివిశేషము, (ని) మణితం రతికూజితం. అ. ఒలయన్ = వ్యాపింపఁగాన్, రాసకేళిన్ = గొల్లవారాఁడుకొను నొకయాటను, పెక్కండ్రు గలిసి చేయునాట్య మని కొందఱందురు. ఇవ్వనంబునన్ = ఈతోఁటయందున్, చూపించెన్ = కనుపఱిచెను, ఇందువదన = ఓభద్రా! కనుఁగొంటె = చూచితివా? మున్ను శ్రీకృష్ణుఁడు మందయందు

రాసముం జూపె నని భాగవతమున నున్నది. ఇప్పు డీవనమునం దున్న తమాలవృక్షమున నైల్యగుణసామ్యముచేఁ గృష్ణత్వ మారోపించి రాసము చూపినపుడు కృష్ణుఁడు చేసినగానాదులను నావృక్షమునం దున్న కోయిలలకూఁతలు మొదలగువానియం దారోపించెను; గాన సావయవరూపకాలంకారము.

క॥ వని సాధుమాధుకరగో
ష్ఠిని వర్తిలుచున్నతపసి ♦ చిత్రంబుగ నూ
తనశోభ నలరుగణికల
నెనసి మొగడచన్ను లంటె ♦ నిది గనుఁగొంటే॥ 68

(భద్రా!) వనిన్ = ఈతోఁటయందున్, సాధు......గోష్ఠిన్, సాధు = పరోపకారముచేయు, మాధుకర = మధుకరవృత్తిచే జీవించువారియొక్క, (మధుకరము = తుమ్మెద. దీనివృత్తి పువ్వుపువ్వునకుం బోయి మకరందము గ్రోలుట. ఇట్లే యింటింటికిం బోయి భిక్షుఁ గొని జీవించుట మధుకరవృత్తి. (తుమ్మెదవృత్తిం బోలినవృత్తి యని యర్థము.) దీనిచే జీవించువారు మాధుకరులు.) గోష్ఠిన్ = సల్లాపముతోన్, ఇతరులకు హాని చేయనితుమ్మెదలసముదాయముతో నని ప్రకృతార్థము, మధుకరములసంబంధ మైనగోష్ఠి మాధుకరగోష్ఠి. గోష్ఠి = సముదాయము. వర్తిలుచున్నతపసి = ఉన్న తపశ్శాలి, ఉండెడిగానుగచెట్టని ప్రకృతార్థము. నూతనశోభలన్ = క్రొత్తదీప్తులతోన్ అలరుగణికలన్ = ప్రకాశించువేశ్యలను, ప్రకాశించునడవిమల్లెల నని ప్రకృతార్థము, ఎనసి = కూడికొని, మొగడచన్నులు = మొలకచన్నులను, చన్నులఁ బోలినమొగ్గల నని యర్థాంతరము. చిత్రముగన్ = వింత గలుగునట్లు, అంటెన్ = స్పృశించెను. ఇది = ఈవింతను, కనుగొంటే = చూచితివా? ఇందుఁ దపసి యనువిశేష్యముసయితము శ్లేషించుటచేఁ బ్రాచీనులు శబ్దశక్తిమూలధ్వని యగు నని యందురు. ఇట్టిచోట్లఁ బ్రకృతాప్రకృతశ్లేష మనియే యప్పయ్యదీక్షితులు చెప్పిరి.

సీ॥ ఆమ్రవల్లరి కేల ♦ నంటు మల్లన బాల
తిలకింపు మిది దీనిఁ ♦ దిలక మేని
సుదతి తాఁచఁగదమ్మ ♦ యిది యశోకపుఁగొమ్మ
కౌఁగలింపుము తావి ♦ గవయఁ గ్రోవి
యిది ప్రియాళువు నాతి ♦ గదిసి పాడుము గీతి

ముచ్చటాడుచు నేగు ♦ ముదిత గోఁగు
కాంచనం బిది యింతి ♦ నించు మాననకాంతి
చేరి నవ్వుము పొన్న ♦ చెలువమిన్న
శ్వాస మొందింపు మిది సింధు ♦ వార మతివ
యువిద కేసర మిది దీని ♦ నుమియు మద్య
యిటు లొనర్చినఁగాక యి ♦ వ్విటపములు సు
మంబు లీనవు వింటివే ♦ మంజువాణి॥ 69

బాల=ఓముద్దరాలా! ఆమ్రవల్లరి=తియ్యమామిడిచెట్టుయొక్క కొమ్మను, కేలన్ = హస్తముతో, అల్లన=మెల్లఁగాన్, అంటుము=ముట్టికొనుము. ఇది=ఎదుట నున్నయీచెట్టు, తిలకము=బొట్టుగుచెట్టు, ఏని = అయినయెడల, దీనిన్, తిలకింపుము=చూడుము. సుదతి=ఓభద్రా! (మేలయినదంతములు గలది) ఇది, అశోకపుఁగొమ్మ=అశోక మనుచెట్టుయొక్క కొమ్మ; (అగును) (దీనిన్) తాఁచఁగదమ్మ=తన్నుము. తావి=సుగంధము, కవయన్=క్రమ్మకొనునట్లు, కోరినిన్=కురవకమును (పూవులగోరంటచెట్టును) కౌఁగలింపుము; నాతి=ఓచిన్నదానా? ఇది, ప్రియాళువు=మోరటిచెట్టు; కదిసి=(దీని) సమీపించి, గీతి=గానమును, పాడుము; ముదిత=ఓస్త్రీ! గోఁగు=ఇది కర్ణికారవృక్షము. ముచ్చట=మధురమైనమాటలు, ఆడుచున్=పలుకుచున్, ఏగుము=(దీనిసమీపమునుండి) పొమ్ము. ఇంతి = ఓకాంతా! ఇది, కాంచనంబు=సంపెంగచెట్టు. ఆననకాంతి=ముఖశోభను, నించుము=(ఇందుఁ) బ్రసరింపఁజేయుము. చెలువమిన్న=ఓసుందరీరత్నమా! పొన్న=(ఇది) పున్నాగవృక్షము. చేరి=సమీపించి, నవ్వుము. అతివ=ఓజవ్వనీ, ఇది, సింధువారము=వావిలిచెట్టు; శ్వాసము=ఊపిరిని, ఒందింపుము=(దీనికిం) దాఁకునట్లుచేయుము. ఉవిద=ఓయువతీ! ఇది, కేసరము=పొగడచెట్టు; దీనిన్, ఉమియు మద్య=(మద్యముతో) నుమియుము. మంజువాణి=ఓమృదుభాషిణీ! ఇటులు=నేఁ జెప్పినప్రకారము, ఒనర్చినఁగాక=చేసిననే కాని, ఇవ్విటపములు=ఈచెట్లు, (ఈశబ్దమునకుఁ గొమ్మలసముదాయ మనియేని బోదెలేనిచెట్టనియేని యర్థము; గాని యిచట వృక్షసామాన్యమునకే యుపయోగించఁబడెను.) సుమంబులు=పువ్వులను, ఈనవు=ప్రసవింపవు. వింటివే=ఆలకించితివికదా! చెట్లకుం దీవలకు నకాలమునఁ బువ్వులు మొదలగువానిం బుట్టించుక్రియ దోహద మనంబడు. స్త్రీలు చేతఁ దాఁకుట మామిడికిని, చూచుట తిలకమున

కును, కాలఁ దన్నుట యశోకమునకును, కౌఁగిలించుట గోరంటకును, సంభాషించుట కొండగోఁగునకును, ముఖకాంతిఁ బ్రసరింపఁజేయుట సంపెంగకును, నవ్వుట పొన్నకును, ఊర్చుట వావిలికిని, కల్లుమియుట పొగడకును దోహదములు. ఇవన్నియు నిందుఁ జెప్పంబడె.

లయగ్రాహి.

చందనమహీరుహము ♦ లందుఁ బెనగొన్న గురు
వెందననుఁదీవియల ♦ పందిరులలోఁ బెం
పొందువిరవాదిపువు ♦ గందవొడి రేఁచి చను
మందమలయానిలునిఁ ♦ జెందు పెనుతావిం
గ్రందుకొని ఘుమ్మురను ♦ చుం దనరుపూఁబొదల
సందుల మెలంగి పలు ♦ చందములచే మా
కందసుమబృందమక ♦ రందరసబిందువుల
విందులుగఁ గ్రోలెడుమి ♦ ళిందములఁ గంటే. 70

(ఓభద్రా) చందనమహీరుహములందున్ = మంచిగందపుఁజెట్లయందున్, పెనగొన్న గురువెందననుఁదీవియలపందిరులలోన్ = అల్లుకొన్న గురువెందలయొక్క సన్నని తీఁగెలయొక్క పందిళ్లనడుమను, పెంపొందువిరవాదిపువుగందవొడిన్ = అధికమైనవిరజాజిపువ్వులయొక్క పరాగమును, రేఁచి = రేఁగఁగొట్టి, చనుమందమలయానిలునిన్ = పోయెడుచల్లగాలిని, చెందు పెనుతావిన్ = తగుల్కొనియెడుపరిమళముచేతను, క్రందుకొని = అతిశయించి, ఘుమ్మురనుచున్ = ఘుమఘుమ లాడుచున్, తనరుపూఁబొదలసందునన్ = ప్రకాశించెడుపూవులు గలపొదరిండ్లమధ్యను, పలుచందములన్ = అనేకప్రకారములచేతను, మెలంగి = సంచరించి, మాకంద......బిందువులన్, మాకంద = మామిడి (పూవుల) యొక్క, బృంద = సముదాయముయొక్క, మకరందరసబిందువులన్ = తేనెబొట్లను, విందులుగన్ = ప్రియభోజనములుగాన్, గ్రోలెడుమిళిందములన్ = అనుభవించెడుతుమ్మెదలను, కంటే = చూచితివా?

క॥ అని జవ్వని కవ్వనితలు
వనితరువిభవములు దెలిపి ♦ వరసురభిరజం

బునఁ బసిమి దాల్చి తనులత
లొనరఁగఁ బుష్పాపచయస ♦ ముత్సుక లగుచున్॥ 71

అవ్వనితలు, అని=ఇట్లు పలికి, జవ్వనికిన్ = భద్రను, వనితరువిభవములు, వని = తోఁటయందలి, తరు= చెట్లయొక్క, విభవములు=సంపదలను, (చెట్లయొక్క పుష్ప ఫలాద్యతిశయము నని యర్థము.) తెలిపి=తెలియఁజేసి, వరసురభిళంబునన్ = శ్రేష్ఠమైనపరిమళము గలపుష్పాదిచేతను, తనులతలు = తీఁగెలవంటిశరీరములు, పసిమిన్ = పచ్చనికాంతిని, తాల్చి=ధరించి, ఒనరన్ =ప్రకాశింపఁగాన్, పుష్పాపచయసముత్సుకలు, ప్రసూన=పువ్వులయొక్క, అపచయ=కోయుటయందున్, సముత్సుకలు = వేడుక గలవారు, అగుచున్, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఇభగతిరగడ.

పొలఁతి యీగొజ్జంగి ♦ పొదల తేనియసోన
కళులు పటుచాతకము ♦ లై మసలె ననిఁగోసఁ
జిన్ని నునుఁజివురాకుఁ ♦ జిదిమితివె కెంగేలఁ
గన్ను లెఱ్ఱఁగఁ జేసెఁ ♦ గదవె కోకిల బాల!
ఘనకనకములు గొనుచుఁ ♦ గదలెఁ దెమ్మెఱ నుఱిచ్చ
వనలక్ష్మిసొమ్ము లని ♦ వదలఁ జేమనవచ్చుఁ
గొమ్మ! కయి నంటి ననఁ ♦ గోయు మిఁక నంసమును
నెమ్మొగము చాయలన ♦ నిచిన దీచంపకము
కనదనిలగతి నెగయుఁ ♦ గప్రిపుమమోదములు
గని వెన్నె లనిపఱచెఁ ♦ గదె కోకవాదములు
బింబ మనిమొదురుకొనె ♦ విడిచి శుక ముఖమాని
నంబురుహనయన ద ♦ వ్వరసి నీకమ్మని
జడిగొనఁదొరంగెఁ గే ♦ సరముల మరందములు
దడిసెఁ దద్బిందువుల ♦ ధమ్మిల్లకుందములు

పటుమధుపపటలు ల ♦ భ్రము లనిమయూరములు
నటియించెఁ గంటె త ♦ న్నటనపుటొయారములు,
క్రూరఫణులను జుట్టు ♦ కొనియె నీచందనము
చేరఁబోవకు మటకుఁ ♦ జెలి నీకువందనము
గేదంగి కోయ కే ♦ గెద వేటికి మిటారి
కాదటే మరున కది ♦ గడిబంగరుకటారి
కలికి వనదేవతల ♦ కర్ణికాకారములు
వెలిపె నిచ్చటఁ జూచి ♦ తే కర్ణికారములు
లతలమాటునఁ బెంప ♦ లరునీదుకొనగోరు
సతివ యల్లయది పూ ♦ వని కేలఁ గొనఁగోరు
వేడుకగ వినె దేల ♦ పికకుహూకారములు
చేడె యవి విరహిణుల ♦ చెవులకుఁ గఠోరములు
నఱవిరియు మొల్లవిరు ♦ లల్లచట మొల్లములు
మఱచి పోఁదగునటే ♦ మరున కవిభల్లములు
మరువంపుసౌరభము ♦ మఱలించెఁ గురువేరు
సరిగాదు దీని కిఁక ♦ జగతి వేరొకవేరు
సుదతిరో చేకొనవె ♦ సురపొన్నక్రొన్ననలు
చద లంటెఁ బుష్పముల ♦ సారెఁదద్వాసనలు
కొలఁది గనని విరాలి ♦ గొని సొలసినది కొమ్మ
జలజాస్త్రుఁ గొల్త మిఁక ♦ సఖులార రారమ్మ॥ 72

పొలఁతి = ఓస్త్రీ, ఈగొజ్జంగి......కున్, ఈ = దగ్గఱనున్న, గొజ్జంగిపొదలతేనియసోనకున్ = గొజ్జంగిపూవులు గలపొదలయందలి తేనెవర్షమునకున్, అళులు = తుమ్మెదలు, పటుచాతకములై = నేర్పు గలవానకోయిలలై, వనిలోనన్ = ఈతోఁటయందున్, మసలెన్ = విహరించెను. వాన కురియునపుడు చాతకము లాకసమున సంచరించుచు నాజలబిందువులు త్రావునట్లిచటిపొదలందుఁ దేనె యొకతెగకుండ వర్షించు

చుండఁ దుమ్మెదలు త్రావుచుండెఁ ననియొకచెలి మఱియొకచెలితోఁ జెప్పెను. చిన్ని నును.....కఁ, చిన్ని = మనోహరమైన, నును = మృదువైన, చివురాకులఁ = చిగురాకును, కెంగేలఁ = ఎఱ్ఱనిచేతితోఁ, చిదిమితివె = తుంపితివా? (ఈ రాగమున) కోకిలబాల = చిన్నవయసున నున్న కోయిల, కన్నులు = నేత్రములను, ఎఱ్ఱగఁ = ఎఱ్ఱవి యగునట్లు, చేసెఁగదవె = కావించెనుగదా. స్వభావముననే యెఱ్ఱనికన్నులు గోయిలకుండఁగాఁ జిగురాకుఁ గోయుటచేఁగల్గినకోపమున నవి యట్లయ్యె ననియొకచెలి యుత్ప్రేక్షించెను. తెమ్మెరమ్రుచ్చు = వాయువనుదొంగ, ఘనకనకములు = గొప్పవి యగు నాగకేసరపుష్పము లనుబంగారు(వస్తువు)లను, కొనుచుఁ = హరించుచును, కదలెఁ = వెడలిపోయెను. శ్లిష్టరూపకాలంకారము. వనలక్ష్మిసొమ్ములు = వనలక్ష్మియొక్క భూషణములు, అని = ఇట్లు తలఁచి, (వానిని) వదలఁడు = విడువఁడు. ఏమనవచ్చునే = ఏమనుటయుక్తము. ఈపుష్పములు వనశోభకుం గారణ మనియైన విడువక వాయువు హరించుచున్నాఁడు. వీని నేమనవచ్చు ననియొకచెలి మఱియొకచెలితో ననెను. గాలిచేతం బువ్వు లెగిరిపోవుచున్న వనిభావము. కొమ్మ = ఓచెలియా! కయిఁ = చేతితోఁ, అంటి = ముట్టుకొని, ననఁ = పువ్వును, కోయుము. ఇఁకవంపకుము = ఇంతకంటె నధికముగఁ గొమ్మ వంగఁజేయకుము. ఈచంపకము = ఈసంపంగి, నెమ్మొగముదాయలఁ = ముఖకాంతులచేతఁ, ననిచినది = పూచినది. ఇది మన ముఖకాంతిచేఁ బూచెను కాఁబట్టి దీనిని వంచి బాధింపక పూలుగోయుమని యొకతె మఱియొకతెతోఁ జెప్పెను. (జవ్వనులముఖకాంతిప్రసారముచే సంపెంగ పూచు ననిదోహదములందున్నది.) కోకవారములు = జక్కవలగుంపులు, కనదనిలగతిన్ = ప్రకాశించుచున్న వాయుసంచారముచేతను, ఎగయుకప్రపుదుమారములు = ఎగిరెడుకప్పురపుధూళులను, కని = చూచి, వెన్నెలని = చంద్రునికాంతి యనిభ్రమించి, పఱచెఁగదె = పాఱిపోయెనుగదా! గాలిచేఁ గప్పురపుచెట్లనుండి యెగిరెడుదుమ్ము చూచి తెల్లఁగనుండుటచేఁ జక్రవాకములు వెన్నెల యనిభ్రమించి తమకు దానికి విరోధముగావున నఱలి పోవుచుండె ననియొకతె చెప్పెను. దీనను ముందువాక్యమునను (భ్రాంతిమదలంకారము.) అంబురుహానయన = ఓయింతీ! శుకము = చిలుక, దవ్వ = చాలదూరము, అరసి = ఆలోచించి, (మిగుల నాలోచించి యనియర్థము.) ఎలమావి = లేఁతమామిడిచెట్టును, విడిచి, నీరదమ్మోవి = నీపెదవి, బింబమని = దొండపండనుకొని, ఎదురుకొనెఁ = ఎదురువచ్చెను. మరందములు = పూఁదేనెలు, కేసరములఁ = కేసరపుష్పములనుండి, జడిగొనన్ = ఎడతెగకుండఁగాఁ, తొరంగెఁ = స్రవించెను. తద్బిందువులఁ = ఆతేనెబిందువులచేతను, ధమ్మిల్లకుందములు = కొప్పులోనిమొల్లమొగ్గలు, తడిసెఁ = నానెను. అతిశయోక్త్యలంకార

ము. మయూరములు = నెమిలులు, పటుఘనపటలులు, పటు = చొరవగల, ఘనపటలులు = తుమ్మెదగుంపులు, అభ్రములని = మేఘములని, నటియించెన్ = నృత్యముచేసెను. దీనియందు భ్రాంతిమదలంకారము. తన్నటనపుటొయ్యారములు = వానినాట్యపుసొగసులను, కంటె = చూచితివా? చెలి = ఓసఖీ! ఈచందనము = ఈమంచిగంధపుఁజెట్టు, క్రూరఫణులన్ = ఘాతుకములైనపాములను, చుట్టుకొనియెన్ = తన్నావరించునట్లు చేసికొనెను. అటకున్ = ఆచోటునకున్, చేరఁబోవకుము. నీకున్, వందనము = నమస్కారమును, (చేయుదును.) మిటారి = ఓమదవతీ! గేదంగి = మొగలిపూవును, వీటికి = ఎందులకున్, కోయక, ఏగెదవు = పోయెదవు. అది = ఆపువ్వు, మరునకున్ = మన్మథునకున్, కడిబంగరుకటారి = పరిమళము గలిగినబంగారుకత్తి, కాదటే = కాదా? (అగు ననియర్థము.) మొగలిపువ్వుఁ గోయక యేలపోయెద వనియొకతె చెలి నడుగ నది యాపువ్వు మన్మథునియాయుధము గాన ముట్టనైతి ననిచెప్పెను. కలికి = ఓసుందరీ, ఇచ్చటన్, కర్ణికారములు = కొండగోఁగుపువ్వులు, వనదేవతలకర్ణికాకారములు = వనముం బాలించుదేవతలయొక్క కర్ణభూషణములయాకారములను, తెలిపెన్ = ప్రకటించెను. (స్త్రీలు చెవులను ధరించెడు నొకభూషణము కర్ణిక యనంబడును.) కొండగోఁగుపువ్వులు వనదేవతలయొక్క కర్ణభూషణములవలె నుండె ననిభావము. లతలమాటునన్ = తీఁగెలచాటునన్, పెంపలరునీమకొనగోరు = అతిశయముచేఁ బ్రకాశించు నీ గోటితుదను, అల్లయది = ఆకనుపడుస్త్రీ, పూవని = పుష్పమనిభ్రమించి, కేలన్ = చేతితోన్, కొనన్ = తీసికొనుటకు, కోరున్ = అపేక్షించును. చేడె = ఓచెలీ! (ఇదిచేటీశబ్దభవము.) పికకుహూకారములు = కోయిలకూఁతలను, వేడుకగన్ = కుతూహలమగునట్లు, వినెదేల = ఎందునకు వినెదవు. అవి = ఆకూఁతలు, విరహిణులచెవులకున్ = మగనితో నెడఁబాసినస్త్రీలచెవులకున్, కఠోరములు = వినశక్యముకానివి, (అగున్) అల్లచటన్ = ఆస్థలమునందున్, అఱవిరియు మొల్లవిరులు = సగముపూచినకుందపుష్పములు, మొల్లములు = పెక్కులు. (కలవు) అవి = ఆపువ్వులు, మరునకున్ = మన్మథునకున్, భల్లములు = బాణములు, మఱచిపోకన్ = (మన్మథునిబాణము లగుటను) మఱచిపోవుట, తగునటే = తగునా? (తగదనుట) ఆచోట మొల్లలు చాల నున్న వనియొకతె చెప్పఁగాన్ మఱియొకతె యవి మన్మథబాణము లనిమఱచి యటు పోవకు మనిచెప్పెను. కురువేరు = (ఒకసుగంధిద్రవ్యము) మరువంపుసౌరభమున్ = మరువముయొక్క పరిమళమును, మఱలించెన్ = వారించెను. దానికంటె నధికముగాఁ బరిమళించుచున్న దనిభావము. వేరొకవేరు = ఇంకొకవేరు, జగతిన్ = లోకమునందున్, దీనికిన్ = ఈకురువేరునకున్, సరికాదు. పరిమళమున సమానము కాదు. సుదతిరో = ఓ

సుదతీ! (మంచిదంతములుకలది) సురపొన్నక్రొన్ననలు = సురపొన్న లనెడుపుష్పవిశేషముయొక్క క్రొత్తనైనపుష్పములను, చేకొనవె = గ్రహింపుము. (క్రొత్త + ననలు = క్రొన్ననలు. సమాసంబునఁ బ్రాతాదులతొలియచ్చుమీఁదివర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు. బా. సం. ఈసూత్రముచేఁ గ్రొత్తశబ్దములోని తకారద్వయము లోపము గాఁగా, క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషమునకుఁ గొన్నియెడల నుగాగమంబును గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబును నగు. బా. సం. సూత్రము చేత నుగాగమము ద్విత్వము రాఁగా, నీరూపము సిద్ధించెను.) తద్వాసనలు = ఆపొన్నపూవులసుగంధములు, పుప్పొడులన్ = పరాగములచేతను, సాటెక్ = మాటిమాటికి, వెదలు = వెదజల్లుచున్నవి. అంతేకాక = తాఁకెను. సఖులారా = ఓచెలులారా, కొమ్మ = మనోహరమైనసుగుతీఁగ, కొలఁది గననివిరాలి, కొలఁది = పరిమాణమును, కననివిరాలి = పొందనివిరులున్నది, (అధికమైన వలపు ననియర్థము:) కొని = పొంది, సొలసినది = మూర్ఛఁ జెందినది. ఇంతి = పిమ్మటను, జలజాస్త్రుని = మన్మథుని, కొల్తము = పూజింతము. రాగమ్మున = గంధము.

గీ॥ అనుచు వనకేళి సలిపి స ♦ ద్వాసనాప్త
లతులవివిధలతాంతసం ♦ తతులలోన
నమితసౌరభరుచిరము ♦ లైనవాని
నెంచి మదనున కర్పింత ♦ మంచు వెడలి॥ 73

పద్మాయతాక్షులు = ఆస్త్రీలు, (తామరరేకులవంటి విశాలమగు కన్నులుగలవారు.) అనుచున్ = ఇట్లాండ్రొయొకరితోఁ నొకరనుచు, వనకేళి = ఉద్యానమందలిక్రీడను, చలిపి = చేసి, వివిధ......లోనన్, వివిధ = నానావిధములగు, లతాంత = పువ్వులయొక్క, సంతతులలోనన్ = సమూహములయందున, అమిత సౌరభరుచిరములు, అమిత = అధికమైన, సౌరభ = పరిమళముచే, రుచిరములు = మనోహరములు, ఐనవానిన్ = అయినపుష్పములను, ఎంచి = ఏర్పటిచి, మదనునకున్ = మన్మథునకును, అర్పింతము = ఒసఁగుదము, అంచున్, వెడలి = వెలుపలికి వచ్చి, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ॥ విమలసన్మానసా ♦ ప్రముఖంబుగాఁ బ్రసన
రాజహంసవిహార ♦ రమ్యమగుచు

వరపద్మముఖ్యావి ♦ స్ఫురితంబుగావున
మృదులహారిశిలీము ♦ ఖేష్ట మగుచు
నురుధార్తరాష్ట్రాభి ♦ యుక్తంబుగావున
గురురవిజాభంగ ♦ గరిమ మగుచు
వర్ణితకమలాధి ♦ వాసంబుగావున
ఘనశంఖచక్రసం ♦ కలిత మగుచు
నంబరమురీతి నలకాపు ♦ రంబుభాతి
నిభపురి తెఱంగు నచ్యుతా ♦ కృతిహారంగు
వరుస నిరవొందునొకసరో ♦ వరము గాంచి
రంచితారామసీమ న ♦ య్యబ్జముఖులు॥ 74

అయ్యబ్జముఖులు = ఆస్త్రీలు, (చంద్రునిం బోలినముఖములు గలవారు.) అంచిత = మనోహర మైన, ఆరామసీమన్ = పూఁదోఁటయందున్, విమల......భంబు. విమల = స్వచ్ఛ మైన, సత్ = ప్రశస్త మైన, మానసోపమ = మానసరోవరముతో సాటి గల, భంబు = కాంతి గలది, కావునన్ = అగుటచేతను, రాజ......రమ్యము, రాజహంస = రాయంచలయొక్క, విహార = సంచారముచేతను, రమ్యము = సుందర మైనది, అగుచున్, మానససరసున హంసలు తఱచు వసించును. వీరు చూచినకొలను దానిం బోలుఁ గాన నిచటను హంసలు పెక్కులు గల వని చెప్పఁబడియెను. ఎఱ్ఱనికాళ్లను ముక్కులుం గలిగి తెల్లనిశరీరచ్ఛాయ గలహంసలు రాజహంస లనంబడు. (ని) రాజహంసా స్తు తే చంచుచరణై ర్లోహితై స్సితాః. అ. విమల = స్వచ్ఛ మైన, సత్ = నక్షత్రములయొక్క, మా = శోభచేతను, నసోపమ = సాటి లేని, భంబు = కాంతిగలది. (ఉపమ = సాదృశ్యము, అదికలది = సోపమము. అట్టిది కానిది, నసోపమము.) కావునన్ = కనుకనే, రాజహంసవిహారరమ్యము, రాజ = చంద్రునియొక్కయు, హంస = సూర్యునియొక్కయు, విహార = సంచారముచేతను, రమ్యము = మనోహర మైనది, అగుచున్, (ని) సన్ సత్యే విదుషి శ్రేష్ఠే సాధౌ భవతి చ త్రిషు స త్త్రీక్బ మృతే. నా. నా. (ని) రాజా మృగాంకే క్షత్రియే నృపే యానియును భాను ర్హంస స్సహస్రాంశు వనియు నమరుఁడు. ఇందుఁ గొలనికి నాకాశముతో సాదృశ్యము చెప్పఁబడెను. ననామానసోపమభత్వమును, రాజహంసవిహారరమ్యత్వమును శబ్దమాత్రముచే రెంటం

గలవు. అర్థము: లేవు. అనఁగా మానససరసునం గలకాంతి చెలువునను, నక్షత్రములచే నసాధారణమైన కాంతి యాకాశంబునను, రాయంచలసంచారము చెలువునను, నక్షత్ర సంచలసంచార మాకాశమునను గలదు. వర.....తంబు, వర=శ్రేష్ఠమైన, పద్మ=తామరపూవులు, ముఖ్య=మొదలైనవానిచే, విస్ఫురితంబు=ప్రకాశింపఁబడినది, కావునన్=అగుటచేత, మృదుల.....ష్టము, మృదుల=సూక్ష్మములు గాని, హరి=కప్పలకును, శిలీముఖ=తుమ్మెదలకును, ఇష్టము=అనుకూలము, అగుచున్, పద్మములు మొదలైనవి కలవు గనుకనే తుమ్మెదలు మొదలగువానికి కొలను మిగుల ప్రియమైనదని యర్థము. వరపద్మముఖ్య=వరము పద్మము మొదలైననిధులచేతను (తొమ్మిది దివ్యరాసులచేతను) విస్ఫురితంబు=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినది, కావునన్=అగుటచేతను, మృదులహరిశిలీముఖేష్టము, మృదుల=మిక్కిలి దయ గల, హరిశిలీముఖ=శివునకున్, (విష్ణువు బాణముగాఁ గలవాఁడు) ఇష్టము=ప్రియమైనది, అగుచున్, (ని) మహాపద్మశ్చ పద్మశ్చ శంఖో మకరకచ్ఛపౌ ముకుంద కుంద నీలాశ్చ ఖర్వశ్చ నిధయో నవ. అ. (ని) అలి బాణౌ శిలీముఖౌ. అ. (ని) శుకాహి కపి భేకేషు హరి ర్నా కపిలే త్రిషు. అ. ఇందుఁ గొలని కలకాపురముతో సామ్యము చెప్పఁబడెను. పద్మాదిసంపత్తియు, హరిశిలీముఖేష్టత్వమును వెనుకటివానికి రెంటను గలవు అర్థములేవు. అనఁగాఁ దామరపూవులు మొదలగువానికలిమి కొలనునను, పద్మము మొదలైననిధులకలిమి యలకాపురంబునను, తుమ్మెదలు మొదలైనవానికి ప్రియమగుట కొలనునందును, శివునకుం బ్రియము గావించుట యలకాపురమునను గలవు. ఉరు.....యుక్తంబు, ఉరు=గొప్పలగు, ధార్తరాష్ట్ర=నల్లనిముక్కులుం గాళ్ళుం గలిగి తెల్లని మేనికాంతి గలయంచలచే, (ని) ధార్తరాష్ట్రా స్సితేతరైః. అ. యుక్తంబు=కూడుకొనినది, కావునన్=అగుటచేతను, గురు.....గరిమము, గురు=గొప్పలగు, కళిందజా=యమునానదియొక్క (సూర్యునికిం గూఁతురని యర్థము.) (ని) కాళిందీ సూర్యతనయా. అ. అభంగ=పూర్ణమైన, గరిమము=గొప్పతనము గలది, అగుచున్, ధార్తరాష్ట్రములను హంసలు గలది గావుననే యమునానదిం బోలె నల్లనిది యగుట దాని భావము. ఉరు=అధికమైన, ధార్తరాష్ట్రీయుక్తంబు=ధృతరాష్ట్రపుత్రులను మహాయోధులు కలది, కావునన్, గురు=ద్రోణునియొక్కయు, కళిందజ=కర్ణునియొక్కయు, అభంగ=అధికమైన, గరిమము=గొప్పతనము గలది యగుచు నని యర్థాంతరము. ఇందుఁ గొలనికి నిభపురి (హస్తినాపురము) తో సామ్యము చెప్పఁబడెను. ధార్తరాష్ట్రీయుక్తత్వంబును, గురుకళిందజాభంగగరిమత్వంబును శబ్దమాత్రముచే రెంటం గలవు. గొప్పవి యగుహంసవిశేషములు గలుగుట చెలువునందును ధృతరాష్ట్రపుత్రులనుయోధ

లు గలుగుటు హస్తిపురమునందున, యమునానదియొక్క [illegible]
ణునివలనను గర్జునివలనను గలిగినగౌరవము హస్తి [illegible]
లేవు. వర్ణిత...సంబు, వర్ణిత=స్తుతింపఁబడిన, [illegible]
(ని) కమలం భువనం జలం. అ. కావ్యన్ = [illegible]
న=గొప్పవి యగు, శంఖ=శంఖములతోడను, చక్ర = [illegible]
ము=కూడుకొన్నది, అగుచున్, వర్ణిత=స్తుతింపఁబడిన, [illegible]
కునికిపట్టు, కావ్యన్, (ని) కమలా శ్రీ [illegible]
శంఖ=పాంచజన్య మనుశంఖముతోడను, చక్రి=సుదర్శన [illegible]
సంకలితము = కూడుకొన్నది. అగుచున్, అని [illegible]
విష్ణువుతో సామ్యము చెప్పఁబడెను. [illegible]
ది. వరుసన్ = క్రమముతో, [illegible]
ని యర్థము. అలకాపురంబుభాతిన్ = [illegible]
పురమువలె ననియే యర్థము. [illegible]
రమువలె నని యర్థము అచ్యుతాకృతిన్ [illegible]
నుం బోలినసొగసుచేతనను. (తృతీయార్థము) [illegible]
యర్థము. ఇరవొందు నొకసరోవరము=ప్రకాశించు [illegible]
చూచిరి. ఇందు శ్లేషాలంకారము.

మ॥ కదియం దీరనిషణ్ణయౌవతదిదృ ♦ [illegible]
నెదు రేతెంచుజలాధిదేవతలమా ♦ [illegible]
మృదుకాసారమరాళికామదకల ♦ క్రేంకారముల్ [illegible]
ద్వదనాలోలవిలోకనంబులన ♦ [illegible]

మృదు......క్రేంకారముల్, మృదు = [illegible] ([illegible] క్రేంకారములతో [illegible]
న్వయించును.) కాసార=కొలఁకునందలి, మరాళికా= [illegible]
కల=మదముచేస్ఫుటముకాని, క్రేంకారముల్ = ధ్వనులు, [illegible]
తీర......స్ఫూర్తితోన్, తీర = ఒడ్డునందున్, నిషణ్ణ = కూర్చున్న, [illegible] = స్త్రీ
సముదాయముయొక్క, దిదృక్షా = చూచుటయందలి, [illegible]
ర్తితోన్=కలుగుటతోన్, ఒడ్డునం గూర్చున్న స్త్రీ [illegible]
నని యర్థము. (ఇందు దిదృక్షాశబ్దమునకే చూచు [illegible]

కశబ్దప్రయోగ మసావశ్యకము.) ఎదురు = అభిముఖముగాన్, ఏతెంచు......నాదంబులై, ఏతెంచు = వచ్చెడు, జలాధిదేవతల = జలాధిదేవతలయొక్క, మంజీర = కాలియందెలయొక్క, ఓఘ = సముదాయముయొక్క, నాదంబులై = ధ్వనులై, మించెన్ = ప్రకాశించెను. భద్రయుం జెలికత్తెలును స్నానము చేయఁదలఁచి కొలఁకుదరికిం బోయినప్పు డందలిహంసలు వారిం జూచి చేయుధ్వనులు దరి నున్నవీరిం జూడఁగోరి యెదురువచ్చు చున్న జలాధిదేవతలకాలియందెలచప్పుడువలె నుండె నని భావము. పద్మప్రోద్ధితాళుల్ = పద్మమునుండి యెగురుచున్న తుమ్మెదలు, తద్వదనా......నంబులు, తత్ = ఆజలాధిదేవతలయొక్క, వదన = మోమునందలి, ఆలోల = చలించుచున్న విలోకనంబులు = చూపులు, అనం దగెన్ = అనన ట్లుండెను. ఇం దంచకూఁత లందెలచప్పుళ్లనియుఁ, బద్మములనుండి యెగురుతుమ్మెదలు మోమునందలిచూపు లనియు సంభావించెఁ గాన నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ॥ తరగలఁ దేలుమీలకు ద్రు ♦ తంబుగ వ్రాలి ప్రఫుల్లహల్లకో
త్కరసురజఃపిశంగితప ♦ తత్రములై వడి లేచి మింటి కే
గురహిం దిటంబు లౌలకుము ♦ కుల్ కమలాకరలక్ష్మి వేడ్క నం
బరరమతోడ నాడుజిగి ♦ బంగరుబంతు లనంగ రాజిలెన్॥ 76

తరగలన్ = అలలయందున్, తేలుమీలకున్ = ఈఁదులాడెడుచేఁపలకున్, (చేఁపలను బట్టుకొనుట కని యర్థము.) ద్రుతంబుగన్ = త్వరగా, వ్రాలి, ప్రఫుల్ల...... తత్రములై, ప్రఫుల్ల = మిగుల వికసించిన, హల్లక = ఎఱ్ఱకలువలయొక్క, ఉత్కర = సముదయమునందలి, సురజః = పరాగముచేతను, పిశంగిత = పచ్చనికాంతిగల, పతత్రములై = ఱెక్కలు గలవియై, (ని) హల్లకం రక్తసంధ్యకం. అ. వడిన్ = వేగముతో, లేచి, మింటికిన్ = ఆకసమునకున్, ఏగురహిన్ = పోవునందముచేతను, దిటంబులు = దృఢములు, ఔలకుముకుల్ = అగుటిట్టిభములు, కమలాకరలక్ష్మి = సరోలక్ష్మి, (కమలాకరము = తామరల కునికిపట్టు, కొలను.) తామరపువ్వులందు లక్ష్మి యుండు నని ప్రసిద్ధి. అంబరరమతోడన్ = ఆకాశలక్ష్మితోన్, ఆడుజిగిబంగరుబంతు లనంగన్ = ఆడెడువవియుఁగాంతిగలవియు నగుబంగారుబంతులో యనునట్లు, రాజిలెన్ = ప్రకాశించెను. ఆకాశమునం గనిపెట్టుకొనియుండి తరంగములమీఁదిచేఁపల కుఱుకుచు సరగ లేచుచున్నలకుముకు లనుపక్షులు సరసునందలిలక్ష్మిదేవి యాకాశశోభ యనెడుస్త్రీతో నాడుబంగారుబంతులువలెఁ బ్రకాశించు చుండె నని యర్థము. బంతి తాడితమై నేలం

బడి శీఘ్రముగనే పైకి లేచుచుండును. ఈపక్షులు చేఁపలకై జలంబునంబడి సత్వరము గ లేచుచుండును గావున వానితోఁ దాదాత్మ్యము వర్ణింపఁబడెను. లోకమున బంతులు ప్రసిద్ధము లైనను నిట్టి వప్రసిద్ధములు గావున నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ పుంశ్చలివలె ఫేన • పుంగొంగు సంగోరు
దిగిచి జక్కవగుబ్బ • సొగసుఁ జూపి
సురతవిహ్వలవోలె • దరనిమీలితనీల
కుముదలోచనముల • కొమరు దాల్చి
చూలింతపోల్కి వి • స్ఫురితకూర్మోదర
ప్రకటశైవలరోమ • రాజి నెఱపి
బాలెంతలీల మృ • ణాలడోలమరాళ
బాల కళరవంపు • జోల వాడి

లలిని విలసిల్లునవసరో • లక్ష్మితోడఁ
జెలిమికై కొన్కయిడి రస • నలరుబోండ్లు
భూషణాంబరములు తటిం • బోవ నెట్టి
వలిపములు గట్టి నీరాడ • వచ్చి రపుడు॥ 77

పుంశ్చలివలెన్ = జారిణివలెన్, ఫేనపుంగొంగు = నురు వనెడుపైఁటకొంగుచే, సంగోరు = సగముభాగము, తిగిచి = తొలఁగించి, జక్కవగుబ్బసొగసు = జక్కవ లని యెడుకుచములచక్కఁదనమును, చూపి = కనుపఱిచి, ఫేనముం బోలినపైఁట యనియును జక్రవాకములం బోలినకుచములచక్కందన మనియును జారిణీపర మైనయర్థము. సురతవిహ్వలవోలెన్, సురత = సంభోగముచేత, విహ్వలవోలెన్ = పరవశురా లైనస్త్రీవలెను, దర.....కొమరు, దర = కొంచెము, నిమీలిత = మూయఁబడిన, నీలకుముద నల్లగలువ లనెడు, లోచనములకొమరు = నేత్రములయందమును, దాల్చి = ధరించి, (నేత్రనిమీలనము రతివిహ్వలాధర్మము) చూలింతపోల్కిన్ = గర్భిణివలె, విస్ఫురిత .....రాజి, విస్ఫురిత = ప్రకాశించిన, వెల్లడి యైన యని యర్థము. కూర్మ = తాఁబే ళ్లను, ఉదర = గర్భమందు, ప్రకట = స్ఫుట మైన, శైవల = నాఁచుఁదీగె లను, రోమ రాజి = నూగారును, నెఱపి = ప్రకటించి, నూగారుప్రకట మగుట గర్భిణీధర్మము. బా

లంతలీలన్ = ప్రసవించిన స్త్రీయొక్క విలాసముచేతను, స్త్రీవలె నని యర్థము. మృణాళడోలన్ = తామరతూండ్లనుయ్యెలయందుఁ, మరాళబాలకుఁ = అంచపిల్లకుఁ, అళిరవంపుజోల = తుమ్మెదరవ మనునిద్రపుచ్చుపాటను, పాడి. ఉయ్యేలలందు శిశువుల నుంచి జోలలు పాడుట బాలెంతలధర్మము. లలిని=సొగసుతోఁ, విలసిల్లుసరోలక్ష్మితోడఁ = ప్రకాశించుసరశ్శోభయనులక్ష్మితోఁ, చెలిమికై = స్నేహముకొఱకు, కానుకయిడి రనఁ = కానుకచేసిరో యనునట్లు, అలరుఁబోండ్లు = భద్ర మొదలగు స్త్రీలు, (అలరు + మేను = అలరుఁబోఁడి. బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యం బగుచో నుపమానంబుమీఁదిమేనునకుఁ బోఁడి యగు. బా. సమా. భూషణాంబరములు = ఆభరణములు, వస్త్రములను, తటిన్ = ఒడ్డునందుఁ, పోవు వెట్టి = ఊడ్చి పెట్టి, వలిపములు = సన్ననివస్త్రములు, కట్టి = ధరించి, అపుడు = ఆకాలమున, నీరాడఁ = స్నానము చేయుటకు, వచ్చిరి = ఏతెంచిరి.

మ॥ లలనామండలి చెట్టవట్టుకొని కే ♦ ళాకూళిలో డిగ్గి గు
బ్బలబంటిం దగుతోయ మొండొరులపై ♦ బంగారపుంగొమ్ములం
గలయం జిమ్ముచుఁ దేఁటు లబ్జముల రేఁ ♦ గం జల్లు పోరాడి రం
దెలమిం గూడుచు జల్లులాడుకరిణీ ♦ బృందంబుచందంబునన్॥ 78

లలనామండలి = స్త్రీలసమూహము, చెట్ట = (ఒండొరుల) హస్తమును, పట్టుకొని = అవలంబించి, కేళాకూళిలోఁ = క్రీడార్థ మైనసరసునందుఁ, డిగ్గి = ప్రవేశించి, అందుఁ = ఆకొలనియందున్, గుబ్బలబంటిఁ = కుచములలోఁతునఁ, లోఁతు న నని యర్థము. దఘ్నార్థంబునం బంటికొలఁదు లగు. బా. తద్ధి. తగుతోయము = ప్రకాశించుజలమును, బంగారపుంగొమ్ములన్ = బంగారముతోఁ జేసినచిమ్మనగ్రోవులతోఁ, పెండ్లిండ్లయందుఁ బసుపునీరును దక్కినకాలమున నీటి నొకరిమీఁద నొకరు పరిహాసార్థము చల్లుకొనుగొట్టము చిమ్మనగ్రోవి. ఒండొరులపైఁ = ఒకరొకరిమీఁదను, కలయం జిమ్ముచున్ = ఒడలు తడియునట్లు చల్లికొనుచుఁ, తేఁటులు = తుమ్మెదలు, అబ్జములఁ = పద్మములనుండి, రేఁగ = ఎగయునట్లు, ఎలమిఁ = ప్రీతితోఁ, కూడుచున్ = కలియుచున్, జల్లులాడుకరిణీబృందంబుచందంబునఁ = నీరు చల్లుకొనుసాంద్రేనుఁగులసముదాయముయొక్క విధముచేతను, చల్లుపోరాడిరి = ఒండొరులమీఁద నీరు చల్లికొనెడియాట నాడిరి. దీనికిం గర్తయైనమండలి యనునది యేకవచనము సమూహార్థకము నైనను సమూహమునకు నందున్నవారికి భేదములేమిచే బహువచనము మహతీవాచకము నగుక్రియ ప్రయోగింపఁబడెను.

క॥ కొంిందరగలఁ దేలుచుఁ దమ
ముందరఁ గలవిమలకమల ♦ ములఁ జేకొని చె
న్నందిరి కొందఱు సుందరు
లం దరవిందగృహ బహుత ♦ నగపడియె ననఁ॥ 79

కొందఱుసుందరులు=(ఆకొలనిలో దిగినవారిలోన్) కొంద అందకత్తియలు, క్రొందరగలన్=క్రొత్తయలలయందున్, తేలుచున్=ఈఁదుచున్, తమముందరన్=వారియెదుటను, కలవిమలకమలములన్=ఉన్న మంచితామరపువ్వులను, చేకొని=చేతితోఁ బట్టుకొని, అందున్=ఆసరసునందున్, అరవిందగృహ=లక్ష్మి (తామరపువ్వే యిల్లుగాఁ గలది.) బహుతన్=బహుత్వముచేతను (అనేకరూపములతో నని యర్థము.) అగపడియె ననన్=ప్రత్యక్షమయ్యెనో యనునట్లు, చెన్నందిరి=ప్రకాశించిరి.

చ॥ పొలఁతి యొకర్తు చెంగలువ ♦ పుప్పొడి గప్పిననీరు దోయిటం
జిలికినచోఁ దదంబుపరి ♦ షిక్తపిశంగనిజాంగ కాంశుకం
బులరుచితోడ మించె నొక ♦ ముద్దియ నాలవనాఁటినీటునన్
నెలకొనుమేనికొంింబసపు ♦ నిగ్గులతోఁ బసపాడెనో యనన్॥ 80

ఒకర్తుపొలఁతి = ఒకానొకయింతి, చెంగలువపుప్పొడి=ఎఱ్ఱకలువపూలపరాగము, కప్పిననీరు=క్రమ్మిననీటిని (పుప్పొడిచేఁ గప్పఁబడిననీటి నని యర్థము.) దోయిటన్=దోసిలితోన్, చిలికినచోన్=చల్లఁగాన్, ఒకముద్దియ=మఱియొక్కయింతి, తదంబు.......తోడన్, తదంబు=ఆనీటిచేతను, పరిషిక్త=తడుపఁబడినది గనుకనే, పిశంగ=పచ్చని, నిజాంగక=తనయవయవములయొక్కయు, అంశుకంబుల=వస్త్రముయొక్కయు, రుచితోడన్=కాంతితోన్, నాలవనాఁటినీటునన్ = రజస్వలయైననాల్గవనాఁటిసొగసుతోన్, నెలకొనుమేనిక్రొంబసపునిగ్గులతోన్=నిల్కడ గలదేహమందలికొ్రొత్తది యగుపసపుకాంతితోన్, పసపాడెనో యనన్=స్నానముచేసెనో యనునట్లు, మించెన్=ప్రకాశించెను. ఒక స్త్రీ కలువపూవులపరాగముతోఁ గూడిననీటిని మఱియొకతెపైఁ జల్లఁగా నామెపచ్చనిపరాగముతోఁ గూడిననీటిచేఁ దడిసి రజస్వల యైననాలవనాఁడు పసపు పూసికొని స్నానముచేసినదివలెఁ బ్రకాశించె నని తాత్పర్యము.

చ॥ బలసిన కెంపుఁదామరల ♦ యోలములోఁ గలిని నోల తోలతో
లలన! యటంచు నొక్కనవ ♦ లా సవిలాసజలావగాహన
చ్ఛలన జలంబులోఁ జనె ♦ నం జని యంత సరోంతరంబునన్
వెలలె జలాధిదేవత వి ♦ నిర్మలతం బొడచూపెనో యనన్॥ 81

ఒక్కనవలా=ఒకానొకయింతి (ఇది దేశ్యపదము గాన దీర్ఘము నకు హ్రస్వము రాదు.) బలసిన......తోలములోన్, బలసిన=మిక్కిలి బలిసిన, కెంపుఁదామరల=ఎఱ్ఱదామరలయొక్క, తోలములోన్=మొలకలుగ్గు చోటను, ఎఱ్ఱదామరలచే ముఱుఁగైనచోట నని యర్థము. ఓలలన=ఓ వేడుకగలయింతి! ఓలలనా=(ఇది జలక్రీడలాడుకొనునపు డనుకొనుశబ్దము.) అటంచున్, గలిని=ప్రేమతోన్, సవిలాస...
...చ్ఛలనన్, సవిలాస=సింగారముతోఁ గూడుకొన్న, జల=నీటియందు, అవగాహన=మునుఁగుట యనెడు, ఛలనన్=మిషచేతను. జలంబులోన్=నీటియందే, జనన్=త్వరతోన్, చని=పోయి, అంతన్=పిమ్మట, జలాధిదేవత, వినిర్మలతన్=(మిగుల) నిర్మలముగా నుండుటచేతను, పొడచూపెనో యనన్=కానవచ్చెనో యనునట్లు, సరోంతరంబునన్=కొలఁకునడుమునందున్, (కొలఁకునడుమునుండి యని యర్థము.) వెలలెన్=వెలుపలికి వచ్చెను. ఒకానొకస్త్రీ మాతోఁగూడి కలువల తోలల యని చెప్పుచున్ నీట మునిఁగి సాభిప్రాయముగ జలాధిదేవతవలె కొలఁకుకడుమునుండి వెడలివచ్చె నని తాత్పర్యము. ఇందు వాలగలము నున్న వెలలు ననునది వెడలుయొక్క రూపాంతరము.

సీ॥ ఆననంబులుగా న ♦ వాంభోరుహములు న
వాంభోరుహములుగా ♦ నాననములు
లోచనంబులుగా వి ♦ లోలమీనములు వి
లోలమీనములుగా ♦ లోచనములు
నురసిజంబులుగాఁ బ ♦ యోజకోశములు ప
యోజకోశములుగా ♦ నురసిజములు
కచనిచయములుగా ♦ ఘనశైవలంబులు
ఘనశైవలములుగాఁ ♦ గచచయములు

దోర్లతలుగా మృణాళపం ♦ క్తులు మృణాళ
పంక్తులుగ దోర్లత లభేద ♦ భావమంద
మందయానలు గొలన న ♦ మందలీల
నోలలాడిరి ఖేలనా ♦ లోల లగుచు॥ 82

మందయానలు=స్త్రీలు, (మెల్లనినడక గలవారు) ఖేలనాలోలలు=ఆటయం దాసక్తి గలవారు, అగుచున్, నవాంభోరుహములు=క్రొత్తగ వికసించినపద్మములు, ఆననములుగాన్=ముఖము లగునట్లును, ఆననములు = ముఖములు, నవాంభోరుహము లు=క్రొత్తగ వికసించినపద్మములు, కాన్=అగునట్లును, క్రొత్తగ వికసించినతామర లు మోము లనియును మోములు క్రొత్తదామర లనియును దోచునట్లుగా నని యర్థము. విలోలమీనములు=దుముకులాడు చున్న చేఁపలు, లోచనంబులు గాన్=కన్ను లగునట్లును, లోచనములు=కన్నులు, విలోలమీనంబులు గాన్=చలించుచేఁప లగున ట్లును, పయోజకోశములు=తామరమొగ్గలు, ఉరసిజంబులు = కుచములు, గాన్, ఉ రసిజములు = కుచములు, పయోజకోశములు గాన్ = తామరమొగ్గ లగునట్లును, ఘన శైవలంబులు=పెద్దనాఁచుఁదీవలు, కచనిచయములు గాన్=కేశపాశము లగునట్లును, కచచయములు=కేశపాశములు, ఘనశైవలములు గాన్=పెద్దనాఁచుఁదీవ లగునట్లును, మృణాళపంక్తులు=తామరతూండ్లు, దోర్లతలుగాన్=బాహువులు గాను, దోర్లతలు= బాహువులు, మృణాలపంక్తులు గాన్=తామరతూండ్లు గాను,అభేదభావము=అభేదస్థి తిని, అందన్=పొందఁగాన్, పద్మములు చేఁపలు మొదలగునవి సరస్సునందలివస్తువులను, అందుఁ గ్రీడించుచున్న స్త్రీలముఖము కన్నులు మొదలగునవయవములను, భేదము తె లియ కుండఁగా నని భావము. కొలనన్=సరస్సునందున్, అమందలీలన్=అధిక మైన విలాసముతో, ఓలలాడిరి=జలక్రీడ చేసిరి. ఇందుఁ బద్మాకరమునఁ బ్రవేశించిన స్త్రీల యవయవములకును బద్మాదులకును సామ్యముచే భేదము తిరోహిత మయ్యెంగాన మీ లితాలంకారము.

గీ॥ తేఁటిగమిఁ దోలి తమిఁపూఁ ♦ దేనెఁ గోలి
సలిలముల వ్రాలి వీచికా ♦ వళులఁ దేలి
చెలి చెలులఁగూడి వెలువడెఁ ♦ గొలన నాడి
యచ్చరలతోడ నమృతాబ్ధి ♦ నబ్జపాలె॥ 83

చెలి = భద్ర, తేఁటిగమిన్ = తుమ్మెదలగుంపును, తోలి = ఎగురఁగొట్టి, తమ్మి పూఁదేనెన్ = మరందరసమును, క్రోలి = త్రావి, సలిలములన్ = నీటియందున్, ప్రాలి = దిగి, వీచికావళులన్ = తరంగపంక్తులమీఁదను, తేలి = ఈఁది, కొలనన్ = తటాకమునందున్, ఆడి, అచ్చరలతోడన్ = రంభాదులతోన్, అమృతాబ్ధిన్ = క్షీరసముద్రమునుండి, అబ్జవోలెన్ = లక్ష్మివలెనే, చెలులన్ = చెలికత్తెలను, కూడి = కలసికొని, వెలువడెన్ = వెలికి వచ్చెను.

చ॥ కొలనితటంబుఁ జేరి యనుఁ ♦ గుంజెలు లింతికి నంత కుంతలం
బులతడి యొత్తి క్రొంబసిడి ♦ పుట్టముఁ గట్టి మృగీమదంబునన్
దిలకము దిద్ది కజ్జలము ♦ దీరిచి మైఁ గలపం బలంది సొ
మ్ములు ఘటియించి తారును స ♦ ముజ్జ్వలభూషణభూషితాంగులై॥

అనుగుంజెలులు = అత్యంతప్రియసఖులు, అంతన్ = పిమ్మటను. కొలనితటంబున్ = సరసునొడ్డును, చేరి = ప్రవేశించి, ఇంతికిన్ = భద్రకున్, కుంతలంబులతడి = కురులతడిని, ఒత్తి = ఆర్చి, క్రొంబసిడిపుట్టమున్ = క్రొత్తదియుం బంగారుసరిగగలదియు నగువస్త్రమును, కట్టి, మృగీమదంబునన్ = కస్తూరిచేతను, తిలకము = బొట్టును, దిద్ది = సవరించి, కజ్జలము = కాటుకను, తీరిచి = (కన్నులను) చక్కఁగఁబఱచి, మైన్ = దేహమునందున్, కలపము = గంధమును, అలంది = పూసి, సొమ్ములు = నగలను, ఘటియించి = కూర్చి, తారును = చెలులుసయితము, సముజ్జ్వలభూషణభూషితాంగులై = విలసిల్లుచున్నభూషణములచే నలంకరింపఁబడినశరీరములు గలవారై ముందుపద్యముతో నన్వయము.

క॥ చిత్రపటంబున మరునివి
చిత్రాకృతి వ్రాసి పూజఁ ♦ జేసి వినతులై
స్తోత్రము లొనర్చి పంకజ
పత్రాక్షులు కేళిసౌధ ♦ భాగము సేరన్॥ 85

పంకజపత్రాక్షులు = (మీఁదటి) చెలులు (తామరరేకులం బోలినకన్నులు గలవారు.) చిత్రపటంబునన్ = చిత్తరువునందున్, మరునివిచిత్రాకృతిన్ = మన్మథునివింతయైనయాకారమును, వ్రాసి = లిఖించి, పూజఁజేసి, వినతులై = నమస్కరించినవారై,

దోర్లతలుగా మృణాళపం ♦ క్తులు మృణాళ
పంక్తులుగ దోర్లత లభేద ♦ భావమంద
మందయానలు గొలన న ♦ మందలీల
నోలలాడిరి ఖేలనా ♦ లోల లగుచు॥ 82

మందయానలు=స్త్రీలు, (మెల్లనినడక గలవారు) ఖేలనాలోలలు=ఆటయం దాసక్తి గలవారు, అగుచున్, నవాంభోరుహములు=క్రొత్తగ వికసించినపద్మములు, ఆననములుగాన్=ముఖము లగునట్లును, ఆననములు = ముఖములు, నవాంభోరుహములు=క్రొత్తగ వికసించినపద్మములు, కాన్=అగునట్లును, క్రొత్తగ వికసించినతామరలు మోము లనియును మోములు క్రొత్తదామర లనియునుం దోఁచునట్లుగా నని యర్థము. విలోలమీనములు=దుముకులాడుచున్న చేఁపలు, లోచనంబులు గాన్=కన్ను లగునట్లును, లోచనములు=కన్నులు, విలోలమీనంబులు గాన్=చలించుచేఁప లగునట్లును, పయోజకోశములు=తామరమొగ్గలు, ఉరసిజంబులు = కుచములు, గాన్, ఉరసిజములు = కుచములు, పయోజకోశములు గాన్ = తామరమొగ్గ లగునట్లును, ఘనశైవలంబులు=పెద్దనాఁచుఁదీవలు, కచనిచయములు గాన్=కేశపాశము లగునట్లును, కచచయములు=కేశపాశములు, ఘనశైవలములు గాన్=పెద్దనాఁచుఁదీవ లగునట్లును, మృణాళపంక్తులు=తామరతూండ్లు, దోర్లతలుగాన్=బాహువులు గాను, దోర్లతలు=బాహువులు, మృణాలపంక్తులు గాన్=తామరతూండ్లు గాను, అభేదభావము=అభేదస్థితిని, అందన్=పొందఁగాన్, పద్మములు చేఁపలు మొదలగునవి సరసునందలివస్తువులకును, అందుఁ గ్రీడించుచున్న స్త్రీలముఖము కన్నులు మొదలగునవయవములకును, భేదము తెలియ కుండఁగా నని భావము. కొలనన్=సరసునందున్, అమందలీలన్=అధికమైన విలాసముతో, ఓలలాడిరి=జలక్రీడ చేసిరి. ఇందుఁ బద్మాకరమునఁ బ్రవేశించిన స్త్రీల యవయవములకును బద్మాదులకును సామ్యముచే భేదము తిరోహిత మయ్యెంగాన మీలితాలంకారము.

గీ॥ తేఁటిగమిఁ దోలి తమ్మిపూఁ ♦ దేనెఁ గ్రోలి
సలిలముల వ్రాలి వీచికా ♦ వళులఁ దేలి
చెలి చెలులఁగూడి వెలువడెఁ ♦ గొలన నాడి
యచ్చరలతోడ నమృతాబ్ధి ♦ నబ్జపాణి॥ 83

బంగారముతోడను జేయఁబడిన యని యర్థము.) కర్త్రగథ = విహారార్థమైనబండ్లగుమొత్తు, (ఇప్పటిగుఱ్ఱపుబండ్లం బోలిన వని యర్థము.) సంఘతోన్ = సమూహముతోన్ నిజావాసంబుకున్ = తననివాసస్థానమును, ప్రవేశించెన్ = ప్రవేశించెను గాక, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

క॥ చరమమహీధరశిఖరాం
తరసరణిం దరణి జనుగఁ ♦ దద్గైరికసాం
ద్రరజశ్ఛన్నత గని వన
స్ఫురితజపాశోణకిరణ ♦ శోభితుఁ డయ్యెన్ ॥ 88

తరణి = సూర్యుఁడు, చరమ.....సరణిన్, చరమ = పడమటిదిక్కునందున్న, మహీధర = పర్వతముయొక్క (అస్తాద్రియొక్క యని యర్థము.) శిఖరాంతరసరణిన్ = శిఖరములనడిమిమార్గమునందున్, జనుగన్ = పోవుచుండఁగాను, తద్గైరిక......ఛన్నతన్, తత్ = ఆపర్వతసంబంధమైన, గైరిక = [illegible] యొక్క, సాంద్ర = దళమైన, రజః = పరాగముయొక్క, ఛన్నతన్ = [illegible], [illegible] వెనో యన్నట్లు, ఆకొండమందలి [illegible] ట్లని యర్థము. స్ఫురిత.....శోభితుఁడై, స్ఫురిత = ప్రకాశించిన, జపా = మంకెన పువ్వువలెన్, శోణ = ఎఱ్ఱని, కిరణ = కాంతులచేత, శోభితుఁడు = అలంకరింపఁబడినవాఁడు అయ్యెన్, సూర్యాస్తమయము [illegible] చే బింబము మిగుల సౌమ్యముగాను [illegible] ము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ॥ తరుసంఘంబుల కెల్లఁ బల్లవితమా ♦ తత్వంబు గల్పించి భూ
ధరశృంగంబుల కెల్ల మేరుశిఖరి ♦ త్వంబును [illegible] భా
స్వరసౌధాగ్రిమవేదికాంతములకున్ ♦ [illegible]
పరచించెన్ జరఠారుణాతపము లా ♦ వేళం [illegible] ॥ 89

జరఠారుణాతపములు = ముదిసినసూర్యకాంతులు (నీరెండ లని యర్థము.) ఆవేళన్ = ఆకాలమందు, [illegible] = [illegible], తరుసంఘంబుల కెల్లన్ = చెట్లన్నింటికిని, పల్లవితమాతత్వంబు = చిగిరించినమామిడిచెట్లయొక్క భావమును, కల్పిం

చి = కల్పించి, (పొద్దు గ్రుంకుచుండెడి మొండలు సోఁకుటచేఁ దె ల్లిన్న చాయఁ జి గిరించినమామిడిచెట్టులవలె నెఱ్ఱనివిగనుండె నని యాశయము. మందసూనావ్యత్వముంచు నిట్లే భావము గ్రహింపవలయును.) భూధరశృంగంబుల కెల్లన్ = అన్నికొండశిఖరము లకును, మేరుశిఖరత్వంబున్ = బంగారుకొండయొక్కశిఖరభావమును, వ్రేలాడించి = అనుగ్రహించి (కలిగించి యని యర్థము.) భాస్వర.....కాంతములకున్, భాస్వ ర = ప్రకాశించెడు, సౌధ = మేడలయొక్క, అగ్ర = చివరలను, ఘన = గొప్పవైన, ఇందుకాంతములకున్ = చంద్రకాంతపురాల (ఱాల) కున్, కోకనదకాంతు లన్ = ఎఱ్ఱకలువపూవులకాంతిని, విరచించెన్ = సృజించెను. సూర్యాస్తమయకాలము నందలి మొండ సోఁకుటచే నెత్తైనస్థలముల నున్నవస్తువు లన్నియు నెఱ్ఱనైనవాయెనని తాత్పర్యము.

క॥ ఖరకరుఁ డరిగెను రంతని
స్ఫురదుదయాచలము వెనుకఁ ♦ జొచ్చినయనులన్
త్వరఁ బిలువఁ జనుతదాప్తుల
కరణి నరిగె నీడలు దొలు ♦ గడకు నిడుదలై 90

నీడలు = ఛాయలు, ఖరకరుఁడు = సూర్యుఁడు (తీక్ష్ణ మైనకాంతి గలవాఁడు.) అరిగెను = పోయెను. రంతు, అని, స్ఫురదుదయాచలము వెనుకన్ = ప్రకాశించుచున్న పూర్వ పుఁగొండకు వెనుకటిభాగమందున్, చొచ్చినయనులన్ = ఉంచఁబడినటులు, త్వరన్ = శీఘ్రముగాన్, పిలువన్ = పిలుచుటకున్, చనుతదాప్తులకరణిన్ = వెళ్లుచున్నవానియొక్క మిత్రములవిధముచేత, మిత్రములవలె నని యర్థము. నిడుదలై = మిగులదీర్ఘములై, తొ లుఁగడకున్ = తూర్పుదిక్కునకున్, అరిగెన్ = పోయెను. మీఁద పొంచేయుండు సూర్యుఁ డు పోయెను. నిశ్చయముగ రావచ్చు నని చీఁకటులను పిలుచుటకై పోయెడువాని మి త్రములవలె నీడలు మిగులఁ బొడవులై తూర్పునకుఁ బోవుచుండె నని తాత్పర్యము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ బారులు దీరుచు గూఁడులఁ
జేరెఁ బతంగములు భాను ♦ శిలలకుఁ దాఁకం
బాఱెను మృగతృష్ణావా
ర్ధారల జడి దీఱె నింట ♦ రక్తిమ [illegible] 91

పతంగములు=పక్షులు, బారులు దీరుచున్=వరుసలు గట్టుచున్, గూండులన్, చేరెన్=ప్రవేశించెను. భానుశిలలకున్=సూర్యకాంతపురాలకున్, తాపంబు=వేఁడి ఆరెన్=తగ్గెను, మృగతృష్ణావార్ధారలజడి=ఎండమావులనీటిప్రవాహమువలనిబాధ, తీరెన్=నశించెను. (ఎడారులయందు వ్యాపించినసూర్యునియొక్క కాంతులు కిరణజ్ఞానములేనిమృగములకు జలము లనుభ్రాంతి గల్పించును; గాన నవి మృగతృష్ణ లనంబడు.) మింటన్=ఆకసమునన్, రక్తిమ=సంధ్యారాగము, మీరెన్=అతిశయించెను. ఇందు శకటరేఫమునకు రేఫమునకుం బ్రాసమున మైత్రి.

మ॥ వరసన్మార్గగతుం డినుండు త్రిజగ ♦ ద్వంద్యుం డనం బొల్చి దు
స్తర మాదైవనియుక్తిం బంకజరజ ♦ స్సంపర్కుఁ డై సాంద్రశీ
ధురసం బానినపద్మినిం గలసి త ♦ ద్దోషంబు వాయన్ మహా
పరపాథోనిధిలోనఁ దా మునిఁగె నా ♦ భానుండు గ్రుంకెన్ వెసన్॥

వర......గతుండు, వర=శ్రేష్ఠమైన, సన్మార్గ=నక్షత్రములత్రోవను (ఆకాశమును) గతుండు=పొందినవాఁడు, మంచిత్రోవంబోవువాఁ (మంచినడవడిగలవాఁ) డని యర్థాంతరము. ఇనుండు=సూర్యుఁడు, ప్రభు వని యర్థాంతరము. (ని) ఇనస్సూర్యే ప్రభౌ. అ. త్రిజగద్వంద్యుండు=ముల్లోకముల (నున్నవారికి) నమస్కరింపఁ దగినవాఁడు. (రెంటికి సమానము) అనన్=అనునట్లు, పొల్చి=ప్రకాశించి, ప్రసిద్ధి చెంది యనియర్థము. దుస్తరము=దాఁట శక్యము గానిది, ఆదైవనియుక్తిన్=అగునదృష్టముయొక్క యేర్పాటుచేతను, పంకజరజస్సంపర్కుఁడై, పంకజ=పద్మముల యొక్క, రజః=పుప్పొడియొక్క, సంపర్కుఁడై=సంబంధము గలదియై, పంక=పాపమువలన, జ=పుట్టిన, రజః=రజస్సుయొక్క (స్త్రీలఋతువు రజస్సనంబడు.) సంపర్కుఁడై=సంబంధము గలదియై యని యర్థాంతరము. మున్నింద్రుండు వృత్రాసురుని జంపినపుడు పొందినపాపములో నొక్కభాగము స్త్రీలలో సంక్రమించుటచే రజస్సు గలిగె నని భాగవతము. సాంద్రశీధురసంబు=దలమైనమకరందరసమును, ఆనినపద్మినిన్=ధరించినపద్మలతను, దలమైనమద్యరసమును త్రావినపద్మినీజాతిస్త్రీ నని యర్థాంతరము. కలసి=కూడి, తద్దోషంబు=పుప్పొడితోఁ గూడినపద్మలతాసంపర్కమువలనిమాలిన్యము, పాయన్=పోవుటకున్, ఆరజస్వలాస్త్రీసంబంధమువలనిదోషము పోవుట కని యర్థాంతరము. మహా......లోన్, మహత్=గొప్పది యగు, అపరపాథోనిధిలోనన్=పడమటిసముద్రమునందున్, తాన్=తాను, మునిఁగెనాన్=

మునిఁగెనో యనునట్లు, భానుండు=సూర్యుఁడు, వెసన్=శీఘ్రముగాన్, గ్రుంకెన్= అస్తమించెను. సూర్యుఁడు కాలమువనే యస్తమించు చుండఁగా నందు శ్లేషచేఁ గలిగిన రెం డర్థములకు నభేదము చేసి దానం బుట్టినదోషము నివర్తించుటకై స్నానముచేయుటకు దిగిన ట్లుత్ప్రేక్షించుటచే శ్లేషమూలకమైన యతిశయోక్తివలన ననుప్రాణిత మైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ చరమదిక్చండికా ♦ ర్చాకాలశాక్తేయ
రచితకుంకుమరజో ♦ రాశి యనఁగ
సింధునాథసగంధ ♦ సింధురోపరిపరి
ష్కృతరక్తరాంకవ ♦ శ్రీ యనంగఁ
బశ్చిమాంభోనిధి ♦ ప్రాంతసైకతసము
ద్భూతవిద్రుమలతా ♦ జాల మనఁగ
స్ఫుటనటత్పటుమహా ♦ నటశిరస్తటఫణీ
శ్వరఫణామణిగణ ♦ చ్ఛాయ యనఁగఁ
గాల మనియెడుబాలగో ♦ పాలకుండు
జలధియమునాతటస్థాస్త ♦ శైలపులిన
మునఁ బ్రబలియున్నమిన్నను ♦ పొన్నగున్న
పైని డాఁచినపసిఁడికెం ♦ బట్టుచీర
చాలొకో యన సంజకెం ♦ జాయ మెఱసె॥ 93

చరమ.....రాశి, చరమదిక్=పశ్చిమదిక్కనెడు, చండికా=పార్వతియొక్క (చండుఁ డనురక్కసుని జంపినది) అర్చా=పూజార్థమై, కాలశాక్తేయ=కాలపురుషుఁ డనుశక్తిపూజచేయువానిచేతను, రచిత=సంపాదింపఁబడిన, కుంకుమరజోరాశి=కుంకుమధూళియొక్క ప్రోవు, అనఁగన్=అనునట్లును, సింధునాథ.....శ్రీయనంగన్, సింధునాథ=వరుణునియొక్క, సగంధ=మదముతోఁ గూడిన, సింధుర=ఏనుఁగుయొక్క, ఉపరి=మీఁదను, పరిష్కృత=అలంకరింపఁబడిన, రక్తరాంకవ=ఎఱ్ఱనికంబళముయొక్క, శ్రీయనంగన్ = కాంతియో యనునట్లును, పశ్చిమాంభోనిధి.....జాతమనఁగన్, పశ్చిమాంభోనిధి=పడమటిసముద్రముయొక్క, ప్రాంత=సమీపమునను

న్న, సైకత = ఇసుకతిన్నెయందుఁ, సముద్భూత = మొలచిన, విద్రుమలతా = పవడపు దీవలయొక్క, జాత మనఁగన్ = సముదాయమో యనునట్లును, స్ఫుట...చ్ఛాయ యనఁగన్, స్ఫుట = స్పష్టముగా, నటత్ = నాట్యముచేయుచున్న, పటు = నేర్పరియగు, మహానట = శివునియొక్క, శిరస్తట = శిరసునందలి, ఫణీశ్వర = శేషునియొక్క, ఫణా = పడగలయందలి, మణిగణ = మణులసముదయముయొక్క, చాయయనఁగన్ = చాయయో యనునట్లును, కాలమనియెడుబాలగోపాలకుండు = కాల మనియెడుబాలకృష్ణమూర్తి, జలధి......పులినమునన్, జలధి = సముద్ర మనియెడు, యమునాతటస్థ = యమునానదియొడ్డున నున్న, అస్తశైల = క్రుంకుమెట్టనెడు, పులినమునఁ = ఇసుకతిన్నెయందుఁ, ప్రబలి యున్న మిన్న నుపొన్న గున్న పైని = వ్యాపించియున్న యాకసమనుపొన్న చెట్టునందున్, డాఁచిన......చాలో యనఁ, డాఁచిన = దాఁపటికము చేసిన, పసిఁడి = బంగారువన్నె గల, కెంబట్టుచీరచాలో యనఁ = ఎఱ్ఱనిపట్టు (తో చేసిన) కోకలవరుసయో యనునట్లు, సంజకెంజాయ = సంధ్యాకాలమందలియెఱ్ఱనిచాయ, మెఱసెఁ = ప్రకాశించెను.

క॥ అనుఁగుజవరాలికవుఁగిటి
నెనయక సుఖ ముడిగి చింత ♦ నేగె రవి సనం
గని యొకజక్కవ యకటా!
యినహీనత నున్నచక్రి మెట్లు ♦ సుఖించుఁ॥ 94

రవి = సూర్యుఁడు, చనఁ = అస్తమింపఁగాఁ, ఒకజక్కవ = ఒకచక్రవాకము, కని = చూచి, అనుఁగుజవరాలికవుఁగిటిఁ = ప్రియురాలైనజవ్వనియొక్కభుజమధ్యమును, ఎనయక = పొందక, సుఖ ముడిగి = సుఖమును వదలి, చింతఁ = విచారముతోఁ, ఏగెఁ = పోయెను, అకటా = అయ్యో! సంతాపార్థకమైనయవ్యయము. ఇనహీనతఁ = సూర్యునిలేమితోన్, ఉన్నచక్రము = ఉన్నచక్రవాకము, ఎట్లు సుఖించుఁ = ఎట్లు సుఖపడును. సుఖపడ దని యర్థము. రాజులేమితో నున్న దేశ మెట్లు సుఖించు ననియు ధ్వనించును. (ని) చక్రః కోకే వ్రజే పుంసి క్లీబం సైన్యరథాంగయోః గ్రామజాలే కుంభకారభాండే చావర్తరాష్ట్రయో యని ప్రతాపుఁడు చెప్పె నని యమర వ్యాఖ్యానము.

చ॥ ఇనుఁ డపరాశఁ జెందె నిఁక ♦ నేటికి జీవన మంచుఁ బద్మినీ
వనిత విషాదవేదనలఁ ♦ బొల్పడి తుమ్మెదచాలు పేరిటం

జనువిషధారఁ గ్రోలి నని ♦ శం బమృతస్థితి గల్గుటన్ మృతిం
బొనరక మూర్ఛఁ గన్నుఁగవ ♦ మోడ్చె ననన్ ముకుళించెఁ బద్మముల్ ॥

ఇనుఁడు = సూర్యుఁ డను పతి, అపరాశన్ = పశ్చిమదిక్కను మఱియొక స్త్రీ యందలికోర్కెను, చెందెన్ = పొందెను. (అపర = మఱియొక స్త్రీయందు, ఆశన్ = కోర్కెను,) ఇఁకన్ = పిమ్మటను, జీవనము = బ్రదుకు, ఏటి కంచున్ = ఎందున కని, పద్మినీవనిత = తామరలత యనెడుస్త్రీ, విషాదవేదనలన్ = విషాదమువలనిబాధలను, (తలఁచినకార్యమునకు భంగము ప్రాప్తించునప్పుడు దాని వారించునుపాయము తోఁప మిచేఁ గల్గునధైర్యము విషాద మనుసంచారిభావము.) పొల్పడి = వహించి, తుమ్మెదల చాలు పేరిటన్ = తుమ్మెదలవరుస యను పేరితోన్, చనువిషధారన్ = ఒప్పెడుగరళ ప్రవాహమును, క్రోలన్ = త్రావఁగాన్, అనిశంబు = ఎల్లకాలమును, అమృతస్థితిన్ = అమృతమం దునికిచేతను, జలమునం దునికిచేత నని భావము. మృతిన్ = మరణమును, పొనరక = పొందక, మూర్ఛన్ = సొమ్మచేతను, కన్నుఁగవ = నేత్రద్వయమును, మోడ్చె ననన్ = మూసెనో యనునట్లు, పద్మముల్ = తామరలు, ముకుళించెన్ = ముగిడెను. మకరందముకొఱకుఁ బద్మమున వ్రాలుతుమ్మెదలు సూర్యాస్తమయమువఱకు నందుఁ దగుల్కొని పిమ్మటఁ బద్మము ముకుళింపఁగా మఱలసూర్యోదయమువఱకు నుండుట సహజము. వీనియందే యిట విషత్వ మారోపించి దీనిం బానముచేయుటఁ బద్మినీవనిత మరణముఁ బొందవలసి యున్న నెల్లకాలము నమృతమం దుండుట యను హేతువుచే దానిం బొందక మూర్ఛను జెంది కన్నులు మోడ్చె నని కాలముచేతం బ్రాప్త మైనపద్మముకుళనమున సంభావించెఁ గాన నుత్ప్రేక్షాలంకారము. ఇది పూర్వార్థమునందలిశ్లిష్టరూపకముచే ననుప్రాణితము.

చ॥ తనపతి వచ్చునంచుఁ బ్రమ ♦ దంబున రేజవరాలు నెమ్మొగం
బున మృగనాభికాతిలక ♦ మున్ ఘటియించె ననన్ దమంబు నొ
య్యన బలుక్రొమ్ముడిన్ ముడిచి ♦ నట్టివినూతనఫుల్లమల్లికా
ఘనకుసుమస్రగోఘ మనఁ ♦ గానఁగ నయ్యె నుడుప్రతానముల్ ॥96

రేజవరాలు = రాత్రి యనునువిద, తనపతి = తనభర్త యగుచందురుఁడు, వచ్చునంచున్, ప్రమదంబునన్ = మిగులసంతోషముతోన్, నెమ్మొగంబునన్ = ముఖమునందున్, మృగనాభికాతిలకమున్ = కస్తూరిబొట్టును, ఘటించెనో యనన్ = కూర్చెనో

యనునట్లు, తమంబులన్ = చీఁకటియును, బలుఁగ్రొమ్ముడిన్ = పెద్దది యగుకేశపాశము నందున్, ముడిచినట్టి......మనన్, ముడిచినట్టి = ధరించినటువంటి, వినూతన = క్రొత్తగాన్, పరిఫుల్ల = వికసించిన, మల్లికాకుసుమ = మల్లెపూవులయొక్క, ప్రసవౌఘ మనన్ = దండలసముదాయమో యనునట్లు, ఉడుప్రతానములన్ = నక్షత్రసముదాయమును, ఒయ్యన = క్రమముగానే, కానఁగ నయ్యెన్ = కనుపింపఁ దొడఁగెను.

సీ॥ వైకుంఠశితికంఠ ♦ వరకంఠకలకంఠ
కాలకంఠాభల ♦ మేలమాడి
తతశైలతనయాల ♦ ఘుతమాలహరినీల
కాకోలరుచులఁ జీ ♦ కాకుపఱిచి
ఘనపుంజమృగభంజ ♦ ననవాంజనసుఖంజ
నాళికుంజరలీల ♦ నవఘళించి
యమునాంబరబలాంబ ♦ రమృడాంబరహిడింబ
కాదంబశంబర ♦ కాంతు లెంచి
వేల్పుదొరమేనిచాయతో ♦ వియ్యమంది
కదిసె సదశాభిసారికా ♦ కాముకప్ర
కామదమృగీమదాలేప ♦ కల్ప మగుచుఁ
గటికిచీఁకటిబ్రహ్మాండ ♦ గహ్వరమున॥ 97

కటికిచీఁకటి = గాఢమైనయంధకారము, వైకుంఠ......కంఠాభలన్, వైకుంఠ = విష్ణునియొక్కయు, శితికంఠ = శివునియొక్క, (ని) ఉగ్రః కపర్దీ శ్రీకంఠ శ్శితికంఠః కపాలభృత్. అ. వరకంఠ = ప్రశస్తమైనకుత్తుకయొక్కయు, కలకంఠ = కోయిలలయొక్కయు, కాలకంఠ = నెమిళ్లయొక్కయు, ఆభలన్ = కాంతులను, మేలమాడి = పరిహసించి, వానిం బోలి యని యర్థము. తతశైల......రుచులన్, తత = అధికమైన, (ఇది రుచులకు విశేషణము) శైలతనయా = పార్వతియొక్కయు, అలఘు = గొప్పవైన, తమాల = చీఁకటిమ్రాఁకులయొక్కయు, హరినీల = ఇంద్రనీలపురాళ్లయొక్కయు, కాకోల = బొంతకాకులయొక్కయు, రుచులన్ = కాంతులను, చీకాకుపఱిచి = శ్రమపఱిచి, ఘనపుంజ......లీలన్, ఘనపుంజ = మేఘసముదాయముయొక్కయు,

ద్విగభంజన = కిరాతులయొక్కయు, నవాంజన = క్రొత్తకాటుకరాసులయొక్కయు, సుఖంజన = మంచికాటుకపిట్టలయొక్కయు, అళి = తుమ్మెదలయొక్కయు, కుంజర = ఏనుఁగులయొక్కయు, లీలన్ = విలాసమును, అవఘళించి = అతిశయించి, యమునాంబర......కాంతులు, యమునా = యమునానదియొక్కయు, అంబర = ఆకసముయొక్కయు, యమునానదియొక్కజలమును, ఆకాశమును నల్లని వని ప్రతీతి. బలాంబర = బలరామునివస్త్రముయొక్కయు, (బలరాముఁడు నీలాంబరుఁడు. (ని) నీలాంబరో రౌహిణేయ యనియు సంబరం వ్యోమ్ని వాససి యనియు నమరుఁడు.) మృడాంబర = శివునివస్త్రమైనగజచర్మముయొక్కయు, హిడింబ = హిడింబుఁ డనురక్కసునియొక్కయు, కాదంబ = క్రొంచెమెఱుపుగలిసిన నల్లనిరంగుగలకాళ్లును ముక్కులును ఱెక్కలును గలహంసలయొక్కయు, శంబర = శంబరుఁ డనురక్కసునియొక్కయు, కాంతులు = ఛాయలను, ఎంచి = నిందించి, వేల్పుదొరమేనిచాయతోన్ = ఇంద్రునిశరీరకాంతితోన్, వియ్యమంది = సామ్యము నొంది, సదశా......కల్పము, సదశా = సమానమైనస్థితిలో నున్న, అభిసారికా = ప్రియునింటికిం బోవుస్త్రీలకును, కాముక = ప్రియులకును, ప్రకామద = సంతసము గలిగించు, మృగీమదాలేప = కస్తూరిపూఁతతోన్, కల్పము = సమానము, అగుచున్, బ్రహ్మాండగహ్వరమునన్ = ప్రపంచ మనుగుహయందు, కదిసెన్ = వ్యాపించెను. ప్రియునిగూర్చి సంకేతస్థలమునకు మన్మథపీడితయై పోవునది యేని యతని రప్పించునదియేని యగునాయికయభిసారికయనంబడు. ఉపమాలంకారమును శబ్దాలంకారము వృత్త్యనుప్రాసము నిందుఁ గలవు.

గీ॥ ఘనతిమిరసంగమున సంధ్య ♦ గాంచి లోక
ములకుఁ బెంచుకొనఁగ నిడ్డ ♦ లలితశీర్ష
ధృతజనకరూపనైజసం ♦ తతు లనంగఁ
గజ్జలయుతాగ్రగృహదీప ♦ కళిక లమరె॥ 98

సంధ్య = సంధ్య యనుస్త్రీ, ఘనతిమిరసంగమునన్ = గొప్పతిమిర (చీఁకటి) పురుషునిసంబంధముచేతను, కాంచి = కని, లోకములకున్ = ప్రపంచమునందలిజనులకున్, పెంచుకొనఁగన్ = పెంచుకొనుటకున్, ఇడ్డ......సంతతులు, ఇడ్డ = ఇచ్చిన, లలిత = సుందరమైన, శీర్ష = శిరసుచేతను, ధృత = ధరింపఁబడిన, జనకరూప = తండ్రియైనతిమిరమునాకారముగల, నైజసంతతులు = సంధ్యాసంబంధమైనశిశువులు, అనంగన్ = అనునట్లు, కజ్జల......దీపకళికలు, కజ్జల = కాటుకతో, యుత = కూడిన,

అగ్ర = చివరభాగములుగల, గృహదీపకళికలు = ఇంటియందలిదీపపుమొగ్గలు, అమరెన్ = ప్రకాశించెను. దీపములు చివర కాటుకను గ్రిందిభాగమున నెఱ్ఱనికాంతిని గలుగుటంజేసి యవి సంధ్య యనుస్త్రీకిని, దిమిరపురుషునకును జన్మించి వారిద్దఱుం బోలినశిశువులవలె నుండె నని భావము. భక్తిచేఁ దండ్రిని శిరమున ధరించినశిశువులువలె నుండె నని యేని చెప్పం దగు. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ ఘనకువలయపాలనకుం
జనుదెంచెడిరాజు విడియఁ ◆ జతురతఁ బ్రాగ్ది
క్కున ఖేచరు లెత్తినధౌ
తనవపటకుటీర మనఁగ ◆ ధవళిమ దోఁచెన్॥ 99

ఘనకువలయపాలనకున్, ఘన = అధిక మైన, కువలయ = కలువలనుభూమండలముయొక్క, పాలనకున్ = రక్షణమునకున్, చనుదెంచెడిరాజు = వచ్చెడుచంద్రుఁ డనెడుప్రభువు, విడియన్ = నివసించుటకున్, ఖచరులు = దేవతలు, చతురతన్ = నేర్పుచేతను, ఎత్తిన.....కుటీర మనఁగన్, ఎత్తిన = నిర్మించిన, ధౌత = నిర్మలమైన, నవ = క్రొత్తది యగు, పటకుటీర మనఁగన్ = వస్త్రగృహమో యనునట్లు, పటకుటీరము, పట = బట్టలతో, (నిర్మించిన) కుటీరము = ఇల్లు, (డేరా) ప్రాగ్దిశన్ = తూర్పుదిక్కునందున్, ధవళిమ = తెలుపు, తోఁచెన్ = కాన్పించెను.

చ॥ సమయవిటుఁడు గన్మొఱఁగి ◆ శక్రదిశావిటిగుబ్బచంట సాం
ద్రముగ విదిర్చుచెందిర మ ◆ నం దగెఁ బాటలరేఖ యవ్విభు
న్నెమకి కనంగ నవ్వెలఁది ◆ నెమ్మొగ మెత్తె ననన్ శశాంకబిం
బము వెసఁ దోఁచెఁ గాంచి గరి◆మన్ నగె నా విలసిల్లె వెన్నెలల్॥

సమయవిటుండు = కాలపురుషుఁ డనువిటకాఁడు, కన్మొఱంగి = దాఁగియుండి శక్రదిశావిటిగబ్బిచంటన్, శక్రదిశా = తూర్పుదిక్కనెడు, విటి = విటురాలియొక్క, గుబ్బచంటన్ = గుండ్రనైనస్తనమునందున్, సాంద్రముగన్ = దలముగాన్, విదిర్చుచెందిరమనన్ = చల్లెడుకుంకుమమో యనునట్లు, పాటలరేఖ = ఎఱ్ఱనిగీఱలు, (ఇది జాత్యేకవచనము) తగెన్ = ప్రకాశించెను, అవ్వెలంది = మీఁదటిస్త్రీ, అవ్విభున్ = తనమీఁదఁ గుంకుమచల్లినవిటుని, నెమకి = వెదకి, కనంగన్ = చూచుటకున్, నెమ్మొగ

ము = ముఖమును, ఎత్తె ననన్ = ఎత్తినదో యనునట్లు, శశాంకబింబము = చంద్రమండలము, వెసన్ = త్వరతో, తోఁచెన్ = కాన్పించెను. కాంచి = చూచి, (దీనికిం గర్త వెలఁదియును గర్మము కాలపురుషుఁడును) గరిమన్ = గౌరవముతో, నగనాన్ = నవ్వెనో యనునట్లు, వెన్నెలల్ = చంద్రకాంతులు, విలసిల్లెన్ = ప్రకాశించెను. మొదటఁ దూర్పున నెఱ్ఱనిరేఖలును దరువాతఁ జంద్రబింబమును దుదకు వెన్నెలలును గ్రమముగాఁ దోఁచె నని భావము. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

గీ॥ సోముఁ డుదయాద్రికైలాస ♦ సీమ వెడలి
లోకభీకరమేదురా ♦ స్తోకతిమిర
హాలహల మానెఁ గానినాఁ ♦ డంకదంభ
కలితతత్కంఠకాళిమ ♦ గానఁబడునె॥ 101

సోముఁడు = చందురుఁ డనుశివుఁడు, (ని) అబ్జో జైవాతృక స్సోమ యనియు సోమ శ్శర్వో భవ స్థాణు వనియు నమరుఁడు, ఉదయాద్రికైలాససీమన్ = ఉదయపర్వత మను కైలాసప్రదేశమునుండి, వెడలి, లోకభీకర.....హాలహలము, లోక = ప్రపంచమునకు, భీకర = భయమును గలిగించు, మేదుర = దట్టమైన, అస్తోక = అధికమైన తిమిర = చీఁకటియను, హాలహాలము = విషమును, ఆనెన్ = త్రావెను; కానినాఁడు = అట్లు కానియపుడు, అంక.....కాళిమ, అంక = కళంక మను, దంభ = మిషచే, కలిత = పొందఁబడిన, తత్కంఠకాళిమ = ఆశివుని మెడయందలినలుపు, కానఁబడునె = కనుపడునా? కనుపడ దని యర్థము. రూపకాలంకారము.

సీ॥ వనము లెల్లను గల్ప ♦ వనములఁ గావించి
రాల నెల్లను మగ ♦ రాలఁ జేసి
కొండ లెల్లను వెండి ♦ కొండలఁ గావించి
నదుల నెల్లను నభో ♦ నదులఁ జేసి
జలధు లెల్లను దుగ్ధ ♦ జలధులఁ గావించి
కరుల నెల్లను వియ ♦ త్కరులఁ జేసి
సరసు లెల్లను సుధా ♦ సరసులఁ గావించి
నరుల నెల్లను బుర ♦ హరులఁ జేసి

దైవసృష్టికిఁ బ్రతిసృష్టి ♦ దా నొనర్చి
బ్రహ్మయుఁ [illegible] ♦ [illegible]
నండజ [illegible] ♦ [illegible]
సమునిసాల [illegible] ♦ [illegible]॥ 102

అండజపగుండ...... [illegible], అండ [illegible] ముతోడను, అండజ = గ్రుడ్లనుండి పుట్టెడు (పక్షులు) [illegible] = అండజపుఁడు (గరుడుఁడు) [illegible]; [illegible], [illegible] తోడను, కాండ = జలతరంగములతోడను, [illegible] గల, కౌముదీ = చంద్ర [illegible], [illegible], [illegible] ఎల్లతోఁటలను, [illegible], [illegible] చేసి, [illegible] సెల్లన్ = అన్ని శిలలను, [illegible], చేసి, [illegible] = అన్ని పర్వతములను, వెండికొండ [illegible], [illegible] చేసి, [illegible] = అన్ని నదులను, [illegible], చేసి, [illegible] ముద్రముల సన్నిభిని, [illegible], [illegible] చేసి, [illegible] సెల్లను = ఏనుఁగుల సన్నిభిని, [illegible], చేసి, [illegible] = [illegible] సన్నిభిని, [illegible], [illegible] చేసి, [illegible] సెల్లను = మనుష్యుల పంక్తులను, [illegible], చేసి, దైవసృష్టికి [illegible] నిరచనకున్, ప్రతిసృష్టి, [illegible], [illegible] చేసి, [illegible] = చతుర్ముఖుఁడున [illegible], [illegible], [illegible] ము విశ్వరుఁడు పదార్థములను [illegible]. [illegible] సకలపదార్థములను [illegible] ప్రతినిర్మాణము చేసె [illegible] అన్ని యుఁ గల్పవృక్షము [illegible]. [illegible] పదార్థము [illegible] దమగుణము [illegible].

క॥ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible]

దమి వెలసెం దమియు వెలసెఁ [illegible] 103

కుముదంబులకున్ = కలువలకును, ముదంబులు = సంతోషములు, [illegible] = ఒప్పెను, చకోరములకున్ = వెన్నెలపులుఁగులకున్, [illegible] = అభీష్టములు. [illegible] వెన్ = సిద్ధించెను. రమణులకున్ = స్త్రీలకును, [illegible] = [illegible], [illegible] = కుతూహలము, (వేడుక) వెలసెన్ = హెచ్చెను. వెన్నెల యుద్దీపనము [illegible] గామినీకాములకుఁ గోరికలు హెచ్చె నని యర్థము. తమియున్ = [illegible], (ని) రజనీ యామినీ తమీ. అ. తనపతిశోభన్ = తనపతి [illegible] గినదీప్తిచేతను, వెలసెన్ = ప్రకాశించెను. ఇందు యమక [illegible].

క॥ పగటివిరహాంప్రవేఁడిమి
నొగిలినకుముదినులు చలువ నూల్కొనఁ [illegible]
బుగఁ బన్నీరు కరంబులఁ
దొగచెలి చిలికె నన వ్రాలెఁ [illegible] 104

పగటివిరహాంప్రవేఁడిమిన్ = పగటికాలము [illegible] టువలనఁ గలిగినకాఁక చేతను, నొగిలినకుముదినులు = [illegible] లు) చలువన్ = శైత్యమును, నూల్కొనన్ = ధరించుటకున్, తొగచెలి = [illegible] (చంద్రుఁడు) కరంబులన్ = (కిరణము లను) చేతులతోన్, పన్నీరు = పన్నీటిని, [illegible] దర్పంబుగన్ = దట్టముగాన్, చిలికెనన్ = చల్లెనో యనునట్లు, [illegible] = మంచుబిందువులు, వ్రాలెన్ = పడెను; ప్రకటించెను.

వ॥ మఱియు సుఖోదయోల్లాసంబున [illegible] యుల్లసి ల్లి పాలవెల్లి వెల్లి వొడిచి పుడమి నెల్లెడల నల్లుకొనియె నన నంత కంత కనంతంబుగా దిగంతంబుల నాక్రమించుచు [illegible] ఝరంబులనుండి భూమండలంబునకుం [illegible] నస్తోకవ్యాకోచకైరవవిసరంబు [illegible] చుచు విధుంతుదవదనగహ్వరప్రవేశాభ్యాసంబునం [illegible] నీలజాలగోళంబులం దూఱుచుఁ [illegible]

యుం బెల్లు జెల్లు విరిసె నన విశాలంబు లగుకూలంకషాకూలంబు లం గ్రాలుచుఁ గుసుమసముదయంబుచందంబునం దరులతాచ్ఛదం బుల ధాళధళ్యంబున మెఱయుచు మదకేసరికిశోరవారంబుతీరున శిఖరిశిఖరంబు లెక్కుచు లీలం దేలి యాడువాలుగమీలబెళుకుల చెన్నున మున్నీటిపెన్నీటికరడులమీఁద దీపించుచుఁ గౌముది దాన గుట నభివ్యక్తశుద్ధవర్ణంబై, ద్విజముఖంబుల వ్యాపించుచుఁ జంచద్వి ధుమండలాంతరహరిణముఖపరిచ్యుత రోమంథబంధురఫేనపుంజంబు లవడువున సంకేతకుంజంబులపై రంజిల్లుచు రంజిల్లుపుల్లమల్లికామంజ రులమేదురామోదంబు రెట్టింప నిట్టట్టు దొలుతఁగలసి యలసినకాము కులను బదరి యుపరిసురతంబు నెఱపుతరుణులసుఖస్థలత్కాళలతెఱం గునం గురంగటం గరంగుచుం దొరంగుకురంగధరోపలకుట్టిమంబుల జలజలని తెలిసోఁటిచిత్రళుకుల నేకీభవించుచు జెంగున నెగసి నింగి నం గారకార్ద్రాదిగ్రహతారల నింగలంబు లని మ్రింగం గడంగుచోఁ బెంపుగాఁ గురియునమృతధారాపరంపరలకు గుంపులై వియత్తలం బునం గుత్తుకబంటిం గ్రోలి వెక్కసంబుగఁ బుక్కిళ్లం బట్టి యొం డొంటికం దిచ్చుచు హెచ్చినమచ్చికలం గలయునచ్చకోరదంపతు లసొంపునం బటికంపుగిన్నెల ము న్నినిచినయన్నారికేళాసవంబు లాసకొలందిఁ గమిచి తదీయమదోన్మాదంబున మోదంబుగాఁ బాడు విపరీతగీతంబుల వ్యత్యస్తసల్లాపంబుల వింతవింత నటనంబుల వికృ తచేష్టావిలాసంబుల నకారణహాసంబులఁ జెలంగుచు మెలంగి తెలి వి గని వలపు గొని మణిమంజీరశింజితంబు లులియ నలరుఁబొదల కుం గదలి చని వనీపవనంబునం బయ్యెదలు దొలంగింపకయ తొ లంగ బంగారుబొంగరాలహారంగునం బొంగారుమొలకచనుంగవ ల మిలమిలలం గనుపట్టు సిబ్బెంబులు గుబ్బటిల్లఁ గొబ్బునం గవుంగి

లించు మించుబోఁడుల దృగంచలచంచలప్రభల రాణించువిభ్రమం బుల కుల్లసించు ప్రాణవల్లభులతో మల్లడిగొని వివిధబంధచమత్కారంబులం గూడి క్రీడించునెడ నీటలరు వజ్రతాటంకలాలాటికాచాకచక్యంబులతో సఖ్యం బొనర్చుచు నిట్లఖండపాండురచ్ఛాయామండలంబుల మెండుకొని పండువెన్నెలలు గాయఁ గాయజుం డేయెడం బాయక సాయకనికాయంబు లేయ దాయయై మలయానిలుండు దాయ నుల్లంబు ఝల్లనం దాలిమి దూల నిదుర నొందక కెందలిరుపాన్పు డిగ్గి పవమానవిలోలబాలవల్లరియుంబోలె సోలుచు భద్రాబాలికారత్నంబు నిరంతర నిజస్వాంత చింతిత శ్రీకాంతకాంతాకారంబు గన్నులం గట్టిన ట్లయినఁ గంటిఁ గంటి నని దిగ్గన లేచి బయలు గవుంగిలించుచుం గళవళించుచు నక్కటా దైవంబు నిర్దయుం డయ్యె నేమి సేయుదు నని బుడిబుడి కనుంగవ నీరు జడిగొన నడుగులు తడఁబడ నడుము గడగడ వడఁక వెన్నెలయేట నుఱికెద నని దుముకఁ జుఱుకు చుఱుక్కన నక్కనం జిలుఁగువెన్నెలలు సోఁక మూర్ఛిల్లినం జయ్యన నెయ్యంపుఁదొయ్యలు లెత్తికొనివచ్చి శిశిరజల బిసకిసలయాదుల శీతలోపచారంబు గావింప నెట్టకేలకు సేదదేఱి తేఱిచూచి చంద్రు నుద్దేశించి యుపాలంభంబుగా నిట్లనియె॥ 105

మఱియున్ = ఇంకను, పాలవెల్లి = పాలసముద్రము, సుతోదయోల్లాసంబునన్ = కుమారుఁ డైనచంద్రునిపుట్టుకవలనఁ గలిగినసంతోషముచేతను, వియ......లంబై, వియత్ = ఆకాశముచేతను, ఉల్లీఢ = ఒరయఁబడిన, కల్లోలంబై = తరంగములు గలదియై, ఆకసమువఱకుసం బోయినతరంగములు కలదియై యని యర్థము. (మిగుల సంతసించినవాఁ డని ధ్వనించును.) వెల్లివిరిసి = ప్రవహించి, పుడమిన్ = భూమియందున్, ఎల్లెడలన్ = అన్నిప్రదేశములందున్, అల్లుకొనియె నన్ = వ్యాపించెనో యనునట్లు, అంతకంతకున్ = ఒకక్షణముకంటె నొకక్షణమునకున్, క్రమక్రమముగా నని

యర్థము. అనంతంబుగాఁ = అధికముగాఁ, దిగంతంబులఁ = దెసలకడపటిభాగంబులను, ఆక్రమించుచుఁ = వ్యాపించుచుఁ, (దీనికిం దీనితరువాతియసమాపకక్రియలకును గర్త ముందున్నపండువెన్నెల లనునది.) అంబర......నుండి, అంబరతరంగిణీ= ఆకాశగంగయొక్క, ఝరంబులనుండి = ప్రవాహములనుండి, భూమండలంబునకుఁ = మండలాకార మైనభూమికి, డిగ్గుమరాళమాలికలపోలికఁ = దిగునంచలబారులసాదృశ్యముచేఁ, అంచలబారులువలె నని యర్థము. అస్తోక......బులు, అస్తోక = అధికముగాను, వ్యాకోచ = వికసించిన, కైరవవిసరంబులు = కలువలసముదాయములు కలవి, అగుసరోవరపరిసరంబులన్ = అయ్యేడుకొలఁకులసమీపములందుఁ, ప్రసరించుచుఁ = వ్యాపించుచుఁ, విధుంతుద......పోలెఁ, విధుంతుద = రాహువుయొక్క, వదనగహ్వర = కొండగుహవంటినోటను, ప్రవేశాభ్యాసంబునంబోలెన్ = ప్రవేశించుటయందలియలవాటుచేతనువలెనే, సౌధేంద్రనీలజాలగోళంబులన్, సౌధ = మేడలయందలి, ఇంద్రనీల = ఇంద్రనీలములయొక్క, ఇంద్రనీలములతోఁ గట్టఁబడిన యని యర్థము. జాలగోళంబులఁ = గోళాకార మైనకిటికీలయందున్, తూఱుచుఁ = ప్రవేశించుచున్, (హేతూత్ప్రేక్షాలంకారము.) తిమిర......విగమంబు, తిమిర = చీఁకటియును, జలదసమయ = వర్షాకాలముయొక్క, విగమంబు = అవసానము, అగుటయుఁ = అయినతోడనే, (ఇచట 'యుఁ' ననునది యానంతర్యార్థకము.) ఔల్లు (కనుము) పెల్లు = అధికముగన్, విరిసె ననఁ = పూచెనో యనునట్లు, (ఇది శరత్కాలమునఁ బూచును.) విశాలంబులు = పెద్దవి, అగుకూలంకషాకూలంబులఁ = అయ్యేడు, కూలంకషా = నదులయొక్క, కూలంబులఁ = ఒడ్లయందు, క్రాలుచుఁ = ప్రకాశించుచుఁ, కుసుమసముదయంబుచందంబునన్ = పువ్వులగుంపుయొక్కరీతిచేతను, తరులతాచ్ఛదంబులఁ, తరు = చెట్లయు, లతా = తీవలయు, ఛదంబులఁ = ఆకులయందుఁ, ధాళధళ్యంబునఁ = ధళధళ యనుకాంతిచే, మెఱయుచున్ = ప్రకాశించుచుఁ, మదకేసరికిశోరవారంబుతీరునఁ, మద = మదముగల, కేసరి = సింగములయొక్క, కిశోరవారంబు తీరునన్ = శిశువులసముదాయముయొక్కరీతిచేతను, శిఖరిశిఖరంబులు = పర్వతాగ్రములను, ఎక్కుచున్, లీలఁ = విలాసముతోఁ, తేలియాడు......చెన్నునఁ, తేలి = నీటిమీఁదనుండి, ఆడు = క్రీడించెడు, వాలుగమీల = చేఁపలయొక్క, బెళుకులచెన్నునఁ = కాంతులయొక్కయందము బోలినయందముచేతను, (చేఁపలువలె నని యర్థము.) మున్నీటిపెన్నిటికరడులమీఁదఁ = సముద్రమునందలిపెద్దతరంగములయందున్ దీపించుచుఁ = ప్రకాశించుచుఁ, తాఁ = ఆవెన్నెల, కౌముది యగుటన్ = కలువలవికసింపఁ జేయునది గాన, (చంద్రకాంతి యగుటచేత నని యర్థము,) వ్యాకరణ

గ్రంథ మగుటచేత ననియు ధ్వనించును. అభివ్యక్తశుద్ధవర్ణంబై=స్ఫుట మైన తెల్లనివన్నె గలదియై, ద్విజముఖంబులన్=చకోరపుంబత్తులనోటను, వ్యాపించుచున్=స్ఫుటమైనదోషము లేనియక్కరములు గలదియై బ్రాహ్మణులు మొదలగువారినోటను బ్రవేశించి వ్యాపించుచుండె ననియు ధ్వనించును. చంచద్విధు......వడువునన్, చంచత్=ప్రకాశించుచున్న, విధుమండల=చంద్రబింబముయొక్క, అంతర్గత=లోపలనున్న, హరిణ=లేడియొక్క, ముఖ=నోటినుండి, పరిచ్యుత=జారిన, రోమంథ=నెమరువేయుటవలన. బంధుర=ప్రకాశించెడు, ఫేన=నురువుయొక్క, పుంజంబులవడువునన్=సముదాయములవిధముచేతను, (చంద్రునికళంకమును బెక్కండ్రు కవులు హరిణ మని చెప్పి దానిలక్షణము లన్నియు నిందారోపించి వర్ణించుట కలదు గాన నిటఁ జంద్రునిలోని వేడి నెమరువేయునపుడు జారిననురువులవలె వెన్నెలఁపొదలపైనుండెనని చెప్పెను. సంకేతకుంజములపైన్=(నాయికానాయకులు కూడుటకు) నేర్పాటు చేసికొన్నపొదరిండ్లమీఁదను, రంజిల్లుచున్, రంజిల్లు...మోదంబునన్, రంజిల్లు=విలసిల్లెడు, ఫుల్లమల్లికామంజరుల=పూచినమల్లెపూగుత్తులయొక్క, మేదురామోదంబునన్=అధికమైనపరిమళముచేతను, మోదంబు=ఆనందము, రెట్టింపన్=అధికముకాఁగా, ఇట్టట్లు=ఒకరీతిచేతను, తొలుతన్=మొదటన్, కలసి=కూడి, అలసినకాముకులన్=శ్రమచెందిననాయకులను, పదరి=నిందించి, ఉపరిసురతంబు=ఉపరతిని, నెఱప్ర......తెఱంగునన్, నెఱపు=నెఱవేర్చెడు, తరుణుల=స్త్రీలయొక్క, సుఖస్ఖలత్కళల తెఱంగునన్=సుఖముగ జాఱుచున్నకళలరీతిచేతను, కుఱంగటన్=సమీపమందున్, కరంగుచున్=నీరగుచున్, తొరంగు......లన్, తొరంగు=స్రవించెడు, కురంగధరోపల=చంద్రకాంతపురాలయొక్క, కుట్టిమంబుల=కట్టడపునేలలయొక్క (అరఁగులనుండియనియర్థము.) జలజలని=జలజల ప్రవహించెడు, తెలినీటితళుకులన్ = తెల్లనినీటియొక్క కాంతులతోన్, ఏకీభవించుచున్=కూడికొనుచున్, ఱింగునన్=ఱెక్కలచప్పుడు కలుగునట్లు, నెగసి=ఎగిరి, నింగిన్=ఆకాశమునందున్, అంగారకార్ద్రాదిగ్రహతారలన్=అంగారకుఁడు మొదలగుగ్రహములను నార్ద్ర మొదలగు నక్షత్రములను, అంగారకుఁడు రక్తవర్ణము కలవాఁ డనియు, నార్ద్ర పవడముం బోలినకాంతి గలదనియు జ్యోతిషమునం బ్రసిద్ధము. ఇంగలంబు లని=నిప్పుక లని, మ్రింగం గడంగువోన్=మ్రింగుటకు యత్నించునపుడు, (ఇంగల మంగారశబ్దభవము.) పెంపుగాన్=అధికముగాన్, కురియునమృతధారాపరంపరలకున్=వర్షించెడుమంచునీటియొక్క యెడతెగని ధారలకున్, గుంపులై, వియత్తలంబునన్=ఆకాశమునందున్, కుత్తుకబంటిన్=కుత్తుకలోఁదిని, (గొంతువఱకు నని యర్థము.) క్రోలి=త్రావి, వెక్కసంబుగన్=

అధికముగాన్, పుక్కిట్లింబట్టి=నోటం బూరించి, ఒండొంటికిన్=ఒకచకోరము మఱియొకదానికిన్, అందిచ్చుచున్, హెచ్చినమచ్చికలన్=అధిక మైనప్రేమచేతను, కలయుంచచ్చకోరదంపతులసొంపునన్=కూడికొనియుండు వెన్నెలపులుఁగుల సొగసుచేతను, చకోరదంపతులువలె నని యర్థము. (ఇది గిన్నెల కుపమానము.) జాయా + పతి=దంపతులు, భార్యాభర్తలు. ఇచట నాఁడు పిట్టలు మొగపిట్టలు నని యర్థము. ఫటికంపుగిన్నెలన్=స్ఫటికపాత్రములందున్, మున్నించినయానారికేళాసవంబులన్=ముందు పోసినకొబ్బెరకల్లులను, ఆసకొలందిన్=ఆశయొక్కపరిమాణముచేతను, ఇచ్ఛకలంతవఱకు నని యర్థము. కమిచి=పుచ్చికొని, తదీయమదోన్మాదంబునన్=ఆకల్లుసంబంధ మైన (కల్లుత్రావుటవలనఁ గలిగిన యని యర్థము.) సంతోషముచేత నుప్పొంగిన వెఱ్ఱిచేతను, మోదంబుగాన్=(వినువారి) కింపుగాన్, పాడువిపరీతగీతంబులన్=పాడెడునెక్కువతక్కువగానములచేతనుు, వ్యత్యస్తసల్లాపంబులన్=తడఁబాటుగలమాటలచేతనుు, వింతవింతనటనంబులన్=ఆశ్చర్యమును బుట్టించునాటలచేతనను, వికృతచేష్టావిలాసంబులన్=వికార మైనపనులచేతను, సొగసులచేతనుు, అకారణహాసంబులన్=కారణము లేనినగవులచేతనుు, చెలంగుచున్=ప్రకాశించుచున్, మెలంగి=సంచరించి, తెలివి గని=(సురాపానమువలనఁ గలిగిన) పరవశ వదలి, వలపుఁ గొని=ఒండొరులం బ్రేమించి, మణిమంజీరశింజితంబులు=మాణిక్యపుటందెలధ్వనులు, ఉలియన్=మ్రోయఁగాన్, అలరుఁబొదలకున్=పూఁబొదరిండ్లకున్, వెడలి చని=బయలువెడలి, వనీపవనంబునన్=తోఁటయందలి (చల్ల) గాలిచేతను, పయ్యెదలు=పైఁటలు (పయ్యెద యిది వక్రసమాసము. పయి + ఎద=పయ్యెద; ఎదపై నుండువస్త్రము.) తొలఁగింపకయ=యత్నముచేతఁ దీయకయే, తొలంగన్=(గాలిచే) జాఱిపోఁగాన్, బంగారుబొంగరాలహొరంగునన్=బంగారుబొంగరాలయొక్కసొగసుచేతను, బంగారుబొంగరాలువలె నని యర్థము. పొంగారుమొలకచనుంగవలన్=అతిశయించు లేఁతచనుజంటలయందున్, మిలమిలన్=తళతళలాడునట్లు, కనుపట్టుసిబ్బెంబులు=కనుపడెడుసుందర మగుపొడలు, గుబ్బటిల్లన్=ఎక్కువ గాఁగాన్, గొబ్బునన్=వేగముతో, కవుఁగిలించు......ప్రభలన్, కవుఁగిలించు=ఆలింగనము చేసికొనెడు, మించుబోఁడుల=స్త్రీలయొక్క, (మెఱుపుంబోలిన దేహముగలస్త్రీలయొక్క) దృగంచల=కనుఁగొనలయందలి, చంచలప్రభలన్=చలనశీల మైనకాంతులచేతను, రాణించువిభ్రమంబులకున్=ప్రకాశించెడుశృంగారచేష్టలకున్, ఉల్లసించుప్రాణవల్లభులతోన్=సంతోషించెడుప్రియులతోన్, మల్లడిగొని=పెనఁగులాడి, వివిధబంధచమత్కారంబులన్=పలుతెఱంగులసంయోగములందలి నేర్పులతోన్, కూడి=చేరి,

క్రీడించునెడఁ = విహరించునపుడు, నీటు = సొగసుచేతను, తృతీయార్థమునం బ్రథమ. అలరు......చాకచక్యంబులతోఁ, అలరు = ప్రకాశించెడు, వజ్రతాటంక = వజ్రపుఁ గమ్మలయొక్కయు, లాలాటికా = (వజ్రపుఁ) బాపటబొట్టుయొక్కయు, చాకచక్యంబులతోన్ = చకచకలాడుకాంతులతోఁ, సఖ్యంబు = నెయ్యమును, ఒనర్చుచుఁ = చేయుచుఁ, ఇట్లు = ఈప్రకారము, అఖండ.....మండలంబులఁ, అఖండ = పూర్ణమైన, పాండుర = తెల్లని, చ్ఛాయామండలంబులఁ = కాంతులసమూహములచేతను, మెండుకొని = (అంతటను) నిండి, పండువెన్నెలలు = ముదురువెన్నెలలు, కాయఁ = ప్రకాశింపఁగాఁ, కాయజుండు = మన్మథుఁడు, ఏయెడఁ = ఏస్థలమునందును (అన్నిస్థలములయుం దని యర్థము.) పాయక = విడువక, సాయకనికాయంబులు = బాణసముదాయములను. ఏయన్ = ప్రయోగింపఁగాన్, మలయానిలుండు = పయ్యెర (దక్షిణపుగాలి) దాయయై = (విరహులకు) విరోధియై, డాయఁ = (భద్రను) సమీపింపఁగాన్, దప్పకలోనగువాని దాకు డకారంబు విభాష నగు. బా. ప్ర. ఉల్లంబు = మనసు, ఝల్లనఁ = (ఇది యనుకరణము) చెదరఁగాఁ, దీనిం బెక్కండ్రు జల్లని వాడుదురు. తాలిమి దూలి = ధైర్యమును విడిచి, నిదుర సొందక, కెందలిరుపాన్పున్ = చిగురాకుసెజ్జనుండి, డిగ్గి = దిగి, పవమాన.....బోలెఁ, పవమాన = గాలిచేతను, విలోల = కంపించెడి, బాలవల్లరియుంబోలెఁ = లేఁతతీవవలెఁ, సోలుచుఁ = పరవశురాలయిపడుచుఁ, భద్రాబాలికారత్నంబు, నిరంతర.....కారంబు, నిరంతర = ఎడలేకుండునట్లు, నిజస్వాంత = తనమనసునఁ, చింతిత = తలంపఁబడియెడు, శ్రీకాంత = కృష్ణునియొక్క, కాంతాకారంబు = మనోహరమైనయాకారము, కన్నులంగట్టినట్లైనఁ = కన్నులకుఁ గానిపించినట్లుకాఁగాఁ, కంటిం గంటి నని = (ఏనుగృష్ణునిం) జూచితిఁ జూచితి నని భ్రమపడి, దిగ్గన లేచి = శీఘ్రముగాఁ లేచి, బయలు = ఆకసమును, కవుంగిలించుచుఁ = ఆలింగనముచేసికొనుచుఁ, కళవళించుచున్ = క్షోభపడుచుఁ, అక్కటా = అయ్యో! (సంతాపార్థకము.) దైవంబు, నిర్దయుండు = కరుణలేనివాఁడు, (నా సుఖముం బోఁగొట్టునిచ్చలేనివాఁడు) అయ్యెఁ, ఏమి = ఏకార్యమును, చేయుదున్ = కావింతును, అని = ఇట్లు బుడిబుడికన్నుఁగవనీరు = కొంచెము కన్నీరు, జడిగొనఁ = ఎడతెగక వచ్చుచుండఁగాఁ, అడుగులు తడఁబడఁ = పాదములు తొట్రుపడఁగాఁ, నడుము = మధ్యము, గడగడవడఁకఁ, వెన్నెలయేటఁ = చంద్రికాప్రవాహమునందుఁ, ఉటికెద నని, దుముకఁ = గంతు గొనఁగాఁ; చుఱుకుచుఱుక్కనన్ = మిక్కిలివాఁడితోఁ, అప్పునఁ = ఒమ్మునందుఁ, జిలుఁగువెన్నెలలు = సన్ననిచంద్రకిరణములు, సోఁకఁ = తగులఁగాఁ, మూర్ఛిల్లినఁ = సొమ్మసిల్లఁగాఁ,

చయ్యనన్ = శీఘ్రముగాన్, నెయ్యంపుఁదొయ్యలులు = ప్రియసఖులు, ఎత్తికొనివచ్చి = తీసికొనివచ్చి, శిశిర.....యాదులన్, శిశిరజల = పన్నీటిచేతనును, బిస = తామరతూండ్లచేతనును, కిసలయాదులన్ = చిగురాకులు మొదలగువానిచేతనును, శీతలోపచారంబులు = చల్లనియూడిగములను, కావింపన్ = చేయఁగాన్, ఎట్టకేలకున్ = చిట్టచివరకున్, సేద దేరి = తెప్పిరిలి, (మూర్ఛనుండి తెలిసి) తేఱిచూచి = బాగుగఁజూచి, చంద్రు నుద్దేశించి = చంద్రునిం దలఁచి, ఉపాలంభంబుగాన్ = నింద గలుగునట్లు, ఇట్లనియెన్ = ఈప్రకారము చెప్పెను.

మ॥ సుమనఃప్రీతి యొనర్చి సత్పథచరి ♦ ష్ణుత్వంబు సర్వజ్ఞమౌ
ళిమణిత్వంబును గాంచు రాజ వయి హా ♦ ళిన్ శంబరారాతి స
ఖ్యమునన్ మీఱుచు భీరుతాకలితపాం ♦ థాళిన్ దయాశూన్యతన్
శ్రమ మొందించి కలంచు టెంచనృపధ ♦ ర్మంబే నిశానాయకా॥106

నిశానాయకా = ఓ చంద్రుఁడా! సుమనఃప్రీతి = దేవతలకు సంతోషమును, ఒనర్చి = చేసి, (చంద్రుఁడు దనకళలం ద్రావ నిచ్చి దేవతలఁ దృప్తి నొందించు నని పురాణగాథ కలదు.) విద్వాంసులకుం బ్రీతి చేసి యని యర్థాంతరము. సత్పథచరిష్ణుత్వంబున్, సత్ = నక్షత్రములయొక్క, పథ = మార్గమునందున్, (ఆకాశమునందున్) చరిష్ణుత్వంబున్ = సంచరించుస్వభావమును, మంచిమార్గమునందు సంచరించుస్వభావము నని యర్థాంతరము. సర్వజ్ఞ.....బును, సర్వజ్ఞ = శివునియొక్క, మౌళీ = శిరసునకు, మణిత్వంబును = మాణిక్యమగుటను, (అలంకారభావము నని యర్థము.) సర్వజ్ఞ = అన్నిటిం దెలిసినవారికి (విద్వాంసులకు) మౌళిమణిత్వంబును = శిరోమణిత్వంబును, విద్వాంసులలోనుత్తమత్వము నని యర్థాంతరము. కాంచు రాజవు = పొందునట్టిచంద్రుఁడవు, పొందునట్టిప్రభువ వని యర్థాంతరము. అయి, హాళిన్ = సంతసముతోన్, శంబరారాతిసఖ్యమునన్, శంబరారాతి = మన్మథునియొక్క (శంబరుఁ డనురక్కసునకు శత్రువు. (ని) శంబరారి ర్మనసిజః. అ.) సఖ్యమునన్ = స్నేహముచేతను, శంబరారాతి = ఎఱుకవాండ్రయొక్క (లేళ్లకు శత్రువులు (ని) కృష్ణసార రురు న్యంకు రంకు శంబర రౌహిణాః. అ.) సఖ్యంబునన్ = స్నేహముచేతను, మీఱుచున్ = అతిశయించుచున్, భీరుతాకలితపాంథాళిన్, భీరుతా = స్త్రీత్వముతో, ఆకలిత = కూడిన, పాంథాళిన్ = వియోగులయొక్క సముదాయమును, విరహిణుల నని యర్థము. (భయముతోఁ గూడిన) భయముతోఁ గూడిన తెరువరులయొక్క సముదాయము నని

యర్థాంతరము. (ని) విశేషా స్త్ర్యంగనా భీరూః కామినీ వామలోచనా యనియును త్రస్నో భీరు భీరుక భీలుకా యనియు నమరుఁడు. శ్రమ మొందించి = ఆయాసపెట్టి, దయాశూన్యతన్ = దయలేమిచే, కలంచుట = క్షోభపెట్టుట, ఎంచన్ = ఆలోచింపఁగాన్, నృపధర్మంబే = రాజధర్మమా? కా దని యర్థము. దేవతలకు స్వదేహము నిచ్చి తృప్తిపొందించి దేవతలకునెల్ల దేవుఁ డగుశివునిచే శిరసున ధరియింపఁబడి (సన్మార్గమునను) యాకాశమార్గమున నే సంచరించు రాజవు (ఎల్లవారిని సంతోషపెట్టువాఁడవు) అగునీవు మన్మథుని నెయ్యము సంపాదించి మగని నెడఁబాసినయాఁడువారి బాధింపరా దని మొదటియర్థమునను, విద్వాంసులకు మిగుల సంతసము పుట్టించి యన్నియుం దెలిసినవారిలో నగ్రేసరుఁడ వై మంచినడవడి గలప్రభు వగునీవు కిరాతులతో మైత్రిఁ జెంది భయపడుమార్గస్థులను బాధించుట న్యాయము గా దని రెండవయర్థమునం దాత్పర్యము. శ్లేషాలంకారము.

చ॥ హితసరణిన్ శిరంబున వహించె మహేశ్వరుఁ డంచు గర్వభా
సితగతి మిన్ను ముట్టెదు శశీ! మఱి నిన్న ఱకాలఁ దన్ని ము
న్నతఁడెకదా కళాగతివటంచు దయ న్విడిచెన్ గతావమా
నతఁ గని సిగ్గుఁ జెందవు మనంబున నీకుఁ బరాకు వచ్చెనే. 107

శశీ! = ఓచంద్రుఁడా, (చంద్రునిలో నొకశశకము నుండె నని కొందఱు చెప్పుదురు. దానిని ధరించినవాఁడు గావున శశి యని చెప్పఁబడు.) మహేశ్వరుఁడు = శివుఁడు, హితసరణిన్ = అనుకూలమైనమార్గముచేత, శిరంబునన్ = తలయందున్, వహించె నంచున్ = ధరించె ననుచున్, గర్వభాసితగతిన్ = గర్వముచే విలసిల్లినరీతిచేతను (గర్వముచేత నని యర్థము.) మిన్నుముట్టెదు = ఆకాశమును దాఁకెదవు. ఉప్పొంగెద వని యర్థము. మఱి = ఇంకను, అతఁడె = ఆయీశ్వరుఁడే, మున్ను = పూర్వము, దక్షునిజన్నముం జెఱుచునపు డని యర్థము. నిన్నున్, అఱకాలన్ = కాలియడుగుభాగముతోన్, తన్ని, కళాగతివి = విద్యలకెల్ల వాసస్థానమవు, కాంతులకు వాసస్థాన మని భావము. అటంచున్, దయన్ = కనికరముచేతను, విడిచెఁగదా = వదలెనుగదా! గతావమానతన్ = (లోకముచేఁ) దెలియఁబడినయవమానము గలుగుటను తెలియఁబడినయవమానము నని యర్థము. కని = పొంది, సిగ్గున్ = లజ్జను, చెందవు = పొందవు. నీకున్, మనంబునన్ = మనసునందున్, పరాకువచ్చెనే = పరిమాటమఱచెనా యని ప్రశ్నము.

క॥ తొలి లోకములకు వంకర
గలిగింతువటంచు నెంచి ♦ కమలాభవుఁడు ని
న్నిలఁ బుట్టినపుడె వంకర
గలవాఁడవుగాఁ జేసెఁ గాదె? ♦ కమలవిరోధీ! 108

కమలవిరోధీ! = ఓతమ్ములగొంగా! (చంద్రా!) కమలాభవుఁడు = తమ్మిచూలి, (బ్రహ్మ) తొలి = పూర్వమందె, లోకములకున్, [illegible], వంకర = చెడుకార్యమును (అపకారము అని యర్థము) కలిగింతువటంచున్ = చేయుదు వని, ఎంచి = ఆలోచించి, ఇలన్ = భూమియందున్, పుట్టినపుడె [illegible] నిన్నున్, వంకర గలవాఁడవుగన్ = కౌటిల్యము [illegible], [illegible] ము గలవాఁ డగున ట్లని భావము. [illegible]! వంకరవాఁడు వంకర పనులఁ జేయుట సహజ మని తాత్పర్యము.

సీ॥ ఇందిరాధిభుఁ [illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
నవ్రుచు ధారయు [illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
వందుఁడి [illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
నచట రాజీనపం ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
సీవు [illegible] ♦ [illegible]! 109

నీరజారి = ఓపద్మవైరీ! [illegible]
తనమనమున నున్నవానిని, నిన్ను [illegible]

చుఁ, రాత్రికిం బ్రభు వనుచు ననియు [illegible]ము. (క) [illegible] శ్రీవావా దూషణాఘయోః. సా. సా. తోలఁగ్, [illegible] = [illegible] పాపాత్ముఁడు లోనుండఁ దగఁ డని విష్ణువు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] డ్రుఁడు విష్ణువు మనసునం బుట్టె నని భావము. అప్రమ = [illegible], [illegible] = బ్రహ్మయును, స్వకీయాబ్జశీతికిన్ = తనది యగు తామరపువ్వు[illegible]. [illegible] = [illegible] ని, ఒదవుచుంచుఁ = పుట్టునని, అత్రికిఁ = అత్రి యనుమునికిఁ, [illegible] = [illegible] చ్చెను. చంద్రునియుదయమునఁ బద్మములు ముకుళించుఁ [illegible] [illegible] [illegible] ముకుళించిన సుఖస్థితి సంభవింప దని యెంచి బ్రహ్మ[illegible] [illegible] [illegible] తాత్ప ర్యము. బ్రహ్మ యనుగ్రహమువలనఁ జందురుఁ డత్రికిఁ [illegible] [illegible] [illegible] రాణములం బ్రసిద్ధము. అందుండి = అత్రియొద్దనుండి, తా[illegible] = తార యనుపేరు గలబృహస్పతిభార్యయొక్క [illegible]యొక్క [illegible], [illegible] = (చం ద్రుఁడు) కనుపడుటఁగాఁ, బృహస్పతిభార్యను [illegible] [illegible] [illegible]. అతఁ డు = అత్రి, పాథోరాశియందుఁ = సముద్రమునందుఁ, [illegible] = [illegible]. ఆ తతాయి (పరభార్యను హరించువాఁడు) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] సత్రి పాలవైచె నని తాత్పర్యము. అచటఁ = అసముద్రమునందుఁ, [illegible] ణంబు, రాజీవ = చేఁపలయొక్క, [illegible] = [illegible], [illegible] = చే యుదు వని, పద్మసంహారము చేయుదు వని భావము. (కి) [illegible] [illegible] [illegible] వృగే మత్స్యే. సా. సా. అబ్ధి = సముద్రుఁడు, [illegible] = [illegible], త్రోచెఁ = ఎగచెను. అచటఁ = ఆకాశమునందుఁ, [illegible], [illegible], [illegible] అలుగకునికిఁ = జీర్ణము కాకుండుటచేఁ, మరలఁ, [illegible], [illegible] = [illegible] రము, మసలి = తిరిగి, జగతిఁ = లోకమునందున్, అంచఁబడఁ, [illegible] = [illegible] శత్రుఁడవు, [illegible]చుఁ, [illegible], బందు[illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] ర్యము, శాశ్వతజీవన మని భావము. కల్గునే = ఉండునా? ఉండ దని [illegible]. [illegible] దొక్కఁ డగుచంద్రునకుఁ బర్యాయములం [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ర్యాయాలంకారము.

ఉ॥ ఇంతటివాని నిన్నుఁ దన ♦ హృత్పథమందుఁ [illegible] [illegible] శ్రీ
కాంతునకుం గిరీశునకుఁ ♦ [illegible]
నంతనితాంతకీలముల ♦ నానుట యెంతటిపింత [illegible]
కాంత తలంపఁ దద్వ్యయము ♦ [illegible] [illegible] [illegible]

యామినీకాంత = రేరేఁడా! (చంద్రుఁడా!) ఇంతటివానిన్ = ఇంతప్రాఁడిమ [illegible] గుణములు గలవానిన్, నిన్నున్, హృత్పథమునన్ = మనోవీథి యందున్, తలన్ = శిరమునందును, ధరించు శ్రీకాంతు నరున్ = ధరించినవిష్ణుపురుషుని, గిరీశున్ = శివునిని మనమున ధరించినవిష్ణువును శిరసున ధరించినశివునిని యని శ్లేషముగ నర్థము. కానన ......కీలములన్, కానన = అడవియందలి, దావ = అగ్నియొక్క యొక్కయు, హాలాహలానల = అగ్నింబోలినకాలకూటముయొక్కయు, అనంత = అంతములేని, నితాంత = అధికమయిన, కీలములన్ = మంటలను, అనుట = మ్రింగుట, ఎంతటిపంత = ఎంత యాశ్చర్యము? ఆశ్చర్యము కాదని భావము. తలంపన్ = ఆలోచింపఁగాన్, కీర్ణములను = వెనుకటిరెండువిధములజ్వాలలును, ధాత్రిన్ = భూమియందున్, భవత్సాహాగిత్వమున్ = నీవంటి దుల్యమైనభయంకరత్వమును, వాంఛింపనని యర్థము. [illegible] పొందదని యర్థము. శివుఁడు లోకసంరక్షణార్థము [illegible] వనియును గృష్ణుఁడు గోపసంరక్షణార్థము కార్చిచ్చు ద్రావెనని యభిప్రాయము.

వ॥ అని పలికి తళుకుఁబటలముమీఁదుల చిలుకుపలుకులమ్రోఁతనుద్దేశించి॥ 111

అనిపలికి = ఇట్లు చెప్పి, తళుకుఁబటాంచలములు [illegible], [illegible] [illegible] మ్రోఁత [illegible] చిలుకపలుకులనెడి [illegible] కృష్ణుఁడు, ఉద్దేశించి = తలఁచి,

క॥ కమలా [illegible]
సుమనో [illegible] నుమ [illegible]
గనుల [illegible]
మనమున [illegible]! 112

[illegible]

వులం బోలినకన్నులు గలవాఁడవి. సితచ్ఛద్రి కమలాక్షుఁడు [illegible] జేయు నీ వన్నియు నెఱిఁగినవాఁడవు ; (నామహాత్మ్యము నే [illegible] మ్మక) ఏఁచెదవు = బాధింతువు ; ఔన్ = (ఔను) తగును. [illegible] యర్థము. మమతన్ = అభిమానముచేతను, మహోన్నతగుణంబు = [illegible] నుగుణమును, ప్రాఁగడుఁబోతుతనము నని యర్థము. [illegible] నవు = విడువవు. అవశ్యము విడువవలయు నని యర్థము.

గీ॥ తొలుతఁ గుజనుల నలరించు • చెలిని [illegible]
బలము నడవుల వసియించి • పాంథజనుల
మానధనములు గొనుచు దు • ర్మార్గరీతి
నలరుశంబరఘాతి వై • యబ్జబాణ 113

అబ్జబాణ = ఓమన్మథుఁడా, నీవు, తొలుతన్ = మొదట, [illegible] = [illegible] కుజములను, (కు = భూమియందు, జని = ఉత్పత్తికలది, కుజని. [illegible] నులు.) అలరించుచెలిన్ = వికసింపఁజేయుమిత్రుఁడవి (చైత్రుఁడవి), [illegible] = [illegible] కుజనులన్ = దుర్జనులను, అలరించుచెలిన్ = సంతోషపెట్టుమిత్రుఁడవి, [illegible] = [illegible] యని యర్థాంతరము. బలమున్ = చిలుకలు, కోయిలలు మొదలగు సేనను, [illegible] ర్థాంతరము. అడవులన్ = అరణ్యములందున్, వసియించి = ఉండెడు [illegible], పాంథజనులమానధనములు = విరహిజనులమాన మనెడుద్రవ్యములను, [illegible] ద్రవ్యము నని యర్థాంతరము. కొనుచున్ = అపహరించుచున్, దుర్మార్గరీతిన్ = చెడుఁద్రోవడియందలియేర్పాటుచేతను, అలరుశంబరఘాతివి, అలరు = [illegible] ది. శంబరునకు విశేషణము.) శంబరఘాతివి = శంబరుఁ డనురాక్షసుని జంపినవాఁడవు. చెడుఁద్రోవడియందలినియమముచేతను ప్రకాశించెడుకిరాతుఁడవని యర్థాంతరము. [illegible] వచేఁ ప్రాప్తమైనయర్థద్వయమునకు నభేదాధ్యవసాయము చేయఁగా నిందు [illegible] శ్లేషమూలకాతిశయోక్త్యలంకారము.

క॥ యుగవిగమజగత్క్షయదం
బగుశర్వునికంటిమంట • నంటి కెడసియు
న్మగుడం బ్రదికితి వీ వ
ధ్వగజనమరితమునఁగాదె • వారిచరాంకా 114

వారిచరాంకా = మన్మథుఁడా! చేఁపగుఱుతు టెక్కెమునం గలవాఁడని యర్థము. ఈవు, యుగవిగమ......బు, యుగవిగమ = ప్రళయకాలమందున్, జగత్ = లోకమునకు, క్షయదంబు = నాశము గలిగించునట్టిది, అగుశర్వకంటిమంటన్ = అయ్యీశ్వరునికంటియందలి యగ్నిజ్వాలను, అంటి = తాఁకి, కెడసియున్ = చచ్చియును, అధ్వగ......గాదె, అధ్వగజన = విరహిజనులయొక్క, దురితమునఁ గాదె = పాపముచేతనే కదా, మగుడన్ = తిరిగి, బ్రదికితివి = జీవించితివి. మున్ను శివుండు హిమాలయంబుకడఁ దపంబు సేయుచుండ దేవతలు బ్రహ్మకడకుం బోయి తారకుండు మిగుల బాధించుచున్నాఁడని మొఱలిడ నాతఁడు శివునకుం బార్వతికి సంయోగంబు గలిగినఁ గుమారుండు పుట్టి వానిం జంపుననుడు నింద్రుండు మన్మథు రావించి యీశునకుఁ బార్వతియం దనురాగము గలిగింపు మని ప్రార్థింప నతఁడు దానికై యత్నించి యీశునికంట నున్న యగ్నిచే దగ్ధుఁడై రతిప్రార్థనంబున ననుగ్రహించినశివునిచే మరల నుజ్జీవితుం డయ్యె ననుపురాణగాథ యిట గ్రహింపఁబడియె. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఉ॥ శంబరదానవుండు నినుఁ ♦ జౌర్యమునం గొనిపోయి వార్థిలో
నం బడఁద్రోయ నందొకఘ ♦ నం బగుమీనము మ్రింగ దానిగ
ర్భంబున నప్డు జీర్ణతను ♦ బాటిలినన్ విరహివ్రజంబు లో
కంబునఁ దాపవహ్ని నిటు ♦ గ్రాఁగి కృశింపదుగా మధుప్రియా॥

మధుప్రియా! = ఓమదనుఁడా, (వసంతునిచెలికాఁడా యని యర్థము.) మద్యమునం బ్రేమ కలవాఁడని ధ్వనించును. శంబరదానవుండు = శంబరుఁడను పేరు గల రక్కసుఁడు, నినున్, చౌర్యమునన్ = దొంగతనముచేతను, కొనిపోయి = తీసికొనివెళ్లి వార్థిలోన్ = సముద్రమందున్, పడఁద్రోయన్, అందున్ = ఆసముద్రమునన్, ఒకఘనం బగుమీనము = ఒకగొప్పదియగుచేఁప, మ్రింగన్ = గ్రసింపఁగాన్, అప్డు = అట్లు మ్రింగినకాలమందున్, దానిగర్భంబునన్ = ఆచేఁపయొక్క కడుపునందున్, జీర్ణతను = అఱుగుటను, పాటిలినన్ = పొందినయెడన్, లోకంబునన్ = ప్రపంచమునందు, విరహివ్రజంబు = ఎడఁబాసిననాయికానాయకులసముదాయము, తాపవహ్నిన్ = అగ్నింబోలినతాపముచేతను, ఇటు = ఈప్రకారము, క్రాఁగి = బాధనొంది, కృశింపదుగా = క్షీణింపదుగదా. మున్ను శంబరాసురుఁడు మన్మథుఁడు ప్రద్యుమ్నరూపంబునం గృష్ణునివలన రుక్మిణియందుఁ జన్మించి తన్ను సంహరించు నని యెఱిఁగి యతనిజన్మము నిరీక్షించి పురిటింట నున్నపుడే వాని నెత్తుకొనిపోయి సముద్రమునం బాఱవైచె ననియు

నతని నొకచేఁప మ్రింగె ననియు నాచేఁప శంబరునింటికే బెస్తలచేఁ గానుకగాఁ గొనిపోఁబడె ననియు నందున్న శిశువు (మన్మథుఁడు) సురక్షితుండై జవ్వనంబున రతిచేఁ బ్రబోధితుండై శంబరు సంహరించి ద్వారకం జేరె ననియు భాగవతము.

వ॥ అని పలికి చెంగటం జెంగలువపుప్పొడులఁ జిమ్ముకమ్మదెమ్మెరపై నలిగి. 115

అని పలికి = ఇట్లు మన్మథుని నిందించి, చెంగటన్ = సమీపమందున్, చెంగలువపుప్పొడులన్ = ఎఱ్ఱగలువదుమ్మును, చిమ్ముకమ్మదెమ్మెరపైన్ = చిలికెడు పరిమళించుగాలిమీఁదను, అలిగి = కోపించి, దీనికిం గర్త సైవచనములోని భద్రాబాలికారత్నము.

> క॥ జగమునకుం బ్రాణం బని
> పొగడుదు రందఱును నిన్ను ♦ భువిలో హృదయా
> శుగ మగుట యెఱుఁగ రిఁక నీ
> దగునడువడి యేమి చెప్ప ♦ నగును సమీరా. 116

సమీరా = ఓవాయూ! భువిలోన్ = భూమియందున్, అందఱును, నిన్నున్, జగమునకున్ = లోకమునకున్, ప్రాణం బని, పొగడుదురు = స్తుతింతురు. లోకమెల్ల వాయువువలన బ్రతుకుఁ గాన జగత్ప్రాణుఁ డని వాయువునకుఁ బేరు. హృదయాశుగ మగుట = హృదయాశుగ మను పేరు గలుగుటను, ఎఱుఁగరు = తెలియరు. హృదయాశుగము = హృదయమునందు నాటెడుబాణము, లోపల నున్న వాయు వనియు నర్థము. జగత్ప్రాణుఁ డని పేరుండుటచే నిన్నెల్లవారు స్తుతింతురు గాని, ఎల్లవారిని బాధించునాశుగ మను పేరు నీకుఁ గల దని యాలోచింపరు. (హృదయాశుగశబ్దమునఁ గలయర్థద్వయమునకు నభేదనిశ్చయముచే నింద గమ్యము.) ఇఁకన్ = పిమ్మటను, నీదగునడవడి = నీసంచారమును, నీచరిత మనియు నర్థము. ఏమి చెప్ప నగున్ = ఏమి చెప్పవచ్చును. నీచరితము నింద్య మైన దని యర్థము. నీసంచారము చెప్ప నలవిగా దని భావము.

> క॥ ఘనతరులకు ఫలభంగం
> బొనరించుటచే జనించు ♦ నురుపాపము లె

ల్లను గాలభుజగరూపము
లను నినుఁ గబళించుఁ జంచ ♦ లగుణా పవనా॥ 117

చంచలగుణా = నిలుకడ లేనిగుణములు గల, పవనా = ఓవాయూ! అస్థిరమైనస్వభావము గలవాయువా యని యర్థము. ఘనతరులకున్ = గొప్పవృక్షములకున్, మిగులగొప్పవారల కని యర్థాంతరము. ఫలభంగంబు = పండ్లురాల్చుటను, కార్యహానిని యర్థాంతరము. ఘొనరించుటచేన్ = చేయుటచేతను, జనించునురుపాపము లెల్లన్ = పుట్టినగొప్పపాపము లన్నియును, కాలభుజగరూపములను = నల్లత్రాఁచులయాకారము చేతను, నినున్, కబళించున్ = మ్రింగుచుండును. వాయువు పాములకు నాహారమై యుండఁగా నిచట ఘనతరులకు ఫలభంగముచేయుట యనుచోఁ గల్గినయర్థద్వయమునకు నభేదము కల్పించి దానం గల్గినపాపమే భుజంగరూపముం బొంది మ్రింగుచుండె నని యుత్ప్రేక్షించెను.

చ॥ అని హరిణాంకజీవనచ ♦ రాంకసమీరుల దూఱి వారిజా
నన మణిమందిరాంతరము ♦ న న్విరిపాన్పుపయి న్విరాలి నొం
దిన నిదె శౌరిఁ దెత్తు నని ♦ నెచ్చెలి యోర్తు తదాకృతిన్ లిఖిం
చినపట మీయఁ గూర్మి నది ♦ చేకొని యక్కునఁ జేర్చె ముగ్ధతన్.

అని = ఇట్లు పలికి, వారిజానన = భద్ర, హరిణాంక......సమీరులన్, హరిణాంక = చంద్రునిని, (లేడిగుఱుతుగాఁ గలవాఁడు.) జీవనచరాంక = మన్మథునిని (జీవన = నీటియందు, చర = తిరుగునది = చేఁప. అదియే, అంక = (టెక్కెమున) గుఱుతుగాఁ గలవాఁడు) సమీరులన్ = వాయువును, దూఱి = నిందించి, మణిమందిరాంతరంబునన్ = మానికపుటింటిలోన్, విరిపాన్పుపయిన్ = పూలసెజ్జమీఁదను, విరాలి నొందినన్ = వలపువలనిబాధను జెందినన్, ఓర్తు నెచ్చెలి = ఒకానొకసఖురాలు, ఇదె = ఇదిగో, శౌరిన్ = కృష్ణునిని, తెత్తు నని = తీసికొనివత్తు నని, తదాకృతిన్ = అకృష్ణునాకారమును, లిఖించినపటము = వ్రాసినచిత్రమును, ఈయన్ = ఈయఁగాన్, కూర్మిన్ = ప్రేమచేతను, అది = ఆపటమును, చేకొని = పుచ్చుకొని, ముగ్ధతన్ = ముద్దరాలితనముచేతను, అక్కునన్ = వక్షమునందున్, చేర్చె = ధరించెను.

వ॥ అనిన శుకయోగీంద్రుం బరీక్షిన్నరేంద్రుం డవ్వలికథ యెఱింగింపు మని యడుగుటయు. (సుగమము)

మ॥ అతులాబ్ధ్యంతికకాకినాడనగరో ♦ పాంతస్థలస్థాపితా
యతసత్త్రాయతనాదిసంకలితసూ ♦ ర్యారాయపేటాఖ్యభూ
రితరగ్రామనిదానదానపటిమ ♦ వ్రీడాస్పదీభూతక
ల్పతరుక్షీరధిచంద్రచంద్రశకల ♦ భ్రాజద్యశోమండలా॥ 119

అతుల......నిదాన, అతుల = సాటిలేని (ఇది పురవిశేషణము) అబ్ధి = సముద్రముయొక్క, అంతిక = సమీపముననున్న, కాకినాడనగర = కాకినాడపురమునకు, ఉపాంతస్థల = సమీపస్థలమునందుఁ, స్థాపిత = కట్టింపఁబడిన, ఆయత = విశాలమైన, సత్త్ర = సత్త్రము, (అన్నదానము చేయుగృహము.) ఆయతన = దేవాలయము, ఆది = మొదలగువానితో, సంకలిత = కూడుకొనిన, సూర్యారాయపేటాఖ్య = సూర్యారావుపేట యను, భూరితరగ్రామ = మిగులఁ బెద్దది యగుగ్రామమునకు, నిదాన = కారణమా, సముద్రపుటొడ్డున నున్న కాకినాడదగ్గఱ సత్త్రము మొదలగువానితోఁ గూడిన సూర్యారావుపేటను గట్టించినప్రభువా యని యర్థము. దానపటిమ......చంద్ర, దానపటిమ = దానమందలినైపుణ్యముచే, వ్రీడాస్పదీభూత = లజ్జకాస్పదములైన, (లజ్జకాస్పదముగాఁ జేయఁబడిన యని యర్థము.) కల్పతరు = దేవవృక్షములును, క్షీరధి = పాలసముద్రమును, చంద్ర = చంద్రుఁడును గలస్వామీ, కల్పతరులు మొదలగునవి దానమునం బ్రసిద్ధములు. దానమహిమచే వానికి లజ్జ గలిగించిన ప్రభువా యని భావము. చంద్ర......మండలా, చంద్రశకల = కప్పురపుముక్కలువలె, భ్రాజత్ = విలసిల్లుచున్న యశోమండలా = కీర్తిమండలముగలవాఁడా.

క॥ శూరమహోదారసదా
ధారసుధాసారసహిత ♦ తతవచనఝరీ
వారాశిగభీరానగ
ధీరాసుందరశరీర ♦ దృఢభుజసారా॥ 120

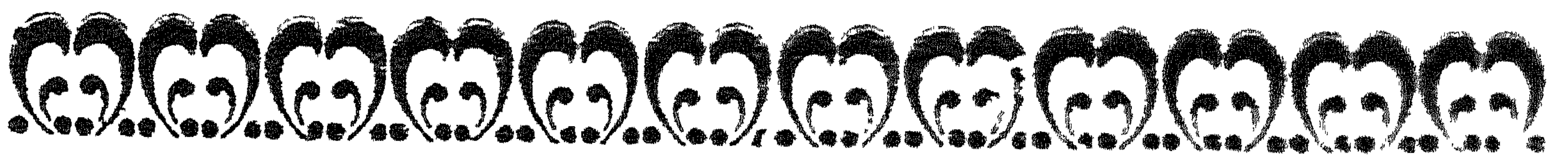
శూర = పరాక్రమశాలీ, మహోదార = గొప్పదాతృఁడా, సదాధార = సజ్జనులకాధారమా, సజ్జనుల రక్షించుప్రభువా యని భావము. సుధాసార......ఝరీ, సుధాసార = అమృతసారముతో, సహిత = కూడినదియున్, తత = అధికమైనదియును, (అగు) వచనఝరీ = వాక్ప్రవాహముగలవాఁడా, వారాశిగభీరా = సముద్రమువలె గంభీరుఁడా, నగధీరా = పర్వతమువలె ధీరుఁడా, సుందరశరీర = చక్కనిదేహము గల ప్రభువా, దృఢభుజసారా = గట్టిమైనచేతులబలము గలప్రభువా!

స్రగ్ధరావృత్తము.

శ్రీజగన్నాథకా♦శీప్రయాగాదివి
భ్రాజితక్షేత్రయా♦త్రాఫలప్రాపితేం
ద్రాజలోకాధివా♦సాధికాజస్రని
ర్వ్యాజసౌఖ్యోదయ♦స్వాస్వవాయోద్భవా! 121

శ్రీజగన్నాథ......స్వాస్వవాయోద్భవా, శ్రీజగన్నాథ = పురుషోత్తమస్థానము, కాశీ, ప్రయాగ, ఆది = మొదలైన, విభ్రాజిత = ప్రకాశించునవి, క్షేత్ర = పుణ్యస్థలములకు, యాత్రా = పోవుటచేతను, (గల్గిన) ఫల = పుణ్యముచేతను, ప్రాపిత = పొందింపఁబడిన, ఇంద్ర = ఇంద్రునియొక్కయు, అజ = బ్రహ్మయొక్కయు, లోక = (స్వర్గ, సత్య) లోకములయందలి, అధివాస = ఉనికిచేతను, అధిక = ఎక్కువైన, అజస్ర = నిరంతరమైన, నిర్వ్యాజ = కపటములేని, సౌఖ్యోదయ = సుఖాతిశయముగల, స్వాస్వవాయోద్భవా = ఆత్మీయులగువంశస్థులుగల రామరాజప్రభూ! జగన్నాథము మొదలగుపుణ్యస్థలములకుం బోయి యచ్చటఁ జేయఁ దగునట్టి కార్యములు చేసి వాని వలనఁ గలిగినపుణ్యముచేఁ బ్రాచీను లగువంశస్థులకు దివ్యలోకములు గల్గించిన ప్రభువా యని యర్థము.

గద్యము.—ఇది శ్రీమహాభారతీప్రసాదాసాదితకవితామతల్లికా
ల్లమరాజవంశజాపస్తంబసూత్రవల్లనార్యపౌత్ర
రంగశాయినామార్యపుత్ర హారీతసగోత్ర
పవిత్ర సుకవిజనవిధేయ సుబ్రహ్మణ్యాఖ్య
వినామధేయప్రణీతం బైనభద్రాపరిణ
యం బనుమహాప్రబంధంబునందుఁ
తృతీయాశ్వాసము.



శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు.

అవిఘ్నమస్తు.

భద్రాపరిణయము.

చతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీరాజితవిబుధగణవి
హారాంచితపీఠపురవ ♦ రామరనగరీ
చారుసభాభవనసుధ
ర్మారుచిరసురేంద్ర రామ ♦ రాయనరేంద్రా. 1

శ్రీరాజిత......సురేంద్ర, శ్రీ=సంపదచేతను, రాజిత=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, విబుధగణ = విద్వాంసు లనుదేవతాసముదాయముయొక్క, విహార = సంచారముచేతను, అంచిత=పూజింపఁబడిన, పీఠపురవర = శ్రేష్ఠమైనపీఠికాపుర మనెడు, అమరనగరీ=అమరపురము (అమరావతి) యొక్క, చారు=సుందరమైన, సభాభవన= సభాగృహ మనెడు (కచ్చేరి) సుధర్మా=ఇంద్రసభకు, (వి) స్వాత్సుధర్మా చేతనే భా. అ. రుచిర=మనోహరుఁడగు, సురేంద్ర=ఇంద్రుఁడా, రామరాయనరేంద్రా= ఓరామరాయప్రభూ! ముందుపద్యముతో నన్వయము.

గీ॥ అవధరింపుము శౌరిభ ♦ వ్యచరితంబు
తొల్లి సూతుండు శౌనకా ♦ దులకుఁ జెప్పి
నట్టిరీతిఁ బరిక్షిద్ధ ♦ రాధినాథ
తిలకమున కిట్లు శుకయోగి ♦ దెలుపఁదొడఁగె. 2

తొల్లి=పూర్వము, సూతుండు, శౌనకాదులకున్, చెప్పినట్టిరీతిన్=చెప్పినప్ర

కారముచేతను, శౌరిభవ్యచరితంబు = కృష్ణునిశుభమైనచరిత్రమును, అవధరింపుము = చిత్తగింపుము. శుకయోగి, పరిక్షిద్ధరాధినాథతిలకమునకున్ = పరిక్షితుఁడను రాజశ్రేష్ఠునకున్, ఇట్లు, తెలుపఁదొడఁగెన్ = చెప్పుటకునారంభించెను. (ముందు శౌరిభవ్యచరితంబు చిత్తగింపు మని వ్రాసి పిమ్మటఁ దొల్లి సూతుండు చెప్పినరీతినే శుకయోగి పరిక్షిన్మహారాజున కిట్లు చెప్పఁదొడఁగె నని యేని యన్వయింపఁదగును.)

క॥ అటు లంతఃపురగృహమునఁ
బటుతరవిరహాభర మూను ♦ బాలామణి ము
చ్చటల న్నెచ్చెలు లపు డ
చ్చట నూరార్పఁగఁ బ్రభాత ♦ సమయం బయ్యెన్॥ 3

అటులు = వెనుకటియాశ్వాసాంతమునఁ జెప్పినప్రకారముగాన్, అంతఃపురగృహమునన్ = అంతిపురములోనియొకయింటియందున్, పటుతరవిరహాభరము = అధికమైనవియోగ మను (ఎడఁబాటను) బరువును, ఊనుబాలామణిన్ = ధరించినబాలికాశ్రేష్ఠమును, (భద్రను) నెచ్చెలులు = సఖురాండ్రు, అచ్చటన్ = ఆయమ యున్నస్థలమునందున్, ముచ్చటలన్ = మంచిమాటలచేతను, ఊరార్పఁగన్ = ఊఱడింపఁగాన్, అపుడు, ప్రభాతసమయము = సూర్యోదయకాలము, అయ్యెన్.

సీ॥ కాలజ్ఞతను రథాం ♦ గములకు రవిరాకఁ
దెలుప నాఁ గృకవాకు ♦ లెలమి మ్రోసెఁ
దనరాక నిముఁడు ప ♦ ద్మినికిఁ జెప్పఁగఁ బంపు
శుభదూత యన వేగుఁ ♦ జుక్క పొడిచెఁ
దపనుండు నిజసంప ♦ దలు గొను నను భీతి
నన దీపికలు వెల్ల ♦ నై వడంకె
వరుణరతిత్రుటి ♦ ద్వారుణోస్తసహీర
మండనం బన సుధాం ♦ శుండు గ్రుంకెఁ
ద్వర నరుగుదెంచుకమలబాం ♦ ధవుని మేటి
తేరిమీఁదను గనుపట్టు ♦ తెల్లపట్టు

టెక్కెయపుఁజాయ యనఁగఁ బెం ♦ పెక్కె బ్రాచి
నల్లనల్లనఁ దొలివెల్ల ♦ తెల్లమయ్యె॥ 4

కృకవాకులు = కోళ్లు, (ని) కృకవాకు స్తామ్రచూడ యని యమరుఁడు. కాలజ్ఞతన్ = కాలము నెఱుఁగుటచేతను, రథాంగములకున్ = చక్రవాకములకున్, రవిరాకన్ = సూర్యునియాగమనమును, తెలుపనాన్ = తెలుపుటకో యనునట్లు, ఎలమిన్ = సంతసముతోన్, మ్రోసెన్ = ధ్వనించెను. సూర్యోదయకాలమందుఁ గోళ్లు కూయుట సహజమై యుండఁగ సూర్యునిరాకం దెలుపుటకో యనునట్లు కూసె నని చెప్పుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము. ముందు పాదములయందు నిట్లే యీయలంకారము గ్రహింపవలెను. ఇనుఁడు = సూర్యుఁడు, (భర్త యనియు ధ్వనించును.) తనరాకన్ = తన వచ్చుటను, పద్మినికిన్ = పద్మలతకున్, (పద్మినీజాతిస్త్రీ యగుభార్యకనియు ధ్వనించును.) చెప్పఁగన్ = తెలియఁజేయుటకై, పంపుశుభదూతయనన్ = పంపించినమేలువార్తఁ జెప్పురాయబారి యనునట్లు, రాయబారి వలె నని యర్థము. వేగుఁజుక్క = శుక్రుఁడు, పొడిచెన్ = ఉదయించెను. తపనుండు = సూర్యుఁడు, నిజసంపదలు = తనవి (దీపములవి) యగుభాగ్యములను, దీపములకాంత్యతిశయము నని యర్థము. కొనువనుభీతి ననన్ = అపహరించు ననుభయముచేతనో యనునట్లు, దీపికలు = దీపములు, వెల్లనై = కాంతి లేనివై, వడంకెన్ = గజగజ వడఁకెను. సూర్యోదయము సమీపించుటచేతనను, ప్రాతఃకాలమునఁ జల్లగాలి వీచుటచేతనను దీపములు వడఁకుచుండె నని భావము. వరుణ......మండనం బనన్, వరుణ = వరుణదేవునియొక్క, రతి = సంయోగకాలమున, త్రుటత్ = తెగిపోవుచున్న, వారుణీస్తన = వరుణదేవునిభార్యయొక్క స్తనములందలి, హీరమండనం బనన్ = వజ్రములభూషణమో యనునట్లు, సుధాంశుఁడు = చంద్రుఁడు, క్రుంకెన్ = అస్తమించెను. త్వరన్ = వేగముతోన్, అరుగు......మీఁదను, అరుగుదెంచు = వచ్చెడు, కమలబాంధవుని = సూర్యునియొక్క, మేటి = గొప్పదియగు, తేరిమీఁదను = రథముమీఁదను, కనుపట్టు తెల్లపట్టు టెక్కెయపుఁజాయ యనఁగన్ = కానుపించెడు తెల్లనిచాయ గలపట్టుగడ్డజెండాయొక్క కాంతియో యనునట్లు పెంపెక్కి = అధికమై, ప్రాచిన్ = తూర్పుదెసయందున్, అల్లనల్లనన్ = మెల్లమెల్లఁగాన్, తొలివెల్ల = మొదటఁగాన్పించు తెలుపు, తెల్లమయ్యెన్ = స్పష్టమయ్యెను. తూర్పునం దెల్లవాఱె నని యర్థము.

చ॥ అలవిరహివ్రజంబుల న ♦ నంగుఁడు గెల్చి తదస్రపంకసం
కలితనిజాశుగప్రతతిఁ ♦ గ్రమ్మఱ నిందుల దాఁచె నాఁ బ్రియుం

గలసి రతాంతతాంతలగు • కాంతలకన్నులకెంపు రాజిలెం
జలువ వహించెఁ దెమ్మెరయుఁ • జానలచన్గవలందు హారముల్॥ 5

అనంగుఁడు=మన్మథుఁడు, అలవిరహివ్రజంబులన్=ప్రసిద్ధమగు వియోగిసమూహములను, గెల్చి=జయించి, తదస్ర......ప్రతతిన్, తత్=ఆవియోగులయొక్క, అస్ర=రక్తమనెడు, పంక=బురదతోన్, సంకలిత=కూడిన, నిజ=తనవి యగు, ఆశుగ=బాణములయొక్క, ప్రతతిన్=సమూహమును, క్రమ్మఱన్=మఱలన్, ఇందులన్=ఈస్థలములందున్, (ఆఁడువారియందున్,) దాఁచెనాన్=దాఁపఱికము చేసెనో యనునట్లు, ప్రియున్=భర్తను, కలసి=కూడి, రతాంతతాంతలు, రతాంత=సంభోగాంతమందున్, తాంతలు=అలసినవారు, అగుకాంతలకన్నులకెంపు=అగునాఁడువారికన్నులయందలియెఱ్ఱఁదనము, (ఎఱ్ఱనికన్నులని యర్థము.) రాజిలెన్=ప్రకాశించెను. తెమ్మెరయున్=(ప్రాతఃకాలపు) గాలియును, చానలచన్గవలందున్=స్త్రీలచనుజంటలయందున్, హారముల్=ముత్యాలదండలును, చలువ=శైత్యమును, వహించెన్=ధరించెను. సంభోగమువలనిజాగరమువలన నెఱ్ఱనివి యైన స్త్రీలనేత్రములు మన్మథుఁడు వియోగులను సంహరించి వారియొద్ద దాఁచినరక్తముతో నుండినబాణములువలె నుండెననియుత్ప్రేక్ష. ఇందు, "కన్నులకెంప" నుపదమును గెంపుఁగన్నులనుటకు మాఱుగా నుపయోగించినట్లు తోఁచెడిని. అట్లయిన నేయాశుగోపమానము దీనికి సరిపడును. కాని యిట్టిసమాసము దుర్లభముగాఁ గాన్పించును గాన "కెంపుఁగనుల్ విరాజిలెన్" అనిపాఠముండిన బాగుగనుండు నని తోఁచును.

చ॥ ఉదయనగాగ్రవేదిపయి • నుజ్జ్వలకల్యవరుండు సంభ్రమం
బొదవ ద్విజావళీశ్రుతిహి • తోక్తి శుభస్వనముల్ సెలంగఁ బ్రా
క్సదమలకన్యకంఠమునఁ • గట్టినకాంచనపద్మరాగసం
పదఁ దగుతాళిబొట్టనఁగ • భాస్కరబింబము దోఁచెఁ దూర్పునన్॥

ఉజ్జ్వలకల్యవరుండు, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించెడు, కల్య=ప్రాతఃకాల మనెడు, వరుండు=పెండ్లికొడుకు, (ని) ప్రత్యూషోహర్ముఖంకల్యం. అ. ఉదయనగాగ్రవేదిపయిన్=ఉదయపర్వతశిఖర మను పెండ్లియరఁగుమీఁదను, సంభ్రమంబు=సంతసము, ఒదవన్=కల్గఁగాన్, ద్విజావళీశ్రుతిహితోక్తిశుభస్వనముల్=ద్విజావళీ=(శుకములు

మొదలగు) పక్షిసముదాయ మనెడుబ్రాహ్మణసముదాయముయొక్క, (ని) దంతవిప్రాండజాద్విజాః. అ. శ్రుతిహితోక్తి = చెవుల కింపు లగుపలుకు లనెడువేదవాక్యములయొక్క, శుభస్వనముల్ = మనోహరమైనధ్వనుల నెడుమంగళధ్వనులు, శ్లిష్టరూపకము. చెలంగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ప్రాక్సదనులకన్యకంఠమునన్ = తూర్పుదిక్కనెడునిర్జలయైనకన్యయొక్క మెడయందున్, కట్టిన.....సంపదన్, కట్టిన = కట్టినట్టి, కాంచన పద్మరాగసంపదన్ = బంగారముయొక్కయుఁ బద్మరాగముయొక్కయు శోభతోన్, తగుతాళిబొట్టనఁగన్ = ప్రకాశించుమంగళసూత్రమందలిస్వర్ణాభరణమో యనునట్లు, భాస్కరబింబము = సూర్యమండలము, తూర్పునన్ = తూర్పుదిక్కునందున్, తోఁచెన్ = ఉదయించెను. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ ఇనుఁడు వియల్లక్ష్మిఁ గవయఁ
జనుదెంచె న్మనకు నిపు డి ♦ చట నుండంగాఁ
బనిలే దనుచుఁ దదాళీ
జన మల్లన నరిగె ననఁగ ♦ జరిగెం జుక్కల్॥ 7

ఇనుఁడు = సూర్యుఁడు, భర్తయనియుధ్వనించును. వియల్లక్ష్మిన్ = ఆకాశలక్ష్మిని కవయన్ = కూడుటకు, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను. ఇపుడు = ఈకాలమునందున్, ఇచటన్ = ఈస్థలమునందున్, మనకున్ = మన మనియర్థము. ఉండంగాన్ = ఉండుటకు, పనిలేదనుచున్, తదాళీజనము = ఆకాశలక్ష్మియొక్క చెలికత్తెలు, అల్లనన్ = క్రమముగాన్, అరిగెనఁనఁగన్ = వెళ్లెనో యనునట్లు, చుక్కల్ = తారలు, జరిగెన్ = అస్తమించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. ఇం దినశబ్దస్వారస్యముచేతను వియల్లక్ష్మీశబ్దస్వారస్యముచేతను నాయికానాయకవ్యవహారము గమ్యము.

గీ॥ ప్రియునితోఁ గూర్మి రేయెల్లఁ ♦ గ్రీడసల్పి
యలసి నిద్రించె ననఁ గలు ♦ వలు మొగిడ్చె
నాఁగి నినకరాళిగిలిగింత ♦ దగిలి పద్మి
నీతతులు నవ్వె నన విచ్చె ♦ నీరజములు॥ 8

కలువలు, రేయెల్లన్ = రాత్రియంతయును, ప్రియునితోన్ = భర్తతోన్, కూర్మిన్ = ప్రేమచేతను, క్రీడసల్పన్ = క్రీడించుటచేతను, అలసి = శ్రమపడి, నిద్రించెనన్ = నిద్రపొందెనో యనునట్లు, మొగిడ్చెన్ = ముకుళించెను. ప్రగిన్ = క్రమము

గాక్, ఇకకరాగిగిలిగింత = [illegible] [illegible] గింతను, తగిలి = పొంగి, [illegible] = [illegible] [illegible] స్త్రీలు నవ్వెనవన్ = నవ్వె[illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] శ్లిష్టరూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము. [illegible] [illegible] నవియుం బద్మములు [illegible] [illegible].

క॥ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ♦ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ♦ [illegible] ॥ 9

[illegible] = [illegible] [illegible], [illegible] ఒకచక్రవాకాంగన, [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] [illegible], ఇచ్చి, [illegible] = [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] ముసు శబ్దాలంకారము.

చ॥ ఒకపొలయమ్మ[illegible] ♦ [illegible] [illegible] [illegible]
చ్చుక తలతలిపు[illegible] ♦ జా[illegible] [illegible] [illegible]
తుకు గనినట్టిద[illegible] ♦ [illegible] [illegible] [illegible]
శుకపికజాలికల్ వలుచెం ♦ [illegible] [illegible] ॥ 10

[illegible] = [illegible] [illegible], ([illegible] [illegible]) [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] క = అంగీకరింపక, [illegible] = [illegible] ([illegible]) [illegible] = [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] చేతనే, [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] [illegible] [illegible].

కునుకు = నిద్రను, కనిఁట్టిదంపతులన్ = పొందినభార్యాభర్తలను, మేల్కొల్పుటకున్ = నిద్ర నుండిలేపుటకున్, తలంచెనాన్ = తలఁచినోయేమో యనునట్లు, శుకపికశారికల్ = చిలుకలు, కోయిలలు, గోరంకలును, గృహాంతరపంజరంబులన్ = ఇంటిలోనిపంజరములందున్, రూఢిగన్ = స్పష్టముగాన్, పలుకఁజొచ్చెన్ = కూయుట కారంభించెను. సూర్యోదయకాలమునం దెల్లపక్షులు గూయుట సహజమై యుండ నింటఁ బ్రియునికలహముచే మొదటఁ గూడక తరువాతఁ గలసి పిమ్మట నిద్రించుటచే సూర్యోదయకాలమునను మేల్కొనిదంపతుల మేల్కొల్పుటకుఁ దలఁచినవి వలెఁ బెంపుడుచిలుకలు మొదలగునవి గూయఁజొచ్చె నని యుత్ప్రేక్షించెను. చిలుకలను గోరంకలను బంజరముల నుంచి పెంచుట గలదు గాని కోయిల నట్లు చేయుట యప్రసిద్ధము. కావున నదియుఁ బంజరములనుండి కూయునట్లు చెప్పుట చింత్యము.

ఉ॥ రాతిరి చంద్రికాంతి తిమి ♦ రంబుల గిటుకఁగింపఁ దచ్ఛిశు
వ్రాతము లబ్జకోశవివ ♦ రంబుల డాఁగి భయాప్తి నాత్మరూ
పాతిశయంబు మాని యిత ♦ రాకృతి గైకొనెనో యనన్ సరో
జాతరజఃపిశంగతను ♦ సంగతిఁ బొల్చి మెలంగె భృంగముల్. 11

రాతిరి = రాత్రికాలమునను, చంద్రకాంతి = వెన్నెల, తిమిరంబులన్ = చీఁకటులను, గిటుకఁగింపన్ = హింసింపఁగాన్, తచ్ఛిశువ్రాతము, తత్ = ఆచీఁకటులయొక్క, శిశువ్రాతము = పిల్లలసమూహము, భయాప్తిన్ = భయముగలుగుటచేతను, అబ్జకోశవివరంబులన్ = తామరమొగ్గలగర్భములందున్, డాఁగి = దాఁగి, ఆత్మరూపాతిశయంబు = తమయొక్కరూపాధిక్యమును, (తమరూపము నని యర్థము.) మాని = విడిచి, ఇతరాకృతి = మారువేషములను, కైకొనెనో యనన్ = ధరించెనో యనునట్లు, (పగవారికి జడిసినవారు మారువేసముతో సంచరించుట లోకప్రసిద్ధము.) భృంగముల్ = తుమ్మెదలు, సరోజాత.....సంగతిన్, సరోజాత = తామరపూవులసంబంధమైన, రజః = పుప్పొడిచేతను, పిశంగ = పచ్చనివర్ణము గల, తనుసంగతిన్ = శరీరసంబంధముచేతను, పొల్చి = ప్రకాశించి, మెలంగెన్ = సంచరించెను. సూర్యాస్తమయకాలమున మకరందపానముచేయఁ బద్మములందుఁ బ్రవేశించి రే యెల్ల నందుండి యందలిపుప్పొడి గాత్రమున నంటుటచేఁ బచ్చనివియై యుదయమున వెడలుతుమ్మెదలు రాత్రివెన్నెల చీఁకటిని బట్టి బాధింపఁగా నది తమ్మును బాధించు నను భయముచేఁ దామరలలో డాఁగి పిమ్మట మారువేషముల ధరించి సంచరించుచీఁకటిశిశువులుంబోలె నుండె నని భావము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ ఈరీతి నిజవిభా ♦ పూరితాఖిలదిశా
మండలుం డగుచు భా ♦ నుండు దోఁప
నపుడు వైతాళికా ♦ ఖ్యాతమంగళగీత
కలన మేల్కాంచి కే ♦ కయవిభుండు
తత్సమయార్హకృ ♦ త్యములు నిర్వర్తించి
గురుమంత్రిమిత్రాది ♦ పరివృతముగ
నాస్థానిఁ గొలువుండి ♦ యదువల్లభుని సేమ
మరయ సంతర్దను ♦ నాత్మసూనుఁ
బనిచి శోభనవస్తుసం ♦ భార మెల్ల
విడిదిగృహముల సమకూర్ప ♦ వివిధజనము
సందు నియమించి పురమును ♦ నంతిపుర మ
లంకరింపఁగఁ గూటపా ♦ లకుల ననిచె॥ 12

భానుండు=సూర్యుఁడు, ఈరీతిన్=పైనిజెప్పినరీతిచేతను, నిజ.....మండలుండు, నిజ=తనదియగు, విభా=కాంతిచేతను, పూరిత=నింపఁబడిన, అఖిలదిశా=అన్నిదిక్కులయొక్క, మండలుండు=సముదాయముగలవాఁడు, అగుచున్, తోఁపన్=ఉదయింపఁగాన్, అపుడు=ఆకాలమున కేకయవిభుండు=కేకయరాజు, వైతాళికా.....కలనన్, వైతాళిక=మేలుకొలుపువారిచేతను, (మంగళగీతములం బాడుచు సూర్యోదయమునకు మున్ను రాజుల మేల్కొలుపువారు వైతాళికులు.) (ని) వైతాళికా బోధకరాః. అ. ఆఖ్యాత=గానముచేయఁబడిన, మంగళగీత=శుభములం జెలుపుపాటలయొక్క, కలనన్=వినికిచేతను, మేల్కాంచి, తత్సమయార్హకృత్యములు=ఆకాలమునకుం దగినపనులను, (అపుడు చేయవలసినపనుల నని యర్థము.) నిర్వర్తించి=చేసి, ఆస్థానిన్=సభయందున్, గురుమంత్రిమిత్రాదిపరివృతముగన్=పురోహితులతోడను మంత్రులతోడను నెయ్యురతోడను, ఆవరింపఁబడునట్లు, మంత్రులు మొదలగువారితోఁ గూడునట్లుగా నని యర్థము. కొలువుండి=సభచేసి, ఆత్మసూనున్=తనకొమరుని, సంతర్దనున్=సంతర్దనుఁ డనుపేరు గలవానిని, యదువల్లభుని సేమము=కృష్ణుని క్షేమమును, అరయన్=తెలిసికొనుటకున్, పనిచి=ఆజ్ఞాపించి, శోభనవస్తుసంభారము=శుభమైనవస్తుసముదాయమును, ఎల్లన్=అంతయును, వివాహము

నకుం దగినవస్తుసామగ్రి యని యర్థము. విడిదిగృహములన్ = పెండ్లివారుండునిండ్లయం దుఁ, సమకూర్పన్ = సంఘటించుటకున్, వివిధజనమున్ = పెక్కుతెఱంగులవారిని, అందున్ = ఆవస్తువులు సంపాదించుటకు, నియమించి = ఏర్పఱచి, పురమును = పట్టణ మును, అంతిపురము = అంతఃపురమును, అలంకరింపఁగన్ = అలంకరించుటకు, కూట పాలకులన్ = ద్వారపాలకులను, ఇంటికావలివారి ననియేని యర్థము. అనిచెన్ = ఆజ్ఞాపించెను.

వ॥ ఇట్లు నియోగించిన వార లాసమయమున (సుగమము.)

సీ॥ అపరంజినీట నూ ♦ త్న పుంజాయఁ దేర్చిరి
కోటకొమ్మల హర్మ్య ♦ కూటములను
గలయఁ బన్నీటిచేఁ ♦ గలయంపి చల్లిరి
రాజమార్గాంగణ ♦ రంగములను
గనకాంబరపుఁబతా ♦ కలు నిల్పి రున్నత
ప్రాసాదగోపురో ♦ పరితటులను
గస్తూరికాగరు ♦ కర్దమద్రవముల
నలికిరి కేళికా ♦ నిలయములను
నెల్లెడల ముత్తియపుముగ్గు ♦ లుల్లసిల్లఁ
గదళికాక్రముకస్తంభ ♦ కలితనలద
కాయమానహరిన్మణీ ♦ ఖచితతోర
ణములు వన్నిరి ద్వారభా ♦ గములగముల. 13

కోటకొమ్మలన్ = బురుజులందును, హర్మ్యకూటములను = మేడలయందును, (సభా)గృహములందును, అపరంజినీటన్ = బంగారునీటిచేతను, కరఁగినబంగారుపూఁత చేత నని యర్థము. నూత్నపుఁజాయన్ = క్రొత్తకాంతిని, తేర్చిరి = కలిగించిరి. దీనికి నిందున్న యితరక్రియలకును మీఁదటివచనమున నున్న 'వారలు' కర్తలు. రాజమా ర్గాంగణరంగములను = పెద్దబాటలందు నంగడివీథులయందును, పన్నీటిచేన్ = మంచు నీటిచేతను, కలయన్ = అంతటను, కలయంపి = దుమ్ముణఁగుటకై చల్లునీటిని, చల్లిరి. దుమ్మణఁగునట్లు చల్లగ నుండునట్లు పన్నీరే వీథులందుఁ జల్లి రని యర్థము. ఉన్నత

......తటులను, ఉన్నత=ఎత్తైన, ప్రాసాద=రాజగృహములయు, గోపుర = పెద్ద వాకిళ్లయు, ఉపరితటులన్ = మీఁదిప్రదేశములందున్, కనకాంబరపుఁబతాకలు=బంగారుసరిగవస్త్రము గలజెండాలను, నిల్పిరి; కేళికానిలయములను = క్రీడాగృహములను, ఆటలాడుకొనుటకైనిర్మింపఁబడినగృహముల నని యర్థము. కస్తూరికాగరుకర్దమద్రవములన్ = కస్తూరియొక్కయు అగురుయొక్కయు బురదతడిచేతను, అలికిరి; ఎల్లెడలన్ = అన్నిస్థలములయందును, మౌక్తికపుముగ్గులు = ముత్యాలముగ్గులు, ఉల్లసిల్లన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, కదళికా......తోరణములు, కదళికా = అనఁటులయొక్కయు, క్రముక = పోఁకలయొక్కయు, స్తంభ = కంబములతోడను, కలిత = పొందఁబడిన, (నిర్మింపఁబడిన యని యర్థము.) నలదకాయమాన = వట్టివేళ్లపందిరులును, హరిన్మణీఖచితతోరణములు = గారుత్మతమణులతో (గరుడపచ్చలతో) నిర్మింపఁబడినతోరణములును, ద్వారభాగములగములన్ = గుమ్మములసమూహములందున్, పన్నిరి = నిర్మించిరి.

లయగ్రాహి.

లీల గృహలక్ష్మిగళ ♦ మాలిక లనం దనరు
పాలికలఁ గ్రాలుమణి ♦ డోలికలకీవిన్
బాలికలమొత్తముల ♦ కేలికలనం బెళుకు
వాలికలదృగ్జలజ ♦ పాళికలతేవన్
మేలగుకపోతకుల ♦ పాలికల వ్రాలినను
రాళికల నోలిఁ దగు ♦ శాలికలవన్నెన్
నేళికలనాంచితము ♦ దాళికచ లాడునచ
నాళికలనాదములఁ ♦ బ్రోలికళ మించెన్. 14

లీలన్ = విలాసముతోన్, గృహలక్ష్మిగళమాలికలనన్ = గృహములయందుండు లక్ష్మియొక్క మెడలోనిదండ లనునట్లు, తనరుపాలికలన్ = ఒప్పెడుపాలికలచేతన్, క్రాలుమణిడోలికలకీవిన్ = ప్రకాశించు మాణిక్యపుటుయ్యేలలవైభవముచేతను, బాలికలమొత్తములకేలికలనన్, బాలికలమొత్తముల = స్త్రీసముదాయముయొక్క, కేలికలనన్ = ఆటలాడుటచేతను, బెళుకు.....తేవన్, బెళుకు = తళతళలాడెడు, వాలికల = దీర్ఘములైన (పొడవులైన) దృగ్జలజ = పద్మములంబోలిన, కన్నులయొక్కపాళికల = సముదయముయొక్క, తేవన్ = చక్కఁదనముచేతను, మేలగు......పాలికలన్

మేలగు = ప్రశస్తమైన, కపోతకులపాలికలన్ = కపోతపాలికలయందున్, చూరుపట్టెలయొద్దఁ బక్షు లుండుట కేర్పఱిచినగూండ్లు కపోతపాలికలనంబడు. మేడలు మొదలగువిహారస్థానములయందుఁ బక్షు లుండెడుచతురస్రములైనగూండ్లు గలస్తంభములును గపోతపాలిక లనంబడు. వ్రాలినమరాళికలన్ = వ్రాలినహంసలచేతనును, ఓలిన్ = క్రమముతోన్, తగుశాలికలవన్నెన్ = ఒప్పెడుగోరంకలయొక్క కాంతిచేతనును, కేళికల......కచలు, కేళికలన = ఆటలాడుటచేతను, అంచిత = ఒప్పుచున్న, మదాళికచలు = యువతులు, (మదించినతుమ్మెదలం బోలినకేశపాశములు గలవారు.) ఆడువచనాళికలనాదములన్, ఆడు = పల్కెడు, వచనాళి = వాక్యసముదాయముయొక్క, కలనాదములన్ = సుందరమైనధ్వనులచేతనును, ప్రోలికళ = పట్టణపుశోభ, మించెన్ = అతిశయించెను.

మ. వనజాక్షుండు ప్రభాతకృత్యములు ని♦ర్వర్తించి యాకేళికా
వనసౌధాంతరసీమ సాత్యకిముఖా♦ప్తశ్రేణితోఁ గొల్వు దీ
ర్చిన సంతర్దనుఁ డేగుదెంచి నియతిం♦ జేమోడ్ప నర్ధాసనం
బునఁ దా నాతని నుంచి మంచిసరసం♦పుంబల్కులన్ దన్పఁగన్.

వనజాక్షుండు = కృష్ణుఁడు, ప్రభాతకృత్యములు = ప్రాతఃకాలమునం జేయవలయుపనులను, నిర్వర్తించి = చేసి, ఆకేళికావనసౌధాంతరసీమన్ = మీఁదఁ జెప్పినయుద్యానవనమందలి మేడలోపలిప్రదేశమందున్, సాత్యకిముఖాప్తశ్రేణితోన్ = సాత్యకి మొదలగుబంధుసముదాయముతోన్, కొల్వుదీర్చినన్ = సభ చేయఁగాన్, సభయందుండఁగా నని యర్థము. సంతర్దనుఁడు, ఏగుదెంచి = వచ్చి, నియతిన్ = విధేయతతోన్, చేమోడ్పన్ = నమస్కరింపఁగాన్, తాను = కృష్ణుఁడు, ఆతనిన్ = సంతర్దనుని, అర్ధాసనంబునన్ = తాను గూర్చున్న పీఠమందలిభాగమునన్, ఉంచి = నిల్పి, మంచిసరసంపుంబల్కులన్ = మృదువులును మనోహరములు నగుమాటలచేతను, తన్పఁగన్ = తృప్తిచేయఁగాన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ॥ రమణీయఘుసృణభా♦సమజటాపటలంబు
కొమరు కెంజిగురుజొం♦పముగ వఱలఁ
జలదకుమాలికాం♦గుళినఖంబులు భ్రమ
ద్భ్రమరాళిదళకోర♦కము లయి తగ

బాహావిపంచికా • పంచమస్వరము శా
ఖలను గోకిల గూయు • కరణి నొనర
శేషాహిరుచి హాసిం • చెడిశరీరచ్ఛాయ
యమితపరికాండపాం • డిమము గాఁగ
నవ్యరసపూర్ణమణికమం • డలువు పక్వ
ఫలముగతిఁ దోఁప దివినుండి • యిలకు డిగ్గు
కల్పతరువో యనఁగ వచ్చెఁ • గాంతిజితశ
రచ్ఛరన్నీరదముఁ డగు • నారదుండు. 16

రమణీయ.....కోమల, రమణీయ=మనోహరమైన, ఘుసృణ=కుంకుమయొక్క, భా=కాంతితో, సమ=తుల్యమైన, జటాపటలంబు=జడలసమూహముయొక్క, కోమల=చక్కఁదనము, (కాంతి) కెంజిగురుజొంపములకున్=ఎఱ్ఱనిచిగుళ్లసమూహముగాను, వఱలన్=ప్రకాశింపఁగాన్, చలద.....లు, చలత్=కదలుచున్న, అక్షమాలికా=(జపమునకై చేతంబూనిన) రుద్రాక్షలదండయొక్క, అంగుళి=వ్రేళ్లును, నఖంబులు=గోళ్లును, భ్రమ.....రకములు, భ్రమత్=తిరుగుచున్న, భ్రమర=తుమ్మెదలయొక్క, అళి=సముదాయమును, నవ=క్రొత్తలును, కోరకములు=మొగ్గలును, ఐ తగన్=ఐ ప్రకాశింపఁగాన్, రుద్రాక్షలు తుమ్మెదలవలెను వ్రేళ్లు చిగురాకులవలెను గోళ్లు మొగ్గలవలెను ప్రకాశింపఁగా నని భావము. బాహా.....స్వరము, బాహా=చేతియందలి, విపంచికా=వీణయొక్క, పంచమస్వరము=పంచమధ్వని, శాఖలను=కొమ్మలందున్, కోకిలగూయుకరణిన్=కోకిల కూయువిధముచేతను, ఒనరన్=ప్రకాశింపఁగాన్, శేషాహిరుచిన్=శేషుఁ డనుపాముయొక్క కాంతిని, హాసించెడిశరీరచ్ఛాయ=ఎగతాళిచేసెడుదేహకాంతి, అమిత.....ము, అమిత=మితములేని, పరికాండ=చెట్టుమొదటిభాగమందలి, పాండిమము=తెలుపు, కాఁగన్, (ని) అస్త్రీ ప్రకాండః స్కంధ స్స్యా న్మూలా చ్ఛాఖావధే స్తరోః. అ. నవ్య.....వు, నవ్య=నూతనమైన, రస=జలముతోడను, పూర్ణ=నిండిన, మణికమండలువు=మాణిక్యపుఁగుండిక, పక్వఫలముగతిన్=పండినపండుయొక్కరీతిచేతను, తోఁపన్=కాన్పింపఁగాన్, దివినుండి=స్వర్గలోకమునుండి, ఇలకున్=భూమికిన్, డిగ్గుకల్పతరువో యనఁగన్=దిగియెడుకల్పవృక్షమో యనునట్లు, కల్పవృక్షమువలె నని యర్థము.

కాంతి......దంబు, కాంతి=(తన) తేజముచేతను, జిత=ఓడింపఁబడిన, కాశత్= ప్రకాశించుచున్న, శరన్నీరదంబు=శరత్కాలమేఘము గలవాఁడు, శరత్కాల మందలి మేఘమ్ముం బోలిన తెల్లనిశరీరకాంతి గలవాఁడు, అగు నారదుండు, వచ్చెన్= ఏగుదెంచెను. రూపకోపమానిదర్శనలతోడియుత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ॥ కని శ్రీకృష్ణుఁడు లేచి యమ్మునికి మ్రొ ♦ క్కన్ వాని భద్రాప్తిర
స్తని దీవించిన నవ్వి సద్విధులతో ♦ నర్పించి సింహాసన
స్థునిఁ గావింప నతండు హర్షజనితా ♦ శ్రుల్ గ్రమ్మ కన్గోనలన్
దనుకన్ మై పులకింప భక్తి నిటు చెం ♦ తన్ సన్నుతించెన్ హరిన్

శ్రీకృష్ణుఁడు, కని=(దేవలోకమునుండి వచ్చినవానిని) చూచి, లేచి, అమ్మునికిన్=ఆనారదునకున్, మ్రొక్కన్=నమస్కరింపఁగాన్, వాని=ఆ నారదుఁడు, భద్రాప్తిరస్తని, భద్రాప్తిః=మేలుపొందుట, అస్తు=అగుఁగాక, అని యనకన్ని యపాం దగుఁగాక యని యర్థాంతరము. కేవలనమస్కృతకమునుండి వాక్యములకే నింతఁ బ్రయోగములేదు కాని యనకరణమున వాని కింతఁ బ్రయోగము గల దని నన్నయభట్టారకుఁడు. దీవించినన్=ఆశీర్వదింపఁగాన్, నవ్వి, (శ్రీకృష్ణుఁడు కర్త) సద్విధులతోన్=మంచియేర్పాటులతోన్, అర్పించి=పూజించి, సింహాసనస్థునిన్=పీఠమునం గూర్చున్నవానిని, కావింపన్=చేయఁగాన్, అతండు= ఆనారదుఁడు, హర్షజనితాశ్రుల్=సంతోషమునం బుట్టినకన్నీళ్లు, క్రమ్మ=(కన్నుల) నలమికొని, కన్గోనలన్=కంటికొలుకులందున్, దనుకన్=వ్యాపించునట్లు, మై=శరీరము, పులకింపన్=గగుర్పొడువఁగాన్. భక్తిన్=భక్తిచేతను, చెంతన్= సమీపమందున్, హరిన్=కృష్ణునిని, ఇటు=క్రిందివిధమున, సన్నుతించెన్=స్తోత్రము చేసెను.

గీ॥ హరవిరించిసజ్రి ♦ ప్రముఖులకు వైనను
నాన నలవి గాని ♦ ఘనుని నిన్ను
నేను గన్నులార ♦ నేఁ డిటుఁ గంటిఁ గ
దయను నెమ్మిఁ గంటిఁ ♦ దమ్మికంటి! 18

తమ్మికంటి=ఓకమలాక్షా!, హర......కిన్, హర=శివునకు, విరించి=

బ్రహ్మయును, వజ్రిధరులునన్ = ఇంద్రుడును, ఐనను, అయినప్పటికిని, కానన్ = చూచుటకున్, అలవికానిఘనునిన్ = కొలఁదిగానిగొప్పవానిని, (సాధ్యుఁడు కానివానిని యర్థము.) నిన్నున్, కన్నులారన్ = కన్నులనిండన్, ఇటన్ = ఈస్థలమునందున్, నేఁడు = ఈదినమునన్, నేను, కంటిన్ = చూచితిని ; నెమ్మిన్ = సంతసముతోడ, నీ దయన్ = నీకృపను (నీయనుగ్రహమును), కంటిన్ = పొందితిని.

వ॥ అని మఱియును. 19

ఉభయభాషార్థానులోమవిలోమకందము.

మానుగరవదేవమనర
గానుననితేఽలనవ ♦ గానివిడినురా
రానుడివినిగాపనలరి
తేనినమగారవమన ♦ దేవరగనుమా॥ 20

ఈపద్యముయొక్క మొదటినగము క్రమముగఁ జదివినప్పుడు సంస్కృతమును, తలక్రిందుగఁ జదివినప్పుడు తెలుఁగు నగును; గావున దీనికీ పేరు పెట్టఁబడియెను.

పదచ్ఛేదము.

మా - అనుగరవతే - వనమ - అన - రగానుననితే - అఖిల - నవగానివిడీనుర - అ.

రానుడి - విని - కాపఁగ - అలరితి - నీకు - ఈననుఁగ - గౌర వము - అనఁగ - దేవర - కనుమా.

రగానుననితే = దేవతలస్తుతులు కలవాఁడవైనను, నశించిన బాధలు గలవాఁడవు న గునో కృష్ణా యని సంబుద్ధి. (ర = ఆకాశమునందున్, గ = పోవువారు దేవతలు; (ని) రం క్లీబే రుధిరే మూర్ధ్ని ధ్యానే వా స్త్రీ పుంసః కతౌ ఇషు. నా. నా. రగ = దేవతలయొక్క, అనుః, అ = అధికమైన, నుః = (దీనిబహువచనము నవః) స్తుతులు తనవికిఁ గలవాఁ యతఁడు ; రగానుః (ని) ను శబ్దస్తు సుతౌ స్త్రీస్యాత్. నా. నా. న = నశించినపో యిన, ని + ఈతిః = (దీనిబహువచనము ఈతయః) అధికమైనబాధలు గలవాఁడు ; న నీతిః. ఎవని కధికమైనబాధలు నశించి పోయినవో యతఁడు ననీతి యనఁబడును. ఇమ్మాటు బహువ్రీహిసమాసాంతము లగుట వలన, ననీతిశబ్దమునకు సంబోధనయగుచున

ము చేయ రగానుననీతి యని యగును. దీనిసంబుద్ధి రగానుననీతే. (నవగానికీరుచుల.
అ=క్రొత్తది యగుగానము గలజనులయొక్క రత్నములం బోలినస్తుతులను గ్రహింపు
చువిష్ణూ! (నవ=క్రొత్తది యగు, గానం=సంగీతము; నవగానం. అది కలవాడు,
నవగానీ; దీనికిబహువచనము నవగానినః=క్రొత్తగానము కలవారు, కిల్=జనుడు
దీనిబహువచనము విశః. (ని) వైశ్యే జనే ప్రకేషే వి ట్పుంసి స్త్రియాం. నా. నా. రెంటికిని కర్మధారయము చేయఁగా నవగానివిశులు. క్రొత్త
గానము గలజను లని యర్థము. వారియొక్క, ఇ=రత్నముం బోలిన, (ని) రత్నం
ఫణిరత్నార్చిషు. నా. నా. ను=స్తుతులను, ర=గ్రహించునట్టి. ఇటు రలయో
(ని) లః ఖండనే త్రిష్వాదానే. నా. నా. అ=విష్ణూ! అకారో విష్ణుర్
కమతేషు. నా. నా. ఇదియును సంబుద్ధియే.) అరిల=ఓచక్రిధారీ, (అః=చక్రము
ను, ల=ధరియించువాఁడు.) అనుగరవదేనం, అనుగరవత్=అనుసరించినధ్యానము
కలవానివలె, ని న్నెప్పుడు ధ్యానించువానివలె నని యర్థము. (అను=నిన్ను
ననుసరించిన, ర=ధ్యాన మెవనికిఁ గలదో యతఁడు; అనుగరః. అనుగరవత్=అత
నినివలెనే) ఏనం=ఈ, మా=నన్ను, అవ=రక్షింపుము.

దేవర=ఓప్రభువా! రామడి=ప్రశస్తమైన (నాస్తుతి) వాక్యము, విని=ఆల
కించి, ఈనను=నీసంబంధినైననన్నున్, (నీభక్తుఁడనైననన్ననియర్థము.) కావన్=
రక్షించుటకున్, అలరితేని=సంతోషపడితివేని, గారవము=ప్రేమము, అనన్=కల
దనునట్లు, నాయందునీకుఁ బ్రేమ గల దని యెల్లవారు ననుకొనున ట్లని యర్థము. కను
మా=కనుఁగొనిరక్షింపుము.

ఈపద్యమునాల్గవచరణమున నిత్యయతి చేయఁబడెను. “ కః పః యను వాంఛిత
శబ్దము । తో నదికినపూర్వపదము ♦ తుదిఁబ్రాయికి న । చ్చెనను వర్ణంబునొప్పుం । దా
రచింపుదురు నిత్య ♦ యతు లనుచుఁ గవుల్ ” అప్పకవీయము.

దండకము.

శ్రీమజ్జగద్రక్షణాక్షీణదీక్షా! సమంచత్కటాక్షస్వ
పక్షామరక్షేమకృత్కార్యదక్షా! విపక్షోరురక్షోగణాక్షోభకృద్విక్రమా
నీడజేంద్రక్రమా! యిందిరాసుందరీహృన్నలేందిందిరా! మానిభాస్వ
న్మనోమందిరా! బాహుపీఠాంగదామందరత్నప్రభవన్మందరా! సుందరా
కార! గోవింద! దామోదరా! పాదరాజీవకల్యాణచంచద్ధరా!

చారుమందస్మితోద్యన్మరందామృతాస్యారవిందా ! ముకుందా ! శతా
నందసంక్రందనాద్యర్చితాంఘ్రిద్వయా ! భక్తరాజీవరాజీవబంధూద
యా ! మండితాఖండలోద్దండవేదండశుండాభదోర్దండదీవ్యద్గదాశంఖచ
క్రాసిశార్ఙ్గప్రభాహారి ! శౌరీ ! మురారీ ! హరీ ! మత్స్యకూర్మాద్యనం
తావతారా ! శతారాబ్జతారాసుధాగర్భమందారడిండీరహారాద్రిరాజద్య
శఃపూరకర్పూరవారప్రపూర్ణత్రిలోకీకరండా ! మహాఖండవేదోండభాం
డప్రకాండాఘవాసత్ప్రచండా ! ప్రచండోగ్రదుష్టక్ష్మాపాలదావాగ్నీ ! హృషీ
కేశ ! విశ్వంభరా ! నీమహాత్త్వం బచింత్యంబు నవద్యం బమేయం బ
నంతంబు సర్వాత్మకా ! నీకథంబుల్ మహామునుల్ గానవాంఛా సు
ధాభానుభానుల్ భవస్మృతముల్ వేసవర్షార్కసంఘాతమౌ ! నీదు నేత్రాగ
ముల్ నీకుఁ గర్ణంబు లంభోజపత్రేక్షణా ! యంతరిక్షంబు నీనాభిగా
కోరిద మాధవా ! త్వదీయాంఘ్రిపాదంబు లీభూతలం బచ్యుతా ! నీశరీరం
బు విశ్వంబుభూతాంతరాత్మా ! సముద్రంబులుం దూర్మికాబుద్బుదశ్రేణి
చందంబునన్ దేవతిర్యఙ్నరాదిప్రపంచంబు నీయందు సర్గస్థిత్యంతము
ల్గాంచు చుండుం జగన్నాటకప్రక్రియాసూత్రధారీ ! శిఖావంతుఁ డిద్ధ్యం
బులందున్న మాడ్కిన్ మనోబుద్ధిదేహేంద్రియాద్యైకసంద్రిష్టనై ప్రాణు
లం దెల్లెడన్ జీవసంజ్ఞం బ్రవర్తింతు వీవే కదా సచ్చిదానందరూపా !
జితక్రోధమోహాదుల్ సమస్తాగమాంతజ్ఞు లధ్యాత్మనిష్ఠ్యుల్ విరక్తస్థలాసీ
ను లాచారవంతుల్ మునుల్ నిన్ను వీక్షింతు రాదిత్యచంద్రాగ్నితా
రాతటిత్పంక్తు లెచ్చోటఁ దేజంబు వాటింపఁగాఁజాల వద్దాని ధీరుల్
ప్రవేశించి భూయోభవప్రాప్తి లేకుందు రచ్చోట నీదివ్యధామంబు
నీతత్త్వ మెవ్వారికైనన్ నిరూపింప శక్యంబుగా కుండు నే నేమి వ
ర్ణింపఁగా నేర్తు నుద్యద్దయాదృష్టి వీక్షించి రక్షింపు మోభక్తచింతా
మణీ ! దైవచూడామణీ ! వాసుదేవా ! నమస్తే నమస్తే నమః. 21

శ్రీమ......ధృదీక్షా, శ్రీమత్ = శోభ గల (ఇది [illegible] ణము.) జగత్ = లోకములయొక్క, రక్షణ = కాపాడుటయందు, ఆక్షీణ = ప్రాప్తమైన, దీక్షా = నియమమును, భృత్ = ధరించిన, ఈక్షా = చూపు గలదేవా! సముం...
...దక్షా, సమంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, కటాక్ష = కడకంటిచూపులచేతను, స్వపక్ష = తనప్రక్కవారైన, అమర = దేవతలయొక్క, క్షేమ = మేలును, కృత్ = చేయునట్టి, కార్య = పనులయందు, (పనులు చేయుటయందు) దక్షా = సమర్థుండా, విపక్షో......క్రమా, విపక్ష = శత్రువులను, ఉరు = అధికులు గను, రక్షస్ = రాక్షసులయొక్క, గణ = సముదాయమునకు, క్షోదకృత్ = [illegible], విక్రమా = పరాక్రమము గలస్వామీ, కజకేంద్రక్రమా = గరుడుని మెట్టినవాఁడా, (క = [illegible] డక, జ = పుట్టినవి; పక్షులు; వాని కింద్రుఁడు = ప్రభువు; గరుడుండు. అతని [illegible] గ్రమము = గమనము, [illegible] = [illegible].
ఇందిరా......రా, ఇందిరాసుందరీ = లక్ష్మియొక్క, [illegible] = [illegible] ద్మమునకున్, ఇందిందిరా = భ్రమరమా! (రూపకాలంకారము.) ధ్యా......మందిరా, ధ్యాని = ధ్యానము చేయువారియొక్క, భాస్వత్ = ప్రకాశించు, మనోమందిరా = మనసే యిల్లుగాఁ గల ప్రభువా! భక్తులమనసులందు వాసము చేయువాఁడా యని యర్థము. బాహు......ధరమ్మందరా, బాహుపీఠ = పీఠముం బోలిన భుజములందలి) అంగద = బాహుపురులకిన్, అమంద = పెద్దది యగు, [illegible] = [illegible] చున్న మందరపర్వతము గలవిష్ణూ? విశాలమైనభుజములందున్న భుజకీర్తులందలి [illegible] మువలె నున్న మందరపర్వతమును ధరించినవాఁడా యని యర్థము. సుందరాకారా = మనోహరశరీరుఁడా! గోవింద = గోవులను వశపఱుచుకొన్న గోపాలుఁడా! దామోదరా = దమము మనసున ధరించినవారికిం బూజ్యుఁడా! (దమము = ఇంద్రియనిగ్రహము.) సాదరా......గుణా, సాదర = మన్ననతోఁ గూడిన, అనంత = లెక్కలేని, కల్యాణ = మంగళమైన, చంచద్గుణా = ప్రకాశించుగుణములు గలస్వామీ! చారు......విందా, చారు = సుందరమైన, మందస్మిత = చిఱునగవనెడు, ఉద్యత్ = ఉదయించుచున్న, మరంద = పూఁదేనెచేతను, ఆవృత = ఆవరింపఁబడిన, ఆస్యారవిందా = మోముదామరగలహరీ! ముకుందా = మోక్షమునిచ్చు దేవా! శతానంద......ద్వయా, శతానంద = బ్రహ్మదేవుఁడు, సంక్రందన = ఇంద్రుఁడు, ఆది = మొదలగువారిచేతను, అర్చిత = పూజింపఁబడిన, అంఘ్రిద్వయా = పాదములజంట గలదేవా! భక్త......దయా, భక్త = సేవకులనెడు, రాజీవ = తామరలకు, రాజీవబంధూదయా = సూర్యోదయము మా! మండిత......హారి, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, అఖండల = యింద్రునియొక్క

ఉద్దండ = పొడవైన, (ఇది శుండమునకు విశేషణము) వేదండ = ఏనుఁగుయొక్క, (ఐరావతముయొక్క, శుండాభ = తొండముఁగాంతిగల, (తొండముతో సమాన మైన దని యర్థము.) దోర్దండ = బాహాదండములందును, దీవ్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, గదా = కౌమోదకి యనుగదయొక్కయు, శంఖ = పాంచజన్యముయొక్కయు, చక్ర = సుదర్శనముయొక్కయు, అసి = నందక మను ఖడ్గముయొక్కయు, శార్ఙ్గ = ధనువుయొక్కయు, ప్రభా = కాంతిచేతను, హారిన్ = మనోహరుఁడా! శౌరీ = ఓశూరకులోత్పన్నుఁడా! మురారీ = మురాసురహరా! ముష్టి కిరీసంహారములను దనుజాని శ్వేతచ్ఛత్రంబున నరసంధు నారింప నని యుద్ధ్రంబున కృష్ణునిం జేసిగా నతఁడు వానిఁ జయింపఁబోయి మునుపటి వానినామములు యుద్ధమునందు వచ్చినను గని సంహరింపుటచేఁ గృష్ణునకీపేరు గలిగెను. హరీ! = (భక్తులపాపములను) హరించుస్వామీ! మత్స్యకూర్మాద్యనంతావతారా = మత్స్యాదిగా, ననంతములు నగుచు నవతారములు ధరించిన యీశ్వరుఁడా!, శతాంగాబ్జ......నిరుఁడా, శతాంగ = రథాంగాయుధములను, (నాలుగు చుబవాలు) అబ్జ = పద్మములను, నాగ = గిరులను, సుధాంశు = చంద్రుఁడును వలన, మందార = దేవవృక్షములను, డిండీర = నురుగును, హీరాది = వజ్రములు మొదలగువానివలెను, రాజత్ = ప్రకాశించుచున్న, యశఃపూర = కీర్తిప్రవాహ ముగలవాఁడా, కర్పూరవార = కర్పూరపుంజములనుబోలునట్టి, ప్రపూర్ణ = నిండఁబడిన, త్రిలోకీ = మూఁడులోకములును గలవాఁడా, కరుణా = జాలి కలప్రభువా! మహో......సదంబా, మహాన్ = గొప్పదియును, అఖండ = అన్నియు నగు, బ్రహ్మాండభాండ = పదునాలుగు భువనములను బ్రహ్మాండములయొక్క, ప్రకాండ = సమూహములకు, అధివాసత్ = నివాసమగుచున్న, సదంబా = గర్భము గలదేవా! ప్రచండోష్ణ......వర్తీ, ప్రచండ = తీక్ష్ణమగు, ఉష్ణరుఙ్మండల = సూర్యమండలముయొక్క (ఉష్ణ = వెచ్చని, రుక్ = కిరణములు గలవాఁడు; అతనియొక్కమండలము, ఉష్ణరుఙ్మండలము.) మధ్యవర్తీ = నడుమ నుండువాఁడా! (భక్తులచే ధ్యానార్హ మైనసువర్ణాకారముతో భగవంతుఁడు సూర్యమండలమునడుమ నుండు నని శ్రుతిస్మృతులయందుఁ బ్రసిద్ధము.) హృషీకేశా = ఇంద్రియాధిపతీ! విశ్వంభరా! = ప్రపంచమునంతయు భరించువాఁడా! నీమహత్త్వంబు = నీగొప్పతనము, అచింత్యంబు = ఆలోచింప శక్యము గానిది; వంద్యంబు = నమస్కరింపఁదగినది. అమేయంబు = ప్రమాణములచేఁ దెలియ సాధ్యము గానిది, అనంతంబు = నాశములేనిది; సర్వాత్మకా = సర్వస్వరూపుఁడా! మహామేఘముల్ = గొప్పమేఘములు, నీకచంబుల్ = నీతలవెండ్రుకలు; లోకనాథా = ప్రపంచాధిపా! సుధాభానుభానుల్ = చంద్రుఁడును, సూర్యుఁడును, (సుధాభానుఁడు = అమృతమయ మైన

సకిరణములు గలవాఁడు; చంద్రుఁడు. ; శ్రవన్నేత్రముల్ = [illegible]; శేషన్నే[illegible] త్రకర్ణతల్పా = శేషశాయీ! [శేష = శేషుఁడను, శ్రవన్నేత్ర = పాము, [illegible] కర్ణ = చెవులుగాఁ గలది ;) తల్పా = పాన్పుగాఁ గలవాఁడా] [illegible] నేత్రములు, నీకున్, కర్ణంబులు = చెవులు ; అంతరిక్ష[illegible] = [illegible] రిక్షంబు = ఆకసము, నీనాభికాంక్రోడము = నీనాభిమధ్యము. [illegible] భూలోకము, త్వదీయోరుపాదంబులు = నీది యగు [illegible]; [illegible] ఓ సాశరహితుఁడా! విశ్వంబు = ప్రపంచము, నీశరీరంబు = [illegible]; [illegible] త్మ = ఎల్లజంతువులలో నుండి కర్మానుసారముగం [illegible] దుడ్, ఊర్మికాబుద్బుదశ్రేణీచందంబునన్ = [illegible] ముయొక్క విధముచేతను, దేవ......బు, దేవ = దేవతలు, [illegible] నరాది = మనుష్యులు మొదలగు, ప్రపంచంబు = లోకము, [illegible] వృద్ధ్యంతముల్ = పుట్టువును చెంపును నాశమును ; [illegible] జగన్నాటకప్రక్రియనూత్రధారీ = ఈలోక మనునాటక వ్యాపారమునకు [illegible] రుఁడా! సాత్వికాదు లగునాల్గువిధము [illegible] ధారుఁడు. శిఖావంతుడు = అగ్నిహోత్రుఁడు, [illegible] ఉన్న మాడ్కిన్ = ఉన్న రీతి చేతను, మనోబుద్ధి......ప్రై, మన = మనసు. [illegible] వికల్పాత్మక మైనయంతఃకరణవృత్తి.) బుద్ధి = నిశ్చయాత్మక మైనవృత్తి. [illegible] రము, ఇంద్రియాది = ఇంద్రియములు మొద లైనవానికి, [illegible] (మనసు బుద్ధి యింద్రియములు మొదలగువానియొక్క వ్యాపారము[illegible] చూచువాఁడవై యని యర్థము.) ప్రాణులందున్ = జంతువులందు [illegible], [illegible] అన్ని స్థలములయందును, జీవసంజ్ఞన్ = జీవుఁ డను పేరితో, [illegible] ప్రవర్తింతువు = ఉందువు ; సచ్చిదానందరూపా = సత్తయు (సత్యము) జ్ఞానము [illegible] దమే యాకారముగఁ గలవాఁడా! జితక్రోధమోహాల్ = [illegible] జ్ఞానముఁ గలవారు, సమస్తాగమార్థజ్ఞులు = అన్ని వేదముల యర్థము [illegible] ధ్యాత్మనిత్యుల్ = ఆత్మజ్ఞానమున నాసక్తి గలవారు, [illegible] నూర్చున్నవారు, ఆచారవంతుల్ = మంచినడవడి గలవారును, [illegible] హ్మవిచారము చేయువారు, నిన్నున్, వీక్షింతురు = చూతురు. [illegible]......[illegible] ఆదిత్య = సూర్యుఁడు, చంద్ర = చంద్రుఁడు, అగ్ని, తారా = నక్షత్రములు, [illegible] త్తులు = వెలుగులసముదాయములును, ఎక్కొటన్ = [illegible]. [illegible] న్ని, పాటింపఁగాఁ జాలవు = ప్రసరింపఁ జేయలేవో, [illegible]

నిన్ = నిష్ఠలమును, పరిశీలించి = చూచి, భూనాభధనాద్రి = యట్టి జన్మముపొందయు, తేనందురు = అనుగ్రహింపఁగా, అహో = ఆశ్చర్యము, నిత్యధామముంబు = నిత్యమై నివాసస్థలము; నితత్త్వము = నిత్యస్వరూపము, ఎవ్వారికైనన్ = ఎంతవారికైనను నిరూపింపన్ = నిశ్చయింపఁజాలనిదై, శక్యంబు = సాధ్యము, కానందున్; నేను, ఏమి = ఏరూపమును, వర్ణింపఁగాన్ = స్తుతింపఁజాలను, నేర్తున్ = శక్తుఁడనగుదును. ఓ భక్తచింతామణీ = సేవించినవారికిం జింతామణింబోలినవాఁడా! (సముద్రమును మథించినప్పుడు కల్పవృక్షాదులతో నుద్భవించినదియు దివ్య దేవ దోహద నిచ్చునదియు నగుస్వర్గలోకముంబందలియొక మణి చింతామణి యనంబడును.) ఉద్యత్కృపాదృష్టిన్ = ఉదయించుచున్నదయగలచూపులతోన్, సంకేతించి = చూచి, సత్కింపుము = (నన్నుఁ) గాపాడుము. దేవదేవా = దేవతాశ్రేష్ఠులారా! నాదేవా! = ఎల్లజగంబుల వసియించి యుల్లజగంబుల నిండియుండి వసించెడిదేవా! నమస్తే, తే = నీకొఱకు, నమః = నమస్కారము (అగుఁగాక)

చ॥ అని వినుతించి మౌనివరుఁ ◆ డంజలిబంధము సముజ్జ నొంది స
మ్మనమునఁ దద్గుణావళుల ◆ నుంపిఁగెనానటికిం బ్రస్తుతించుచున్
వినయ ములర్పఁగా నదటు ◆ మీఱఁగ నవ్విరిచోటి కేఁగుచోఁ
జననుతమై తనర్చునొక ◆ సత్ప్రభమాధ్యమునందు ముందరన్. 22

మౌనివరుండు = మునిశ్రేష్ఠుఁడగు నారదుఁడు, అని వినుతించి = ఇట్లు స్తుతించి, అంజలిబంధమున్ = చేతులు జోడించుటను, పొంది = చేసి, సమ్మనమునన్ = మంచి మనసుచే, తద్గుణావళులు = ఆరాముని గుణసమూహములను, మానక = విడువక, పరిస్తుతించుచున్ = స్తోత్రము చేయుచున్, వినయము = అడఁకువ, ఎలర్పఁగాన్ = అతిశయింపఁగాన్, అదటు = ..., మీఱఁగ = ..., కోటికిన్ = మఱియొకస్థలమునకున్, ఏఁగుచోన్ = వెళ్లునపుడు, జననుతము = మనుజులచే స్తుతింపఁదగినదియై, తనర్చునట్టి సత్ప్రభమాధ్యమునందున్ = ప్రకాశించుచుండు ... వనదుమునకున్, ముందరన్ = ఎదుట, ముందు పద్యముతో నన్వయము.

గీ. మొనసి భద్రాద్రిస్వామిని ◆ బనుపు సరుగు
వారిరథములపై నున్న ◆ వారి ధరణి
విభుల నిద్దఱి విలసిల్ల ◆ విందు లనెడు
వారిఁ జూచిన ముని కిట్లు ◆ వారు లనిరి. 23

మొనసి=యుద్ధప్రయత్నముచేసి, భద్రాంగనారత్నంబునకై = భద్రి [illegible] స్త్రీయొక్క గాంధర్వవివాహంబునకున్, అరుగువారిన్ = పోవువారిని, [illegible] = అరదములపైని, ఉన్నవారిన్, విందానువిందులనెడువారిన్ = విందుఁడు [illegible] నను పేరు గలవారిని, ఇక్ష్వాకు ధరణీవిభులన్ = ఇక్ష్వాకురాజులు, [illegible] = (నారదుఁడు) చూడఁగాన్, వారలు = ఆరాజులు, మునికిన్ = నారదునకున్, [illegible] గాన్, అనిరి = పలికిరి.

క. మునినాథ! మీ రెఱుంగని
పని యెందు నొకింత లేదు ♦ భద్రాం[illegible]
గన మాయిక్ష్వాకులోపల
ననువుగ నెవ్వని వరించు ♦ నని యడుగుటయున్. 24

మునినాథ=ఓనారదుఁడా! మీ రెఱుంగనిపని = మీ రెఱుంగని [illegible], ఎందున్ = ఏస్థలమునందును, ఒకింత = కొంచెమైనను, లేదు. భద్రాంగి = భద్రి [illegible] నుకన్నియ, మాయిక్ష్వాకులోపలన్ = మాయిక్ష్వాకులందును, ఎవ్వనిన్, అనువుగన్ = అనుకూలముగాన్, వరించును = కోరి వివాహము చేసికొనును. [illegible], అని యడుగుటయున్ = ఇట్లడుగఁగాన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

వ. అప్పు డప్పోరోగిరంపుఁదపసి భద్రాంగనారత్నంబు [illegible] వ గావున గోవిందునిం దక్క వేఱొక్కని వరింప [illegible] నొడివి యుపస్థి యథేచ్ఛం జనియె ననంతరం బిక్ష్వాకు[illegible] లు మునివచనంబులు నిరాకరించి మత్సరంబున [illegible] లై కేకయపురంబు ప్రవేశించిరంత. 25

అప్పుడు, అప్పోరోగిరంపుఁదపసి = ఆనారదుఁడు (పోరు + ఓగిరము + తపసి = యుద్ధమే భోజనముగాఁ గలముని. ఇది కలహాశనుఁ డనుతత్సమమునకు [illegible] తెనుఁగు.) భద్రాంగనారత్నంబు = భద్రి యను స్త్రీశ్రేష్ఠము, [illegible] = లక్ష్మియంశమునం బుట్టినది, కావునన్ = అగుటచేతను, గోవిందునిందక్కన్ = [illegible] విడిచి, వేఱొక్కనిన్, వరింపదు = వివాహముచేసికొనదు. [illegible] క్యంబు = సత్యము. అని నొడివి = ఇట్లు చెప్పి, [illegible] = [illegible] ముల(త్రోవను.) యథేచ్ఛన్ = ఇష్టవచ్చినట్లుగాను, [illegible] = పోయెను. [illegible]

[illegible]

సీ॥ [illegible]

[illegible] 26

[illegible]

సింధుదేశపురాజును, పటుతురంగమును = బలముగల [illegible], [illegible] పాంచాలుఁడు = భామినీనిచయ = స్త్రీసమూహము [illegible], [illegible] జాతిపురుషుఁడు (మనోహరుఁ డనియర్థము.) [illegible] శించుపాంచాలదేశపురాజును, మఱియున్ = ఇంకను, మత్స్య...... [illegible], మత్స్య, కుంతల, కోసల, మద్ర, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] యొక్క రాజశ్రేష్ఠులు, అప్పురము = ఆకేకయపురమును, [illegible] = [illegible] వచ్చిరి.

ఉ. ఈగతి సర్వదేశధర ♦ ణీశులు కేకయపట్టణావనీ
భాగము సేరఁ గేకయన్ృ ♦ పాలుఁడు వారిముదావహస్ఫుర
ల్లాగతి నందఱున్ విడుదు ♦ ల న్విడియింపఁ గనమాత్యవర్గము
నాగరికాళి మంచెల నొ ♦ నర్పఁగఁ బంచెఁ బురాంతరంబునన్. 27

సర్వధరణీశులు = ఎల్లదేశములరాజులును, ఈగతిన్ = ఈప్రకారముచేతను, కేకయపట్టణావనీభాగము = కేకయరాజుపట్టణముయొక్క ప్రదేశమును, సేరన్ = [illegible] పింపఁగాన్, కేకయన్ృపాలుఁడు = కేకయరాజు, వారిన్ = ఆవచ్చినరాజులను, ముదావహస్ఫురల్లీలాగతిన్, ముదావహ = సంతసమును [illegible]. [illegible] = [illegible]. [illegible] తిన్ = విలాసముతోన్, అందఱున్ = ఎల్లవారిని, విడుదులన్ = [illegible]. [illegible] పన్ = ప్రవేశపెట్టుటకు, అమాత్యవర్గమున్ = మంత్రులసమూహమును. [illegible] బునన్ = పట్టణముయొక్క వెలుపటిప్రదేశమందున్, మంచెలన్ = [illegible] చ్చినరాజపుత్త్రిలు, గూర్చుండుటకుం దగిన) యాసనముల [illegible] ను, ఒనర్పఁగన్ = నిర్మించుటకున్, నాగరికాళిన్ = ([illegible]) [illegible] దాయమును, పంచెన్ = ఆజ్ఞాపించెను.

ఉ. ముత్తెపుఁబాలగచ్చుజిగి ♦ ముంపగు కెంపుటరంగులోపలం
గొ్రిత్తగుకప్రపుంజికిలి ♦ ముగ్గులనిగ్గులు దేరుచిత్త్రపుం
జిత్త్రరువ్రాఁతలం జెలుగు ♦ చెక్కడపుస్తగరాలనాలలం
బుత్తడియిండ్లు బందులకుఁ ♦ బొందుగ విందులు గూర్చె నప్పురిన్.

అప్పురిన్ = ఆపట్టణమునందున్, పుత్తడియిండ్లు = బంగారపుమేడలు [illegible] డ్లు, ముత్తెపుఁబాలగచ్చుజిగిన్ = ముత్తియములసంబంధమైనగచ్చుయొక్క [illegible]

క్కు కాంతి చేతనను, మంపగ......గసి, మం[illegible]ను, అగ, [illegible] టోరులకా = [illegible] (దృగ్గనుము [illegible]) [illegible] గ్రంథము చేసినది [illegible] ఉపదు, గు[illegible] గు చక్కదపుస్న [illegible] (క[illegible]లు తాపిన) [illegible] ; ([illegible] ధారయంబున ముద్గ్రము [illegible] పులనును [illegible] యాగమం [illegible] క్కదపుస్న గారాలు.) [illegible], [illegible], [illegible] దులు = ప్రేమాలన, [illegible]. ([illegible] ము. [illegible] సంహారించు [illegible].

గీ. [illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]. 29

భూనాథవరులు [illegible] ప్రేష్ఠులు, [illegible] = [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] క = [illegible], [illegible] నున్నతపత్రిదేశములందు [illegible], [illegible] = అతిశయం[illegible] దు, రత్న = రత్నము [illegible], [illegible] = [illegible] దుక, రత్నములతో [illegible] దని యర్థము. ఆసీను లైరి = కూర్చుండిరి.

ఉ. కొందఱు మన్మథాననులు ♦ కొందఱు చంద్రనవాననసుందరుల్
కొందఱు యక్షనాథసమ ♦ కోమలదేహులు కొంద ఱబ్జసం
క్రందనసందనప్రతిమ ♦ రమ్యశరీరులు కొంద ఱవ్వసం

తుం దెగడంగఁ జాలినఘ ♦ నుల్ నివసించిరి రాకుమారకుల్. 30

రాకుమారకుల్ = రాజపుత్త్రులు, (ఈపదము కొందఱు అనుపదములన్నింటితో నన్వయించును.) కొందఱు, మన్మథోపములు = మన్మథునితో సాటియగువారును, మన్మథుం బోలినవా రని యర్థము. కొందఱు, చంద్రోపమానులు = చంద్రునితో సమానులు గనుకనే యందగాండ్రును, కొందఱు, యక్షసూనునిభకోమలదేహులు, యక్షసూను = నలకూబరునితో, నిభ = సమానమగు, కోమల = మృదువైన, దేహులు = శరీరములు కలవారు, కొందఱు, అల్లసంక్రందననందనప్రతిమరమ్యశరీరులు, అల్ల = ప్రసిద్ధుఁడయిన, సంక్రందననందన = ఇంద్రపుత్త్రునితోన్, (జయంతునితోన్) ప్రతిమా = పోలిక గల, రమ్య = మనోహరమైన, శరీరులు = దేహము గలవారు జయంతుఁడు సాటిగలదేహము గలవా రని యని యర్థము. కొందఱు, అర్తుపతిన్ = వసంతఋతువున కధిదేవత యగువానిని, తెగడంగన్ = నిందించుటకున్, చాలినఘనుల్ = సమర్థులగుగొప్పవారును, వసంతునిం బోలినవా రని యర్థము. నివసించిరి = అందుండిరి. ఉపమాలంకారము.

మ. ఎలమిన్ స్వాప్తసుహృత్సమన్వితుఁడు శ్రీ ♦ కృష్ణుండు మాణిక్యకుం
డలకేయూరకిరీటహారరుచిసం ♦ ధ్యాలక్ష్మికిం జుట్టమై
వెలుఁగన్ దివ్యవిమానమం దలరున ♦ వ్వేగంటిచందంబునన్
జెలువొప్పన్ ఘనమంచకోపరిలస ♦ త్సింహాసనాసీనుఁడై. 31

స్వాప్త.....న్వితుఁడు, స్వ = తనయొక్క, ఆప్త = బంధువులతోడను, సుహృత్ = స్నేహితులతోడను, సమన్వితుఁడు = కూడినవాఁడు, (అగు) శ్రీకృష్ణుండు, మాణిక్య......రుచి, మాణిక్య = మాణిక్యవికారమైన, కుండల = కమ్మలయొక్కయు, కేయూర = భుజకీర్తులయొక్కయు, కిరీట = శిరోభూషణముయొక్కయు, హార = ముత్యాలదండలయొక్కయు, రుచి = కాంతి, సంధ్యాలక్ష్మికిన్ = సంధ్యాకాలపుశోభకున్, చుట్టమై = బంధువై (సమానమై యని యర్థము.) వెలుఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, దివ్యవిమానమందున్ = దేవలోకమందలివిమానమందున్, అలరునవ్వేగంటి చందంబునన్ = ప్రకాశించునింద్రునివిధమువంటివిధముచేతను, ఎలమిన్ = సంతోషముతోన్, ఘన.....సీనుఁడై, ఘన = గొప్పదియగు, మంచక = మంచెయొక్క, ఉపరి = మీఁదిభాగమునందున్న, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, సింహాసన = సింహాసనమందున్, ఆసీనుఁడై = కూర్చున్నవాఁడై, చెలువు = అందముచేతను, (తృతీయార్థమందు ...

మ) [illegible]

సీ. [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] 32

[illegible] ...... [illegible] ...... [illegible] ...... [illegible] వలము, [illegible] ...... [illegible] ము. అనన్య......ము, అనన్యసామాన్య = ఇతరములకు లేని, లావణ్యంబు = కాంతి, మెఱయఁగా = ప్రకాశింపఁగాఁ, సౌవర్ణ......సూత. సౌవర్ణ = బంగారు చిత్రములచేతను, ఖచిత = చెక్కఁబడిన, (బంగారు చిత్రములచే నలంకరింపఁబడిన యని యర్థము.) రుచిర = సుందరమైన, పతాకాంత [illegible] = [illegible], ఆరూఢ = ఎక్కినదియ్యు, (చెక్కఁబడి

నబంగారుచిత్రములచేత మనోహరమైనపల్లకి నెక్కినదై ... ... వచ్చు
చుఁ, క్షీరవారాశిఁ = పాలసంద్రమునుండి. వెడలు క్రియను ... ...
రెడులక్ష్మిదేవివలెనే, రమ్యపరిచారికాసహస్రము = అందమైన ... ...
క్కవేయి, వేగురుపరిచారిక లని యర్థము. కొలువఁగ = సేవించుచుండఁగాన్, ...
రవంబులు = భేరులధ్వనులు, ఉలియన్ = వ్యాపించఁగాఁ, ... = ...
మునుండి, అప్డు = అప్పుడు, వెడలెఁ = బయలువెడలెను.

క. ఉపగిడి వెడలి దివ్యక
లాపకలాపరుచిదిక్కులం బఱవఁగ భ
ద్రాపూర్ణచంద్రముఖి ఘం
టాపథమున రాఁగ నయ్యెడం 33

భద్రాపూర్ణచంద్రముఖి = భద్ర యనుకన్నియ, (... ... ...
ము గలది యాగుభద్ర) ఉపగిడిఁ = ఉపగ్రామముచేతను, వెడలి, ...
రుచి, దివ్య = సుందరమైన, కలాప = భూషణముల యొక్క, ... = ...
క్క, రుచి = కాంతి, (ని) కలాపో భూషణే ... ...
క్కులన్ = దెసలందున్, పఱవఁగన్ = వ్యాపించఁగాఁ, ... = ...
టచేతను, రాఁగఁ = వచ్చుచుండఁగాన్, అయ్యెడఁ = అప్పుడు ... ...
యిఁ = ప్రయత్నములోఁ, ...

మ. స్థిరబాహాబలదర్పజృంభితమదాంధీభూతచేతస్కులై
విరసత్వంబున సైన్యయుక్తు లగుచున్ విందానువిందుల్ మహా
త్త్రరభద్రాచతురంతయానమును ద ... ...
చి రహిం దోడ్కొని కొంతద వ్వరుగుచో ... ...
కరుఁ డొక్కం డెఱిఁగింపఁగాఁ దెలిసి వేఁగన్ ... ...

విందానువిందుల్ = అవంతి కధిపతు లగువిందుఁడు ... ...,
స్థిర......లై, స్థిర = నిలుకడమైన, బాహాబల = చేతులబలముచేతను, ... = ...
చేతను, జృంభిత = అతిశయించిన, మద = క్రొవ్వుచేతను, అంధీభూత = ... (...
చిచెడ్డలు తెలియనీయని) చేతస్కులై = మనసుగలవారలై, సైన్యయుక్తులు = ...
గూడినవారు, అగుచున్, మహత్తరభద్రాచతురంతయానమును, మహత్తర = ...

వృదియగ, భద్రావసుగంధయానమును = భద్రయుక్తవాహనమును, తత్సఖాళి
తోన్ = ఆమెచెలికత్తెలసమూహముతోఁ గూడినను, విగతత్వంబునన్ = గనమునందేమియో
ను, గనభంగముగ నుండునట్లు నిర్ణయార్థము. నిర్మించి = వెనుకను మరలించి, గవిన్ = ఆ
నందముతోన్, తోడ్కొని = తోడికొని, కొంతనవ్వ = కొంతదూరము, అనుగునోళ్ =
పాపుఃఘుము, అవ్యాగ్ర = అవ్యగ్రాంతఃము, ఒక్కండు నిండయుండు = ఒకసేవకుఁడు,
ఎఱిఁగింపన్ = తెలుపఁగాన్, శ్రీకృష్ణుఁడు, తెలిసి = ఎఱిఁగి, వేగన్ = త్వరగాఁ, స్వయం
వరారాఘుఁడై = రథము నెక్కినవాఁడై, ముందునవచ్చుముతో నెచ్చరించెను. ఇం దము
పాదములు గలవు. ధారతాదుల నల్లినవ్యములు గాన్పించును. దాని యర్థనివిపటు సె
క్కుండ్రు చెప్పుచుండిరి.

మ. గదుఁడున్ సాత్యకియున్ మొనగా ననుజవ♦ర్గంబున్ గదాకార్ముక
ప్రదరాద్యాయుధపాణులై యరుగుదే♦రన్ వారలం గూడి వాఁ
డి దలిర్పన్ బరతెంచి మించి మృగరా♦డ్డింభంబు కుంభీంద్రపం
క్తిం బడఁగన్ మార్గానుభంగిఁ దాను గని సం♦విందానువిందాదులన్.

గదుఁడున్, సాత్యకియున్, మొనగాన్ = మొదలుగాన్, అనుజవర్గంబున్ =
సోదరసమూహమును, ఇంతనునసువృత్తము. (వీరు కృష్ణుని దాయాదులగుసోద
రులు) గదా......ణులై, గదా = గుదియ, కార్ముక = విల్లు, ప్రదర = బాణము, ఆది =
మొదలైన, ఆయుధ = యుద్ధసాధనములు, పాణులై = చేతులయందుఁగలవారై, అనుజవర్గ
మునకు ననుజులకు భేదము లేదు గావున నిది (అనుజవర్గమునందలి యనుజులని) విశేషము
అరుగుదేరన్ = నడచి రాఁగాన్, వారలం గూడి = వారిం గలసికొని, వాఁడి = ప్రతాప
ము, తలిర్పన్ = వికసింపఁగాన్, (అతిశయింపఁగా నని యర్థము.) పరతెంచి = త్వ
రపడివచ్చి, మించి = అతిక్రమించి, మృగరాడ్డింభంబు = సింగపుఁగోదమ, కుంభీంద్ర
పంక్తిన్ = గజసమూహమును, తిగన్ = యుక్తముగాన్, మార్గానుభంగిన్ = ఎదు
ర్కొనురీతిని, విందానువిందాదులన్ = విందుఁడు ననువిందుఁడు మొదలగువారిని,
తాన్ = కృష్ణుఁడు, కని సెన్ = తాఁకసించెను.

శా. అంభోదస్తనితారవాస్ఫుటికి ని♦యుర్యాం బైసనాదంబుతో
సంభోజాక్షుఁడు శంఖ మొత్తుటయు సా♦త్యక్యాదివీరుల్ భుజా
స్తంభాదంభవిజృంభితాసితటిదు♦ద్యద్దీప్తులన్ శౌర్యసం
రంభం బేర్పడఁ దాఁకి రవ్విమతసే♦రన్యాసైన్యంబులన్. 36

అంభోజాక్షుండు=కృష్ణుండు, అంభోజ.....కన్, అంభోజ=[illegible] కుల, స్తనిత=ఉరుముసంబంధమైన, ఆరవ=ధ్వనిచేతన్, [illegible] మునకున్, వియ్యంబైననాదంబుతోన్=చుట్టమైనధ్వనితోన్, [illegible] తో నని యర్థము.) శంఖము, ఒత్తుటయున్=పూరించినతోడనే, [illegible] ఆనంతర్యార్థమున నుపయోగింపఁబడెను.) శాత్రవక్ష్మాధిపుల్=[illegible] రాక్రిమకాలులు, భుజా.....లన్, మహాస్త్రంబ=[illegible] దలి, అదంభ=నిష్కపటముగా, విజృంభిత=చెలరేఁగిన, అక్షి=[illegible] మెఱుములనుండి, ఉద్యత్=బయలువెడలు చున్న, [illegible] ర్యసంరంభంబు=పరాక్రమాతిశయము, వీడ్వడన్=వెళ్లడియగునట్లు. [illegible] అప్రమిత=పైఁ జెప్పినపగవారైన, [illegible] మైన, సైన్యంబులన్=సేనలను, తాఁకిరి=మార్కొనిరి. [illegible] రని యర్థము.)

క. చిందంబులు పూరించుచు
స్యందనముల నిలిచి వింట్ల ♦ నమలు [illegible]
వ్విందానువిందు లప్రదు ము
కుందునిపై విడిచి రమిత ♦ ఘోర[illegible]ల్. 57

అవ్విందానువిందులు, అప్రదు=ఆకాలమున, స్యందనములన్=[illegible], నిలిచి, చిందంబులు=శంఖములను, పూరించుచున్=ఊదుచును. [illegible] ముల సంధానముచేసెడు వింటివారినడిమి తావులు, [illegible]=[illegible] (శత్రువులు మొత్తలిడఁగా ననియుఁ జెప్పుదురు.) ముకుందుపైన్=కృష్ణునిపై[illegible] అమితఘోరశరంబుల్, అమిత=కొలఁదిలేని, ఘోర=[illegible], [illegible] బాణములను, వింట్లన్=ధనువులనుండి, విడిచిరి=ప్రయోగించిరి.

స్రగ్విణీవృత్తము.
వీరహుంకారసహా ♦ క్వీజలుంకార[illegible]
క్కార వేధేంద్రఘోషం ♦ కారముల్ [illegible]
ఘోరు కల్గం జమూ ♦ ద్వాశ [illegible]
వారిదార్భటంబు[illegible] ♦ [illegible]నల్ [illegible]. 58

వీర......ఘీంకారముల్, వీర = పరాక్రమశాలులైనట్టి, హుంకార = హుం మ్మను ధ్వనులును, హాక్ష్వేళ = హాకి (సింహనాదము) వలనను గలిగిన, టంకార = టం మ్మను ధ్వనులును, [illegible] = [illegible] ధ్వనులును, [illegible] కన్, ఘీంకారముల్ = [illegible], [illegible] ధ్వనింపఁగాన్, [illegible]......[illegible], [illegible] ([illegible] డువలన నని యర్థము.) [illegible] వారిదాధ్వంబు = ఆకాశమును, ([illegible]) [illegible] = [illegible] మింపఁగాన్, [illegible] నల్ = [illegible] ([illegible]) [illegible] ([illegible] ద్యముతో నన్వయము.)

మ. హిమసంఘాతము బంధురంబు గను [illegible] తెల్లనంబు [illegible]
దముసన్ [illegible] నిజాంతపద్మ [illegible]
గముల్ [illegible] సంధ్యా [illegible] నారాచసం
ఘము [illegible] ఖండించి [illegible].

హిమసంఘాతంబు = [illegible], ([illegible]) బంధురంబు = [illegible], [illegible] ను, [illegible]......[illegible], [illegible] పగవారినింటినుండి, [illegible] లు, నిజాంత......[illegible], [illegible] ([illegible]) [illegible] న్న, [illegible] మాష్పహం [illegible], ([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible] ణములనుము [illegible], [illegible] యగాన్ = [illegible], ఖండించి [illegible] త్సవ = [illegible].

మాలిని.

గమం [illegible] ధారావర్షి [illegible] [illegible] లుండి [illegible]
గదసక్ [illegible] భుజాగ్రీ [illegible] ధారావాహిం బల్

మదమాతంగంబులం ద్రుంపఁ బవి పవిహత ♦ క్ష్మాధ్రజాలంబు లీల
రొదతోడం గూలమాగధ ♦ తులు వడిమడియన్ ♦ ఘోరయుద్ధం బొనర్చెన్

గదుఁడు, ఉగ్ర......తన్, ఉగ్ర = భయంకరమైన క్రోధ = కోపముచేతను, (పరులు చేసినయపకారము సహింపమిచే మనసునం గల్గినవికారము క్రోధము.) తామ్రతతన్ = ఎఱ్ఱనికన్నులు గలుగుటచేతను, కలయ......పోలెన్, కలయ = ప్రళయకాలమందున్, చరత్ = తిరుగుచున్న, కాలకాలుండుపోలెన్ = రుద్రుఁడువలె, కదనక్షోణిన్ = యుద్ధభూమియందున్, భుజాగ్ర......హతిన్, భుజాగ్ర = చేతికొనలను, గ్రథిత = కూర్పఁబడిన, ధగధగత్ = మెఱయుచున్న, ఖడ్గ = కత్తియొక్క, ధారా = వాయియొక్క, ఆహతిన్ = దెబ్బచేతను, బలమదమాతంగంబులన్ = బలిష్ఠమైన మదపుటేనుఁగులను, త్రుంపన్ = నఱకఁగాన్, అవి = ఆయేనుఁగులు, పవి......లీలన్, పవి = వజ్రాయుధముచేతను, హత = కొట్టఁబడిన, క్ష్మాధ్రజాలంబు = పర్వతసముదాయముయొక్క, లీలన్ = విలాసముచేతను, (విధముచేత నని యర్థము.) రొదతోడన్ = ధ్వనితోన్, కూలన్ = పడిపోవఁగాన్, మాగధులు = మగధవారు, వడి = భూమియందుఁబడి, మడియన్ = చావఁగాన్, ఘోరయుద్ధంబు = భయంకరమైన యుద్ధమును, ఒనర్చెన్ = చేసెను.

చ. యదుపతి విందసారథి నొ ♦ కమ్మునఁ ద్రుంచిన నంత శౌరిపై
గద ననువిందుఁ డేయఁ బరి ♦ ఘమ్మున దాని నడంచి నిష్ఠుర
ప్రదర మతండు వైవ నుద ♦ రం బదరన్ భిదురంబు దాఁకిన
ట్లెద విదళించి పోయిన మ ♦ హిం బడె నయ్యనువిందసాదియున్.

యదుపతి = కృష్ణుఁడు, విందసారథిన్ = విందునియొక్కయారథము ద్రోలువానిని, ఒకమ్మునన్ = ఒకబాణముచేతను, త్రుంచినన్ = సంహరించినన్, అంతన్ = పిమ్మటను, అనువిందుఁడు, శౌరిపైన్ = కృష్ణునిమీఁదను, గదన్, ఏయన్ = ప్రయోగింపఁగాన్, పరిఘమ్మునన్ = పరిఘమను నాయుధముచేతను, అతఁడు = ఆగోపాలుఁడు, దానిన్ = అనువిందుఁడు ప్రయోగించినగదను, అడంచి = త్రుంచి, నిష్ఠురప్రదరము = కఠినమైనబాణమును, వైవన్ = వేయఁగాన్, ఉదరంబు = గర్భము, అదరన్ = చలింపఁగాన్, గుండెలు పగులఁగా నని యర్థము. భిదురంబు = వజ్రాయుధము, దాఁకినట్లు = తగిలినట్లు, ఎదన్ = హృదయమును, విదళించి = (ఆబాణము) చీల్చి, పోయి

నన్ = పోఁగాన్, అయ్యనువిందనాభియున్ = ఆయనువిందునిరథముఁ గడపువాఁడును యుతము, మహిన్ = భూమియందును, పదిన్ = పదింటను, వ్యాపించెను అని యర్థము.

మ. కడిఁదిన్ సాత్యకితోడ ద్వీపసప్రపులు సేఁ ♦ గం దాఁకి క్రొవ్వాఁడి నా
పెడితూపు ల్వరఁగించి వత్సములు నొ ♦ వ్విం పఁ ద్వత్పక్రోధియుక్త
వడి నాతం డతిదోఁధయూధపము మహా ♦ భ్రశ్రేణి ఝంఝానిలం
బెడలం ద్రోచినభంగి సాయకమహా ♦ వృష్టిం దోలంగించినన్. 42

ద్వీపసప్రపులు = శత్రురాజులు, కడిఁదిన్ = కఠినముగాన్, సాత్యకితోన్, తాఁకి = ఎదుర్కొని, వేఁడిన్ = ఉత్సాహముతోడ, క్రొవ్వాఁడి = ఎన్నఁదగినదనుక, నాపెడితూపులు = కనకపుంఖములుగల బాణములను, (వాడిగల బాణములు అని యర్థము.) వరఁగించి = ప్రయోగించి, వత్సములన్ = గుఱ్ఱములను, నొవ్వింపన్ = బాధింపఁగాన్, ఆతండు = ఆసాత్యకి, వృషక్రోధ ... వడిన్ = వేగముతోన్, అతిదోధయూధపమున్ = శత్రుమహారథులసమూహమును, సమాత్తయూథ పలం యూథం తిరశ్చాం పుంసి ... అ. యూథశబ్దము పశ్వాదులసమూహమునకే యుపయోగింపవలయును అని యనుకొనిరి కాని కవు లన్నిసమూహములకు వాడుచునే యున్నారు. ఝంఝానిలము = వానతోఁ గూడిన గాలి, మహాభ్రశ్రేణిన్ = పెద్దమేఘములసమూహమును, ఎడలం ద్రోచినభంగిన్ = కొట్టివేయునట్టివలెను, సాయకమహావృష్టిన్ = బాణములవర్షముచేత, తోలంగించినన్ = (యుద్ధభూమినుండి) తోలఁగాన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

ఉత్సాహవృత్తము.

అత్తఱిన్ హాహారవంబు ♦ లంబరంబు గ్రమ్మ రా
హుత్తరాజితత్తడుల్ స ♦ ముత్కటంపునెత్తుటం
జొత్తిలంగడంగి సంద ♦ సానుమాంద పిండునన్
వెత్తుగా నిగుడ్చె నంత ♦ వీతిహోత్రబాణమున్. 43

అత్తఱిన్ = ఆకాలమునందు, హాహారవంబుల్ = గొప్పధ్వనులు, వియత్తలంబు = ఆకాశమును, క్రమ్మన్ = ఆక్రమింపఁగాన్, రాహుత్తరాజి = గుఱ్ఱపురౌతులసముదాయమును, తత్తడుల్ = గుఱ్ఱములును, సముత్కటంపునెత్తుటన్ = అధికమైనరక్తముచే, జొత్తిలన్ = ఎఱ్ఱవారఁగాన్, (గుఱ్ఱపురౌతులు గుఱ్ఱములును రక్తముచేఁ దడియఁగా

నని యర్థము.) విందుఁడు, నందనూమవీఁదన్ = నందునికొడుకుమీఁదను, కడంగి = ప్రయత్నించి, అంతన్ = పిమ్మటను, వీతిహోత్రబాణముల్, ఆగ్నేయాస్త్రములు, (వీతి = అశ్వము, హోత్రము = హోమద్రవ్యము గాఁ గలవాఁడు వీతిహోత్రుఁడు = అగ్ని, అతఁ డధిదేవతగాఁ గలబాణము = వీతిహోత్రబాణము) ఉక్కుమ్మడిగాన్ = ఒక్కమాఱుగాన్, (త్వరగా నని యర్థము.) నిగుడ్చెన్ = ప్రయోగించెను.

మహాస్రగ్ధర.

అతఁ డాగ్నేయాస్త్రము వ్రేయఁగ నది గగనం బంటి హాలాహలోల్కా
ప్రతిమంబై సేన గంపింపఁగ భుగభుగరుక్ప్రజ్వలజ్జ్వాలజాల
ప్రతతోద్యద్విస్ఫులింగప్రకటచిటచిటధ్వానమై వేగ రా న
ద్భుత మొప్పన్ వారుణాస్త్రంబున జలరుహనాభుండు వారించె దానిన్.

అతఁడు = ఆవిందుఁడు, ఆగ్నేయాస్త్రము = అగ్నిబాణమును, [illegible], వ్రేయఁగన్ = గొప్పపూనికతోఁ బ్రయోగింపఁగాన్, అది = ఆయస్త్రము, గగనంబు = ఆకసమును, అంటి = తాఁకి, హాలా.........బై, హాలాహల = కాలకూట మనువిషముయొక్క, ఉల్కాప్రతిమంబై = జ్వాలయే సాటిగాఁ గలదియై, (ఉల్కాశబ్దమునకుఁ గొఱవి యనియే యర్థముగాని సందర్భమునుబట్టి యిట జ్వాల యని చెప్పవలెను.) సేన = దండు (లోనిజనులు) కంపింపన్ = భయమున వడఁకుచుండఁగాన్, భుగభు......ధ్వానమై, భుగభుగ = భుగభుగలాడెడు (ఇది మంటయందలిచప్పుడు ననుకరించెడిశబ్దము.) రుక్ = కాంతిచేతను, ప్రజ్వలత్ = మండుచున్న, జ్వాలాజాల = మంటలగుంపునందలి, ప్రతత = అధికముగాన్, ఉద్యత్ = ఎగురుచున్న, విస్ఫులింగ = మిణుఁగుఱులయొక్క, ప్రకట = ప్రసిద్ధమైన, చిటచిటధ్వానమై = చిటచిటయను ధ్వనిగలదై, వేగన్ = త్వరితముగాన్, రాన్ = రాఁగాన్, జలరుహనాభుండు = కృష్ణుఁడు, అద్భుతమొప్పన్ = వింతపుట్టునట్లు, వారుణాస్త్రంబునన్ = వరుణదేవతాకమైనయస్త్రముచేతను, దానిన్ = ఆగ్నేయబాణమును, వారించెన్ = అడ్డగించెను. విందుఁ డేసినయాగ్నేయబాణమువలన నగ్ని పుట్టి సేనలఁ గాల్పఁగాఁ గృష్ణుఁడు వరుణదేవతాకమైనవారుణాస్త్రమున జలము పుట్టించి దాని వారించెను.

ఉ. విందుఁడు శక్తిబాణ మను విందుఁడు నూఱుశరంబు లేయ గో
విందుఁడు వాని నెల్లను బవిప్రతిమాననిశాతసాయకా

[illegible] 45

[illegible]

సీ. [illegible] 46

[illegible]

క. ఆయుష్షు లతిరయమ్మున
సాయమ్ముల నాటి పాటి ♦ తాప్షితములుగాఁ

గాయమ్ముల నెత్తురోలుకు
గాయమ్ముల వారు భీతి ♦ గని పఱచి రొగిన్. 47

ఆయమ్ములు = కృష్ణుఁడు వేసినబాణములు, అతిశయమ్మునన్ = మిక్కిలి వేగముతోన్, ఆయమ్ములన్ = ఆయువుపట్టులందున్, నాటి = గ్రుచ్చుకొని, పాటిశ్రక్తి ములు = పగులఁగొట్టఁబడినయెముకలు గలవి, కాన్ = కాఁగాన్, గాయమ్ములన్ = శరీరములందున్; నెత్తురోలుకుగాయమ్ములన్ = నెత్తురుగారుచుండఁగ శరీరము, వారు = ఆ విందానువిందులు, భీతిగని = భయపడి, ఒగిన్ = ఒక్కసారియే, పఱచిరి = పాఱిపోయిరి. ఇందుఁ ద్వ్యక్షరప్రాసము వేయఁబడెను.

గీ. వీఁగి యీగతి విందాను ♦ విందు లరుగఁ
దోన సేనాధిపులు వారి ♦ తోన మొనలు
విఱిగి తిరుగక యేత్రైఱ ♦ వెఱచి పఱచెఁ
గ్రోల్పులికిఁ బాఱుమార్గంపు ♦ గుంపువోలె. 48

విందానువిందులు, ఈగతిన్ = ఈప్రకారముచేతను, వీఁగి = భయపడి, అరుగన్ = పాఱిపోఁగాన్, తోన = వెంటనే, సేనాధిపులు = సేనానాయకులును, వారితోన = ఆసేనానాయకులతోడనే, మొనలు = సైన్యములును, క్రోల్పులికిన్ = పెద్దపులికిన్, పాఱుమార్గంపుగుంపువోలెన్ = పాఱిపోవుమృగములసముదాయమువలెను, (మృగములసంబంధమైనదిమార్గము. ఇది సముదాయమైనను లేక వారి యందు సంబంధించినట్టి మొదలగువస్తువైనను గావచ్చును.) వెఱచి = భయపడి, ఏత్రైఱన్ = అతిశయముతోన్, తిరుగక = వెనుకకుఁ దిరుగక, విఱిగి = చెదరి, పఱచెన్ = పాఱిపోయెను.

మ. కమలాక్షుం డిటు శాత్రవప్రతతి సం♦గ్రామంబునం గెల్చి చిం
దము పూరించి నిజాప్తయుక్తుఁ డయి భ♦ద్రాకీర్ణ కామాల్య ర
త్నముఁ దాఁ దోడ్కొని వచ్చి తజ్జనకునిం♦ట న్నిల్పి దివ్యప్రభా
రమణీయోపవనీకనత్కనకహ♦ర్మ్యస్థాయియై యున్నచోన్. 49

కమలాక్షుండు = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇటు = యీఁదటిప్రకారమునను, శాత్రవప్రతతిన్ = పగవారిసముదాయమును, సంగ్రామంబునన్ = యుద్ధమునందున్, గెల్చి = ఐ

యుంది, చింతయు = తొందరయును, పూరించిది = పొడఁచి, నిజాప్తయము ... = కేకయా గగనబం ధుగులతోఁ గూడినవాఁడై, భద్రాకన్యకామాల్యోత్సుకుఁడ = భద్రాకన్యక యనువేల పోత్సుకుఁడు, వాఁడు = కృష్ణుఁడు, వచ్చి = తీసికొనివచ్చి, అట్లనునింటన్ = ఆ మతంపురిముంగిటి నుండుదు, నిచ్చు = ఉంది, దివ్య.....భాముచ్చు, దివ్య = సుందర మైన, ప్రభా = కాంతిచేతను, సమూహమునకై = మనోహరమైన, మనసని = కోరిక సుందరున్ కవత్ = పరిపాలించుచున్న, కనకమాల్యోత్సాహముల్ = బంగారు పూవుల ప్రవేశించినవాఁ డై, ఉన్న వాఁడు = ఉన్న, వృష్ణి, యిందుపద్యముతో సంబంధము.

ఉ. కేకయభాగ్యము న్గోమరి ♦ కెం దగినట్టివిభుండు సర్వలో
కైకనుతప్రతాపుఁ డను ♦ కృష్ణుఁడుదక్కఁ గలండె యంచు సు
శ్లోకుఁ బురోహితుం బిలిచి ♦ శోభనరేఖ యొసంగి శౌరి కే
తోకొనరమ్మటంచు శుభ ♦ దుందుభిభద్రగజాశ్వరాజితోన్. 50

కేకయభాగ్యమున్ = కేకయదేశపురాజు, కోమలికిన్ = సొగసుకత్తెకు తగినట్టివిభుండు = తగినమగఁడు, సర్వలోకైకనుతప్రతాపుఁడు = ఎల్లజనులచేతను పొగడఁబడినతేజము గలవాఁడు, (వి) సప్రతాప ప్రభాతిప్రతాపములు కోశదండజం బండారములవలన నరిగిన తేజము ప్రతాపమనంబడు ననిగ్రాహ్యము. అనఁ కృష్ణుఁడుదక్కన్ = అయినకృష్ణునిగాక, కలండె = కలఁడా? లేఁడనియభిప్రాయము. అంచున్ = అనియాలోచించుచున్, సుశ్లోకున్ = మంచికీర్తి గలవానిని, పురోహితున్ పిలిచి, శౌరికిన్ = కృష్ణుని, కే = కిపుత్రియు గాను, తోకొనిరమ్ము = తీసికొనిరమ్ము, అటం చున్, శోభనరేఖ = శుభలేఖను, (వివాహమును దెలుపుపత్రము) ఒసంగి = యిచ్చి, శుభ.....రాజితోన్, శుభ = మంగళములు దెలుపు, దుందుభి = భేరులయొక్కయు, భద్రగజ = భద్రజాతియేనుఁగులయొక్కయు, అశ్వ = గుఱ్ఱములయొక్కయు, రాజితోన్ = సమూహముతోను, (పంపెను)

వ. ఇట్లు పంపినం బురోహితుండును మహోత్సాహమున సంపత్తించి శుభరేఖ యొసంగి యతనివలన సమస్తోపచారవిధుల నారాధితుండై పెండ్లి కొడుకవు గమ్మని దీవించె నిటఁ గేకయేంద్రుండును శ్రీకృష్ణవివా హోత్సవసందర్శనోత్సుకులై వచ్చినభీమార్జునాదులసహదేవులనుఁ

గుంతలకోసలాదిదేశాధిపు లనుబంధువులను సవినయప్రియసంభాషణాలింగనాదుల నాదరించి తగినవిడిమట్టుల విడియించి మఱి యాస్థాని కేతెంచి పెండ్లికొడుకుం గావించుటకుం బంచినఁ బుణ్యాంగనలు మంగళగీతంబులతో శోభనహరిద్రాక్షతంబులు గోపాలుఫాలతలంబున నునిచి రంత. 51

ఇట్లుపంచినన్ = ఈప్రకారము పురోహితు లంపఁగాన్, పురోహితులచేత, ముకుందునిన్ = కృష్ణునిని, సందర్శించి = చూచి, శుభలేఖ = పెండ్లిపత్రిక, పడసి = వచ్చి, అతనివలనన్ = కృష్ణునివలనన్, సమస్తాదరణములన్ = సమస్తమైన మెప్పుగు నేర్పాటులచేతను, ఆరాధితుండై = పూజింపఁబడినవాఁడై, పెండ్లికొడుకవు, కమ్ము = అగుమని, దీవించెన్; ఇటన్ = పురమునందున్, కేకయేంద్రసుతుండు = కేకయరాజపుత్త్రుఁడును, శ్రీకృష్ణ........వై, శ్రీకృష్ణ = కృష్ణునియొక్క, కళ్యాణ = వివాహముయొక్క, ఉత్సవ = వేడుకను, సందర్శన = చూచుటయందు, ఉత్సుకులై = ప్రయత్నించినవారై, వచ్చినభీమార్జునసకులసహదేవులను, కుంతలకోసలాదిదేశాధిపులు = కుంతలము, కోసలము మొదలగు దేశములప్రభువులు, అనుబంధువులను = అనుమిత్రులను, సవినయ... ...లన్, సవినయ = అడఁకువతోఁ గూడినవియును, ప్రియ = ఇష్టములును నగు, సంభాషణ = మాటలచేతను, ఆలింగనాదులన్ = కౌఁగిలింతలు మొదలైనవానిచేతను, ఆదరించి = గౌరవించి, తగినవిడిమట్టులన్ = అనుకూలమైనవిడుదులందున్, విడియించి = ప్రవేశపెట్టి, మగిడి = తిరిగి, ఆస్థానికిన్ = సభకున్, ఏతెంచి = వచ్చి, పెండ్లికొడుకుం గావించుటకున్, (కృష్ణునిని) పెండ్లికిం దగినయలంకారము గలవానిఁ జేయుటకున్, పంచినన్ = ఆనతీయఁగాన్, పుణ్యాంగనలు = ముత్తైదువలు, మంగళగీతంబులతోన్ = శుభములగుపాటలతోన్, శోభనహరిద్రాక్షతంబులు = పసుపుగలిపినఁబ్రాలను, గోపాలుఫాలతలంబునన్ = కృష్ణునొసటను, ఉనిచిరి = ఉంచిరి. అంతన్ = పిమ్మటను.

ఉ. సంపఁగెనూనె నంటి జెలు ♦ చన్ జన పూని నల్గువెట్టి మే
ల్కెంపులనత్తుసొంపుముల ♦ కింపఁ బునుంగు చనుంగవం గుబా
ళింప మెఱుంగుముంగురులు ♦ లేఁజెమటం బదనై నటింప వై
లింపవధూసమాన యొకతె ♦ లేమ మురాసురభేదికిన్. 52

వైలింపవధూసమాన = దేవతాస్త్రీతో సమానురాలు, ఒకతె = ఒకయువతి,

[illegible] దనము, తులకించుచున్ [illegible], [illegible] నుంగు = జవ్వాది, [illegible] యయి [illegible] = తడిసినవస్త్రము, [illegible] మంచివాసన [illegible] ముకోర్ [illegible] ముశనప్రియుల [illegible]

క. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] 53

[illegible] న్న, విప్పి, [illegible] ఈ సిరిని [illegible] మందమనీతి [illegible] యుందిరి.

సీ. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] కేయూర [illegible] పరిలంపములు [illegible]

నొక్కతె కట్టాణి ♦ మొంటు లుంచె
నొకతె కౌస్తుభరత్నహా ♦ రికఁ ఘటింప
నొకతె కంకణరత్నము ♦ ద్రికలు గూర్చె
నఖిలభూషణభూషితుఁ ♦ డగుచు యదువి
భుండు రంజిల్లెఁ బూర్ణచం ♦ ద్రుండుబోలె. 54

ఓర్తుచెలి = ఒకానొక స్త్రీ, వలిపమణుంగుచేన్ = సన్నమైనదియు మడిచినదియు నగుతెల్లబట్టచేన్, తడియొత్తన్ = తడిని తుడుచు చుండఁగాన్, ఓర్తు = మఱియొకతె, కనకాంబరంబు = బంగారు (సరిగగల) వస్త్రమును, (మధ్యమపదలోపసమాసము) కట్ట నొసఁగెన్ = ధరించుటకు నిచ్చెను. ఒక్కతె, కస్తూరిన్ = కస్తూరముతోన్, తిలకము = బొట్టును, దిద్దన్ = సవరింపఁగాన్, ఒకతె = ఇంకొకతె, పాంకవపటీరాగరుకలపము = పునుఁగు మంచిగంధము నగరు మొదలగుపరిమళవస్తువులతోఁ గూర్చినపూఁతను, అలఁదెన్ = (మేనఁ) బూసెను. ఒక్కతె, మౌళిపైన్ = శిరమునందున్, మకుటంబు = కిరీటమును, సంఘటింపన్ = కూర్పఁగాన్, ఒకతె, ముత్యాలబాసికము = ముత్యములతోఁ గట్టినలలాటకమును, (పెండ్లికాలమున వధూవరులమోమునం గట్టునొక భూషణము.) కూర్చెన్ = ఉంచెను. ఒకతె, కేయూరహారకలాపములు = భుజకీర్తులు ముత్యాలదండలు నను భూషణములను, కూర్పన్ = సంఘటింపఁగాన్, ఒక్కతె, కట్టాణిమొంటులు = మంచిముత్యములతమ్మెంటులను ఉనిచెన్, ఒకతె, కౌస్తుభరత్నహారికన్ = కౌస్తుభ మనురత్నముతోఁ గూడినదండను, (కుస్తుభము = సముద్రము. దానం బుట్టినది కౌస్తుభము. దేవదానవులు సముద్రమును మథించినపు డందుఁ బుట్టినయొక రత్నము కౌస్తుభ మనంబడు.) ఘటింపన్ = (మెడయందుఁ) జేర్పఁగాన్, ఒకతె, కంకణరత్నముద్రికలు = కడియములను రత్నపుటుంగరములను, కూర్చెన్ = తొడిగెను. యదువిభుండు = కృష్ణుఁడు, అఖిలభూషణభూషితుండు = ఎల్లయాభరణములచే నలంకరింపఁబడినవాఁడు. అగుచున్, పూర్ణచంద్రుండుబోలెన్ = నిండుచంద్రుఁడువలె, రంజిల్లెన్ = ప్రకాశించెను. ఉపమాలంకారము.

శా. సంధింపన్ శుభలగ్నముం గదిసె న ♦ జ్ఞాతాఖ్యుఁ డెందంచు వే
బంధుక్షత్త్రియమానవులం దోడ్కొన నం ♦ పన్ వారు లాందోళికా

గంధేభేంద్రరథాశ్వయోధులు లయి తే ♦ గన్ శౌరి మత్స్యధ్వజు
స్కంధారోహుని జేసి యుత్సవ మెసం ♦ గం గాంగాశిల్ప్రసు [illegible]

సంధింపన్ = (సంఘటించి) [illegible], శుభలగ్నమునన్ = (శుభకార్యమునకు) వివాహమునకు [illegible] ఇది [illegible] సెన్ = సమీపించెను. అట్టి [illegible] = [illegible] [illegible] (కొందఱు) [illegible], అంబు = ([illegible]) [illegible] [illegible]......[illegible], అందఱు [illegible], గంధేభేంద్ర = [illegible], రథ = రథములను, అధిరోహు [illegible] [illegible] [illegible] చేయుచు, ఎసంగన్ = అధికము [illegible] [illegible] [illegible] = [illegible] [illegible] మత్స్యధ్వజ [illegible] [illegible].

మ. [illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
స్వరభద్రేభము [illegible] ♦ [illegible]
ఘురఘురా [illegible] ♦ [illegible] [illegible]

అత్తఱిన్ = [illegible], [illegible] = [illegible] శ్రీ [illegible] ([illegible] గట్టఁబడిన) [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] జాతిగజము [illegible], (భద్రగజము [illegible] వివాహాదిశుభకార్యము [illegible] [illegible]) [illegible]......[illegible] = [illegible] చిమ్ముత్తెములయొక్క, [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] యందున్, [illegible] + [illegible] = [illegible]. సమాసంబులం [illegible] [illegible] [illegible]. బా. సం. [illegible] చే [illegible] శబ్దములోని [illegible] మాత్రము [illegible] ' [illegible] + [illegible] ' అని యయ్యెను. అప్పుడు [illegible] బరువములు [illegible]
వు (బా. సం.) సూత్రముచే [illegible] ప్రాప్తించు [illegible] +

చౌడోలు నగును. పిమ్మటఁ బరపదములకు సాదేశమును ద్రుతము [illegible] శమును రాఁగా హొంజౌడో లనురూపము సిద్ధ మయ్యెను. ఇచట ద్రుతమునకుఁ బూర్ణానుస్వార మొక్కటియే యాదేశమగును; గాని స్వాత్మాదులు గావు. [illegible] ర......సీమన్, బంధుర = మనోహరమైన, ఘంటాపథసీమన్ = రాజమార్గప్రదేశమునందున్. అంచద్గతిన్ = ప్రకాశించుచున్నకలతోన్, [illegible] వచ్చెదుకృష్ణునిని, అహా......రసంబు, అహా = ఆశ్చర్యము, [illegible] హర్షరసంబు = సంతోషానురాగములనుజాయము, ఉప్పతిలన్ = పుట్టఁగాన్, [illegible] చెన్ = చూచెను.

చ. బలుఁదమి మీఱఁ జెందిరిక ♦ పావడపై సరిగంచుచీర కెం
దళుకులు దేరఁ బెన్నెరుల ♦ తావికిఁ దేఁటులు చేరఁ గొల్చులం
గళుకులు వారఁ దారకడ ♦ కంటికిఁ దారి దృగంచుపాళిక
ల్వాలజిగి నేర శౌరి నొక ♦ వారవిలాసిని మూచె నొఱఁగాన్. 57

ఒకవారవిలాసిని = ఒకవేశ్య, బలుఁదమి = అధికమైనకోర్కె, మీఱన్ = అతిశయించఁగాన్, జెందిరికపావడపైన్ = కసుఁబారంగు గలతాబందు మీఁదను, సరిగంచు చీరకెందళుకులు = జలతారుచుట్టునుగల కోకయొక్క యెఱ్ఱనికాంతులు, తేరన్ = [illegible]పడఁగాన్, బెన్నెరులతావికిన్ = గొప్పవి యగుతలవెండ్రుకలపరిమళమునకున్, తేఁటులు = తుమ్మెదలు, చేరన్ = సమీపించఁగాన్, కొల్చులన్ = [illegible], కళుకులు వారన్ = కాంతులు ప్రకాశించఁగాన్, తార = కనుగ్రుడ్డు, కడకంటికిన్ = కంటితుదకున్, తారన్ = ప్రసరించఁగాన్, దృగంచుపాళి = నేత్రకాంతులసమూహము, కల్వలజిగి = కల్వలకాంతిని, నేరన్ = పరిహసించఁగాన్, శౌరిన్ = కృష్ణుని, ఒఱగాన్ = ప్రక్కగాన్, మూచెన్ = కనుఁగొనెను.

చ. పగడపుమోవితోఁ జిలుఁగుఁ♦బయ్యెదతోఁ బిడియంపుసొంపుతో
నిగనిగ నుబ్బుసిబ్బెముల ♦ నిగ్గులతోఁ దగుగుబ్బదోయితో
సొగసగువేణితోఁ బెళుకు ♦ చూపులతో లలితేతనవ్వుతో
జిగివగ గుల్క వచ్చి యొక ♦ చేడియ చూచెఁ ద్రిలోకమోహనున్.

ఒకచేడియ = ఒకానొకస్త్రీ, పగడపుమోవితోన్ = పగడమువంటి యధరముతోను, జిలుఁగుఁబయ్యెదతోన్ = సన్నపైఁటతోను, బిడియంపుసొంపుతోన్ = [illegible]

బాలపుసానుసులతోడను, నిగనిగసుబ్బని తృణములనిగ్గులతోన్ = నిగనిగలతోఁ గూడిన సొగసుగల తళతళలతోన్, తగునబ్బరముతోన్ = ప్రకాశించుచున్నదనుతోడను, సొగసుగుబ్బతోన్ = అందమైనదానితోడను, జిగిగల మాటలతోన్ = తళతళలాడుచున్నలతోడను, చిఱునవ్వుతోన్ = మందహాసముతోడను, జిగి = కాంతియును, వగ = విలాసమును, పిల్కన్ = వ్యాపింపఁగాన్, వచ్చి = ఏతెంచి, త్రిలోకమోహనున్ = ముల్లోకములవారిని వలపింపఁజేయువానిని (కృష్ణుని) లలిన్ = ఉత్సాహముతోన్, చూచెన్.

ఉ. బాలిక యొయ్య నేగఁ జని ♦ బంగరు మేడను నిల్చి వేడ్కఁ గో
పాలుని లీలఁ జూచు నెడఁ ♦ బయ్యెద యొయ్యనఁ గాలిఁ దూలినం
గేల నమర్చుచోఁ దమిచి ♦ గిఱ్ఱన నీవి విడి జాఱి భద్రపాం
చాలిక మాటునం జేరెఁ గర ♦ సంగ్రహితాంశుకయై త్రపాగతిన్. 59

ఒక్కబాలిక = ఒక సుందరకన్యక, వేగన్ = త్వరగాఁ, చని = వెళ్లి, బంగరుమేడను, వేడ్కన్ = ఆసక్తితోడను, నిల్చి = నిలిచి, గోపాలునిన్ = కృష్ణునిని, లీలన్ = విలాసముతోడ, చూచు నెడన్ = చూచుచుండఁగా, పయ్యెద = పైఁట, యొయ్యనఁగాలిన్ = ఒయ్యనగాలిచేత, దూలినన్ = ఎగిరిపోఁగాను, కేలన్ = చేతితోడ, అమర్చుచోన్ = సరిచేసికొనుచుండఁగా, తమిచిగిఱ్ఱన్ = కోరికయుద్రేకముచేతను, విడి = వదలి, నీవీము = పోఁకముడియు, జాఱిన్ = జాఱిపోఁగాను, కరసంగ్రహితాంశుకయై, కర = చేతితో, సంగ్రహిత = పట్టుకొనఁబడిన, అంశుకము = వస్త్రము కలదియై, భద్రపాంచాలిక మాటున్ = బంగారుబొమ్మనాటున, చేరెన్ = ప్రవేశించెను.

సీ. పేరభూషణకాంతి ♦ గ్రమ్మ రాజిలుచేఁ గేలఁ
గోసి మారుని సజారాంతి ♦ యనఁగ నొకతె
కేసి మొగ్గపూవిపదగ్గ ♦ కదలఁగ మేడపైనుం
డుప నిల్చు మణిపుత్రి ♦ యనఁగ నొకతె
హారిసలమంచకో ♦ పరి నుండి సిగ్గుండ
ఘనముగ్గై మించుమించు ♦ చనఁగ నొకతె
పగడంపుగోడకి చెం ♦ పుగ హాల్తి చూచెఁ ద
ఘటిత కాంచనవల్లి ♦ క యనఁ నొకతె

కంఠమునఁ గాంచికయుఁ బైఁడి ♦ కంటె మెలఁకఁ
బాదముల బాహుపురులును ♦ బాహుయుగళిఁ
బాదకటకంబులు ధరించి ♦ భామ యొకతె
సంభ్రమాయత్తగతి వచ్చి ♦ శౌరిఁ గనియె. 60

ఒకతె=ఒకానొకస్త్రీ, హీర......యై, హీరభూషణ=వజ్రపుసొమ్ములచేత, ధౌత=శుద్ధిచేయఁబడినదియై, (వజ్రపుసొమ్ములు ధరించుటచేఁ దెల్లనిచాయ గలదియై యని యర్థము.) అజురాణి యనఁగన్=సరస్వతివలె, కేలన్=హస్తమునందున్, వాడించు కన్, కొని = ధరించి, శౌరిన్ = కృష్ణుని, చూచెన్ = కనుఁగొనెను. ఒకతె=ఇంకొకతె, కని = (కృష్ణుని) జూచి, మోహపరవశయై=వలపుచే నొడలెఱుంగనిదియై, వార్ధిపుత్త్రి యనఁగన్ = మాణిక్యపుబొమ్మవలెన్, మేడయందున్ = మేడమీఁదను, నిల్చెన్=నిలువఁబడెను, ఒకతె, ఘనముపైమించుమించు చనఁగన్ = మేఘముపై మెఱుపువలె, హరినీలమంచకోపరినుండి=ఇంద్రనీలములచేతనైన మంచముపైనుండి, వీక్షించెన్=చూచెను. ఒకతె, పగడంపుఁగంబము=పగడపురాతిస్తంభమును, దాపున్=దగ్గఱగాన్, హత్తి=అంటుకొని, తద్ఘటితకాంచనవల్లిక యనఁగన్=ఆకంబమునఁ గూర్పఁబడిన బంగారుతీవెవలె (నుండి) చూచెన్=(కృష్ణుని) కనుఁగొనెను. ఒకతెభామ=ఒకానొకస్త్రీ, కంఠమునన్=మెడయందున్, కాంచికయున్=ఒడ్డాణమును, మెలఁకను=నడుమునందున్, పైఁడికంటెన్=బంగారుకంటెను, పాదములన్=కాళ్లను, బాహుపురులను=దండకడియములను, బాహుయుగళిన్=బాహుద్వయమునందున్, పాదకటకంబులు=అందెలను, ధరించి, సంభ్రమాయత్తగతిన్=త్వరకు లోఁబడిననడకతోన్, (త్వరగాన్) వచ్చి కనియెన్=వచ్చి కృష్ణుని జూచెను. ఇందుపమాలంకారము. మెడయందు ఒడ్డాణము కటిభాగమున సంభ్రమముచే నొకచోట ధరింపవలసిన భూషణములను మఱియొకచో నొకానొకస్త్రీ, ధరించిన దని చెప్పుటచే విభ్రమ మనుశృంగారచేష్ట ప్రదర్శింపఁబడియెను.

చ. తుఱుము మఱపిడ ముంగురులు ♦ తొంగలిఱెప్పలఁ దొంగిచూడ ని
బ్బఱపుమెఱుంగుఁజన్నుఁగవ ♦ పయ్యెద దాఁగిలిమూఁత లాడ వా
తెఱపలుగెంపుల న్నగవు ♦ తేటలు గూడ నిజేశుకౌఁగిటం
దొఱఁగి రయంబునం జని వ♦ధూమణి యొక్కతె గాంచె నన్నిటన్.

టీక.— [illegible] = [illegible] స్త్రీ [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible]ము, [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] చెప్పులను, [illegible] = [illegible] అని యర్థము. [illegible] = [illegible], పద్యపదక్ = [illegible], [illegible] = ([illegible]) [illegible], ([illegible]) [illegible] = [illegible] అని యర్థము.) [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] ([illegible]) [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible].

ఉ. ఉల్లము లుల్లసిల్లఁ గను ♦ [illegible]
పల్లవ [illegible] ♦ [illegible]
బల్లసనంగ [illegible] ♦ ద్రాక్ష [illegible]
[illegible] ♦ [illegible] 62

ఉల్లములు = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] అని యర్థము. [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], ([illegible]) [illegible] = [illegible], [illegible], ఎల్ల [illegible] ([illegible]) [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] అని యర్థము. [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] [illegible].

వ॥ ఇత్తెఱంగున మహాయోగ్యంబు లగు [illegible] సలిల [illegible]
యసల తరళతర [illegible] ద్రాక్ష [illegible] కనుసా
రంబు లగు [illegible] వేంకటపర్వతరాజంబు లుద్యాన [illegible]
బులం జలింప నిలింప కింపురుష [illegible] గురించి

దగుసింధురయానలచికురబంధబంధుర చంపకకుసుమగంధంబులకు
వెఱచి పఱచుచు మదకుంభికుంభంబుల బ్రాలుబంధురంబులకొడ
లం బొదవునారట్టజఘోట్టాణ ఘోటకగళాటక హాటకకటక కింకి
ణీగణనటీజన కంకణమంజుమంజీర శింజితంబుల దిద్భృత్యుజనవచన
కోలాహలంబులం గ్రిందుపఱిచి క్రిందుకొనుసురదుందుభి ఢమామి
కా కాహళాపణవ మృదంగ పుంఖానుపుంఖ శంఖవేణువీణాదివాద
ననినాదంబులు రోదసి నిండ నిండార విరిసినపుండరీకమండలంబుల
గం డడంచుపాండురపుండరీకంబుల మెండుమీఱిన ముత్తెంపుజల్లుల
జిగివెల్లువల నల్లుకొను వెల్లపట్టుసిడంబులనడుమం బగడంబుడంబు
విడంబించు దట్టంపుఁగెంపుటాలవట్టంబులకట్టెఱనిగ్గులకుం జుట్టంబు
లై నట్టువచెలులయంగదట్టంబులం గట్టినపుట్టంబులం గప్పి యుప్ప
రంబున కెగయుసామంతమహీకాంతమకుటాంగదాది సంఘట్టిత జ
నిత మణిరజంబులు మెఱయ నెఱయుపొగడవిరివలపులు వలచు
డిండిమవాదనోత్పాదిత వేదండగండజాల మదధారలం బంకిలం బ
గునేలం గాలూనక సమ్మర్దంబునఁ దోఁపాడఁ గిక్కిఱిసి యెగయు
పౌరులం గనుసన్నల న్నగుచు మహారజకచరమాంగంబుల నొఱసి
చనునాగవాసంపునంగనాచులపయిం గన్నువేసి వ్రెక్కం జనువారి
యక్కలకు వింతబొజుంగు లిడు విడియంబులపేరింటిలాంచి గనుప
ట్టం బట్టపగలుగాఁ జంద్రజ్యోతులు వెలుంగఁ జతురంగబలసంగత
మంగళోత్సవమునకు దివంబున నున్నవారిం బిలువంబోవువిధంబున
నంబరతలంబున కెగసి తారకావారంబులం దోడ్కొని వచ్చుచె
న్నున వెన్నముద్దలంబోని సితచ్ఛవిగుచ్ఛంబులతో బ్రాలుతారా
బాణంబులవిన్నాణంబెసంగ సభంగశృంగారరసతరంగంబులు దొ
రంగు తెఱంగునం గురంగధరమరీచిసస్రగ్ధీచీనంబై చీనిచీనాంబరాభర

[illegible] పత్త్రంబులు [illegible]
[illegible] నిం[illegible]
[illegible] రాజ[illegible] 63

ఇ[illegible]ంగ[illegible] = [illegible] బడినవి, (సంతసము [illegible]) [illegible] అలను.....[illegible], అలను = [illegible] దం [illegible] శ్రీ[illegible] [illegible] నవియు, [illegible] ([illegible]) [illegible] = [illegible] [illegible] పలు [illegible], [illegible]..... [illegible] = [illegible] ([illegible]) [illegible] = శ్రీ[illegible] ([illegible]) [illegible] = [illegible] ([illegible]) [illegible]...... [illegible] శ్రీ[illegible] ([illegible]) [illegible] = [illegible] = [illegible] = [illegible] = [illegible] = [illegible] ([illegible] = [illegible] ...... [illegible] = [illegible] = [illegible] = [illegible] = [illegible] = [illegible] = [illegible] = [illegible] = [illegible] = [illegible] = [illegible] మంజీర = [illegible] ...... లన్, [illegible] = [illegible] ([illegible]) [illegible] = [illegible]

కోలాహలంబులన్ = ధ్వనులను, క్రిందుపఱిచి = తిరస్కరించి. క్రిందుకొను......నినా దంబులు, క్రిందుకొను = అతిశయించెను, సురదుందుభి = దేవతలభేరులయొక్కయు, ఢమామికా = ఢమామిక యనువాద్యముయొక్కయు, కాహళా = బూరలయొక్కయు, పణవ = పణవము లనువాద్యములయొక్కయు, మృదంగ = మద్దెలలయొక్కయు, శృం ఖాముఖపుంఖ = ఎడతెగని, శంఖ = శంఖములయొక్కయు, వేణు = పిల్లనగ్రోవులయొక్క యు, వీణాది = వీణె మొదలగువానియొక్కయు, నినాదంబులు = ధ్వనులు, రోదసి = భూమ్యాకాశములను, నిండన్ = పూరింపఁగాన్, నిండారన్ = పూర్ణముగాన్, వికసిత పుండరీకమండలంబులగంధము = వికసించిన తెల్లదామరపూలసమూహములయొక్కపరిమళ మును, (తామరపూలసొగసు నని యర్థము.) అదంచుమరందపుండరీకంబులన్ = పోఁగొట్టు తెల్లగొడుగులయందున్ (ని) " పుండరీకం సితచ్ఛత్రే సితాంభోజేపి కీర్తి త" మని యజయ్యుఁడు. మెండు......వెల్లువలన్, మెండుమీఱిన = అతిశయించిన, ముత్తెంపుజల్లుల = ముత్యాలజాలరులయొక్క, జిగివెల్లువలన్ = కాంతిప్రవాహములను అల్లుకొను వెల్లపట్టుసిడంబులు దుముకన్ = వ్యాపించెడు తెల్లపట్టు పెక్కులు ముసుఁగు చుండన్, పగడంబుదంబు = పగడపుఁగాంతిని, విడంబించు......నిగ్గులకున్, విడంబించు = అనుకరించెడు, పట్టుపుఁగెంపుటాలవట్టముల = వృత్తమైన కెంపుల (పిడీల) వెట్టికేడెముల యొక్క, కట్టిడినిగ్గులకున్ = మిగుల నెఱ్ఱని కాంతులకున్, చుట్టంబులై = బంధువులై (స మానములై యని యర్థము.) నట్టువచెలుల యంగపట్టంబులన్, నట్టువచెలుల = నాట్య ము చేయు స్త్రీలయొక్క, అంగపట్టంబులన్ = తొడలయందున్, కట్టినపట్టంబులన్ = ధరించినవస్త్రములను, పయ్యెదగా ధరించినవస్త్రముల నని యర్థము. కప్పి = ఆవరించి, ఉప్పరంబునకున్ = ఆకాశమునకున్, ఎగయు......రజంబులు, ఎగయు = ఎగిరెడు, (ఇది రజమను దానితో నన్వయించును.) సామంతమహీకాంత = సామంతరాజులయొ క్క, తనదేశమునకు సమీపమునందుండు దేశములఁ బాలించువారు సామంతులు. మకు టు = కిరీటములయొక్కయు, అంగదాది = బాహుపురులు మొదలగువానియొక్కయు, సంఘట్టనంబునన్ = ఒరపిడిచేతను, జనిత = పుట్టింపఁబడిన, మణిరజంబులు = మణులపొ డిపురాశులు, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, నెఱయఁ బ్రదవిదికలపులు = వ్యాపించె డుపొగడపూవులపరిమళములను, వలము...... ధారలన్, వలము = వ్యాపింపఁజేసెడు (ఇది మదముతో నన్వయించును.) డిండిమనాదన = డిండిమ మనువాద్యవిశేషముయొ క్కవాయించుటచేతను, ఉత్పాదిత = పుట్టింపఁబడిన, వేదండ = ఏనుఁగులయొక్క, గండజాల = చెక్కిళ్లసమూహమునందలి, మదధారలన్ = మదోదకప్రవాహములచేత ను, పంకిలంబు = బురదకలది, అగు నేలన్ = అగుభూమియందున్, కాలూఁదక = కాలిడ

నిలుపలేక, సమ్మర్దంబునన్ = ఇఱుకటముచేతను, త్రోపాడన్ = గెంటికొనఁగాన్, క్రి క్కిఱిసి = ఇఱుకుకొని, ఎగయుపాటులన్ = ఎగిరెడుపురోజనములను, కనుసన్నలన్ = కంటిసంజ్ఞలచేతను, నగుచున్ = పరిహసించుచున్, మార్దంగికాంగనాంగంబులన్, మార్దంగిక = మద్దెలవాయించువారియొక్క, వరమాంగంబులన్ = శిరస్సులను, ఒదిఁగి = తొలఁగి (దాఁగి యని యర్థము.) చను......నెడన్, చను = వెళ్లెడు, నాగవాసంపుసంగవాచులపయిన్ = వేశ్యాసమూహమునందలిప్రౌఢాంగనలమీఁదను, కన్ను వేసి = కన్నునిలిపి, ప్రక్కన్ = సమీపమునను, చనువారియక్కలనున్ = వెళ్లెడువారిచెల్లెలనున్, వింతబోజుంగులు = క్రొత్తవిటకాండ్రు, (బోజుఁగు = భుజంగశబ్దభవము.) ఇడు.........లాంచి, ఇడు = ఇచ్చెడు, విడెయంబులపేరింటి = తాంబూలమను పేరుగల, లాంచి = లంచము, కనుపట్టన్ = కనుపడునట్లుగాన్, పట్టపగలుగాన్ = పగ లయ్యెడులాగున, చంద్రజ్యోతులు = పగలువత్తులు, (వెన్నెలంబోలు కాంతిగలవి. మతాబులు.) వెలుంగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, చతురంగ......నన్, చతురంగబల = గుఱ్ఱములు మొదలగు నాల్గుతెఱఁగుల సేనలతోన్, సంగత = కూడిన, మంగళోత్సవమునకున్ = పెండ్లివేడుకకున్, దివంబునన్ = స్వర్గమునందున్, ఉన్నవారిన్, పిలువంబోవుపగిదిన్ = పిలుచుటకు వెళ్లుచున్న ప్రకారముచేతను, (పిలుచుటకు వెళ్లుచున్న ట్లని యర్థము.) అంబరతలంబునకున్ = ఆకసంబునకున్, ఎగసి, తారకావానంబులన్ = నక్షత్రసముదాయములను, తోడ్కొనివచ్చుచెన్నునన్ = తీసికొనివచ్చు చందముతోన్, (తోడ్కొనివచ్చుచున్న ట్లని యర్థము.) వెన్నముద్దలం......తోన్, వెన్నముద్దలంబోని = వెన్నముద్దలంబోలిన, సితచ్ఛవి = తెల్లకాంతులయొక్క, గుచ్ఛంబులతోన్ = గుత్తులతోన్, వ్రాలుతారాబాణంబులవిన్నాణంబు = క్రిందంబడియెడు తారాజువ్వలయొక్క సొగసు, ఎసంగన్ = అతిశయింపఁగాన్, అభంగశృంగారరసతరంగంబులు = నిండైనశృంగారరసముయొక్క కరడులు, తొరంగు తెఱంగునన్ = స్రవించుచున్న రీతిచేతను, కురంగ......బై, కురంగధర = చంద్రునియొక్క, మరీచి = కాంతితో, సద్రీచీనంబై = సమానమై, చీనిచీనాంబరా......లు, చీని = బంగారుజరీగల, చీనాంబర = చీనాదేశమందు నేసినపట్టువస్త్రములయు, ఆభరణ = నగలయందలి, హీర = వజ్రములయొక్కయు, చాకచక్యంబులు = కాంతులు, చెన్నొందన్ = అందముగాఁ బ్రకాశింపఁగాన్, మందగమనంబునన్ = మెల్లనినడకతోన్, తగు......పైన్, తగు = ప్రకాశించు, చతుర్దంతి = ఐరావతముతోన్, (నాల్గుదంతములుగలది) సమ = సమానమైన, సమద = మదముతోఁ గూడిన, దంతావళంబుపైన్ = ఏనుఁగుమీఁదను, ఇంద్రుఁడునుంబోలె = ఇంద్రుఁడువలెనే, యాదవేంద్రుండు = కృష్ణుఁడు, రాజభవనాంగణంబు = రాజగృహముం

గిటీని, చేరఁగ = సమీపించునట్లు, వచ్చెఁగ, అంతన్ = పిమ్మటను, ఇక్కడఁగ = రాజ గృహమునందుఁగ,

క. సుందరు లప్పుడు బంగరు
బిందెల పాటీరసలిల ♦ పృథుధారల స
య్యిందుముఖి జలకమార్చి ర
హిం దడియొత్తిరి లతాంత ♦ మృదుచేలములన్. 64

అప్పుడు = పెండ్లికొమరుఁడుగుమ్మములోనికి వచ్చినపుడు, సుందరులు = (సొందఱు) స్త్రీలు, బంగరుబిందెలపాటీరసలిలపృథుధారలన్ = బంగారుకుండలయందున్న మంచిగందపునీటిపెద్దధారలతోన్, అయ్యిందుముఖిన్ = ఆభద్రను, జలకమార్చి = స్నానము చేయించి, రహిన్ = సంతసముతోఁగ, లతాంతమృదుచేలములన్ = పూవులవలె మెత్తనివైనవస్త్రములతోఁగ, తడియొత్తిరి = తుడిచిరి.

చ. కళుకుదుకూల మింపలరఁ ♦ గట్టి లలిం దిలకంబు దిద్ది క
జ్జల మిడి పారిజాతసుమ ♦ సంఘములుం గలపంబుఁ గూర్చి స
ల్లలితమణిస్ఫుటాఖిలక ♦ లాపకలాపములన్ ఘటించి కాం
త లపుడు దెచ్చి రవ్వికచ ♦ తామరసాక్షి వివాహవేదికిన్. 65

కాంతలు = చెలులు, ఇంపలరన్ = సంతసము గలుగునట్లు, కళుకుదుకూలము = (తళతళలాడు) కాంతిగలపట్టువస్త్రమును, కట్టి = ధరింపించి, లలిన్ = ఉత్సాహముతోఁగ, తిలకంబు = బొట్టును, దిద్ది = సవరించి, కజ్జలము = కాటుకను, ఇడి = (కన్నుల) నుంచి, పారిజాతసుమసంఘములున్ = పారిజాతపుంబువ్వులసమూదాయమును, (సముద్రమునం బుట్టినయొకానొక దేవవృక్షము పారిజాతము. మఱియు నియ్యవి నాల్గు గలవు. (ని) పంచైతే దేవతరవః మందారః పారిజాతకః సంతానః కల్పవృక్షశ్చ పుంసి వా హరిచందనం. అ.) కలపంబున్ = పరిమళవస్తువు లగుకస్తూరి మొదలగువానితోఁ గూర్చినసిరిగందమును, కూర్చి = సంఘటించి, సల్లలిత......కలాపములన్, సల్లలిత = మనోహరమైన, మణి = మణులచేతను, స్ఫుట = వికసించిన, అఖిల = సమస్తమైన, కలాప = నగలయొక్క, కలాపములన్ = సముదాయములను, ఘటించి = కూర్చి, అవ్వికచతామరసాక్షిన్ = ఆభద్రను, (వికసించినతామరపూవులం బోనికన్నులుగలదానిని) అపుడు = ఆకాలమున, వివాహవేదికిన్ = పెండ్లియరఁగుమీఁదికి, తెచ్చిరి = తీసికొనివచ్చిరి.

క. ఇటు భవనద్వారమునం
దటికి వచ్చుయదుతనయునకు నెదురుగ నం
తటఁ గేకయపతి చని చెం
గటఁ గరి డిగి మ్రొక్కునతనిఁ గని దీవించెన్. ౬౬

ఇటన్ = ఇక్కడను, భవనద్వారమునందటికిన్ = ఇంటిగుమ్మమునొద్దకున్, వచ్చుయదుతనయునకున్ = వచ్చుకృష్ణునకున్, కేకయపతి = కేకయరాజు, ఎదురుగన్ = అభిముఖముగాన్, చని = వెళ్లి, అంతటన్ = పిమ్మటను, కరిన్ = ఏనుఁగును, చెంగటన్ = సమీపమందున్, డిగి = దిగి, మ్రొక్కునతనిన్ = నమస్కరించినకృష్ణుని, కని = చూచి, దీవించెన్ = ఆశీర్వదించెను.

వ. మఱియు నతండు భూసురాశీర్వాదంబులును, వందిమాగధపాఠం
బులకైవారంబులును, ముత్తైదువలలక్ష్మీనారాయణకల్యాణంపుఁ
బాటలసన్నాంపుఁ జెలుంగులును, మంగళతూర్యత్రివాదిత్రంబులును,
భూనభోంతరంబు నిండ నభ్యంతరనిశాంతంబునను హిందోళసంతతస
హితంబుగాఁ దోడ్కొని యేగుచో ననుదేవసందనుండు డెందంబునఁ
బుణ్యాంగనాజనమణిభూషణనీరాజనోపచారంబు లాదరించుచుఁ గ
న్యాంతర ద్వారపార్శ్వనిక్షిప్తసువర్ణపూర్ణకలశములను బింబబింబితక
ర్పూరదీపికల విలోకించుచు, సద్గుణుం డా సంగునాని వాసితంబగు
సింగిమాని విప్పుల్లకై ననడఁ గోనుచు, నల్లనల్లన నడచి గారుత్మత
తోరణాంకురప్రియసుమనస్స్తంభసంభావితరంభాది దివిజరంభోరు
చామరసైరంధ్రికరపాల్లకసముల్లసితశుభపన్నప్రశస్తంబును, బుధో
హితబ్రాహ్మణపురంధ్రీబృందసంరంధ్రంబును, వివిధకనకలసమానదర
ముదయభ్రమదనంతమునవమ్రాగవదానుబస్కనదంగ మాణిక్యతరంగ
వల్లీసుందరం బగు వైవాహికమందిరంబునందును నవరత్నమణికవే
దికోపరికురువిందచరణాంచితకాంచనపీఠంబున నధివసించె నప్పుడు.

మఱియుఁ గో = ఇంకను, అతండు = ఆకేకయరాజు, భూసురాశీస్స్వనంబులును = బ్రాహ్మణులదీవనలును, వంది......కైవారంబులును, వంది = పరాక్రమమును స్తుతించువారియొక్కయు, మాగధ = వంశమును స్తుతించువారియొక్కయు, వారంబుల = సముదాయములయొక్కయు, కైవారంబులును = స్తుతులును, (శ్లో) స్యుర్మాగధాస్తు మాగధా వందిన స్తుతిపాఠకాః. అ. పేటికాగాణియల......ను, పేటి = శ్రేష్ఠురాండ్రైన, గాణియల = పాటకత్తియలయొక్క, లక్ష్మీనారాయణ = లక్ష్మీనారాయణులయొక్క, కల్యాణంపుఁబాటల = పెండ్లినిఁదెలియఁజేయుపాటలయొక్క, సన్నంపుమెలంగులను = సన్నపుధ్వనులును, మంగళేతరజైత్రవాదిత్రంబులును = శుభముం దెలుపుజయశీలమైన వాద్యధ్వనులును, భూనభోంతరంబు = భూమ్యాకాశములయొక్కమధ్యభాగమునందున్, (ఇట సప్తమ్యర్థమందుఁ బ్రథమ.) నిండన్ = పూర్ణముకాఁగాన్, అభ్యంతరనిశాంతంబునకున్ = లోపలియింటికిన్, (అంతఃపురమునకున్) హితమాత్రిహితంబుగాన్ = చుట్టములతోడను, మంత్రులతోడనుగూడ, శౌరి = (కృష్ణుం) దీసికొని, ఏగునప్డున్ = వెళ్లునప్పుడు, వసుదేవనందనుండు = కృష్ణుఁడు, అందంబున్ = అక్కడక్కడను, పుణ్యాంగనాజన......లు, పుణ్యాంగనాజన = ఐదువరాండ్రయొక్క, మణిభాజన = మాణిక్యపుంబళ్లెరములందలి, నీరాజనోపచారంబులు = మంగళహారతులనెడునూడిగములను, ఆదరించుచున్ = మన్నించుచున్, (స్వీకరించుచు నని యర్థము.) కక్ష్యాంతర......దీపికలన్, కక్ష్యాంతర = నాలుగిండ్లవాకిళ్లయొక్క, ద్వారపార్శ్వ = గుమ్మముప్రక్కలయందు, నిక్షిప్త = నిలుపఁబడిన, సువర్ణ = బంగారుతోఁ జేయఁబడినవియు, పూర్ణ = నీటితో నింపఁబడినవియు నగు, కలశ = ఘటములందును, ముకురబింబ = అద్దములందును, బింబిత = ప్రతిఫలించిన, కర్పూరదీపికలన్ = కర్పూరపుదివ్వెలను, విలోకించుచున్ = చూచుచును, అర్జునుండు, ఒసంగు......కైదండన్, ఒసంగు = ఇచ్చెడు, ఇది కైదండతో నన్వయించును. నాదనాహితంబు = నాదునిచేఁ దీసికొనిరాఁబడినది, అగునీఁగిమ్రానిపువ్వులకైదండన్ = అగుకల్పవృక్షముయొక్క పువ్వులను గలహస్తావలంబనమును, కొనుచున్ = గ్రహించుచున్, అల్లనల్లనన్ = మెల్లమెల్లఁగాన్, నడచి, గారుత్మత......ప్రశస్తంబును, గారుత్మతతోరణ = పచ్చలతోరణములుగల, అత్యుదగ్ర = గొప్పవియగు, విద్రుమస్తంభసంభార = పగడపుగాటికంబముల సముదాయమునందున్, బింబిత = ప్రతిఫలించిన, రంభాది = రంభ మొదలగు, దివిజాంభోరు = దేవతాస్త్రీలువలెన్, చారు = అందకత్తెలగు, సైరంధ్రీ = పరిచారికలయొక్క, పరులయింట నుండియు స్వతంత్రురాలై గంధలేపనతిలకనిర్మాణాదులం జేయువనిత సైరంధ్రి యనంబడు. (ని) సైరంధ్రీ పరవేశ్మస్థా స్వవశా శిల్పకారికా. అ. కరపల్లవ =

ఎఱ్ఱగలువలం బోలినచేతులచే, సముల్లసిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడు, శుభవస్తు = మంగళవస్తువులచేతను, ప్రశస్తంబును = శ్లాఘింపఁబడినదియును, పురోహితబ్రాహ్మణపురంధ్రీబృందనీరంధ్రంబులు = పురోహితులయొక్కయు, బ్రాహ్మణులయొక్కయు, ముత్తైదువులయొక్కయు, సముదాయముచేతను, సందులేనిదియును, వికచ......సుందరంబు, వికచ = వికసించిన, కమల = తామరలయు, కుముద = కలువలయు, సముదయ = సముదాయముయొక్క, భ్రమద = భ్రమనుగల్పించెడు, (ఇది రంగవల్లితో నన్వయించును.) సంకుమద = జవ్వాదిచేతను, మృగమద = కస్తూరిచేతను, అనులిప్త = పూయఁబడిన, నవరంగ = ఒకవిధమైనగృహమునందలి, మౌక్తికరంగవల్లీసుందరంబు = ముత్తెపులముగ్గులచే మనోహర మైనది. (పునుఁగు మొదలయినవానిచే నలుకఁబడినదియుఁ బద్మములనియుఁ గలువలనియు భ్రాంతిపుట్టించెడునట్లు నానావిధముగా నలంకరించిన ముగ్గులచే మనోహర మైనదియును,) అగు, వైవాహికమందిరంబునడుమన్ = పెండ్లియింటిమధ్యమందుఁ, అదర......పీఠంబునఁ, అదర = ప్రకాశించెడు, మరకతమణివేదికా = మరకతపురాలతిన్నెయొక్క, ఉపరి = మీఁదను, కురువిందచరణాంచిత = కెంపురాలకోళ్లచే నలంకరింపఁబడిన, కాంచనపీఠంబునన్ = బంగారుపీఁటయందుఁ, అధివసించెఁ = కూర్చుండెను; అప్పుడు,

క. ఆగమవిధిసహితముగా
నాగోత్రాపతి యొసంగె యదుపతికిఁ స
ద్యోగోదధిమధుగుడసుష
మాగుంఫితమై తనర్చు మధుపర్కంబుఁ. 68

ఆగోత్రాపతి = ఆకేకయరాజు, యదుపతికిన్ = కృష్ణునకుఁ, ఆగమవిధిసహితముగాఁ = వేదమందలియేర్పాటుతోఁ గూడునట్లుగాన్, సద్యోగో......మై, సద్యోగోదధి = నిన్నఁబిదికినయావుపాలవలనఁగలిగినపెరుఁగుయొక్కయు, మధు = తేనెయొక్కయు, గుడ = బెల్లముయొక్కయు, సుషమా = ఎక్కువకాంతితో, గుంఫితమై = కూర్పఁబడినదియై, తనర్చుమధుపర్కంబుఁ = ఒప్పుమధుపర్కద్రవ్యమును, ఒసంగెన్ = ఇచ్చెను. పెరుఁగు, తేనెయు, బెల్లముం గలసినది మధుపర్క మందురు. కొందఱు పెరుఁగుతోఁ గూడినతేనెయే మధుపర్కమందురు.

గీ. పాలవెల్లిగన్న ♦ బాలికపోలికఁ
దనరుముద్దుకూఁతుఁ ♦ దాను సతియు
నర్చఁ జేసి హరికి ♦ సాలంకృతంబుగా
ధారవోసి రెంత ♦ ధన్యతములొ. 69

పాలవెల్లి=క్షీరసముద్రము, కన్న బాలికపోలికన్=కన్న బాలసామ్యముచేత ను, (లక్ష్మివలె నని యర్థము.) తనరుముద్దుకూఁతున్=ప్రకాశించుచక్కనిబాలికను, తానున్=కేకయరాజును, సతియున్=భార్యయును, అర్చచేసి=పూజించి, హరికిన్=కృష్ణునకున్, సాలంకృతంబుగాన్=అలంకారములతోఁ గూడునట్లు, ధారవోసిరి=ధారాపూర్వకముగ నిచ్చిరి. ఎంతధన్యతములొ=(వారు) ఎంతపుణ్యాత్ములో, మిగుల బుణ్యాత్ము లని యర్థము. విష్ణుప్రీతిగాఁ గన్యాదానము చేయువారే లోకమున బుణ్యాత్ము లని శాస్త్రములం బ్రసిద్ధి యుండఁగా విష్ణువునకే కన్యాదానము చేయువా రెంతపుణ్యాత్ములో యెవ్వరుం జెప్పలే రని యాశయము.

మ. చెలువౌముత్తెపుఁబ్రాలపుట్టికలపై ♦ జీరాడఁగాఁ బెందెరన్
నెలఁత ల్వంపఁగ శౌరి నెమ్మొగమున ♦ న్మీనాక్షివాలారుఁజూ
పులు వ్రాలెన్ శరదంబుదంబు జరుగన్♦పూర్ణేందుబింబంబుపైఁ
బొలుపై వ్రాలుచకోరికానికరము ♦ ల్వోలెం ద్రపాలోలతన్. 70

చెలువౌ = అందమును, ఔముత్తెపుఁబ్రాలపుట్టికలపైన్=పొందుముత్యాలతలఁబ్రాలుగల బుట్టలమీఁదను, జీరాడఁగాన్=వ్రేలాడుచుండఁగాన్, (దీనికిం దెరకర్త) నెలతల్=చెలులు, పెందెరన్ = పెద్దదియగు తెరను, వంపఁగన్ =తగ్గింపఁగాన్, మీనాక్షివాలారుఁజూపులు=భద్రయొక్క (చేఁపలంబోలినకన్నులుగలది) వాఁడిచూపులు, శౌరినెమ్మొగమునన్=కృష్ణునిమొగమునందున్, శరదంబుదంబు=శరత్కాల మండలిమబ్బు, (ఆశ్వయుజకార్తికమాసములు శరత్కాలము) జరుగన్ =పోఁగాన్, పూర్ణేందుబింబంబుపైన్=నిండుచంద్రునిమండలముమీఁదను, పొలుపై=ఒప్పై, వ్రాలుచకోరికానికరముల్వోలెన్ = వ్రాలెడుచకోరికలసముదయమువలెన్, త్రపాలోలతన్=లజ్జవలనం గలిగినచాంచల్యముతోన్, వ్రాలెన్=ప్రవేశించెను. ఉపమాలంకారము.

క. కమలాక్షుముూపులకు రా

రాకొమరివిలోకనము లెదురు • కొనియెను మదనా
స్త్రములకెదుర్కొనుమదభృం
గములతెఱంగున ననూన • కౌతుక మలరన్. 71

రాకొమరివిలోకనములు = రాచకూఁతుచూపులు, కమలాక్షుచూపులకున్ = కృష్ణునిచూపునకున్, మదనాస్త్రములకున్ = మదనునిబాణములకున్, (పుష్పములకని యర్థము.) ఎదుర్కొనుమదభృంగములతెఱంగునన్ = ఎదురేఁగుచుమదముగలతుమ్మెదలవిధముచేతను, అనూనకౌతుకము = అధికసంతోషము, అలరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ఎదురుకొనియెను. అభిముఖము లయ్యెను. నిదర్శనాలంకారము.

చ. తొలిమణికంకణధ్వనులు • తూర్యరవంబుల మేళవింప ఉ
ప్పులఁ గనుపాప లందుకొన • బాహుయుగాంగదనూత్నరత్నకం
దళరుచి చెక్కుటద్దములఁ • దార్కొన నున్ముఖియై నిజేశునౌ
దలఁ దలఁబ్రాలు వోసె వని • తామణి నెచ్చెలు లూఁతసేయఁగన్.

తొలి = మొదటను, మణికంకణధ్వనులు = మణులతోఁ గూడినకడియములధ్వనులు, తూర్యరవంబులన్ = వాద్యములధ్వనులతోన్, మేళవింపన్ = కలసికొనఁగాన్, కనుపాపలు = కంటిగ్రుడ్లు, ఉప్పులన్, అందుకొనన్ = ముట్టికొనఁగాన్, బాహా... ...రుచి, బాహుయుగ = చేతులజంటయందున్న, అంగద = భుజకీర్తులయొక్క (దండకడియములయొక్క) నూత్నరత్నకందళ = క్రొత్తవియగురత్నపుమొలకలయొక్క, రుచి = కాంతి, చెక్కుటద్దములన్ = అద్దములంబోలినచెక్కులను, తార్కొనన్ = సమీపింపఁగాన్, వనితామణి = భద్ర, ఉన్ముఖియై = ఎత్తినమోముగలదియై, నెచ్చెలులు = చెలికత్తెలు, ఊఁతసేయఁగన్ = సహాయపడఁగాన్, నిజేశునౌదలన్ = ఆత్మీయుఁడగుభర్తశిరమునందున్, తలఁబ్రాలు = తలఁబ్రాలను, పోసెన్. తలన్ + ప్రాలు = తలఁబ్రాలు = (వివాహకాలమందు వధూవరు లొండొరులశిరమునం బోసికొనెడుబియ్యము తలఁబ్రాలు.) ధనవంతులుబియ్యమునకు బదులు ముత్యముల నుపయోగింతురు.

మ. శతపత్రాయతనేత్రి ముత్తియపుసే • సల్ దోయిటం గూర్చి యు
త్తుతఁజేక్ సిబ్బెపుగబ్బిగుబ్బజిగికిం • దోడైనదోర్మూలదీ
ధితిపైఁ జెల్వునిదృష్టి పర్వఁ దరిపా • ప్తిం బోఁడియుగ్మంబు పం

చి తదీయంబగుమౌళిమీఁదికి వెసం♦జిమ్మెన్ స్మితాస్యాబ్జయై. 73

శతపత్రాయతనేత్ర = భద్ర; (కమలములవలె విశాలమైనకన్నులుగలది) (ని) సహస్రపత్రం కమలం శతపత్రం కుశేశయం. అ. ముత్తియపుసేసల్ = ముత్తియములనుప్రాలను, (సేస యిది శేషాశబ్దభవము.) దోయిటన్ = దోసిలియందున్, కూర్చి, ఎత్తుతఱిన్ =(దోసిలిని) మీఁది కెత్తునపుడు, పిప్పైపు.........జిగికిన్, పిప్పైపు = అందమైనమచ్చలుగల, గబ్బి = గొప్పలైన, గుబ్బజిగికిన్ = కుచములకాంతికిన్, తోడైనదోర్మూలదీధితిపైన్ = సహాయపడినట్టిస్తనములమీఁది-చంకకాంతిమీఁదను, చెల్వునిదృష్టి = ప్రియునిచూపు, పర్వినన్ = తాఁకఁగాన్, త్రపాప్తిన్ = సిగ్గుకలిమిచేన్, పాణియుగ్మంబున్ = దోసిలిని, వంచి, స్మితాస్యాబ్జయై = మందహాసముతోఁ గూడిన మోముఁదమ్మి గలదియై, తదీయంబగుమౌళిమీఁదికిన్, తదీయంబు = ప్రియునిసంబంధమైనది, అగు, మౌళిమీఁదికిన్ = శిరసుమీఁదికిన్, వెసన్ = త్వరతోన్, చిమ్మెన్ = (ప్రాలను) విసరెను. భద్ర కాంతునిశిరసునం బోయఁ బ్రాలం జేతులఁ బట్టికొని మీఁది కెత్తఁగాఁ గాంతునిచూపు లామెస్తనసమీపప్రదేశమునం బర్వినఁ దెలిసికొని సిగ్గుపడి తలవంచికొని చేతుల వంచియే ప్రాలను గాంతునిమౌళిపై విసరె నని యాశయము.

మ. అలపూర్వాచలసానువం దలరుబా ♦ లాబ్జాప్తబింబం బనం
బలితంబౌకుచమండలిన్ మకరికా ♦ పత్రాకృతిన్ వ్రేలఁ గెం
పులమేల్బంగరుతాళిబొట్టు వినతాం ♦ భోజాస్యయై యొప్పెఁ ద
త్కాలకంఠీమణికంఠసీమఁ బతి దాఁ ♦ గట్టెన్ మహోత్కంఠతన్.

పతి = భర్తయగుకృష్ణుఁడు, అలపూర్వాచలసానువందున్, అల = ప్రసిద్ధమైన, పూర్వాచల = ఉదయపర్వతముయొక్క (సూర్యుఁ డుదయించుకొండ) సానువందున్ = చఱియయందున్, అలరుబాలాబ్జాప్తబింబంబనన్ = ప్రకాశించులేఁతసూర్యబింబమువలెన్, బలితంబు = మిగులబలసినది, ఔ కుచమండలిన్ = అగ్రస్తనసమీపమందున్, మకరికాపత్రాకృతిన్ = మకరికాపత్రములయాకారముచేతను, మకరికాపత్రము వలె సనిభావము. (స్త్రీలచెక్కులు మొదలగుతావులందుఁ గస్తూరి మొదలగువానితో వ్రాయురేఖలు మకరికాపత్రములు. అవిమకరములం బోలుఁగాన నీపేరుగలిగెను.) వ్రేలన్ = వ్రేలుచుండ్లు, కెంపులమేల్బంగరుతాళిబొట్టు = కెంపులుతాపినమేలిమిబంగారు (తోఁజేయఁబడిన) బొట్టును (మంగళసూత్రమునఁ గట్టుస్వర్ణాభరణము బొట్టనంబడు.) విన

తాంభోజాస్యయై = వంచఁబడినమోముఁగాయున్న గలదియై, ఒప్పులొత్తు ...సీమన్ = ప్రకాశించుసౌభాగ్యముగల స్త్రీరత్నముయొక్క మెడయందును, తాన్ = కృష్ణుఁడు, మహోత్కంఠతన్ = మిగులవేడుకతోన్, కట్టెన్ = బంధించెను. ఇష్టవస్తుసంపాదనకై వేగిరపాటుత్కంఠ యనంబడు. ఇందు సమయము నివర్ణ్యయుఁ గలవు.

క. లలి నప్పుడు పెండ్లిపనుల౯
పలుఁతు లగుపురంధ్రు లచట • వహ్ని నిలిపి రం
బలఘుమణిపీఠాసీ
నుల యువధూవరులు ద్విజము • సులయనుమతిచే౯.

అపుడు = ఆకాలమునన్, పెండ్లిపనులన్ = పెండ్లితో సంబంధించినకార్యములందున్, పలుఁతులు = నేర్పరులు, అగుపురంధ్రులు = అగుసువాసినులు, అచటన్ = ఆ పెండ్లియరఁగుమీఁదను, వహ్నిన్ = అగ్నిని, నిలిపిరి = ప్రతిష్ఠించిరి. వధూవరులు = పెండ్లికొడుకుఁ బెండ్లికూఁతురును, అలఘుమణిపీఠాసీనులు = గొప్పది యగుమణిపీఠమునందుఁ గూర్చున్నవారలు, అయి, ద్విజమునులయనుమతిచేన్ = బ్రాహ్మణులు వైదికులయాజ్ఞచేతను, అందున్ = ఆయగ్నియందున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. ఓజ శమీశిఖాపరిక • రోన్నతి యొప్పఁగ వేల్చి రాహుతుల్
లాజలు దోయిలించి సవ • లాసవలాలితరీతి వేల్చుచో
లేఁజెమటం గరాంగుళుల • లీలగ నంటినకొన్ని వ్రాల్చె నం
భోజదళంబులం బోఁడుపు • ఫుల్లత చాల్చినమల్లెపూలన౯. 76

శమీశి......ఖాపరికరోన్నతి, శమీ = జమ్మిచెట్టుయొక్క, శిఖా = చిన్నకొమ్మలనియెడు, (సమిధలు) పరికర = సాధనముయొక్క, ఉన్నతి = అతిశయము, ఒప్పఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ఓజన్ = క్రమముగాన్, ఆహుతుల్ = హోమద్రవ్యములను, వేల్చిరి = హోమము చేసిరి. వెనుకపద్యమునందలి వధూవరులు దీనికిం గర్తలు. సవలా = ఆస్త్రీ (భద్ర) లాజలు = పేలాలను, సవలాలితరీతిన్ = క్రొత్తసొగసైనరీతి చేతను, దోయిలించి = దోసిటం బట్టికొని, వేల్చుచోన్ = హోమము చేయుచుండఁగాన్, లేఁజెమటన్ = కొంచెముచెమటచేతను, కరాంగుళులన్ = చేతివ్రేళ్లయందున్, లీలగన్ = చక్కఁగాన్, అంటినకొన్ని = తగులుకొన్నకొన్ని లాజలు, అంభోజదళంబులన్ = తామరరేకులను, పోఁడుపు......పూలనన్, పోఁడుపు = అంటికొనినయది,

(ఇదిపూలకువిశేషణము.) ఫల్లితజాల్పెన = వికాసముపొందిన, మల్లెపూలన్ = మల్లెపువ్వులవలె, పొల్చెన్ = ప్రకాశించెను. ఆమె లాజలు హోమముచేయునప్పుడు నాయకునిసాన్నిధ్యముచేఁ గల్గినచెమటచే నన్నియు నగ్నిం బడక వ్రేళ్ల నంటికొని యుండి తామరరేకులమీఁద నున్న మల్లెపూలవలెఁ బ్రకాశించె నని భావము. ఉపమాలంకారము.

క. సనికల త్రొక్కించునెడల
నెనసె సతీపతులచరణ ♦ మృదుళాంగుళులం
బెనుపగు కెంజిగి యిరువుర
కనురాగం బిట్లు బహుళ ♦ మగు మీఁదట నాన్. 77

సనికల్ = పిండి నూరుకొను రాతిని, త్రొక్కించునెడలన్ = త్రొక్కించునప్పుడు, సతీపతులచరణమృదుళాంగుళులన్, సతీపతుల = వధూవరులయొక్క, చరణ = పాదమునందును, మృదుళ = మెత్తని, అంగుళులన్ = వ్రేళ్లయందును, (వధువుయొక్క పాదమందును వరునియొక్క చేతివ్రేళ్లయందును ననియర్థము.) బెనుపగుకెంజిగి = అధికమైనయెఱ్ఱనికాంతి, ఇరువురకున్ = ఈదంపతులకున్, మీఁదటన్ = ఉత్తరకాలమందున్, అనురాగంబు = ప్రేమము, ఇట్లు = ఈపాదమునందును వ్రేళ్లయందు నున్నయెఱుపువలెనే, బహుళ మగునాన్ = అధిక మగు నని చెప్పుచున్నట్లు, ఎనసెన్ = పొందెను. వివాహమునాఁడు పెండ్లికొడుకు తనచేతితోఁ బెండ్లికూఁతుపాదము పట్టికొని సన్నికలు ద్రొక్కింపవలయు ననువిధికలదు. ఈపెండ్లికొడుకు కట్లుచేయునప్పుడు తనమృదువు లగువ్రేళ్లతో ముట్టఁగనే యామెపాదమును, పాదము సోఁకఁగనే యాతనివ్రేళ్లును నెఱ్ఱనయ్యెను. ఈయారుణ్యము భార్యాభర్తలకు ముందు ప్రేమాధిక్యము గల్గు ననిసూచించుటకుఁ బుట్టెనో యనునట్లుండె నని భావము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. కొంగులు ముడియిడుచోఁ బు
ణ్యాంగన లెత్తిరట మంగ ♦ ళారాత్రికముల్
నింగి నరుంధతి ధ్రువుని గ
నుంగొనిరి వధూవరులు మ ♦ నోమోదమునన్. 78

కొంగులు ముడియిడుచోన్ = వధూవరులక్రొత్తవస్త్రములయంచులు ముడివేయునప్పుడు, పుణ్యాంగనలు = పేరంటాండ్రు, మంగళారాత్రికముల్ = ఆరతులను, ఎత్తిరి = ఒసఁగిరి. అటన్ = పిమ్మటను, వధూవరులు = పెండ్లికూఁతురుం బెండ్లికొడుకు

ను, మనోమోదమునన్ = మనస్సంతోషముతోన్, నింగిన్ = ఆకాశమునందున్, అరుంధతిన్ = నక్షత్రరూపమున నున్నయరుంధతిని, ధ్రువునిన్ = అట్టిధ్రువునిని, కనుంగొనిరి = చూచిరి. వివాహానంతరమున నరుంధతిని ధ్రువుని నాయుర్వృద్ధికై కాన్పింతురు.

గీ. అపుడు పాండవులాదిగా ♦ నఖిలబాంధ
వావళు లనర్ఘరత్నాంబ ♦ రాభరణము
లెలమి దంపతులకుం బురో ♦ హితునిచేత
కట్నములు చదివించిరి ♦ ఘనతరముగ. 79

అపుడు = వివాహానంతరమున, పాండవులు, ఆదిగాన్ = మొదలుగాఁగ, అఖిలబాంధవావళులు = ఎల్లచుట్టములసముదాయములును, దంపతులకున్ = భార్యాభర్తలకున్, (జాయా + పతి = దంపతులు) ఎలమిన్ = సంతోషముతోన్, అనర్ఘ...... లు, అనర్ఘ = వెలలేని, (ఎక్కువ వెలగల యనియర్థము.) రత్న = మణులను, అంబర = వస్త్రములను, ఆభరణములు = భూషణములను, పురోహితునిచేతన్, ఘనతరముగన్ = అధికముగాన్, కట్నములు = కానుకలను, చదివించిరి.

క. హేమములు నుద్దామమణి
స్తోమములును దుక్కిలోన ♦ దొరకెడు క్షేత్రా
రామములు లొసఁగ నృపాలుఁడు
గ్రామము లొసఁగెం గుమారి ♦ కకుఁ బసపునకై. 80

నృపాలుఁడు = కేకయరాజు, హేమములు = బంగారునాణెములును, ఉద్దామమణిస్తోమములును = పెద్దమణులసముదాయములును, దుక్కిలోనన్ = దున్నుటలోనే, దొరకెడు క్షేత్రారామములు = దొరకెడుపొలములును, తోఁటలును, ఒసరన్ = వెలుగునట్లుగా, గ్రామములు = గ్రామములను, కుమారికకున్ = కూఁతునకున్, పసపునకై = పసపునకున్ గుంకుమము మొదలగువానికనియర్థము. ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను.

సీ. పంచధారాసమ్య ♦ క్స్వంచితాశుగమనో
జవములు శ్రీస్నుషకై ♦ సైంధవముల
దిక్కరీంద్రంబుల ♦ ధిక్కరింపఁగఁజాలు
పృథుసారగంభీర ♦ వేదితతులఁ

దప్తకాంచనమణి ♦ స్థగితంబు లగు మేరు
మందరసుందర ♦ స్యందనములఁ
దెఱగంటిపూఁబోండ్ల ♦ తెఱఁగంటికంటి కిం
పగుజవ్వనంపుటూ ♦ డిగపుఁజెలుల
మఱియు నానావిధానువ ♦ మప్రకాశ
మానమణిభూషణాదుల ♦ మామ యొసఁగె
నుడుగరలుగా మహోత్సాహ ♦ మొలయుచుండ
నల్లునకు యాదవాన్వయ ♦ వల్లభునకు. 81

మామ=ధృష్టకేతుఁడు, పంచధారా......సైంధవములన్, పంచధారా=ఆయితైనగమనవిశేషములయొక్క, సమృద్ధి=సంపదచేతను, అంచిత=పూజింపఁబడినవియు, (?) ఆస్కందితంధోరితకం రేచితంవలితంప్లుతంగతయోమాః పంచధారాః. అ. ఆశుగ=గాలికంటెను, మనః=మనసుకంటెను, ఉచ్చములన్=(వడిచే) నధికములను, శ్రీవృతుకిసైంధవములన్=శ్రీవృతుకు లను పేరుగలగుఱ్ఱములను, (గుఱ్ఱములకు రోమావర్తం గలసుడి శ్రీవృక్షకమనియు నట్టిసుడి గలగుఱ్ఱములు శ్రీవృతుకులనియుఁ జెప్పంబడును. ఇవి సంగ్రహించినవారి కమితసంపదల నిచ్చును.) దిక్కరీంద్రంబులన్=దిగ్గజములను, ధిక్కరింపఁగన్=తిరస్కరించుటకున్, చాలు......తతులన్, చాలు=తగిన, పృథుసార=అధికబలముగల, గంభీరవేదితతులన్=గంభీరవేదు లను యేనుఁగుల సమూహములను, ("చర్మము చీల్చుటవలనను రక్తము స్రవించుటవలనను గూడఁ దన్నుఁ దెలిసికొనఁజాలని యేనుఁగు గంభీరవేది." మిగుల మదించిన దనియర్థము.) తప్త......తంబులు, తప్త=పుటము వేయఁబడిన, కాంచన=బంగారముచేతను, మణి=రత్నములచేతను, స్థగితంబులు=కప్పఁబడినవి, అగు......నములన్, అగు, మేరు=మేరుపర్వతమువలెను, మందర=మందరపర్వతమువలెను, సుందర=అందముగల, స్యందనములన్=రథములను, తెఱగంటిపూఁబోండ్లతెఱఁగు, తెఱగంటి=దేవతలయొక్క, పూఁబోండ్లతెఱఁగు=స్త్రీలయొక్క విధమును, అంటి=స్పృశించి, దేవతాస్త్రీలంబోలి యనియర్థము. కంటికిన్=నేత్రములకున్, ఇంపు=సంతోషమును, అగు......లన్, అగు=కల్గించెడు, జవ్వనంపు......టూడిగపుఁజెలులన్=పడుచుఁదనము గలపనికత్తెలను, మఱియున్=ఇంకను, నానావిధ......భూషణాదులన్, నానావిధ=పె

క్కు తెఱఁగులుగల, అనుపమ=సాటిలేని, ప్రవాళమణి=పగడములయొక్క, మౌక్తికహీర కాదులన్=మాణిక్యములు (తోఁ గూడిన) నగలు ముత్యములగువానిని, యాదవాన్వయ వల్లభునకున్=యదువంశపురాజునకున్, అల్లునకున్, ఘనహయోత్కరము=గుఱ్ఱములసంఘ సము, బలయుతమెండెన్=కలుగునిండెఁగాన్, ఉడుగరలుగాన్=కానుకలుగాన్, ఒసంగెన్=ఇచ్చెను.

చ. అనుపమరత్నకాంచనమ • యాభరణంబులు పట్టుపుట్టముల్
పునుఁగగరుల్ మృగీమదముఁ • బొల్పగుదంతపుఁబేటికల్ సఖీ
జనము మహామణుల్ పసన • నెసంగెడుపచ్చలకోళ్లమంచముల్
గనకకళాచికల్ మొదలుగా • శుభవస్తువు లిచ్చెఁ బుత్త్రికిన్. 82

అనుపమ......లు, అనుపమ=సాటిలేని, రత్న=రత్నములయొక్కయు, కాంచన=బంగారముయొక్కయు, మయ=నిర్మితములైన, ఆభరణంబులు=భూషణంబులును, పట్టుపుట్టముల్=పట్టువస్త్రములును, పునుఁగు=జవ్వాదిని, అగరుల్, మృగమదమున్=కస్తూరిని, పొల్పగుదంతపుఁబేటికల్=ఒప్పెడు (ఏనుఁగు) దంతములతోఁ జేసినపెట్టెలను, సఖీజనమున్=చెలికత్తెలను, మహామణుల్=గొప్పరత్నములును, పసన్=కాంతితోన్, ఎసంగెడుపచ్చలకోళ్లమంచముల్=ప్రకాశించుచున్న పచ్చలకోళ్లు గలమంచములును, కనకకళాచికల్=బంగారుతమ్మపడిగెలును, మొదలుగాన్, శుభవస్తువులు=మంచివస్తువులను, పుత్త్రికిన్=కూఁతునకు, ఇచ్చెన్=(కేకయరాజు) ఇచ్చెను.

వ. ఇవ్విధంబునఁ గల్యాణమహోత్సవంబు గావించి భూవరుండు స
కలదేశాగతులగు బంధుమిత్త్రామాత్యులకు విప్రబృందంబునకు
వందిమాగధవైతాళికగణికాదిజనంబులకుఁ బత్త్రపుష్పవస్త్రప్రదానంబు
లం బారితోషికంబుల నభీష్టార్థంబు లొసంగి పిదపఁ గొన్ని యనంత
రంబ నిజకాంతామణి యగు శ్రుతకీర్తియుం బలియుఁడు సుమతిం గొమరి
ని రమణునికడ కనుపం దలంచి యొక్కశుభదినంబున. 83

ఇవ్విధంబునన్=ఈప్రకారముచేతను, భూవరుండు=రాజు, కల్యాణమహో త్సవంబు=పెండ్లివేడుకను, గావించి, సకలదేశాగతులు=ఎల్లదేశములనుండి వచ్చినవారు,

అనుబంధుమిత్రామాత్యులకున్ = అనుచుట్టములకుఁ, నెయ్యులకున్, మంత్రులకును, విప్రబృందంబునకుఁ = బ్రాహ్మణసమూహమునకుఁ, వంది......జనంబునకుఁ, వంది = పరాక్రమమును స్తుతించువారును, మాగధ = వంశమువారిని గొనియాడువారును, వైతాళిక = మేలుకొల్పులు పాడువారును, గణికాది = వేశ్యలు మొదలగువారు (నగు) జనంబునకున్, తత్తదుచితప్రకారంబునఁ = వారివారికిం దగినరీతిచేతను, పారితోషికంబులుఁ = బహుమానములను, అభీష్టార్థంబులు = కోరినవస్తువులను, ఒసంగి = యిచ్చి, వీడ్కొల్పెఁ = సెలవిచ్చి పంపెను. అనంతరంబ = పిమ్మటను, నిజకాంతామణి = తన భార్య, అనుశ్రితకీర్తి, పతియనుమతిఁ = భర్తసమ్మతిచేతను, రమణునికడకున్ = భర్తదగ్గఱకున్, కొమరిన్ = కూఁతు రగుభద్రను, అనుపన్ = పంపుటకుఁ, తలంచి (భర్తతోఁ గూర్పఁదలఁచి యనియర్థము.) ఒక్కశుభదినంబునన్ = ఒకమంచిదినమున, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

చ. జలకములార్చి పెన్నెరుల ♦ సాంద్రతరాగరుధూపవాసనల్
గలపి చతుర్విధాభరణ ♦ గా లతకూన నలంకరించి నె
చ్చెలులును దానుఁ గేళితతిఁ ♦ జేయఁగ నొప్పువిలాసచేష్టితం
బుల నెఱిఁగించి రాముగుద ♦ ముద్దులగుమ్మకు మంతనంబునఁ.84

జలకములార్చి = స్నానముచేయించి, పెన్నెరులఁ = పొడవు లగుకురులందున్, సాంద్ర......వాసనల్, సాంద్రతర = మిక్కిలియధికమైన, అగరుధూపవాసనల్ = అగరుపొగయొక్కపరిమళములను, కలపి = సంఘటించి, లతకూనఁ = కూఁతు రగుభద్రను, (లేఁదీవవలె మృదు వగుశరీరము గలదానిని) చతుర్విధాభరణగాన్ = ముత్యాలదండలు, కడియములు, కర్ణభూషణములు, బాహుపురులు నను నాల్గువిధము లగునలంకారములు గలదియగునట్లుగాఁ, అలంకరించి = సింగారించి, తాను = తల్లియును, నెచ్చెలులును = చెలికత్తెలును, కేళితతిఁ = (మగనితోఁ)గ్రీడించునప్పుడు, చేయఁగఁ = చేయుటకుఁ, ఒప్పువిలాసచేష్టితంబులన్ = ఒప్పెడుశృంగారచేష్టలను, (చేయవలయు శృంగారప్రబంధములను) మంతనంబునఁ = ఏకాంతమందున్, ఆముగుదముద్దులగుమ్మకుఁ = ఆముగ్ధయగుసుందరికిఁ, ఎఱిఁగించిరి = తెలిపిరి.

సీ. వింజామరలు వీచు ♦ వింతకీల్బొమ్మలు
తలుపుకాపునిల్పాట ♦ ద్దములఁ దోఁపఁ

బవడంపునునుఁగోళ్ల ♦ పందిరిమంచంబు
తెరలు ముత్యాలజా ♦ లరుల నెసఁగ
రంగుబంగరునీటి ♦ వ్రాఁతచిత్తరువుల
దంపతుల్ మదనతం ♦ త్రంబుఁ జూపఁ
బల్లటీల్గొణిగల ♦ పై నారజపుఱెలుం
గులు గ్రొత్తవలపులు ♦ గ్రుమ్మరింప
గంధరాజంబు లోనుగాఁ ♦ గలసుగంధ
వస్తువులు వీడియపుజాల ♦ వల్లికలును
దమ్మికెంపులకాళాంజి ♦ తమ్మపడిగె
లుం బొదలుచుండు కేళిసౌ ♦ ధంబుమీఁద. 85

వింజారలు = తెల్లనిసవరములను, వీచువింతకీల్బొమ్మలు = విసరుచిత్రము లగు జంత్రపుబొమ్మలు, తళుకారునిల్వుటద్దములన్ = మెఱసెడిపెద్దయద్దములందున్, తోఁపన్ = ప్రతిఫలింపఁగాన్, పవడంపు.....తెరలు, పవడంపు = పగడపురాతియొక్క, నునుఁగోళ్ల = నున్ననికోళ్లుగల, పందిరిమంచంబుతెరలు = పందిరిమంచమునకుఁ జుట్టునుండు (దోమలు మొదలగునవి రాకుండం గట్టెడు) తెరచీరలు, ముత్యాలజాలరులన్ = ముత్తెములు గూర్చినజాలెలచేతను, ఎసఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, రంగు......చిత్తరువులదంపతుల్, రంగు = మంచికాంతిగల, బంగరునీటి = బంగారునీటియొక్క వ్రాఁతచిత్తరువులదంపతుల్ = వ్రాఁత గలపటములం దున్న భార్యాభర్తలు, (బంగారునీటితోఁ బటములందు భార్యాభర్తృరూపమున వ్రాసినబొమ్మ లనియర్థము.) మదనతంత్రంబు = మన్మథవ్యాపారమును, చూపన్ = బోధింపఁగాన్, పల్లటీల్ = పావురములు, కొణిగలపైన్ = చూరుపట్టెలమీఁదను, ఆరజపుఱెలుంగులు = చక్కనిసూఁతలచేతను, గ్రొత్తవలపులు = క్రొత్తకోరికలను, గ్రుమ్మరింపన్ = ప్రకటింపఁగాన్, గంధరాజంబు = ఒకానొకమంచివాసనగలవస్తువు, లోనుగాన్ = మొదలుగాన్, కలసుగంధవస్తువులు = కలపరిమళద్రవ్యములును, వీడియపుజాలవల్లికలును = తాంబూలకరండములును (పాందానులు) తమ్మి.....లున్, తమ్మికెంపుల = పద్మరాగములయొక్క, (వికారమైన) కాళాంజితమ్మపడిగెలున్ = పతద్గ్రహములును, (పీకదాన్లు) పొదలుచుండుకేళిసౌధంబుమీఁదన్ = వ్యాపించి యుండెడుసింగారపుమేడయందున్;

(ముందుపద్యముతో నన్వయము.)

క. మేలగువిరిపాన్పున గో
పాలుఁడు భద్రాంగనావి ♦ భాసితలీలా
కేళీలాలసమానసుఁ
డై లాలితరీతి నుండ ♦ నాసమయమునన్. 86

మేలగువిరిపాన్పునన్=శ్రేష్ఠ మగుపూసెజ్జయందున్, గోపాలుఁడు=కృష్ణుఁడు భద్రాంగనా......మానసుఁడై, భద్రాంగనా=భద్రయనునింతియొక్క, విభాసిత=ప్రకాశించెడు, లీలా=విలాసముతోఁ గూడిన, కేళీ=క్రీడయందున్, లాలసమానసుఁడై=ఆసక్తి గలమనసు గలవాఁడై, లాలితరీతిన్=చక్కనిరీతితోన్, ఉండన్=ఉండఁగాన్, ఆసమయమునన్=ఆకాలమందున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ. తననునుఁజెక్కుట ♦ ద్దపుఁదళత్తళలకు
వజ్రకర్ణికలు ని ♦ వ్వాళు లొసఁగఁ
దనబెళ్కువాల్చూపు ♦ లనిగన్నిగలకు మేల్
కరణిచెంపలనిగ్గు ♦ గదిసి యొదుగఁ
దననిస్తులస్తన ♦ ద్వయి మిసమిసలకు
హారాంగదములు దా ♦ స్యంబు సలుపఁ
దనరత్నమేఖలా ♦ భాగభాగ్యములకుఁ
గుంకుమాంశుకము సి ♦ గ్గువడి ముఃఖుఁగ
రమణు లిర్వంకలను గరా ♦ గ్రములు వట్టి
యల్లనల్లనఁ దోతేర ♦ ఘల్లురనుచు
నందియలు మ్రోయఁ గేళీగృ ♦ హంబుచెంత
కతివ యరుదెంచె మరుమోహ ♦ నాస్త్ర మనఁగ. 87

తన......ళలకున్, తన=భద్రయొక్క, నునుఁజెక్కుటద్దపుఁదళత్తళలకున్=నున్ననియద్దములం బోలినచెక్కులయొక్కతళతళ మనియెడుకాంతులకున్, వజ్రకర్ణికలు=వజ్రములు తాపినకర్ణపుష్పములు, నివ్వాళులు=ఆరతులను, ఒసఁగన్=ఇయ్యఁ

గాన్, తన జెళుక్కు వాల్పూవులనిగన్నిగలకున్ = తనయొక్క చలించెడు వాండిచు యొక్క నిగనిగలాడెడు కాంతులకున్, మేల్కరిణిచెంపలనిగ్గు = శ్రేష్ఠమగు ముం లకాంతి, కదిసి = సమీపించి, ఒదుగఁగ = అధికముకాఁగాఁగ, తననిస్తుల స్తనద్వం సమిసలకుఁగ = తనయొక్క సాటిలేని కుచములజంటయొక్క మిసమిసలాడు కాంతి హారాంగదములు = ముత్యాలదండలు భుజకీర్తులును, దాస్యంబు = సేవను, సలుప చేయఁగాన్, తనరత్నమేఖలాధాగధగ్యములకున్ = తనయొక్క రత్నములతోఁ నమొలనూలియొక్క ధగధగలాడెడుకాంతికిన్, కుంకుమాంశుకము = కుంకుమవస్త్ర లవస్త్రము, సిగ్గువడి = లజ్జనొంది, ముణుఁగఁగ = ముడిఁగిపోఁగాఁగ, రమణులు = హరలగుచెలులు, ఇరువంకలఁగ = రెండువైపులను, కరాగ్రములు = చేతులను, పట్టి ట్టుకొని, అల్లనల్లనన్ = మందమందముగాను, తోతేఁగ = తీసికొనిరాఁగాఁగ, యలు, ఘల్లురనుచుఁగ = ఘల్లుఘల్లు మనుచున్, మ్రోయన్ = ధ్వనింపఁగాన్, అతి భద్ర, మరుమోహనాస్త్ర మనఁగఁగ = మన్మథునిమోహనబాణమువలెన్, (మూ గలిగించుబాణము మోహనబాణము.) కేళీగృహంబుచెంతకుఁగ = (కృష్ణుండుండు దాగృహముదగ్గఱకుఁగ, అరుదెంచెఁగ = వచ్చెను.

క. పొడమినలజ్జాభరమున
నడు గామడ యైనముగుద ♦ యపు డీడిగిలం
బడి పడకయిల్లు సొరక
ప్పడఁతుల వెసఁ గసరి యిట్లు ♦ పలికెం గలఁకన్.

ముగుద = ముగ్ధ యగుభద్ర, (ఉదయించుచున్న జవ్వనము గలది యై మరుని జయించుబాల ముగ్ధ యనంబడు.) పొడమినలజ్జాభరమునఁగ = పొడమి యొక్క యతిశయముచేతను, అడుగు = అడిగెడుదూరము, ఆమడయైనఁగ = (దూరపుప్రయాణముతో సమము) కాఁగాఁగ, ఈడిగిలం బడి = రానని పట్టి కూర్చుండి, అపుడు, పడకయిల్లు = పరుండుచోటిని, చొరక = ప్రవేశింపక, ఆప్ప లఁగ = ఆచెలులను, వెసఁగ = వేగముతోన్, కసరి = కోపించి, కలఁకఁగ = తోఁగ, ఇట్లు = ఈప్రకారము, పలికెఁగ = చెప్పెను.

ఉ. అక్కట! నన్ను మీర లిపు ♦ డందఱు నాఱడిపెట్టి మాయలం
జిక్కఁగఁజేసి కన్నొలఁగి ♦ చెచ్చెర నేఁగఁ దలంచినార ల

మ్మక్కరో! మీవివేకము లహా! తెలిసెన్ మిముఁ బాసి యొంటినై
నొక్కనిమేషమున్ మెలఁగనొల్లఁజుఁడీ వెనువెంట వచ్చెదన్. 8

అక్కట = అయ్యో (సంతాపార్థక మైనయవ్యయము.) మీర లందఱు, ఇ[...]డు = ఈకాలమునన్, నన్నున్, ఆఱడివెట్టి = నిందించి, మాయలన్ = మోసములందుఁ[...] చిక్కఁగఁజేసి = తగులొక్కనఁజేసి, కన్మొఱఁగి = వంచించి, చెచ్చెరన్ = శీఘ్ర[...]గాన్, ఏగన్ = పోవుటకున్, తలంచినారలు, అమ్మక్కరో = ఎంతవింత, (ఆశ్చ[...]మును దెలియఁజేయును.) మీవివేకములు = మీ తెలువులు, తెలిసెన్; ఆహా! = ఎం[...] ఖేదము! మిమున్, పాసి = విడిచి, ఒంటిమైన్ = ఒంటరితనముతోన్, ఒక్కనిమే[...]మున్ = ఒక్క రెప్పపాటుకాలమైనను, మెలఁగన్ = ఉండుటకున్, ఒల్లఁజుఁడీ = ఇష్టపడనుజుఁడీ! (చుఁడీ చూచుధాతువు ప్రార్థనార్థక మధ్యమపురుష బహువచనము) వెనువెంటన్ = మీవెనుకను, వచ్చెదన్ = వచ్చెదను.

వ. అనిన నచ్చిన్నియన్నులతలమిన్న కన్నెలంత లొత్తి యిట్లనిరి. 9

అనినన్ = (భద్ర) యిట్లుచెప్పఁగాన్, అచ్చిన్నియన్నులతలమిన్నకున్ = బాలికాశిరోరత్నమునకున్, అన్నెలంతలు = ఆచెలులు, ఒత్తి = బలాత్కరించి, ఇట్లు = ఈక్రిందివాక్యములను, అనిరి = పలికిరి.

చ. అవు నవు మంచిదానవె బళా వెఱ పేమిటి కమ్మ! నీవు గో
రి వలచినట్టిచెల్వుఁ డమరెం బ్రమదాంబుధి నోలలాడవే యో
యువిదలమిన్న! మిన్నక యయో చల మేల యొనర్చెదమ్మ!
లవె సకలం బెఱింగినవ లంతివి రాఁగదవమ్మ! చెచ్చెరన్. 10

ఓయువిదలమిన్న = ఓస్త్రీరత్నమా! (యువతిశబ్దభవము, ఉవిద. మిన్న = [ర]త్నము.) బళా! = (నీవు చెప్పినమాటలు) ఎంతప్రశస్తముగా నున్నవి! అవ[...]వున్ = (ఇది యంగీకారముఁ దెలుపుఁ గాని యిచటదీనికిని వెనుకటిబళా యనునవ్య[...]మునకును విపరీతలక్షణచే విరుద్ధార్థము చెప్పవలయును.) మంచిదానవె! = మన[...]నున్న దానికంటె వేఱువిధమును బ్రకటించుచున్న దానవుకావున మంచిదానవను నా[...]నిపరిహాసము. వెఱపు = భయము, ఏమిటికమ్మ = ఎందున కమ్మ? భయపడ వల[...] భావము. నీవు, కోరి = కామించి, వలచినట్టిచెల్వుఁడు = ప్రేమించినప్రియుఁడు, [...]రెన్ = సమకూడెను. ప్రమదాంబుధిన్ = సంతోషసముద్రమునందున్, ఓలలాడవె

క్రీడింతువు. అయ్యో = ఎంతకష్టము! మిన్నక = వ్యర్థముగాను, పలుకు = సుస్వరమును, ఏల = ఎందులకు, ఒనర్చెదవమ్మ = చేసెదవు? పట్టు పట్టు రెండుమల కానిర్ధ్యము. తేల వె = ఎఱుఁగనిదానవా? (కాకువనియర్థము.) సకలంబు = అంతయు, ఎఱింగినవలంతి వి = తెలిసిన నేర్పరివి. చెచ్చెరన్ = శీఘ్రముగాను, రాఁగదమ్మ = రమ్ము.

క. మిగుల వలపూని మనము మొ
న్నఁగదే బతిమాలుకొంటె ♦ నాథుని గూర్పం
బిగిసెద వేమే యోసెను
వగ లేటికి రమ్మ మేల్మి ♦ బంగరుబొమ్మా! 92

మిగులన్ = అధికముగాను, వలపు = కోరికను, ఊని = ధరించి, నాథునిన్ = భర్తను, కూర్పన్ = సంఘటించుటకున్, మొన్నఁగదే = నిన్నటికిఁ బూర్వదినముననే కదా, బతిమాలుకొంటి = దైన్యముతో నడిగితిని. ఓసెను = ఓయమ్మా, బిగిసెదవేమే = బింకములు చేసెదవేమే, మేల్మిబంగరుబొమ్మా = పుటము వేసిన బంగారుబొమ్మంబోలిన భద్రా, వగలు = విలాసములు, ఏటికిన్ = ఎందుకనుక, (అగును.) రమ్మ = ఏతెమ్ము.

చ. అని సఖు లూఱడించి కమ♦లాక్షుని చెంతకు ముద్దరాలిఁ దో
డ్కొని చని పూలపాన్పుదరిఁ ♦ గోమలి నుంచి యయారె కృష్ణ యీ
యనుపమసుందరాంగిని బ్రి♦యం బలరారఁగ నేలుకొమ్ము కొ
మ్మని తగ నప్పగించి వెస♦నంచలు జాటిరి మన్కిపట్టునన్. 93

అని = ఈప్రకారము, సఖులు = చెలికత్తెలు, ఊఱడించి = సమ్మతిపఱిచి, ముద్దరాలిన్ = ఆభద్రను, కమలాక్షుని చెంతకున్ = కృష్ణునిసమీపమునకున్, తోడ్కొని చని = తీసికొని వెళ్ళి, పూలపాన్పుదరిన్ = పూవుసెజ్జసమీపమందున్, కోమలిన్ = ఆ స్త్రీని, ఉంచి = నిలిపి, ఓయారె = ఓసొగసుకాఁడా, కృష్ణ, ఈ యనుపమసుందరాంగిన్ = ఈ సాటిలేని సొగసుకత్తెను, ప్రియంబు = ప్రేమము, అలరారఁగన్ = అతిశయించునట్లు, ఏలుకొమ్ము = పాలింపుము. కొమ్ము = పరిగ్రహింపుము, అని = ఇట్లు చెప్పి, తగన్ = బాగుగాన్, అప్పగించి, అంచలు, వెసన్ = త్వరతోన్, మన్కిపట్టునన్ = (వారు) నివసించుతావులకున్, జాటిరి = క్రమముగా వెళ్లిరి.

చ. అపుడు ముకుందుఁ డవ్వికసి♦తాంబురుహాంబకసోయగంబు గా
టపుఁదమి మీఱఁ గన్గొని త♦టాలున ముంజెయి పట్టి పూలపా
నుపునకుఁ జేర్పఁగాఁ జెలఁగె♦నూపురభూరిఝణంఝణధ్వనుల్
విపులధనుర్గుణధ్వనులు♦వేడ్కఁ మరుం డొనరించెనో యనన్. 94

ముకుందుఁడు=కృష్ణుఁడు, అపుడు, అవ్వికసితాంబురుహాంబకసోయగంబు=ఆభద్రియొక్క చక్కందనము, (వికసిత=పూచిన, అంబురుహ=తామరపూవులంబోలిన, అంబక=కన్నులుగలది. వికసితాంబురుహాంబక.) గాటపుఁదమి=అధికమైనవలపు, మీఱన్=ప్రకటముకాఁగాన్, కన్గొని=చూచి, తటాలునన్=మిగులవేగముగాన్, ముంజెయి=హస్తాగ్రమును, పట్టి=పట్టికొని, పూలపాన్పునకున్=పుష్పశయ్యకున్, చేర్పఁగాన్=ఆకర్షింపఁగాన్, చేరునట్లు చేయఁగా ననియర్థము. నూపురభూరిఝణంఝణధ్వనుల్=అందెలయొక్క యధికమైనఝణఝణ లాడుధ్వనులు, మరుండు=మన్మథుఁడు, విపులధనుర్గుణధ్వనులు=అధికమైన వింటినారిటంకారములను, వేడ్కన్=సంతసముతోన్, ఒనరించెనో యనన్=చేసెనో యనునట్లు, చెలఁగెన్=ప్రకాశించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఉ. పానుపు నొంద కప్పుడు త్ర♦పాభయసంచలితాంతరంగయై
మానిని మోహసంభ్రమస♦మగ్రత మైపులకింప ఘర్మసాం
ద్రాననయై కనుంగవ ము♦దశ్రులు గ్రమ్మ వినిశ్చలత్వముం
బూనుచు నిల్చె దివ్యమణి♦పుత్త్రికకైవడి శౌరిముందటన్. 95

మానిని=భద్ర, (గొప్పమనసుగలది) అప్పుడు, పానుపు=శయ్యను, ఒందక=ప్రవేశింపక, త్రపా......యై, త్రపా=సిగ్గును, భయ=భయమును, సంచలిత=వడఁకింపఁబడిన, అంతరంగయై=మనసు గలదియై, మోహసంభ్రమసమగ్రతన్=వలపుయొక్కయు వేగిరపాటుయొక్కయు సంపూర్తిచేతను, మై=శరీరము, పులకింపన్=గగుర్పొడువఁగాన్, ఘర్మసాంద్రాననయై=చెమటచే నిండినమోముగలదియై, ముదశ్రులు=సంతోషబాష్పములు, కనుంగవన్=కన్నులజంటయందున్, క్రమ్మన్=వ్యాపింపఁగాన్, దివ్యమణిపుత్త్రికకైవడిన్=సుందరమైనమాణిక్యపుబొమ్మవిధముచేతను, వినిశ్చలత్వమున్=కదలకుండుటను, పూనుచున్=ధరించుచున్, నిల్చెన్=ఉండెను. ఇందుస్తంభము, గగుర్పాటు, స్వేదము, నశ్రువు ననుసాత్త్వికభావములును; త్రి

ప, భయము ననుసంచారిభావములును జెప్పఁబడియె. రాగభయాదులవలనం గదలకుం డుట స్తంభమును, సుఖాదులయతిశయమువలన నుత్పన్నమైనరోమాంచము గగుర్పాటును, లజ్జాభయక్రోధాదులవలన శరీరముఁ బుట్టినజలము స్వేదమును, హర్షాదులవలన జనితంబైనకన్నీరశ్రువును, మన్మథనిమిత్తమైనరాగాదులచేఁ గల్గినమనస్సంకోచము త్రపయును, భయహేతువువలని చిత్తక్షోభము త్రాసము (ఇదియే భయ మనంబడు) ననియు నాలంకారికులు.

క. నాన నొదిఁగె దేటికి నలి
నానన కెమ్మోవి తేనె • నాన నొసఁగి న
న్నానసవిల్తుని దురమున
నానందసమగ్రుఁ జేయు • మనిబలుకూర్మిన్. 96

నలినానన=ఓభద్రా (తామరపూవుం బోలినముఖము గలదానా) నానన్ = సిగ్గుచేతను, ఏటికిన్ = ఎందునకున్, ఒదిఁగెదు = తొలఁగెదవు. కెమ్మోవితేనె = ఎఱ్ఱనిపెదవి యందలితేనెను, ఆనన్ = త్రావుటకున్, ఒసఁగి = ఇచ్చి, నన్నున్, ఆనసవిల్తునిదురమునన్ = మన్మథయుద్ధమందున్, (నన = పుష్పము, విల్లు = ఎవనికి ధనువో యతఁడు, ననవిల్తుఁడు. తకారము సమాసాంతప్రత్యయము.) ఆనందసమగ్రున్ = సంతోషపూర్ణునిన్, చేయు మని = కావింపు మని, బలుకూర్మిన్ = అధికమైనస్నేహముతోన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

క. మునుకొని ముంజెయిఁ జేకొని
కనకాంబరుఁ డపుడు బాలి • కారత్నము నొ
య్యనఁ బుష్పతల్పమున క
త్యనురక్తిం దిగిచి సంస్మి • తాననుఁ డగుచున్. 97

కనకాంబరుఁడు = కృష్ణుఁడు (బంగారముం బోలినపచ్చనివస్త్రము గలవాఁడు.) అపుడు, మునుకొని = ముందునకుం బోయి, ముంజెయి = హస్తాగ్రమును, చేకొని = పట్టుకొని, అత్యనురక్తిన్ = మిగుల ననురాగముతోన్, ఒయ్యనన్ = మెల్లఁగాన్ బాలికారత్నమున్ = భద్రను, పుష్పతల్పమునకున్ = పూలపాన్పునకున్, దిగిచి = ఆకర్షించి, సంస్మితాననుఁడు = చిఱునవ్వుతోఁ గూడినమోము గలవాఁడు, అగుచున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ. చేర్చుక్కరాయిడిఁ • జెదరె నీబొట్టంచు
గోట దిద్దుచును ముం • గురులు దువ్వి
చిలికె నీమకరికల్ • చిత్రవాసన లంచు
మూర్కొంచుఁ జెక్కిలి • ముద్దులాడి
హృదయంబు విరహాప్తి • నెంత గాఁగెనొ యంచు
నెదను జెయ్యిడుచుఁ బా • లిండ్లు పట్టి
యొదిఁగె నీకుచ్చిళ్ల • నొడ్డాణపుంగంట
లనుచుఁ జేకొనుచు నీ • విని వదల్చి
నాదుకౌస్తుభమణియు నీ • నవ్యరత్న
మాలికానాయకమును స • మంబు లగునొ
కావొ యని యుర మురమునఁ • గదియఁ గూర్చి
కలికి చెలువంపుమొయిదీఁగెఁ • గాఁగిలించె. 98

చేర్చుక్కరాయిడిన్ = పాపటబొట్టుయొక్క (సొంటి నలంకరించుకొను నాభరణముయొక్క) రాపిడిచేతను, నీబొట్టు = నీతిలకము, చెదరెన్ = తొలఁగెను, అంచున్ = ఇట్లు చెప్పుచున్, గోటన్ = గోరితోన్, దిద్దుచున్ = (బొట్టును) సవరించుచున్, ముంగురులు = అలకములను, దువ్వి = నిమిరి, నీమకరికల్ = నీయొక్క మకరాకారమైన గంధపుంబూఁతలు, చిత్రవాసనలు = అపూర్వమైనపరిమళములను, చిలికెన్ = ప్రసరింపఁజేసెను. అంచున్, మూర్కొంచు = వాసనచూచుచు, చెక్కిలి = చెక్కిలిని, ముద్దులాడి = ముద్దువెట్టికొని, విరహాప్తిన్ = వియోగము కలుగుటచేతను, హృదయంబు, ఎంతగ్రాఁగెనొ యనుచున్ = ఎంతవెచ్చనయ్యెనో యనుచున్, ఎదను = రొమ్మునందున్, చెయ్యిడుచున్ = హస్తముంచుచున్, పాలిండ్లు = స్తనములను, పట్టి, ఒడ్డాణపుంగంటలు = ఒడ్డాణమందున్న మువ్వలు, నీకుచ్చిళ్లన్ = నీబట్టకుచ్చిళ్లయందున్, ఒదిఁగెన్ = దాఁగెను, అనుచున్, చేకొనుచున్ = గ్రహించుచున్, నీవి = పోఁకముడిని, వదల్చి = సడలించి, నాదుకౌస్తుభమణియు = నాయొక్క వక్షస్థలమునందున్న మణియు, నీనవ్యరత్నమాలికానాయకము = నీయొక్క క్రొత్తరత్నహారమునందున్న నాయకమణియును, (హారమునడుమ నున్న పెద్దమణి నాయకము.) సమంబులు = తుల్యములు, అగునొ కావొ యని, ఉరము = వక్షమును, [illegible]

మందున్, కదియన్, కూర్చి=సంఘటించి, కలికిచెలువంపుమెయిదీఁగెన్ = ఆభద్రి యొక్క సుందరమైనతనూలతను, కౌఁగిలించెన్ = ఆలింగనము చేసికొనెను.

ఇందుఁ గృష్ణుఁ డొక్కొక్కపనుచే నొక్కొక్కయిష్టకార్యమును సాధించుకొనె ననిచెప్పుటచేఁ బర్యాయోక్త్యలంకారము.

సీ. పుక్కిటివిచ్చుక ♦ ప్పురపువిడెము నొసంగి
కలికికెమ్మోవి ప ♦ ల్లం టొనర్చి
కటిసీమఁ గొనగోరు ♦ ఘటియించి గుబ్బల
మునువుగా మేలుట ♦ త్తిరువుఁ జిలికి
తోడతోడం బెనచి ముం ♦ దుగ ముత్తెసరులచి
క్కెడలించి నునుఁబోఁక ♦ ముడి వదల్చి
చెక్కు చెక్కుటఁ జేర్చి చే ♦ వేణిఁ గీలించి
భుజము భుజంబునఁ ♦ బొందుపఱిచి
చిలువచెమటల లాలి నెఱిపూపు ♦ సురటి విసరి
గళరవంబులు పికిల్నిఁ ♦ గలసి మెలసి
నలచి నలపింపఁ జేయుచు ♦ నలరుపాన్పు
కేళిఁ దేలించె నమ్ముద్దు ♦ రాలి శౌరి. 99

శౌరి=కృష్ణుఁడు, పుక్కిటివిచ్చుకప్పురపువిడెము = నోటియందలి పచ్చకప్పురములోఁ గూడినతాంబూలమును, ఒసఁగి=(భద్రకు) ఇచ్చి, కలికికెమ్మోవి = సుందరి యగుభద్రయొక్క యెఱ్ఱనిపెదవియందున్, ఇట సప్తమ్యర్థమందుఁ బ్రథమ. పల్లంట్లు=దంతక్షతములను, ఒనర్చి=చేసి, కటిసీమన్ = కటిస్థలమునందున్, కొనగోరు = గోటిచివరను, ఘటియించి=కూర్చి, (నఖక్షతములు చేసి) గుబ్బలన్=స్తనములందున్, మునువుగా=చక్కఁగాన్, మేలుటత్తిరువుల౯ = ప్రశస్తమైనగంధతైలమును, చిలికి=చల్లి, తోడ, తోడన్, పెనచి, ముందుగాన్ = మొట్టమొదటను, ముత్తెసరులచిక్కు = ముత్యాలదండలచిక్కును, ఎడలించి = తీసివేసి, నునుఁబోఁకముడిన్, వదల్చి, చెక్కు = తన చెక్కిలిని, చెక్కుటన్ = భద్రిచెక్కిలిని, చేర్చి, చేన్ = హస్తముతోన్, వేణిన్ = జడను, కీలించి = పట్టుకొని, భుజము భుజంబున౯, పొందుపఱిచి = కూర్చి,

చిఱుచెమటలు, ఆఁటన్ = పోవునట్లు, సెటపూవుసుంటిన్ = మంచిపూవులవంటి జాతోన్ విసరి, గళరవంబులు = గొంతులోనికూఁతలు, (మణితము) విలసిల్లన్ = ప్రకాశించు గాన్, అమ్ముగ్ధరాలిన్ = ఆముగ్ధాంగనను, కలసిమెలసి = కూడి, వలచి = ప్రేమించి, వలపింపఁజేయుచున్ = ఆమెకుఁ దనయందుఁ బ్రేమ పుట్టునట్లు చేసికొనుచున్, ఆఁట విలుతుకేళిన్ = మన్మథక్రీడయందున్, తేలించెన్ = తృప్తిపఱిచెను.

సీ. అధరామృతము విభుం ♦ డానఁ బల్కాటిన
హాయంచుఁ గన్నోమ ♦ దోయి వంచుఁ
గాంతుండు ముందుగాఁ ♦ గరఁగినచో విన్నఁ
బోవుట వాలుచూ ♦ పులనె కాంచుఁ
జెలువుండు గనుదామ ♦ రలు ముద్దులిడ నంటు
కాటుక కెమ్మోవిఁ గాంచి నవ్వు
వరుఁడు పైకొని వేడ్క ♦ మరుతావు లంటినఁ
గరఁగి సిబ్బితి నెమ్మొ ♦ గంబు వంచు
వింతగిల్గింతలకు నుల్కు ♦ వీడియంపుఁ
వలపులకుఁ జొక్కు వల పను ♦ వలను జిక్కుఁ
దక్కుదొంతరముద్దుల ♦ మక్కువలర
మరునిపనిఁ దేలువేళ న ♦ మ్మగువమిన్న. 100

అమ్మగువమిన్న = ఆస్త్రీరత్నము, మరునిపనిన్ = మన్మథక్రీడచేన్, ఆనన్ = త్రావఁగాన్, విన్నఁబోవుటన్ = తెలతెలఁబోవుటను, చెలువుండు = ప్రియుఁడు, మరుతావులు = కళాస్థానములను, సిబ్బితిన్ = సిగ్గుతోన్, ఉల్కన్ = జడియును, వీడియంపువలపులకున్ = తాంబూలము నందలి సువాసనలకున్, చొక్కున్ = పరవశురాలగును. వల పనువలన్ = మోహ మనువలయందున్, దొంతరముద్దులన్ = ఎడతెగని చుంబనములందున్, మక్కువ = కూరిమి. తక్కినది సుగమము.

వ. ఇవ్విధంబున నవ్వారిజాక్షి మవ్వంపుజవ్వనంపుఁగ్రొవ్వారుతమకం బవ్వారిగా నవ్వారిజాక్షుండు తదీయవాగ్వ్యలజ్జాపరిత్యాగంబు గా

వించి మించినయనురాగంబున వివిధబంధవిచిత్రక్రీడావినోదంబులం దేలించుచు నంచితభోగంబులఁ జొక్కఁ బగునక్కేకయపురంబునం గొన్నిదినంబు లుండి యత్తమామ లగుశ్రుతకీర్తిధృష్టకేతులయనుమతి నొంది వందనం బిడి తదీయపురోహితబంధుమిత్రామాత్యులకు వాంఛితార్థప్రదానంబుల నానందంబు గూర్చి కనకమణిమయాభరణాంబరసుగంధద్రవ్యపరిపూర్ణపేటికాందోళికాది సమస్తవస్తుసంపదలతోడం బరిచారికాశతసహితంబుగా భద్రాంగనారత్నంబుం దోడ్కొని చతురంగబలవిలసితనిజపరివారంబుతో వెడలి కతిపయప్రయాణంబుల నిఖిలమంగళాకరం బగుద్వారకానగరంబుఁ బ్రవేశించి రుక్మిణీసత్యభామాదిదేవీకలితనిరంతరభోగంబు లనుభవించుచు సుఖం బుండె ననిశుకయోగీంద్రుండు పరీక్షిన్నరేంద్రునకుం దెలిపె. 101

అవ్వారిజాక్షుండు = ఆకృష్ణుఁడు, ఇవ్విధంబునన్ = ఈప్రకారముచేతను, అవ్వారిజాక్షి......తమకంబు, అవ్వారిజాక్షి = ఆభద్రయొక్క, మవ్వంపు = కోమలమైన, జవ్వనంపు = పడుచుఁదనమువలనఁ (కలిగిన) క్రొవ్వారుతమకంబు = మదముతోఁ గూడినమోహము, అవ్వారి = అధికము, కాన్, తదీయ......గంబు, తదీయ = ఆభద్రాసంబంధమైన, మౌగ్ధ్య = ముద్దరాలితనముచేఁ (కలిగిన) లజ్జా = సిగ్గుయొక్క, పరిత్యాగంబు = విడుపును, కావించి = చేసి, మించినయనురాగంబునన్ = అధికమైనయనురాగముచేతను, వివిధ......లన్, వివిధ = పెక్కుతెఱంగులు గల, బంధ = సంభోగవిశేషములచేతను, విచిత్రక్రీడావినోదంబులన్, విచిత్ర = ఆశ్చర్యమును గలిగించెడు, క్రీడా = ఆటలయందలి, వినోదంబులన్ = వేడుకలచేతనును, తేలించుచున్ = తృప్తిపఱుచుచున్, అంచితభోగంబులన్ = మనోహరమైనసుఖానుభవములచేతను, చొక్కంబు = స్వచ్ఛమైనది, (సంతసము నిచ్చునది) అగునక్కేకయపురంబునన్, కొన్నిదినంబులు, ఉండి, అత్తమామలగుశ్రుతకీర్తిధృష్టకేతులయనుమతిన్, ఒంది = పొంది, వందనంబిడి = నమస్కరించి, తదీయపురోహితబంధుమిత్రామాత్యులకున్ = వారిసంబం... లగుపురోహితులకుఁ జుట్టములకుఁ జెలికాండ్రకు మంత్రులకును, వాంఛితార్థప్ర...ంబులన్ = కోరినవస్తువుల నిచ్చుటచేతను, ఆనందంబు = సంతసమును, కూర్చి = ఘ

టించి, కనక......తోడన్, కనకమణిమయ=బంగారుయొక్కయు మణులయొక్కయు వికారమైన, ఆభరణ=నగలతోడను, అంబర=వస్త్రములతోడను, సుగంధద్రవ్య=పరిమళవస్తువులతోడను. పరిపూర్ణ=నిండిన, పేటికా=పెట్టెలు, ఆందోళికాది=అందలములు మొదలగు, సమస్తవస్తుసంపదలతోడన్=సకలపదార్థములసంపత్తుతోన్, పరిచారికాశతసహితంబుగాన్, పరిచారికా=పనికత్తెలయొక్క, శత=శతముతో, సహితంబుగాఁ=కూడుకొనునట్లు, పెక్కండ్రుపరిచారికలతో ననియర్థము. భద్రాంగనారత్నంబున్, తోడ్కొని=తీసికొని, చతురంగబలవిలసితనిజపరివారంబుతోన్=నాల్గువిధములబలముతోఁ బ్రకాశించుతనపరిజనముతోన్, వెడలి, కతిపయప్రయాణంబులఁ=కొన్నిపయనములచేతను, నిఖిలమంగళాకరంబు=ఎల్లశుభములకునికిపట్టు, అగుద్వారకానగరంబుఁ, ప్రవేశించి, రుక్మిణీసత్యభామాదిదేవీకలితనిరంతరభోగంబులు=రుక్మిణి, సత్యభామ మొదలగుభార్యలతోఁ బొందఁబడిన యెడతెగనిసుఖములను, అనుభవించుచున్, సుఖంబు=సుఖముతోఁ, ఉండెఁ, అని, శుకయోగీంద్రుండు, పరిక్షిన్నరేంద్రునకుఁ, తెలిపెఁ.

క. ఈభద్రాశ్రీకృష్ణుల
శోభనచరితంబు వినిన ♦ సుస్థిరచిత్తుం
డై భువిఁ జదివిన వ్రాసిన
నాభక్తుఁడు గాంచు నిహప ♦ రానందంబున్. 102

(సుగమము.)

శా. తేజఃపంకజరాజ రాజ జనతా♦ ధృద్గౌతమీతీరవి
భ్రాజద్రాజమహేంద్రపట్టణవర ♦ ప్రాంతస్థిరస్థాపితా
వ్యాజాన్నప్రదసత్ర సత్ప్రపవర ♦ క్ష్మాధీశ ధీశాలితాం
భోజాతప్రభవా భవాచ్యుతసమ ♦ ప్రోద్యన్మనోభావనా. 103

తేజఃపంకజరాజ, తేజః=ప్రకాశముచేతను, పంకజరాజ=సూర్యుఁడా, (సూర్యసదృశుఁడాయనియర్థము.) రాజ=జనులరంజించుప్రభువా, జనతా......సత్ప్ర, జనతా=జనసమూహమును, ధృత్=ధరించినట్టియు, గౌతమీతీర=గౌతమి యనునదియొడ్డున, విభ్రాజత్=ప్రకాశించునట్టియు, రాజమహేంద్రపట్టణవర=రాజమహేంద్రి మనుపట్టణశ్రేష్ఠముయొక్క, ప్రాంత=సమీపప్రదేశమందుఁ, స్థిర=స్థిర

ముగాన్, స్థాపిత=కట్టింపఁబడిన, అవ్యాజ=దంభము లేకుండునట్లుగాన్, అన్నప్రద=అన్నము నిచ్చెడు, సత్రి=సత్రముగలప్రభువా! సత్రప.....శ, సత్రప=లజ్జతోఁగూడిన, (లజ్జపొందిన యనియర్థము) పరక్ష్మాధీశ=శత్రురాజులు గలప్రభువా! (దానశౌర్యాదులచేఁ బగవారికి లజ్జ పుడమిందువాఁడా యనియర్థము.) ధీశాలి......ప్రభువా, ధీశాలితా=బుద్ధికలిమిచేతను, అంభోజాతప్రభవా=బ్రహ్మదేవుఁడా! భవా......భావనా, భవ=శివునందును, అచ్యుత=విష్ణువునందును, సమ=తుల్యముగాన్, ప్రోద్యత్=ఉదయించుచున్న, మనోభావనా=మనసునందలితలఁపు గల స్వామీ! (శివకేశవు లిద్దఱియందును సమానాభిప్రాయము గలప్రభువా యనియర్థము.)

క. భీమధ్వనిభరితజయధ
మామాచౌహత్తిమల్ల ♦ మల్లవరాఖ్య
గ్రామోపాంతవినిర్మిత
భూమహితాంభోధితులిత ♦ భూరితటాకా. 104

భీమధ్వని......ధమామా, భీమ=భయంకరమైన, ధ్వని=ధ్వనితో, భరిత=పూర్ణమైన, జయధమామా=జయభేరి గలప్రభువా! చౌహత్తిమల్ల=చౌహత్తిమల్లుఁ డనుబిరుదు గలవాఁడా! మల్లవరాఖ్య......తటాకా, మల్లవరాఖ్య=మల్లవరమను పేరుగల, గ్రామ=గ్రామముయొక్క, ఉపాంత=సమీపమందు, వినిర్మిత=త్రవ్వింపఁబడినదియును, భూమ=బాహుళ్యముచే, హిత=(జనులకు) మేలుచేయునదియును అంభోధితులిత=సముద్రముతోఁ బోల్పఁబడిన, భూరితటాకా=పెద్దది యగు చెఱువు గలస్వామీ! మల్లవరగ్రామమున సముద్రముంబోలిన పెద్దచెఱువు త్రవ్వించినప్రభువా యనియర్థము.

విలోమసర్గిణీవృత్తము.

రాజజాకారితా ♦ రామరాయాజతా
దాజగోధీశమా ♦ ధారసారాజమా
మాజరాసారధా ♦ మాశధీగోజదా
తాజయారామరా ♦ తారికాజాజరా. 105

దీనిని మొదటినుండి కడవఱకుం జదివినట్లే కడనుండి మొదటివఱకుం జదివినను భేద ముండదు.

పదచ్ఛేదము.

రాజజాకారితా - రామరాయా - జతాదా - జగోధీశ - మాధార - సారాజమా - మాజరా - సారధామా - శధీ - గోజ - దాతా - జయారామ - రాతారి - కాజాజరా.

రాజజాకారితా = జయంతునియాకారముం బోలినయాకారము గలప్రభువా! (రాజ = ఇంద్రునివలన, జ = జన్మించినవాఁడు, రాజజుఁడు = జయంతుఁడు. అతనియాకారము = రాజజాకారము. అది యితరులకు సంభవింపమిచే దానిం బోలినయాకారము గలవాఁడు రాజజాకారితుఁడు. దీనిసంబోధనము రాజజాకారితా. (ని) రాజా ప్రభౌనృపే చంద్రే యక్షే క్షత్రియశక్రయోః. వి.) జతాదా, జ = జయమును, తా = కరుణయును, దా = చూపులయందుఁ గలప్రభువా. (ని) జో జవే విజయే మేరౌ యనియును, తశబ్దః పుంసి సంభోగే నిశ్చయే ఽప్యపుచ్ఛయోః ధాతువాదవిధౌ [illegible] క్రోడే కరుణాయాంతు తా స్త్రియా మనియును దంక్లీబే పాపే వైరాగ్యే శక్రే దేవ్యవలోకనే యనియును నానార్థరత్నమాల. జగోధీశ, జ = తేజముచే, గోధీశ = సూర్య (సదృశుఁడా) గో + అధీశుఁడు = గోధీశుఁడు, గో = కిరణములకు, అధీశుఁడు = ప్రభువు. సంబుద్ధి గోధీశ. (ని) జంకారే భూషణే పత్న్యాం తేజస్యం బునిజన్మని యనియును గౌః క్రతౌ వృషభే చంద్రే వాగ్భూదిగ్ధేనుషు స్త్రియాం ద్వయోస్తు రశ్మిదృగ్బాణస్వర్గవజ్రాంబులోమసు నియును నానార్థరత్నమాల.) మాధార, మ = జనసముదాయమునకు, ఆధార = ఆశ్రయుఁడా! (ని) మావ్యయం ప్రతిషేధే చ జనేతు స్యాన్నపుంసకం. నా. నా. సారాజమా, సా = దేహకాంతిచేతను, రాజమా = చంద్రిసంపదగలప్రభూ, (ని) మా శ్రీమా నేమృతౌ వేలా మేధా శ్రీ మధ్యమాతృషు. అనియు సః పుంస్యమాసు తే వాయా దేహకాంతౌ తు సా స్త్రియాం. అనియు నానార్థరత్నమాల. మాజరా, మా = మర్యాద యనెడు, జ = భూషణమును, రా = గ్రహించినప్రభువా! రా ఆదానే. ధా. కృ. సారధామా = బలమునకు నివాసస్థానమా, (ని) సారో బలే స్థిరాంసే చ యనియును, సంస్థాయాం [illegible] ధామని వేశ్మశరణం తథ యనియును అమరుఁడు. శధీ = కీర్తినిధీ. (ని) శం క్లీబే శా స్త్రి శ్రేయసి మంగళే కీర్త్యాం శక్రాయుధే స్వర్గే. నా. నా. (శ = కీర్తి, ధి = ఉండునట్టిస్థలము.) గోజ, గో = వాక్యములవిషయమై (విద్యావిషయమై యనియర్థము.) అజ = బ్రహ్మదేవుఁడా, దాతా = దానశీలుఁడా! జయారామ, జయ = శత్రువిజయమునొక్క, అ = గౌరవమునందు, రామ = రామసదృశుఁడా!. (ని) అకారో బ్రహ్మవిష్ణ్వీశ కమఠేష్వంగణే రణే గౌరవేంతఃపురే హేతౌ. నా. నా. రాతారి = [illegible] శత్రువులుగ

లప్రభువా! (ర = తేజమును, అత = పొందిన, అతసాంతత్వగమనసే. ధా. ప్ర. అరి = శత్రువులుగలవాఁడవు (ని) రఘుపుంగవా హావకేకాకుత్స్థకులసముద్రశేతాంశుండు. నా. నా.) రాజాజరా, క = బ్రహ్మనిమయున్ను, అజ = శివనిమయున్ను, అ = విష్ణునిమయున్ను, జ = పుట్టిన, రా = ధ్యానములను, రామరాయా! = రామరాయప్రభువా. (ని) శ్లోకప్రబంధాత్మనిలోక్య-గ్ర చిత్రనీయును శేకేషువిష్ణునాకంతత్రస్తే యనియును అజశ్శవిశేవిష్ణుధాత్రో యనియును నానార్థరత్నమాల. ఇది చతుర్థాశ్వాసము.

గద్యము.—ఇది శ్రీమహాభారతీప్రసాదాసాదితకవితావనితా
ల్లమరాజసంశజాపస్తంబసూత్రసవల్లనార్యపౌత్ర
రంగశాయినామాంశ్యపుత్ర హారితసగోత్ర
పవిత్ర సుకవిజనవిధేయ సుబ్రహ్మణ్యా
భినామధేయప్రణీతంబైన భద్రాపరిణ
యంబను మహాప్రబంధంబునందు
సర్వంబును జతుర్థాశ్వాసము
శ్రీ శ్రీ శ్రీ.

సీ. శాలివాహనశక ♦ సంవత్సరము లింపు
గగనకరీందుసం ♦ ఖ్యల నెసంగ
జరుగుప్రమాదివ ♦ త్సరమార్గశిరశుద్ధ
సప్తమీశుక్రవా ♦ సరమునందు
శ్రీమహారాజభూ ♦ షితచరిత్రుండు సూ
ర్యారాయభూనాయ ♦ కాత్మజుండు
రావుగంగాధర ♦ రామరాయక్షమా
ధవుండు సుబ్రహ్మణ్య ♦ కవివరునకుఁ
బీఠపురదుర్గసాధంపుఁ ♦ బెద్దకొలువు
నందు భద్రాద్రిపరిణయకా ♦ వ్యంబు నంది
యధికతరమాన్యభూమి వె ♦ య్యాలులును సు
వర్ణవలయంబులును సేలు ♦ వలు నొసంగె.